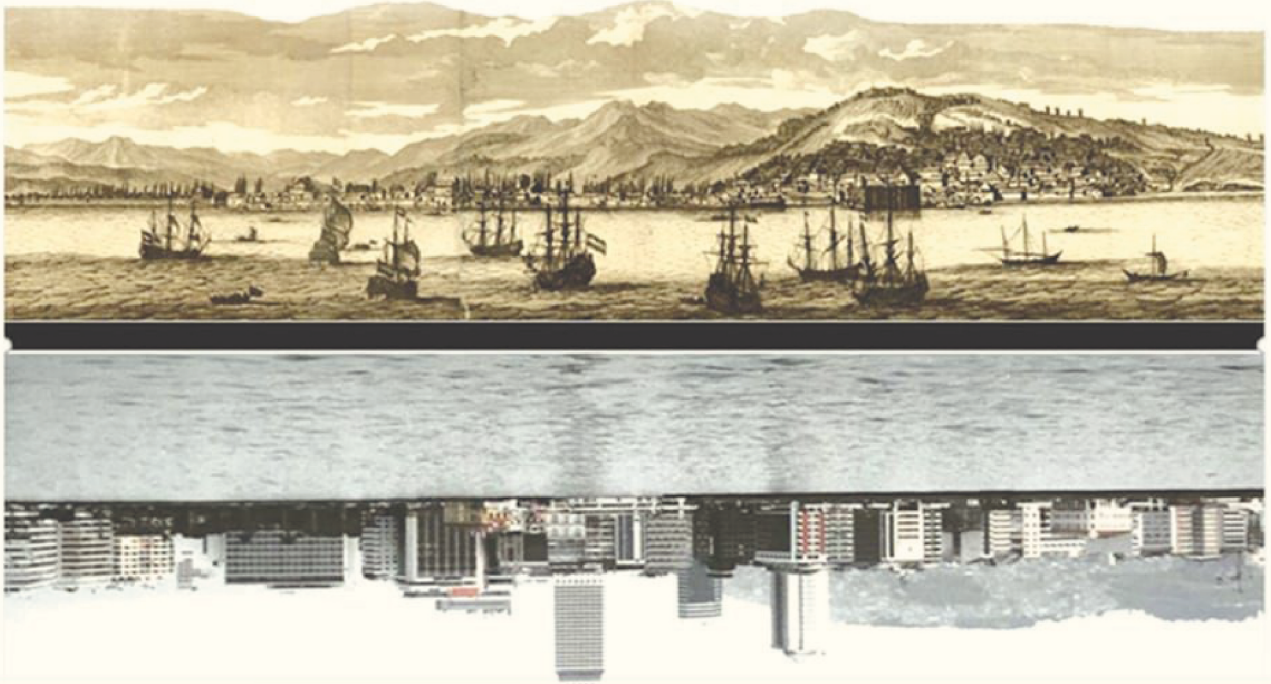

100.yıl

ŞEHİR KÜLTÜR MEDENİYET

ÇAKA BEY'DEN GÜNÜMÜZE İZMİR

CİLT IV

Editörler
Turan GÖKÇE
Ayşe Güher GÜLAÇAR

İZMİR 2022

ŞEHİR KÜLTÜR MEDENİYET
ÇAKA BEY'DEN GÜNÜMÜZE İZMİR

CİLT IV

Editörler
Turan GÖKÇE
Ayşe Güher GÜLAÇAR

İZMİR 2022

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayın No: 29

Bu eserin, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 13.12.2022 tarih ve 2022-43 sayılı toplantısında alınan 5. kararı uyarınca, elektronik kitap olarak yayımlanmasına karar verilmiştir.

Her hakkı saklıdır.

© İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları
2022

Sertifika No: 46629

Editörler: Turan GÖKÇE
Ayşe Güher GÜLAÇAR

Kapak Resmi: Prof. Dr. Deniz ÖZKUT
Kapak Tasarımı: Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU

ISBN: 978-605-70737-8-5 (Tk.)
978-605-72762-2-3 (C.4)

Şehir Kültür Medeniyet Çaka Bey'den Günümüze İzmir / Editörler: Turan Gökçe, Ayşe Güher Gülaçar.-- İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2022.

Çevrimiçi (1579-2090 Sayfa: resim, harita; 26 cm.). -- (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi; Yayın No: 29)

ISBN: 978-605-70737-8-5 (Tk.)

978-605-72762-2-3 (C.4)

1. İzmir (Türkiye) - Medeniyet 2. Şehirler ve kasabalar - Türkiye.

I. Gökçe, Turan - II. Gülaçar, Ayşe Güher

Adres : İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Rektörlüğü, Balatçık Yerleşkesi, 35620 Çiğli
İzmir, Türkiye

Telefon : +90 232 329 3535 / 1255

E-posta : ykb@ikc.edu.tr

Belge-geçer : +90 232 386 0888

Web : ykb.ikc.edu.tr

Eserin hukuki ve etik sorumluluğu yazarlara aittir. Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın yayın hakkı İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'ne aittir. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

İzmir, Aralık 2022

İÇİNDEKİLER

İŞGAL YILLARINDA İZMİR

Haluk Selvi

Anadolu Gözünden İzmir: Yunan İşgalinin Anadolu'daki Yankıları..... 1587

Zekeriya Türkmen

15 Mayıs 1919, İzmir'de Yunan İşgali ve XVII. Kolordu (Sarıkişla)
Karargâhında Gasp ve Yağmalama 1599

Mevlüt Çelebi

Gizli Antlaşmaların Peşinde: Mondros'tan İşgale İzmir'de İtalyanlar..... 1635

Merve Doğan

Bazı İngiliz Kaynaklarına Göre İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali 1663

Nurettin Gülmez

İşgal Altındaki İzmir'e Anadolu İçlerinden Gelen Rum Göçleri..... 1679

Nejdet Bilgi

İşgal Döneminde İzmir Kadı ve Müftüleri Meselesi..... 1703

Hacer Karabağ

İzmir'in İşgali Sonrası Yunan Kara Propaganda Faaliyetleri 1723

Mithat Kadri Vural

İzmir'de "İlk Kurşun" Meselesine Dair Bazı Tespitler 1749

Tuğba Erdem - Abdullah Temizkan

Hafıza Mekânları Bağlamında İlk Kurşun ve Hasan Tahsin 1767

EDEBİYAT VE İZMİR

Mustafa Temizsu

Burhan Cahit Morkaya'nın *İzmir'in Romanı* Adlı Eserinde İzmir'in İşgali ve İzmir
Üzerine..... 1781

Tülay Alim Baran

Mustafa Necati'nin Yazılarında İzmir ve İzmir'in Mustafa Necati'ye Vedası.....
..... 1789

Yasemin Mumcu

Her On İzmirli'den Birinin Hocası Fuat Edip Baksı'nın İzmir Gezi Yazıları 1809

Nilgün Katipoğlu

Bezmi Nusret Kaygusuz ve İzmir Tanıklıkları..... 1821

Ünal Şenel

Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde İzmir İmajı..... 1833

Mustafa Özsarı

Tek Parti Dönemi Edebî Akım, Grup ve Topluluklarına İzmirli Edebiyatçıların Katkıları..... 1839

GÖÇ VE SOSYAL HAYAT**Muzaffer Şeker - Yasin Bulduklu - Haydar Yalçın**

İzmir Sosyo-Demografik Değişimi ve Kent Kültürü 1851

Metin Menekşe

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçler Karşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme 1869

Ulvi Keser

İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Barış Elçisi Bir Şehir; İzmir..... 1925

Beycan Hocaoğlu

Sınır-Aşırı Bir Alan Olarak Bulgaristan Göçmenlerinin İzmir'deki Yerleşim Yerleri..... 1969

Arife Karadağ

Göç ve Uyum Perspektifinden Kent Mültecileri: İzmir'deki Suriyeliler..... 1992

Gökçe Zeynep Güzey

Hafıza Mekanı Olarak Narlıdere Kültür Evi..... 2012

İZMİR AĞIZLARI VE ADLANDIRMALARI

Gürer Gülsevin

Çaka Bey'den Günümüze İzmir Ağzları 2027

İbrahim Şahin

İzmir İlçe ve Belde Adlarında Yeradıl Dönüşüm (Taransformasyon) Biçimleri
..... 2031

Munise Öner Demir

İzmir Civarında Çeşitli İnançlar Çevresinde Oluşan Toponimler 2053

Ebru Ada Kokdaş

İzmir Yöresinde Kullanımlarına Bağlı Olarak Adlandırılan Bitkiler..... 2061

İŞGAL YILLARINDA İZMİR

ANADOLU GÖZÜNDEN İZMİR: YUNAN İŞGALİNİN ANADOLU'DAKİ YANKILARI

Haluk Selvi*

Anadolu'da 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali ve ardından meydana gelen olayların Türk tarihi içerisinde ayrı bir yeri vardır. Türklerin anayurtlarına gönderilme teşebbüslerinin ve "Megali İdea" düşüncesini hayata geçirme planının bir parçası olarak görülen bu hareket, Paris Barış Konferansı'nda Avrupa'nın adalet savunucuları tarafından verilen bir karar üzerine yeniden hayata geçirildi. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve ABD Başkanı Woodrow Wilson'un Venizelos tutkuları, bu uygulanamaz kararın alınmasında etkili olmuştur.

İtilaf Donanması gözetiminde İzmir işgal edildiğinde, bütün direniş grupları ortadan kaldırılmış, şehir adeta Yunan ordusuna teslim edilecek bir hale getirilmişti. 14/15 Mayıs akşamı yapılan Maşatlık Mitingi ile işgalin gerçekleştirileceğini haber alan Anadolu halkı, işgal gününden başlamak üzere iki ay boyunca aralıklarla toplantılar düzenlemiş, mitingler yapmış ve bu eylemler sonunda tepkilerini İstanbul'daki idarecilere telgraflarla bildirmişlerdir.

İzmir'in işgali ve ardından meydana gelen olayların tepkileri bütün ülkede çok şiddetli oldu. Tamamen haksız ve Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olan işgalin özellikle Yunanlılara yaptırılması, onların da İzmir'e ayak basar basmaz katliam ve halkın mukaddesatına tecavüze girişmeleri, Türk milletinin milli duygularına pek büyük ölçüde tesir etmişti.

İstanbul'da 15 ve 16 Mayıs'ta halk, Damat Ferit Paşa'nın haberleri yasak etmesi sayesinde henüz sakin bulunuyordu. Kendisi ise şaşkına dönmüştü. Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Paşa, bütün vilayetlere birer telgraf göndererek halkı sükûnete davet etti. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb 16 Mayıs'ta "memleketin her tarafından hadsiz hesapsız protesto telgrafları aldığını, umumî efkârın her tarafta galeyana gelmiş gördüğünü" bildirdi. Nihayet gazetelerin İzmir hakkında haberler yaymasına müsaade edildiği zaman İstanbul'da fırtınalar koptu. Webb'in 19 Mayıs tarihli raporunda, "Müslümanların duyguları burada İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı hızla tebellür etmektedir."¹ deniyordu.

15 Mayıs 1919'da Denizli, Aydın, Konya ve Burdur'da mitingler düzenlendi. 16 Mayıs'ta Tavas'ta yapılan mitingde heyecanlı konuşmalar oldu; aynı gün Erzurum'da büyük bir toplantı yapıldı ve sonunda Pâdişah'a, hükümet'e, yabancı

---

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya, hselvi@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3669-8378

¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 81-82.

devletler temsilcilerine çekilen telgraflarla ve sert bir dille olay protesto edildi. 17 Mayıs'ta Çal Müftüsü, halkı gerekli yardımı yapmaya davet etti; Aydın'da yapılmış olan mitingde Sabri Bey tarafından ateşli bir konuşma yapıldı; Hoca Es'ad Efendi tarafından bir duâ okundu ve bütün Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine hukuk-ı milliyemizi te'min edecek olan silahlı teşkilâta vakit kaybedilmeden girişilmesini isteyen bir telgraf çekildi.² 17 Mayıs'ta bir yandan Eskişehir ve Kütahya mitingleri yapılırken diğer yandan İstanbul'da milli matem günü ilan edildi. 18 Mayıs'ta da Bursa, Havza, Tire ve Erzurum'da mitingler tekrarlandı.

29 Mayıs'ta Yüksek Komiserlere telgraf çeken Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey "artık kalem değil silah konuşuyor" diyordu.³ Bu telgraf aslında 29 Mayıs'tan itibaren durumun değişmeye başladığını ve protestoların bundan sonra azalacağını ve silahlı mukavemete geçileceğini gösteriyordu.⁴

İzmir'in işgalini izleyen günlerde İstanbul'da toplantılar ve mitingler yapıldı, eğlence yerleri ile okullar ve ticarethaneler üç gün kapandı, 17 Mayıs'ta da üniversite öğrencileri ile Yüksek Okullar öğrencileri, İzmir'in işgalini protesto etmek maksadıyla, derslere girmediler, üniversite profesörleri de 18 Mayıs 1919'da Doktor Besim Ömer Paşa'nın başkanlığında toplandılar ve heyecanlı konuşmalar yaptılar. Profesörlerden birisi "heyecanlarımızı ya vatana parçalar zammettiğimiz, ya vatandan parçalar ayırdığımız zamanlara saklarız" dedikten sonra "bağımsız bir millet için, icabında esir olmamak üzere, kuvvetlerini kullanmak lâzımdır; bu vesile ile başlanması tabii olan mücadelenin başına Dârülfünun'un geçmesi" gerekir; diye kesin bir dille konuştu. Başka bir hatip, "kan dökerek kahramanlıkla ölmeği üstün tutarız" dedi, halk arasından bir subay: "Aç sefil, kör, topal kalan subaylar karşısında hiç umutsuz olmayın. Ordu mensuplarının vatan için ölmeğe hazır olduklarını" bilin diye haykırdı. Bir başka hatip: "Çıldırıp mahvolmaktansa şerefle ölmek evlâdır. Millî matem göstermeli, bayrakları siyaha boyamalı, siyah perdeler asmalı, siyah rozetler takmalıyız" diye feryat etti. Yine aynı gün Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinde de bir miting yapılmıştı.

19 Mayıs 1919'da Fatih'te yapılan büyük mitingde bütün Türk bayrakları siyaha bürünmüştü; toplanmış olan 50 bin kişi ara sıra tekbir getiriyordu; bunun dışında bir ses işitilmemekte idi; görünüş çok heybetli fakat o ölçüde de hazin idi.

20 Mayıs'ta Doğançılar'da yapılan mitingde büyük bir kalabalık vardı. Durmadan yağmur yağmasına rağmen, 22 Mayıs 1919'da Kadıköy Belediye binası önünde yapılmış olan mitingde 20.000 kişi bulunmuştu, öteki mitinglerde görülen

² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 243.

³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 32-33-34, 38.

⁴ Gerçekten de protesto telgraflarına göz attığımızda 29 Mayıs tarihinden itibaren telgrafların azaldığı, Mustafa Kemal Paşa'nın uyarısından sonra haziran ayından itibaren yeni bir telgraf dalgasının başladığı gözlenmektedir.

heyecan bunda da aynen vardı. Özellikle bir Türk kadınının, çocuğuna vereceği öğüdün ne olacağını burada bağıra bağıra açıklaması, dinleyicileri cidden coşturmuş ve söylediği sözler Türk kadınının, vatanına karşı beslediği yüksek duygunun yeni bir ifadesi olmuştu.

23 Mayıs 1919 Cuma günü Sultanahmet Meydanı'nda yapılan miting, o zamana kadar yapılanların en büyüğü idi. 200 bin kişinin katıldığı tahmin olunan bu mitingde şair Mehmet Emin Bey, “millî ruhların önünde” her kuvvetin âciz kaldığını ve Türk millî ruhunun şahlanmak üzere olduğunu belirtti. Aynı mitingde konuşan Halide Edip (Adıvar) Hanım da gerekirse can vermekten kaçınılmayacağına dair oradaki kalabalığı ant içmeye davet etti ve bu büyük kalabalık bir ağzıdan “vallahı” demek suretiyle bu teklifi yerine getirdi.⁵

18 Mayıs 1919'dan 23 Mayıs 1919'a kadar devam eden bu mitinglerdeki coşkunluk gittikçe artıyordu. Özet olarak istenen şey gayet açıktı; bağımsız yaşama hakkı, bu hakka saygı gösterilmediği takdirde, karar yine açık ve kesindi: İstiklâl uğrunda ölmek. Nihayet işgal makamlarınca mitingler yasak edildi. Fakat milletin ruhindaki istiklâl aşkı tutuşturulmuş bulunuyordu.⁶

Kayseri⁷, Ankara, Ayaş, Kalecik, Keskin'de de mitingler düzenlenmişti.⁸ 15 Mayıs sabahı İzmir'in işgali haberini alan Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, Denizli ileri gelenlerini toplayarak durumu değerlendirmiş ve aynı gün Belediye meydanında büyük bir miting düzenlenmişti.⁹

İzmir'in işgaline İstanbul dışından gösterilen ilk toplu tepki, işgalden dört saat sonra Denizli'de yapılan toplantıdır.¹⁰ İzmir'in işgali ilk olarak Bayramiç ve Seydişehir'de nefretle protesto edildi. Bu kasabalarda hadisenin ertesi günü, birer miting akdedilmiş ve protesto telgrafları çekilmişti. Ertesi günlerde Denizli başta olmak üzere pek çok vilayet ve kasabadan protestolar geldi.¹¹ Bu çalışmalarını yeterli saymayan Denizli Milli Heyeti 10 Haziran 1919'da şu beyannameyi yayınlamıştı:

“Denizli Heyet-i Milliyesi Beyannamesi

⁵ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. I, s. 245-252.

⁶ *Türk İstiklal Harbi (TİH)*, c. II, *Batı Cephesi, 1 nci Kısım*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 49-55.

⁷ Zübeyir Kars, *Millî Mücadelede Kayseri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 20.

⁸ Bayram Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 55-56; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, c. I, İstanbul, s. 63.

⁹ Hamdi Buytuğlu, “Millî Mücadele Başlıyor”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:22 (Temmuz 1969), s. 42.

¹⁰ Denizli, Isparta ve Burdur'un işgallere tepkileri ile ilgili olarak bkz. Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 65.

¹¹ Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, İş Bankası Kültür Yayınları, c. I, Ankara 1959, 87-88.

Güzel İzmir'imizi işgal eden Yunan canavarları vilayetimizin içlerine doğru ilerliyorlar. Ayak bastıkları yerlerde hadsiz hesapsız vahşetler, tüyleri ürperten alçaklıklar yapıyorlar. Camilerimize Yunan bayrağı asıyorlar. Biz bu hain düşmanlara karşı ayaklandık. Bunları evvelen Menderes'in bu tarafına geçirmemeğe ve sonra vilayetten temizlemeğe karar verdik. Allah'ın büyüklüğüne güvenen namuslu ve mert kardeşler silahlarıyla beraber birer birer gelip bize el uzatıyorlar. Yunanlıların pis ve murdar ayakları altında inleye inleye ölmekten ise ya mertçesine ölmeğe veyahut şerefle, namusla yaşamağa azmettik. Bugünkü çalışmayı din ve namus borcu bilen kardeşlerimiz seyirci vaziyette kalmamalı, vaktin nakit olduğunu ve kaybedilecek zaman olmadığını düşünerek hareket etmeliyiz. Allah yardımcımızdır. 10 Haziran 1919 Denizli Hey'et-i Milliyesi."¹²

Balıkesir de İzmir'in işgal edileceğini anlayınca toplantılar yapmaya başlamış, şehir eşrafı toplanmış ve çeşitli çözüm yolları aramaya başlamışlardı. 15 Mayıs'ta İzmir'in işgalini öğrenince 16 Mayıs'ta Sadarete ve İtilaf Devletleri temsilcilerine birer telgraf çekmişlerdi. 18 Mayıs'ta da Alaca Mescid'te bir toplantı yapılarak takip edilecek yol hakkında karar verilmişti.¹³

İzmir'in işgali, Alaşehirlileri derinden etkilemişti. Kaymakam Bezmi Nusret Bey şaşkınlık içerisinde idi. Kaymakamlık duvarlara ilanlar astırarak muhtemel paniğin önüne geçmek istiyordu. 21 Mayıs 1919'da hükümet binasında Kaymakamın daveti ile bir toplantı gerçekleştirildi. Hükümet memurlarının tamamı, Alaşehir'in ileri gelenlerinden Mütevellizade Akif, Edhembeyzade Ömer, Hüseyinpaşazade Mustafa ile birlikte kırk kişi toplantıya katıldılar. Bezmi Nusret Bey resmi olarak son durumu değerlendirdi. Ya teslimiyet ya mücadele yolunu seçmek gibi iki şeklin olduğunu söyledi. Belediye Reisi Galib Bey de Kaymakam gibi mücadele edilmesi gerektiğini ifade etti.¹⁴

İzmir'in işgalinin ikinci günü akşamı, Muğla'nın ileri gelenlerinden bazıları, Belediye Başkanı Ragıb Bey'in öncülüğünde toplanarak durum değerlendirmesi yapmışlar ve 17 Mayıs 1919 tarihinde Mentesheliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ni kurmuşlardır.¹⁵

16 Mayıs sabahı Trabzon'un ileri gelenleri belediye dairesinde bir toplantı yapmışlar, işgali protestoya karar vermişlerdi. Trabzon'un tepkisi o kadar büyük olmuştu ki bunun ilhak anlamına gelmediğini anlatmak için İstanbul'dan Trabzon'a bir heyet gönderilmişti. Trabzonluların yapmak istedikleri mitingin Rumlar

¹² Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın 1964, s. 177; *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, (Hazırlayanlar: Zekâi Güner, Orhan Kabataş), Ankara 1990, s. 79.

¹³ Aydın Ayhan, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", *Milli Mücadele'de Balıkesir*, İstanbul 1990, s. 34-40.

¹⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955, s. 165-169; Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 31.

¹⁵ Mehmet Çanlı, Ünal Türkes, *Datça (Reşadiye) Kuva-yı Milliyesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 9.

tarafından tahrik edilebileceği endişesiyle Kazım Karabekir müsaade etmemişti. Giresunlular 17 Mayıs'ta işgali protesto ettiler. 18 Mayıs'ta Maçka'dan sadarete bir protesto telgrafi gönderildi. Ordular 19 Mayıs'ta sadarete bir protesto telgrafi gönderdi. Tirebolulular 19 Mayıs'ta bir miting yaparak işgali protesto ettiler. Ünyeliler 21 Mayıs'ta işgali protesto ettiler. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti İzmir'in işgali üzerine 22 Mayıs 1919'da ikinci kongresini yaptı. Kongrede işgale karşı silahla karşılık verilmesi, bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek daha geniş bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştı. Cemiyet adına İtilaf devletlerine çekilen 22 Mayıs 1919 tarihli, Cemiyet Reisi Ziya imzalı telgrafta, işgal protesto ediliyordu.¹⁶

Trakya bölgesinden tepkileri Trakya-Paşaeli Gazetesinden takip edebiliyoruz. Trakya-Paşaeli Gazetesinin 21 Mayıs 1335 tarihli ve 25 numaralı nüshasında Saray, Pınarhisar, Keşan, Tekfurdağı, Babaeski mümessillerinden gelen protestoları yayınlıyor ve milleti bu konuda birlik olarak uyanık hareket etmeye davet ediyordu.¹⁷

15 Mayıs 1919 günü haber Konya'ya ulaşır ulaşmaz, Konya'nın vatansever evlatları harekete geçti ve aynı gün heyecanlı bir miting yapıldı. Bu mitingi tertip edenler Yıldırım Kıtıaati Müfettişi ve İkinci Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'dan ve Kolordu Komutanı Mehmet Selahattin Bey'den destek alıyorlardı.¹⁸

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bütün Anadolu, Çanakkale Muharebelerinden beri ilk defa olarak hep birden harekete geçmiş bulunuyordu. Bir bakıma İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Anadolu insanını yeniden bir araya getirmişti. Bu ruh, Milli Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasındaki en önemli nirengi noktasıdır. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa hem ordu kumandanlarına hem de vilayetlere gönderdiği yazılarda bu ruhun hiç azalmadan devam etmesi gerektiğini, zira kurtuluşun bu ruh sayesinde olacağını bildirmişti. 16 Mayıs tarihinde bütün Anadolu aynı imanla harekete geçmişti. Anadolu'nun dört bir yanından çekilen protesto telgraflarının sayısının on binden fazla olduğunu ifade eden kaynaklar da vardır.¹⁹

Basında Tepkiler

İstanbul ve Anadolu basını daha İzmir işgal edilmeden önce, Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya başlanmasıyla milli yazılarla işgaller hakkındaki düşüncelerini yazmaya ve halkı bu konuda bilgilendirmeye başlamışlardı.

¹⁶ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 70-72.

¹⁷ Zekâi Güner, "İzmir'in İşgali Olayının Trakya'daki Tepkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. IX, sayı: 27 (Temmuz-Kasım 1993), s. 559-568.

¹⁸ Cemal Güven, "Milli Mücadele Döneminde Konya Mitingleri", *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı V*, Özel Sayı, Konya 2002, s. 252.

¹⁹ *Belgelerle Yunan Mezalimi*, "İzmir'in İşgali Üzerine İtilaf Hükümetlerine Çekilen Protesto Telgraflarından Bazıları", (Hazırlayan: Zekeriya Türkmen), Ankara 2000, s. 356.

İzmir’de yayınlanan Hukuk-ı Beşer Gazetesi’nin 19 Şubat 1919 tarihli nüshasında yayınlanan “Namus Uğrunda” başlıklı yazıda, “İzmir’in Rus çarlığının nâmeşru mevlûdesi olan Yunanlılara” peşkeş edilmeye çalışıldığından bahsedilerek, “uyan ey Türk oğlu uyan, sana suikast ediyorlar!... Biz ölmedik yaşıyoruz, damarlarımızda İzmir’imiz, hakanımız, payitahtımız için akıtılacak kanlarımız var. Bu memlekete göz diken kuvvetleri yakacak, eritecek hararetimiz pek, hem de pek mebzûl. Yalnız bunu da unutmasınlar ki, Çanakkale kahramanlarının, mâi beyaz kucağında salibi taşıyan Yunanlılığın canavar hakimiyeti altında yaşatacak tek hemşiresi, tek bir vâlidesi, ufak bir Türk benliği yoktur. Ancak, evet ancak hilalin al gölgeleri altında hakanıyla, pâyitahtıyla, İzmir’iyle yaşayacak bir Türklük vardır...”²⁰ deniliyordu.

Ahenk’in 20 Mayıs 1919 tarihli nüshası, kısmen boş çıkmıştır. Gazetenin ikinci sayfasında işgalden dolayı duyulan heyecana yer verilmişti. Ahenk, İstanbul özel muhabirinden bu konuda aldığı haberi şöyle aktarıyordu: “Sevimli ve şirin İzmir şehrinin Yunanlılar tarafından işgali münasebeti dolayısıyla kalplerde derin bir his ile uyanan heyecan-ı milli her tarafta elan devam etmektedir. Münevver gençlerimiz Darülfünun’da yirmiyi müteceviz fırka-yı siyasiye murahhasları, fırka heyet-i merkeziyelerinde ve kalplerinde derin bir vatan muhabbeti besleyen hanımlarımız da taraf taraf ictimalar akd ile müessirane nutuklar irad ve şehrimizde (İstanbul) İtilaf mümessillerine muhtıralar itası suretiyle izhar-ı teessür etmektedirler.” Yine Ahenk gazetesine göre, İstanbul esnafı dükkânlarını kapatarak durumu protesto ediyor ve bunların İtilaf devletlerine verdikleri protesto telgrafını yayınlıyordu.²¹

16 Mayıs tarihli İstanbul gazetelerinin çoğu, baş makalelerinde İzmir’in işgalinden bahsetmektedir. Yunan ordusunun İzmir’de yaptıkları ile ilgili teferruatlı haber verememişlerdi. Ama hükümetin halkı sükûnete davet eden ve gerekeni yaptığından bahseden bir beyannameyi yayınlanmıştı. Ayrıca gazetelerin sansüre uğradığı ve işgalle ilgili yorumların kesildiği görülüyordu. Bu ilk günkü nüshalarda, İzmir’in çoğunlukla Türk olduğundan, Avrupalı devletlerin adaletlerinin nerede olduğundan, milletin ümitsizliğe kapılmaması gerektiğinden bahsediliyordu. İstanbul basını İzmir’in işgali olayını açık olarak 17 Mayıs günü yazabildi. Gazeteler İzmir nüfus istatistiklerini yayınladılar. İşgal haberlerini verirken sansür heyetinin emirlerine uymadığı gerekçesiyle, Tasvir-i Efkâr ve Yeni Gün gazeteleri 24 saat süreyle kapatıldı. Yunanlılar da İzmir’de neşredilen Müsavat ve Köylü gazetelerini kapattılar.²²

²⁰ *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, c. I, (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan v.d.), Ankara 1992, s. 67-69.

²¹ Zeki Arkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 80-81.

²² Zekâi Güner, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, 164-165.

16 Mayıs tarihli nüshasında Memleket gazetesinde İsmail Hami, galibin ve mağlubun haklarını izah ederek, Wilson prensiplerinin 14. maddesine rağmen bir “İzmir faciası” yaşanmasına engel olunamadığını ve “Türk ilinin ta yüreğindeki” İzmir’de Yunanistan’ın hiçbir hakkının bulunmadığını dile getirmiştir. Gazetenin 17 Mayıs tarihli nüshasında İsmail Hami, İzmir’in Osmanlının elinden çıkan diğer topraklara benzemediğini ve Anadolu’nun mahreci olduğunu izah ediyor. Memleket Gazetesi sayfalarında Anadolu’dan gelen telgraflara da yer veriyordu. İsmail Hami bu telgrafları değerlendirdiği 20 Mayıs tarihli bir yazısında; hükümetin İzmir’in işgali karşısında herkesin desteğini aldığını ve meselenin çözümü için de elinde bir “ittihad-ı milli” diğeri, “hak” olmak üzere iki dayanağının bulunduğunu belirttikten sonra şöyle diyor: “Anadolu’nun umulmaz bucaklarından öyle sedalar çıkıyor ki, dünyada hiçbir milletin bu kadar açık bir lisanla adeta tek bir kişi gibi bir dert anlatmasına eminiz ki asırlar ender şahid olmuştur”.²³

Telgrafların Dili

Bu dönemde telgraf olarak İstanbul’a gönderilen belgelerde cümle düşüklüklerine ve anlam bozukluklarına rastlanmaktadır. Telgrafların çoğunda “Sadaret Makamına” ifadesi yer almakla birlikte bunların bir kısmı İstanbul’da bulunan İtilaf Devletleri’ne gönderilen telgrafların Sadaret Makamına bildirilmesinden ibarettir. Dolayısıyla telgraflardan bazıları Sadarete ve Padişah’a, bazıları İstanbul’da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmiştir. Sadarete gönderilen fakat İtilaf Devletleri temsilcilerine hitaben yazılmış olan telgraflar da vardır. Bunlar ya bilgi vermek amacıyla ya da ilgililere iletilmesi amacıyla Sadarete gönderilmişlerdir.

Sadarete ve Padişah’a gönderilen telgraflarda hükümetin İzmir konusunda gerekli teşebbüslerde bulunması isteniyor ve bu konuda alınacak her türlü karara iştirak edileceği bildiriliyordu. İtilaf Devletleri temsilcilerine hitaben gönderilen telgraflarda, adalet ve Wilson Prensipleri üzerinde durularak İtilaf Devletleri’ne ve özellikle İngiltere’ye olan güven ve dostluk dile getiriliyor, haksız işgalin bir an önce ortadan kaldırılması isteniyor, çoğu zaman meydan okuyucu bir dil kullanılıyordu. Bu telgrafların bazılarında savaşa İttihat ve Terakki Fırkası sebebiyle girildiği belirtilerek bütün Türk milletinin cezalandırılmaması gerektiği ifade ediliyordu. Bunlardan bazıları işgalin Yunanistan tarafından yapılmasının ilhak anlamına geldiğini ifade ederek bunu İtilaf Devletleri’nden birisinin yapmasını da istiyordu. Bu tür telgrafların altında Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarının imzalarına daha sık rastlanmaktadır.

Telgrafların dili, genel olarak bugün anlaşılabilir derecede açık Türkçedir. Kullanılan dilin yanında muhteva olarak da belgelerde ortak yönler bulunmaktadır. Telgraflar aynı olayı protesto ettikleri için bu durum tabii görülmektedir. Kimi belgelerde sakin ve yumuşak bir üslup kullanılırken kiminde daha sert, bazen tehdit

²³ Nejdet Bilgi, “Mütareke Döneminde İsmail Hami (Danışmend) Tarafından Yayınlanan Memleket Gazetesi”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII (1993), s. 144-146.

içeren ifadeler yer almaktadır. Bu belgelerden hareketle ortak bir metin hazırlamak istesek şu mealde bir yaklaşım ortaya çıkar:

“İzmir, tarih, nüfus, ırk ve sosyal hayat yönünden Türk’tür. Yunan gibi bir milletin Balkanlar’da yaptıkları hala hafızalarda canlı iken nasıl olurda şimdi İzmir’e çıkarılabilir. Adil olarak bilinen Avrupalı devletler bu haksız işgale açıkça göz yummaktadırlar. Wilson prensiplerine güvenilerek mütareke imzalanmış ve silah bırakılmıştır. İzmir Anadolu’nun pırlantası, can damarı, hayat kaynağıdır. Bu sebeple buraya uzatılan el Türk’ün hayatına kastetmiştir. Bütün mevcudiyetimizle bu işgali protesto ederiz. Bu uğurda ölmeye hazırız. Hükümetimizin bu konudaki kararını telgrafhanede beklemekteyiz.”

Telgraflardaki cümlelerden çok dikkat çekici birkaç örneği şu şekilde verebiliriz:

“Müslüman ve Türküm diye bağırın İzmir’imizin tarih ve ırkımızın düşmanı olan Yunanistan tarafından Wilson prensiplerine mugayir olarak işgali bu faci’ayı istemek demektir. Beşeriyetin bir uzvu bulunan biz Türkler hakkımızı muhafaza etmek için Avrupa’ya bu manzarayı göstermeye azmettik”

“Gözbebeğimiz, mübeccel vatanımızın cüz’-i lâyenfeki, has ve halis Türk oğlu Türk olan ve kucağında anası-ı mevcudeyi bu ana kadar kardeş muhabbetiyle saklayan İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline tesaddi edildiğini duyduk”

“...artık İslamiyet’in Türklüğün en son ilticagâhı olan ana ilimizde (İzmir’imizde) bizi rahat bıraksınlar, o harim-i mukaddese el uzatmasınlar. Zira o eli her kimin olur ise olsun kırmaya azmetmişiz.”

“İzmir vilâyetinin (her) hangi bir toprağına dikilecek Yunan bandırası Müslüman kalplerine saplanmış hançer demektir. Bunu biz Türkler ve Müslümanlar bütün mevcudiyetimizle ve kemal-i şiddetle reddediyor ve bu uğurda canımızı ve kanımızı feda edeceğimizi arz ederiz ferman.”

“İzmir vilâyetimize rezk edilecek Yunan bayrağını kanımızla kırmızılaştırmaya ahd eyledik.”

“Hükümetimizi idamımızın tebliğine memur görmek istemiyoruz. Sizi Türk sadrazamı bilerek hitab ediyoruz. İzmir’de mavi mi sallanacak al mı kalacak? Hükümetiniz buna boyun mu eğecek? İzmir kardaşlarımızı Yunan palikaryalarına teslim mi edecek? Darağaçları bizim de afakımızda belirmekde, idam anımız yaklaşmaktadır. İzmir’in Yunana ilhak edildiğini öğrendiğimiz gün Giresun muhiti akissiz kalmayacaktır ve dünyada hiçbir kuvvet bizi azmimizden çeviremeyecektir. Cebr neticeyi ta’cilden başka bir şeye yaramayacaktır. Harekâtımız asayişsizlik telakki edilmesin.”

“...karalar, ye’sler içinde küçük-büyük kadın-erkek bütün Giresun Türkleri, Müslümanları heyecanla, sabırsızlıkla tebşir haberinizi bekliyor. O vakte kadar gazetelerimiz, bayraklarımız, gelinlerimiz, yavrularımız karalar içinde kalacak, düğünlerimiz çalğısız, ezanlarımız matemdar selalar olacak. İzmir, işte ye’s

kurdelelerimizin yegâne yazısı bizi tebşiratınız ile teskin ve tesrir buyurunuz fehamet ma'ab.”

İzmir'in işgali ile Anadolu'da başlayan hareket, bu ruhla can bulmuştur. İnönü'de Sakarya'da, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde elde edilen başarı bu ruhun göstergesidir. Anadolu halkı bu telgraflarda bahsedilen “canını feda etme” ifadesini samimiyetle yerine getirmiştir.

Telgraflarda İzmir Vurgusu

İzmir'in işgaline karşı 15 vilayet, 16 bağımsız mutasarrıflık merkezi ve bunların kazalarından ve köylerinden çekilmiş toplam 686 adet telgraf incelendiğinde; İzmir'i vurgulayan bazı konuların öne çıktığı ve birbiriyle ortak yönleri olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, söz konusu işgale karşı tepkisini gösteren Anadolu halkının gözündeki İzmir betimlemesi ve vurgusu, yapılan protestonun bilinçliliğini ve haklılığını ortaya koymaktadır.

Telgraflar dikkate alındığında İzmir hakkında en çok vurgulanan konulardan birisi, İzmir'in nüfusu bakımından çoğunluğunun Türk ve Müslüman olduğu yönündedir. 15 Mayıs 1919'e kadar İzmir'in Yunanistan tarafından işgali önündeki en büyük engellerden birisi nüfus sorunu idi. Rum milliyetçileri, XIX. yüzyıldan itibaren İzmir'de Rumların çoğunlukta olduğunu göstermek için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdi. Ancak nüfus istatistiklerine bakıldığında durumun çekilen telgraflardaki ifadeleri doğrular nitelikte olduğu görülür.²⁴ “Ekseriyet-i azimesini Türk ve Müslümanlar teşkil eden İzmir'in”²⁵ olarak nitelenen telgrafların sayısı oldukça fazladır.

İzmir hakkında, telgraflarda vurgulanan bir başka konu İslâmlık ve dolayısıyla Müslümanlıktır. “Türkiye âlem-i İslâmın dimağı ve İzmir vilayeti ise memalik-i Osmaniye'nin dimağçesidir”²⁶ ifadesiyle, İzmir'in hem Osmanlı memleketi hem de İslâm alemi için ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. “...asırlardan beri Müslüman ve Türk devletinin en mühim ve güzidesi ve hilâfet-i İslâmiyenin gayr-i kabil-i iftirak bir Müslüman şehri olan İzmir'in...”²⁷ vurgusuyla İzmir'in İslâm alemine bağlılığı bildirilmektedir.

Telgraflar içerisinde en çok değinilen ve atıf yapılan konulardan birisi de İzmir'in tarihsel ve kültürel bağlarıdır. “...altı asırdan beri devlet-i Osmaniye'nin taht-ı hâkimiyetinde bulunan İzmir vilâyetinin...”²⁸ diye başlayan pek çok telgrafa rastlanmıştır. Hatta bir telgrafta İzmir'in, “...asırlardan beri ve hatta Osmanlı

²⁴ Necmi Ülker, “Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, V (1990), s. 25.

²⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Evrakı Kalemi (A.VRK.) 830/50.

²⁶ BOA. A.VRK. 837/10.

²⁷ BOA. A.VRK. 832/49.

²⁸ BOA. A.VRK. 829/64.

padışahlığından asırlarca evvel bir Türk memleketi...”²⁹ olarak betimlendiği görülmektedir.

İzmir hakkında gönderilen telgraflar dikkatlice incelendiğinde vatan olgusu hemen göze çarpar. “İzmir gibi öz vatanın” ifadesi birçok telgrafta tekrar edilmekle birlikte İzmir’in aidiyeti noktasındaki “öz” vurgusu da dikkat çekmektedir. Çekilen telgraflardan anlaşıldığına göre Anadolu halkı ile İzmir arasında aynı zamanda duygusal bir bağ da bulunmaktadır. Pek çok telgrafta İzmir’den bahsedilirken “sevgili, kıymetli, güzel, gözbebeğimiz, pırlanta, şirin, cevher, kalbgâh” gibi tanımlamalara yer verilmiştir.

Telgrafların çoğunda Anadolu insanın vurguladığı bir başka husus, İzmir’in gerek Anadolu’nun gerekse Osmanlı Devleti’nin bir parçası olarak bütünlüğünün parçalanamazlığı meselesidir. “...ırken, tarihen vatanımızla ve bilhassa vatanımızın cüz-i lâyenfeki olan İzmir’imizle” veya “İzmir vatan-ı Osmanî’nin bir cüz’-i lâyenfeki bulunduğundan” gibi tanımlamalar bu yaklaşımı doğrular niteliktedir.³⁰

Anadolu halkı için İzmir’in iktisadi ve stratejik önemi çekilen telgraflarda dile getirilmiştir. İktisadi konularda Anadolu’nun memleket dışına çıkış yerlerinden birisi İzmir olup İzmir Körfezi’nin ve dolayısıyla İzmir’in Anadolu’nun can damarı olduğu yönünde pek çok vurguya rastlanmaktadır.³¹

Telgraflarda, İzmir’de daha önce yapılan dini ve hayır eserlerine de değinilmiştir. “Sekenesinin kısm-ı azamı İslâm bulunan cevami’ ve mesacîd vesaire gibi hayli asar-ı diniye ve hayriyesiyle Osmanlı hissiyatını her zaman ihzar eden sevgili İzmir’imizin...”³² veya “her tarafta Türk’ün ve Osmanlılığın kıymetdar asarı görülmekte ve her türlü nazariyata göre Osmanlı kalması tabîî bulunan İzmir’imizin”³³ ifadeleriyle İzmir’de bulunan dini ve hayır eserleriyle İzmir’in Osmanlılığına vurgu yapılmıştır.

Anadolu’nun dört bir yanından gelen telgraflardaki vurgulara bakıldığında, İzmir’e kutsiyet atfedildiği de görülmektedir. “Osmanlı vatanın bir cüz-i mukaddesi bulunan İzmir vilâyetimizin...”³⁴, “En mukaddes Türk vilâyetlerinden olan İzmir’in...”³⁵ veya “İslâm ve Osmanlı tacının cevher-i şa’şa’adarı olan mukaddes İzmir’imiz”³⁶ gibi tanımlar, halkın kalbinde İzmir’in mukaddes bir şehir olarak hissedildiği ve görüldüğü gerçeğini yansıtır.

---

²⁹ BOA. A.VRK. 829/71.

³⁰ BOA. A.VRK. 833/33; A.VRK. 832/58.

³¹ BOA. A.VRK.829/39; A.VRK.829/45.

³² BOA. A.VRK. 830/3.

³³ BOA. A.VRK. 830/34.

³⁴ BOA. A.VRK. 832/51.

³⁵ BOA. A.VRK. 832/20.

³⁶ BOA. A.VRK. 833/27; aynı tel Sadarete A.VRK. 832/54.

İzmir'in Yunanlar tarafından işgali sonucunda halkın ve şehrin mağdur olduğu ve zulme uğradığı bir gerçektir. Bu durum telgraflardan açık bir şekilde takip edilebilir. İzmir'in maruz kaldığı mağduriyet, telgraflarda genellikle "bedbaht" ve "zavallı" kelimeleriyle betimlenmiştir. "Ezelden beri Türk ve Müslüman kanıyla yoğrulmuş bedbaht İzmir'imizin..."³⁷, "İzmir'deki bedbaht İslâm kardaşlarımıza..."³⁸ veya "zavallı İzmir'imizin..."³⁹ türündeki vurgular İzmir'e dair Anadolu insanı tarafından hissedilen mağduriyeti gözler önüne sermektedir.

İzmir'in işgaline karşı protesto amaçlı gönderilen tüm telgraflarda, Anadolu halkının tepkisi ve derdi ortaktır. Bu tepki, tabii olarak, birbirine benzer ve ortak konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sonuç olarak, telgraflardaki İzmir vurgusu; bölgenin nüfusu bakımından çoğunluğunun Türk ve Müslüman olması, şehirdeki Türklük ve İslamlık bilinci, tarihsel, kültürel ve duygusal bağ, vatan ve aidiyet olgusu, şehrin stratejik önemi gibi konuların içerisinde değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Sadaret Evrakı Kalemi (A.VRK.)

Kitaplar ve Makaleler

- Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.
- Ayhan, Aydın, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", *Milli Mücadele'de Balıkesir*, İstanbul 1990.
- Belgelerle Yunan Mezalimi*, "İzmir'in İşgali Üzerine İtilaf Hükümetlerine Çekilen Protesto Telgraflarından Bazıları", (Hazırlayan: Zekeriya Türkmen), Ankara 2000.
- Bilgi, Nejdet, "Mütareke Döneminde İsmail Hami (Danışmend) Tarafından Yayınlanan Memleket Gazetesi", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII (1993), s. 127-155.
- Hamdi Buytuğlu, "Milli Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:22 (Temmuz 1969), s. 41-45.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, c. I, İstanbul.
- Çanlı, Mehmet, Türkes, Ünal, *Datça (Reşadiye) Kuva-yı Milliyesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

---

³⁷ BOA. A.VRK. 829/70.

³⁸ BOA. A.VRK. 833/52.

³⁹ BOA. A.VRK. 831/65.

- Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazî Mustafa Kemal*, c. I, (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan v.d.), Ankara 1992.
- Gökbel, Asaf, *Millî Mücadelede Aydın*, Aydın 1964.
- Gökbilgin, Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken*, İş Bankası Kültür Yayınları, c. I, Ankara 1959.
- Güner, Zekâî, “İzmir’in İşgali Olayının Trakya’daki Tepkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. IX, sayı: 27 (Temmuz-Kasım 1993).
- Güner, Zekâî, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Güven, Cemal, “Millî Mücadele Döneminde Konya Mitingleri”, *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı V*, Özel Sayı, Konya 2002.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- Kars, Zübeyir, *Millî Mücadelede Kayseri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955.
- Konukçu, Enver, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- Köstüklü, Nuri, *Millî Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Hazırlayanlar: Zekâî Güner, Orhan Kabataş, Ankara, 1990.
- Özel, Sabahattin, *Millî Mücadelede Trabzon*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Sakallı, Bayram, *Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, c. I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Türk İstiklal Harbi (TİH)*, c. II, *Batı Cephesi, 1 nci Kısım*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Ülker, Necmi, “Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, V (1990), s. 23-40.

15 MAYIS 1919, İZMİR'DE YUNAN İŞGALİ VE XVII. KOLORDU (SARIKIŞLA) KARARGÂHINDA GASP VE YAĞMALAMA

Zekeriya Türkmen*

Giriş

Dört yıl süren ve on farklı cephede muharebelere katılan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan takati tükenmiş olarak çıktı. Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri Şark Meselesi'nin düğüm noktası olan Osmanlı ülkesini daha savaş bitmeden kendi aralarında yaptıkları gizli-açık antlaşmalarla bölüşmüşler idi. Osmanlı ordularının, savaşın başından itibaren pek çok cephede sergiledikleri kahramanca direniş, ilerleyen yıllarda silah-teçhizat ve lojistik destek unsurlarının yetersizliği, işe-ibateye dair kaynakların tükenmesi, moral değerlerinin çöküşü sonucu hüsrarla sona erdi. Her ne kadar yıkılışa ramak kalınan bir dönemde dahi, Türk ordusunun Batum'dan içerilere doğru kararlıca sürdürdüğü harekâtı, sadık müttelik olarak bilinen Almanya'nın her türlü engellemelerine rağmen sürdürüldü.¹ Kafkas İslam Ordusuyla Gence'den Bakü'ye ilerleyip 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü Zaferi'ni kazanarak stratejik bakımdan önemli bir ülke olan Azerbaycan'ı Rus-Ermeni-İngiliz işgalinden kurtaran sonra da Dağıstan harekâtını sürdüren Osmanlı Devleti'nin ve ordularının takati artık tükenmiş idi.² Osmanlı idarecileri kadar, savaşın maddi-manevi bütün yükünü çeken, canlarından aziz bildikleri evlatlarını cepheye gönderen halk da, artık bir an önce barışın yapılmasını ve huzura kavuşmayı umutla bekliyordu.

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir bitti neticesi dikte ettirilen Mondros Mütarekenâmesi, devletin bir nevi ölüm fermanı niteliğinde olup, altı asırlık mevcudiyetine son veren en ağır hükümleri içeriyordu.³ Mütareke hükümlerine dayanarak hareket eden İtilâf Devletleri 1 Kasım 1918 tarihinden

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elmalıkent Yerleşkesi, Ümraniye-İstanbul. ORCID ID: 0000 0002 0938 0121

¹ *Genkur. ATASE Arşivi, (Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu) BDH, Kls: 3187, Ds: 7, F: 3-2, 3-3; Genkur. ATASE Arşivi, BDH, Kls: 3821, Ds: 15, F: 34. Ayrıca bk., Nasır Yüceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, (Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlık Kazanması, 1918), Genkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1996, s. 95 vd.*

² Zekeriya Türkmen, "100.Yılında Kafkas İslam Ordusunu Yeniden Hatırlamak, Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Ordusunun Son Savaşı: Gence'den Bakü'ye Zafer Yürüyüşü", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sy: 235, İstanbul, Temmuz-Ağustos 2018, s. 23-48. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "Yüz Yıllık Kardeş Kömeği, Kafkas İslam Ordusunun Zafer Yürüyüşü,1-2", *Türk Dünyası Tarih-Kültür Dergisi*, Sy: 381-382, İstanbul, Eylül, Ekim 2018, s. 34-39, s.48-53.

³ Mondros Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bk. Gn.Kur. ATASE Başkanlığı; *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c.I, Ankara 1992.

İtibaren Musul, İskenderun, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile memleketin çeşitli yerlerine, mütarekenâmenin 7. maddesine göre -ki, İtilâf Devletleri güvenliklerini tehdit eden bir problemle karşılaştıkları takdirde istedikleri yerleri işgal edebilecektir görüşünden hareketle- asker çıkardılar. Avrupa'nın Büyük Devletleri'nin4 görünüşte asayişini korumak için yaptığı işgaller, gerçekte bir ilhakin bütün özelliklerini taşıyordu.

Paris Barış Konferansı ve İzmir'in İşgaline Yönelik Planlar

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri özellikle 1915 yılından itibaren kendi aralarında bir dizi toplantılar yaparak Osmanlı ülkesinin bölüşümü konusunda gizli protokoller yapmışlardı. Çanakkale Boğazının zorlandığı 1915 yılı başında stratejik açıdan önemli olan İzmir Körfezi girişini de abluka altına alan İtilaf donanması mayın maniaları yanında, başta Yenikale olmak üzere diğer istihkamlardan yapılan topçu ateşi sonucu mukavemetle karşılaşmıştır.⁵ 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine girişen İtilaf Devletleri, nihai barış antlaşmasının zeminini oluşturmak için Paris'te 18 Ocak 1919 tarihinde⁶ başlayan ve özellikle İstanbul'un ne olacağı konusunda bir türlü anlaşamadıkları⁷ bir dizi toplantılarla Osmanlı paylaşım/barış antlaşmasının taslağı üzerinde çeşitli planlar yaptılar.⁸ Ahmet Tevfık Paşa hükümeti Paris'te başlayan konferansta Yunan, Ermeni, Arap, Kürt ve Yahudilerin Osmanlı Devleti'nden toprak ve bazı haklar talepleri karşısında Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey başkanlığında oluşturulan sulh komisyonunda yapılan gizli

4 O zamanki ifade ile bu devletlere Türkler tarafından verilen genel isim Düvel-i Muazzama idi.

5 Bu konuya hassasiyet gösteren ve akademik camianın dikkatini bu yöne çeken İzmir sevdalısı Celal Bey'in yaptığı çalışmalar önemlidir. Ayrıntı için bk., Celal Öcal, *Birinci Dünya Savaşında İzmir Savunması*, İleri Yay., İstanbul 2015.

6 Bu tarih özellikle seçilmiştir, Alman imparatorluğunun kuruluş tarihi olduğundan savaşın mağlubu Almanya'ya nazire yapmışlardır. (Y.N)

7 Paris Barış Konferansında en çok tartışılan konulardan birisi Osmanlı başkentinin durumudur. İstanbul'un statüsünün belirlenmesi konusunda ayrıntılar için bk., Sabit Duman, "Paris Barış Konferansında İstanbul", *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-III (25-26 Mayıs 2015)*, İstanbul 2015, s. 477-493.

8 Şark meselesini kendilerince çözüme kavuşturanlar, Türk-Müslüman algısı konusunda da tüm dünyayı etkileri altına almışlardı. Bu konulardaki yorumlar için bk., İsmail Köse, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", *History Studies International Journal of History, Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, c. 6/3, Ankara, Nisan 2014, s. 217-238. İngiltere'nin Konferans öncesi tavrı için bk., Çağdaş Yüksel, "Paris Barış Konferansı Öncesi İngiltere Lordlar Kamarası'nda Ermenilerin Durumunu Tartışmak Üzere Yapılan Oturum Hakkında Değerlendirmeler", *Uluslararası Eğitim, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, Sy: 1, Ankara, Ocak 2021, s. 1-18.

toplantılarda 25 maddelik bir barış teklifi hazırlamıştı.⁹ Osmanlı Devleti, bundan başka 30 Ocak 1919’da Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa başkanlığında “İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu” teşkil ederek Osmanlı barışına yönelik tasarılar üzerinde çalışmalara başladı.¹⁰ Hazırlanan tasarı 12 Şubat 1919 tarihinde İstanbul’daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliğine sunulmuş, -aslında zamanın ruhunu kavrayamayan, uluslararası gelişmeleri yorumlayamayan, Wilson ilkelerini bir kurtuluş reçetesi olarak gören Osmanlı idarecilerinin hazırladıkları bu öneri- yaklaşık üç ay kadar bu teklif Paris’te pek itibara alınmadığı gibi 6 Mayıs 1919 tarihinde reddedilmiştir.¹¹ Nitekim Osmanlı Devleti, galiplerin yaptıkları bölüşüm planlarından epey sonra İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri De France tarafından 1 Haziran 1919 tarihinde Paris konferansına davet edilmiş, 3 Haziran’da Damat Ferit Paşa başkanlığında 35 kişilik bir heyetin katılımı konusunda hükûmet ve sultanın onayı alınmış; Türk heyeti, 17 Haziran’da toplantılara katılım sağlamış, 23 Haziran 1919’da barış için sunulan Türk tezi galipler -özellikle Amerika- tarafından hiçbir şekilde dikkate alınmadığı gibi diğer müttefikler tarafından da reddedilmiş idi.¹²

Osmanlı Devleti’nin ölüm fermanı niteliğinde olan Mondros Ateşkesi sonrası galiplerin ürettikleri gerekçelerle ülkenin işgale açık bir hale getirilmesiyle birlikte bundan cesaret alan yerli gayri müslim ahalinin kılavuz ve işbirlikçiliğiyle oluşturulan çetelerin sergiledikleri hunharca hareketler, Anadolu ve Trakya’da kalan son Osmanlı topraklarındaki Türk-Müslüman ahaliye hayat hakkı tanınmayacağını ayan-beyan gösteriyordu. Batı Anadolu coğrafyasının Adalar Denizi sahil hattından yani Aydın’dan kuzeye uzanan kesimin önce İtalyanlara, daha sonra da Paris Barış Konferansı ile Yunanlara verilmesi, İtilaf Devletleri arasında homurtulara yol açmışsa da dönemin küresel gücü İngiltere’nin dedikleri olmuştur. Aslında İtilaf Devletleri yaptıkları ilk açıklamalarda önce hep birlikte İzmir’i işgal etmeyi planladıklarını belirtmişlerdi.¹³

Nitekim Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından kısa bir zaman sonra, 1918 yılı Kasım ayının ilk günlerinden itibaren İtilaf devletleri donanmasından İngiliz gemileri İzmir limanına demirlemeye başlamıştı. İtilaf devletleri donanmasının

⁹ Bünyamin Kocaoğlu, “Mütareke ile Musalâha Arasında Türkiye: Mütareke Hükümetleri ve İstanbul Basınının Sulh Meselesine Bakışları”, *İlk Adımdan Cumhuriyet’e Millî Mücadele*, Edt. Osman Köse, Mavi Yayıncılık, Samsun İlk Adım Belediyesi, İstanbul 2008, s. 193.

¹⁰ Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 231-233. Ayrıca bkz., Mustafa Budak, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunmasıyla İlgili Tartışmalar”, *İstanbul Üniversitesi, Tarih Dergisi*, sy: 71/1, İstanbul 2020, s. 451.

¹¹ Mustafa Budak, *Aynı makale*, s. 452.

¹² Hanefi Yazıcı, “Paris Barış Konferansı’nda Türk Tezleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 9/2, Nisan-Mayıs-Haziran 2020, s. 1039-1064.

¹³ İzmir’in işgali öncesi Rum faaliyetleri hakkında ayrıntı için bkz., Süleyman Tekir, “Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sy: XIX, (Özel Sayı: İzmir’in İşgali), İzmir 2019, s. 29-61.

İzmir'e demirlemesi yerli Rumlar tarafından sevinç gösterileri ile karşılandı. Bu sırada İzmir'de faaliyet gösteren Yunanların desteklediği işbirlikçi Rum cemiyetleri tarafından kışkırtılan Rumların taşkınlıkları günden güne artmaya başladı. İzmir vali vekili ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa bu durumu bir telgrafla 5 Kasım 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne ayrıntılı olarak bildirdi.¹⁴ Rumların güttükleri asıl amaç, Türklerin sabrını taşıyıp karışıklıklara sebebiyet vermektir. Bu arada Batı Anadolu'da ve özellikle İzmir taraflarında Türk idarecilerince güvenliğin sağlanamadığı propagandasını yayarak bölgenin Yunanistan'a verilmesini gerçekleştirmek için çaba harcıyorlardı. Nitekim, o günlerde Türklerin, Rumlara karşı bir soykırım hareketine girişecekleri propagandası yapılarak dünya kamuoyunun dikkatleri İzmir'e çekilmeye çalışılmıştı.¹⁵

18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda İtilâf Devletlerini Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi kararına iten gelişmeleri Birinci Dünya Harbi başlarına kadar götürmek mümkündür. Birinci Dünya Harbi başlarında tarafsızlığını ilân eden Yunanlıları kendi yanlarına çekebilmek için, İngiltere hükümeti o zamanın Dışişleri Bakanı Edward Grey'i görevlendirmişti. İngilizler, Yunanların kendilerine 1821 yılından beri hedef olarak belirledikleri "*Megali İdea*"¹⁶ (Büyük Yunanistan fikri) doğrultusunda birtakım vaatlerde bulunmuşlar idi. İngiliz hükûmeti 15 Ocak 1919'da Yunan hükûmetine gönderdiği notada, Yunanlar'a İzmir ve Batı Anadolu taraflarının verilebileceğini ima etmişti.¹⁷ İngiltere'nin çıkarları gereği bu sırada aşırı derecede Yunan taraftarı ve Venizelos hayranı olarak bilinen İngiliz Başbakanı David Lloyd George, Balkanlar ve Anadolu'ya hakim olan güçlü bir Yunanistan'ın Akdeniz'de İngiliz ticaret ve sömürge yollarının bekçiliğini yapacağına inanıyordu.¹⁸ Nitekim, Yunanlar'ı, Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak gören Lloyd George, o sırada dünya silâh ticaretini elinde tutan Yunan asıllı armatör Basil Zaharof'la da yakın ilişki içerisinde bulunuyordu.¹⁹ Öte yandan Venizelos, Paris Barış Konferansı görüşmelerinden bir kaç ay evvel, Lloyd George'a gönderdiği mektupta; "*Küçük Asya'nın Yunan/Helen olan Batı kısmının kendilerine verilmesini*" talep etmişti. Zaten bu sırada Yunan basını da Yunanların Bizans'ın vârisi oldukları tezini ileri sürerek; "*...Biricik çözüm yolu, Yunanistan'ın İstanbul'a kadar uzanmasıdır... İstanbul (Konstantinapol) Yunan'ın idi ve bir gün gene Yunan olacaktır*" şeklinde yazılar

¹⁴ CB.lğ, BOA., (Dahiliye Nezareti Şifre Kaleme), DH. ŞFR., s. 601-31.

¹⁵ Yuluğ Tekin Kurat; "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara -1986, s. 407 vd.

¹⁶ Megali İdea, Yunanca'da "büyük fikir", "büyük ülkü" anlamındadır. Bu deyim bizdeki birçok araştırmada "megalo idea" şeklinde ve yanlış olarak kullanılmaktadır; çünkü Yunanca dilbilgisi kurallarına göre megali şeklinde okunmaktadır.

¹⁷ Osman Olcay; *Sevres Anlaşmasına Doğru*, Ankara 1981, s. XXXII-XXXIV.

¹⁸ Dimitri Kitsikis; *Yunan Propagandası*, (Çev. Hakkı Devrim), İstanbul 1974, s. 14-21.

¹⁹ Sedat Çilingir, *Lloyd George And The Dissolution Of The Ottoman Empire*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 566.

yayınlamakta, kamuoyunda büyük bir algı operasyonunu gerçekleştirmekte idi.²⁰ Paris Barış konferansında Lloyd George ve Venizelos'un hazırladıkları formüle göre, Batı Anadolu'da halkın çoğunluğu nüfus itibariyle Türk olmakla beraber, onların görüşü ve iddialarına göre Türk-Yunan karışımı idi. Lloyd George, İngiltere'de daha önce başbakanlık yapmış olan ve Doğu Sorunu'nu İngiltere çıkarları doğrultusunda çözmek isteyen Gladston'un, Türkiye hakkındaki menfi fikirlerini miras aldığından ve Ortadoğu Hristiyanlığını himayesi altına alarak bölgede büyük bir güç olma heyecanına sahip olduğundan Yunanlar'ı bu sırada her bakımdan desteklemekte idi.²¹ Nitekim, bölgedeki en yüksek idari makamın başında bulunan 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraflarda İzmir ve havalisindeki Rum taşkınlıklarını dile getirerek ilgilileri bu konuda uyarmakta idi. Bu arada İzmir valiliğinde birkaç değişim yaşandı. En son 20 Ocak 1919'da Nurettin Paşa asaleten İzmir valiliğine atandı.²²

Batı Anadolu'da Yunan işgaline ilk maruz kalan şehir İzmir olmuştur. Mütareke döneminin küresel gücü olan İngiltere yönetimince, İzmir'in işgaline Yunanistan'ın "*Megali İdea*"sı için değil, bölgede İtalya'ya oranla İngiltere'ye sadakatten ayrılmayacak, daha güçsüz bir devlet olmasından dolayı kabul ve tercih edildiği belirtilmiştir.²³ Nitekim, İtalya yerine Yunanistan'ın tercih edilmesi, Batı Anadolu'da bazı bölgelerin işgaline göz yumulması yukarıda belirtilen düşüncenin aşlında uygulamaya konulması anlamına geliyordu.²⁴

Paris Barış Konferansında Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos tarafından, Yunan istekleri sıralanırken Trakya, Batı Anadolu, Adalar (Ege) Denizi ve Doğu Karadeniz (Yunanlar'ın Pontus dedikleri) bölgelerinde Rum nüfus yoğunluğu bulunduğu ifade edilerek buraların Yunanistan'a verilmesi talep edilmekte idi. Yunanları destekleyen İngiliz Başbakanı Lloyd George'a nazaran o sırada İngiliz Dışişleri Bakanı olan Lord George Curzon Yunan talepleri karşısında şaşkınlığını gizleyemediği gibi, 18 Nisan 1919 tarihli muhtırasında bunları gülünç bulduğunu belirterek: "...*Selânik kapılarına beş mil mesafede asayışı sağlayamayan Yunanistan'ın Batı Anadolu'da barış ve güvenlik sağlamakla görevlendirilmesini anlayamıyorum!*" dediği ve hatta "*İzmir'in Yunanlara işgal ettirilmesini de acıklı bir gaf olarak*" değerlendirdiği

---

²⁰ Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy: 10, Kayseri 2001, s. 123.

²¹ Arnold J. Toynbee; *The Western Question In Greece and Turkey- A Study In The Contact of Civilization*, New York 1970 (repr. of second edition November 1922), s. 73-76.

²² Süleyman Tekir, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", s. 33-35.

²³ Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 18-19.

²⁴ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Çev. Tevfik Alanay, Milliyet Yay., İstanbul 1972, s. 162-163.

bilinmektedir.²⁵ Öte yandan büyük devletler tarafından daha önce İtalyanlara verilmek istenen Batı Anadolu bölgesi sonuçta -Roma'nın mirasçısı olarak görülen güçlü İtalya'nın elinde olmasındansa- İngiltere'nin kolaylıkla istediklerini yaptırabileceği Yunanistan'a verilmesi haliyle daha münasip bulunmuştu.

Halbuki, gerçek dışı Yunan iddiaları bir yana, 1917 yılında yapılan Osmanlı nüfus istatistikine göre İzmir'in de dahil olduğu Aydın vilayetinin nüfusunun ezici çoğunluğunu Türkler oluşturmakta idi.²⁶ Büyük devletlerin desteğini arkasına alan Yunanistan'ın propagandaları sonucu İzmir'de Rum ahalinin taşkınlıkları giderek artmış; bunun üzerine Vali Nurettin Paşa 21 Şubat 1919'da şehirde sıkıyönetim ilan etmiştir.²⁷ 1919 yılı Mart başında Vali ve Kolordu Komutanı Nurettin Paşa görevden alınmış, yerine İttihatçı ve Türk Ocakları karşıtı olan (Kambur/Hımbıl?) Ahmet İzzet Bey vali, Balkan Harbinden emekli olan ancak mütareke döneminde tekrar göreve getirilen Mirliya Ali Nadir Paşa 17. Kolordu Komutanlığına, eskiden ordudan atılmış olan Hürriyet ve İtilaf Partisi üyesi Kalkandelenli Tahsin Bey Polis Müdüriyetine atanmıştır. İzmir'de Rum emellerinin arttığı bir dönemde yönetimde böyle bir değişimin gerçekleştirilmesi gelecekte İzmir'in kaderinin olumsuz yönde gelişmesine yol açmıştır.²⁸ Hele ki, 16 Nisan 1919 tarihinde Averof Zırhlısının ardından da Leon zırhlısının İzmir önlerine gelmesi Rumların taşkınlıklarının zirve yapmasına yol açmıştır.²⁹ Mütareke atmosferinde Batı Anadolu'da taşkınlıkları engellemek, bir yerde Osmanlı tebaası üzerinde sükuneti sağlamak amacıyla teşkil edilen Nasihat Heyetlerinden Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığındaki heyet, 26 Nisan 1919 tarihinde İzmir'e varmış; -deyim yerinde ise dönemin akıl adamları olarak sunulan- bu heyetin İzmir ve civarındaki gezisi sönük kaldığı gibi, Rum ahalinin gösterdiği taşkınlıklardan dolayı pek etkili de olamamıştır.³⁰

İzmir'in işgalinden yaklaşık on gün kadar önce Londra'da 6 Mayıs 1919'da gerçekleştirilen kabine toplantısında İngiliz Başbakanı Lloyd George, İzmir'deki Yunan vatandaşlarının korunabilmesi için iki veya üç bölük Yunan askerinin şehre çıkarılmasına izin verilmesini teklif etmiş; bu teklif daha sonra Amerikan Başkanı

²⁵ Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Meşalimi*, Ankara 2000, s. 4.

²⁶ 1917 nüfusunu gösteren bir istatistik yayımlandı. Yayımlanan istatistiğe göre vilayette yaşayan Türklerin nüfusu 1.291.962 kişiydi. Rum unsur 233.914, Ermeni unsur 21.914 iken diğer Gayr-i Müslimler 3.611 nüfusa sahipti. Bilgi için bk., Süleyman Tekir, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", s. 36.

²⁷ Süleyman Tekir, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", s. 42.

²⁸ Ali Nadir Paşa'nın 17. Kolorduya atanması ve gelişmeler hakkında bk., *Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993, s. 6. Ayrıca diğer atamalar hakkındaki yorumlar için bkz., Süleyman Tekir, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", s. 45-46.

²⁹ *CB.İği BOA, DH.EUM.AYŞ, Ds: 8 / 105-5. Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c. I, Genkur Basımevi, Ankara 1962, s. 136.

³⁰ Mevlüt Çelebi, *Heyet-i Nasıha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s.30-46.

Woodrow Wilson ile Fransa Başbakanı Clemenceau’ya da iletilmiş ve onlar tarafından da kabul görmüştür.³¹ Bütün bu gelişmelerden sonra İngiltere tarafından Yunanlara resmen yetki verilmesi hususu ve bunun tebligatı da 12 Mayıs 1919 tarihli kabine toplantısında kararlaştırılmış; bunun için de İstanbul’da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Koramiral Sir Somerset Arthur Gouch Calthorpe’un, İtilaf Devletleri adına İzmir’e gitmesine karar verilmiştir. Koramiral Calthorpe, tebligatın yapıldığı gün (12 Mayıs 1919) “Iron Duke” adlı gemiyle İstanbul’dan vakit kaybetmeden ayrılıp İzmir’e hareket etmiş ve ertesi günü (13 Mayıs) İzmir Körfezine ulaşmıştır.³² Koramiral Calthorpe İzmir’e vardığında Paris’te devam eden gelişmelerle irtibatlı olarak İzmir körfezinde Amerikan, Fransız, İtalyan ve Yunan zırhlılarından oluşan bir müttefik filosu da demirlemiş bulunuyordu.³³ İngiliz Koramirali Calthorpe, körfeze demirledikten sonra Iron Duke savaş gemisinde Albay Fitzmaurice, Fransız Tümamiral Duvaux, İtalyan Albay Magliano, Arizona gemisi Kaptanı Albay J. H. Fayton, Averof gemisi kumandanı Albay Mavroudis’in de katıldığı bir toplantı yaptı; bu toplantıda; Fransızlar Foça’daki Topçu Birliğini, İtalyanlar, Karaburun’u, İngilizler Kösten Adası’nı ve Yunanların da Sancakkale’yi 14 Mayıs’ta işgal etmesi kararlaştırıldı.³⁴

Aslında Paris Barış Konferansı görüşmelerinde çevirdiği entrikaların sonunda Yunan başbakanı Elefterios Venizelos, Megali İdea için önemli bir stratejik nokta olan İzmir’in işgali için büyük devletlerden gerekli onayı almayı başardıktan sonra Genelkurmay Başkanı Paraskevopoulos’a 7 Mayıs 1919 tarihinde bu durumu bildirmiştir. O sırada Selanik’te konuşlu bulunan 1. Yunan Tümeni/İzmir Tümeninde büyük bir gizlilik içinde hazırlıklar başlatılmıştır. Tümen Komutanlığına Albay Nikolaos Zafrios, Piyade birlikleri komutanlığına Albay Sterlios, 4. Piyade Alay Komutanlığına Albay Schivas, 5. Piyade Alay Komutanlığına Yarbay Çakalos, 38 Piyade Alayı 1. Efsun Birliği Komutanlığına Yarbay Stavrianopoulos, Tümen Topçu Birliğinin başına da Yarbay Papayannis getirilmiş; birlik mürettep bir tümen olarak düşünülerek bütün lojistik destek unsurları da eklenmiştir. 14 Mayıs akşamı Selanik’ten ve Pire limanında Yunan halkının sevinç çığlıklarıyla Yunan işgal ordusunun toplam sekiz gemiyle İzmir’e intikali gerçekleştirilmiştir.³⁵

³¹ Salim Gökçen, *Türkiye’de Rum, Yunan Vahşeti ve Terörü*, IQ Yay., İstanbul 2010, s. 169.

³² M.S. Dilek, “Paris Barış Konferansı’nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sy: 36, Trabzon 2013, s. 31-42. Emir Bostancı, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmir ve Aydın’da Yunan İşgali ve Mezalimi Üzerine İtilaf Devletleri Nezdinde Yapılan Siyasi Teşebbüsler”, *Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.II, Sy: 1, Erzurum 2021, s. 68.

³³ Günver Güneş, “İzmir’in İşgali ve Aydın’daki Yansımaları”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sy: 9, Genkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 2007, s. 24.

³⁴ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1991, s. 181.

³⁵ Mevlüt Çelebi, “İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir’in İşgali” XIV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, 46-47.

İtilaf İşgal Orduları Komutanı Koramiral Arthur Calthorpe, 14 Mayıs 1915 Çarşamba günü saat 09:00'da H.M.S Iron Duke Amiral gemisinde kaleme aldığı notayı İngiliz Yüksek Komiserliği delegesi James Morgan ve İngiliz Ordusunu temsilen Yüzbaşı Smith ile İzmir Vali Konağında bulunan Vali Ahmet İzzet Bey'e elden ulaştırmıştır. Ayrıca Vali İzzet Bey'e ulaştırılan notanın 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya da iletilmesi istenmiştir. İzmir valisi Ahmet İzzet Bey'in, İzmir Tahkik Komisyonuna sunduğu 16 Ağustos 1919 tarihli raporundan anlaşıldığı üzere, son derece üzüntüyle karşıladığı bu notayı konağına davet ettiği kolordu komutanı Ali Nadir Paşa'ya ve kurmay başkanı Binbaşı Abdülhamit Bey'e James Morgan ve Yüzbaşı Smith huzurunda tebliğ edip gereğinin yapılmasını istediğini belirtmektedir.³⁶ Koramiral Calthorpe'un notasına göre, ertesini sabah (15 Mayıs 1919) erken saatlerden itibaren İzmir ve civarında bulunan istihkâmların İtilaf Devletlerine ait askeri güçler tarafından işgal edileceği tebliğ edilmiştir.³⁷ Bu sırada Rum ahalinin taşkınlıklarından endişeye kapılan Türklerin valilik konağına gelip durumu öğrenmek istediklerini belirten Vali Ahmet İzzet Bey, halkı teskin edip işgalin sadece limanlarla sınırlı kalacağını, hatta kendisinin bizzat Amiral Calthorpe'un yanına giderek durumu tüm ayrıntısıyla görüşeceğini belirterek teskin edip yatıştırmaya çalıştığı bilinmektedir.³⁸

İzmir'deki Türk ahalinin endişelerinde haklı olduğu o sırada yaşanan gelişmelerden de anlaşılıyordu. Nitekim, İzmir Körfezinde özellikle Punta iskelesi ve şehrin merkezini oluşturan cadde ve sokaklardaki hareketlilik ve körfezin açıklarında giderek artan gemi trafiği kamuoyu tarafından da fark edilince ahalide büyük bir korku, endişe ve telaş oluşmuştur. Körfeze Yunan bandıralı gemilerin girmeye başlaması Türk-Müslüman ahalide büyük gerginliğe yol açmıştır. Karaya İtilaf Devletleri askeri gücünün çıkması beklenirken, Rum ahalinin sevinç gösterilerinden, Rum esnafın dükkanlarına ve evlerine Yunan bayrağı asmalarından da anlaşılacağı üzere, eskiden dedikodu kabilinden söylenenlerin yani Yunan ordusunun karaya çıkarılması meselesi, kabulü/hayali bile imkânsız gelişmelere yol açacak idi. Bu

---

³⁶ Müttefiklerarası Tahkik Komisyonunun talepleri hakkında bk., CB.lığı, BO.A. (*Dabülîye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrakı*) DH. İ.UM. E-56/18. Vali Ahmet İzzet Bey'in bu raporu, 16 Ağustos 1335/1919 tarihli olup Amiral Bristol'un başkanlığında teşkil edilen Müttefiklerarası İzmir Tahkik Komisyonu iddialarıyla da uyuşmaktadır. Selçuk Ural, *Müttefiklerarası İzmir Tahkik Komisyonu'nun Faaliyetleri* (1919), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997, s. 108 vdd. Ayrıca bk., Selçuk Ural - Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Erzurum 2001, s. 267-268. Ayrıca bkz., Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.VI/15, İzmir, Güz 2007, s. 3-18.

³⁷ CB.lığı, (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası*) BO.A. BEO. Harbiye Gelen nr: 344730; BO.A. (*Dabülîye Nezâreti İdare-i Umumiye*) DH. İ.UM. EK. 51/72. 1-2

³⁸ Selçuk Ural - Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 268.

durumdan haberdar olan İzmir’in Türk-Müslüman halkı 14 Mayıs günü önce İzmir Hükûmet Meydanında sonra da İdadi binası içinde toplanarak fikir teatisinde bulunmuş, valiye bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmış; ancak gönderilen heyet valinin tepkisiyle karşılaşmış ve Vali Ahmet İzzet Bey heyeti, “*bazı bedhablar İzmir’in Yunanlar tarafından işgal edileceği şayiasını çıkarmışlardır, bu yalandır tekezîp edilir*” sözleriyle başından savmıştır. Vali, hükümet yetkilileri ve askeri makamlar Türk-Müslüman halkın sükûnet içinde gelişmeleri beklemesini, itidali elden bırakmamasını, sakin davranmasını tavsiye etmiştir.³⁹

Koramiral Calthorpe tarafından İzmir valisine sabahleyin gönderilen notada askeri mıntıkaların hangi ülke kuvveti tarafından işgal ve denetim altına alınacağı net olarak belirtilmemişti. Nitekim, İzmir ve civarının İtilaf Devletleri ordularınca işgal edileceğini düşünen/bekleyen Osmanlı hükümeti İzmir vilayetinden gelen bilgiler ışığında Harbiye Nezareti’ni durumdan haberdar ederek, İzmir’de İtilaf Devletlerince gerçekleştirilecek işgale askerî makamlar tarafından kesinlikle direnç gösterilmemesini istemiştir. Koramiral Calthorpe İzmir’in işgaline yönelik ikinci notayı da aynı amiral gemisinde kaleme alarak 14 Mayıs 1919 Çarşamba akşam saat 10:00’da (gece 22:00) Türk makamlarına göndermiştir.⁴⁰

Amiral Calthorpe’dan sabah gelen notayı İzmir Valisi Ahmet İzzet Bey, şaşkınlıkla karşılamış, etrafına protesto etmekten başka bir çaba göstermediği Celal Bayar tarafından dile getirilse de⁴¹, aslında vali bey o gün öğleden sonra Iron Duke amiral gemisine giderek Koramiral Calthorpe ile görüşmüş, işgal konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Vali Ahmet İzzet Bey, Tahkik Heyetine sunduğu raporunda da belirttiği üzere 14 Mayıs günü saat 15:00’de Amiral gemisi Iron Duke’e gittiğini önce amiral yardımcısı François ile sonra da Koramiral Calthorpe ile görüştüğünü, bu karşılaşmada Amiralin kendisine çok nazık davrandığını, James Morgan’ın da görüşmede hazır bulunduğunu belirttikten sonra işgalin ayrıntısı konusunda Amiral’in Paris’ten gelecek notayı beklediğini, bunun belki işgalle ilgili olabileceğini söylediğini, işgalde Yunan ordusunun görevlendirilmesi ihtimalini belirttiğini ifade etmektedir. Yunan ordusunun işgalini duyan Vali bey durumu şaşkınlıkla ve göz yaşlarıyla karşıladığını, hatta bunun engellenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak İngiliz amirali kendisinin bu konuda yetkili olmadığını, sadece

³⁹ Zeki Arıkan; *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 70.

⁴⁰ *CB.İğg.*, BOA. BEO. Harbiye Gelen nr: 344730; BOA. DH. İ.UM. EK. 51/72. 1-2; Ayrıca bk., Koramiral Arthur Galthorpe’nin Osmanlı Devleti idarecilerine yönelik notaları hakkında bk., Z. Tarık Balioglu, “İzmir’in İşgal Ültimatoları” *Tarih ve Medeniyet*, Sy: 3, İstanbul, Mayıs 1994, s. 42-43.

⁴¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım, Millî Mücadele’ye Giriş*, c. V, Baha Matbaası İstanbul 1967, s. 1642.

Paris'ten kendisine tebliğ edilen kararların uygulanmasına nezaret etmekle görevlendirildiğini söylemiştir.⁴²

İzmir'e İtilaf Devletleri ordularının çıkarılması beklenirken, işgalin Yunan askeri birliklerince yapılacağına anlaşılması üzerine, Vali Ahmet İzzet Bey'in Calthorpe nezdindeki teşebbüsleri istenen neticeyi vermemiş, şehrin Yunanlar tarafından işgali düşüncesi engellenememiş ve masum İzmir halkı kötü talihi ile yüz yüze kalmak mecburiyetinde bırakılmıştır.⁴³ Amiral gemisinden döndüğünde halkın kendisinden gelecek cevabı beklediğini ifade eden Vali Ahmet İzzet Bey, onlara sükunet tavsiye etmiş; mülki amirlerle, kolordu erkanı ve jandarma komutanlarına da şehirde asayişin sağlanması konusunda hassasiyet göstermelerini tembih etmiştir.⁴⁴ Ancak, Rumlar tarafından çıkartılan dedikodular bir süre sonra halkını da kulağına ulaşmıştır. İzmir'in, ertesi günü Yunan ordusu tarafından işgal olunacağı haberi endişeyi bir kat daha artırmıştır. Bu son gelişmeler karşısında oluşturulan "*İlhak-ı Red Hey'et-i Milliyesi*" bir bildiri yayınlamış, 14/15 Mayıs 1919 gecesi -bu gün Bahri Baba Parkı diye anılan yerdeki- Yahudi Maşatlığında toplanan binlerce Türk'e seslenerek İzmir'in işgalini protesto etmiştir.⁴⁵ Yahudi Maşatlığında yapılan mitinge katılanların esas amaçları, körfezde demirlemiş olan İtilâf donanmasının projektörleri altında, İzmir halkının Yunan işgalini sevinçle karşılamadığını göstermek idi; karışıklık ve şaşkınlık içerisinde bulunan bu kalabalık sabaha kadar protesto gösterisinde bulunmuştu.

Osmanlı Devleti'ne 1821 isyanıyla kafa tutan Rumların 1830'larda dönemin küresel güçleri Rusya, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle devletleşme sürecine girmesi ve devamlı Osmanlı ülkesinden toprak kazanarak genişlemesi Müslüman Türklerle

⁴² Selçuk Ural - Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Atatürk Üniversitesi, Türkijyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 268.

⁴³ İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 2015, s. 152-153. Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", s. 8.

⁴⁴ Selçuk Ural - Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Atatürk Üniversitesi, Türkijyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 268-269.

⁴⁵ İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin mitinge davetiyesinde şunlar yazılı idi: "Ey Bedbaht Türk!... Wilson prensipleri unvan-ı insaniyetkârânesi altında senin hakkın gasb ve namusun hetk ediliyor(elden gidiyor). Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türkler'in Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi. Ve bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunana verildi. Şimdi Sana Soruyoruz?... Rum senden daha mı çoktur?...Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster... Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerle toplan. Ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. İlân ve ispat et...Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok; fakat Yunan hakimiyetini istemeyen bir kitle-i kahire vardır. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsrân ve nekbet fayda vermez! Binlerle, yüzbinlerle maşatlığa koş. Ve Hey'et-i Milliyenin emrine itâ'at et! İlhak-ı Red Hey'et-i Milliyesi". Bkz., M. Murat Hatipoğlu; *Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara 1988, s.88 dipnot: 36; Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yay., Ankara 2000, s. 5-6.

Rumlar arasında husumetin büyümesine ve bilinç altına girmesine de yol açmıştır. XIX. Yüzyılın eli kalem tutan önemli bürokratlarından olan ve 1855-1857 Yılları arasında Fransa'nın Atina büyükelçiliğini yapan La Gorce, Yunanları şöyle tasvir ediyor: "*Bir millet düşünün; şahsî veya içtimâî, neyi var, neyi yoksa, baştanbâşa haydutluk ve korsanlık eseri olan;...kaba kuvvetin en üstün değer sayıldığı bir millet; bir millet ki, medeniyetin doruğunda iken ancak nüfusunun kırkta biri bir; saygı gören kişiler, küçük düşkünler ile kaşarlanmış fabriçeler; içte ablâksızlık almış yürümüş, savaşlar, dabilî ayaklanmalar almış yürümüş; dışta tek amacı yağma, nasıl olursa olsun: Ama istilâ yoluyla, ama ücretli askerle; komşularıyla sürekli mücadele halinde olan bir millet. Yüceltmediği rezillik kalmayan bu millet özellikle üç kötülüğü doruğuna çıkarmış: Kendini beğenmişlik, yalancılık ve lüks. Bunları öyle iyi kullanmayı, sergilemeyi bilmiş ki, sayesinde iki bin yıl süreyle tarihin ön plânında kalmış. Bu millet, Yunan milleti."*⁴⁶

Aslında Avrupa kamuoyu ve devletlerinin daima haşarı çocuğu durumunda olan Yunanlar; Avrupa'nın Rönesans sonrası kurduğu yeni medeniyetine Roma ile birlikte önderlik etmiştir. Bundan dolayıdır ki, Batılı Devletler tarafından her türlü faaliyetinde maddî ve manevî bakımlardan desteklenmiştir⁴⁷. Batılılar, şefkatini, çocuklarının en haylazına hasreden çılgın bir anne gibi, Yunanlılara karşı yumuşak davranmış; siyasî, askerî ve iktisadî alanlarda daima desteklemişlerdir. Öte yandan XIV. asırdan başlayarak yakın dönemlere kadar Avrupalı aydınlar Yunan mitolojileri, felsefeleri ve sanatları labirenti içinde dolaşıp durmuşlardır.⁴⁸ İşte bu tarihi arka plandan dolayı Avrupa kamuoyunun her zaman sempatisini kazanmış olan Yunanistan, fırsatları çok iyi değerlendirerek sınırlarını hep Osmanlı Devleti / Türkiye aleyhine genişletmeyi başarmış olduğu da bilinen bir gerçektir.

15 Mayıs 1919, Kara Gün: İzmir'in Yunanlarca İşgali

İngiltere'nin propaganda ve girişimleri sonunda, üç büyükler (İngiltere, Fransa ve Amerika), İzmir'in Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdılar. 14 Mayıs 1919 tarihinde Üç Büyükler işgal olayının Koramiral Calthorpe tarafından yürütülmesi konusunda birleştiler. Buna göre Yunan birlikleri 14 Mayıs'tan evvel İzmir körfezine girmeyecek; Türkler de bu durumdan 12 saat evvel haberdar edilecekti.⁴⁹ İtilaf Devletleri, İzmir'in önemli noktalarına İngiliz, Fransız, İtalyan deniz askerlerini çıkararak bir yerde şehirde Yunan işgali esnasında kargaşa çıkmaması konusunda

⁴⁶ Les Grecs a Toutes Les Epoques adıyla yayımlanan ve dilimize çevrilen bu eser, gözlemlere dayanan önemli bir kaynak niteliğindedir. La Gorce; *Çağlar Boyu Yunanlılar*, (Çev. Doğu Araştırma Grubu), İstanbul 1986, s. 13.

⁴⁷ Başta Rusya olmak üzere İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya gibi Avrupa devletleri kuruluşundan itibaren hep Yunanistan'ın yanında yer almışlardır.

⁴⁸ Hatta XX. yüzyıl medeniyeti, iğneden ipliğe, uzay aracından fen ve sosyal bilimlerdeki yeni teori ve kavramlara kadar her şeye eski Yunan medeniyetinden bir isim bularak bu jestini devam ettirmektedir.

⁴⁹ Sina Akşin; "Paris Barış Konferansının Yunanlılar'ı İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, s. 174-188.

önlem aldıklarını düşünüyorlardı. Öte yandan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin gerekçesi ise şöyle açıklanıyordu: "*Türklerin Rumlara karşı yaptıkları zulümler(!), İtalyan'ın İzmir'i işgal etmek istemeleri*". Birinci gerekçe açıkça görüldüğü üzere uydurma olup, bu görüş Lloyd George tarafından ortaya atılmış ve Avrupa kamuoyuna da yayılmıştı. İkinci gerekçede ise Türk zulmünde İtalyan parmağı olduğu ileri sürüldü. Bunun yanında Batı Anadolu ve Trakya'daki Ortodoks papazlar yerli Rumlardan topladıkları imzaları barış konferansına göndererek Yunanistan'a bağlanmak istediklerini açıklıyorlardı. Bütün bunları kışkırtan ve destekleyen ise, İstanbul'da bulunan Fener Ortodoks Patrikhânesi idi.⁵⁰ Nitekim İzmir'in Yunan ordusuna işgal edileceği bilgisi, 13 Mayıs günü İzmir Aya Fotini kilisesinde yapılan ayinde Averof'un komutanı olan Albay Mavridis tarafından Venizelos'un beyannamesi okunmuş ve işgal hadisesiyle ilgili net bilgiler Rum cemaatine duyurulmuştur. Bu beyannamede Venizelos, ayrıca İzmir'de herkese eşitlik sağlayacaklarını ve adaletli davranacakları vaadinde bulunmuştur.⁵¹

Öte yandan, işgal arifesinde Osmanlı başkentindeki gelişmeler ise şöyle idi: İtilâf Devletleri temsilcilerinden Amiral Richard Webb, 14 Mayıs 1919 sabahı Damat Ferid Paşa ile yaptığı görüşmede, İzmir ve civarındaki tabyaların Müttefiklere teslimini istemişti. Bunun üzerine 14 Mayıs günü İzmir valisine telgraf çeken Sadrazam, Amiral Calthorpe'un istekleri doğrultusunda hareket edilmesini öğütlemiş, saat 14:15'te Amiral Webb'e valinin bu konuda bilgilendirildiğini belirtmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen Osmanlı devlet erkânı İzmir'in Müttefikler tarafından işgal edileceğini umuyordu.⁵² Koramiral Calthorpe 14 Mayıs günü saat 19:00'da Iron Duke amiral gemisinde müttefik devlet temsilcileriyle tekrar bir görüşme yaparak ertesi gün gerçekleştirilecek olan işgal olayının ayrıntılarını tespit etmiştir. Ayrıca İzmir valisi Ahmet İzzet Bey'e Koramiral Calthorpe'un ikinci notası 14 Mayıs akşamı saat 10:00'da James Morgan ve Yüzbaşı Smith tarafından ulaştırılmıştır. Bu notada ertesi gün (15 Mayıs 1919 Perşembe) saat 08:00'den itibaren İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edileceği bildiriliyor ve Osmanlı ordusuna mensup subay ve eranın Yunan işgal kuvvetleri komutanını talebine göre işgal boyunca kışlalarında kalmaları talep ediliyordu. Vali bey bu duruma itiraz etse de Amiral Calthorpe talimatın İtilaf Devletlerinin ortak emri olduğunu belirterek karşı çıkmış, yapabileceği bir şey olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine hükümeti de durumdan haberdar ettiğini, ancak hükümetten kendisine herhangi bir talimat verilmediği belirten İzmir valisi aciz bir vaziyette bırakıldığını belirtmektedir.⁵³ Vali Ahmet İzzet Bey, bu gelişmeler olurken 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa ile de devamlı irtibat halindedir. Kolordu komutanı ile o gece sık sık bir araya geldiklerini ve gelişmeleri onunla

⁵⁰ Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Meşalimi*, s. 4-5.

⁵¹ Nurdoğan Taçalan; *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlıkların*, Milliyet Yay., İstanbul 1970, s. 216-217.

⁵² Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Meşalimi*, s. 6.

⁵³ Selçuk Ural - Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 270.

paylaştığını ifade ederken, Türk askeri birliklerinin, işgal kuvvetlerinin karaya çıkmasından itibaren herhangi bir çatışmaya meydan vermemek üzere kışlada tutulmasını istediğini de belirtmektedir.⁵⁴

İşgal sabahı (15 Mayıs 1919) ilk saatlerden itibaren İzmir şehri büyük bir gerginlik içerisine girmiştir. Yunanların İzmir'e asker çıkaracağı söylentileri basında devamlı konu edilmiştir. Diğer taraftan işgalin olduğu gün, vali Ahmet İzzet Bey'in Köylü Gazetesi'nde çıkan tezkibinde Yunanların İzmir'i işgal edeceği söylentilerinin yalan olduğu ifade edilmişti. Bütün bunlarda anlaşıldığı üzere, Vali Ahmet İzzet'in bu sırada büyük bir aymazlık/ahmaklık içerisinde olduğu görülmektedir.⁵⁵ Halbuki gelişmeler valinin ifadesinin tam aksi yönünde tezahür etmekte idi. Türk tarafında sessizlik hakimken İzmir Kordonboyu'nda bulunan Rum ve Yunan uyruklular, ellerinde bayraklarla tezahürata başladıkları gibi, Rum kızları da mavi beyaz kumaştan elbiseleri ile sahil boyunda toplanıyorlardı.⁵⁶ Sahil boyunda bulunan bir bando devamlı Yunan marşları çalarken; İzmir Ortodoks Metropolidi Hrisostomos ve öteki papazlar da, işgal birliklerinin karaya çıkacakları Pasaport Meydanı'nda bekliyorlardı. Bunların yanında Yunan millî kıyafeti içerisinde silâhlı Rum gençleri ve diğer azınlıklar bulunuyordu. 14 Mayıs günü Selanik'ten sekiz gemiyle hareket eden Albay Nikolas Zafirios komutasındaki 1. Yunan Tümeni "*esaret altında bulunan soydaşlarını kurtarmak için harekete geçmiş*" ve o günün akşamı İzmir körfezine ulaşmıştır.⁵⁷

15 Mayıs 1919 Perşembe günü sabah saat 6.00 sularında İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan gemileri eşliğinde ilerleyen Yunan gemileri; saat 7.00 civarında ilk birlikleri karaya çıkararak Alsancak ve Pasaport karakollarını işgal ettiler.⁵⁸ İşgalin fiilen başlaması üzerine, Rumlara ait fabrikalar başta olmak üzere kiliseler düdük ve çanlarını çalmaya başladılar. Metropolit Hrisostomos ve yanındaki papazlar da karaya ayak basan Eczun Alaylarını takdis ettikten, geleneksel tuz ve ekmek sunma merasimi yapıldıktan sonra, Albay Stavrianos komutasında Konak istikametine yürüyüşe geçtiler. "*Zito Venizelos*" sloganları ile bir saatte Konak Meydanı'na gelen Eczun Alayı birliklerinin önünde gönüllü Rum gençlerinden oluşan milisler gidiyordu. Konak Meydanı'nı Kemeraltı caddesine bağlayan köşe dönülürken, alayın en önünde yerlere kadar uzanan Yunan bayrağını taşıyan Teğmen Yannis açılan ateş sonucunda bayrakla birlikte atından yuvarlandı. Gürültüler arasında zor duyulan bu tabanca ateşinin ardından ortalık karışmış; Eczun Alayı gerisin geri dönerek denize kadar

⁵⁴ Mevlüt Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali", XIV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, s. 47.

⁵⁵ Nurdoğan Taçalan; *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1981, s. 199.

⁵⁶ Mevlüt Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali", XIV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, s. 48.

⁵⁷ Bilge Umar; *İzmir'de Yunanların Son Günleri*, Bilgi Yay., Ankara 1974, s. 110. Ayrıca bk., Günver Güneş, *Aynı makale*, s. 24.

⁵⁸ Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, İzmir'in İşgali Özel Sayı, İzmir 2019, s. 139-140.

çekilmiştir. Ege'de Millî Mücadele'nin başlamasına sebep olan ve ilk kurşun diye anılan bu olaydan sonra İzmir'de büyük bir Yunan terörü estirildiği, çok sayıda Türk'ün öldürüldüğü, yaralandığı, insanlık dışı hareketlere maruz kaldığı bilinmektedir.⁵⁹ Bu ilk kurşun meçhul biri tarafından atılmışsa da daha sonra Hukuk-ı Beşer Gazetesi'ni çıkaran Hasan Tahsin (Osman Nevres)'e izafe edilmiştir.⁶⁰ Nitekim 15 Mayıs 1919'daki işgal günü ve sonrasında yaşananları olayların görgü tanığı İtalyan asıllı ressam Vittorio Pisani de yaptığı tablolarına yansıtmıştır.⁶¹

Rum ahalinin sevinç gösterileri arasında yaklaşık bir tugay düzeyinde olduğu tahmin edilen, rakamsal olarak 12.000 kişilik Yunan askerinden oluşan işgal ordusu Albay Zafirios komutasında 15 Mayıs 1919 sabahı erken saatlerde İzmir Kordon'a çıkarıldı. Albay Zafirios tarafından yayımlanan bildiriye, Yunan ordusunun karaya çıkarılması ve işgalin, aslında ahalinin güvenliğini sağlamak amacıyla yapıldığı belirtildikten sonra halkın ve memurların işi-gücüsüyle ilgilenmesi tebliğ edildi. Koramiral Calthorpe'un uyarıları ve yukarıda belirtilen tebligata rağmen, İzmir Rum Kilisesi Metropoliti Hrisostomos'un kışkırtmaları sonucu yerli Rumların da dahil olmasıyla 15 Mayıs 1919 günü Kordon'da başlayan Türk-Müslüman kıyımı 17 Mayıs 1919'a kadar devam ederek büyük bir katliama, hatta soykırıma dönüştü. Vali Kambur Ahmet İzzet Bey, İzmir'deki yabancı ülke konsoloslarına müracaat ederek katliamların önüne geçilmesini istedi, ancak engel olamadı.⁶² İşgalle birlikte başlayan acılar, kısa sürede askeri ve sivil makamlardan gönderilen raporlarla devlet merkezine ulaştı.⁶³ İstanbul'da ilk tepkiyi her ne kadar hükümet ve üyeleri göstermiş olsa da, 17 Mayıs günü İstanbul'dan gönderilen bir şifre telgrafta yerel halk tarafından İtilaf Devletleri nezdinde protestolar yapılması isteniyordu.⁶⁴ Osmanlı basını da işgal

⁵⁹ İtalyan subaylarının görgü tanıklığına göre öğlene kadar 400'den fazla Türk, Yunan ordusu tarafından öldürülmüştür. Bk., Mevlüt Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali", *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, s. 48-51.

⁶⁰ İzmir'de ilk kurşunu Hukuk-ı Beşer Gazetesi'ni çıkartmakta olan Hasan Tahsin'in attığı Türkiye'de bugüne kadar kabul görmüş bir inançtır. Zaman zaman bunun karşı iddiaları da gündeme gelmiştir. Bk. Bilge Umar; *İzmir'de Yunanların Son Günleri*, Ankara 1974, s. 116-166. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", s. 127.

⁶¹ 1906 yılında İzmir'e gelip 13 yıl İzmir'de yaşayan, Yunan işgalindeki mezalimi bizzat gören İtalyan kökenli Pisani, gördüklerini daha sonra 10 farklı tabloda tuvale yansıtmıştır. Bu eser, İzmir sevdalısı bir tarih gönüllüsü tarafından, İzmir'in kurtuluşunun 85. yılında Türkçeye kazandırılmıştır. Ayrıntı için bk., Celal Öcal, *Kurtuluş Savaşımıza Sanatıyla Katkıda bulunan İtalyan Ressam Vittorio Pisani*, Koza Kültür Yayınları, İzmir 2007, s. 4-15.

⁶² *CB.İğz, BOA. (Dahiliye Şifre) DH. ŞFR. 630/128.*

⁶³ *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müte'allik Olarak Makamât-ı Askeriye'den Mevrud Raporlar*, Dersaadet Matbaa-ı Amire 1335. Bu eser, tarafımızdan yapılan bir çalışma ile değerlendirilip kitaplaştırılmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 23-200.

⁶⁴ Hükümet tarafından yayımlanan mesaj için bkz., *CB.İğz, BOA. DH. ŞFR. Nr: 99/222.*

karşısında iç ve dış kamuoyuna duyarlılığını göstermiş, protesto mesajlarını sütunlarına taşımıştır.⁶⁵ Nitekim, Darülfünun Müderrisler Meclisi'nde 15 Mayıs 1919'u takip eden gün yapılan toplantının ardından işgali protesto mitinglerinin bir an önce İstanbul'da başlatılmasına karar verildi. Osmanlı başkenti İstanbul'da İtilaf işgal birliklerinin de gözetimi altında yapılan mitinglerde gösterilen pasif direniş tedbirleri halkın uyanışına vesile oldu.⁶⁶

Ali Nadir Paşa'nın ve 17. Kolordu efradının işgal günü işgalciler tarafından Sarıkışla'da kuşatılıp tehdit ve denetim altına alınmasından sonra kolordu zabitanının nesi var nesi yoksa Yunanlar tarafından talan ve gasp edilirken, pek çok zabıt de (15 subay) şehit edilmiştir.⁶⁷ Nitekim, İzmir ve civardaki kışlalardan ayrılıp canını kurtarabilen asker ve zabitan Manisa tarafına geçmiş, 17. Kolordu Komutanlığına vekaleten Albay Bekir Sami (Günsav) Bey atanmıştır. Aydın'da bulunan 57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey, İzmir'deki işgal olayı ve sonrasındaki gelişmeleri yakından takip ederek zaman kaybetmeksizin bağlı bulunduğu birimlere rapor etmiştir.⁶⁸

İzmir'in İtilaf Devletleri müşterek ordusu tarafından işgal edileceği beklendi, ancak bu olmadı. Onların bayraklarının gölgesinde İzmir'e 15 Mayıs 1919'da Yunan orduları çıkarıldı. Yunan ordusu, işgalin ilk günü yerli işbirlikçi Rumların ve Ortodoks papazların yol göstericiliğiyle büyük bir katliama/mezalime girişti. Yunan mezalimin canlı şahitlerinden olan İtalyan gazeteci Erneste Vassalo, bütün bu vahşetin görgü tanığı olarak gözlemlerini kaleme alıp *Il Tempo* gazetesinde yayımlamıştır.⁶⁹ Bu insanlık dışı, uluslararası hukuka da aykırı işgal manzarası karşısında aciz kalan Osmanlı hükümeti, işgalin aslında İtilaf Devletleri müşterek harekât kuvveti tarafından yapılacağını umuyor, gayet iyimser bir tavırla onları bekliyordu. Bundan dolayı da işgale direnç göstermemesi emredilen XVII. Kolordu komutanı Mirliva Ali Nadir Paşa, İzmir'in mülki amiri Vali Ahmet İzzet Bey ve diğer yöneticiler, kısa zaman içinde İzmir'in yangın yerine döndürüldüğüne gözleriyle şahit olmuşlardı.

Yunan ordusu, ilk işgal günü kolordu karargâhı olan Sarıkışla ile bağlı birliklerin depo-koğuş-gazino vs tesislerine de girerek teslim aldıkları askerlere işkence uyguladıkları gibi, onların üzerlerindeki palaskasından, cebindeki son

⁶⁵ Hükümetin tebligatı üzerine önemli gazeteler İzmir'in işgali konusunu protesto etmişlerdi: Bk., *İkdam*, 17 Mayıs 1919; *İkdam*, 18 Mayıs 1919; *Alemdar*, 17 Mayıs 1919; *Alemdar*, 19 Mayıs 1919; *Alemdar*, 21 Mayıs 1919; *Sabah*, 18 Mayıs 1919.

⁶⁶ Zekeriya Türkmen, *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 21-128.

⁶⁷ *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (Genkur. ATASE) Arşivi, Türk İstiklal Harbi Fonu, (İSH)*, Kls: 20, Göz: 24, Belge: 24-1.

⁶⁸ E. Albay M. Şefik Aker, *57. Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)*, (Yay. Hz. Ahmet Tetik vd.leri), Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006, s. 49-59.

⁶⁹ Mevlüt Çelebi, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 141-144.

kuruşuna kadar nesi varsa hepsini gasp edip soydukları gibi, kışları yağmalamışlar, akla hayale gelmedik hukuksuzlukları icra etmişlerdir.⁷⁰ Yunan ordusunun işgalin ilk günü sivil halka yönelik katliamı, İtilaf Devletleri ordusuna mensup görgü şahitlerinin gözlemleriyle de sabittir, bunlardan başka yapılan yağma ve talan da onların raporlarında ayrıntılı olarak verilmiştir.⁷¹

15 Mayıs günü gerçekleşen işgal sırasında Türklerin imdadına, şiddetli yağın bahar yağmuru hızır gibi yetişmiştir. Yunanların bu sağanak yağmurdan kaçışmaları biraz olsun şehirdekilerin rahat nefes alabilmelerine imkân tanımıştır. İşgalci Yunanların asker-sivil ayırt etmeksizin 48 saat süren bu kıyımında 2.000'den fazla Türk'ün öldürüldüğü bilinmektedir. Olayları seyreden bir İngiliz zabitanın hatıralarına göre, Rum kadınları Türklere yaralı düşünlere akla hayale gelmeyecek işkenceler etmiştir. Bu işgal sırasında İzmir'in maddî manevî zararı henüz tam hesaplanmamış olmakla birlikte, örnek teşkil etmesi bakımından söylemek gerekirse, Türk Ticarethanesinin uğradığı zarar o zamanın parası ile 3.000.000 lirayı bulmuştu.⁷² Yunanlılar bu ilk işgal günü 28 yüksek rütbeli subay, 128 subay, 540 er ve 2.000'e yakın sivil de elleri başları üzerinde "*Zito Venizelos*" diye bağırarak İzmir körfezinde demirli bulunan Patris adlı askeri gemiye götürmüşlerdir. Daha sonra teşkil edilen Uluslararası İnceleme Heyeti'nin raporuna göre, bu insanların çoğu dehşet verici işkencelere uğramışlardır. Yunanlıların İzmir'e çıkışından yaklaşık üç ay kadar sonra teşkil edilen ABD Yüksek Komiseri Bristol başkanlığındaki Yunan Zulümlerini İnceleme Komisyonu da hazırladığı raporu uluslararası kamuoyuna açıklamaktan çekinmiştir. Hatta İngiliz Yüksek Komiseri Webb, 1919 yazında gönderdiği bir raporunda, Venizelos'un bütün İzmir ve civarını mezbahaneye çevirdiğini yazmıştır.⁷³ İzmir'de işgalin ilk günü yaşananları şehirden bir yolunu bulup kurtulabilenler daha sonra kaleme alıp resmi makamlara ve kamuoyuna bilgi sunmak için yayımlamışlardır.⁷⁴

⁷⁰ Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, 16 vdd..

⁷¹ Yunan ordusunun ilk gün gerçekleştirdiği yağma, talan ve katliam hakkında İtalyan subayların gözlemleri için bkz., Mevlüt Çelebi, "İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir'in İşgali", *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, s. 52-55.

⁷² Bk. Talat Yalazan; *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı*, c.I, Ankara 1994, s. 14 vdd. Ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", s. 127. Ticaret Borsasının 3.000.000 liralık kaybı, günümüz hesabıyla (Mart 2022) 15 milyar liradan fazla olduğu tahmin edilmektedir (Y.N)

⁷³ Kansu Şarman, "İngiliz ve Amerikan Arşivlerinde Yunan Zulmü", *Popüler Tarih Dergisi*, S. 10, Mart 2001, s. 14-15.

⁷⁴ İşgal günü İzmir'de yaşananların bir görgü şahidi de Antalya'ya döndüğünde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından on sayfalık bir broşür yayımlanarak kamuoyuna dağıtılmıştır. Mehmet Güçlü, "İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: 'İzmir'de Neler Oldu? 1335/1919' Kitapçığı Üzerine", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.X/22, İzmir, Bahar 2011, s. 65-75.

Öte yandan Yunanların XVII. Kolordu karargâhını işgal ettikten sonra, zabitlerle askerimizin bir kısmını şehit edip yaraladıkları gibi, üzerlerinde buldukları her şeyi soydukları dönemin belgeleri ile de sabittir. Nitekim, Yunan işgal kuvvetleri İzmir'e çıkarıldıktan sonra önce Konak'taki saat kulesinin önündeki kışla ve hükümet konağını ele geçirmek için iki kola ayrıldı. Kışlaya ayrılan kol ateş açarak ilerledi ve birkaç er bu sırada şehit edildi. Bütün zabitan emir gereği kışlada toplanmışlardı. İzmir Askerlik Daire Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey de Sarıkışla'da toplananlar arasındadır. 17. Kolordu'nun Sarıkışla karargâhında o gün toplam 322 kişiden ibaret subay ve askeri memur, mukavemet etmeksizin kolordu komutanı Ali Nadir Paşa'nın verdiği emir gereği beklemekte idi. Karargahtakiler bir yandan dairelerindeki önemli evrak ve eşyalarını toplarken, o gün diğer taraftan da personele maaşları dağıtılmaktadır. Kışla kuşatılıp teslim olmaları istendiğinde Ali Nadir Paşa sırtına bağlanmış beyaz bayrağı eline alarak Erkân-ı Harb Reisi Binbaşı Abdülhamid Bey ve karargâh subaylarıyla Sarıkışla'nın Konak Meydanı'na açılan kapısından çıktıktan sonra rütbeli personel süngü ve dipçik darbeleri altında hakarete, gasp ve yağmaya maruz kalmıştır. Yunan askerleri, bütün subayları süngü ve dipçik darbeleri altında üstlerini arayıp üzerlerinde bulunan para, saat, yüzük, sigara tabakası ve mendil gibi malzeme ne varsa gasp ve yağmamış, subayların kalpakları yırtılıp çiğnenmiş, rütbeleri sökülüp atılmış, "*Zito Venizelos*" (Yaşasın Venizelos) diye bağırmaya zorlanmışlardır. Yunanların 17. Kolordu karargâhında yaptıkları çapulculuğu izah etmek için EK'te sunulan tabloyu aynen vermeyi lüzumlu bulduk.⁷⁵ EK'teki tablodan da anlaşıldığı üzere, Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten hemen sonra bu yağmalama hareketini gerçekleştirmişler; XVII. Kolordu karargâhında bulunan Türk subay ve askerlerinin üzerlerinde nesi varsa hepsini zorla gasp etmişlerdi.⁷⁶

Bundan başka kolordu komutanı Ali Nadir Paşa'nın 20 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği rapora göre, kolordu karargâhının teslimi sırasında 7 kişinin şehit edildiği, yine kolordu karargâhına mensup subay ve sivil memurlardan 51 kişinin durumunun meçhul olduğu belirtilmektedir. Durumu meçhul olanlardan biri de Asker Alma Daire Başkanı Albay Süleyman Fethi beydir ki, bir süre sonra şehit olduğu haberi gelecektir.⁷⁷ Ali Nadir Paşa'nın raporu gelince, Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa, Harbiye Nezaretine bir tezkire göndererek Kolordu Komutanının basiretsizliği, idaredeki beceriksizliği olduğu kanaatini ifade ederek divan-ı harbe verilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Müşir Kazım Paşa riyasetinde Divan-ı Harp toplanıp işi araştırmıştır. Bu muhakeme sırasında kolordu komutanını yakınında bulunan Erkan-ı Harp Binbaşı Abdülhamit Bey, 56. Tümen Kumandanı Kaymakam Hürrem Bey ve Kurmay Yüzbaşı Gönenli Nazmi'nin de ifadelerine

⁷⁵ Bahse konu tablonun olduğu belgeler için bk., *CB.İçiş BOA. DH. KMS.*, Ds: 54-4, Nu: 1, F: 1, *BOA. DH.İ.U.M.*, Ds: E-51, nr: 90, F: 6-7 vd.

⁷⁶ Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", s. 133-155. Ayrıca bk., EK'te sunulan rapor.

⁷⁷ Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, s. 86-87.

başvurulmuş; 15 Mayıs 1919 günü Sarıkışla'da yaşanan olayların bütün ayrıntılarıyla ortaya dökülmesine çaba harcanmıştır.⁷⁸

İşgali takip eden günlerde Yunanların zabitanaya yönelik takibat daha da artmıştır. Askerlik şube başkanı Albay Süleyman Fethi Bey, işgalciler tarafından hırpalanıp süngü darbeleriyle ağır yaralanmış ve 23 Mayıs 1919 günü şehit olmuştur.⁷⁹ Albay Süleyman Fethi Bey'in şehadeti bütün yurttan derin yankı uyandırmıştır.⁸⁰ Öte yandan 57. Tümen komutanı Albay Mehmet Şefik Bey'in 22 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderilen raporda ise kolordunun teslimi sırasında sebepsiz yere 15 subayın şehit edildiği, 40 kadarının da yaralandığı bildirilmiştir.⁸¹ Bu rakamlar sadece ordu mensuplarına ait olup, sivil halktan ilk işgal günü öldürülenlerin sayısı ise 2.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁸² Sivil halktan esir alınanların ve şehitlerin hesabı ise ancak, arşivlerin detaylı bir şekilde araştırılması ile mümkün olabilecektir. Nitekim, bu konuda ülkemizde yeni yeni detaylı araştırmalar yapılarak, Yunanlıların Türklere yaptıkları mezalimle ilgili belgeler ortaya konulmaktadır.⁸³

---

⁷⁸ Fahrettin Altay, "İzmir Faciasının Muhakemesi", *Belleten*, c. 23, S. 89, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1959, s. 156. Ayrıca bkz., Mithat Kadri Ural, "Belgelerin Gözünden Hasan Tahsin ve "İlk Kurşun" Meselesine Yeniden Bakmak", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 100, Ankara 2019, s. 385.

⁷⁹ Yunan ordusuna mensup çapulcuların Sarıkışla'da her gün sergiledikleri serkeşlik ve gaddarlıkların kurbanlarından biri de Albay Süleyman Fethi Bey olmuştur. Kışlada Kur'an-ı Kerim okurken hakaret edilip yaralanmış, İtalyan zabitleri tarafından bir Rum hastanesine yatırılmış ve 23 Mayıs 1919 günü şehid olmuştur. Cenazesi, yakın arkadaşı Ali Şefik Bey'in Küçük Fettah Sokağı'ndaki evine getirilip tören icra edilmiş ve Emir Buhari Sultan Tekkesi Haziresine defnedilmiştir. Süleyman Fethi Bey'in mezarı burada taşı ise daha sonra kırılınca muhafaza altına alınmak amacıyla Agora Müzesine getirilmiş ve uzun süre orada sergilenmiştir. Süleyman Fethi Bey'in Mezarı açılıp çıkan kemikleri ise 8 Ocak 1988'de Narlidere Şehitliğine nakledilmiştir. Agora müzesindeki sandukası ve mezar taşı, Eylül 1919 tarihinde tekrar Seyyid/Seydi Mükerrremeddin halk arasındaki adıyla Emir Buhari Sultan Tekkesi haziresine eski yerine nakledilmiştir. (Y.N)

⁸⁰ Mehmet Güçlü, "İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: 'İzmir'de Neler Oldu? 1335/1919' Kitapçığı Üzerine", s. 71-72.

⁸¹ Zekeriya Türkmen, *Aynı eser*, s. 90.

⁸² Bilgi için bk., Talat Yalazan, *Aynı eser*, c.I-II.

⁸³ Yunan zulüm ve işkencesi sadece İzmir'le hudutlu kalmamış; Yunanlıların işgal ettikleri bütün sahalara yayılmıştır. Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları zulüm ve işkenceleri anlatabilmek için ciltlerce kitap yazmak gerekir. Mesela Genelkurmay ATASE Arşivi'nde bu konuda pek çok belge bulunmaktadır. Aydın vilâyetinde Yunanlılar'ın işkence, zulüm ve katliamına maruz kalan yer ve kişiler hakkında birkaç örnek vermek gerekirse; "*Aydın Orta Mahalle'de 14 yaşındaki Hüseyin, Yunanlılar tarafından Karacaahmet Mezarlığı'na götürülerek süngülerle delik deşik edilerek şehit edilmiş; Koçdibi Mahallesi'nde 85 yaşlarında yatalak bir hasta gaddarca kesilmek suretiyle şehit edilmiş; Hisar Mahallesi'nde 13 ve 18 yaşlarında iki Türk kızına Yunan askerleri tarafından tecavüz edilmiş, bilâhare bunlar elleri ve kolları kesilerek şehit edilmiş; Cuma Mahallesi'nde Hafız Hüseyin oğlu Muammer, Yunanlılar tarafından öldürüldükten sonra cesedi*

15 Mayıs 1919 tarihinde meydana gelen işgal hareketi ve "İzmir Fâciası" Anadolu'nun her yanında derin bir üzüntü yaratmış, telgraf ve mitinglerle protesto edilmesine yol açmıştır; ilk olarak Batı Anadolu'da Bayramiç'te bunu takiben Seydişehir, Babaeski, Gördes, Burdur, Ezine, Ödemiş, Bursa, Keskin, Konya, Cide, Rize, Akhisar vs. olmak üzere pek çok vilâyet ve kazada bu mealde protestolar olmuştur. Bazı yerlerde gayr-ı müslim Osmanlı vatandaşı Rum ve Ermeniler de bu menfur hadise karşısında protestolarda bulunmuşlardır. Bu türden protesto gösterilerinin en büyüğü ise, İstanbul'da düzenlenmiş olan ve 17, 19-20 Mayıs 1919 tarihlerinde yapılan Sultanahmet ve Kadıköy mitingleridir.⁸⁴ Bu arada İstanbul basını bu olayı hafızalarda devamlı canlı tutmaya çalışmış "İzmir'siz Türk Anadolu olmaz!" sloganını devamlı işlemiştir.⁸⁵

Damat Ferit hükûmeti ise, bu sırada yaptığı basın açıklamalarında böyle bir şeyin kat'iyen beklenmediğini ifade ederek İtilaf Devletleri tarafından aldatıldığını anlatmak istiyordu. Bu olumsuz gelişmeler hükûmetin 16 Mayıs günü istifasına sebep oldu. Fakat yeniden hükûmeti kurmak görevi, yine Damat Ferid Paşa'ya verildi.⁸⁶ İzmir Valisi Ahmet İzzet Bey, 16 Mayıs günü valilik binasına gitmek istemiş, Yunan askerleri tarafından içeri alınmamış; bunun üzerine o günkü mesaisini İngiliz konsolosluğunda gerçekleştirmiştir. Akşam evinde sıkıntılı bir zaman geçirmiş, vali konağının camları dışardan atılan silahlarla kırılmış, ertesi günü bu durumu İngiliz konsolosu James Morgan'a şikâyet etmiş gerekli tedbirler alınmasını istemiştir. 17 Mayıs günü vilayete girerken Yunan askerleri tarafından selamlanan vali, o gün ayrıca Yunan İşgal Tümeni Komutanı Albay Zafirius ile bir Yunan amirali ve Albay

---

yakılmış, aynı maballeden altı kişilik bir aile yanyana yatırılarak katledilmiş. Bk., Gnkur. ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kls: 1652, Ds: 316, F: 1, 7-9, 7-50, 7-73; Kls: 1654, Ds: 329, F: 32. Öte yandan Aydın bölgesinde yapılan mezalime dair tutulan kayıtlarda 500 civarında kişinin öldürüldüğü, pek çok kişiye işkence edildiği, 28 321 evin yandığı, 125 613 ton hububatın yakıldığı, o dönemin parası ile sadece Aydın vilayetine toplam 349 015 061 Osmanlı lirası zayıata uğratıldığı belirtilmektedir. Bk., ATASE Arşivi, Kls: 1072, Ds: 520, F: 66-2. Bu sırada 57 nci Tümen komutanı olarak Aydın vilâyeti hudutları dahilinde Yunanlılara karşı mücadele eden Miralay Şefik (Aker) Bey'in raporunda şu iğrenç ve utandırıcı bilgi verilmektedir: "25 Haziran 1919 günü Balatçık İstasyonu'nda Yunan muhafız kuvvetleri tarafından trenden indirilen İslâm yolcuların kadınlarına, erkeklerinin karşısında tecavüz edildikten sonra öldürülmeleri gibi bir faciyanın yarattığı nefret hisleri Kuva-yı Milliye'nin oluşma ve savaşma azmini şiddetlendirmiştir." Geniş bilgi için bk., Talat Yalazan, *Aynı eser*, c. II, ve c. II; ayrıca bk., Tarık Bâlioğlu, "İzmir'de Yunan Vaşetisi", *Tarih ve Medeniyet*, sayı: 27, Mayıs 1996, s. 12-17. Batı Anadolu'da Yunan mezalimi hakkında daha detaylı bilgi için bk., Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli)*, Ankara 1999.

⁸⁴ İstanbul mitingleri hakkında geniş bilgi için bk. Kemal Arıburnu, *Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, Ankara 1951.

⁸⁵ İşgali takip eden günlerde konuyla ilgili gazetelerde pek çok haber ve yorum yayımlanmıştır. Bk. *Takvim-i Vekayi* nr:3549, 3550, 15-16 Mayıs 1335(1919); *İkdam* nr: 7999, 8001, 17, 19. 5. 1335; *Alemdar* nr: 146-1456, 147-1457, 148-1458, 18-20 Mayıs 1335.

⁸⁶ *CB.lığı BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası*, nr: 215/234, 17. 5. 1335.

Mauridis'i kabul etmiş; Yunanlar kendisine taziyede bulunmuşlar, hatta valinin hizmetine iki asker bir de yaver olarak Yüzbaşı Apolyos İsfanos'u tayin etmişlerdir.⁸⁷

Osmanlı başkentinde hükümet bunalımı ile ilgili hususlar halledile dursun Yunanlıların Batı Anadolu'daki vahşet ve zulümleri; yakma, yıkma, cana kıyma, yağma ve namusa tecavüz gibi yalnız fizikî eziyetler değil, manevî inançlara da yönelik bir şekilde devam etmiştir.⁸⁸ Bu sırada bir Yunanlı subayın cebinden çıkan bir mektup ise, bir yerde Yunanlıların işgal esnasındaki gerçek emellerini açıkça ortaya koyuyordu⁸⁹.

15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan ve 9 Eylül 1922 tarihinde son bulan ve Batı Anadolu'yu yangın yeri, harabe ve kan gölü haline getiren Yunanlıların Türklere

⁸⁷ Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.VI/15, İzmir, Güz 2007, s. 11-12.

⁸⁸ Örnek vermek gerekirse Yunanlılar işgal esnasında Türklerin mukaddes bildiği her şeyi ayaklar altına almışlardı. Nitekim bu sırada dine, kitaba küfredildiği gibi her türlü hakaret yapılıyordu. Meselâ Aydın'da Ramazanpaşa Camii Yunanlılar tarafından işgal edilmiş ve birkaç odası Yunan jandarma karakolu haline getirilmişti. Cemaatle namaz kılınırken Yunan askerleri, ayakkabıları ile cemaatin arasında dolaştıkları gibi, halkın eline, ayaklarına, sırtına basarak onlara eza çektiriyorlardı. Bundan başka minarede ezan okuyan müezzine ateş ediliyor veya yüksek sesle ezan taklit edilerek İslâm dini ile alay ediliyordu. Bk., Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, s. 12-13.

⁸⁹ Batı Cephesinde 1921 yıl Nisan başında yapılan savaşlarda ölen bir Yunanlı subayın cebinde çıkan mektupta şunlar yazmaktadır: "*Tanrım, beni bu mes'ud günlere erdirdiğin için ne kadar bahıyarım. Şimdi, tarihini Fatih'in sülâlesinden derya gibi akan kanlarıyla yukarken Dömeke Bozgununun (Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ordularının Yunanlılara Mora'ya kadar sürdüğü ve zaferle sonuçlanan 1897 Türk-Yunan savaşı) acısını aldı! Hazret-i Mesih, sana sonsuz teşekkürler, sınırsız övgüler. Uyan ey kabraman ecdat, uyan XI. Konstantin: Senin taht ve tacını süvarilerine çiğneden Fatih'in öldürülen askerlerine bak! Çekirge sürüsü gibi tarlalara serpilmiş subay cesetleri, yüz üstü kapanarak yenilgilerini itiraf ediyorlar. Osmanlı sancağı, yaralıların yaralarını okşayarak gönüllerini almak için gelenlerin ayaklarını silmeleri için Kızılbaş hastanesinin eşiklerine serilmiş, gelip geçen çiğniyor. Dün Avrupa'ya müthiş bir ateş halinde akın eden Türk imparatorluğunun cesur orduları bugün krallığımızın kudreti karşısında yerlere kadar eğilerek alçalmış bir şekilde ruhlarını teslim ediyorlar. Atımızın ayakları altında taş yerine kesilmiş kafalar, toprak yerine yumuşak cesetler çiğneniyor. Büyük Bizans'ın üstüne çöken karanlık devrin bu günkü bezginliğini silerek mezarından çıkıyor. Şanlı Helen orduları ayak bastıkları sölde Türk hakanının bütün zincirlerini kırıyor, onları Yunanlaştırıyor, onlara Hristiyanlığı kabul ettiriyor. Çocuklar, kadınlar, kızlar süngülerimizin parıldığını görür görmez derhal Hristiyan oluyor. Mutaassıp domuz Türklerin kafalarını vücutlarından ayırıyoruz. Vardığımız köylerde batıl Türk itikadının uğursuz simgesi olan minareler, mescitler, mabetler derhal dinamitlerle uçuruluyorlar. Yunan subayı vazifesini gelecek için o kadar metin bir surette ifa ediyor ki, Türkler bundan sonra memleketlerinde yabancı bir seyyah gibi dolaşacaklardır. Ne azametli inkılâp... Ne şerefli zafer. Ben Türk namına ele geçenleri öldürmeyi bir vecibe-i medeniyet (uygarlık borcu) addediyorum. Çünkü barbar insanlar, beşeriyet için gayet muzır bir unsurdur. Şefkat: Türkler hakkında duyulmayacak, edilmeyecek bir histir. Onlar için şefkat ateştir. Türklere merhamet etmek, onları hasretini çektikleri cennete göndermektir." Mektubun aslı için bk., *Hakimiyet-i Milliye* nr: 153, 7 Nisan 1921.*

yönelik katl ve yağmalama olaylarının üzerinden üç çeyrek asırdan uzun bir zaman geçmiştir. Oldukça uzun sayılabilecek bu süre zarfında Yunan mezalimine dair hatıralar hafızalarımızdan silinmemiştir. Özellikle Batı Anadolu'nun en ücra bir köyüne dahi gidilse, bu dönemle ilgili mutlaka birkaç cümle hafızamızın zorlanmasına ve o sıkıntı dolu yıllarının hatırlanmasına neden olabilir.

Sonuç

Avrupa devletlerinin de desteği ile 1821 yılında çıkarılan Mora isyanından bu yana Yunanistan her zaman büyük devletlerin desteğini alarak genişleme politikasını uygulamaya koymuştur. Nitekim, Yunanların 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ile başlattıkları hareket de Paris Barış Konferansında kararlaştırılmış, bilahare de uygulamaya konulmuştur.

İzmir'in işgeline yönelik olarak Paris Barış Konferansında birtakım fikirlerin tartışıldığı haberinin yayılması üzerine Osmanlı hükûmetinin o dönemdeki idarecileri -askerlerin kahir ekseriyeti hariç- İngilizlere aşırı güven duydıklarından dolayı buna ihtimal dahi vermemişlerdi. Halbuki duyarlılık gösteren basın ise, bunun gerçekleşme ihtimali üzerinde durarak kamuoyunu uyanık tutmak amacıyla yayınlarında devamlı olarak mütareke hükümlerinin Türklerin aleyhine bur durum yaratabileceği ihtimalini işliyordu. Osmanlı basınının bu haklı endişeleri, sonunda İzmir ve civarında bir takım Müdafaa-i Hukuk teşekküllerinin kurulması ile sonuçlandı. İşgalden üç dört ay öncesine kadar İzmir Vali ve Kumandanı bulunan (Sakallı) Nurettin Paşa, muhtemel bir işgal hadisesine karşı halkı uyanık tutmaya gayret ediyordu. Nitekim, Nurettin Paşa, Türkleri örgütlemesinden dolayı İzmir Rum Metropolidi Hrisostomos tarafından Müttefik İşgal Kuvvetleri komutanlığına şikâyet edilince, görevden alınmasına uzanan süreç gerçekleşmiştir. İngilizler, Osmanlı hükûmetine Nurettin Paşa'nın görevden alınması yolunda baskı yapınca 17. Kolordu komutanlığına Mirliva Ali Nadir Paşa, valiliğe de Kambur Ahmet İzzet Bey getirilmişti.

İşgal sabahına rastlayan gece, İzmir'de bulunan XVII. Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa, bütün subaylara emir vererek kışlada toplanmalarını istemişti. Böylece subayların tamamı daha gecedен kışlada toplanmışlar; sabahki olaylara seyirci vaziyette kalmışlardı. Bu arada kolordu karargâhını kuşatan Yunanlılar, kışlayı ateşe tutarak pek çok subayın ve askerın ölümüne sebep olmuşlardı. Bu arada beyaz mendille ateşkes isteğinde bulunulmuş; bilâhare süngü takarak yanlarında Rum çeteleri de olduğu halde kışlaya giren Yunanlar pek çok asker ve zabiti dipçik ve süngü darbeleri ile şehit etmişler; üstlerinde olan varanı da gasb etmişlerdi. Bütün bu gelişen olaylardan sonra, elinde beyaz bayrak Yunan askerlerine yaklaşan Ali Nadir Paşa, teslim olmak ve kendini tanıtmak isterken tekme tokatla karşılanmıştır. Ali Nadir Paşa'nın vurulan tekme ve tokatlar, aslında bu olaylar sırasında büyük bir aymazlık içerisinde bulunan Damat Ferit Paşa'nın hükûmetine ve dolayısıyla da Türk milletine vurulmakta idi.

Yunanlar, İzmir'i işgal ettikleri ilk gün, Kordon boyunda 2.000 civarında masum Türk'ü öldürmüşler; işyerleri ile evleri soymuşlar, halka çeşitli işkenceler

uygulamışlardır. Öte yandan hiçbir direnme göstermeden, Mütareke şartlarına güvenerek teslim olan XVII. Kolordu mensupları ise, savaş esirleriyle ilgili uluslararası antlaşmalar hiçe sayılarak, horlanmışlar, ellerinde ve üzerlerinde ne varsa Yunan askerleri tarafından gasp edilip soyulmuş, kışla büyük bir talana uğramış, yakılıp yıkılmıştır. İşgal günü kışlada bulunan zabıt, küçük zabıt ve askeri memur olmak üzere mevki-makam sahibi toplam 322 kişi, insanlık dışı hukuksuz eylemlere maruz kaldığı Yunan ordusu tarafından neleri varsa talan edilmiştir. Yunanlar tarafından gasp, işkence, yağma ve talana maruz kalan personel ise 1'i Mirliya rütbeli, 263'ü değişik rütbelerde zabıt ve küçük zabıt olmak üzere, 58 kişisi de muhtelif rütbelerde askeri memur sınıfından kişilerdir. İzmir'in 15 Mayıs 1919'daki hukuksuz işgali ve devamında bütün Batı Anadolu'yu yangın yerine döndüren işgal, yağma ve talanın yanında masum halka yönelik katliam hareketi daha sonra kurulan Tahkik Heyetleri raporlarına da yansımıştır.⁹⁰ Sadece bu raporlarda kalmamış dönemin kimi ressamı tarafından işgal acıları tuvale de yansıtılarak görsel olarak da sunulmuştur.⁹¹

Yunanların sadece XVII. Kolordu karargâhı mensuplarından çaldığı eşya ve paranın değeri o dönemin hesabıyla 130.687 Osmanlı lirasıdır.⁹² 1 Osmanlı lirası 1919 yılı hesabına göre 6.615 gr saf altına tekabül ettiği varsayımından hesap edilirse kolordu personelinden gasp edilenlerin maddi değeri (Mart 2022 itibarıyla) 795.334.944,6 liradır. Bu çalışmanın içerisinde de belirtildiği üzere Fransız diplomatı La Gorce'un Yunanlılarla ilgili ifadeleri İzmir'in işgali sırasında Yunan ordusu tarafından tatbik edilen uygulamalarla da doğrulanmıştır. Bütün bu olanlara rağmen Türk Milleti kin gütmeyen, alçak gönüllülük ve hoşgörüyü yeğ tutan, gerektiğinde

---

⁹⁰ Tahkik Heyeti raporları hakkında ayrıntı için bk., Selçuk Ural, *Müttefiklerarası İzmir Tabkik Komisyonu'nun Faaliyetleri (1919)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997. Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yay., Ankara 2000. Selçuk Ural - Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sy: 17, Erzurum 2001, s. 267-274.

⁹¹ Celal Öcal, *Kurtuluş Savaşımıza Sanatıyla Katkıda bulunan İtalyan Ressam Vittorio Pisani*, Koza Kültür Yayınları, İzmir 2007, s. 1-40.

⁹² Kesin olmamakla birlikte, 1919 yılı verilerine göre 130.687 Osmanlı lirasını altının rayicine göre hesap etmek gerekirse şöyle bir sonuç çıkmaktadır: 1 Osmanlı lirası 6.615 gr saf altına denk idi. Bu hesaba göre Mart 2022 değerlerine göre 1 gr. Saf altın 920 TL.'dir; bu hesaba göre 1 Osmanlı lirası günümüz değeriyle 6.615 X 920: 6.085,8 liradır. Yunanların XVII. Kolordu mensuplarından gasp ettiği para miktarı günümüz rayicine göre; 130.687 X 6.085,8: 795.334.944,6 liradır. (Yediyüz doksan beş milyon üç yüz otuz dört bin dokuz yüz kırk dört lira altmış kuruş) (Y.N) Ayrıca bk., Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", Bkz., <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Feridun-ERG%C4%B0N-Birinci-D%C3%BCnya-Sava%C5%9F%C4%B1nda-ve-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6neminde-Fiyatlar-ve-Gelirler.pdf> (erişim tarihi 18.03.2022)

düşmanına bile yardım elini uzatmaktan kaçınmayan bir duygu ile her darda kaldığında Yunanistan'a istediği yardımı yapmış⁹³, yapmaya da devam etmektedir.

İzmir'in İtilaf Devletleri tarafından Yunanlılara işgal ettirilmesi, Türk Milleti'nin yüreğinde çok derin bir yara açmış, fakat o nispette de mücadele azmini kamçulamıştır. Bundan sonra görülen hırs ve azim, özellikle Yunan unsuruna karşı oluşan tepkinin doğal bir sonucu olmuştur. Mondros mütarekesinden sonra, mütareke hükümleri işgalci devletler tarafından çoğu zaman ihlal edilmiş; fakat, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgal hadisesi, Türk Milletinin onurunu yaralayan bir olay olmuştur. Bu olay beraberinde Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye hareketinin gelişmesine zemin hazırlamış; ancak, düzenli ordunun kuruluşu ile işgalci Yunan ordusuna karşı sistemli bir mücadele başlatılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv (Belge numaraları metin içinde verilmiştir)

CB.lığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Genkur. ATASE Arşivi

Araştırma Eserler

Aker, E. Albay M. Şefik, *57. Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)*, (Yay. Hz. Ahmet Tetik vd.leri), Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006.

Akşin, Sina; "Paris Barış Konferansının Yunanlılar'ı İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, s. 174-188.

Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993.

Altay, Fahrettin, "İzmir Faciasının Muhakemesi", *Belleten*, c. 23, Sy: 89, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1959, s. 156.

Arıburnu, Kemal, *Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, Ankara 1951.

Arıkan Zeki; *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.

Balioğlu, Z. Tarık, "İzmir'in İşgal Ültimatoları" *Tarih ve Medeniyet*, Sy: 3, İstanbul, Mayıs 1994, s. 42-43.

_____, "İzmir'de Yunan Vahşeti", *Tarih ve Medeniyet*, sayı: 27, Mayıs 1996, s. 12-17.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım, Millî Mücadele'ye Giriş*, c. V, Baha Matbaası İstanbul 1967.

⁹³ Örnek vermek gerekirse, Türk Milleti II. Dünya Savaşı sırasında darda kalan Yunanistan'a büyük ölçüde gıda ve sağlık yardımında bulunmuştur. Bu konuda bilgi için bk., Zekeriyâ Türkmen, "Türk Basınında Çıkan Haberlere Göre, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'ni Savaş Ortamına Çekme Gayretleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, 20-22 Ekim 1997, c. II, Genkur ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999, s. 109.

- Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara 1970.
- Bostancı, Emir, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmir ve Aydın’da Yunan İşgali ve Mezalimi Üzerine İtilaf Devletleri Nezdinde Yapılan Siyasi Teşebbüsler”, *Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.II, Sy: 1, Erzurum 2021, s. 52-81.
- Budak, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunmasıyla İlgili Tartışmalar”, *İstanbul Üniversitesi, Tarih Dergisi*, sy: 71/1, İstanbul 2020, s. 445-472.
- Çelebi, Mevlüt, *Heyet-i Nasıha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992.
- _____, “İtalyan Arşiv Belgelerinde İzmir’in İşgali” *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, 45-62.
- _____, “Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sy: 19, İzmir’in İşgali Özel Sayı, İzmir 2019, s. 132-154.
- Çetin, Nurten *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015.
- Çilingir, Sedat, *Lloyd George And The Dissolution Of The Ottoman Empire*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 566.
- Dilek, M.S., “Paris Barış Konferansı’nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 36, Trabzon 2013, s. 31-42.
- Duman, Sabit, “Paris Barış Konferansında İstanbul”, *Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu-III (25-26 Mayıs 2015)*, İstanbul 2015, s. 477-493.
- Ediz, İsmail, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2015.
- Evans, Laurence, *Türkiye’nin Paylaşılması (1914-1924)*, Çev. Tevfik Alanay, Milliyet Yay., İstanbul 1972.
- Gn.Kur. ATASE Başkanlığı; *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikati*, c.I, Ankara 1992.
- Gökçen, Salim, *Türkiye’de Rum, Yunan Vahşeti ve Terörü*, IQ Yay., İstanbul 2010.
- Güçlü, Mehmet, “İzmir’in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: ‘İzmir’de Neler Oldu? 1335/1919’ Kitapçığı Üzerine”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.X/22, İzmir, Bahar 2011, s. 65-75.
- Güneş Günver, “İzmir’in İşgali ve Aydın’daki Yansımaları”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sy: 9, Genkur. ATASE Başkanlığı, Ankara 2007, s. 23-55.
- Hatipoğlu, M. Murat Hatipoğlu; *Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara 1988.

- İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müte'âllik Olarak Makamât-ı Askeriye'den Mevrud Raporlar*, Dersaadet Matbaa-ı Amire 1335.
- Karayaman, Mehmet, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.VI/15, İzmir, Güz 2007, s. 3-18.
- Kitsikis, Dimitri; *Yunan Propagandası*, (Çev. Hakkı Devrim), İstanbul 1974.
- Kocaoğlu, Bünyamin, "'Mütareke ile Musalâha Arasında Türkiye: Mütareke Hükümetleri ve İstanbul Basınının Sulh Meselesine Bakışları", *İlk Adımdan Cumhuriyet'e Millî Mücadele*, Edt. Osman Köse, Mavi Yayıncılık, Samsun İlk Adım Belediyesi, İstanbul 2008, s. 191-204.
- Köse, İsmail, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", *History Studies International Journal of History, Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, c. 6/3, Ankara, Nisan 2014, s. 217-238.
- Kurat, Yuluğ Tekin; "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1986.
- La Gorce; *Çağlar Boyu Yunanlılar*, (Çev. Doğu Araştırma Grubu), İstanbul 1986.
- Olca, Osman; *Sevres Anlaşmasına Doğru*, Ankara 1981.
- Öcal, Celal, *Kurtuluş Savaşımıza Sanatıyla Katkıda bulunan İtalyan Ressam Vittorio Pisanı, İzmir'in Kurtuluşunun 85. Yılı Armağanı*, Koza Kültür Yayınları, İzmir 2007.
- , *Birinci Dünya Savaşında İzmir Savunması*, İleri Yay., İstanbul 2015.
- Şarman, Kansu, "İngiliz ve Amerikan Arşivlerinde Yunan Zulmü", *Popüler Tarih Dergisi*, Sy: 10, Mart 2001, s. 14-15.
- Taçalan, Nurdoğan; *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1981.
- Tansel, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1991.
- Tekir, Süleyman, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sy: XIX, (Özel Sayı: İzmir'in İşgali), İzmir 2019, s. 29-61.
- Toynbee, Arnold J.; *The Western Question In Greece and Turkey- A Study In The Contact of Civilization*, New York 1970 (repr. of second edition November 1922).
- Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c. I, Genkur Basımevi, Ankara 1962.
- Türkmen, Zekeriya, "Türk Basınında Çıkan Haberlere Göre, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'ni Savaş Ortamına Çekme Gayretleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, 20-22 Ekim 1997, c. II, Genkur ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999, s. 109.
- , *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yay., Ankara 2000.

- _____, “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy: 10, Kayseri 2001, s. 121-155.
- _____, *Devlet Merkezine Gönderilen Raporlara Göre Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi*, Berikan Yay., Ankara 2007.
- _____, *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*, Berikan Yay., Ankara 2007.
- _____, “100.Yılında Kafkas İslam Ordusunu Yeniden Hatırlamak, Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Ordusunun Son Savaşı: Gence’den Bakü’ye Zafer Yürüyüşü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sy: 235, İstanbul, Temmuz-Ağustos 2018, s. 23-48.
- _____, “Yüz Yıllık Kardeş Kömeği, Kafkas İslam Ordusunun Zafer Yürüyüşü,1-2”, *Türk Dünyası Tarih-Kültür Dergisi*, Sy: 381-382, İstanbul, Eylül, Ekim 2018, s. 34-39, s.48-53.
- Umar, Bilge; *İzmir’de Yunanlılar’ın Son Günleri*, Ankara 1974.
- Ural, Mithat Kadri, “Belgelerin Gözünden Hasan Tahsin ve “İlk Kurşun” Meselesine Yeniden Bakmak”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 100, Ankara 2019, s. 377-414.
- Ural, Selçuk, *Müttefiklerarası İzmir Tabkik Komisyonu’nun Faaliyetleri (1919)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997.
- Ural, Selçuk - Mehmet Okur, “Vali İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sy: 17, Erzurum 2001, s. 267-274.
- Yazıcı Hanefi, “Paris Barış Konferansı’nda Türk Tezleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 9/2, Nisan-Mayıs-Haziran 2020, s. 1039-1064.
- Yalazan, Talat; *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırımı*, c.I, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1994.
- Yüceer, Nasır, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, (Azerbaycan ve Dağıstan’ın Bağımsızlık Kazanması, 1918)*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1996.
- Yüksel, Çağdaş, “Paris Barış Konferansı Öncesi İngiltere Lordlar Kamarası’nda Ermenilerin Durumunu Tartışmak Üzere Yapılan Oturum Hakkında Değerlendirmeler”, *Uluslararası Eğitim, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, Sy: 1, Ankara, Ocak 2021, s. 1-18.

Gazeteler

Alemdar nr: 145-1455, 146-1456, 147-1457, 148-1458, 17-20 Mayıs 1335.

Alemdar, 149-1459, 21 Mayıs 1919;

Hakimiyet-i Milliye nr: 153, 7 Nisan 1921.

İkdam nr: 7999, 8001, 17, 18, 19. 5. 1335;

Sabab, 18 Mayıs 1919.

Takvim-i Vekayi nr:3549, 3550, 15-16 Mayıs 1335(1919)

EK-1

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
وَعَلَىٰ سُنَّةِ النَّبِيِّ الْكَرِیْمِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ
خَلَقَنَا مِنْ نَارٍ
وَعَلَىٰ سُنَّةِ النَّبِيِّ الْكَرِیْمِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۵۰۰

شبه

نومرا

تقدیم اولانده تالیفه

- ۱- ایرغوسون ایستیفی
- ۲- مفعولانی اولده نفعه طرفنده نیشورانه بجه نایب
- ۳- زانیله اهلینده زانیله ایضا بجه نایب اولموشه ایستیفی
- ۴- ترکیب و فرانسوز
- ۵- مفعولانی اولده نفعه طرفنده نیشورانه در دست
بجه نایب (سود بکنده ترکیب)

Yunan Mezalimine ait olarak neşredilecek ikinci Kitab'ın müsvedde halinde toplandığını belirten belge. BOA. DH. KMS Dosya: 54-4, Nr: 1, F: 1.

EK-2

کتابخانه

دائرة نغمه - محمد بن

کتابخانه
کتابخانه
کتابخانه
کتابخانه

کتابخانه

موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده
موسودو تیکراره و تکراره جرایده

کتابخانه
کتابخانه
کتابخانه

فایده مخصوص
کتابخانه

کتابخانه
کتابخانه

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Mehmet Hâdî Paşa'nın İzmir'in işgali ve Yunan Fecayiine dair olarak hazırlanan ikinci Kitab'ın müsvedde halinde hazırlandığını ifade ederek Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği arz tezkiresi. BOA. DH. KMS. Ds: 52-4, Nr: 1, F: 22.

15 Mayıs 1919, İzmir'de Yunan İşgali ve XVII. Kolordu (Sarıkaşla)
Karargâhında Gasp ve Yağmalama

EK-3

ازمیرک یونانیلر طرفندن اشغاله متعلق
اوله رق مقامات عسکریه دن
مورود راپورلر

پرستانت — عیبه عسکره
۱۳۳۵

Izmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar adlı kitapçığın kapak yazısı.

ازمیر اشغالی اثناسده ضابطانك اوزد لرندن و سكندرلرندن
يونانلر طرفندن غصب ايديله اشيا و نقودى
كوتور ليسته در .

İzmir'in işgali sırasında XVII. Kolordu karargahında bulunan askerî ve sivil erkan ve memurun üzerinden, makamından ve hanesinden Yunan ordusu tarafından gasp edilen eşya ve paranın miktarını gösterir cetvelin kapak ve ilk üç sayfasının Osmanlıca ve günümüz Türkçesine çeviri metinleri.

Zabitanın İsmi ve Mensub olduğu Kıt'ası	Evrak-ı Nakdiye	TECHİZÂT										Binek Hayvanatı	Mevasi	Zayıflık yekûn İhtası		
		Atlı		Mühür											Kıymetli	Kıymetli
		Yüzlük	Saat	Kıymetli	Kıymetli	Kıymetli	Kıymetli	Kıymetli	Kıymetli	Kıymetli	Kıymetli					
Kolordu Kumandanı Nadir Paşa Huzretleri	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	519	-	-	520	
Erkân-ı Harbiye Reisi Binbaşı Abdülhamid Bey	150	-	-	-	15	30	15	-	-	200	350	250	60	1070		
Erkân-ı Harbiye I. Şb. Md. Binbaşı Kemâl Bey	125	-	-	160	-	-	-	-	-	-	-	-	15	300		
Erkân-ı Harbiye II. Şb. Md. Bnb. Mahmud Bey	-	-	-	-	15	-	6	-	-	57	-	15	-	93		
Erkân-ı Harbiye 4. Şb. Md. E.H. Kaymakamı Süleyman Fehmi	-	-	-	-	15	-	-	2	-	-	-	1500	35	1552		
Diân-ı Harb-i Örfi Miralay Raşid Bey	-	-	-	-	-	-	-	-	-	190	-	-	-	190		
17. Kolordu Açığında Kaymakam Ali Hilmet Bey	-	-	50	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	150		
Heyet-i Tahkikiye Reisi Miralay Ali Bey	165	-	8	-	20	45	-	-	-	256	-	-	-	494		
Hey'et-i Tahkikiye Kaymakam Ali Arif Bey	2438	100	-	40	-	30	30	-	-	-	1048	500	-	4186		
Erkân-ı Harb Binbaşı Şemseddin Bey	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	30	-	-	45		
10. Fırka Ahz-ı Asker Reisi Miralay Abbas Hilmi Bey	7	-	99	9	-	30	-	-	1	-	-	600	-	746		
56. Fırka Serbaytar Kaymakam Emin Bey	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	185	250	-	460		
17. Kolordu Erkân-ı Harbiye Yüzbaşı Nazmi Bey	75	-	10	-	13	25	15	1	1	-	450	200	-	790		
17. Kolordu Erkân-ı Harbiyesiden I.Şb.Yzb. Halid Efendi	50	-	15	-	15	45	10	1	1	-	483	-	-	620		
17. Kolordu Erkân-ı Harbiyesiden I.Şb.Yzb. Lütfi Efendi	85	-	20	-	12	18	15	1	1	55	365	-	-	572		
" " emrinde	60	-	11	25	-	15	15	1	1	55	240	30	-	453		
" " Rasim Efendi	64	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	89		
İzmir Tayyare İstasyonundan Mülazım-ı Evvel İbrahim Efendi	135	-	15	10	15	25	-	-	-	-	-	-	-	200		
17. Kolordu Levazım 2.Ks. Sınıf-ı Sani Murad Efendi	-	-	-	90	-	-	-	-	-	3604	-	-	-	3694		
İzmir Tayyare Kumandanı Yüzbaşı Halid Efendi	-	-	20	30	-	-	-	-	-	1476	-	-	-	1526		
İzmir Sivil Tayyareci Behcet Efendi	982	-	7	30	19	28	-	2	-	-	-	-	-	1068		
Çivril Ahz-ı asker Şubesi Reisi Binbaşı Tevfik Efendi	-	-	-	-	-	-	7	-	-	-	35	-	-	42		
Merkez Taburundan Mülazım Kemal Efendi	35	-	25	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	75		
Revir Eczacı Yüzbaşı Rıza Efendi	52	-	10	-	10	-	-	1	-	-	20	-	-	93		
17. Kolordu Hizmet Bügüllüğü Mülazım-ı Evvel Hüseyin İhsanî Efendi	150	-	7	12	7	33	-	-	-	718	-	-	-	927		
Katib Yzb. Behcet Efendi	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	132	-	162		
56. Fırka anbak Memuru Mülazım İbrahim Efendi	45	-	5	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	75		
188. Alay 6. Tabur Hesap Memuru Mehmet Emin Efendi	35	-	27	14	-	-	-	-	-	680	-	-	-	756		
10. Fırka ahz-ı askerinde misafir Mülazım Saim Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

Zabitinin İsmi ve Mensub olduğu Kit'ası	Erişki Nakdiye	TECHİZÂT								Hanesinden Alınan Eşyanın Mccması	Kırsından Alınan Eşyanın Mccması	Binok Hayvanatı	Mevası	Zayiatın yokluu İhrası
		Alınan		TECHİZÂT										
		Yüzlük	Kıymeti	Sarı	Sarı	Kalpak	Rovetör	Dübin	Kayg Madura					
Tayyare 5. Bölük Kumandanı Yzb. Ali Rıza Efendi	223	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	45	-	288
İlîlî İmalâthanesinden Mülazım Arif Efendi	86	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	160	246
56. Fırka, 174. Alay, 4 Bl. Yüzbaşı Hakkı Efendi	74	-	-	45	-	-	-	-	-	510	-	62	-	691
56. Fırka Binbaşı Hüsameddin Bey	135	22	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	187
173. Alayda Misafir mülazım Abdurrahman Efendi	8	-	-	-	-	10	-	-	-	-	77	-	-	95
Mensucat Fabrikası Müdürlü Binbaşı Rıza Bey	-	-	20	30	-	-	-	-	-	2000	-	500	-	2550
İlîlî İmalâthanesi Müdürlü Kaymakam Tahir Bey	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	299	18	317
174. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük Mülazımı Emin Efendi	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	47	-	-	62
174. Alay, 2. Tabur 7. Bölük Mülazımı Kemal Efendi	23	-	13	-	-	-	-	-	-	-	82	-	-	118
173. Alay Yaveri Hidayet Efendi	45	-	8	-	-	12	-	2	-	-	66	-	-	133
17. Kolordu Süvari Makineli Tüfek Komutanı Mülazım Sem'i	50	-	-	-	-	32	30	2	-	140	170	-	-	424
174. Alay, 2. Tabur, 6 Bölük Mülazım Fevzi Efendi	25	-	-	-	-	-	-	1	-	43	-	-	-	68
174. Alay, 11. Bölük Mülazım Reşad Efendi	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	51
174. Alay, 1. Tabur Tüfekçi Ahmet Hulusu Efendi	47	-	-	6	-	-	-	2	-	-	183	-	-	238
56. Fırka Yaveri Mülazım Aziz Efendi	15	-	150	-	-	-	-	-	-	500	37	-	-	702
Sevkiyatta Mülazım Kemal Efendi	95	-	-	-	15	42	6	-	-	-	165	-	-	323
Müstakil ağır Topçu Alay Kâtiibi Ali Rıza Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	205	-	205
Müstakil Ağır Topçu Alay Yüzbaşı Sükrü Efendi	-	-	-	-	-	14	-	-	-	-	-	224	-	238
187. Alay, 1. Tabur, 3. Bölük Yüzbaşı Sükrü Efendi	70	-	-	-	5	15	-	-	-	-	-	-	-	90
56. Alay Binbaşı İsmail Hakkı Bey	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	61	-	-	71
173. Alay, 2. Tabur Mülazım Tayyar Efendi	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	-	-	31
17. Kolordu emrinde Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey	-	-	45	-	8	20	-	-	-	-	-	50	-	123
56. Alay, Sahra Topçu 1. Tabur Mülazım Mahmud Nedim Efendi	15	-	-	-	-	-	-	-	13	-	34	-	-	62
17. Kolordu İstihkâm Tüfekçi İsmail Kamil Efendi	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	30	80	-	140
17. Kolordu Süvari 5. Bölük Mülazım Kâzım Efendi	68	-	20	-	10	30	-	2	-	170	-	-	-	300
17. Kolordu İvrak Müdürlü-i Sabıkı Yüzbaşı Kadri Efendi	576	54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	630
İlam İşıya Anbarından Tabur Kâtiibi Mahmud Nedim Efendi	-	-	40	7	8	-	-	-	-	-	-	-	-	55
56. Fırka Sertabih Muavini Yüzbaşı Şerefeddin Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-	-	-	37

Zâbitanın İsmi ve Mensub olduğu Kur'ası	Evrak-ı Nakdiye	TECHİZÂT										İhtisardan Alınan İşyanı Memnusu	İhtisardan Alınan İşyanı Memnusu	Binek Hayvanı	Mevası	%Zayıfın yokluğ İhtisarı	
		Alın		Kıymet													
		Yüzlük	Saat	Saat	Kapak	Rovetör	Dübin	Kayış Mânura	Mahmuz	Kıymet	Kıymet						Kıymet
56. Fırka 1. Tb. Topçu Mülazım Selahaddin Efendi	200	-	50	110	4	-	-	-	-	-	-	-	217	74	102	30	787
İzmir Tayyare İstasyonundan Mülazım Celâl Efendi	82	-	25	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	74	-	-	206
İnzibat Zabiti Mülazım Fâhem Efendi	165	-	20	-	15	20	-	-	-	-	-	-	-	80	-	-	300
Ağır Topçu İhtisârinde Serçavuş Semsceddin Efendi	35	11	18	8	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	97
56. Fırka Divân-ı Harbinden Yüzbaşı Kâmil Efendi	15	2	13	9	13	-	-	1	1	-	-	-	398	25	-	-	477
10. Fırka ahz-ı Askerinde mülazım Eşhi Efendi	90	-	-	-	25	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	145
17. Kolordu İstihkâm Yaver mülazım Faik Efendi	50	-	20	-	20	30	-	-	-	-	-	-	135	80	-	-	335
17. Kolordu ... Müdürü Binbaşı Rıza Bey	198	-	-	120	-	35	30	-	-	-	-	280	-	-	-	-	663
10. Fırka Ahz-ı Asker Anbar Müdürü Yüzbaşı Mustafa Efendi	-	-	-	-	-	15	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35
Levazımât-ı Umumiye 2. Şube Tabur Kâtibi Mehmet Emin Efendi	210	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	210
17. Kolordu Erkân-ı Harbiye Sınıf-ı Râbi Salim Efendi	75	-	-	-	15	15	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	155
İzmir Tayyare 4. Bölük Mülazım-ı Evvel Nuri Efendi	80	-	18	10	-	-	-	-	-	-	-	453	-	-	-	-	561
56. Fırka Hulmet Bölüğünde Yüzbaşı Mustafa Efendi	78	-	16	6	35	25	25	-	-	-	-	-	-	25	35	-	245
Mülyâ Müddichardan Kolağası İbrahim Efendi	25	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45
56. Fırka Divân-ı Harb Reisi Binbaşı İshak Kemal Bey	121	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	175	-	-	-	296
Müstakil ağır Topçu 2. Tabur Kâtibi Mehmet Emin Efendi	-	-	5	-	10	15	-	-	-	-	-	-	70	-	-	-	100
Levazım Kısım 1. Sınıf-ı Sâlis Zihni Efendi	127	-	5	50	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	207
10. Fırka misafir Alay Kâtibi Mustafa Efendi	97	-	12	-	19	40	-	-	-	-	-	911	-	-	-	-	1079
.... Hesap Memuru Alay Ümîni Salih Efendi	13	20	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	153
İnzibat Yüzbaşı Said Efendi	50	-	6	5	10	-	-	-	-	-	-	-	45	-	-	-	116
Müstakil ağır Topçu Demirci Hamdi Usta Efendi	-	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	17
10. Fırka levazımında Mülazım Rubî Efendi	75	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-	96
İnzibat Zabiti Mülazım Ali Rıza Efendi	30	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-	-	-	45
İnzibat Zabiti Yüzbaşı Rifat Efendi	200	-	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	130	250	-	-	610
Müstakil ağır Topçu 2. Tabur Yaveri Bahaceddin Efendi	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	92	-	-	-	101
.. .. Kاتب Muavini Salim Efendi	18	-	-	12	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	65
.. .. Kıdemli küçük zabıt (İsmi yok)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	-	-	-	60
17. Kolordu Techizat Anbarında Mülazım Hulûsi Efendi	10	-	22	8	30	12	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-	93

GİZLİ ANTLAŞMALARIN PEŞİNDE: MONDROS'TAN İŞGALE İZMİR'DE İTALYANLAR

Mevlüt Çelebi*

Giriş

19. yüzyılda yaşananlar, insanlık tarihinde büyük değişimlere yol açtığı gibi, devlet ve millet anlayışlarında da yeni eğilimler ortaya çıkardı. Özellikle Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeler sonucu sınır değişiklikleri yaşandı ve yeni devletler doğdu. Bu yeni devletlerden Almanya ve İtalya'nın birliklerini sağlamaları, sadece Avrupa'da değil, dünyada etki yarattı. Kent devletlerinin iç ve Avusturya gibi dış engelleri ortadan kaldırarak İtalya devletini oluşturmaları, kuruluş sürecinde yaşananlar nedeniyle sonraki dönem İtalyan siyasetini de şekillendirdi.

İtalya'nın birliğinin kuruluş süreci olan “Yeniden Doğuş Dönemi”nde (Risorgimento) İtalyanların başlıca düşmanı Avusturya idi. Birliğini kurduktan sonra sömürgeci hedeflere yönelmesi Fransa ile düşmanca bir hava yarattı ve Roma'yı, Berlin ve Viyana'ya yöneltti. Bu yaklaşım, 19. yüzyılın sonunda İtalya'yı bir ikilem içerisinde bıraktı. Ulusal amaçlar Avusturya; sömürgeci amaçlar Fransa ile çatışmayı gerektiriyordu.¹ Bu ikileme rağmen İtalyanlar, hedeflerine karşı zorluk çıkartmadıkları için Avusturyalılara karşı daha olumlu bakıyorlardı. Öte yandan bir İtalyan cemaatinin de yaşadığı Tunus'taki Fransız-İtalyan rekabeti² de İtalya'nın bu iki ülke tercihini etkiledi. Bu ikilem İtalya'yı, Üçlü İttifak'ın kuruluşuna imza atmaya sevk etti. 20 Mayıs 1882'de İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte Viyana'da Üçlü İttifak'ı imzaladı. Antlaşmayla, Almanya, Avusturya ve İtalya, herhangi birinin saldırıya uğraması halinde, birbirlerine yardım etme ve tarafsız kalmaya söz veriyorlardı.³ Üçlü İttifak'ın 1887'deki ilk yenilenmesinde, İtalya, “Osmanlı Devleti'nin Anadolu kıyıları ile adalarından” söz ettirerek, Doğu Akdeniz ile diğer sömürge bölgelerinde Almanya Başbakanı Otto von Bismarck'ın desteğini

---

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İzmir. E-Posta: mevlutcelebi@yahoo.com ORCID: 0000-0001-8244-661X

¹ Fabio L. Grassi, “Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir”, *Kuvayı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 6-8 Eylül 2009, I. Kitap, Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2010, s. 95.

² Indro Montanelli, *Storia d'Italia*, Vol: VI, (1861-1919), Edizione per Oggi, Milano 2006, s. 194-197.

³ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 198.

sağlamaya çalıştı. Bunun arkasından, 1887’de İngiltere ile yaptığı gizli bir anlaşma ile de, “Akdeniz ve Ege’de statükonun bozulması halinde” İngiltere’nin desteğini elde etti.⁴

Bu kısa bilgi bile, büyük olma iddiasındaki bir devlete yakışmayacak tutarsız ve kararsız siyaseti hakkında ipuçları vermektedir. İki ülkeyle bir araya gelip bir ittifak sistemi kuran İtalya, öte yandan, bu ittifak sisteminin karşısında yer alan bir başka ülkeyle de gizli antlaşma yapabiliyordu. İtalya’nın müttefikleriyle ilişkilerini en iyi açıklayan ifade, Milletvekili Mancini’nin “*Biç müttefikimiz ama dost değiliz*”⁵ sözleri olsa gerektir. İtalya-Avusturya-Almanya ilişkilerinde karmaşa sadece İtalya’nın ne yapacağını bilemediğinden ileri gelmiyordu. Avusturya da İtalya’ya karşı açık bir tavır içerisinde değildi. Özellikle Adriyatik kıyılarında menfaat çatışması yaşayan bu iki devletin ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir gelişme yaşandı. Üçlü İttifak’ın bu yöndeki maddesine aldırmayan Avusturya’nın İtalya ile anlaşmadan Bosna’yı ilhak etmesi bu ülke için bir sürprizdi ve sert tepki gösterdi.⁶ Bu tepki, İtalya’yı, gizlice Fransa ile anlaşarak Avusturya egemenliğinde kalmış son İtalyan topraklarını kurtarmak ve sömürgeler elde etmek için fırsat kollamaya sevk etti.⁷ Fransa ve İngiltere, düzelen ilişkilere paralel olarak İtalyan menfaatlerini tanımaya başladılar: İtalya’nın Fransa’yı Fas’ta serbest bırakmasına mukabil Fransa’nın da İtalya’yı Trablusgarp ve Bingazi’de serbest bırakmasıyla ilişkiler dostane bir sürece girdi.⁸

Büyük devletlerin, Trablusgarp’a yapacağı bir askerî harekâta sessiz kalmasını temin eden İtalya, Osmanlı Devleti’nin egemenliğinde olan bu bölgeye yerleşmek için çeşitli girişimlerde bulundu. Büyük ölçüde de başarılı olan İtalya, Trablusgarp Savaşı devam ederken On İki Ada’yı da işgal etti. İtalya savaşta beklemediği bir direnişle karşılaşmışsa da, Balkan Savaşı’nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti ile 18 Ekim 1912’de Ouchy Andlaşması’nı imzaladı ve sonraki gelişmelerden de faydalanarak Trablusgarp ile birlikte Rodos ve On İki Ada’ya yerleşmeyi başardı. Rodos ve özellikle On İki Ada’ya yerleşmiş olmak, İtalyan yayılcılığına cesaret vermiştir. Çünkü “*Rodos ve diğer adalara dikilen bayraklar, İtalya’nın Doğu’daki temsilcileriydi.*”⁹ Nisan-Mayıs 1912’de İtalyan donamasının Amiral Enrico Millo komutasında icra ettiği Rodos ve On İki Ada harekâtı ve Çanakkale’yi bombalaması, hiçbir ülkeden yardım, destek ve bilhassa izin alınmadan yapılan ilk İtalyan eylemiydi.¹⁰ Trablusgarp Savaşı’ndan sonra İtalya, Doğu Akdeniz’de önemli bir pozisyon elde etti. Bu öneme paralel olarak maliye, ticaret, tarım, ordu ve donanmada

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım: 1, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 55.

⁵ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 201.

⁶ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 402.

⁷ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ajanstürk Matbaası, Ankara 1961, s. 287.

⁸ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 398.

⁹ Tommaso Sillani, “L’Asia Minore”, *Nuova Antologia*, Anno: 51, Volume: CLXXXI, Fasc., 1055 (1 Gennaio 1916), s. 66.

¹⁰ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 413.

büyük bir gelişim kaydetti.¹¹ Bundan sonra Avrupa'daki gelişmeleri daha da kendine güvenen bir ülke olarak takip eden İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na girerken gerçekleştirmek istediği hedeflerden biride, On İki Ada'daki işgaline hukukilik kazandırmaktı.¹²

Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzalandıktan sonra Antalya ve çevresine göz diken İtalya, tıpkı işgal öncesinde Trablusgarp'ta yaptıkların benzer faaliyetlerde bulundu. İtalyan emperyalizminin kendisine “hedef coğrafya” olarak seçtiği bölgenin işgalindeki Rodos ve On İki Ada'ya yakın olmasının yanı sıra bölgenin doğal zenginlikleri İtalyanların iştahını kabartıyordu. Bölgede görünüşte arkeoloji heyetleri gerçekte ise İtalyan yayılcılığının öncüleri olarak çalışan arkeoloji heyetleri göndererek bölgeyi yeniden keşfettiler. Tarihsel gerekçeler üretmekte de zorlanmayan İtalyanlar Antalya'da 1913 baharında bir konsolosluk açtılar. Ayrıca yerli halkla sosyal ve ticari ilişkileri geliştirdiler, çiftçilere zirai malzeme dağıttılar, okul açarak kültürlerini yaymaya çalıştılar, demiryolu yapım imtiyazı aldılar ve nihayet dönemi yaşayanların anlatımına göre “halkın akın akın koştugu”¹³ hastane açtılar. Bölgede İtalyan faaliyetleri öylesine ivme kazanmıştı ki, Türk basını da buna duyarsız kalamadı. İtalyanların Antalya bölgesinde “dehşetli propaganda” yaptıklarını haber veren *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, “Şehirde İtalyan malları lehinde ilanlar asıldığını, bu ilanlardan birisinin câmi duvarına asılmasının Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılandığını”¹⁴ yazdı.

Diğer Avrupa devletlerinin nüfuz etmediği bu bölge kendisine hedef coğrafya olarak göz koyan İtalya, bunu sadece kendi gücüyle yapamayacağını farkındaydı. Bu yüzden, bloklar arasında oynak bir siyaset takip etti. Böylece, hedef coğrafya olarak yoğun çalışmalarda bulunduğu Güneybatı Anadolu bölgesini “hedef coğrafya”nın ötesine taşıyıp “vaat edilmiş topraklar” haline getirmek için Avrupa'daki gelişmeleri ve savaşı kendi lehine çevirmek istedi.

I. Gizli Antlaşmalar

İnsanlık tarihi boyunca, dünya siyasetini yönlendiren güçlü ülkeler olmuştur. Bu ülkeler arasında, döneme göre değişen, zengin kaynakların bulunduğu coğrafyaya hâkim olmak için mücadeleler yaşanmıştır. Gerçek niyetler gizlenerek, bir takım insancıl değerler ön plana çıkartılarak bunlar için mücadele ediliyormuş gibi propaganda yapılarak gerçek niyetler gizlenmiştir. Bu şablonu günümüz gibi 19 ve

¹¹ C.M. *La guerra d'Italia, per terra e per mare, 1915-1918*, Milano (ty), s. 1.

¹² Marta Petricioli, “La resa dei conti: Diplomazia e finanza di fronte alle aspirazioni italiane in Anatolia, 1918-1923”, *Storia Delle Relazioni Internazionali*, Anno: 2, (1986/1), s. 64.

¹³ Bu dönemde İtalya'nın Antalya ve çevresindeki siyaseti hakkında bakınız: Mevlüt Çelebi, “İtalyan Sömürgeciliğinin Hedef Kenti Antalya”, *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu*, (18-19 Aralık 2003), Yayına Hazırlayanlar: Necdet Ekinci-Hatice Akın, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Antalya, 2006, s. 169-186.

¹⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 23 Teşrin-i sâni 1913.

20. yüzyıllara uyarlamak da mümkündür. Dünya siyasetine yön vermek iddiasında olan ülkeler İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi devletler, hedef coğrafya, önemli bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde bulunan, insanlık için kritik ve stratejik yer altı ve yer üstü zenginliklerinin bulunduğu Yakın Doğu bölgesidir. Suiistimal edilen değerler de insan hakları ekseninde, milletlerin kendi geleceklerini tayin etme hakkı, özgürlük, liberalizm gibi değerlerdir. I. Dünya Savaşı öncesine tabloya baktığımızda bunu görmemiz mümkündür. Bir şeyi daha görmek mümkündür ki: Kuruluş dönemleri itibarıyla İtilaf blokunu oluşturan iki ülkeden İngiltere ve Fransa bu coğrafyaya yerleşmiş, Rusya ise yerleşmek amacıyla olan ülkelere, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın oluşturduğu İttifak Devletleri ise sözünü ettiğimiz coğrafyaya girmek ve zengin kaynakları ele geçirmek veya paylaşmak hedefinde olan ülkelere meydana geldi.

Avrupa'da meydana gelen bloklaşmanın bir sonucu olarak sömürgecilik yarışı çok geniş bir coğrafyada yaşanmaktaydı. Bu rekabet, 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Ferdinand'a Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından atılan kurşunla bütün dünyayı etkileyecek bir savaşa dönüştü. Avusturya, Üçlü İttifak'ın, imzacı ülkelere birisinin bir askeri harekete girişmesi halinde diğer ülkeleri bilgilendirmesini gerekli kılan maddesine rağmen, Sırbistan'a karşı ultiimat hazırlarken ve savaş ilan ederken İtalya'ya danışma gereği duymadı. 24 Temmuz 1914'te Sırbistan'a verdiği ultiimatın reddinden sonra Avusturya, 28 Temmuz'da bu ülkeye savaş ilan etti. 2 Ağustos'ta Başbakan Antonio Salandra ve Dışişleri Bakanı Antonino di San Giuliano, İtalya'nın tarafsızlığını ilan ettiler.¹⁵ İtalyan siyasetçiler bir yandan iki tarafı da idare eder bir tarzda dış politika izlerken diğer yandan da iç kamuoyunun tavrını anlamaya özen gösterdiler. Sayıları daha az olmasına rağmen savaş yanlılarının seslerinin daha gür çıkması ve İttifak blokunun İtalya'nın talepleri konusundaki isteksizliği, İtalya'yı kesin bir tercihte bulunmaya zorladı.

İki blok arasındaki gelgitlere son verme kararı veren İtalya hükümeti, Londra Büyükelçisi Guglielmo Imperiali'ye İtilaf Devletleri ile İtalya'nın savaşa katılması müzakerelerine başlaması talimatını verdi. İtalya'nın 16 Şubat 1915'te İngiltere'ye verdiği 9 maddelik muhtıranın 8. Maddesi Rodos ve On İki Ada'nın kendisine bırakılması, 9 maddesi de Antalya bölgesiyle ilgiliydi.¹⁶ İtalya, Adriyatik bölgesinde de şuraları talep ediyordu: Brennero'ya kadar Trentino, Güney Tirol, Julian Alpleri ve tüm Trieste, Dalmaçya ile Orta Doğu ve Afrika'da yapılacak sömürgeci paylaşımlarda pay.¹⁷ Müzakerelerin ardından İtalya ile İtilaf Devletleri arasında 26 Nisan 1915 tarihli Londra Protokolü imzalandı. İtalya'nın, bir ay içerisinde, Mayıs

¹⁵ Giorgio Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, Vol: 8, Feltrinelli Ed., Milano 1989, s. 14; Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 434.

¹⁶ Fabio L. Grassi, *a.g.m.*, s. 97; Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, Cilt: XXIX, Sayı: 113 (Ocak 1965), s. 103.

¹⁷ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 462.

sonuna kadar savaşa katılmasını öngören Londra Antlaşması ile İtalya'ya Tirolerin bir kısmı, Trieste ve Istria, Arnavutluk'ta Avlonya ile Saseno adası, Dalmaçya adalarından bir kısmı vaat edildi.¹⁸ Londra Antlaşması'nın 8. Maddesi ile İtalya, Rodos ve On İki Ada üzerindeki hâkimiyetini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirdi.¹⁹ Adı geçen andlaşmanın aşağıdaki 9. Maddesi İtalya'nın Osmanlı topraklarındaki menfaatleri hakkındaydı:

*“Asya Türkiye'sinin tamamen veya kısmen paylaşılması halinde, İtalya'nın Akdeniz bölgesinde adilâne bir pay almasını İtilaf Devletleri tasdik ederler. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü korunur ve büyük devletlerin menfaat bölgelerinde değişiklik yapılırsa, İtalya'nın çıkarları da göz önünde tutulacaktır. Savaş boyunca, Fransa, İngiltere ve Rusya, Asya Türkiye'si topraklarında yerler işgal ederlerse, Antalya iline yakın olan Akdeniz bölgesi İtalya'ya verilecek ve İtalya'nın burasını işgal etme hakkı olacaktır.”*²⁰

Londra Antlaşması'nın gizliliği hakkında bir kısa bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Bilindiği gibi, İtilaf Devletleri arasında imzalanan gizli antlaşmalar, Rusya'da ihtilal sonrasında iktidara gelen Bolşevikler tarafından bütün dünyaya duyuruldu. Fakat İtalyan basınında bu antlaşma hakkında bazı haber ve yorumlar yer aldı. Il Popolo d'Italia gazetesinde 27 Nisan 1915 günü, *“İtalya ile İtilaf Devletleri Arasında Anlaşma Nihayet Sonuçlanmak Üzere Mi?”* başlıklı bir haber yayınladı. Habere göre Paris ve Londra'nın güvenilir siyaset adamlarına ve Paris gazetelerine dayandırılan sağlam haberlere göre İtilaf Devletleri ile İtalya arasında bir anlaşma hemen hemen tamamlanmak üzeredir. Habere göre; İtalya Krallığı ile İngiltere, Fransa ve Rusya, görüşmelerin başlamasından bir buçuk ay sonra, bütün meseleleri tartışmışlar ve olumlu bir sonuca varmışlardır. Bu görüşmelerde İtalya için sadece önemli Adriyatik sorunları değil aynı zamanda Akdeniz sorunları da ele alınmış ve İtalya'nın endişelerini giderecek şekilde tartışılmıştır.²¹ Corriere della Sera gazetesi de, 6 Mayıs 1915'te *“İtalya'nın İtilaf Devletleri ile Antlaşmaları”* başlıklı haberde, Rus basınında, İtalya'nın; İngiltere, Fransa ve Rusya ile anlaşma yapmak için müzakerelere devam ettiğinin yazıldığını bildirdi. Antlaşmanın henüz imzalanmadığını belirten Rus gazeteleri, “dostları” İtalya'nın Adriyatik ve Ege'de haklar elde etme çabasında olduğunu yazdılar.²²

¹⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 118; Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 529.

¹⁹ Fabio L. Grassi, *a.g.m.*, s. 97; Şerafettin Turan, *a.g.m.*, s. 103.

²⁰ *Oriente Moderno* -I-, (15 Giugno 1921), s. 130; Carlo Sforza, *L'Italia, dal 1914 al 1944, quale io la vidi*, A. Mondadori, Roma 1944, s. 43-46; Amedeo Giannini, *La Questione Orientale alla conferenza della Pace*, Roma 1921, s. 14, 25; Amedeo Giannini, *L'ultima fase della Questione Orientale, (1913-1932)*, Roma 1933, s. 14; Fabio L. Grassi, *L'Italia e la questione turca (1919-1923)*, Opinione pubblica e politica estera, Silvio Zamorani Ed. Torino 1996, s. 19; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1986, s. 18.

²¹ *Popolo d'Italia*, 27 Aprile 1915.

²² *Corriere della Sera*, 6 Maggio 1915.

4 Mayıs 1915 günü Üçlü İttifak'tan resmi olarak ayrılan²³ İtalya hükümeti, 23 Mayıs 1915'te Avusturya'ya bir ultiमतom verdi ve ertesi gün savaş ilan etti.²⁴ Avusturya'ya savaş ilan edildikten sonra sıra Osmanlı Devleti'ne gelmişti. Haziran sonunda İtalyan gazeteleri, Anadolu ve Filistin'deki İtalyan konsolosluğu görevlilerinin ülkeyi terk etmeye başladıklarını yazdılar.²⁵ Osmanlı Hükümetinin, yabancı devlet vatandaşlarının yalnızca İstanbul üzerinden ülkeyi terk edeceği yönünde karar alması iki ülke ilişkilerini olumsuz yöne sevk etti.²⁶ Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip eden İtalyan gazeteleri, ilişkilerin gerginleşmesinde olumsuz rol oynadılar. Türkiye'nin "provokasyonlarının" arttığını yazan *Il Popolo d'Italia* gazetesi, "Türkiye, savaş mı istiyor?" diye soruyor ve şöyle cevap veriyordu: "İtalya hazır!"²⁷

İtalyan basınında örneklerini gördüğümüz bu tür yazıların kamuoyunda yarattığı baskının da etkisiyle İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi Camillo Garroni, 3 Ağustos'ta Osmanlı Hükümeti'ne bir nota verdi. Bunda, İtalyan vatandaşlarına ve diplomatlarına karşı tutumundan ötürü Osmanlı Devleti protesto edildi ve İtalyan vatandaşlarının Türkiye'den ayrılışlarının kolaylaştırılması istendi.²⁸ Osmanlı Hükümeti, Sadrazam Sait Halim Paşa imzasıyla 5 Ağustosta verdiği cevabi notada, savaş sırasında devletin güvenliğini sağlamak için ülkeye giriş ve çıkışların kontrol edilmesinin zorunlu olduğunu ancak İtalyan vatandaşlarının çıkışlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirlerin alınacağını bildirdi.²⁹ İtalya Bakanlar Kurulu, 20 Ağustosta yaptığı iki toplantıda Türkiye ile yaşanmakta olan anlaşmazlıkları ele aldı.³⁰ İtalya, bütün bu gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti'ne 20 Ağustos 1915'te verdiği bir notayla 21 Ağustosta itibaren kendisini Osmanlı Devleti ile savaşta saydığını

---

²³ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 467; Coşkun Üçok, *a.g.e.*, s. 299.

²⁴ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 477.

²⁵ *Corriere della Sera*, 30 Giugno 1915.

²⁶ İsmail Kurtcephe, *Türk-İtalyan ilişkileri (1911-1916)*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 240-241.

²⁷ *Il Popolo d'Italia*, 21 Luglio 1915.

²⁸ *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri-Archivio Politico Ordinario e di Gabinetto*, (Turchia 1915), Pacco:201-1193; *Il Popolo d'Italia*, 4 Agosto 1915; İsmail Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 245-246.

²⁹ *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri-Archivio Politico Ordinario e di Gabinetto*, (Turchia 1915), Pacco:201-1193; İsmail Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 246. 24 Temmuz 1915 tarihli bir İtalyan belgesine göre, bazıları bütün aile olarak, o tarihe kadar Osmanlı Devleti topraklarını terk eden İtalyan vatandaşlarının sayısı, 7869 kişidir. *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri-Archivio Politico Ordinario e di Gabinetto*, (Turchia 1915), Pacco:201-1193.

³⁰ *Corriere della Sera*, 21 Agosto 1915.

bildirdi.³¹ İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikten hemen sonra, 22 Ağustos 1915'te Rodos ve On İki Ada'dan çekilmeyeceğini ilan etti.³²

Rusya ve İtalya'yı çeşitli vaatlerle kendi yanlarına çeken İngiltere ve Fransa, iki ülkenin de beklentilerini karşılayacak bir anlaşma imzalamak için görüşmelere başladılar. Kasım 1915'te başlayan ve görüşmeleri İngiltere adına yürüten Mark Sykes ile Fransa adına yürüten François Georges-Picot isimlerinden alan gizli Sykes-Picot Antlaşması'ndan 26 Nisan 1916'da imzalandı. Suriye ve Filistin'in İngiltere ve Fransa arasında imzalanan bu gizli andlaşmayla aralarında paylaşmalarından haberdar olan İtalya'yı endişelendiren başka bir gelişme daha yaşandı: 27 Ağustos 1916'da Almanya'ya da savaş ilan eden İtalya, İngiltere ve Fransa'nın 1917'nin ilk aylarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile savaştan çekilmesi konusunda gizli görüşmeler yapması nedeniyle, kendisine vaat edilenleri yeniden teyit ettirmek için harekete geçti. İtalya, Anadolu'da daha geniş bir bölgenin kendisine verilmesi hakkındaki iki notayı 19 ve 20 Ekim 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya'ya verdi. Bu notaların ilkinde İtalya; Antalya ile birlikte Konya vilayetini, Hüdâvendigâr vilayetinin güney kısmını, Aydın vilayeti ile İzmir'in kendisine verilmesini talep etti. İkinci notada ise; Rusya'nın İstanbul ve Boğazlardaki üstünlüğünü, oralarda Fransa ve İngiltere'ye tanınacak haklar aynen İtalya'ya da tanındığı takdirde kabul edeceğini bildirdi.³³ İtalya ve Müttefikleri yaptıkları toplantıda Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi durumunda, İtalya'nın ihtiyaçlarının karşılanmasını tartıştılar. Anadolu'da Antalya ile Konya, Mersin ve hatta İzmir'i kapsayan İtalyan taleplerine karşı Rus Dışişleri Bakanı Sergei Sazanov'un, "İtalya, bu kadar şeyi hak etmek için neyi kaybetti?" diye itiraz etmesi üzerine görüşmeler askıya alındı.³⁴

Müttefikleri 29 Ocak 1917'den itibaren İtalya'nın taleplerini görüşmeye yeniden başladılar. 17 Şubat 1917'de Britanya Dışişleri Bakanlığı Özel Kalemli Drummond, İtalya Büyükelçisi Imperiali'ye 16 Şubat tarihli, sonuna bir de harita eklenmiş bir muhtıra teslim etti. Bu muhtıranın özü, eğer İtalya kendisine vaat edilen bölgenin genişletilmesini istiyorsa, İzmir'den vaz geçmeliydi. Imperiali, İngiliz teklifini kabul etmedi. 19 Şubat'ta Sonnino'ya gönderdiği telgrafta muhtırayı "mantık dışı" olarak niteledi. Ona göre, İzmir'in İtalya'ya verilmesi tartışmasız olmalıydı.³⁵

19 Nisan'da Fransa'da, Saint Jean de Maurienne'de, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Alexandre Ribot ve İtalya Başbakanı Paolo Boselli toplandılar. Görüşmeler sonunda, Rusya'nın da tasdik etmesi şartıyla İzmir, İtalya'ya vaat edildi. Bu vadin İngiltere ve Fransa bakanlar kurulları tarafından da onaylanması gerekmekteydi. İtalya elde ettiği başarıyı yazılı bir belge haline getirmek

³¹ *L'Idea Nazionale*, 22 Agosto 1915.

³² Şerafettin Turan, a.g.m., s. 103.

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: 4, TTK Yayını, Ankara 1983, s. 18-19.

³⁴ Indro Montanelli, a.g.e., s. 526.

³⁵ Fabio L. Grassi, a.g.m., s. 100.

istedi. Bunun için Londra’da yeni bir konferansın toplanmasına karar verildi. Uzun görüşmelerden sonra bir memorandum imzalandı. (8 Ağustos 1917) St. Jean de Maurienne (San Giovanni di Moriana) görüşmelerinin esas alındığı ve Rus hükümetinin de onaylaması şartı koşulan bu memorandumla; İtalya, Sykes-Picot antlaşmasını kabul ediyor ve İtalyan bölgesinin İzmir’i içeren sınırları belirleniyordu. İzmir ile daha yakından ilgili olan 2. Maddede, “Ege’nin İncisi’nin İngiliz ve Fransızlar için gümrüksüz liman olacağı ve aynı ayrıcalığın İskenderun, Mersin, Akka ve Hayfa’da İtalyanlara tanınacağı belirtiliyordu. Bu antlaşmayla; İtalya’ya İzmir vaat edildiği gibi, İzmir’in kuzeyi, Afyon’un güneyi, Kızılırmak’ın güney kavsi ve yakınları, buradan Mersin’in batısından Akdeniz’e uzanan bir hattın içinde kalan Güneybatı Anadolu da İtalya’ya verildi. Ayrıca, Ayvalık körfezinden başlayıp, Balıkesir-Bursa’nın güneyinden Afyon’a varan dairenin içinde kalan bölge de İtalyan nüfuz sahası olarak belirlendi.³⁶

St. Jean de Maurienne Antlaşması ile İzmir ve Batı Anadolu’nun İtalya’ya vaat edilmiş olması çok önemliydi. İtalya’ya vaat edilmiş olan Antalya’nın iyi bir limanı yoktu ve çok sayıda İtalyan yaşamıyordu. İtalyanlar bakımından Antalya ve bölgesi ancak büyük bir ödenek ve yıllar sonra kârlı bir hale gelebilirdi. Oysa İzmir hazır bir hazinedi; çok sayıda İtalyan yaşıyordu; onlara göre İzmir, İtalya’nın Doğu Akdeniz’deki akciğeri olacak ve on binlerce İtalyanı daha barındırarak bir İtalyan kentine dönüşecekti.³⁷

İtalyanları tatmin eden bu kazanımlara karşın, Müttefiklerinin bu antlaşmayı imzaladıktan hemen sonra onu nasıl geçersiz kılacaklarını düşündüklerini söylemek pek abartılı olmayacaktır. St. Jean de Maurienne Antlaşması imzalandıktan hemen sonra İngiliz Savaş Kabinesi birdenbire İtalya’nın o ana kadar Türkiye’ye karşı savaşa hiçbir katkıda bulunmadığını anımsayıp Osmanlı ganimetinin paylaşımının harcanan gayrete nispi olmasının gerektiğini savundu. Bu yeni tezi öğrenen Sonnino, o ana kadar hiç böyle bir şartın sunulmadığını belirttiyse de İngiliz kabinesi inat etti. İngilizler, Doğu ganimetinin paylaşımının her bir İtilaf Devleti’nin savaştaki gayretine göre olması gerektiğinde ısrar ettiler. Bu şartın kaldırılmasını isteyen Sonnino’ya itirazlarını sürdüren Müttefikler, İtalyanların tek bir mermi sıkmadan Anadolu’nun paylaşımında büyük pay talep etmelerini hoş görmüyorlardı. Müttefikleri buna bir de St. Jean de Maurienne Antlaşması’nın geçici, daha doğrusu ilgili hükümetlerin onayına tâbi olduğunu hatırlattılar. Rusya’nın savaştan çekilmesiyle İngiltere ve Fransa, önsözü ve 9. Maddesine dayanarak, İtalyan hükümetine St. Jean de Maurienne antlaşmalarının geçersiz olduğunu bildirdiler.³⁸

³⁶ Mario Toscana, *Gli accordi di San Giovanni di Moriana*, Giufre Ed., Milano 1936, s. 249-361; Amedeo Giannini, *La Questione Orientale alla conferenza della pace*, s. 25; Amedeo Giannini, *L’ultima fase della Questione Orientale*, s. 15; Fabio L. Grassi, a.g.m., s. 102; Yuluğ Tekin Kurat, a.g.e., s. 20.

³⁷ Fabio L. Grassi, a.g.m., s. 98.

³⁸ Fabio L. Grassi, a.g.m., s. 102-103.

Gelecekte yaşanacaklardan umutlu görünmeyen İtalyanların İzmir'e sahip olma konusundaki son gayretleri de sonuç vermedi. Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino,1918 ilkbaharında, Rodos'ta bulunan İtalyan birliklerinin İzmir'i işgal etmelerini emretti. Bu emir, böyle bir sorumluluğu üstlenmek istemeyen Rodos'taki birliklerin komutanı General Vittorio Elia tarafından, “*tabkik ettirmek*” gerekçesiyle geciktirildi.³⁹

II. Mondros Mütarekesi'nden Sonra İzmir'de İtalyanlar

1. Rumlarla ve Yunanlılarla Rekabet

I. Dünya Savaşı'nın sonunda İtalya, hem genel anlamda, hem de savaşı sona erdiren Vittorio Veneto Muharebesini kazanması itibarıyla muzaffer bir ülkeydi. Fakat bu, Türk literatüründeki ifadesiyle bir “pirus zaferi”, İtalyan tarih yazımına Gabriele D'Annunzio'nun kazandırdığı ifadeyle “*sakat zafer*” (*vittoria mutilata*)⁴⁰ idi. İtalyan ordusu savaşta toplam 428.010 ölü, 946.640 yaralı ve 569.210 esir verdi.⁴¹ Kayıplar insan kaybıyla sınırlı değildi. Harap olmuş kentler, 200 milyondan 23 milyara çıkmış bütçe açığı, şaha kalkmış enflasyon, dört kat daha artmış hayat pahalılığı, baş gösteren kriz ve çökmüş sanayi.⁴² Yığınların kaybolmuş umutları, gelecek açısından en tehlikeli ve telafisi zor olundu. Bu yüzden İtalyan siyaseti için mütarekeden sonra zor bir dönem başlıyordu. Kayıpları telafi etmek ve gizli antlaşmalarla yapılan vaatlerin gerçekleşmesini sağlamak durumunda olan İtalyan yönetimi, Paris'te toplanacak barış konferansına hazırlanıyordu. Pek çok ülkenin geleceğiyle birlikte İtalyanların gizli antlaşmalarla vaat edilmesini sağladıkları kazanımlar Paris'te resmîyet kazanacaktı. İtalyanların hedefleri iki kentle özdeşleşmişti: Adriyatik kıyılarındaki Fiume ve İzmir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İzmir, iki devlet için hedef kent durumundaydı: İtalya ve Yunanistan. Gizli antlaşmalarla kent kendisine vaat edildiği için İtalya avantajlı görünse de, işin iç yüzü farklıydı. St. Jen de Maurienne Antlaşması'nın Rusya tarafından tasdik edilmemesinden doğan boşluğu çok iyi kullanan İngiliz siyaseti ve kamuoyu, İtalya ile Yunanistan arasındaki tercihlerini, ilkinden yana kullanıyordu. Her ne kadar İtalya, Avrupa siyasi çevrelerinde “Büyüklerin en küçüğü” gibi biraz da istihza kokan söylemlerle anılıyor olsa da, Yunanistan ile kıyaslanamayacak derecede askeri güce sahipti. Daha önemlisi hızla güçlenmekte olan donanmasıyla İtalya, İngiltere için bir tehdit haline gelme potansiyeline sahipti. İtalya'nın Rodos ve On İki Ada'yı işgal etmiş olmasını zaten hazmedemeyen İngiltere, bir de İzmir'i ele geçirmesiyle Akdeniz'de kuracağı düzene yeni bir tehdit oluşmasına sıcak bakmıyordu.

³⁹ Francesco Coppola, “La crisi orientale e l'Italia”, *Politica*, -VII-, (15 Gennaio 1921, s. 40.

⁴⁰ Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 600.

⁴¹ *Il Giornale d'Italia*, 5 Marzo 1919.

⁴² Indro Montanelli, *a.g.e.*, s. 599.

Aslında Yunanistan da İzmir'i ele geçirme konusunda hazırlıklar yapmaktaydı. Kentte önemli bir Rum nüfusun yaşıyor olmasını büyük avantaj olarak gören Yunan siyasetçiler, bunu, siyasi haklarla desteklemek niyetindeydiler ve bunda da İngiliz diplomasinin desteğini arkalarında hissediyorlardı. Yunanistan'a İzmir ve çevresinde toprak verme vaadi, ilk kez İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in 10 ve 23 Ocak 1915 tarihlerinde Başbakan Elefteros Venizelos'a gönderdiği mektuplarda dile getirildi.⁴³ Grey'in Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesi şartıyla Anadolu'da toprak teklifi Başbakan Venizelos'un Kral Konstantin tarafından hükümetten uzaklaştırılmasıyla resmîyet kazanamadı. Venizelos, 1917 Haziran'ında İtilaf Devletleri'nin desteğiyle gerçekleştirdiği bir hükümet darbesiyle iktidarı tekrar ele geçirdi. Zaman kaybetmeden 26 Haziran 1917'de İtilaf Devletleri safında savaşa giren Yunanistan, savaş sonunda 1915 yılındaki teklifi hâlâ geçerli sayarak İzmir ve çevresinden hak iddia etmeye başladı. Eylül 1918'de Yunan Hükümeti, İngiliz Dışişlerine savaş sonrasında talep edecekleri bölgeleri bildirdi. Buna göre Yunanistan savaş sonrasında Anadolu'da Rumların çoğunlukta olduğu bölgelerin Yunanistan'a ilhakını ya da bu bölgelere özerklik verilmesini, savaş sırasında Anadolu'dan göçe zorlanan Rumların eski yerlerine geri dönmelerini ve Rumların el konulan mallarının iadesini talep etti.⁴⁴ Yunanistan aynı zamanda, Osmanlı Hükümeti'nin Rumların yaşadığı bölgelere hâkim olmadığını göstermek ve bu suretle müdahale edebilmek için asayiş sorununu ön plana çıkartmaya başladı. Daha Mütareke imzalanmadan, 27 Ekim'de Atina'dan, İstanbul ve İzmir'de düzensizlik ve asayişsizlik olduğu hakkında haberler veriliyordu.⁴⁵

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında mütarekenin imzalanması İzmir'de yaşayan Rumlar tarafından da heyecan ve coşkuyla karşılandı. Rumların coşkularının sebebi, şehrin Yunanistan hâkimiyetine verilmesi için yarattığı ortamdı. Rumların gövde gösterisi yaptığı olay, telgraf kablolarını tamir ederek İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında kesilen resmi haberleşmeyi sağlamak ve İzmir limanının açılmasını temin etmek üzere Binbaşı Alan Dickson komutasında bir İngiliz gemisinin 6 Kasım 1918 günü İzmir'e gelmesidir. Büyük bir gösteri yapmak suretiyle İtilaf Devletleri'ne mesaj, İtalya'ya ve Türklere gözdağı vermeyi amaçlayan bölgedeki Rumlar hazırlıklara çok önceden başladılar. Metropolithane tarafından organize edilen hazırlıklarla İzmir çevresindeki Rumlar trenlerle akın akın İzmir'e gelirken, şehirdeki Rum matbaalarında Yunan bayrakları ve rozetleri basılıyor, bütün Rum marangozlar bayrak direkleri hazırlayarak bunları mavi-beyaza boyuyorlardı.⁴⁶

⁴³ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çeviren: Orhan Azizoglu, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1997, s. 29; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, TTK Yayını, Ankara 2014, s. 36.

⁴⁴ İsmail Ediz, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 100.

⁴⁵ *La Tribuna*, 29 Ottobre 1918.

⁴⁶ *Anadolu*, 10 Teşrin-i sâni 1918; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, s. 79. Moralızade Nail

Bir İzmir gazetesi, yabancıların ülkelerinin bayraklarını keyfi olarak asmalarının yasak olduğuna dikkat çekerken⁴⁷ başka biri de İzmir'de Rumlarla İtalyanlar arasında yaşanan bayrak dağıtma yarışını şöyle haberleştirdi:

“Pek Mühim Bir Mesele: Hemen içlerinde bulunan bir zattan öğrendiğimize göre İzmir’de bulunan muhtelif devletler tebaası şimdiden birçok bandıralar hazırlayarak İzmir halkına dağıtmışlardır. O zattan bildirişine bakılırsa şimdîye kadar on iki bin kadar İtalyan bandırası ve bunun iki katı da Yunan bandırası dağıtılmıştır. Bunların maksatları ise İtilaf donanması limanımıza girince memlekette Yunan-İtalyan efkârının birbirine üstünlüğünü amirallere ve kumandanlara göstermekmiş!!! İş biraz açalım: Bunların kafasına göre güya buraya gelecek donanma amiralleri memleketin ne tarafa meylini görürlerse burayı onlara verecekmiş!!! Bunun için İtalyan ve Yunan amiralleri birbirleriyle çarpışmış. Biz bunlara kestirim olarak deriz ki: Aç tavuk kendisini buğday ambarında görür. Bunlardan başka gazetecilerden tutumuz da kundura boyacılarına kadar varıncaya kadar muhtelif sınıf ve meslekte bulunan vatandaşlar arasında tavır ve vaziyetlerini Türklere ve İslamlara karşı düşmanca çevirenler Kordon üstünde memleketin benliğine yumruk indirmek kabilinden zafer marşları, Yunan şarkıları söyleyenler de eksik değildir. Hükümete şurasını ihtar ederiz ki: Bu iki emel sahiplerinin kopukları yekdiğeri arasında kötülük çıkararak memleketin asayişini velev ki birkaç saat için olsun bozabilirler. Hükümetin ve zabitanın bu işte biraz zorlu ve açık gözünü davranması pek lâzımdır.”⁴⁸

6 Kasım 1918 günü İzmir’e gelen İngiliz Binbaşı Dickson’ı, “zito” (Yaşa) sesleriyle karşılayan Rum kalabalık, İtalyan makamları tarafından “İtalya karşıtı propagandanın idarecisi”⁴⁹ olarak nitelenen Doktor ve avukat olan Rum Stefanopulos tarafından yönlendiriliyordu. Doktor Stefanopulos liderliğinde Ayafotini Kilisesi’nde toplanan yirmi bin Rum büyük bir tören düzenleyerek özel olarak hazırlanan bir Yunan bayrağını kiliseye astılar. Taşkınlıklarını İtalyanlara yönelten bu kalabalığın eylemini Anadolu gazetesi şöyle aktardı: *“Ayafotini Kilisesine bayrak çekilirken garazkârane nutuk söyleyen Doktor Stefanopulos, Pate Sinemasına Yunan bayrağı çekirtmek için kiracı İtalya tebaasından Garroni’yi yaralamış ve tahkir etmiş, adı geçenin karşı koymasız üzerine sinemanın camlarını kırdırılmıştır.”⁵⁰*

Rumların, İngiliz motorunun İzmir’e gelişinde gösterdikleri taşkınlığı “tezahürat-ı rezilane” olarak niteleyen Yeni Gün gazetesinin verdiği bilgiye göre, aynı

Bey, hatıralarında o günlerden söz ederken “Zerzevatçı beygirleri bile mavi-beyazla sarılmıştı” diye not düşmüştür. Nail Morali, *Mütareke’de İzmir Olayları*, Ankara, TTK Yayını 1973, s. 42.

⁴⁷ Anadolu’daki şu haber dikkat çekicidir: “Bayraklar Hakkında: Memleketimizde yabancıların bayrak asması ancak mensup oldukları hükümetlerle hükümetimizin resmi ve özel günleriyle sınırlıdır. Aksi halde polis müdahale edebilecektir.” *Anadolu*, 4 Teşrin-i sâni 1918.

⁴⁸ *Köylü*, 4 Teşrin-i sâni 334.

⁴⁹ *Archivio Centrale dello Stato- Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea 1919, 457-Busta: 214-19-29-17.*

⁵⁰ *Anadolu*, 11 Teşrin-i sâni 1918; Engin Berber, *a.g.e.*, s. 80-81.

günlerde Rumlar, bir İtalyan bayrağını köpeğe sararak sokaklarda dolaştırdılar.⁵¹ İzmirli Rumların taşkınlıkları İtalyan basınında da tepkiyle karşılandı. İzmir olaylarını değerlendiren Corriere d'Italia gazetesi, "İzmir'de Yunan propagandasının pek canlı olduğunu ve Rumların İtalyan bayraklarını parçaladıklarını, çarpışmalar ve yaralanmalar olduğunu" yazdı. Il Tempo gazetesinde de şu satırlara yer verildi: "İtalya; Spalato'dan İzmir'e kadar hedef alınan bayrakları ve çocuklarıyla hakarete uğramıştır. Bu hoş görülemez bir durumdur." Cenova'da gösteri yapan gençler de karşılık verilmesini istediler.⁵²

Bu gövde gösterisi ve diğer olayların birkaç önemli sonucu oldu. İtalyan gazeteci ve siyasetçi Ernesto Vassalo'nun da doğru olarak tespit ettiği gibi Rumlar, İngilizler tarafından himaye ediliyorlardı.⁵³ Arkalarına İngiliz desteğini alan Rumlara karşı, Türklerle İtalyanlar arasında da doğal bir iş birliği söz konusu oldu. Öte yandan İtalya Hükümeti de birtakım önlemler alma ihtiyacı duydu. İtalyan makamları da biliyorlardı ki, İzmir'in İtalya'ya mı yoksa Yunanistan'a mı verileceği Paris'te tespit edilecektir. Ancak Paris'e giden yol, İzmir'den geçmektedir. Bunun için, verdikleri sözlerden caymaya, attıkları imzaları unutmaya hazır Müttefiklerinin dönekliliğini dengelemek için Türklerin desteğini almaya önem verdiler. İzmir'deki olayların önemli sonuçlarından birisi de, İtalya ve Yunanistan makamları ve kamuoyları arasında yaşanan rekabet ve karşı propagandadır.

Mütareke sonrası dönemde Müttefikleri İngiltere ve Fransa, kazanılan zaferde İtalyanların hiçbir katkısı olmadığını düşünüyorlardı. Bu inanç nedeniyledir ki, İtalya'nın Adriyatik ve Anadolu'daki taleplerini ölçsüz buluyorlar ve İtalya'ya, adeta mağlup muamelesi yapıyorlardı. Bu sindirilmesi zor tavrın İtalyan kamuoyunda yarattığı kırıklığı ve incinmişliği dönemin gazetelerinde görmek mümkündür. Öte yandan İtalya ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin neredeyse "düşmanlık" boyutunda olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Aslında İzmir olayı, İtalya ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin bir patlama noktası olarak görülebilir.

Atina'daki İtalya Elçisi Romano Avezzana'dan Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino'ya, 9 Kasım 1918'da gönderilen telgraf, bütün bu gelişmelerle ilgili çarpıcı değerlendirmeler içermektedir. İtalyan diplomata göre: "İtalyan ordularının savaşın sonunda kazandıkları yıldırım zaferler, Yunanistan'da, İtalya'nın İzmir'i işgal etmesi şüphesini ve korkusunu yarattı." Ona göre bu korku, bazı yerlerde İtalyanlara karşı düşmanlık gösterilerine dönüştü. Öyle ki, Pire'de bulunan İtalya donanmasına bağlı Liguria'nın komutanı, yaşanabilecek olumsuz olayların önüne geçmek için subaylarına sivil kıyafetler giymelerini emretmeyi uygun gördü. Bu gibi olaylar iki ülke basını arasında sert bir tartışmayı da başlattı. L'Idée Nazionale'de çıkan Anadolu hakkındaki bir

⁵¹ Yeni Gün, 9 Teşrin-i sani 1918.

⁵² Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Çeviren: Hakkı Devrim, İstanbul 1974, s. 50

⁵³ Ernesto Vassalo, "Come fu preparata l'occupazione", *Il Tempo*, 7 Giugno 1919.

makale, Yunan kamuoyunda İtalya karşıtlığına yol açtı. İtalyan diplomat şöyle yazıyordu: “*Muhtemel sonuç, iki ülkenin aralarında anlaşmalarının giderek zorlaşmasıdır.*”⁵⁴

Avezana’yı haklı çıkaran olaylar kısa bir süre sonra yaşanmaya başladı. 24 Aralık 1918’de, Yunan torpidosu Leon’un komutanı olarak İzmir’e gelen Albay İlia Mavrudis, gelişinden itibaren kentteki Yunan-Rum propagandasının yönlendiricisi rolüne soyundu. İzmir’de yayınlanan Rumca gazeteleri, Yunanistan’ın menfaatleri doğrultusunda yönlendiren Mavrudis, bunu, İzmirli Rum gazetecileri Atina’dan beraberinde getirdiği Yunanlı gazetecilerin denetimi altına vererek yapmaya özen gösterdi.⁵⁵ İzmir’deki Yunan-Rum iş birliği sadece propagandayla sınırlı kalmadı. Sonraki yılın ilk ayında, 21 Ocak 1919 günü işi yeniden azıtan Rumlar, bir İtalyanı boğazlamak suretiyle öldürdüler. İzmir’de yayınlanan Müsâvât gazetesi bu olayı şöyle duyurdu: “*Karşıyaka Vakası Münasebetiyle: Memleketimizin aşayışını tehdit eden bazı serseri Rumlar dün de Karşıyaka’da İtalyalı Armaço’yu öldürmek için boğazladılar. Bu caniyane teşebbüsün memleketteki ecnebler üzerine pek büyük tesirleri olmak itibarıyla buna cüret edenleri zaptının ehemmiyetle takip edip meydana çıkarmasını şiddetle talep ederiz.*”⁵⁶ Başka bir İzmir gazetesi Sulh ve Selamet’in yazdığına göre olaya müdahil olan İtalyan komutan tahkikat yaptı.⁵⁷

2. İtalyan Siyaseti ve Propagandası

Mondros Mütarekesi’nden sonra İtilaf Devletleri, İstanbul’a 13 Kasım 1918 günü askeri kıtalarıyla birlikte Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzalanana kadar diplomatik temsilcilik görevini yürütecek “Yüksek Komiserler” de gönderdiler. İtalya bu göreve, İkinci Meşrutiyet döneminde de İstanbul’daki elçilikte görev yapan Kont Carlo Sforza’yı tayin etti. Sforza da diğer mevkidaşları gibi 13 Kasım 1918 günü İstanbul’a gelerek görevine başladı.

İtilaf Devletleri, savaş nedeniyle kapatmak zorunda kaldıkları diplomatik temsilciliklerini, Mütarekeden sonra yeniden açarak aktif hale getirdiler. İtalyanlar da aynı yolu takip ettiler. Temsilciliklerin açılması diplomatik açıdan Müttefiklerle eşitlik ve dengenin sağlanması anlamına geldiği gibi, Türkiye’de yaşayan İtalyan cemaatine sahip çıktığını göstermesi bakımından da önemli ve gerekliydi. Nitekim Mütarekeden hemen sonra, Rum taşkınlığı karşısında hükümetlerinin yardımcı olmadığını düşünen İzmir’de yaşayan İtalyanlar, yalnız bırakıldıklarını, ihmal edildiklerini ve cesaretlerinin kırıldığını düşünüyorlardı.⁵⁸

⁵⁴ *I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie: 1918-1922, Vol: I (4 Novembre 1918-17 Gennaio 1919), (DDI VI/1), Ministero Degli Affari Esteri Roma 1955, s. 44-45, Belge: (B.) 86.

⁵⁵ Engin Berber, *a.g.e.*, s. 193.

⁵⁶ *Müsâvât*, 22 Kânûn-ı sâni 1919.

⁵⁷ *Sulh ve Selamet*, 22 Kânûn-ı sâni 1335.

⁵⁸ Fabio L. Grassi, *a.g.e.*, s. 30.

Çizdiğimiz tablonun farkında olan, daha doğrusu Müttefiklerinin bu yöndeki faaliyetlerinden haberdar olan Sforza da, hareket geçti. Dışişleri Bakanı Sonnino'ya, 22 Kasım 1918'de gönderdiği telgrafta İzmir'deki gelişmeleri bildirdi: “*Dün İzmir'den gelen bir İtalyandan, bir İngiliz ve bir Fransız subayının konsoloslarıyla birlikte konsolosluklarına bayraklarını çektiklerini öğrendim. Mesela Emilio Manfredi gibi subaylık karakterini koruyan konsolosun oraya gönderilmesi mutlak aciliyettir. İzmir'e İstanbul'dan trenle veya Pire'den deniz yoluyla ulaşabilir. Lütfen hareketini bana telgrafla bildirin.*” Sforza, söz konusu telgrafında başka önemli ve İtalyan siyasetini yansıtan bilgiler de verdi. İsmi yazmadığı bir ajanın Avusturya hastanesinin İtalyan himayesine geçmesi için çalışırken kendisinin de Bab-ı Ali nezdinde girişimde bulunacağını ifade etti. Ayrıca, sınır dışı edilmesini önlemek için talepte bulunan Levanten Avusturyalılara veya Adriyatik kökenli Avusturyalılara derhal geçici koruma sağlanabileceği fikrinde olan Sforza, böylece, İzmir'de, Rumların beşte biri kadar olan İtalyan cemaatinin nüfusunun artacağını belirtti. Yüksek Komiser, İzmir'de Rumlarla İtalyanlar arasında büyük bir gerginlik ve heyecanın olduğunu ekledi.⁵⁹

Sforza'nın tavsiyeleri doğrultusunda hareket eden Roma Hükümeti, İstanbul'dan sonra İzmir ve Antalya'ya siyasi temsilciler gönderdiği gibi, İzmir'deki askeri varlığını da gözle görülür bir şekilde artırdı. Kasım 1918'de gelen kruvazörden sonra İzmir'e 14 Aralık 1918'de bir İtalyan muhribi geldi.⁶⁰ Aynı gün dikkat çekici bir olay yaşandı. İtalya ile Avusturya arasında mülkiyeti konusunda çeşitli tartışmaların yaşandığı İzmir'deki St. Antoine (San Antonio) Avusturya Kilisesine, Avusturyalı memurların oluruyla Fransız bayrağı çekilmişti. İtalyanlar bunu, kendi prestijlerine ve emellerine indirilen bir darbe olarak gördüklerinden, İtalyan gemisi komutanı, Fransız bayrağı yerine İtalyan bayrağını çekmek için karaya bir müfreze çıkardı. Fransızlarla bir çatışmayı da göze alamayan İtalyan komutan, Fransız bayrağını indirtmeyerek, kendi bayraklarını da onun yanına çekti. Arkasından da valiliğe müracaat ederek kiliseye Fransız bayrağını çekirten 3 Avusturyalının teslimini istedi. Valinin tereddüt etmesi üzerine de silahlı bir müfreze sevk ederek, Avusturyalıları muhafaza altına alınmış oldukları otelden zorla çıkarıp gemiye getirtti ve gemi derhal demir alarak hareket etti.⁶¹

7 Ocak 1919'da bir İtalyan ve bir Yunan muhribi İzmir'e gelmişler ve her iki gemiden çıkan birer siyasî temsilci şehre yerleşerek kendi lehlerine propagandaya başlamışlardı.⁶² İtalya adına İzmir'e gelen Emilio Manfredi hakkında kısaca bilgi vereceğiz. 1881'de Lerice'de doğan Emilio Manfredi, Ancona rıhtımında yürürken, MAS 15 torpidosunun komutanı Luigi Rizzo'nun daveti üzerine I. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. Denizci olan Manfredi, İtalyan donanmasın savaşta kazandığı

⁵⁹ DDI VI/1, s. 142, B. 289.

⁶⁰ *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Müttarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 195.

⁶¹ *Türk İstiklal Harbi I*, s. 213.

⁶² *Türk İstiklal Harbi I*, s. 213.

en görkemli zafer olan Avusturya zırhlısı Santo Stefano'nun (Szent Istvan) Dalmaçya girişindeki Premuda'da 10 Haziran 1918'de batırılmasında büyük hizmetlerde bulundu. Manfredi, hem saldırı hem de bir düşman muhribinin takibi aşamalarında komutanına yaptığı değerli yardımlar için birinci sınıf motorlu tekneye terfi ederek gümüş askeri cesaret madalyasıyla taltif edildi. 28 Kasım 1918'de donanmadan ayrılan Manfredi, 28 Şubat 1919'a kadar İtalyan belgelerinde geçtiği şekliyle “İzmir Mütareke Komiseri” (commissario di armistizio a Smirne)⁶³ Türk kaynaklarındaki ifadeyle “İzmir İtalya Siyasi Temsilcisi” olarak görev yaptı. İzmir'deki görevinden ayrıldıktan sonra da diplomat olarak görevine devam eden Manfredi, 1942'de vefat etti.⁶⁴

İttilaf Devletleri İzmir'de İtalyan, Fransız ve İngilizlerden karma bir “Abluka ve Seyrû Sefer Komutanlığı” kurdular. Başında, İtalyan Gemi Kaptanı Carlo Grenet'in bulunduğu bu komisyonun bir İngiliz ve bir Fransız üyesi de vardı. Abluka ve kontrol bölgesi Edremit'ten Antalya Sancağı kıyılarına kadar uzanıyordu. Edremit, Ayvalık, Bodrum, Marmaris ve Antalya'da birer şubeleri açılacaktı.⁶⁵ Aynı dönemde İzmir jandarma mıntıka müfettişlik dairesine de İtalya'dan Binbaşı Arturo Carossini gönderildi.⁶⁶ Siyasi temsilciliğin ve diğer bazı İtalyan kuruluşlarının açılması İtalya için her açıdan İzmir'de ispatı vücut etmektir. Müttefiklerin İzmir'de mütarekeyi denetlemek için oluşturdukları askeri makamlarda görevli İtalyan askeri makamları emrine askerler de gönderildi. Sahillerin korunmasına memur İtalyan komutanın emrine yirmi İtalyan askeri 23 Şubat 1919 günü İzmir'e geldi.⁶⁷

Propagandaya önem veren İtalyanlar, İzmir'de, Kasım 1918'de, Le Levant isimli bir gazete yayınlamaya başladılar.⁶⁸ Yunanlılara göre bu sabah gazetesi bir

---

⁶³ DDI VI/2, s. 765.

⁶⁴ <https://www.pietredellamemoria.it/pietre/lastra-a-emilio-manfredi-lerici/> (Erişim: 23 Ağustos 2021); <https://www.cittadellaspezia.com/mobile/Golfo-dei-Poeti/Attualita/Un-nome-per-la-scalinata-che-porta-al-castello-260033.aspx> (Erişim: 23 Ağustos 2021)

⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi I*, s. 197'de, kurulan bu birimin başındaki kişinin ismi yanlış olarak İtalyan Albayı Carlgrene olarak geçmektedir. Abluka ve Seyrû Sefer Komutanlığı'nın başındaki isim İtalyan donanmasına bağlı bir fırkateynin kaptanı olan Carlo Grenet'tir. İtalyan belgelerinde de “Gemi Kaptanı” olarak geçen Grenet'in görevi de “İzmir Müttefikler Arası Seyrüsefer Kontrol Büroları Başkanı” şeklindedir. DDI VI/2, s. 760. Kaptan Carlo Grenet'in İzmir gazetelerinde İzmir'de deniz ticaretini düzenleyen çeşitli duyurularına rastladık. “Fırkateyn Kapudanı Grenet'in Tebliğidir” başlığıyla yayınlanan tebliğin sonunda Grenet'in unvanı şu şekildedir: “İtalya Bahriyesi Fırkateyn Kapudanlarından ve Beynelmüttefikeyn Seyrû Sefer İdaresinin İzmir Şubesinin Müdürü.” *Köylü*, 11 Nisan 335. “Fırkateyn Kapudanı Tebliğ Eder ki” başlığıyla yayınlanan başka bir duyuru da ise şöyledir: “İtalya Bahriyesinin Fırkateyn Kapudanı ve Müttefikler İzmir Seyrû Sefain Kontrol Kısmı Reisi.” *Köylü*, 17 Nisan 335.

⁶⁶ *Mevlüt Çelebi, Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s. 62.

⁶⁷ *Sabah*, 26 Şubat 1919.

⁶⁸ Fabio L. Grassi, *a.g.e.*, s. 38

Türk-İtalyan yayın organıydı.⁶⁹ İtalya Hükümeti bunları yeterli bulmadı ve daha fazla propaganda yapılması için yeni bir süreç başlattı. Rodos'tan Başbakanlığa ve Dışişleri Bakanlığına Türkiye'deki durum hakkında bir rapor gönderildi. İstanbul'daki İtalyan ajanlarının topladığı bilgilerin iletildiği 11 Aralık 1918 tarihli bu raporun propaganda ihtiyacıyla ilgili kısmında şunlar yazıldı: “Eski rejimin kalıntıları olan İttihatçıların çabalarına rağmen Türkiye'deki işler İngiltere ve Fransa tarafından yürütülmekte ve bu ülkelerin İstanbul ve Anadolu'daki etkinliği giderek artmaktadır. Bizim de İstanbul ve Anadolu'ya propagandamızı yapacak kişiler göndermemiz yararlı olacaktır.”⁷⁰

Rapordaki tavsiyeyi ciddiye alan İtalya Hükümeti, 1913'te gazeteci ve araştırmacı sıfatıyla Antalya'yı ziyaret ettiğini, dolayısıyla Türkiye'yi tanıdığını bildiğimiz Ernesto Vassalo'yu⁷¹ bu işi için uygun buldu ve kendisine böyle bir görev verdi. Sonnino'nun “pratik ve kurnaz bir kişi”⁷² olarak tanımladığı Vassalo hakkında Sforza'nın görüşleri de olumluydu.⁷³ Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, Savaş ve Donanma Bakanlarına 8 Mart 1919'da gönderdiği “gizli” ibareli yazıda, gazeteci Ernesto Vassalo'ya, Anadolu'da hükümetin menfaatlerine çalışma görevi verildiğini bildirdi. Bakan Sonnino, diğer iki bakandan, Vassalo'ya, kendilerine bağlı makamların her türlü yardımı yapmalarını, görevini kolaylaştırmalarını ve haberleşme ve ulaşım araçlarını kullanması talimatını içeren birer mektup vermelerini rica etti.⁷⁴ Bürokratik gereklerin yerine getirilmesinin ardından Ernesto Vassalo, 13 Nisan 1919 günü İzmir'e geldi.⁷⁵

3. Türklerle İlişkiler

İtalya'nın Müttefiklerinden gördüğü hazmı zor muamele, bu ülkenin yöneticilerini yeni arayışlara yöneltti. Bu tavır İtalya'nın Müttefiklerinden bağımsız bir Türkiye siyaseti izleme ve Türklerle yakınlaşma gibi sonuçlar doğurdu. Bu siyasetin mimarı olan Sforza'nın İstanbul'daki faaliyetlerinde gördüğümüz bu uygulamanın çeşitli örneklerini İzmir'de de görmekteyiz. Bazılarını örnekleyeceğimiz resmi makamlarla resmi ilişkilerin ötesinde sivil Türk oluşumlarıyla da benzer ilişkiler kuruldu. İster resmi, isterse sivil olsun genel itibarıyla, Yunanlılar ve Rumlar ortak düşman olarak gördükleri için Türklerle İtalyanlar arasında doğal bir iş birliği yapıldı. Kuşkusuz başka faktörler söz konusu olmadan sadece Türklerle İtalyanlar

⁶⁹ Engin Berber, *a.g.e.*, s. 165

⁷⁰ *Archivio Centrale dello Stato*- Presidenza del Consiglio dei Ministri., Guerra Europea 1919, 457-214-19-29-17.

⁷¹ *Rivista Coloniale*, Anno: XVIII, No: 5 (Maggio 1921), s. 211.

⁷² *DDI*, VI /2, s. 282, B. 413. Sonnino'dan Sforza'ya, 20 Şubat 1919.

⁷³ Sforza, Sonnino'ya, 23 Şubat 1919'da “Vassallo, İzmir'de Türk unsurlarla temastan çok şehirde yurtsever propaganda için hizmet edebilir” diye yazdı. *DDI* VI/2, s. 316, B. 465.

⁷⁴ *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri*-Affari Politici 1919-1930, Busta: 1641-7733.

⁷⁵ *Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri*-Affari Politici 1919-1930, Busta: 1641-7733. İzmir Konsolosundan Dışişleri Bakanlığına, 13 Nisan 1919.

arasında bir ilişki kurulmuş olsaydı, beklentiler farklı olduğu için karşı karşıya gelmek kaçınılmaz olurdu. Şimdi ise, ortak beklenti, ortak tehdide karşı birlikte hareket etmeyi gerektiriyordu.

Sforza ile İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmani Cemiyeti'nin bazı yöneticileri arasında bir ilişkinin varlığını biliyoruz. Beyannamesini 23 Kasım 1918'de valiliğe sunarak resmen kurulan⁷⁶ İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İzmirli Türklerin haklarını savunmak için çeşitli faaliyetlerde bulundu. Bu çerçevede, İstanbul'da da yüksek komiserler nezdinde çalışmalar yaptı. Cemiyete mensup bazı isimlerin Sforza ile iletişim kurlmaları da bu döneme rastlar. Sforza, cemiyetin desteğini alarak gücünü artırmak ve bu şekilde hedefe ulaşmak isterken, cemiyet yöneticileri de Sforza ve İtalya aracılığıyla seslerini Avrupa kamuoyuna ve barış konferansına duyurmak istediler. Kaynaklara göre Türklerle İtalyanlar arasındaki iş birliği şubatta daha gözle görülür hale geldi. Şubat ortalarında İzmirli bir grup aydın Sforza'yı ziyaret ettiler. Sforza, Cemiyetten söz etmeden İzmirli aydınlarla yaptığı görüşmeler hakkında Paris'te bulunan Dışişleri Bakanı Sonnino'ya 17 Şubat'ta aşağıdaki telgraf gönderdi:

"Bana en uygun görünen kişi, İstanbul'da doğduğu için kendisini Türk de sayan ve İzmir vilayetinde geniş mülkleri olan buraya getirdiğim ünlü Arnavut beyi Ahmed Dino'dur. Onunla arkadaşlarımla yaptığımdan daha açık konuştum. Yardım talebinde bulunmanın yararlı olduğuna ikna oldu. Ancak sadece Türklere değil, aynı zamanda bir Arnavut olarak İtalya'ya da hizmet etmek istediğini söyledi. En yetkili arkadaşları şunlardır: Edirne'nin eski valisi İzmirli Cemal Bey ve eski İçişleri Bakanlığı Müsteşarı, Genç Türklerin ve Rumların acımasız ve çok zeki bir düşmanı Câmî Bey. İkisi de Türk milletine hizmet ettiklerini bilerek ve onu bu bölgelerdeki Yunan üstünlüğünün ciddi tehlikesinden kurtarmaya çalışarak kabul ettiler. Türklere olduğu gibi, dürüst olanlar bile, her zaman kişisel menfaatlerini gözetmelidir. Onlara İtalyan etkisinin baskın olduğu bir zamanda en yüksek makamları üstlenme ihtimallerinden bahsettim. Dino Bey'in orada büyük mülkleri var, Kuzey Epir'de gördüklerinden Yunan hâkimiyetinin onun yıkımı anlamına geleceğini biliyor, Türk rejiminin mahvolduğuna inanarak geleceğini bizimle kurmak istiyor. İtalyan tabiiyetini bile istiyor ve ona başarı durumunda en geniş güvenceleri sundum. Bu tür kişisel insiyatifler, Doğululara sağladığım seyahat ve propaganda tahsisatlarını ceplerine atma ihtiyacını olabildiğince azaltacaktır. Ekonomik ihtiyaçların karşılanmasının sadece İtalyan menfaatleri için değil aynı zamanda Türk menfaatleri için de gerekli olduğunu göstermek amacıyla bugün bu masraflar için öngörülen miktarın yarısını verdim. Durum değişmedikçe diğer yarısını onlar için yanımda tutacağım. Hepsi İzmir'in önemli ailelerinden olan dört yoldaşıyla birlikte, bu gece Bronzetti ile hareket ediyorlar. Karaya gizlice çıkacaklar. Trenle ya da vapurla ayrılmalarını tercih ederdim ama şimdi tüm bu araçlar eksik. Dino bana ekteki taslak adresleri sunmuştu. Onları ekte kısalttım.

Lütfen yardım taleplerinin karşılanmasının ne kadar sürede uygun olacağını ve bunların nasıl kullanılacağına dair tavsiye veya talimatları bana telgraf bildirin. Bana öyle geliyor ki, Cemal

⁷⁶ Köylü, 24 Teşrin-i sani 334.

Bey ve Câmî Bey, İtalya'ya ve oradan da belki Paris'e gidecek bir Türk heyetinin liderleri olabilirler. Dino Bey'in İtalyan vatandaşı olma arzusunun iyi niyetle dikkate alınacağına dair zata alilerinden de bir söz istiyorum. Ekteki mektubu, kendisini bize ne kadar adadığını ve bizimle uzlaşmaya ne kadar istekli olduğunu kanıtlıyor.

Burada yaptığım siyasi hazırlık meyve verdi. Dino ve Câmî, olası bir ihanet suçlamasına karşı korunmak için, Sadrazam ve Dışişleri Bakanı ile gizli bir görüşme yaparak Yunan tehlikesine karşı İtalyan nüfuzunu istemeleri amacıyla cesaretlendirildiler. Sadece İçişleri Bakanı, Vali için bir tavsiye mektubu vermekte isteksizdi; söz konusu bakanın, İngiliz Yüksek Komiserinin maaşlılarından olduğuna ikna oldum. Elbette bütün bunlara tamamen yabancıydım. Ajanlarımın reddedilebilir olduğunu söylemeye gerek yok. Çünkü benimle daha az temas kurmuş gibi görünmek onların hayati çıkarıdır. Sanırım, sadece benim seçtiğim araçları kullanarak sonuca ulaşmanın mümkün olduğunu ekleyebilirim. Ayrıca Elia'ya ciddi Türk ajanlarının kullanılmasını şiddetle tavsiye ettim; bizimkiler kitlelerle temas kuramazlar.⁷⁷

Sforza'nın telgrafında ismi geçen Dahiliye Nezareti eski Müsteşarı ve İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşunda da etkili olan Câmî (Baykurt) anılarında Sforza ile ilişkilerinden ve söz konusu bu İzmir seyahatinden de bahseder. Câmî Bey, Moralı Nail Bey'in Şubat 1919'da kendisini, Ahmet Dino'yu İzmir'e niçin gönderdikleri yönünde bilgi almak için Sforza ile tanıştırdığını anlatır. Sforza, bilinen argümanları, İtilaf Devletleri'nin kararına direnmek için İzmir halkının İtalyanlara bir müracaatta bulunmaları gerektiğini anlatır. Kont, İzmir halkının İtalya Hükümeti'ne bir vekâlet vermesini ister tarzda konuşur. Bu müracaatın ne esas üzerine yapılacağını ve ne tarzda bir ifade kullanılması gerektiğini Câmî Bey, Kont'a sorduğu zaman, önündeki blok notun bir sayfasına şu cümleyi yazar: "İzmir halkının hukukunu dilediği gibi müdafaa etmek üzere İtalya Hükümeti kraliyetine müracaat ediyoruz." Buna taraftar olmayan Câmî Bey, sonrasını şöyle anlatır: "Gerçi İzmirililerin verecekleri böyle bir vekâletin İtalyanların işine yaramayacağına emindik. Böyle olmakla beraber her devlet namına ayrı ayrı vekâletler verilmesi yolunun açılmasını istemiyorduk. Kontun bu heyet için ihzar ettirmiş olduğu harp gemisine binerek İzmir'e gitmeye karar verdim ve Kont'a İzmirililerin böyle bir karar vereceklerini ümit ettirecek surette sözü idare ederek sefaretten çıktım." Câmî Bey, Sforza'ya açıkça ret cevabı vermez. Ona göre, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin böyle bir müracaatı yalnızca İtalya'ya değil bütün İtilaf Devletleri'ne yapmalıdır. Böyle karar vererek Cemiyeti, İtalya'ya bir özel bir vekâlet vermek tehlikesinden kurtarmak amacıyla İzmir'e döndüğünü savunur.⁷⁸

⁷⁷ *I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie:1918-1922, Vol: II, (18 Gennaio-23 Marzo 1919), (DDI VI/2), Ministero Degli Affari Esteri, Roma 1980, s. 255-256, B.374.

⁷⁸ Erdal Yılmaz, *Abdülkadir Câmî Baykurt'un Siyasî Faaliyetleri ve Düşünce Yapısı (1877-1949)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.52; Muhammed Sarı, "Cami (Baykurt) Bey'in Anı Defterinde İzmir'in İşgali", *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2018)*, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan, Bahar İzmir, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2019, s. 347.

Sforza'nın isminden bahsetmemesine rağmen İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin İstanbul temsilciliğini yapan Moralızade Nail (Moralı) Bey ile de iyi ilişkiler içerisinde olduğu anlaşılıyor. Moralızade Nail (Moralı) Bey, Sforza ile ilişkilerini şöyle anlatır:

“Yunanlıların İzmir’e çıkmasını istemeyen İtalyanlar, Türk davasına gıya yardıma taraftar görünerek fakat aslında onların yerine geçmek için azami gayret gösteriyorlardı. İstanbul’da İtalyanların ilk büyük komiseri ile başlayan münasebetimi bilbare Kont Sforza ile devam ettirmekte idim. Bir gün İtalyan sefarethanesine çağrıldım. Sefir, Yunan işgalinin gün meselesi olduğunu söyledi. Bunun için harekete geçmemizi tavsiye etti. Kont, Yunanlılar yerine müterakki, medeni ve düşmanımız olmayan İtalyanları desteklemek yolunu tutmamızı tavsiye etti. Ben kati olarak ve nazıkanane bir surette ‘Ne onlar ne de siz’ ancak Yunanlıların Garbi Anadolu’da umumi bir felakete sebebiyet vereceği muhakkak olduğuna nazaran İngiliz politikasının tabakkunkuna mâni olacak çalışmamızda beraberliği kabulünü istedim. Böyle bir çalışmada bize yardım etmekten başka yol olmadığını anlayan Kont Sforza’ya Paris’teki sulh konferansına çağrılmamız hakkındaki evvelce yaptığımız teşebbüsü hatırlattım ve tavassutunu rica ettim. İki gün sonra İtalyanlar sulh konferansına gönderilecek bir muhtırayı hazırlamak üzere Bronzetti torpidosuyla heyetimizi İzmir’e götürmeye hazır olduklarını bana bildirdiler.

İstanbul’da bu sıralarda, harp içinde İzmir’de maiyetinde askerliğimi yaptığım İzmir Askeri Sansür Müfettişi Câmi Bey’le buluşuyordum. Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin İttihatçıların bir yavrusu ve oyuncuğu olduğu propagandasından kurtulmak için İttihat ve Terakki’nin kuvvetli muhalifi olarak bilinen bu zatın bizimle teşriki mesaisini rica ettim. Merhum bu ricamı kabul etti. Câmi Bey’i Kont Sforza ile tanıştırdım. Bronzetti torpidosu seyahatine Câmi Bey’in katılması bu gayretim neticesinde vaki olmuştur. İtalyanlarla İzmir’e yapılacak seyahat teşebbüsünden Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî Bey’i haberdar ettim. Bronzetti torpidosunda Ahmet Dino ve akrabasından muharrir İlerici Suphi Nuri Bey merhumu bulduk. Yolda Câmi Beyle aramızda konuşurken İtalyanların İzmir’de bir fiili vakıyle bizi tongaya düşüreceklerini tabii görerek biz de bir müdafaa ve teşebbüs tertibi yapmayı faydalı bulduk. Paris’e gönderilecek muhtıranın müsveddesini ben hazırladım ve bunun gideriyak Galip Kemalî Bey’in Sadrazam Tervik Paşa ile uygun gördüklerini söylemek suretiyle İzmir’de ortaya attık. Bu muhtıra gayet kısa ve Yunan işgalinin vahametini anlatan bir yazı idi ki İzmir Müdafaa-i Hukuk arkadaşlarımız ona tesabup ettiler.”⁷⁹

Bronzetti torpidosuyla İzmir’e dönenlerin sonraki faaliyetlerine de kısaca değinmek isteriz. Moralızade Nail Bey’in hatıralarında, İtalyan Bronzetti torpidosuyla İzmir’e gelenlerden Ahmet Dino’nun “İtalyan ajanı”⁸⁰ olduğunu ve İzmir’de kendilerini rahatsız eden davranışlarda bulunduğunu yazdı. Olaylar Nail Bey’in bu ağır ithamını destekler şekilde gelişmiştir. Aslında Ahmet Dino’nun İtalyanlar adına çalıştığını, hatta daha ileri gidip “İtalyan ajanı” olduğunu iddia eden kaynaklar söz konusudur. Bunların hepsinden söz etmek gibi bir niyetimiz yok. Sadece bir kaçından

⁷⁹ Nail Moralı, *Mütareke’de İzmir Olayları*, s. 51-53; Nail Moralı, *Mütareke’de İzmir, Önceleri ve Sonraları*, İstanbul 1976, s. 142-145.

⁸⁰ Nail Moralı, *Mütareke’de İzmir Olayları*, s. 50.

bahsedeceğimiz. Bundan önce bir İtalyan belgesine daha yer vermek, süreci ve Dino ile İtalyanlar arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Sforza, 26 Mart'ta Sonnino ile birlikte General Elia ve Regina Elena gemisinin komutanı Albay Alessandro Ciano'ya da gönderdiği bir telgrafta şunları yazdı: “Uygun elemanlara sahip değilseniz, bu gece İzmir'e muhriple göndereceğim güvenilir bir Arnavut beyinin oradan Antalya'ya devam etmesini sağlayabilirim.”⁸¹

Telgrafta geçen “güvenilir Arnavut Beyinin” Ahmet Dino olduğu konusunda kuşku duymamıza gerek olmadığı fikrindeyiz. Bu telgraftan ve az sonra söz edeceğimiz Türk kaynaklarından da anlaşıldığına göre Sforza ile Dino arasında son derece sıkı bir iş birliği söz konusudur ve Dino, yukarıdaki seyahatinden başka zamanlarda da İzmir'e gelerek İtalyanlar adına, hiç olmazsa propaganda faaliyetinde bulunmuştur. Dino, İzmir dışında İstanbul'da da İtalyanlar adına çalışmıştır. Hatırlanacağı gibi Sforza, 17 Şubat tarihli telgrafında Dino'nun isimlerini vermemekle birlikte Sadrazam Tevfik Paşa ve Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa ile görüştüğünü yazmıştı. Ahmet Dino'nun Tevfik Paşa ve kendisinden sonra sadrazam olan Damat Ferit Paşa ile ilişkilerinden söz eden Türk kaynaklarının olduğunu biliyoruz. Bu kaynaktan, Ahmet Dino'nun, bir arkadaşıyla birlikte, Sforza'nın kendisine verdiği Venizelos'un muhtırasını Sadrazam ve Hariciye Nazırına Damat Ferit Paşa'ya ilettiği yazılmıştır.⁸²

Kabul etmek gerekir ki, Kont Carlo Sforza, Türklerin haklarını da savunuyormuş gibi görünmekle birlikte, ülkesinin menfaatlerini savunmak için çok etkili bir şebeke meydana getirmiştir. Bu ekibin en çok faaliyette bulunduğu yerlerden birisi İzmir'dir. Anlaşıldığına göre şubat sonuna doğru İtalyan torpidosu Bronzetti ile İzmir'e gelen heyettekilerin hepsi aynı fikirde değildir. Ahmet Dino açık bir İtalyan taraftarlığı yaparken, Câmi ve Nail Beyler, doğrudan İtalyan güdümüne girmek veya böyle bir hava vermektense, Rumlara ve Yunanlılara karşı İtalyanların desteğini temin etmek amacındadırlar. Böylece, İtalyanlar aracılığıyla Türklerin seslerinin barış konferansına duyurulması ve İzmir'in Yunanistan'a verilmesinin önüne geçmek hedeflenmiştir. Câmi Bey de, İzmir'e geldikten birkaç gün sonra “Ahmet Dino refakatindeki heyette bir kargaşalık başlamış ve nereye müracaat ettilerse soğuk karşılanmışlardı”⁸³ diye not eder. Özellikle işgalden sonra bu grup arasındaki ilişkilerin farklı yönlerde geliştiği bilinmektedir. Câmi Bey ve Moralızade Nail Bey, Milli Mücadele hareketine hizmete devam ederken, Ahmet Dino, İtalyanlarla kader birliği yapmaya devam edecektir.

Hem Sforza'nın hem de Manfredi'nin Türklerle temaslarında izledikleri yöntem konusunda kısa bir değerlendirme yapacağız. Görüldüğü gibi iki İtalyan yönetici de, Türklerin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanmaya kalkıştılar.

⁸¹ *I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie: 1918-1922, Vol: III (24 Marzo-22 Giugno 1919), Ministero Degli Affari Esteri, Roma 2008, s. 39, B. 33.

⁸² Murat Köylü, *Nutuk'u Anlamak*, Hiperyayın, İstanbul 2019, s. 198.

⁸³ Muhammed Sarı, a.g.m., s. 348.

Bunu yaparken konferanstaki gelişmeleri yanlış ve işlerine geldiği şekliyle yansıttılar. Bu görüşmelerin yapıldığı günlerde konferansta henüz İzmir'in geleceği konusunda kesin bir karar verilmiş değildi. Doğrusu, onların arzu ettiği gibi, Türkler, Yunanlıları değil de İtalyanları istediklerini bildiren dilekçeler gönderseler bu konferansın kararını etkiler miydi ya da ne kadar etkilerdi bilinemez. Kuşkusuz Türkler bakımından Yunanistan ile İtalya arasında bir tercih söz konusu olsa İtalya tercih edilirdi. Ancak, bu zoraki bir tercih olurdu. Çünkü netice itibarıyla iki ülke de Anadolu topraklarında istenmeyen misafir durumundaydılar.

İtalyanların Türklere yakın davranırken, Yunan korkusundan ve tehlikesinden, örneğini de gördüğümüz gibi faydalanmaya çalıştıkları bir açıktır. Mütareke'den sonra özellikle İzmir'de Türkler açısından en büyük tehlikenin Yunanistan olduğu bir geçektir. Çünkü diğerleri Anadolu'ya emperyalist emelleri için gelirken Yunanistan, bu bölgeyi aynı zamanda “vatan” yapmak için geliyordu. Ancak İtalyanlar açısından durum bunun ötesinde, Türkleri, Yunanlılarla kendileri arasında tercihe zorlamaktı. Bunun için en etkili yol, Yunan tehlikesini abartarak Türkleri kendi yanlarına çekmekti. Bunu nasıl yaptıklarına dair elimizde sağlam bir belge bulunmaktadır: İtalya Yüksek Komiseri Sforza'dan Ege İtalyan Kuvvetleri Komutanı General Vittorio Elia'ya gönderilen 11 Şubat 1919 tarihli telgraf. Söz konusu telgrafında “Buraya geldiğimden beri Türk ırkına karşı bir sempati politikasını vurguladım” diye yazan Sforza, Yunanlıların kendilerine hükmedebileceği fikrinin Türklerde büyük bir korku ve tiksinti yarattığına dikkat çekti. Devamında çarpıcı bilgiler vererek şunları yazdı: “*Venizelos, Paris'te, Denizli kazası hariç, Aydın Vilayeti'nin tümünü resmen talep etti. Türkler bunu öğrenmeye başladılar. Burada, (Türkleri) Yunanlılardan kurtulmanın tek yolunun İtalyanlardan yardım istemek olduğuna ikna etmek benim için kolay oldu.*” Bunu nasıl yaptığı konusunda da bilgi veren Sforza, İstiklal Savaşı'nın öteki yüzüne ışık tutuyor: “*Etkili bir hizmet sunacaklarını umduğum iyi Türk ve Arnavut elemanları bulduğuma inanıyorum. Onlara, (ceplerine koyacakları bol tahsisata rağmen) Türk kitleleriyle asla doğrudan temas kuramayacak İtalyan ajanlardan daha fazla güveniyorum.*”⁸⁴

Sforza'nın taktiğinin yani Paris Barış Konferansı'ndaki gelişmeleri Türklere yanlış aksettirerek onları kendilerine bağlama ve Yunan tehlikesine karşı İtalya'nın tercih edilmesini sağlama stratejisinin diğer İtalyan görevliler tarafından da uygulandığına dair örnekler bulunmaktadır. Mesela İzmir Siyasi Temsilcisi Manfredi de Şubat 1919'da ziyaret ettiği Valisi Nurettin Paşa'ya yanlış bilgiler verdi. *Osmanlı Devleti'nin 'muavenet bölgeleri' adı altında İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerince üç bölgeye ayrıldığını ve bu bölgelerin adı geçen ülkeler tarafından kontrol edilmesine İtilâf Devletleri tarafından karar verildiğini ifade etti.* Manfredi, “*Artık Osmanlı Devleti için son sözü söylemek zamanı geldiğinden bahisle, İtalya kontrolüne taraftar olduğunu ortaya koymanın müinasip olacağını ve bu suretle İslâm halkan geleceğinin selamet altına alınabileceğini*”⁸⁵ söyledi. Oysa bugün pekala biliyoruz ki, henüz Şubat 1919'da, Manfredi'nin iddia ettiği gibi

⁸⁴ DDI VI/2, s. 216, B. 312.

⁸⁵ Mevlüt Çelebi, *a.g.e.*, s. 66.

Osmanlı Devleti'nin İngiliz, Fransız ve İtalya devletleri arasında "nüfuz bölgeleri"ne ayrılması söz konusu değildi. Osmanlı Devleti toprakları, İtalya'nın San Remo kasabasında 18-26 Nisan 1920'de toplanan konferansta bu üç devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrıldı. Bu planın resmiyete dökülmesi olan Üçlü Antlaşma da Sevr Barış Andlaşması ile birlikte 10 Ağustos 1920'de imzalandı.

Son olarak İzmir'de İtalyan ürünlerinin piyasalarda satılmaya başlamasından kısaca söz edeceğiz. Bu, İtalyanların İzmir'de görünürlüklerini artırdığı gibi Türklerin ihtiyaçlarının giderilmesi sonucunu doğurdu. Bu da Türklerde kendilerine bir sempati de yarattı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye muzaffer devlet olarak dönenen İtalyanlar, İzmir'de de savaştan önce sahip oldukları bütün imtiyazları daha da genişleterek kullandılar. Savaştan önce var olan okul, hastane, kilise ve postane⁸⁶ gibi kuruluşlar yeniden açıldığı gibi, daha önce rastlamadığımız bazı hayır dernekleri bile faaliyete geçti. Aynı zamanda Türkiye piyasası da İtilaf Devletleri şirketlerine ve mallarına açıldı. Savaş sonrası tüketimi artırmak isteyen bu devletler arasında ticari alanda da büyük bir rekabet başladı. İtalyanlar da bu süreçte fırsatlardan faydalanmaya çalıştılar. Savaştan önce bir takım temel ihtiyaçların karşılandığı İtalya, yeniden İzmir piyasasında boy göstermeye başladı. Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ticaretin Şubat 1919'dan itibaren canlanmaya başladığını görüyoruz. Osmanlı Hükümeti'ne müracaat eden Sforza, ilişkilerin yeniden başlamasını teklif etti. Bu teklif, Hâriciye Nâzırı tarafından Meclis-i Vükela'ya getirildi ve iki ülke arasında ticari ilişkilerin yeniden başlatılmasına karar verildi.⁸⁷

İzmir'deki İtalyan ticari faaliyetleri de İstanbul'a paralel gelişti. Merkez Telgraf Müdüriyeti, 2 Marttan itibaren ticari haberleşmelerin başladığını duyururken⁸⁸ 8 Mart 1919 tarihli Köylü gazetesi, İtalya'nın İzmir'deki ticari faaliyetlerini, dolayısıyla etkinliğini artırmasını şöyle haber yaptı: "Dün sağlam bir kaynaktan öğrendiğimize göre şehrimiz için İtalya'dan hazırlanan kükürtlerden bir miktarı yola çıkarılmıştır. Gazete ve mektup kâğıtlarıyla sigara kâğıtlarının İtalya'da elde hiç mevcudu yoktur. Sigara kâğıtlarının hazırlanması ve taşraya çıkarılabilmesi en aşağı altı aya bağlıdır. İtalya'dan gelmiş olan büyük bir İtalyan tüccar vapuru önümüzdeki pazartesi günü İstanbul'a gidecektir. İtalyanlar bundan böyle İzmir yoluyla Brindisi ve İstanbul postası işleteceklerdir."⁸⁹

İzmir ve Ege bölgesinde en çok ihtiyacı hissedilen mal, bölgenin zirai yapısı nedeniyle kükürt olmuştur. Savaştan önce de piyasada önemli bir yer tutan İtalyan

⁸⁶ İzmir'deki İtalyan postanesi 23 Şubat 1919 günü yeniden açılarak mektup kabulüne başladı. *Sabah*, 25 Şubat 1919.

⁸⁷ *İkdam*, 19 Şubat 1919. Aynı günlerde İzmir gazetesi Müsâvât İtalya'nın Türkiye'de bulunan hammaddelerle mübadele edilmek üzere çeşitli malları göndermeyi teklif ettiğini haber verdi. *Müsâvât*, 21 Şubat 1919.

⁸⁸ *Ahenk*, 2 Mart 1335.

⁸⁹ *Köylü*, 8 Mart 1919.

kükürdünün eksikliği çok hissedilmiştir. Dönemin İzmir gazetelerinde İtalya'dan temin edilen kükürt ve diğer İtalyan malları hakkında pek çok haber yayınlanmıştır.⁹⁰

Sonuç

Gizli antlaşmalarla Anadolu ve Adriyatik bölgesinde kendisine geniş bir alanın vaat edilmesini sağlaması, İtalya'nın İttifak ve İtilaf bloklarını idare etmesinin semeresi olarak görüldü. Her iki bölgede de elde edilen kazanımlar İtalya için tatmin ediciydi. Oysa müttefikleri İtalya'ya karşı samimi değillerdi. İtalya, tıpkı Trablusgarp'a yerleştiği gibi Anadolu'ya da büyük devletlerin desteğiyle yerleşmek istedi. Savaşın sonunda ve özellikle Paris'te maruz kalınan ağır muamele İtalyanlarda büyük hayal kırıklığı yarattı. İtalyanlar hem Adriyatik'teki hem de Anadolu'daki hedefleri için referans olarak, buralarda kendilerini önemli vaatlerde bulunan Londra Antlaşmasını almışlardır. Il Giornale d'Italia gazetesinin "*Londra Antlaşması Mukaddestir*"⁹¹ ve La Tribuna'nın "*Londra Antlaşması Bir Kâğıt Parçası Değildir*"⁹² manşetleri bütün İtalyan siyaseti ve kamuoyu için geçerli bir anlayışı yansıtmaktadır. İzmir konusunda da Müttefiklerin farklı yorumları ve özellikle St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın geçerlilik kazanması için Rusya'nın onayını şart koşulmuş ve İzmir'in Yunanistan'a da vaat edilmiş olması, İtalyanları kendi başlarına hareket etmeye yöneltti. Hedeflerine ulaşmak için Türklerle yakın iş birliğine önem verdiler.

Mondros Mütarekesi'nden sonraki süreçte Türklerle yakınlaşmanın pek ok örneğini görmek mümkündür. Bu sadece İzmir konusunda söz konusu değildir. Mütareke'den sonra Türkiye'ye İtalya'nın Yüksek Komiseri olarak gelen Kont Carlo Sforza, İstanbul'da geniş bir dost çevresi edinmeyi başardı. Aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu pek çok asker, gazeteci, bürokrat ve entelektüelle görüşmeler yaparak sosyal destek sağlamaya çalıştı. Sforza ve İtalyanlar bu şekilde hareket etmek suretiyle konferans nezdinde gücünü artırmak isterken Türkler de İtalya gibi güçlü bir devletin desteğiyle seslerini Avrupa kamuoyuna ve konferansa duyurmak istediler. Türklerle İtalyanları özellikle İzmir konusunda birlikte hareket etmeye sevk eden gelişme, Yunanistan tehlikesidir. İstanbul bir kenara bırakılacak olursa, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal tehlikesini en yakından hisseden kent İzmir olmuştur.

Hem İtalya, hem Yunanistan, İzmir bölgesine yerleşmeyi temel hedef olarak tespit etmişlerdi. Bu iki ülke İzmir'de ve Paris'te müthiş bir mücadele yaşadılar. Bu rekabetin İzmir ayağında yerli Rumların büyük desteğiyle önde olan Yunanistan, İtalyanları sindirdiği gibi Türklere de gözdağı verdi. Yunanistan'ın İzmir'i vatan yapmak için istediğinin farkında olan Türk aydınları, bunu önlemek için İtalya'nın

⁹⁰ Bu dönemde İtalya'dan İzmir'e getirilen kükürt ve diğer mallar hakkında bazı gazete haberlerinden örnekler için bakınız: *Hukuk-ı Beşer*, 14 Mart 335; *Köylü*, 30 Mart 1919; *Müsavât*, 2 Nisan 1919; *Sabah*, 3 Nisan 1919; *Köylü*, 12 Nisan 335.

⁹¹ *Il Giornale d'Italia*, 18 Marzo 1919.

⁹² *La Tribuna*, 16 Aprile 1919.

desteğini elde etmeye önem verdiler. Aslında İzmir konusunda Türklerle İtalyanlar arasındaki iş birliğinde dikkat çekici bir çelişki de söz konusuydu. İtalyanlar İzmir'in verileceği devlet olarak Türklerin kendilerini tercih etmesi için dostane bir yaklaşım sergilediler. Oysa Türkler için İtalya'nın ya da başka bir ülkenin tercih edilmesi değil, İzmir'in Türk egemenliğinde kalması öncelikti. İki taraf açısından uzlaşması zor bu çelişik yaklaşım bütün Milli Mücadele boyunca kendisini gösterdi.

Diğer taraftan verilen sözlerin tutulmayacağına inanılması üzerine İtalya, Anadolu'da kendi iradesiyle hareket ederek 28 Mart 1919'da Antalya ile başlayan İtalyan işgalleri gerçekleştirdi. İtalyanlar işgallerini Londra Antlaşması'nın 9. maddesine dayandırmaları⁹³ bu artık gizliliği kalmamış ve müttefikleri tarafından geçerliliği olmayan antlaşmaya İtalyanların verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. İzmir'i işgal etmeye cesaret edemeyen İtalyanlar, Anadolu'da yarattıkları fiili durumla, bir yerde, İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline izin verilmesini hızlandırdılar ve kolaylaştırdılar. Konferansta, Amerika, İngiltere ve Fransa, 6 Mayıs'ta Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine izin verdiler. Bu karar, Paris'e geri döndüğü için 12 Mayıs'ta yapılan toplantıya katılan İtalya Başbakanı Orlando'ya, Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından bildirildi. Bu kararı kabullenmekten başka bir şey yapamayan İtalyanlar, Türkiye siyasetlerini Müttefiklerinden bağımsız hale getirerek Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlayan İstiklal Savaşı'na, çelişik tutum ve duygular içerisinde maddi ve manevi destek vererek menfaat temin etmeye çalıştılar.⁹⁴

Son söz olarak bir noktaya daha dikkat çekmek isteriz. Bütünü itibarıyla I. Dünya Savaşı esnasında imzalanan gizli antlaşmalar, savaş sonunda bir şekilde uygulanmışlardır. Yani sanıldığı gibi, Bolşevikler tarafından açıklandıktan sonra yırtılıp çöpe atılmış ve geçerliliği olmayan boş kâğıtlar olarak kalmadılar. Barış Konferansı'nda Irak, Filistin ve Suriye gibi Yakın Doğu bölgelerinin İngiltere ve Fransa'ya "manda" yönetimleri olarak verilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir. Pek çok yönüyle etkisini günümüzde de hissettiğimiz gizli antlaşmaların, İngiltere ve Fransa'nın iki savaş arası dönemdeki Orta Doğu politikalarını şekillendirdiği muhakkaktır. İtalya açısından şunu belirtebiliriz: İngiltere ve Fransa'ya verildiği gibi İtalya'ya "manda" adı altında herhangi bir bölge verilmedi. Ancak 1922'de iktidara gelen Faşistlerin Türkiye politikasında gizli antlaşmaların gölgesini görmemek mümkün değildir. Gerçekten de Ulusal Faşist Partisi'nin Başkanı ve Başbakan Benito Mussolini, hedeflerine ulaşmak için diplomatik manevralar yaparken bu antlaşmaları referans olarak kullandı. İtalyan lider, 30 Eylül 1926'da Livorno'da görüştüğü

---

⁹³ Francesco Cataluccio, "Diplomazia di guerra e negoziati di pace sulla spartizione dell'Asia Ottomana, (1915-1923)", *Archivio Storico Italiano*, Anno: CXXIV, No: 450, (1966 II), Firenze 1966, s. 240.

⁹⁴ Milli Mücadele dönemi Türk-İtalyan ilişkileri için bakınız: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'ı, Türkiye'ye karşı bir askeri harekât için ikna etmek isterken referansı St. Jean de Maurienne Antlaşması olmuştur.⁹⁵

---

⁹⁵ M. Turgud, "Yeni İtalya", *Anadolu*, 12 Teşrin-i evvel 1926.

Kaynaklar

Arşivler

Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri

Archivio Centrale dello Stato

Gazeteler

Abenk, 2 Mart 1335.

Anadolu, 4, 10, 11 Teşrin-i sâni 1918.

Corriere della Sera, 6 Maggio 1915; 30 Giugno 1915; 21 Agosto 1915.

Hukuk-ı Beşer, 14 Mart 335.

Il Giornale d'Italia, 5 Marzo 1919.

Il Popolo d'Italia, 27 Aprile 1915; 21 Luglio 1915; 4 Agosto 1915.

İkdam, 19 Şubat 1919.

Köylü, 4, 24 Teşrin-i sâni 334. 8, 30 Mart 1919; 11, 12, 17 Nisan 335.

L'Idée Nazionale, 22 Agosto 1915.

La Tribuna, 29 Ottobre 1918. 16 Aprile 1919.

Müsâvât, 22 Kânûn-ı sâni 1919; 21 Şubat 1919; 2 Nisan 1919.

Sabah, 25, 26 Şubat 1919; 3 Nisan 1919.

Sulh ve Selamet, 22 Kânûn-ı sâni 1335.

Tasvir-i Efşkâr, 23 Teşrin-i sâni 1913.

Yeni Gün, 9 Teşrin-i sâni 1918.

Kitap, Tez ve Makaleler

Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Taribi*, (1914-1980), Ankara 1984.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Taribi*, C. I, Kısım: 1, C.III, Kısım: 4, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Berber, Engin, *Sanclı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.

C.M. *La guerra d'Italia, per terra e per mare, 1915-1918*, Milano (ty).

Candeloro, Giorgio, *Storia dell'Italia moderna*, Vol: 8, Feltrinelli Ed., Milano 1989.

Cataluccio, Francesco, "Diplomazia di guerra e negoziati di pace sulla spartizione dell'Asia Ottomana, (1915-1923)", *Archivio Storico Italiano*, Anno: CXXIV, No: 450, (1966 II), Firenze 1966, ss. 208-249.

Coppola, Francesco, "La crisi orientale e l'Italia", *Politica*, -VII-, (15 Gennaio 1921, ss. 37-56.

- Çelebi, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.
- Çelebi, Mevlüt, “İtalyan Sömürgeciliğinin Hedef Kenti Antalya”, *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu*, (18-19 Aralık 2003), Yayına Hazırlayanlar: Necdet Ekinci-Hatice Akın, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Antalya, 2006, ss.169-186.
- Ediz İsmail, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- Giannini, Amedeo, *L'ultima fase della Questione Orientale, (1913-1932)*, Roma 1933.
- Giannini, Amedeo, *La Questione Orientale alla conferenza della Pace*, Roma 1921.
- Grassi, Fabio L., *L'Italia e la questione turca (1919-1923)*, Opinione pubblica e politica estera, Silvio Zamorani Ed. Torino 1996.
- Grassi, Fabio L., “Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir”, *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 6-8 Eylül 2009, I. Kitap, Yayına Hazırlayan: Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2010, ss. 94-106.
- I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie: 1918-1922, Vol: I (4 Novembre 1918-17 Gennaio 1919), Ministero Degli Affari Esteri Roma 1955.
- I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie:1918-1922, Vol: II, (18 Gennaio-23 Marzo 1919), Ministero Degli Affari Esteri, Roma 1980.
- I Documenti Diplomatici Italiani*, sesta serie: 1918-1922, Vol: III (24 Marzo-22 Giugno 1919), Ministero Degli Affari Esteri, Roma 2008.
- Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Çeviren: Hakkı Devrim, İstanbul 1974.
- Köylü Murat, *Nutuk'u Anlamak*, Hiperyayın, İstanbul 2019.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1986.
- Kurtcephe, İsrafil, *Türk-İtalyan ilişkileri (1911-1916)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Montanelli, Indro, *Storia d'italia*, Vol: VI, (1861-1919), Edizione per Oggi, Milano 2006.
- Moralı, Nail, *Mütareke'de İzmir Olayları*, Ankara, TTK Yayını 1973.
- Moralı, Nail, *Mütareke'de İzmir, Önceleri ve Sonraları*, İstanbul 1976.
- M. Turgud, “Yeni İtalya”, *Anadolu*, 12 Teşrin-i evvel 1926.
- Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çeviren: Orhan Azizoglu, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1997.
- Petricioli, Marta, “La resa dei conti: Diplomazia e finanza di fronte alle aspirazioni italiane in Anatolia, 1918-1923”, *Storia Delle Relazioni Internazionali*, Anno: 2, (1986/1), ss. 63-93.
- Sarı, Muhammed, “Cami (Baykurt) Bey'in Anı Defterinde İzmir'in İşgali”, *Sakarya Meydan Mubarebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül*

- 2018), Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan, Bahar İzmir, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2019, ss. 337-365.
- Sforza, Carlo, *L'Italia, dal 1914 al 1944, quale io la vidi*, A. Mondadori, Roma 1944.
- Sillani, Tommaso, "L'Asia Minore", *Nuova Antologia*, Anno: 51, Volume: CLXXXI, Fasc., 1055 (1 Gennaio 1916), ss. 66-79.
- Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, TTK Yayını, Ankara 2014.
- Toscana, Mario, *Gli accordi di San Giovanni di Moriana*, Giufre Ed., Milano 1936.
- Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Bellekten*, Cilt: XXIX, Sayı: 113 (Ocak 1965), ss.77-119.
- Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999
- Üçok, Coşkun, *Siyasal Tarih 1789-1950*, Ajanstürk Matbaası, Ankara 1961.
- Vassalo, Ernesto, "Come fu preparata l'occupazione", *Il Tempo*, 7 Giugno 1919.
- Yılmaz, Erdal, *Abdülkadir Câmî Baykurt'un Siyasî Faaliyetleri ve Düşünce Yapısı (1877-1949)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

BAZI İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE İZMİR'İN YUNANLILAR TARAFINDAN İŞGALİ

Merve Doğan*

Giriş

1914 yılında İttifak Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti yenilgiye uğramış ve bu savaştan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla çekilmiştir. Savaş sona erdikten sonra İtilaf Devletleri, mağlup devletlere barış anlaşmalarının taslaklarını bir an evvel dikte edebilmek için diplomatik görüşmelere geçmişlerdir. Bu kapsamda Mondros, Selanik, Rethondes ve Villa Gusti Mütarekeleri imzalanarak ilk diplomatik adım atılmıştır. İtilaf Devletleri'nin sonraki adımı ise savaşı bitirecek olan antlaşmaların taslağını hazırlamak amacıyla Paris'te bir konferans düzenlemek olmuştur. 18 Ocak 1919'da açılan Paris Barış Konferansı Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya devletlerinin başkan ve dışişleri bakanlarından oluşan "Onlar Konseyi" çerçevesinde görüşmelere başlamıştır. Konferansta Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili önemli kararlar alınmasına rağmen Osmanlı Devleti kurallar gereği masada direkt olarak yer alamayacak ve kendini istediği gibi savunamayacaktır.¹ Mart ayının sonunda, Onlar Konseyi'ni oluşturan gruptan ülkelerin dışişleri bakanları ve Japonlar çıkarılmış ve Dörtler Konseyi oluşturulmuştur. Bu konseyin üyeleri İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson idi. Bu değişikliğin sebebi ise sadece liderlerin bir araya geldiği konseyde büyük sorunların kolayca çözülmek istenmesiydi. Bu konseylerin dışında tartışmalı konuları çözebilmek için komiteler de kurulmuştur.²

Çalışmalarına Dörtler Konseyi ile devam eden Paris Barış Konferansı'nda ülkelerin geleceklerini etkileyen kararlar alınmıştır. Mağlup devletlerden olan Osmanlı Devleti'nin kaderini etkileyen en önemli kararlardan birisi de şüphesiz ki İzmir'in işgalidir. Aslında Müttefiklerin Mondros Ateşkes Antlaşması'na ekledikleri

---

* Dr., Biruni Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul.
mervedogannn@windowslive.com. ORCID:0000-0002-8486-2403

¹ Norman Devis, *Avrupa Tarihi (Doğu'dan Batı'ya, Buç Çağ'ndan Soğuk Savaş'a, Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması)*, (çev. Burcu Çıgman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya), Ankara 2011, s.973; Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu" *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:36, (Kış 2013), s.32-33.

² Hasan Demirhan "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması" *Asia Minor Studies*, Cilt 7/ Sayı 2, (2019), s. 202.

maddelerle Osmanlı ülkesini işgal planları Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gizli antlaşmalara dayanmaktaydı. Bu kapsamda 1917 yılındaki St. Jean de Maurienne Antlaşması'yla Antalya, Menteşe (Muğla) sancağı, Konya'nın büyük bir bölümü ile İzmir ve kuzeyi İtalya'ya verilmişti.³ Ancak Osmanlı Devleti topraklarından İzmir'e göz diken birisi daha vardı ki kendisi o dönemde yürüttüğü politikayla amacına ulaşmıştı.

Elefterios Venizelos bilindiği gibi Kral Konstantin'i devirerek Yunanistan'ı İtilaf Devletleri safında Birinci Dünya Savaşı'na sokmuş, kazanılan zaferden azami ölçüde yararlanmaya çalışmıştır. Amacı yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'ne karşı Ege'yi Yunan denizi haline getirerek Asya'dan Avrupa'ya uzanan sınırlarıyla Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktır. İktidara geldiği tarih olan 1910'dan beri Yunanistan topraklarını büyüten Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda bu toprakları bir misli daha büyütme istemiştir. Bu konuda savaştan önce propagandaya başlayan Bulgaristan'ı örnek alan Venizelos, 1918 yılında Avrupa ve Dünya kamuoyunu kendi lehine çevirebilmek için pek çok faaliyette bulunmuştur. Londra, Paris, Roma ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderdiği propagandacılar sınırsız kaynaklar sunarak buldukları yerlerdeki yetkilileri ve basın aracılığıyla kamuoyunu Yunanistan lehine etkileme görevi vermiştir. Bu anlamda başarılı sonuçlar elde ettiği söylenebilir.⁴

Yunan dış propagandasının başlıca merkezi ise Londra olmuştur. Bunun sebebi o dönemde İngiltere'nin dünya politikası üzerinde en fazla etki ve nüfuz sahibi ülke olmasıdır. Yunanistan konferans başlamadan önce Londra'daki temsilcisi Kaklamonos aracılığıyla taleplerini içeren bir yazıyı İngiltere'ye göndermiş, ardından Venizelos Atina'dan Paris'e doğru 9 Ekim'de yola çıkmıştır. Konferansa davet edilmediği halde Venizelos, İngiltere, Fransa ve İtalyan başbakanlarının görüşmelerine katılarak İtalyanların Anadolu'daki isteklerinin önüne geçmek istemiştir. Venizelos Paris'e geldiğinde liderler Paris'ten ayrılmış oldukları için bir gün sonra Londra'ya doğru yola çıkmış ve Lloyd George ile 15 Ekim'de Londra'da buluşmuştur. Venizelos, 2 Kasım 1918'de bu görüşmeden yaklaşık on beş gün sonra Lloyd George'a bir mektup göndermiş ve Yunanistan'ı Paris'teki görüşmelerde desteklemesini istemiştir. Ayrıca Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne de destek için başvurmuştur. Daha sonra 12 Aralık'ta Venizelos ve Yunan Heyeti Paris'e ulaşmış ve İngiliz delegasyonunun kaldığı yere yakın bir hotele yerleşmişlerdir. Venizelos, 30 Aralık'ta yayımlanmış olduğu memorandumundaki iddialarını Paris Barış Konferansı'nda Onlar Konseyi'nin önünde sunma şansını ilk olarak 3 Şubat 1919 günü yakalamıştır. Sunumlarında en çok Batı Anadolu'nun Yunan topraklarına

³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 2011, s.60.

⁴ Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1963, s. 21, 109-110.

katılmasını vurgulamıştır.⁵ Yunanistan'ın bu isteklerine karşı 5 Şubat 1919'da kurulan bir komisyon, 30 Mart'ta İzmir'in Yunanlılara verilmesini teklif etmiştir. ⁶

Bu karar İtalya'nın tepkisine yol açtığı gibi Paris Barış Konferansı'nda İtalya ile Yunanistan arasında bir rekabeti doğurmuştur. Bu durumda konsey üyelerinden İngiltere ve Fransa Yunanistan'ı desteklemiştir. Bunun sebebi ise özellikle İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de güçlü İtalya yerine Yunanistan'ı tercih etmesiydi. Müttefikleri tarafından desteklenmeyen İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando, 24 Nisan 1919'da konferanstan ayrılmıştır. Ayrıca konferansta bu konu görüşülürken 2 Mayıs'ta bir İtalyan gemisinin İzmir'e gelmesi de Amerika, İngiltere ve Fransa'nın İzmir konusunda karar vermelerini hızlandıran bir diğer sebeptir. Nitekim 6 Mayıs'ta Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasına izin verilmiş ve bu karar 12 Mayıs'ta yapılan toplantıda İtalya'ya bildirilmiştir.⁷

Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanistan'a verilmesi İtalya ile müttefikler arasındaki ilk ciddi sıkıntı olarak belirirken, tüm dünyada olduğu gibi İngiltere'de de kamuoyunu etkilemede etkin bir silah olarak faaliyet gören basın, işgali takip eden günlerde bu konuya değinmiştir. Örneğin *The Observer* gazetesi 18 Mayıs 1919'da Müttefik birliklerinin İzmir'de karaya çıkışının büyük bir ilgi uyandırdığını, daha önceden İzmir'in İtalya'ya verilmiş olduğunu ancak İtalya'nın bu iddialarından Yunanistan lehine vazgeçtiğini yazarak müttefikler arasında bir ayrılık olmadığını yönünde bir haber yayımlamıştır.⁸

The Observer gazetesinin yayımladığı haberin aksine İtalyanlar bu konudaki görüşlerinden Yunanistan lehine fedakârlıkta bulunmuş değildi. Hatta işgalden bir gün önce yani 14 Mayıs günü İtalyan Konsolosluğundan İzmir'in işgal edileceği haberi Türklere ulaştırılmıştı. Barış Konferansı'nın kararından haberdar olmayan Osmanlı Devleti idarecilerine bu konudaki ilk resmî açıklama ise 14 Mayıs'ta Müttefik Filo Başkomutanı Visamiral Calthorpe tarafından yapılmıştır. Visamiral Calthorpe, ilk önce 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesi gereğince İzmir'in İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceği şeklindeki notayı göndermiştir. 14 Mayıs akşamı saat onda ise İzmir'deki İngiliz Konsolosu James Morgan ve Kontrol Subayı Ian Smith Konak'a gelerek, Vali ile 17. Kolordu Komutanı'na Calthorpe'un ikinci bir mektubunu getirmişlerdir. Bu defaki resmi tebligatla 15 Mayıs 1919'da İzmir'in müttefikler adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği, işgalden sonra Yunan Komutanı'nın istekleri doğrultusunda hareket edilmesi bildirmiştir. Aynı gün Amiral Richard Webb tarafından, Paris Barış Konferansı kararına göre İzmir istihkâmlarının İtilaf

⁵ Demirhan, "Paris Barış Konferansı'nda (1919), s.202-210.

⁶ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 61.

⁷ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 2002, s.40-50; Mevlüt Çelebi "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir'in İşgali, (2019), s.131-154, s.133-134.

⁸ *The Observer*, "Syria and Smyrna", 18 Mayıs 1919, s.11.

kuvvetlerince işgal edileceği Damat Ferit Paşa'ya da bildirilmiştir. Osmanlı Devleti yetkililerine İzmir'in öncelikle İtilaf kuvvetleri, sonra ise Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceğinin bildirilmesinin sebebi durumun bir oldu-bittiyle Türklere kabul ettirilmek istenmesindendi. Böylece Türklerin savunma tertibatı önlenmek istenmiştir.⁹

İzmir Valisi İzzet Bey Yunanlıların şehri işgal edeceğini haber alınca İngiliz Yüksek Komiserliğine protesto telgrafi çekmiştir. Bu durumu öğrenen İzmir Türkleri Reddi İlhak Cemiyeti'ni kurmuştur. Ardından 14 Mayıs gecesi halk Bahri Baba parkının olduğu yerde toplanıp işgal durumunu protesto etmiştir. O gece İzmir'de Türkler dağıttıkları bildirimlerle dünyaya Türklerin sayıca Rumlardan az olmadığını göstermek için Yahudi mezarlığında toplanmışlardır. Bu bildiriye Yunanlılar daha sonradan direniş örgütlendiğini kanıtlamak için kullanmıştır.¹⁰

Yunan Birliklerinin İzmir'i İşgali

Paris Barış Konferansı kararı gereği Yunanistan'a verilen İzmir, 15 Mayıs 1919'da Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiştir. İşgal günü ve takip eden günlerde hem İzmir'de hem de Batı Anadolu'da yaşananlar döneme şahitlik edenlerin hafızalarından uzun yıllar silinmeyecektir. Bu işgal Türkler için büyük bir dönüm noktası, Milli Mücadele'nin tetikleyicisi olmuştur. İşgal, o tarihlerde Yunanlıların Türk halkına mezalimine tanıklık eden İtilaf devletleri mensupları için ise disiplinsiz bir ordunun insanlığa yakışmayan faaliyetleri olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda İtilaf Devletleri'nden İngiltere'nin İzmir'in işgaline dair kayıtları önem arz etmektedir. Çünkü İngiltere yukarıda da bahsi geçtiği üzere bu işgalin mimarıdır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığında bulunan belgelere bakıldığında çeşitli müttefik tebaasından yetkililerin yazdığı, işgal gününe dair ayrıntılı raporlara ulaşmak mümkündür. Bunlardan İzmir'de bulunan Danimarka-İsveç Konsolosu Alfred Van Der Zee'nin, İstanbul'daki Amerika Birleşik Devletleri Kıdemli Deniz Subayı Amiral Bristol'e 20 Mayıs 1919'da yazdığı rapor dikkate değerdir.

Alfred Van Der Zee'nin raporuna göre 15 Mayıs 1919 günü sabah erken saatlerde Yunan gemileri İngiliz Donanması eşliğinde İzmir limanına demir atmıştır. Birbiri ardına gelen Yunan gemilerinden denizciler Culb des Chasseurs ve Khedivial Denizcilik Şirketi arasındaki yaklaşık bir millik—1.6 kmlik- alanda yer alan Aydın Şirketi'nin demiryolu iskelesinde eş zamanlı olarak karaya çıkmıştır. Gruplar halindeki birlikler iskeleden, hükümet konağının karşısındaki, kasabanın kalabalığı tarafından kuşatılmış kışlaya doğru ilerlemişlerdir. Yunan askerleri, Liman kaptanlığını, küçük rıhtımdaki sıhhi daireleri, karakolu ve İngiliz denizcilerle birlikte

⁹ Mustafa Turan "İzmir'in İşgali Üzerine" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12/Sayı 36, (1996), s.743-746.

¹⁰ Orhan Turan "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı, (2018), s. 107, 111.

Telgraf ve Postane ofisini işgal etmişlerdir. Saat 10.30 civarında Kemeraltı caddesine ulaşan Yunan askerleri, bu sırada birkaç el silah sesi duyulunca, hemen karşı atağa geçmiştir. Zee'nin edindiği bilgilere göre ilk gelen silah sesleri orada bulunan kahvehane veya otelden gelmiş olabilir. Bundan sonra Yunan birlikleri saat kulesi meydanının ve ağaçların arkasına saklanarak, kışlaya, hükümet binasına, bitişindeki sokak ve binalara 45 dakika kadar ateş etmişlerdir. Hükümet binasından beyaz bayrak gösterilince Yunan asteğmeni durulmasını emretmiştir.

Yaylım ateşi boyunca İngiliz ve Fransız tebaasından görgü tanıklarının ifadelerine göre kışladan karşıya tek bir atış dahi olmamıştır. Buna kanıt olarak Zee, olay sırasında içlerinde bir Rum papazının da olduğu 200 kadar sivilin kışlaya sığındığını, sükûnet sağlanınca oradan ayrılabildiklerini ve ilaveten kışlanın karşısındaki dükkânlarda tek bir kurşun izine dahi rastlanmadığını yazmıştır. Yaylım ateşi bitince ise meydana kalabalık ve Yunan askerleri hükümet konağına ve kışlaya ilerlemiştir. Bu beklenmedik olay karşısında dehşete kapılmış Osmanlı memurları, Vali ve sakince bekleyen subaylar Yunan askerleri tarafından üzerlerinde ne kadar para vb. varsa soyulmuştur. Sonra da elleri havada bir sıra halinde meydana doğru yürütülmüşlerdir. Bu sırada hükümet konağının yağmalanması devam etmiştir. Yunan askerlerinin mahkûm veya tutuklu (prisoner) olarak adlandırdığı Osmanlı yetkilileri elleri havada yaklaşık 20 dakika bekletildikten sonra, tutulacakları gemilere kadar yürütülmüştür. Aynı uygulamaya tabi tutulan Vali ve Komutan yarım mil yürütüldükten sonra bu gruptan ayrılmıştır.¹¹

Alfred Van Der Zee verdiği bu bilgilerden sonra, Yunan birliklerinin o ve ondan sonraki günlerde İzmir ve çevresinde adeta bir Türk avına başladıklarına dair görgü tanıklarından elde ettiği bilgileri aktarmıştır. Ona göre, Yunan askerlerinin esir aldığı kişilere karşı gaddarca davranışları İngiliz gemilerinden “Adventure”ın mürettebatı önünde gerçekleşmiştir. Ayrıca Zee yaşananları aktarırken İzmir'deki en eski ve saygın İngiliz ailelerinden olan iki kişinin ifadelerini de eklemiştir. Buna göre birliklerin bir buçuk millik—yaklaşık 2,5 kmlik- yürüyüşü esnasında esirleri olarak tanımladıkları kişilere karşı zalimliği, yaralı ve savunmasız adamları soğukkanlılıkla vurmaları, herkesi kolayca öldürmeleri, kurbanlarının cesetlerine vahşi ve alaycı davranmaları, bazılarının kafalarına vurmaları ve süngüleriyle onları denize atmaları İzmir'deki Avrupalıların öfkesini uyandırmıştır. İlaveten rıhtımda bu trajik sahneler yaşanırken, ara sokaklarda sistematik bir insan avı düzenlendiğini aktaran Zee, yerli Rum halkından bazılarının önderliğinde dolaşan Yunan askerlerinin balkondan veya pencereden savunmasızca bakan herkese ateş ettiklerini, açık evlere ve dükkânlara yönelerek oradaki zavallı Türkleri dışarı sürüklediklerini buradaki amaçlarının bu mekânları yağmalamak olduğunu, ayrılırken ise bu binaları bu zorlu görevde kendilerine yardım eden dindaşları için açık bıraktıklarını yazmıştır. Ara sokaklardan gelen daha başka haberlerin inanılmayacak kadar kötü olduğunu aktaran Zee, bu

---

¹¹ FO.608/104/124.

yaşananlardan çoğu Avrupalının vardığı sonucun zararsız insanların tutuklandığı ve bu tutuklamaların vahşice yapıldığı şeklinde olduğunu iletmiştir. Türklere ait mülkiyetlerin gasp edilmesinin ve haksız yere tahrip edilmesinin sebebinin, birliklerin disiplin eksikliğinin veya halk tarafından kışkırtılmaların olmadığını bunun önceden tasarlanmış bir planın sonucu olduğunu eklemiştir.¹²

Yukarıda aktarılan Alfred Van Der Zee'nin raporundaki olaylar ayrıca İngiliz Yüksek Komiserliğinin İzmir Konsolosu James Morgan'ın 16 Mayıs 1919 tarihli raporuyla da doğrulanmıştır. Yunan birliklerinin 15 Mayıs sabahı karaya çıktığını aktaran Morgan, işgalin fazlasıyla disiplin eksikliğiyle dikkat çektiğini, Hristiyan ayaktakımının birçok Türk'ü gereksiz yere tutuklayıp kötü muamele ettiğini, bunun hala devam ettiğini, evlere ve dükkânlara yağmanın sürdüğünü, Yunan çetelerinin çevredeki köyleri kontrol ettiğini, İzmir'de Türk avı yaşanmakta olduğunu, Türk sivil yönetiminin olmadığını, askeri ve sivil kayıpların Türklere 300, Hristiyanlarda 100 olduğunu aktarmıştır.¹³

Olayları aktaran Zee ise, tüm bunların iki nedeni olduğunu, birincisinin Yunan makamlarının suçüstü yakalanan önlere getirilenlere ceza vermek istememesinin, ikincisinin ise buradaki kabadayılara (yerli Rumlar) verilen cesaret olduğunu yazmıştır. Zee birliklerin Komutanı Albay Zaphirio'nun yağmacıların ağır şekilde cezalandırılacağına dair bildirimler yayınladığı ve askeri mahkemenin kapılarının her türlü şikâyeti dinlemeye açık olduğunu söylediğini iletmiştir. Ancak ona göre suçlulardan iki kişinin vurulması da dâhil olmak üzere tüm bunlar müttefikleri etkilemek için yapılmış, suçluluğu kanıtlanan kişilerden pek çoğu görmezden gelinmiştir. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek ise Yunan topluluğunun tüm sınıflarının hala silahlı olmalarıdır. Raporunun devamında şehirdeki can kaybına dair kesin bilgiler olmasa da 700 veya 800 kişinin hayatını kaybettiğini, İzmir kasabasında bu durum hüküm sürerken, banliyölerde ve çevre köylerde hırsızların ve suikastçıların öldürebildikleri kadar Türk'ü öldürmeleri ve girebildikleri her evi soymaları konusunda cesaretlendirildiklerini yazmıştır. Bundan sonra banliyölerdeki durumu aktaran Zee, çevredeki köylerde durumun çok vahim olduğunu, yerli Türklerin sebepsizce öldürüldüğü ve çok büyük soygunlar gerçekleştiğini aktarmıştır. Öyle ki çevre yerlerdeki Türkler kaçmak için trenleri istila etmiştir. Ağır can kayıpları arasında kadınlar ve çocuklar da vardır. Raporunun sonunda, bahsi geçen bu can ve mal kaybının önlenmesi için gereken adımların atılmamasından dolayı üzüntü duyduğunu, müttefikler arası bir işgal görünümü için küçük bir birlik çıkarılmış olsaydı bunların yaşanmamış olacağını düşündüğünü belirtmiştir.¹⁴

Alfred Van Der Zee'nin raporunun sonunda 16 Mayıs 1919'da Halkapınar'daki karakolda yaşananlara dair (S) H.E.S. Soles isimli kişinin yaşadıkları aktarılmıştır. Bu kişi o gün Halkapınar'da bulunan fabrikalarını korumak için Albay

¹² FO.608/104/124.

¹³ FO.608/104/13-14.

¹⁴ FO.608/104/125-127.

Lafioiw'un izniyle üç asker almak için karakola gitmiştir. Öğleden sonra 15.30'da karakola varan Soles, oradaki nöbetçiye görevli onbaşını nerede bulacağını sorduğunda aldığı yanıtı çok şaşırtmıştır. Kendisine onbaşının, askeri birliklerin bulunduğu yerde serçe avladığı (shooting sparrow) cevabı verilmiştir. Oraya doğru ilerlediğinde herkesin Aydın Bira Fabrikası'nın bitişiğindeki bahçeye doğru dikkatlice baktığını, 10, 12 kadar askerin iki adamı takip ettiğini ve ardından bir el silah atılarak adamlardan birinin öldürülüp cesedinin hızlıca nehre atıldığını görmüştür. Kısa süre sonra dönen askerlerden birine vurulan adamın kim olduğunu sorduğunda, peşinde oldukları iki Türk'ten biri olduğu, diğerinin kaçmayı başardığı ancak onun da bulunup vurulacağı cevabını almıştır. Raporunun sonunda ayın 17'sinde cumartesi günü bu talihsiz/ahmak (Yunan askerleri ahmak olarak tanımlamıştır) adamın cesedinin hala nehirde yüzdüğünü ancak tüm kıyafetleri çalındığı için üzerinde sadece gömleğinin kaldığını yazmıştır.¹⁵

İşgali takip eden günlerde İngiltere Dışişleri Bakanlığındaki 21 Mayıs 1919 tarihli İzmir'deki Britanya gemilerinden Centaur'dan alınan raporda ise İzmir kasabasının durumunda belirgin bir iyileşme olduğu, yağmacıların askeri mahkemede yargılandığı, bir Yunan askeri ve bir sivil suçlunun bulunarak kurşuna dizildiği, 31 kişinin de hapis cezasına çarptırıldığı iletilmiştir. Rapora göre tüm kaleler müttefikler tarafından boşaltılmış ve Yunanlılara teslim edilmiştir. Ayrıca ilave bir Yunan alayı da 19 Mayıs'ta şehre gelmiştir. Amiral Fitzmaurice komutası altındaki majestelerinin gemilerinden Centaur İzmir'de kalacaktır.¹⁶ Bu rapordan etkilenmiş olacak ki İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda Yunan birliklerinin kara çıkışından sonra işledikleri vahşet konusundaki haberlerin kuşkusuz fazlasıyla abartılı olduğunu iletmıştır.¹⁷

İşgal günleri hakkında Yunanistan Dışişleri Bakanı'nın yanıtı ise Atina'dan Lord Granville'nin 24 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta aktarılmıştır. Buna göre işgal günü bir miktar Yunan birliği yanlış yola saparak ateşe maruz kaldıkları Türk mahallesine girmişler ve yoğun bir kalabalığa denk geldikleri için Türklerden 70 kişiyi öldürmüş ve yaralamışlardır. Ardından Yunanlılar hızlıca karşı atağa geçerek mahalleyi çok kısa sürede temizlemiştir. Bu operasyon sırasında bazı kötü kişiler hapishanelerdeki mahkûmlar dâhil (bir gün önce Türkler tarafından salınan), Yunan birliklerine ateş eden evleri göstermiştir. Yunan birlikleri de bu evlere bu sebeple girmiş ve yağmalamıştır. Bu yağmacılar arasında Yunan üniforması giyenler kesinlikle mevcuttur ancak Dışişleri Bakanı bunların terhis edilmiş İzmir yerlileri olduklarını ve bu üniformaları giyerek Yunan birliklerine katıldığını açıklamıştır. Bakan, birliklerin saldırıya uğradığı için aşırı öfke duyduklarını ve bu sebepten bazılarının kontrolden çıktıklarını, itiraf etmiş ve komutan albayın yanlış yola gitmek ve adamlarının kontrolünü kaybetmekten dolayı ciddi bir şekilde

¹⁵ FO.608/104/126-127.

¹⁶ FO.608/104/36,37.

¹⁷ FO.608/104/32-33.

cezalandırıldığını iletmiştir. Rapora göre olayda yaklaşık 300 Türk öldürülmüştür. Yunanistan Dışişleri Bakanı tüm zarar gören mülklerin restore edileceğine, mağdurlara tazminat ödeneceğine ve birçok eşyanın zaten geri verildiğine dair bildiri yayınlamıştır. Aralarında iki Yunan askerinin de bulunduğu yağmacıların yargılanarak kurşuna dizildiğini, aslında İttihatçılar hariç Türk nüfusunun Yunanlılara kardeşlik duygusu beslediklerini açıklamıştır. Ayrıca Yunanistan Dışişleri Bakanı İtalyanların problemleri tetiklediğine dair kanıtları olduğunu açıklamıştır.¹⁸

Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Granville'nin Yunanistan Dışişleri Bakanı'nın açıklamalarını iletği raporundan anlaşılacağı üzere, Yunan birliklerinin eylemleri kendilerine saldırılmasıyla başlamış ve bundan sonra da kontrol kaybedilmiştir. İlaveten İtalyanlar bu durumda kışkırtıcılar olarak nitelendirilmiştir. İtalya'nın Türkiye'deki işgaline dair benzer bir yaklaşımı İngiliz gazetelerinden *The Observer*'ın 25 Mayıs 1919 tarihli haberinde de görmek mümkündür. Habere göre Batı Anadolu'daki Yunan istekleri Barış Konferansı'ndaki en başarılı müzakereci olan Venizelos'un çabalarıyla sağlanmıştır. Venizelos tüm isteklerini, istediği her yeri, istediği her şeyi güvenceye almıştır. İlaveten Yunan topluluğunun çoğunlukta olduğu yerlerden İzmir, Yunanistan tarafından güvenceye alınacaktır. İtalya'nın iddiaları ise hala çok karışıktır. İtalya'nın bu umutları 1917'deki olağanüstü antlaşmayla İngiltere ve Fransa tarafından teşvik edilmiştir ki bununla Anadolu portakal misali ikiye kesilerek alt yarısı İtalya'ya verilmiştir. Sonuçta İtalya hala güneybatı Anadolu'da hak iddia edebileceğini düşünmektedir. Zaten birlikleri kıyıda Antalya'da, iç kesimlerde ise Konya'dadır. İtalya bölgeye göçmenleri için olası bir çıkış noktası olarak bakmaktadır ve bu İtalya dışındaki İtalyan yönetimi altındaki beyaz yerleşimcilerinin yaşadığı Trablusgarp'ın Kuzey ucundaki tek bölge olacaktı. Ancak hem Antalya hem de Konya Türklerden oluşmaktadır. Aynı anda Türkiye'yi ve İtalya'yı memnun edecek nasıl bir çözüm olabilecektir?¹⁹ Bu haberden anlaşılın Türkiye'deki mevcut işgal atmosferinde İtalya'nın işgal ettiği ve etmek istediği yerlerde bir bağlantısının olmadığı yönündedir. Oysa habere göre Yunanlıların durumu farklıdır. Bu şekilde İzmir üzerindeki iddiaları desteklenen Yunanistan'dan İngiltere'ye minnet telgrafları yağmıştır. Kendilerini kurtarılmamış kişiler olarak aktaran Yunanlılar, Lord Graville'den Majestelerinin hükümetine Yunanlıların memnuniyetini ve diğer kurtarılmamış Yunanlılar için de özgürlük umudunda olduklarını iletmesini istemektedir.²⁰

İzmir'in işgali Türk halkı için ise büyük bir üzüntü ve sıkıntı döneminin başlangıcıdır. Aslında İzmir'in işgalini takiben İngiltere Dışişleri Bakanlığı kayıtlarındaki ilk raporlara bakıldığında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserinin endişeleri göze çarpmaktadır. O, Dışişleri Bakanlığına yazdığı 15 Mayıs tarihli ve çok acil olarak nitelendirdiği telgraflarında genellikle Osmanlı Sadrazamının işgali

¹⁸ FO.608/104/69-71.

¹⁹ *The Observer*, "Partition Problems for the Conference" "Anatolia", 25 Mayıs 1919, s. 15.

²⁰ FO.608/104/ 15-17, 91.

öğrenince istifa edeceğini düşündüğünü vurgulamaktadır. Ayrıca işgalin bir takım kötü olaylarla sonuçlanabileceğini ve Yunan Yüksek Komiserinin bunu önlemeye çalıştığını aktarmıştır. Yüksek Komiserin Sadrazamın muhtemel istifasından duyduğu endişenin sebebi ise, o şartlar altında yerine kimsenin bulunamayacağı ve bundan dolayı farklı fikirlere sahip tüm Türklerin kendilerine karşı birleşebileceğini düşünmesindedir. 15 Mayıs günü Sadrazamla görüşen Yüksek Komiser, Sadrazamın kendisine İzmir'in işgalinin felaketlerin başlangıcı ve imparatorluğun sonu olduğunu söylediğini ancak Sultan'a olan sevgisinden dolayı istifadan vazgeçtiğini aktarmıştır. 16 Mayıs 1919 tarihli raporunda ise Sadrazam'dan kendisine gelen yazılı cevabını iletmiştir. Buna göre Sadrazam eyaletin durumunda bu işgali haklı çıkaracak hiç bir şey olmadığını, Türklerin Paris Barış Konferansı kararlarından olan İtilaf orduları tarafından gerçekleştirilen işgallere karşı çıkmasa da Yunan işgaline razı olmayacağını, İzmir'de yaşayan %83'lük Türk nüfusunun haklarının dikkate alınmamasının ise adaletsizlik olacağını yazmıştır. Ayrıca sadrazam ülkenin her yerinden büyük endişeler içeren telgraflar aldığını, her tarafa sakin kalınmasını önerdiğini ancak durumun çok tehditkâr görüldüğünü ve iç kısımlarda çok geniş bir alana küçük gruplar halinde dağılmış olan İngiliz subay ve birliklerinin güvenliğinden endişe duyduğunu yazmıştır.²¹

Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'un raporundan anlaşıldığı üzere, Sadrazam İzmir'in işgalinin ülkenin her yerinde tepkilere yol açtığını iletmektedir. Daha sonra bu tepkileri yakından izleyen İngiliz Yüksek Komiserliği kendilerine iletilen bilgileri İngiltere Dışişleri Bakanlığına aktarmıştır. Bunlardan 19 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiser Vekili Richard Webb'in raporu İzmir'in işgalini protesto eden iki metni içermektedir. Buna göre, birinci metin İstanbul'daki belediye temsilcileri tarafından 8000 imzayı içeren ve işgali protesto eden 5 doküman olarak sunulmuştur. Bu muhtırayı sunan heyetin imza sahipleri Büyük Britanya'nın eski dostları oldukları noktasına dikkat çekmişlerdir. İkincisi ise Müslüman kurumlarını temsil eden 4 ulema ve majestelerinin hükümetinin korumasındaki Hindistan Mısır vb. yerlerdeki milyonlarca Müslümanın yöneticilerinin hazırladıkları sunumlardır.²² Yine İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'dan 26 Mayıs 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderilen "İzmir'deki Yunan İşgalinin Türkiye'deki Etkileri" başlıklı raporda İzmir'in işgalinin Türk milletinden tüm grupları hatta tüm Müslümanları bir araya getirdiği, Yunan karşıtlığının hiç bu kadar güçlü olmadığı herhangi yeni bir gelişmenin şiddeti tetikleyebileceği iletilmiştir. Yüksek Komiser bu grupların genel bir koalisyon oluşturmadıklarını ancak her yeni darbenin tüm Müslümanları bir araya getirme eğiliminde olduğunu, örneğin işgalin Aydın'a doğru uzanmasının, şiddeti tetiklediğini yazmıştır.²³

---

²¹ FO.608/104/1-6.

²² FO.608/104/97.

²³ FO.608/104/55-56.

Yüksek Komiser 26 Mayıs 1919'da yazdığı diğer bir raporunda ise İstanbul'da Hipodrom'da İzmir'in işgalini protesto etmek için büyük bir kalabalığın toplandığını ancak protestoların düzen içinde gerçekleştiğini, bir olay olsa bile (ki onun fikrine göre olacaktır çünkü cümle arasında kesin olacaktır burada alışılmış bir durum diye belirtmiştir) önemsiz ve küçük nitelikte olacağını iletmıştır.²⁴ Bu raporlardan çıkarılabilecek sonuç İngiliz yetkililerin Osmanlı Devleti'ndeki nabız sürekli yokluyor olmalarıdır. Yüksek Komiserlik işgali takip eden günlerde durumları aktarıyor ama büyük bir kargaşa olmayacağını vurguluyordu. Bu da işgale devam mesajı vermekteydi.

İstanbul'daki Amiral Calthorpe'dan 26 Mayıs 1919'da çok acil olarak nitelendirilen diğer bir telgraf ise çeşitli grupların hazırladığı bir bildiriye haber vermektedir. Raporda Barış ve Güvenlik, İtilaf Özgürlüğü, Milliyetçi Liberal, Türk Sosyalist Demokratları, Trabzon Ademi Merkezîyetçi, Kilikya Komitesi, Trakya Komitesi gibi partilerin delegelerinden alınan bildirimlerin özetleri yer almaktadır. Buna göre delegeler Paris Barış Konferansı'nın kararlarından olan ateşkesin 7. maddesi kapsamında İzmir'in işgal edilmesini hüzünlü bir şaşkınlıkla karşıladıklarını not etmişlerdir. Onlara göre, Müttefikler barış antlaşması imzalanana kadar ateşkesin hükümlerini uygulamakla yükümlü olduğu için konferansın kararlarına karşı çıkılamazdı. Ancak mevcut durumda Osmanlı Devleti'nin hakları ağır bir şekilde ihlal edilmekteydi ve bu ancak müttefiklerin yeni kararları ile değişebilirdi.

Delegeler medeni dünyaya aşağıdakileri bildirmekteydi:

1. *İşgaller kabul edilemez çünkü Yunanistan Türkiye ile savaşmamıştır. Bu ateşkes ve Wilson prensiplerine aykırıdır. Şimdiki ve gelecekteki sonuçlar Müttefik devletlerin sorumluluğundadır.*
2. *Artık en küçük milletlerin bile hakları gözetildiğine göre, yüzyıllardır egemenliğini bozulmadan koruyan ve haklarının hiçe sayıldığını gören Türk milleti her türlü fedakârlığa hazırdır ve millet varlığını sürdürecektir.*
3. *Türkler, Müttefiklerden Wilson prensiplerinden ayrılmamalarını beklemektedir.*

Yüksek Komiser raporunu sonlandırırken Türklerin İzmir'in işgalini protesto ettiğini, adaletsiz durumun değiştirilmesini talep ettiklerini ve yukarıdaki ilkelere dayanılarak kaderlerinin belirlenmesini istediklerini yazmıştır. Ayrıca bildiriye hazırlayanlar bu muhtıranın Paris'teki İngiliz barış delegasyonu başkanına iletilmesini talep etmişti.²⁵

Bu bildirinın iletilmesinden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığının bu gruplar hakkındaki yorumu, bahsedilen gruplar arasındaki "İtilaf Özgürlüğü" isimli olanının şimdiki kabinenin pek çok üyelerinden oluştuğu ve İttihat ve Terakki karşıtı olduğu,

---

²⁴ FO.608/104/59.

²⁵ FO.608/104/83-84.

Trabzon, Kilikya ve Trakya'daki komitelerin ise İttihat ve Terakki organizasyonları olduğu, diğer partilerin ise muhtemelen önemli olmadığı şeklindedir.²⁶

İngiliz Yüksek Komiseri, 2 Haziran 1919 tarihli "İstanbul'daki Halk Mitingleri" başlıklı raporunda 30 Mayıs'ta İstanbul'da dualarla bir miting daha yapıldığını ve yine muhteşem bir düzen içerisinde geçtiğini buna rağmen Türk Hükümeti'ne buna benzer gösterilerin durdurulmasının tavsiye edildiğini iletmiştir.²⁷ Bu tarihten sonra İngiliz yetkililerin protestolardan rahatsız olmaya başladıkları anlaşılmaktadır.

İşgalden bir hafta sonra 22 Mayıs'ta 15.000 Yunan askeri daha karaya çıkarılmıştı. Bundan sonra Yunanlılar doğuya doğru Alaşehir ve Nazilli'ye ilerlemiş 3 Haziran'da buraları işgal etmiştir. Ayrıca 1000 kişilik bir birlik de 29 Mayıs'ta Ayvalık'a çıkmış yine İzmir'in batısındaki Urla ve Çeşme de daha az sayıdaki Yunan askerleri tarafından işgal edilmiştir.²⁸ Kuzeyde yer alan Menemen ve 12 Haziran'da da Bergama işgale uğramıştır.²⁹ Yunanlılarının bu işgallerine dair *The Times* gazetesinin 5 Temmuz 1919 tarihli haberi bazı ayrıntılar vermektedir. Gelen haberlere göre İzmir'in iç kısımlarında durum hiç de iç açıcı değildir. Yunanlılar işgal ettikleri Bergama'dan geri çekilmek durumunda kalmıştır. Kasabayı terk ettikten sonra 1000 kişilik bir Yunan müfrezesi hatırı sayılır bir kuvvet tarafından saldırıya uğramıştır. Yunanlılar kendilerine saldıranların içlerinde düzenli birliklerin ve çetelerin de olduğunu ve yaklaşık 100 kişinin öldürüldüğünü söylemektedir. Rapor edildiğine göre Türkler şehri geri aldıktan sonra Ermeni Rahibi ve Yunanlıları iyi şekilde karşılayan kendi adamlarından bazılarını vurmuşlardır. Yunan birliklerinin Bergama'da yanlış bir hareketinin olmadığı görülmektedir. Ancak Menemen'e geri çekildikten sonra Vali'yi ve en az 100 Türk sivil öldürmüşlerdir. Sonra gelen haberlere göre ise Yunanlılar Bergama'yı tekrar ele geçirmiştir. Gazetenin bunlardan sonraki yorumu ise aşağıdaki gibidir:

"Eğer Müttefikler Türkleri cezalandırmak ve Yunanlıları Batı Anadolu'da yeni bir Makedonya yaratmak için yoruyorsa doğru yoldalar. Ancak Müttefiklerin amaçları yakın doğuda barışı ve huzuru yeniden kurmaksa, ne yazık ki Yunan birliklerinin bölgeye girmelerinin sonucu olacak olan İzmir'in ırklar arası bir çatışma bölgesine dönecek olmasını dikkate almalıydılar. Yunan birlikleri İngiltere'nin veya Fransa'nın kontrolü altına alınsaydı tehlike önlenebilirdi ancak bu yapılmadı. Makedonya harekâtının son aylarında değerli yardımları olan bir müttefik devletin askeri makamlarını eleştirmek zorunda kalmak boş değil, ancak Yunanlılar Anadolu'da şu ana kadar birliklerini kontrol etme noktasında kesin olarak başarısızdırlar. Yunan birliklerinin bir kısmını veya daha fazlasını son beş yılda Türklerden çok acı çeken ve şimdi intikam almak isteyen yerel Rum nüfusu kontrol etmektedir. İstanbul Hükümeti Yunanlılara

²⁶ FO.608/104/80.

²⁷ FO.608/104/75.

²⁸ Turan, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar", s.121.

²⁹ *The Times*, "Smyrna Racial Conflict," 5 Temmuz 1919, s.11.

direnen yerel organizasyonları engellemek için ne tür bir girişimde bulunursa bulunsun şimdi İzmir, Bergama, Menemen'deki olaylar halkın tutkularını harekete geçirdiğinden bunun önüne geçilemeyeceğine inanılmaktadır. Bu sebeple muhtemelen Batı Anadolu'da bulunan bazı birlikler gerilla savaşı için düzensiz birliklere katılmaktadır.”³⁰

Yunan ordusunun İzmir'deki katliam ve yağmalarına dikkati çeken bir başka yazı da *The Observer* gazetesinde 13 Temmuz 1919'da yayımlanmıştır. Gazetenin editörüne gönderilen bu mektup, kendisini eskiden İzmir'de yaşamış ve savaş boyunca da bağlantılarını sürdürmüş biri olarak tanımlayan A. Watson Bain isimli kişi tarafından yazılmıştır. Bu kişi bahsi geçen mektubu Türkler aleyhine gazetenin daha önce yayımladığı bir habere cevap olarak yazmıştır. Buna göre Türkler Birinci Dünya Savaşı'nda Kut'ta esir alınan İngiliz askerlerine oldukça iyi muamelede bulunmuşlardır. Şehrin o dönemki valisi Rahmi Bey'e yöneltilen suçlamalar yersizdir. Rahmi Bey Almanlardansa Müttefiklere sempati duymuş ve savaş boyunca şehirdeki tüm yabancılara cömert davranmıştır. Herkesin olduğu gibi onun da iyi ve kötü yanları vardır ancak onun kabahatleri alenen kınanacaksa diğerlerinin ki de aynı ölçüde değerlendirilmelidir. Örneğin, Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmalarını izleyen 4 gün boyunca yağma ve katliamları neden bu kadar gizlenmektedir. Bunlar Avam Kamarasında bir köşeye kaldırılmıştır. İngilizler ateşkesten beri kontrollü bir şekilde geri çekilmiş ve vilayete Yunanlıları davet etmiştir. Ülkeyi tanıyan hiç kimsenin ne olacağı konusunda şüphesi yoktur. Yunanlıların buradaki düşmanlarını/Türkleri yok etmek için eski ve yeni pek çok sebebi vardır. Ve bu işgalle yaptıkları konusunda onları tamamen suçlamak yanlış olacaktır çünkü bu trajedik alçaklık Iron Duke ve pek çok müttefik drenotunun gözleri önünde yapılmıştır. Günlük basının tuhaf köşelerinde küçücük paragraflarda yazanlardan çıkarılabilecek sonuç Anadolu'da yeni bir savaşın başladığıdır. Ancak eğer müttefikler müdahale etmezse ve durum sürerse Türkler Yunanlıları denize sürecektir gibi görünmektedir.³¹

Yukarıdaki haberde de görüldüğü gibi o dönemde bilhassa İngiliz basınında Yunan taraftarlığı yoğun bir şekilde görülürken, İzmir de yaşamış veya Türkiye'de bulunan kişilerin bu taraftarlığa katılmadığı, gerçekleri bir nebze olsun daha net görebildiği anlaşılmaktadır. Bu duruma gazete haberlerinden başka İngiltere'nin Türkiye'de bulunan kontrol subaylarının raporları da örnek verilebilir. Örneğin, R.N.V.R. (Royal Naval Volunteer Reserve)'den Komutan Heathcote Smith 24 Temmuz 1919 tarihli raporunda Yunan ordusunun işgal tutumunu beceriksizlik olarak nitelendirmiş ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan ulusal direnişin anahtarının da İzmir'in işgali olduğunu vurgulamıştır.³² Yine Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'e göre, İzmir'in işgalinden sonra Yunanlıların yaptıklarından dolayı ülkede bir çalkalanma yaşanmıştır.³³ Bu örneklerden başka Milli Mücadele boyunca

³⁰ *The Times*, “Smyrna Racial Conflict,” 5 Temmuz 1919, s.11.

³¹ *The Observer*, “What Happened in Smyrna,” 13 Temmuz 1919, s.14.

³² FO, 608/113, 292-303.

³³ ADM, 137-1760, 13 Ocak 1920.

olan İngiliz belgelerine bakıldığında bu hareketinin başlıca sebeplerinden birinin İzmir'in işgali olduğu yorumu sıklıkla göze çarpmaktadır.³⁴

Yukarıda bahsi geçen örneklerde de görüldüğü gibi Yunan ordusunun ve yerli Rumların İzmir'deki işgal sırasındaki katliam ve yağmaları o dönemde İtilaf Devletleri cephesinde bir araştırma komisyonunun kurulmasını gündeme getirmiştir. Bundan evvel aslında İzmir'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri, kendi Yüksek Komiserliklerine, Aydın vilayetindeki Yunan mezalimini bildirmişlerdi.³⁵ Osmanlı Hükümeti ise Başkan Wilson'a başvurarak, Yunan ordusunun yaptıklarını araştırması için komisyon kurulmasını istemiştir. Yine Sadrazam Vekili Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, 15 Temmuz 1919 tarihinde Yunanlıların mezâlimde buldukları yerlere bir Tahkik Heyeti gönderilmesini rica etmişti. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin tahkikât isteği, İzmir'deki İtilâf Devletleri delegelerinin raporlarıyla birlikte Paris Barış Konferansı'nda görüşülmüş ve Yunan ordusu aleyhindeki suçlamaları incelemek için 21 Temmuz 1919'da bir Tahkik Heyeti kurulması kararlaştırılmıştır.³⁶

Tahkik Heyeti

Yunan ordusunun insanlığa yakışmayan suçlarını araştırmak üzere kurulacak olan Amerikan Yüksek Komiseri Mark Lambert Bristol başkanlığındaki bu heyet, 15 Mayıs-20 Temmuz 1919 tarihleri arasındaki olayları inceleyecekti. Bu heyette İngiltere adına General Robert Hugh Hare, Fransa adına General Gedrges Hippolyte Bunoust, İtalya adına da General Alfredo Dall'Olio bulunuyordu. Heyete oy hakkı olmamak ve varılacak sonuçlara katılmamak şartıyla bir Yunan (Albay Mazarakis) ve Türk (Yarbay Kadri) temsilci de katılmıştı. 12 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'da ilk toplantısını yaparak göreve başlayan heyet, 15 Ekim 1919'a kadar 46 toplantı yapmıştır. Toplantıların birincisi ve sonuncusu İstanbul'da 20'si İzmir'de, diğerleri ise Yunan kontrolünün yaygın olduğu yerler de yapılmıştır. Ayrıca heyet İzmir, Menemen, Manisa, Aydın, Nazilli, Ödemiş, Ayvalık, Çine ve civarında tahkikatta bulunmuş ve 175 tanığın ifadesini almıştır. Türkler, Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler, Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar Heyet'e ifade vermiştir. ³⁷

Tahkik Heyeti'nin araştırmaları kapsamında İzmir Uluslararası Kolejindeki Dr. Alexander Mac Lachlan ile yapılan görüşmeye dair, Amiral Bristol'e verilen rapor

³⁴ FO, 608/113,268-274. (Ian Smith'in 13 Temmuz 1919 tarihli raporu.); FO, 608/113,394-403 (Yüksek Komiser J. M. de Robeck'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ekim 1919 tarihinde gönderdiği rapor.)

³⁵ Turan "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu'nun İzmir'e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar", s.121.

³⁶ Mustafa Turan, "İstiklal Harbinde 'Müttefikler Arası Tahkik Heyeti' Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:8/cilt:2, (1991), s.699-702.

³⁷ Turan, "İstiklal Harbinde 'Müttefikler Arası Tahkik Heyeti' Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi," s.699-702.

önemli bilgiler vermiştir. Bu rapor, İzmir'in Yunan birlikleri tarafından ele geçirilmesini, işgali müteakip yaşanan yağma ve diğer olayları anlatmaktadır. Kanadalı olan Dr. Mac Lachlan sözlerine Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 90.000'i yalnız Makedonya olmak üzere İzmir'e mültecilerin geldikleri, şehirdeki Yunanlıların Alman otoriteler tarafından Taşçesme, Ayvalık ve Foça'dan sürülerek çoğunluğunun Midilli, Lesbos vb. yereler gittikleri şeklinde bilgiler vererek başlamıştır. Ona göre Anadolu'daki Rumlar Türklere karşı kendi aralarında propagandaya önceden başlamışlardır. Bu durumu “*Ateşkesten sonra İzmir'in işgalinden önce Anadolu Rumları okullarda çocuklarına Türklere hakkında aşağılık şarkılar öğretiyordu. Şimdi sıra bize geliyor, daha iyi adamlar olduğumuzu Türklere göstereceğiz dediler*” sözleriyle ifade etmiştir.

Mac Lachlan'ın verdiği bilgilere göre Türkler Aydın vilayetinin dörtte üçünü oluşturmaktaydılar. İzmir de ise Yunanlılar Türklere daha fazlaydı. Ancak Yahudi, Ermeni vb. ekleyince Yunanlılar İzmir'de büyük bir azınlığı oluşturuyordu. Banliyölerde, birkaç yerde (Sevdeköy, Urla, Baudjah, Koukladjah gibi) Yunanlılar çoğunlukta olsa da bütün kırsal alanlar ve yüzlerce binlerce köyün hepsi tamamen Türklere aitti. İşgal gününe dair Mac Lachlan'ın anlattıkları ise Alfred Van Der Zee'nin raporuyla neredeyse aynıdır. Olaylara tanık olan Mac Lachlan özetle işgalin ilk günü Türk nüfusuna karşı Yunan birliklerinin zalimce davrandığını, silahsız Türkleri öldürdüklerini, süngülediklerini ve denize atıldıklarını anlatmıştı. Bu olaylardan dolayı Dr. Mac Lachlan, Türk yetkililerin talebi üzerine Arizona'dan kaptan Dayton'a giderek Amerikalıların Türkleri koruyup korumayacağını sormuştu. Mac Lachlan Amerikan Büyükelçiliğindeki genç teğmenlerin o gün çok korkmuş olduklarını ve Türk yetkilileri göndermek istediklerini aktarmıştır. Dr. Mac Lachlan olaylar sırasında ölenlerin sayısını 400 ila 600 arasında olduğunu söylemiştir. Pek çok kişinin de yaralandığını belirten Dr. Mac Lachlan o gün 100 tane kimsesiz, kimliği tespit edilememiş ceset olduğu bildirilmişti. Her yerde başlamış olan yağma Dr. Mac Lachlan'ın İzmir'i terk ettiği tarih olan 29 veya 30 Mayıs'ta hala devam ediyordu. Ona göre Türklerin yaşadıkları mağduriyet o kadar açıktı ki Yunan Piskoposu Hrisostomos, Mac Lachlan'a o gitmeden önce yaptığı bir toplantıda Yunanlıların Türklerin durumuyla baş edemediğini ağzından kaçırması. ³⁸

Mac Lachlan ile yapılan görüşme gibi tahkik heyeti pek çok kişiyle görüşerek 15 Ekim 1919'da görevini sonlandırmıştır. Tahkik Heyeti'nin ulaştığı sonuçlara göre Aydın vilayetindeki Hristiyan halkın can güvenliği tehlikede değildi. 15-16 Mayıs tarihinde İzmir'de yaşanan olaylardan Yunan Başkumandanlığındaki askerler sorumluydu. Şayet memleketteki insanların güvenliği için askeri işgal zaruri ise Yunan askerleri tarafından değil, Müttefik askeri tarafından icra edilmeliydi... Sonuç olarak Bristol başkanlığındaki Tahkik Heyeti İzmir ve çevresinde yaşanan acı olaylardan büyük oranda Yunanistan'ı sorumlu tutmuş ve Yunan askerlerinin bölgeden çekilmesini istemiştir. Bu sonuçlara rağmen Paris'teki Konsey bu raporu

---

³⁸ FO.608/104/103-110.

dikkate almamış ve hiçbir değişikliği gerekli görmemiştir.³⁹ Türk halkının uğradığı zulümler ise ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla son bulmuştur.

Sonuç

Paris Barış Konferansı kararı gereği Yunan ordusu tarafından 15 Mayıs 1919'da işgale uğrayan İzmir, çok kısa sürede tarihinde görülme- yen bir yağma ve katliama sahne olmuştur. İşgalin ilk gününden başlayarak devam eden Türk halkına yönelik zulümler incelenen İngiliz belgelerinde Yunan ordusunun disiplin eksikliği- beceriksizliği olarak yorumlanmıştır. Yunanistan'ın bunlara cevabı Türklerin Yunan birliklerine karşı koymaları üzerine geliştiği yönündedir. Ancak müttefik devletlerin tebaalarından olan bazı diplomat ve görevlilerin raporları ise işgal sırasında yaşananları Yunan ordusunun kasıtlı davranışları olarak aktarmıştır. Bunlardan Danimarka-İsveç Konsolosu Alfred Van Der Zee Yunan ordusunun insanlığa yakışmayan bu davranışlarının o gün gelişmediği önceden tasarlanmış bir planın sonucu olduğunu aktarmıştır. Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu topraklarına dâhil etmek için işgale kalkıştığı gerçeği dikkate alınır- sa, Türk halkına yapılan zulümlerin o günkü mevcut atmosferde gelişmediği ve kasıtlı yapıldığı sonucu ortaya çıkacaktır. İzmir'in ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinin işgali karşısında Türk halkı öncelikle haklı sesini duyurmaya çalışmıştır. Tahkik komisyonunun sonucunda da görüldüğü gibi o dönemde Türklerin zulme uğraması hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Türk halkı bu zulümden ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla kurtulmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

The National Archives (NA)

Foreign Office (FO)

Admiralty (ADM)

Gazeteler

The Times

The Observer

Kitaplar ve Makaleler

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 2002.

Çelebi, Mevlüt, "Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir'in İşgali, (2019), ss.131-154.

---

³⁹ Turan, "İstiklal Harbinde 'Müttefikler Arası Tahkik Heyeti' Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", s. 715-719.

- Demirhan, Hasan, “Paris Barış Konferansı’nda (1919) Yunanistan’ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu’nun İşgal Kararının Alınması” *Asia Minor Studies*, Cilt 7/ Sayı 2, (2019), ss.201-219.
- Devis, Norman, *Avrupa Tarihi (Doğu’dan Batı’ya, Buç Çağı’ndan Soğuk Savaş’a, Urallar’dan Cebelitarık’a Avrupa’nın Panoraması)*, (çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya), Ankara 2011.
- Dilek, Mehmet Sait, “Paris Barış Konferansı’nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu” *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:36, (Kış 2013), ss.31-42.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 2011.
- Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1963.
- Turan, Mustafa, “İstiklal Harbinde ‘Müttefikler Arası Tahkik Heyeti’ Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:8/cilt:2, (1991), s.695-722.
- Turan, Mustafa, “İzmir’in İşgali Üzerine” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 12/Sayı 36, (1996), ss. 739 – 753.
- Turan, Orhan, “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Yunan Ordusu’nun İzmir’e Çıkması ve İşgale İlişkin Tanıklıklar” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı, (2018), ss.103-126.

İŞGAL ALTINDAKİ İZMİR'E ANADOLU İÇLERİNDEN GELEN RUM GÖÇLERİ

Nurettin Gülmez*

Giriş

Nüfus hareketleri ve göçlerle ulaşılmak istenen bir hedef vardır. Bu, göç edenlerin kendilerine ait kısa vadeli bir hedef olabileceği gibi, göç ettirenlerin kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri de olabilir. Göç ettiren gücün, kısa vadede yaptığı hukuk dışı bir eylemini meşrulaştırma, orta vadede iç ve dış kamuoyuna karşı mazeret oluşturma ve onları kendi idealleri doğrultusunda ikna etme ve uzun vadede göç edilen veya ettirilen yerdeki nüfus yapısını değiştirerek orada kalıcı olma ve yerleşme amacı olabilir. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada on dört prensipten/ilkeden söz etmiştir. Wilson ilkeleri içinde devletlerin sınırlarının milliyetler prensibine göre belirlenmesi de vardır.¹ Milliyetler prensibi; bir toprağın hangi devlete verileceği, o toprak üzerinde yaşayan halkın milliyetine göre tayin edilmesini ve her milli topluluğun da bir devlet halinde örgütlenmesinin kabul edilmesini öngörmekteydi. Milliyetler prensibi aynı zamanda bir hürriyet ve adalet prensibi olarak ortaya atılmıştır. Yani her milletin, çoğunlukta bulunduğu yerlerde kendi bağımsız devletini kurma hakkına sahip olması gerekli görülmüştür.² Milliyetler prensibi; devamlı bir huzursuzluktan şikâyet edenlerin, beğenilmeyen bir duruma karşı mücadelesi olduğu, düşünsel, sosyal ve günlük hayatta kendisini hissettiren baskıya karşı tepki olarak doğduğu da belirtilmelidir.³

Sömürgeelerde sınırların çizilmesi sırasında çeşitli zorluklar çıkmış veya sömürgeciler tarafından bilerek sorun yaratılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri arasında milliyetler prensibinin uygulanması sırasında yaşananların etkisi büyük olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nı da kaçınılmaz hale getirmiştir.⁴ Fakat bir süre sonra bu prensip, farklı şekillerde kullanılarak bir baskı ve sömürme aracı haline getirilmiştir.⁵

---

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, Manisa/Türkiye, ORCID No: 0000-0002-4530-0491, gulmeznurettin@gmail.com

1 Mustafa Sıtkı Bilgin, "Wilson İlkeleri", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/>, (et:15.01.2022).

2 Seha L. Meray, "Devletlerarası Hukukta Milliyetler Prensibi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt-2, Sayı-3, Ankara 1947, s.295.

3 Meray, "...Milliyetler Prensibi", s.297.

4 Meray, "...Milliyetler Prensibi", s.297.

5 Meray, "...Milliyetler Prensibi", s.295.

Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı yönetimi, yakındaki tehlikeyi fark etmiştir. Çünkü Müslüman olmayan unsurlar Osmanlı'dan ayrılmıştır. Sonraki aşamada Anadolu'ya yönelik bir operasyonun da gelebileceğini öngörmüştür. Buna bağlı olarak Batı Anadolu kıyılarında kümelenen Rum nüfusunu, sahilten uzak yerleşim birimlerine ve adalara sevk ve iskân etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda alınan mağlubiyet, beklenen tehlikeyi getirmiştir. İtilaf Devletleri, İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgaline izin vermiştir. Bu işgal ile başlayan Yunan zulmü, Türk ve Müslüman halkın göçüne neden olmuştur. Yunan işgali sonrası yaşanan göç, üç yöne doğru gerçekleşmiştir. Birincisi, İzmir'den işgal altında olmayan yerlere, yani doğu yönündeki göçtür. İkincisi, İzmir ve çevresinden Bursa ve Bandırma üzerinden İstanbul'a doğru gerçekleşmiştir. Üçüncüsü ise Yunan işgalinin genişlemesi üzerine çevreden İzmir'e doğru yaşanan göçtür.

Bunların dışında Rum halkta da farklı bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu göç, yapılması beklenen bir halk oylamasında İzmir'in nüfus yapısını değiştirmeye yönelik olarak gerçekleştirilen, bilinçli ve sistematik bir göç hareketidir. Adalardan, İzmir'in çevresinden ve hatta İç Anadolu'dan İzmir'e doğru bir göç dalgası yaşanmıştır.

Yunanistan; Batı Anadolu'ya Rum göçmenler getirip yerleştirmeyi planlamış, bunu bir program dâhilinde sistemli bir şekilde gerçekleştirmiş, Türk nüfusu göçe zorlamış ve Türkler tarafından daha önce göç ettirildiği iddiasıyla Rumları, Batı Anadolu'ya ve özellikle İzmir'e göç ettirmiştir.⁶ Venizelos, Yunan işgali altında kalan topraklarda yaşayan Türk nüfusunun azaltılması için katliamlar, şiddet olayları, gasp, yağma ve tecavüz gibi psikolojik travmalara neden olan uygulamalarla Türk ve Müslüman halkı yaşadıkları toprakları terk etmeye zorlama politikası izlemiştir. Bununla da yetinmemiş, işgal ettikleri Batı Anadolu'da kalıcı olabilmek adına, nüfus yapısının Yunan iddialarına uygunluk gösterecek şekilde tasarlanması için çalışmış, planlı ve programlı bir şekilde, işgal ettikleri Anadolu topraklarına Rum muhacirlerin göç ettirilmesini organize etmiştir.⁷ Yunanlılar, sadece İzmir ve Ayvalık'ta değil bütün Batı Anadolu'da nüfus yapısını değiştirmek için harekete geçmiş ve bu amaçla Sterghiades'i İzmir valisi olarak atamıştır. Sterghiades de İzmir, Çeşme ve Manisa Metropolitlerinin de aralarında bulunduğu on iki kişilik bir heyet oluşturmuştur. Bu heyet, Rum ve Müslüman nüfus sayısını ve bölgede çoğunluğu elde edebilmek için ne kadar Rum nüfusa ihtiyaç bulunduğunu tespit etmiştir. Yunan hükümeti, bir taraftan Türk ve Müslüman nüfusun İzmir ve çevresinden göç etmesi için baskısını artırırken, diğer taraftan da Batı Anadolu'nun kendilerine ilhaki için büyük önem taşıyan Rum göçmenlerin Batı Anadolu'ya gönderilmesi ve iskânları için bir genelge hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Hatta ekonomik gücü olan Rumların, Yunan

⁶ Hatice Yıldırım, "Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar", *Gazî Akademik Bakış*, Cilt-7, Sayı-14, Yaz-2014, s.73.

⁷ Ufuk Karakuş, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2018, s.115-116.

hükümetinin yardımını beklemeden Batı Anadolu'ya yerleşmelerini duyurmuştur. Böyle gelecek olan Rumlara İzmir ve çevresinde çiftlik vermeyi vaat etmiştir.⁸

Yunanlılar; adalar, Batı Anadolu, İç Anadolu'da, Akdeniz, Karadeniz ve hatta Kafkaslarda yaşayan Rumların İzmir'e göç etmesini ve yerleşmesini sağlayarak, gerçekleştirdiği işgali meşrulaştırmak, olası bir halkoylamasında çoğunluğu elde ederek Yunan işgalini, dış dünyaya karşı savunulabilir hale getirmek ve İzmir'de kalıcı olmak istemiştir.

Yunanistan'ın bu göç politikasının Osmanlı hükümeti tarafından fark edilmesi üzerine yereldeki yöneticiler ve Dâhiliye Nezareti, bu sistematik ve amaçlı göçe izin verilmemesi için harekete geçmişlerdir. İşte bu çalışmada, Anadolu içlerinden İzmir'e yönelik göç hareketi ve alınan önlemler, Osmanlı arşiv belgeleri çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

1- İzmir'in İşgalinin Hemen Öncesindeki Göçler

Balkan Savaşı, bir taraftan on yıl sürecek bir savaş döneminin başlangıcı olurken, diğer taraftan İttihat ve Terakki için hem İslami hem de Türkçü duyguları şekillendirme fırsatı vermiştir. Fakat Osmanlı Devleti yenilmiş ve işgaller başlamıştır. Buna rağmen işgal yıllarında Avrupa'da bulunan Türk milliyetçileri, ekonomi ve sanayinin yerli ve yabancı Hıristiyanların boyunduruğundan kurtarılması konusunu tartışmışlardır.⁹ Çünkü Yunanistan'ın istiklalinden sonra Aydın eyaletine Yunan anakarasından Rum göçmenlerin akını artmaya başlamıştır. Batı Anadolu'da demiryollarının yapılması, buradaki toprakların tarıma elverişli olması ve bölgedeki nüfus yapısını değiştirmenin hedeflenmesi, Türk milliyetçilerini kaygılandırmıştır.¹⁰ Ayrıca Balkan Savaş devam ederken İzmir ve çevresinde bulunan Rumların, Yunanistan'a mali destekte bulunmaları, Osmanlı ordusundan kaçarak Yunan ordusuna katılmaları, çete faaliyetleri ile Anadolu'da terör estirmeleri, demiryollarına sabotajlar düzenlemeleri ve asker sevk trenlerine saldırarak askerlerin ölümüne sebep olmaları, bu endişeleri artıran unsurlardır.¹¹ Balkan Savaşı bitiminde Osmanlı yönetimi, Batı Anadolu'ya dönen Rumlar hakkında takibata başladıysa da Avrupa devletlerinin baskısı karşısında genel af ilan etmek zorunda kalmıştır. Fakat Balkanlardan Anadolu'ya doğru Müslüman göçmen akını başlayınca Dâhiliye Nezareti, 21 Mayıs 1914'te Aydın Vilayetine gönderdiği bir telgrafta, bu göçmenlerin, "*sahilden dâhile*" doğru Rumların yerleşik bulunduğu köylere iskânını emretmiştir. Haziran ayı sonlarında bu işlem durdurulmuştur.¹² Fakat bölgeden Yunanistan'a ve adalara yönelik Rum göçleri devam etmiştir. Çünkü Rumlar, Osmanlı Devleti'ne

⁸ Karakuş, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali...*, s.116-117.

⁹ Ferhat Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010, s.20.

¹⁰ Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, s.32.

¹¹ Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, s.113.

¹² Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, s.114.

sadakatten vaz geçmişlerdir. Yunan devletine sempatilerini açıklamaktan ve fiilen göstermekten çekinmemişlerdir.¹³ Osmanlı Devleti'ne karşı silah kullanmaya başlamışlar ve Yunan ordusunda Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır.

Rumların bir kısmı da sahillerdeki yerleşim yerlerinden alınarak iç kısımlara doğru gönderilip iskân edilmişlerdir. Yunan bağımsızlığından sonra İzmir, Aydın, Manisa ve Balıkesir'e doğru başlayan Rum göçü, Balkan Savaşı sırasında Batı Anadolu'dan Yunanistan'a dönmüş, bu göç, Balkan Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Ayrıca kıyılarda bulunan Rumların bir kısmı da Osmanlı yönetimi tarafından iç kısımlara gönderilmiştir. İzmir'in işgalinden sonra bu durum tekrar tersine dönmüştür. İç Batı Anadolu'daki Rumlar, adalara ve Yunanistan'a göç eden Rumlar, tekrar İzmir'e ve sahillere doğru akın etmiştir. Bir de Venizelos'un talimatıyla İzmir'deki nüfus yapısını değiştirmek üzere İzmir'e gönderilen Yunan vatandaşları vardır. Anadolu'da ilerleyen Yunan ordusuna karşı Türk direnişi güç kazanmaya başlayınca Venizelos, Ankara hükümetine nüfus mübadelesi teklifinde bulunmuştur. Venizelos, Yunan işgali altındaki bölgede kalan Müslümanlar ile İç Anadolu ve Karadeniz bölgesindeki Rumların mübadelesini teklif etmiştir.¹⁴ Bu teklif kabul görmeyince İç Anadolu kısmında bulunan Rumlar da bir organizasyonla İzmir'e yerleşmek amacıyla harekete geçirilmiştir. Çünkü Yunanistan'ın zihin kodlarında ulus devlet, etnik temizlik olarak yer etmiştir.¹⁵

İzmir'e yönelik Rum göçünün izlerine İzmir'in işgalinden hemen önce de rastlamak mümkündür. 2 Ocak 1919 tarihinde Kayseri Mutasarrıflığı, İzmir ahalisinden olmayan Kayseri Rumlarının, büyük kitleler halinde İzmir'e göç etmeye başlaması üzerine telaşlanmış ve Dâhiliye Nezaretinden yapılması gereken durumla ilgili görüş sormuştur. ¹⁶ Fakat konuyla ilgili bir cevap alamayan Kayseri Mutasarrıflığı, 6 Ocak 1919 tarihinde tekrar Dâhiliye Nezaretinden bilgi istemiştir. Harbiye Nezaretinin emriyle askeri kaynaklardan gelen talimatta Tokat, Amasya, Ankara, Konya, Ereğli, Karaman, Afyonkarahisar, Eskişehir ve İzmir çevresi sınırları içindeki göçmenlerin Adana'ya gönderilmesi istenmiştir. Kayseri Mutasarrıflığı ise buralarda böyle göçmen bulunmadığını belirtmiş ve Adana İzmir ve benzeri yerlere gitmek isteyen Rumlar hakkında yapılması gerekeni sormuştur.¹⁷

9 Mart 1919 tarihli yazıyla Dâhiliye Nezareti, Ankara Valiliğinden son iki ay içinde Keskin'deki Rumlardan ne kadar Rum nüfusun İzmir'e gittiğinin, seyahat sebeplerinin neler olduğunun ve seyahat belgesini nasıl aldıklarının araştırılması talimatını vermiştir.¹⁸ Ankara Vilayetinden gelen şifre cevapta; Keskin'de yerleşik

¹³ Erik Jan Zürcher, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.5.

¹⁴ Zürcher, *Türkiye'de Etnik Çatışma*, s.15.

¹⁵ Zürcher, *Türkiye'de Etnik Çatışma*, s.16.

¹⁶ BOA, DH.ŞFR.650-30, R-02.11.1335/ M. 02 Ocak 1919, s.1-2.

¹⁷ BOA, DH.ŞFR.650-73, R-06.11.1335/ M. 06 Ocak 1919, s.1-2.

¹⁸ BOA, DH.ŞFR.97-92, R-09.03.1335/ M. 09 Mart 1919, s.1.

Rumlardan usulüne göre müracaat eden otuz altı hanenin seyahat belgesi olarak ve otuz nüfusun da seyahat belgesi almadan İzmir ve İstanbul'a gittikleri bilgisini vermiştir.¹⁹ Aslında Osmanlı yöneticileri, yaklaşmakta olan felaketin farkındadırlar. Önlem alma çabasındadırlar. Fakat Osmanlı yöneticileri, Yunanistan tarafından Osmanlı ülkesindeki Rumlar üzerinden operasyon yapılırken gelişmeleri görmekte geç kalmışlardır.

31 Mart 1919 tarihli Konya'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda; Sille kasabasındaki evlerini yıkarak Konya'ya göç eden Rumların miktarı yüze ulaşmış olduğu belirtilmektedir. Fakat Rumlar, evlerinin doğal nedenlerle yıkıldığını ve göç etmek zorunda kaldıklarını belirtse de bu yıkma işlemlerinin gizli bir emre bağlı olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Rumların İzmir'e giderek oralandaki Rum nüfusu çoğaltmak emeline uygun hareket ettiği belirtilerek, söz konusu yıkımın yasaklanması ve göçe izin verilmemesi istenmiştir.²⁰

Ankara Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Nisan 1919 tarihli şifre telgrafta; Keskin Kaymakamlığından gelen ve son iki ay içinde Rumların dikkat çekecek derecede ve kafileler halinde İzmir'e gitmekte oldukları bilgisi nezarete ulaştırılmıştır.²¹

İşgalin yaklaştığı dönemde yerel yöneticilerden nezarete gelen uyarılar ve Orta Anadolu'daki Rum nüfusta hareketlenme artmıştır. Aslında bu gelişmeler, beklenen felaketin öncü sarsıntılarıdır. İşte bunlardan birisi de 5 Mayıs 1919'da İzmir Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdır. Bu yazıda, İtalya ile Yunanistan arasında Rumlar üzerinden yürüyen bir çekişme haberi verilmiştir. Rodos'ta İtalyan askeri ile Rumlar arasında olaylar çıkmış, İtalyanlar da Rodos'taki bütün Rumları ve Rum bölgelerini abluka altına almış ve bununla da yetinmemişler, Rumlardan, içinde papazların da bulunduğu yüz kadar şahsı kurşuna dizmişlerdir. İtalyanlar kusurlu buldukları ve kendi askerlerinden yirmi kadarını da idam etmişlerdir. Ayrıca Rodos'taki bütün Rumları, Yunanistan'a gönderecekleri duyumu alınmıştır.²² Yunanistan'ın Rum nüfusu, kendi lehine her ortamda ve her güce karşı kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. İtalya ise kendi işgal ve nüfuz bölgesinde, Yunanistan kontrolündeki Rumların etkinliklerini engellemeye çaba sarf ettiği görülmektedir.

13 Mayıs 1919 tarihi, işgalden iki gün öncesidir. Dâhiliye Nezareti, Aydın Vilayetine gönderdiği yazıyla İzmir Rum nüfusunu çoğunluk olarak göstermek için içeriden ve dışarıdan çok sayıda Rum'un İzmir'e gidip yerleştikleri bilgisini paylaşmaktadır. Sonra da bu yerleşimin siyasi sakıncalarının valilik tarafından da

¹⁹ BOA, DH.ŞFR.624-32, R-02.04.1335/ M. 02 Nisan 1919, s.1-2.

²⁰ BOA, DH.İ.UM.EK.50-25, R-31.03.1335/ M. 31 Mart 1919, s.3.

²¹ BOA, DH.ŞFR.616-115, R-22.02.1335/ M. 22 Nisan 1919, s.1.

²² BOA, DH.EUM.KLH, 4-34, R-05.05.1335/ M. 05 Mayıs 1919, s.38.

bilindiği halde engel olunmaması ve Nezaret makamının da haberdar edilmemesinin sebepleri sorulmaktadır. Acil olarak cevap istenmektedir.²³

Görülen o ki, sıkıntı sadece merkez yönetiminde değildir. Taşra yönetiminin de ilgisizliği dikkat çekmektedir. Mondros Mütarekesi sonrası, Osmanlı idaresinin bütün katmanlarında korku, endişe ve basiretsizlik hâkim olmaya başlamıştır. İşgal geliyor demiş, ülkede Rum nüfustaki hareketlilik bunu göstermiş, fakat görmesi gerekenler gelişmeleri gördüğü halde çekingen davranmaya devam etmişlerdir.

Yunan hükümeti ise Rum göçmenlerin İzmir, Ayvalık, Dikili, Urla, Çeşme ve Eski Foça limanlarına çıkabileceğini ve buralardan uygun yerlere sevk edileceklerini açıklamıştır. Bu suretle sistematik bir Rumlaştırma siyaseti izlemeye başlamıştır.²⁴ Yunan İşgal İdaresi, Aydın vilayetinin tamamına ve Ayvalık ile Cunda adalarına Rum göçmenlerin yerleştirilmesi işini organize etmiştir.²⁵

2- Orta Anadolu'daki Rumların Hareketliliği

İzmir'in işgali sonrası oluşan ortamda Türk ve Müslüman unsurun göçlerine engel olmak için önce askeri ve yerel idareler, daha sonra kurulan Men-i Muhacerat Heyetleri Müslüman göçünü engellemek için girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak onların çabaları istenilen sonucu vermemiş ve halk göç etmeye devam etmiştir. Bunun üzerine halkı eski yerlerine iade etmek için İade-i Muhacirin Heyetleri oluşturulmuştur. Muhacirler, yerlerine iade edilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır.²⁶

Ankara, Niğde, Afyonkarahisar, Kayseri, Isparta ve Konya gibi vilayet ve mutasarrıflıklar ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalar, Orta Anadolu'dan İzmir ve çevresine doğru bir Rum göçünün olduğunu kanıtlamaktadır. İzmir'in işgali sonrası başlayan Rum göçü, yerel yöneticilerin epeyce başını ağrıtmış, merkezi yönetimin kararsızlıkları ve verdiği emirler arasında zorlanmıştır.

Niğde'den Göç

21 Mayıs 1919 tarihiyle Niğde'den gönderilen şifrenin muhatabı Dâhiliye Nezaretidir. Ulukışla mıntıkasında bulunan Bulgardağı Madeni ve Ocak, Hıristiyan köyleri, İzmir'in işgalinden dolayı misilleme ile tehdit edilmiş olduklarını yaymaya başlamışlardır. Böyle bir misillemenin, İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesini işletmesinden korkan nezarete, Ulukışla'da herhangi bir asayiş sorunu çıkma ihtimali bulunmadığı ve İtilaf Devletleri ordularının Niğde ve çevresini işgali tehlikesine maruz kalınacağı söylentilerinin aslı olmadığı bildirilmiştir.²⁷

²³ BOA, DH.ŞFR.99-183, R-13.05.1335/ M. 13 Mayıs 1919, s.1.

²⁴ Karakuş, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali...*, s.118.

²⁵ Karakuş, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali...*, s.121.

²⁶ Yıldırım, "Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri...", s.94.

²⁷ BOA, DH.ŞFR.631-42, R-21.05.1335/ M. 21 Mayıs 1919, s.1-3.

Uzun bir aradan sonra gönderilen 2 Aralık 1919 tarihli ve Niğde çıkışlı şifre telgraf, Dâhiliye Nezaretine iletilmiştir. Bu telgrafta belirtilen sorun, Rumların İzmir'e değil İstanbul'a göçüdür. Niğde merkez ve çevresinden Rumların İstanbul'a göçleri, her gün arttığı, buna bir sebep bulunmadığı, Rumların bu hareketlerinin İstanbul'un Rum nüfusunu artırma amacına yönelik özel bir amaç için yapıldığı ve bu konuda ne yapılması gerektiği sorulmuştur.²⁸ Yani Niğde'den göçler sadece İzmir'e yönelik değildir. Hedefte olan yerlerden birisi de İstanbul'dur. Yunanistan'ın ilk hedeflerinden biri İzmir, diğeri de İstanbul'dur. Sonra da bütün Anadolu'dur.

Ankara'dan Göç

Ankara'nın Keskin ve Akdağmadeni kazalarından İzmir'e Rum göçü ile karşılaşmaktadır. Valiler ve kaymakamlar hem bu Rum göçüyle ve hem de Rum göçüne karşı Kuva-yı Milliye gücü oluşturanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çünkü Ankara'dan Batı Anadolu'ya ve özellikle İzmir'e dönük Rum göçlerini engellemek için bazı vatanseverler de harekete geçmiştir. Yerel ve merkez yöneticilerini en çok telaşlandıran da bu gelişmeler olmuştur. Örnek olarak 11 Haziran 1919 tarihli şifre telgraf, Ankara Valisi Muhittin'den Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir. Keskin kazası Beyobası köyünden Yüzbaşı Kaplan Naci'nin İzmir'e gitmek üzere çete yazmaya başladığına, bu gibi girişimlere karşı halkın uyarıldığına ve kişi hakkında gerekli araştırmanın başlatıldığına dairdir. Yazıya göre Yüzbaşı Kaplan Naci, vatanın selametini ve bütünlüğünü korumak için köylerden etrafına gönüllü toplamaya başlamış, katılımlar artmaya başlayınca dikkati çekmiş ve bulunduğu yerden aldırılmıştır. 20. Kolordu Kumandanlığına durum bildirilmiş, 20. Kolordu Kumandanlığı gerekli işlemleri başlattığı gibi devletin gücünü göstermek ve masum halkı kandırmasını engellemek gibi bir gerekçeyle Yüzbaşı Naci'yi kontrol altına almıştır. Ayrıca Kırşehir Sancağı da konuyla ilgili olarak uyarılmıştır.²⁹ 13 Haziran 1919 tarihli şifre telgrafın konusu, yine Yüzbaşı Naci'dir. Yüzbaşı Kaplan Naci'nin İzmir'e gitmek üzere yazdığı gönüllülerle beraber devre dışı bırakıldığı ve hareketinin sonuçsuz hale getirildiği haberi verilmiştir. Yüzbaşı Kaplan Naci, vatani korumak için İzmir'e gitmek üzere köylere çıkmış ve gönüllü yazmaya başlamıştır. Birkaç kişi de kaydetmiştir. Onlarca kişinin katılacağı duyumu da alınmıştır. Bunun üzerine işlem başlatılmış ve 11 Haziran 1919 tarihli yazıya ilave olarak gönderilen bu yazıda, ortaya çıkan tehlikenin ortadan kaldırıldığı bilgisi verilmiştir.³⁰

16 Haziran 1919 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen yazıda; Keskin Kaymakamı'nın İzmir'in işgali üzerine Müslüman halkı Hıristiyan halk aleyhine kışkırttığı ve Kafkas Cephesinden dönen Yüzbaşı Kaplan Bey'in bir çete kurduğu ve asayiş tehdit ettiği belirtilerek önlem alınması emredilmiştir.³¹

²⁸ BOA, DH.ŞFR.653-31, R-02.12.1335/ M. 2 Aralık 1919, s.1.

²⁹ BOA, DH.ŞFR.633-147, R-11.06.1335/ M. 11 Haziran 1919, s.1-4.

³⁰ BOA, DH.ŞFR.634-21, R-13.06.1335/ M. 13 Haziran 1919, s.1-3.

³¹ BOA, DH.EUM.AYŞ, 12-50, H-17.09.1337/ M. 16 Haziran 1919, s.1.

Keskin Kaymakamı'na ve Kaplan Naci'ye karşı uygulanan hareket tarzı, Rum nüfusun hareketlerini kontrol etmekte zorlanan Osmanlı yöneticilerinin, muhalif hareketleri baskı altına almakta tereddüt etmediğini göstermektedir.

19 Haziran 1919 tarihli şifre telgrafta ise Ankara Valiliği; Dâhiliye Nezaretine akrabalarıyla görüşmek ve ticaret yapmak gibi bahanelerle özellikle İzmir'e ve İstanbul'a gitmek üzere Rumların seyahat belgesi almak için yoğun müracaatta buldukları haberini vermektedir. Rum hareketinin bu dönemdeki merkezi Keskin kazasıdır.³² Bu telgraf, 16 Haziran tarihli telgrafa ilave olarak gönderilmiştir. Aslında İzmir gibi İstanbul'da da nüfus yapısını değiştirmek, Yunanistan'ın hedefleri arasındaydı. Çünkü Yunan Megali İdeasının merkezi İstanbul'du. Öte yandan İstanbul'a gitmek için seyahat belgesi alan Rumların bir kısmının hedefi de İzmir'e ulaşmaktır. Seyahat belgesini almak için böyle bir yol izledikleri anlaşılmaktadır.

26 Haziran 1919 tarihli şifre telgraf, Ankara Valisi Muhittin tarafından Dâhiliye Nezaretine ulaştırılmıştır. Bu telgrafta da Akdağmadeni kazasındaki Rum nüfusun, İzmir'e gitmek için harekete geçtiği bilgisi paylaşılmıştır. İzmir'de Rum çoğunluğunu oluşturmak için Akdağmadeni nüfusuna kayıtlı Rumların, İzmir'e gitmek üzere seyahat belgesi almadan Adana, Mersin üzerinden İzmir'e gittikleri bildirilmiştir.³³

11 Aralık 1919 tarihli ve Ankara kaynaklı şifre telgrafın muhatabı yine Dâhiliye Nezaretidir. İzmirli olmayan Rumların, seyahat belgesi alarak Adana ve Antalya üzerinden İzmir'e gitmek istedikleri anlaşıldığı belirtilerek, konuyla ilgili yapılması gerekenlerin tekrar sorulduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Bütün bu yazışmalardan sonra 13 Aralık 1919 tarihli şifre ile Dâhiliye Nezaretinden Ankara Vali Vekilliğine; İzmirli olmadıkları halde buldukları yer ile işliklerini keserek İzmir'e gitmek isteyen Rumların gitmelerine izin verilmemesi ile ilgili Meclis-i Vükela kararı tebliğ edilmiştir. Aslında bu yazı, 25 Kasım 1919 tarihli kararın teyit olarak duyurulmasıdır.³⁵

Afyon'dan İzmir'e Göç

Afyon'dan İzmir'e giden Rumlar, Dinar'da oturmaktadır. Ayrıca Nazilli'de bulunan Rum nüfusun da önce Afyon'a ve oradan da İzmir'e gitmek gibi bir yol izlediği görülmektedir.

27 Temmuz 1919 tarihli Afyon'dan gönderilen yazıda; İzmir'e gitmek için seyahat belgesi isteyen Dinar Rumlarının müracaatlarının artmaya devam ettiğinden söz edilerek izin belgesi verilir verilmemesi, Dinar Kaymakamlığı tarafından valiliğe

³² BOA, DH.ŞFR, 634-116, R-19.06.1335/ M. 19 Haziran 1919, s.1-2.

³³ BOA, DH.ŞFR, 635-86, R-26.06.1335/ M. 26 Haziran 1919, s.1.

³⁴ BOA, DH.ŞFR.653-140, R-11.12.1335/ M. 11 Aralık 1919, s.1.

³⁵ BOA, DH.ŞFR.105-99, H-20.03.1338/ M. 13 Aralık 1919, s.1.

sorulmuş, valilik de bir sonraki emre kadar izinlerin durdurulmasına karar vermiştir. Valilik, bu süreç içerisinde nezaretten gelecek kararı beklemeye başlamıştır.³⁶

12 Ağustos 1919 tarihinde Afyon'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Dinar'dan İzmir'e göç etmek isteyen Rumların işlemlerinin zorlaştırılması ve engellenmesi, Dinar Kaymakamlığına bildirilmişti. Fakat İzmir Jandarma Bölge Müfettişliğine İtilaf Devletleri tarafından tayin edilen İtalyan Binbaşısının maiyetindeki üç İtalyan askeri ile Dinar'a gelerek oradaki Rumları, Antalya yoluyla İzmir'e kaçırdığı tespit edilmiştir.³⁷ Durum hakkında nezaret bilgilendirilmiştir. Başka bir şey yapılamamıştır. Bir İtalyan binbaşı ve üç asker bir ilçeye gelip dilediği gibi davranabilmiştir. Durum ile ilgili olarak Nezaretten ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Fakat cevap bir türlü gelmemiştir.

18 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Afyon Mutasarrıflığına gönderilen yazıda, İzmir'e doğru başlayan Rum göçünün engellenmesi için mümkün olduğu kadar önlem alınması emredilmiştir.³⁸

8 Kasım 1919 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Afyonkarahisar Mutasarrıflığına gönderilen şifrede; Aydın'ın işgali sırasında Nazillî'ye sevk edilmiş olan Rum ailelerden bazısının Afyonkarahisar yoluyla İzmir'e gitmelerine yerel yönetimce izin verildiği halde bunların Dinar'da Kuva-yı Milliye tarafından tutuklandıklarından söz edilmektedir. 24 Eylül'e kadar tutuklu kalan Rum ailelerin yirmi iki kişiden ibaret olduğundan ve Dinar'da bir evde tutulduklarından bahisle gitmelerine engel olunmaması istenmiştir. Çünkü İngiltere Fevkalade Komiserliği devreye girmiştir. İngiltere'nin baskısı üzerine Dahiliye Nezareti, bu Rum ailelerin İzmir'e gitmelerine izin verilmesi talimatı vermiştir. Ayrıca neden tutuklandıklarının ve hâlâ tutuklu olup olmadıklarının araştırılıp cevaplanması istenmiştir.³⁹

Dâhiliye Nezareti birçok yazısında, Rumların İzmir'e gitmelerinin engellenmesi talimatı verirken, İngiltere Fevkalade Komiserinin baskısına direnememiş ve valilerini hesaba çeker tarzda yazılar da göndermiştir. Aynı şekilde İtalyan binbaşı ve üç askerin Dinar'daki Rumları alıp götürmesine de kimsenin sesi çıkmamıştır.

Isparta'dan Göç

7 Ağustos 1919 tarihinde Isparta Mutasarrıfı Talat tarafından, Dâhiliye Nezaretine gönderilen şifre telgrafta, Antalya'dan İzmir'e gitmek isteyen Rumlara izin verilmeyeceği bildirilmiştir. Gerekçe olarak da İzmir'e ulaşan Rumların Yunan ordusuna katılmasını göstermiştir. İzmir'e gitmek üzere bir ay içinde seyahat belgesi

³⁶ BOA, DH.KMS, 54-33, R-27.07.1335/ M. 27 Temmuz 1919, s.7; BOA, DH.ŞFR.-639-25, R. 27-07.1335/ M.27 Temmuz 1919, s.1.

³⁷ BOA, DH.KMS, 54-33, R-12.08.1335/ M. 12 Ağustos 1919, s.23; BOA, DH.ŞFR.-641-72, R.12.08.1335/ M.12 Ağustos 1919, s.1-2.

³⁸ BOA, DH.KMS, 54-33, R-18.08.1335/ M. 18 Ağustos 1919, s.21.

³⁹ BOA, DH.ŞFR-104-177, R. 08.10.1335/ M. 08 Ekim 1919, s.1.

isteyen Rumların dikkat çekici derecede arttığı, İzmir'e gidenlerin de Yunan ordusuna katıldığı polis raporlarından anlaşılmıştır. Onun için vali, yaşlı olanları hariç Rumlara seyahat belgesi verilmeyeceğini ve İzmir'e gönderilmeyeceklerini ifade etmiştir.⁴⁰ 7 Ağustos 1919 tarihinde Isparta Mutasarrıflığına gönderilen emirde, mutasarrıfın kararı teyit edilmiş ve asker olabilecek yaştaki Rumlara seyahat belgesi verilmemesi istenmiştir.⁴¹

8 Ağustos 1919'da Isparta kaynaklı yazı, Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla Konya Valisi Cemal Bey'e gönderilmiştir. Böylece Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Ağustos 1919 tarihli telgrafın içeriği hakkında Konya Valisi Cemal Bey de bilgilendirilmiş olmaktadır.⁴² 9 Ağustos 1919 tarihli ve Konya çıkışlı yazı, bir gün önceki bilgileri teyit etmiştir. Dâhiliye Nezareti de mutasarrıflığın bu kararını onaylamak zorunda kalmıştır.⁴³

Konya'dan Göçler

13 Eylül 1919 tarihiyle Dâhiye Nezaretinden Konya Vilayetine yapılan duyuruda; İzmir'deki Rum nüfusunu fazla göstermek için Osmanlı ülkesi içinden ve dışından birçok Rum'un İzmir'e gidip yerleştikleri haber alındığı, bundaki siyasi sakıncaları görebilecek iken engel olunmadığı ve Nezaretin haberdar edilmediği belirtilerek, bunun sebebinin acil olarak açıklanması istenmiş ve adeta hesap sorulmuştur.⁴⁴ Yani Konya'dan İzmir'e yönelik Rum göçüne engel olma konusunda Konya valiliğinin ihmalden söz edilmiştir. Burada da yerel yöneticilerin ihmali ile karşılaşmıştır.

Kayseri'den İzmir'e

4 Kasım 1919'da Dâhiliye Nezaretinden Sadaret makamına gönderilen yazıda, İzmir halkından olmayan Rumların büyük kalabalıklar halinde İzmir'e göç etmekte oldukları görülmüş ve Kayseri ahalisinden oldukları halde Konya, Ereğli, Ankara, İstanbul ve Beyrut'a gitmekte olan Rum ve Ermenilerin, gitmelerinin engellenmesinin, o dönem şartlarında pek mümkün görülmediği notuyla birlikte, yapılması gereken sorulmuştur.⁴⁵

8 Kasım 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadaret makamına gönderilen yazıda Tokat, Amasya, Kayseri, Ankara, Konya, Ereğli, Karaman, Afyonkarahisar, Eskişehir ve İzmir havalisini kapsayacak şekilde, bu yerlerdeki göçmenlerin Adana'ya gönderilmeleri, Harbiye Nezareti tarafından bildirilmiştir. Fakat oralarda bu anlamda bir göçmen bulunmadığı cevabı gelmiştir. Adana, İzmir ve diğer yerlere gitmek

⁴⁰ BOA, DH.ŞFR, 640-115, R-07.08.1335/ M. 7 Ağustos 1919, s.1-2.

⁴¹ BOA, DH.KMS, 54-33, R-07.08.1335/ M. 07 Ağustos 1919, s.13.

⁴² BOA, DH.KMS, 54-33, R-08.08.1335/ M. 08 Ağustos 1919, s.15.

⁴³ BOA, DH.KMS, 54-33, R-09.08.1335/ M. 09 Ağustos 1919, s.17; BOA, DH.ŞFR.-641-13, R-09.08.1335/ M- 9 Ağustos 1919, s.1.

⁴⁴ BOA, DH.EUM.KLH, 4-34, R-13.09.1335/ M. 13 Eylül 1919, s.36.

⁴⁵ BOA, BEO-4600-344965, R-04.09.1335/ M. 04 Kasım 1919, s.5.

isteyen Ermeni ve Rumların da Kayseri halkından oldukları açıklanmış ve bu durum karşısında yapılması gereken tekrar sorulmuştur.⁴⁶

13 Kasım 1919 tarihli yazı, Sadaret makamından Dâhiliye Nezaretine gönderilmiş ve İzmir'e yönelik yoğunluk kazanan Rum göçüyle ilgili önlem alınması istenmiştir. Konu, İzmir'in asli halkından olmadıkları halde, bir süredir kalabalık kafiler halinde İzmir'e taşınmakta olan Kayseri nüfusuna kayıtlı Rumlarla ilgilidir. Rumların yerleşmek maksadıyla olmayan, ilişkilerini kesmeden, ticaret amaçlı olarak İzmir'e veya başka yerlere gitmelerinde bir sakınca olmadığı, yerleşmek amacıyla ve buldukları yerlerden ilişkilerini keserek İzmir'e veya başka bir yere gitmek isteyenlere izin verilmemesi istenmiştir.⁴⁷

13 Kasım 1919 tarih ve 537 Sayılı yazı ile Bakanlar Kurulu, İzmir ile hiçbir alakaları olmadıkları halde buldukları yerlerden ilişkilerini keserek yerleşmek maksadıyla İzmir'e gitmek isteyen Kayseri Rumlarına izin verilmemesi talimatını Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. İsteyen herkesin ticaret ve benzeri amaçlarla İzmir'e veya başka bir yere gitmesinde sakınca görmeyen Meclis-i Vükela, Rum halkının buldukları yerlerden ilişkilerini keserek İzmir'e gitmek istemelerinden dolayı en azından telaşlanmış ve önlem almak zorunda kalmıştır.⁴⁸ Bunun üzerine 25 Kasım 1919 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Kayseri Mutasarrıflığına gönderilen şifrede; Bakanlar Kurulu'nun 2 Kasım tarihli kararı tebliğ edilmiştir. Buna göre, İzmir'in yerleşik halkından olmadıkları halde İzmir'e yerleşmek amacıyla buldukları yerlerden ilişkilerini keserek İzmir'e gitmek isteyen Rumların gitmelerine izin verilmemesi emredilmiştir.⁴⁹

3- Güneybatı Anadolu'dan İzmir'e Göçler

Bu bölgeden iki şehrin adı öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi Antalya, diğeri ise Muğla'dır. Antalya, hem bir geçiş güzergâhı ve hem de Rum göçüne kaynaklık eden yerlerden birisidir. Muğla da İzmir'e bir geçiş yolu olarak kullanılmıştır.

Antalya'dan Göç

24 Temmuz 1919 tarihinde Antalya'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda; Antalya ve çevresi halkından olan Rumlardan bazılarının İzmir'e gitmek için dikkat çekici bir şekilde seyahat belgesi isteğinde buldukları görüldüğü ifade edilmektedir. Rumların maksadının İzmir'deki Rum nüfusunun çoğaltılması olduğunu tespit eden yöneticiler, Dâhiliye Nezaretinden Rum halkın İzmir'e gitmelerine izin verilip verilmeyeceği konusundaki kararın acilen bildirilmesi talebinde bulunmuşlardır.⁵⁰ 26 Temmuz 1919 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Antalya Mutasarrıflığına gönderilen yazıda; İzmir'e gitmek isteyen Rumların, gitmelerinin

⁴⁶ BOA, BEO-4600-344965, R-08.09.1335/ M. 08 Kasım 1919, s.3.

⁴⁷ BOA, BEO-4600-344965, R-13.09.1335/ M. 13 Kasım 1919, s.1.

⁴⁸ BOA, MV. 217-111, H-19.02.1338/ M.13 Kasım 1919.

⁴⁹ BOA, DH.ŞFR.104-287, H-02.03.1338/ M. 25 Kasım 1919, s.1-2.

⁵⁰ BOA, DH.KMS, 54-33, R-24.07.1335/ M. 24 Temmuz 1919, s.3.

engellenmesi, valinin idare yeteneğine bırakılmıştır.⁵¹ 29 Temmuz'da Dâhiliye Nezareti tarafından Afyon ve Antalya'ya gönderilen bir başka yazıda, İzmir'e gitmek isteyen Rumların hareketlerinin takip edilmesi emredilmiştir.⁵²

Burada kararsız bir idari tutum görülmektedir. Ne yapacağını bilmeyen veya riski göze alamayan bir yönetim tarzı ile İzmir ve çevresinde nüfus yapısını değiştirme sorununun kaderine terk edildiği söylenebilir.

Muğla'dan İzmir'e Göç

1 Eylül 1919 tarihli yazı, Dâhiliye Nezaretinden Menteşe Mutasarrıflığına hitaben yazılmıştır. Bu yazıda her ne sebeple olursa olsun Rumların Muğla'ya girmelerine engel olunduğu İtalya Temsilciliğinden bildirildiği, Rumların içinde Osmanlı vatandaşı olanların da bulunduğu belirtilmektedir. Bu yasaklamanın hangi emir ve karara bağlı olarak gerçekleştirildiğinin bilgisi istenmektedir.⁵³

İtalyanlar, Yunan işgalinin Muğla yönüne doğru yayılmaması için Muğla dışından gelen Rumların, Muğla'ya gelip yerleşmesine izin vermemiştir. Bu gelenlerin içinde Osmanlı vatandaşı olan Rumların da bulunması konusuna Dâhiliye Nezareti ise takılmıştır. Çünkü İtilaf Devletlerinden gelen baskı, Dâhiliye Nezaretini tutarsız hareket etmeye yönlendirmiştir, denilebilir.

4- Kuzeydoğu Anadolu'dan İzmir'e Rum Göçü

Bu başlık altında Kafkaslardan getirilen Rumların, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesine yerleştirilmesi ve bir kısmının da İzmir'e gönderilmesi konusu ele alınmıştır. Ayrıca Sivas'ta bulunan Rum çocuklarının bakılmadığı, onların bakımı için Samsun'a gönderilmeleri gündeme gelmiştir.

1 Eylül 1919 tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda; Kafkasya'dan Osmanlı sınırlarına yakın bulunan yerlerdeki Dukarimecingerd, Karaorgan, Köprüoğlu, Yeniköy köylerinin Rum halkının tamamen göç ettiği ve bunların Yunanistan tarafından kararlaştırılan bir teşkilat vasıtasıyla Trabzon, Samsun ve İzmir'de iskânı için sevk edilecekleri bilgisi paylaşılmıştır. Adı geçen göçmenlerin Osmanlı ülkesine girişinin engellenmesi için gereken yerlere emir verilmesi isteği iletilmiştir.⁵⁴ Bu emir, 17 Eylül 1919 tarihinde teyit amaçlı tekrar gönderilmiştir.⁵⁵

11 Eylül 1919 tarihiyle Trabzon'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda; daha önce Trabzon'a gelen Rum göçmenler, Trabzon ile ilişkilerini keserek İngiliz temsilcisinin onayı ile Rusya'ya geri gönderildiği, fakat bunlardan yüz elli kadınının

⁵¹ BOA, DH.ŞFR, 101-36, R-26.07.1335/ M. 26 Temmuz 1919, s.1.

⁵² BOA, DH.KMS, 54-33, R-29.07.1335/ M. 29 Temmuz 1919, s.5.

⁵³ BOA, DH.KMS, 54-33, R-01.09.1335/ M. 1 Eylül 1919, s.34.

⁵⁴ BOA, DH.KMS, 54-33, R-01.09.1335/ M. 1 Eylül 1919, s.38.

⁵⁵ BOA, DH.KMS, 54-33, R-17.09.1335/ M. 17 Eylül 1919, s.36; BOA, DH.ŞFR-103-190, R. 17.09.1335/ M. 17 Eylül 1919, s.1-2.

Trabzon'a geri dönmeye çalıştıkları ve konuyla ilgili ne yapılması gerektiği hakkında bilgi istenmiştir.⁵⁶

İzmir ve İstanbul'a yönelik Rum göçü üzerine 11 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Vükela, Osmanlı ülkesi dışından gelenlerin geri iade edilmesi konusunda karar almak zorunda kalmıştır. Çünkü Amerika'dan birçok Rum'un önce Yunanistan'a göç ettikleri, daha sonra bu Rumları, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerdeki azınlıkların çoğunluğu ele geçirmesi için oralara yerleştirdikleri görülmüştür. Hatta Rusya'nın güney kısımlarındaki Rumları, Trabzon ve İstanbul havalisine yerleştirmeye başlamışlardır. Onun için Harbiye Nezareti, Osmanlı hükümeti tarafından gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Rusya ve başka yerlerden gelecek olan Rumların, iâşe ve asayiş gerekçesiyle Osmanlı ülkesine girişine izin verilmemesi ve geri iade edilmeleri kararını almıştır. Konuyla ilgili olarak Hariciye Nezaret aracılığıyla İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Dâhiliye Nezareti aracılığıyla Polis Müdüriyetine bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁷

Sivas Valisi Reşit tarafından Dâhiliye Nezaretine 3 Eylül 1919 tarihli gönderilen yazıda; Sivas merkezde yerleşik olan otuz kırk hane kadar Rum bulunduğu, diğer yerlerden toplanan yetmiş kadar Rum çocuğuna Sivas'ta bakıldığı, fakat uzun süre burada bakımlarının mümkün olmadığı gerekçesiyle Samsun'a gönderilerek oradaki yetimhanede bakılacakları, Rum rahibi tarafından ifade edildiği, bunların Samsun'a gönderilmesinde sakınca olup olmadığı sorulmuştur.⁵⁸

Buradaki amacın da Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde kurulması hedeflenen Pontus Rum Devleti'ni kurmak için nüfus yapısını değiştirmek olduğu görülmektedir. Organizasyonun içinde Rum rahiplerin olması, bu göç isteğinin masum bir talep olmadığına işaret etmektedir. Diğer taraftan Kafkasya'dan getirilen Rum nüfustan bir kısmının da İzmir'e gönderilmeye çalışılması, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu alma konusundaki ısrarını kanıtlamaktadır.

5- Kuzeybatı Anadolu'dan İzmir'e Rum Göçü

İşgal altındaki İzmir'e sadece Orta Anadolu'dan değil, Kuzeybatı Anadolu'dan, Güneybatı Anadolu'dan, Adalardan ve Yunanistan'dan da göç hareketi görülmektedir. Edirne, İstanbul ve Bursa'dan İzmir'e yönelik göç hareketleri de dikkat çekicidir. İstanbul ve Edirne'de Yunan idealleri arasında olmakla birlikte buralardan İzmir'e Rum göçünün organize edildiğine tanıklık etmek mümkündür. Edirne ve İstanbul'a Yunan kara sınırından geçerek nüfus takviyesi yapmak daha kolay olarak görülmüş olmalıdır. Bu nedenle İzmir ve çevresi, Anadolu'nun her yerinden nüfus olarak desteklenmeye çalışılmıştır. Bazen de İzmir'deki nüfus yapısını değiştirmek üzere görevlendirilmiş Yunan ve Rum çeteleri, İstanbul üzerinden İzmir'e gönderilmiştir.

⁵⁶ BOA, DH.KMS, 54-33, R-11.09.1335/ M. 11 Eylül 1919, s.42.

⁵⁷ BOA, MV.-218-9, H-19.04.1338/ M. 11 Ocak 1920, s.1.

⁵⁸ BOA, DH.KMS, 54-33, R-03.09.1335/ M. 3 Eylül 1919, s.40.

Yunan ve Rum çeteleri ile ulaşılacak istenen amaç; Balkan Savaşları sonrasında yerli Hıristiyan halk arasından oluşturulan silahlı çetelerin yerli Müslümanlara karşı dehşet saçıp onları kıyımdan geçirdiği ve göçe zorladığı gibi şimdi de İzmir'de Müslümanları göç ettirmek istenmiştir.⁵⁹

İstanbul

17 Haziran 1919'da Dâhiliye Nezaretinden Aydın Vilayetine gönderilen yazıda; Yunan ordusu tarafından işgal edildikten sonra boşaltılan İzmir çevresinde sürekli olarak asayiş tehdit etmek ve Yunan iddialarına zemin hazırlamak üzere İstanbul'da bulunan gizli bir komitenin sevk ve yönetimi altında yüz otuz çete reisinin 15 Haziran'da Romanya Vapuru ile İzmir'e gönderildiği haber alındığı yazılmaktadır. Çünkü işgal sonrası, Yunan zulmüne dayanamayan binlerce Türk ve Müslüman işgal altına düşmeyen yerlere doğru göçe zorlanmıştır. İşte nüfus yapısını değiştirmeye çalışan bu komitenin hedefi, İzmir ve çevresinde asayiş bozarak, yeni yerlerin Yunanlılar tarafından işgaline zemin hazırlamak olduğu anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezareti tarafından, bu konuda yerel yöneticilerin çok dikkatli olması, gerekli önlemlerin alınması ve gerekli görülen kişi ve yerlere bildirilmesi, İtilaf Devletleri temsilcilerine de iletilmesi ve sonuçtan bilgi verilmesi talep edilmiştir.⁶⁰

Edirne

Edirne'de İzmir'e Rumların gitmesini kolaylaştırmak için Fransızlar devreye girmiştir. 7 Mart 1920 tarihli yazıda belirtildiği üzere, İzmir ve çevresine gitmek isteyen Rumlara niçin belge verilmediği, Gelibolu'daki Fransız Kumandanı nezdinde bulunan tercüman Alako tarafından Edirne Valisi'ne sorulmuştur. Bununla da yetinilmemiş, Polis Dairesinden belge alamayan Rumlara, Fransızlar belge vermişlerdir. Böylece Rumlar, Fransızların verdiği belgelerle İzmir'e doğru gitmeye başlamışlardır. Edirne valiliği, Fransızların bu hareketiyle ilgili olarak Dâhiliye Nezaretinin gerekeni yapmasını istemiştir. Çünkü Fransızlar devreye girince konu, Edirne Valisi'nin gücünün üzerine çıkmıştır.⁶¹

5 Temmuz 1919 tarihinde Edirne Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Yunanistan'ın Trakya ve İzmir'e yerleşebilmek için bu bölgelere asker yağmaya başladığı, Rum nüfusunu artırmak için de dışarıdan bu bölgelere Rum aileleri getirip yerleştirdikleri bilgisi Birinci Kolordu Kumandanlığı tarafından bildirilmiştir. Birinci Kolordu Kumandanlığının Edirne Valiliğine gönderdiği ve oradan da Dâhiliye Nezaretine bildirilen raporda İzmir ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Madde-3: Yunanlıların İzmir'e sevk ettikleri kuvvet, Beşinci Efzûn Fırkası, Sekizinci Girit Fırkasının Sekizinci Alayı, Akdeniz Fırkasından bir alay ile dört bin jandarmadan ibarettir.

⁵⁹ Yıldırım, “Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri...”, s.85.

⁶⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ, 73-98, H-26.09.1337/ M. 25 Haziran 1919, s.2, 7.

⁶¹ BOA, DH.KMS. 52-69, R-07.03.1336/ M. 7 Mart 1920, s.5.

Madde-4: İzmir'in Müslüman nüfusunu azaltarak Rumları çoğunlukta göstermek amacıyla Makedonya'dan daha önce İzmir ve civarına göç eden Müslümanlar, Yunanlılar tarafından tekrar memleketlerine sevk edilmektedir. Bunun gibi Trabzon'a da pek çok Rum gönderilmektedir.”⁶²

Dâhiliye Nezareti, konuyu Emniyet Genel Müdürlüğüne havale etmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü raporunda da Yunan hükümetinin İzmir ve Trakya'ya Rum ahali getirerek buralarda Rum çoğunluğu elde etmeye çalıştığı, bu gibi Rumların Osmanlı ülkesine girişlerinin engellenmesi konusu Harbiye Nezareti'ne bildirildiği belirtilmektedir.⁶³ Fakat Yunanlıların, Balkan Savaşları sonrası Batı Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Türk ve Müslümanları tekrar Makedonya'ya göndermesi de bir başka etnik temizlik girişimidir.

29 Temmuz 1919'da Edirne Vilayetinden gelen yazıda; Edirne'deki Rumlardan bazılarının ailece İstanbul'a gitmekte oldukları ve bu suretle Anadolu'ya geçerek İzmir civarındaki Rum nüfusu çoğaltmak istedikleri, fakat bu konuyu araştırmakla görevli yabancı heyetin dikkatini çektikleri, yine de Rum iddialarının sağlamlığını kanıtlamak maksadıyla nüfus yapısını değiştirme faaliyetinden vaz geçmedikleri belirtilmektedir.⁶⁴ Yani Yunanlılar, nüfus yapısını değiştirme çalışmalarını, İtilaf Devletlerinin gözleri önünde, inceleme heyetinin gözünün içine baka baka yürütmeye devam etmişlerdir. Yunanlıları İzmir ve çevresine getiren güçlerin onların yaptıklarını görmezden gelmesi gayet normaldi. Elbette Yunanistan da Rumlar da bunu biliyorlardı.

29 Temmuz tarihli yazıya cevap olarak 31 Temmuz'da Edirne Vilayetine gönderilen emirde de; şikâyete meydan vermeyecek idari önlemlerin alınması suretiyle Rum göçünün engellenmesi istenmiştir.⁶⁵

23 Ağustos 1919 tarihli yazı, Edirne Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine ulaştırılmıştır. Edirne ve civarında bulunan Rum ailelerinin son zamanlarda çoğunlukla Bursa, Adapazarı ve diğer yerlere gitmekte oldukları ve bunların Yunan propagandasına kapılarak Anadolu'daki Rum nüfusunu artırarak bir çoğunluk oluşturma maksadını takip etmekte buldukları tespiti yapılmıştır. Bu amaçla 5 Ağustos 1919'dan 21 Ağustos 1919 tarihine kadar Bursa, Adapazarı ve İstanbul'a gitmek üzere Polis İdaresince Rum ailelerine yüz dokuz adet seyahat belgesi verildiği kayıtlardan anlaşılmıştır. On beş- yirmi gün içinde yüzlerce ailenin bu şekilde seyahatleri öngörülmüştür. Bu konuda yapılması gerekenlerin belirlenmesi ve haber verilmesi talep edilmiştir. Nezaret tarafından, mümkün olduğu kadar önlem alınarak Rum ailelerin gitmesinin engellenmeye çalışılması cevabı gelmiştir.⁶⁶

⁶² BOA, DH.EUM.AYŞ, 14-39, H-06.10.1337/ M. 5 Temmuz 1919, s.3.

⁶³ BOA, DH.EUM.AYŞ, 14-39, H-06.10.1337/ M. 5 Temmuz 1919, s.5.

⁶⁴ BOA, DH.KMS, 54-33, R-29.07.1335/ M. 29 Temmuz 1919, s.11.

⁶⁵ BOA, DH.KMS, 54-33, R-31.07.1335/ M. 31 Temmuz 1919, s.9.

⁶⁶ BOA, DH.KMS, 54-33, R-23.08.1335/ M. 23 Ağustos 1919, s.32.

27 Ağustos 1919 tarihli yazı, Dâhiliye Nezaretinden Edirne Vilayetine gönderilmiştir. Belirli bir amaç doğrultusunda başka yerlere gitmekte oldukları beyan olunan Rumlarla ilgili mümkün olan ölçüde önlem alınarak başka yerlere gitmelerinin engellenmesi istenmiştir.⁶⁷

Bursa

İzmir'e yönelik göçlerin çok organize bir hareket olduğu şu örnekte görülmektedir: 23 Mayıs 1919 tarihli Bursa'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen şifre telgrafta; Karacabey ve Sazkahve Boğazı'na Yunan askeri çıkacağı hakkındaki ihbarın gerçekleşmediği arz olunmuştur. Mudanya kazası dâhilinden birçok Rum'un ayrılarak bilinmeyen bir yere doğru gitmekte oldukları, Mudanya Kaymakamlığı tarafından bildirilmiştir. Bu kaçan Rumların, İzmir'deki Yunan ordusuna katılmak niyetiyle harekete geçtiği düşülmüştür. Mudanya'nın Tirilye Nahiyesi ve Karacabey'e bağlı birçok Rum köyünden toplanan çetelerin Sazkahve Boğazı'nda faaliyete geçme ihtimalinden söz edilmiştir. Ayrıca Sazkahve Boğazı'na Yunan askeri çıkacağı haberleri ile Rum çetelerinin aynı yerde toplanması bilgilerinin birbiriyle ilişkili olduğu konusuna dikkat çekilmiştir. Her ihtimale karşı Mudanya ve Karacabey jandarma kuvvetleri artırılarak hazır tutulması yoluna gidilmiştir.⁶⁸

6- Rum Göçünün Hedefi: Aydın Vilayeti

İzmir'in işgali öncesi ve sonrasında yaşanan Rum göçüyle ilgili birçok vilayetten Dâhiliye Nezaretine bilgiler ulaştırılmış, neler yapıldığı bilgisi verilmiş ve neler yapılması gerektiği sorulmuştur.

14 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Aydın Vilayetine gönderilen yazıda; İtilaf Devletleri tarafından gönderilen İnceleme Heyetinin, İzmir'de çoğunluğun Rumlarda olduğuna dair bir kanaat edinmeleri için çeşitli vilayetlerden bir takım Rumların İzmir'e gitmekte olduğu konusunda vilayetin dikkati çekilmiş ve gerekli önlemlerin alınması emredilmiştir.⁶⁹

Yunanlıların nüfus yapısını değiştirmek için yaptığı organizasyonlar, İstanbul'dan getirdiği Rum çeteler, Anadolu'nun pek çok yerinden getirdiği Rumları İzmir'e iskânı, İzmir ve çevresindeki Türk ve Müslüman halkı başka yerlere göç ettirmesi sonrasında İtilaf Devletlerine, İzmir'e bir İnceleme Heyeti göndermeyi başarmıştır. Dâhiliye Nezareti de Aydın Valiliğini uyararak önlem alınmasını istemiştir. Fakat 15 Ağustos 1919 tarihinde Aydın Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı; İtilaf Devletleri tarafından görevlendirilen İnceleme Heyeti'nin nüfus kaydını esas alarak inceleme yürütmesi gerekirken Yunanlıların istediği gibi kalabalığı esas aldığı bilgisi verilmiştir. Yani İnceleme Heyeti, olması gereken gibi bir inceleme değil, Yunan tezini destekleyen tarzda bir inceleme yapmaya başlamıştır.

⁶⁷ BOA, DH.KMS, 54-33, R-27.08.1335/ M. 27 Ağustos 1919, s.30.

⁶⁸ BOA, DH.ŞFR.631-76, R-23.05.1335/ M. 23 Mayıs 1919, s.1-3.

⁶⁹ BOA, DH.KMS, 54-33, R-14.08.1335/ M. 14 Ağustos 1919, s.19; BOA, DH.ŞFR.-102-129, R.14.08.1335/ M.14 Ağustos 1919, s.1.

Aydın Valiliği de bunun üzerine olabildiği kadar, İnceleme Heyeti'ne engel çıkarılacağı bilgisini paylaşmıştır.⁷⁰

Yine 15 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiyle Nezaretinden Aydın vilayetine gönderilen şifreli telgrafta; İnceleme Heyeti'nde çoğunluğun Yunanlılarda olduğuna dair bir fikir meydana getirmek üzere çeşitli vilayetlerden bir takım Rum'un İzmir'e getirilmekte olduğu uyarısı yapılmıştır. Gerekli tedbirin alınması da yine Aydın Valiliğine bırakılmıştır.⁷¹

12 Ekim 1919'da Dâhiliye Nezaretinden Aydın Vilayetine gönderilen şifrede, bu defa muhtemel bir halk oylamasından söz edilmiştir. Halk oylaması durumunda İzmir'de Yunanlıların nasıl bir yol izleyeceği, Rumların oylamaya katılma ihtimalinin ne olduğu, seçimler sırasında Rum halk üzerinde etki ederek İzmir'de Rumların çoğunluğu sağlama ihtimaline karşı vilayetçe bir önlem düşünülüp düşünülmeyeceği⁷² gibi sorular sorulmuştur. Bu sorular, Dâhiliye Nezaretinin İzmir ile ilgili endişelerinin arttığı ve hatta İzmir'in elden gittiği gibi bir kabullenmeye doğru yöneldiği izlenimi vermektedir.

Aydın Vilayetinden 20 Ocak 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; 5 Ocak 1920 tarihli Dâhiliye Nezareti yazısına cevap verilmiştir. Bu yazıda; işgalin başlangıcından itibaren yavaş yavaş topladıkları asker sayısının elli binden aşağı olmadığı, bu askerlerin sadece Yunanistan'dan getirenlerden meydana gelmediği, Anadolu içlerindeki Rumlardan da gizli askeri teşkilat oluşturdukları, daha önce Yunanistan'a firar etmiş olan Rumların girişlerinin engellenmesine yönelik çıkmış olan kararlara rağmen büyük gruplar halinde geri getirildikleri ve sadece bu grup içinde dönenlerin sayısının yirmi beş bin civarında bulunduğu bilgisi verilmiştir. Yunanistan'ın, işgal ettiği yerlerdeki Rum nüfusunun ve faal kuvvetlerin artırılması için Aydın Vilayetinin işgal altında olmayan yerleriyle Bursa, Ankara, Konya, Gelibolu ve İzmit gibi yerlerden de metropolitler vasıtasıyla Rum gençlerinin İzmir'e davet edildiği anlaşılmıştır. Bu seyahatleri sırasında dikkat çekmemek için farklı yollardan seyahat ettikleri, farklı kıyafetler giydikleri ve bu şekilde amaçlarını gizlemeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu durum, memleketin geleceği için çok dikkat çekici ve önemli bir gelişme idi. Gerekli önlemlerin alınması da Aydın Vilayetinin içinde bulunduğu şartlarda imkânsız gibiydi. Her şeye rağmen bu gibi insanların, İzmir ve Yunan işgali altındaki yerlere girişinin engellenmesi hakkında sadece memurların dikkatinin çekilebildiği belirtilmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin gerekli girişimleri yapması ve duyurulara bulunması dile getirilmiştir.⁷³

Yani Aydın Vilayeti yetkilileri, konunun kendilerini aştığını ve Dâhiliye Nezaretinin devreye girmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Osmanlı yönetimindeki zaaf

⁷⁰ BOA, DH.KMS, 54-33, R-15.08.1335/ M. 15 Ağustos 1919, s.27.

⁷¹ BOA, DH.İ.UM.EK-55-74, H-18.11.1337/ M. 15 Ağustos 1919, s.3.

⁷² BOA, DH.ŞFR-104-24, R. 12.10.1335/ M. 12 Ekim 1919, s.1.

⁷³ BOA, DH.KMS.52-69, R-20 Kânunusani 1336/ M. 20 Ocak 1920, s.3.

da burada kendisini göstermektedir. Bu yazışmalardan hareketle herkesi konuyu birbirine havale ettiği söylenebilir.

7- Dâhiliye Nezaretinin Rum Göçüne Karşı Politikası

19 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Ankara, Konya, Bursa, Sivas vilayetleriyle Kütahya, Kayseri, Eskişehir, Antalya ve Menteşe Mutasarrıflıklarına gönderilen yazı, Rum göçünün endişe edilecek boyutlara ulaştığını göstermektedir. İzmir’de Rum nüfusun yoğunluğunu ve çoğunluğunu artırmak amacıyla farklı vilayetlerden sevk edilen Rumların İzmir’e gitmekte olduğu haberleri, Dâhiliye Nezaretini telaşlandırmış olmalıdır. İzmir’de nüfus tespiti yapmak üzere İtilaf Devletleri tarafından görevlendirilen İnceleme Heyeti’nin İzmir’deki resmi kayıtları incelemesi ve buna göre Türk nüfusun çoğunlukta olduğunu görmesi beklenmiştir. Ancak her ihtimale karşı yukarıda adı geçen illerde gerekli önlemlerin alınmasının uygun olduğu hatırlatılmıştır.⁷⁴

11 Aralık 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından Ankara ve Konya Vilayetleriyle Antalya ve Kayseri Mutasarrıflıklarına gönderilen telgrafta, 25 Kasım 1919 tarihli yazıya atıfta bulunulmuştur. Buna göre; İzmir’de yerleşik halktan olmadıkları halde yerleşmek maksadıyla buldukları mahallerdeki ilişkilerini keserek İzmir’e gitmek isteyen Rumların gidişlerinin engellenmesi istenmiştir. Bu engelleme işi, Meclis-i Vükela’nın⁷⁵ kararı olarak tebliğ edilmiştir. Fakat bu karara rağmen, yerli Rumların Niğde, Kayseri ve Akşehir’den Burdur ve Antalya yoluyla İzmir’e gitmekte oldukları haber alındığından, konunun incelenmesi ve İzmir’de nüfus çoğunluğunu elde etme amacına yönelik olarak memleketleriyle ilişkilerini keserek bu yol ve hile ile İzmir’e gitmek isteyen Rumların, 25 Kasım 1919 kararı gereğince göç etmelerinin engellenmesi gereği tekrar edilmiştir.⁷⁶

1 Şubat 1920 tarihli yazı, Dâhiliye Nezaretinden Bursa, Ankara, Konya, Edirne vilayetleriyle İzmit Mutasarrıflığına gönderilmiştir. Aydın vilayeti içindeki işgal edilen yerlerde bulunan Rum nüfusunun artırılması ve bu suretle aktif Yunan kuvvetlerin çoğaltılması için metropolitler vasıtasıyla Rum gençlerinin İzmir’e davet edildiği, dikkat çekmemek için farklı yollardan ve farklı kıyafetlerle seyahat etmeleri için hazırlıklar yapıldığı haber alınmıştır. Çok dikkat çekici ve önemli olan bu duruma karşı ciddi önlemler alınarak ve engeller çıkarılarak, bu gibi insanların her hangi bir şekilde ve bahane ile kendi vilayetleri içinden İzmir ve çevresine gitmelerinin engellenmesi önemle hatırlatılmıştır.⁷⁷ Bu yazı aynı içerik ile 11 Mart 1920 tarihinde

⁷⁴ BOA, DH.KMS, 54-33, R-19.08.1335/ M. 19 Ağustos 1919, s.25; BOA, DH.ŞFR-102-190, R. 19.08,1335/ M.19 Ağustos 1919, s.1.

⁷⁵ Vekiller Meclisi/Bakanlar Kurulu/Meclis-i Vükelâ: Başvekilin/başbakanın veya sadrazamın başkanlığında toplanan, önemli devlet işlerini görüşen ve yürütme işlerinde bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlayan kuruldur. Ali Akyıldız, “Meclis-i Vükelâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt-28, Ankara 2003, s.251. (ss.251-253)

⁷⁶ BOA, DH.ŞFR.105-93, H-18.03.1338/ M. 11 Aralık 1919, s.1.

⁷⁷ BOA, DH.ŞFR.107-5, H-11.05.1338/ M. 1 Şubat 1920, s.1.

Bursa, Ankara, Konya, Edirne vilayetleriyle İzmir Mutasarrıflığına tekrar gönderilmiştir. Bir şekilde İzmir ve çevresine farklı yerleşim yerlerinden gelen Rumların girişinin engellenmesi emredilmiştir.⁷⁸

Yunanistan'ın nüfus politikasına karşı toprak bütünlüğünü korumak isteyen Osmanlı Devleti; Anadolu halkından olmayan Rum ve Ermenilerin Anadolu topraklarında sevklerini önlemeye ve Müslüman halkın göçüne engel olmaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı hükümeti, bu konuda pek de başarılı olamamıştır.⁷⁹ Batı Anadolu ve Trakya'da Rum nüfusunu artırmak amacıyla gerçekleştirilen nüfus hareketini engelleyememiştir. Çünkü karşısında sadece Yunanistan'ı değil, İtilaf Devletlerini de bulmuştur. Özellikle İtilaf Devletlerinin baskısına direnememiş, bazen yerel yöneticilere daha önce gönderdiği emirlerin tam tersine yeni talimatlar vermek zorunda kalmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde, yani 1856-1914 arasında Balkanlar ve Kafkaslardan Anadolu'ya gelen muhacirlerin sayısının 6.425.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Bu göçler, Birinci Dünya Savaşı döneminde de devam etmiştir.⁸⁰

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Batılı devletlerin desteği ve Yunanlıların da Megali İdeası çerçevesinde Rum nüfus, Batı Anadolu'nun sahil şehirlerine yerleştirilmiştir. Zamanla buradan da Batı Anadolu'da ticaretin geliştiği şehirlere doğru yayılmışlardır. Balkan Savaşları sonrasında Batı Anadolu sahillerinde yerleşmiş olan Rumların bir kısmı Adalara ve Yunan ana karasına doğru göç ederken bir kısmı da Osmanlı yöneticileri tarafından Batı Anadolu'nun içi kısımların iskân edilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi, Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalması ve İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nden intikam almak için Yunan isteklerini desteklemesi sonucu, Anadolu'nun iç kesimlerinden ve Adalardan İzmir ve Ayvalık gibi sahil şehirlerine, Osmanlı idari taksimatındaki Aydın Vilayetini kapsayacak şekilde Rum göçü başlamıştır.

İzmir'in işgali sonrası Rum göçü daha kolaylaşmıştır. Osmanlı Devlet mekanizmasının işlerliğini kaybetmesi, İtilaf Devletlerine karşı inisiyatif alamaz duruma düşmesi, merkez ve taşra yöneticilerindeki kararsızlıklar, Rum göçünü hızlandırmıştır. Yunanistan'ın, hedeflerine ulaşabilmek şöyle bir yol takip ettiği söylenebilir:

İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'da, İstanbul'da, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde önce nüfus yapısını değiştirmeyi ve sonra da ilhakı gerçekleştirmeyi hedeflemeye başlamıştır. Bu kapsamda Niğde, Ankara, Kayseri, Isparta, Afyon, Antalya, Konya, Muğla, İstanbul, Edirne, Bursa ve Kafkasya'dan

⁷⁸ BOA, DH.KMS, 52-69, H-20.06.1338/ M. 11 Mart 1920, s.1.

⁷⁹ Yıldırım, "Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri...", s.75.

⁸⁰ Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, s.12.

harekete geçirilen Rumlar, Yunanistan'ın organizasyonları ve İtilaf Devletlerinin destekleriyle İzmir'e göç ettirilmişlerdir. Anadolu'nun önemli bir kısmını kapsayacak şekilde başlayan bu göçlerin bir merkezden yönetildiği ve yönlendirildiği açıktır. Ulaşım ve iletişimin çok zor olduğu bir dönemde, kabileler halinde göçlerin olması; Nazilli'deki Rumların önce Afyon'a gitmek için seyahat belgesi almaları ve oradan da İzmir'e gitmek üzere harekete geçmeleri; Kafkasya'dan getirilen Rumların bir kısmının da İzmir'e gönderilmesi; özel eğitim almış çetelerin İzmir'e yönlendirilmeleri, göçü hızlandırmak için deniz yolunun kullanılması, bu göçlerin teşkilatlı bir yapının işi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Rumların bir kısmının seyahat izin belgesi almadan harekete geçmesi, gidenlerin ikamet ettikleri şehirlerle ilişkilerini keserek gitmesi, İstanbul'a gitmek için seyahat belgesi alanların da İzmir'e yönelmesi dikkat çekmektedir.

İzmir ve çevresini işgal eden Yunan ordusunu, Anadolu'daki Rum gençleri ile takviye etmek ve böylece coğrafyayı bilen yerel unsurlardan destek almak hedeflendiği görülmektedir. Yukarıda adı geçen illerdeki Rum gençlerinin Yunan ordusuna katılmasıyla Yunan ordusunun güçlenmesi ve Yunan ordusuna rehberlik edecek elemanlar kazandırılması yoluna gidildiği anlaşılmaktadır.

Yunan ve Rum çeteler kurarak, ilhak etmek istediği yerlerdeki Türk ve Müslüman halka zulüm, baskı ve öldürmelerle göçe zorlamak ve Rum nüfusa yer açmak yolu izlenmiştir. Bu anlamda istihbarat kayıtlarına geçen ve İstanbul'dan Romanya Vapuru ile İzmir'e gönderilen yüz otuz Rum Çete başı örnek olarak gösterilebilir.

Balkan Savaşları sonrası Makedonya'dan Batı Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Türk ve Müslüman halk, tekrar Makedonya'ya gönderilerek, nüfus yapısını değiştirme faaliyetleri sürdürülmüştür.

İtilaf Devletleri tarafından kurulup gönderilen İnceleme Heyeti'ni etkileyerek, İzmir ve çevresinin ilhakına meşruiyet kazandırmanın yolları aranmıştır. Çünkü Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos; Paris Barış Konferansı için bir araya gelen üç büyük devlet başkanı olan Woodrow Wilson, Lloyd George ve Georges Clemenceau'yu etkilemek ve Epir yöresinin kuzeyi, Ege Adaları, Trakya ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini içeren tahrif edilmiş nüfus istatistikleri ile desteklenen belgeler sunmuştu. Şimdi bu sahte belgeleri, İnceleme Heyeti'nin raporu ile teyit etme, ilhaka ortam hazırlama ve uluslararası desteği sağlamlaştırma zamanıydı. Onun için Anadolu'nun birçok yerinden hareket ettirilen ve Kafkaslardan getirilen Rum göçlerinin, İngiltere ve Fransa'nın desteği ve Yunan organizasyonunun bir sonucu olduğu söylenebilir. Rum göçlerinin engellendiği durumlarda, İngiliz ve Fransız temsilcileri, Osmanlı yönetimi üzerinde baskıda bulunmuşlar ve Dâhiliye Nezareti'nden valiliklere gönderilen yazılarda da Rumların Aydın Vilayeti sınırları içine girişine izin verilmemesinin hesabı sorulmuştur.

Böylece ulus devlet kurma dönemindeki nüfus hareketliliği ve masum insanların mağduriyeti Yunanistan tarafından acımasızca uygulanmıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki Yunanistan'ın hedefi, sadece işgal değil, ilhaktır. Bu bağlamda

İşgal Altındaki İzmir'e Anadolu İçlerinden Gelen Rum Göçleri

Yunan halkı ve yerli Rumları kullanmıştır. Türk ve Müslüman halk ve özellikle İzmir halkı da çok büyük mağduriyetler yaşamıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.ŞFR.650-30, R-02.11.1335/ M. 02 Ocak 1919.

BOA, DH.ŞFR.650-73, R-06.11.1335/ M. 06 Ocak 1919.

BOA, DH.ŞFR.97-92, R-09.03.1335/ M. 09 Mart 1919.

BOA, DH.ŞFR.624-32, R-02.04.1335/ M. 02 Nisan 1919.

BOA, DH.İ.U.M.EK.50-25, R-31.03.1335/ M. 31 Mart 1919.

BOA, DH.ŞFR.616-115, R-22.02.1335/ M. 22 Nisan 1919.

BOA, DH.EUM.KLH, 4-34, R-05.05.1335/ M. 05 Mayıs 1919.

BOA, DH.ŞFR.99-183, R-13.05.1335/ M. 13 Mayıs 1919.

BOA, DH.ŞFR.631-42, R-21.05.1335/ M. 21 Mayıs 1919.

BOA, DH.ŞFR.653-31, R-02.12.1335/ M. 2 Aralık 1919.

BOA, DH.ŞFR.633-147, R-11.06.1335/ M. 11 Haziran 1919.

BOA, DH.ŞFR.634-21, R-13.06.1335/ M. 13 Haziran 1919.

BOA, DH.EUM.AYŞ, 12-50, H-17.09.1337/ M. 16 Haziran 1919.

BOA, DH.ŞFR, 634-116, R-19.06.1335/ M. 19 Haziran 1919.

BOA, DH.ŞFR, 635-86, R-26.06.1335/ M. 26 Haziran 1919.

BOA, DH.ŞFR.653-140, R-11.12.1335/ M. 11 Aralık 1919.

BOA, DH.ŞFR.105-99, H-20.03.1338/ M. 13 Aralık 1919.

BOA, DH.KMS, 54-33, R-27.07.1335/ M. 27 Temmuz 1919.

BOA, DH.ŞFR.-639-25, R. 27-07.1335/ M.27 Temmuz 1919.

BOA, DH.KMS, 54-33, R-12.08.1335/ M. 12 Ağustos 1919.

BOA, DH.ŞFR.-641-72, R.12.08.1335/ M.12 Ağustos 1919.

BOA, DH.KMS, 54-33, R-18.08.1335/ M. 18 Ağustos 1919.

BOA, DH.ŞFR-104-177, R. 08.10.1335/ M. 08 Ekim 1919.

BOA, DH.ŞFR, 640-115, R-07.08.1335/ M. 7 Ağustos 1919.

BOA, DH.KMS, 54-33, R-07.08.1335/ M. 07 Ağustos 1919.

BOA, DH.KMS, 54-33, R-08.08.1335/ M. 08 Ağustos 1919.

BOA, DH.KMS, 54-33, R-09.08.1335/ M. 09 Ağustos 1919.

BOA, DH.ŞFR.-641-13, R-09.08.1335/ M- 9 Ağustos 1919.

BOA, DH.EUM.KLH, 4-34, R-13.09.1335/ M. 13 Eylül 1919.

BOA, BEO-4600-344965, R-04.09.1335/ M. 04 Kasım 1919.

BOA, BEO-4600-344965, R-08.09.1335/ M. 08 Kasım 1919.

- BOA, BEO-4600-344965, R-13.09.1335/ M. 13 Kasım 1919.
BOA, MV. 217-111, H-19.02.1338/ M.13 Kasım 1919.
BOA, DH.ŞFR.104-287, H-02.03.1338/ M. 25 Kasım 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-24.07.1335/ M. 24 Temmuz 1919.
BOA, DH.ŞFR, 101-36, R-26.07.1335/ M. 26 Temmuz 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-29.07.1335/ M. 29 Temmuz 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-01.09.1335/ M. 1 Eylül 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-01.09.1335/ M. 1 Eylül 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-17.09.1335/ M. 17 Eylül 1919.
BOA, DH.ŞFR-103-190, R. 17.09.1335/ M. 17 Eylül 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-11.09.1335/ M. 11 Eylül 1919.
BOA, MV.-218-9, H-19.04.1338/ M. 11 Ocak 1920.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-03.09.1335/ M. 3 Eylül 1919.
BOA, DH.EUM.AYŞ, 73-98, H-26.09.1337/ M. 25 Haziran 1919.
BOA, DH.KMS. 52-69, R-07.03.1336/ M. 7 Mart 1920.
BOA, DH.EUM.AYŞ, 14-39, H-06.10.1337/ M. 5 Temmuz 1919.
BOA, DH.EUM.AYŞ, 14-39, H-06.10.1337/ M. 5 Temmuz 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-29.07.1335/ M. 29 Temmuz 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-31.07.1335/ M. 31 Temmuz 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-23.08.1335/ M. 23 Ağustos 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-27.08.1335/ M. 27 Ağustos 1919.
BOA, DH.ŞFR.631-76, R-23.05.1335/ M. 23 Mayıs 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-14.08.1335/ M. 14 Ağustos 1919.
BOA, DH.ŞFR.-102-129, R.14.08.1335/ M.14 Ağustos 1919.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-15.08.1335/ M. 15 Ağustos 1919.
BOA, DH.İ.UM.EK-55-74, H-18.11.1337/ M. 15 Ağustos 1919.
BOA, DH.ŞFR-104-24, R. 12.10.1335/ M. 12 Ekim 1919.
BOA, DH.KMS.52-69, R-20 Kânunusani 1336/ M. 20 Ocak 1920.
BOA, DH.KMS, 54-33, R-19.08.1335/ M. 19 Ağustos 1919.
BOA, DH.ŞFR-102-190, R. 19.08,1335/ M.19 Ağustos 1919.
BOA, DH.ŞFR.105-93, H-18.03.1338/ M. 11 Aralık 1919.
BOA, DH.ŞFR.107-5, H-11.05.1338/ M. 1 Şubat 1920.
BOA, DH.KMS, 52-69, H-20.06.1338/ M. 11 Mart 1920.

Kitap ve Makaleler

- Akyıldız, Ali, “Meclis-i Vükelâ”, *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi*, Cilt-28, Ankara 2003, ss.251-253.
- Berber, Ferhat, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860–1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, “Wilson İlkeleri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/wilson-ilkeleri/>, (et:15.01.2022).
- Karakuş, Ufuk, *Batı Anadolu’da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2018.
- Meray, Seha L., “Devletlerarası Hukukta Milliyetler Prensibi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt-2, Sayı-3, Ankara 1947, ss.295-310.
- Yıldırım, Hatice, “Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar”, *Gazî Akademik Bakış*, Cilt-7, Sayı-14, Yaz-2014, ss.71-96.
- Zürcher, Erik Jan, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

İŞGAL DÖNEMİNDE İZMİR KADI VE MÜFTÜLERİ MESELESİ

Nejdet Bilgi*

Giriş

1830'da Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan Yunanistan, 1922 büyük yenilgisine kadar sürekli olarak topraklarını Osmanlı aleyhine genişletmeyi başarabilmiştir. Bu büyük yenilgi aynı zamanda Yunanistan'ın en büyük başarısının da sonucudur. Bu büyük başarı 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlayan ve 9 Eylül 1922'ye kadar, üç yıldan fazla süren işgal macerasıdır. Hiçbir coğrafi, demografik ve tarihi gerçekliğe tekabül etmeyen bir maceraya dayanan bu başarı, 1922 yılında maceradan daha büyük bir hayal kırıklığı ve yenilgiyle sonuçlanacaktır.

Yunan ordusunun Anadolu'da giriştiği işgal macerasının kalbi şüphesiz İzmir'dir. İzmir ve çevresinin, Osmanlı'nın tarihinde düştüğü en büyük zafiyet sırasında, galip devletlerin desteğiyle Yunan işgaline uğramış olması, askeri bir başarıydı. Ama, işgal edilen coğrafyanın elde tutulması, yalnız askeri güçle mümkün değildi. Nüfus çoğunluğunu oluşturan Türkleri denetim altına almak ve Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca oluşturduğu kurumları ve işleyiş biçimini değiştirmek veya ortadan kaldırmak ise daha zor bir durumdu. Fakat, bu coğrafyada hakimiyet kurabilmenin başka bir yolu da yoktu. Yunanlılar güvenlik gerekçesiyle işgal ettikleri İzmir ve çevresinde, önceleri Osmanlı kurum ve kuruluşlarını gözetim altına aldılar ve işleyişlerini yavaşlattılar. Yunan coğrafyasına mutlaka katmayı düşündükleri İzmir'de, bir Yunan Yüksek Komiserliği kurdular ve bütün resmi daireleri bu Komiserliğin alt birimlerine bağladılar.

Yunanlıların, İzmir ve çevresini işgalden sonra giriştikleri örgütlenme hareketleri ile işgalci diğer İtilaf Devletleri'nin tutumları farklılık göstermektedir. İngiliz, Fransız ve İtalyanların işgal politikası, büyük ölçüde askeri mahiyette iken, Yunan işgali, askeri niteliği aşan, yeni bir yönetim kurma amacını sergilemekteydi. Ancak, Sevr öncesi dönemde bu amaç perdelenmekteydi. Bu tutumu, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasına yönelik ön hazırlıklar olarak değerlendirmek mümkündür.¹

Yunanlılar, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması ile niyetlerini alenileştirdiler. Sevr'e göre Yunan idaresine bırakılan İzmir Mıntıkası (İzmir şehrine bitişik arazi) şu merkezleri içermekteydi: İzmir sancağına bağlı İzmir, Urla, Ödemiş, Bayındır, Bergama, Tire, Çeşme, Seferihisar, Foçateyn, Karaburun,

---

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
ORCID: 0000-0002-2288-616X

¹ Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 9.

Nif ve Menemen kazalarını içeriyor, güney sınırındaki Kuşadası'nı dışarıda bırakıyordu. Bu mıntıkaya Saruhan sancağından Manisa, Turgutlu ve Akhisar kazaları ile İzmir sancağının kuzey sınırında yer alan Karesi sancağına bağlı Ayvalık da dahildi. Antlaşmaya göre, İzmir Mıntıkası beş yıllığına geçici olarak Yunan idaresine bırakılıyordu.² Bu geçicilik, bölgedeki Yunan egemenliğini perdelemeye yönelikti. Beş yıllık süreçte, Yunanlılar mutlak egemenlik için zemini hazırlayacaklar, sürenin sonunda yapılacak halk oylaması ile egemenliklerini ilan etmiş olacaklardı.³

Yunanlılar özellikle İzmir'de Rum nüfus çoğunluğunu sağlamak için, işgalin başından itibaren yoğun çaba sarfetmişlerdir. Özellikle adalara göç etmiş veya yakın çevredeki Rumların İzmir'e yerleşmelerine çalışılmıştır.⁴ Nüfus çoğunluğunu sağlamanın bir başka yolu da Müslüman nüfusu İzmir'den göç ettirmekten geçiyordu. Nitekim işgal bölgelerinden kaçarak iç bölgelere veya İstanbul'a gitmek zorunda kalan Müslüman nüfusun elli bini aştığı söylenebilir.⁵

Yunan işgaliyle başlayan sorunlardan biri de Osmanlı bürokratik kurum ve kuruluşlarının işleyişlerine yapılan müdahalelerdir. Neredeyse, işlerliklerini tamamen kaybetmiş olan devlet kurumları, Türk halkının sorunlarını çözemez ve iş göremez hale getirilmiştir. Bu dolaylı müdahaleler, Osmanlı kurum ve kuruluşlarına halkın erişimi engellenerek yapılmaktaydı. Fakat, işgalin başlangıcından yaklaşık bir yıl üç ay sonra imzalanan Sevr Antlaşması ile birlikte, müdahaleler daha bariz hale geldi. Yunanlılar, Antlaşma imzalanır imzalanmaz, yönetimi üstlendiler ve bürokrasiyi kontrollerine aldılar. Bir süre sonra da, yayınladıkları kararnamelerle, Yunan egemenliğini vurgulamaya çalıştılar. Bu kararnamelerden birisi ve yaygın etkili, İzmir Yöresi Müslüman ilköğretim kurumlarının işleyişini düzenleyen, 18 Şubat 1921 tarihli ve Olağanüstü Komiser Stergiadis imzalı kararnamedir. Türk toplumunun eğitim kurumlarını ve düzenini adeta yok etmeye yönelik bir kararnamedir.⁶ Bir diğeri de burada ele alınacak olan ve din hizmetlerinin yönetimiyle ilgili kararnamedir.

Kadı ve Müftü Atamaları Meselesinin Ortaya Çıkışı

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra oluşturulan Yunan yönetimi, hemen her alana müdahale etmeye, Osmanlı yönetiminin son bulduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu alanlardan birisi de Müslüman halkın dini yaşantılarını sevk ve idare ile görevli olan, kadı ve müftülerin durumu idi. Konunun gündeme gelmesi, antlaşmanın imzalanmasından yaklaşık 8 ay sonrasına tekabül etmektedir. İzmir

² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, Cilt I, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 552-554'teki 66. Madde'nin çizdiği sınırlar içinde kalan o tarihteki idari birimler.

³ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, s. 557.

⁴ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç, Ankara 1997, s. 317-330.

⁵ Su, *Sevr Antlaşması*, s. 10.

⁶ Kararname'nin yorumu ve metni için bkz. Su, *Sevr Antlaşması*, s. 12-47, 53-56.

Kadısı Mehmed Subhi Efendi, 31 Mart 1921 tarihli bir arıza ile Menemen ve Seferihisar kadınlarının becayişlerini talep eder.⁷ İzmir Kadısı'nın talebi üzerine, 9 Mayıs 1921 tarihli bir irade-i seniyye, yani Padişah iradesi ile, Menemen kazası kadısı Daniş Efendi azledilerek, yerine Seferihisar kazası kadısı Ali Rıza Efendi naklen tayin olunur. İzmir Kadısı, yer değiştirmelerini istemişse de irade-i seniyye ile, bu isteğin Seferihisar Kadısı ile ilgili yönü gerçekleşir, fakat Menemen Kadısı'nın Seferihisar'a atanması yerine azledilmesiyle, diğer yönü gerçekleşmez. İrade-i seniyye, 14 Mayıs 1921 tarihinde, *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanır.⁸ Bu iradenin gerçekleşmesi, Meşihat yani Şeyhülislamlık makamının isteği üzerine, İzmir Kadısı'nın uygulamaya koyması ile olacaktır. Olağan şartlardaki uygulama, İzmir Kadısı'nın Aydın Valiliği'ne durumu bildirmesiyle gerçekleşmektedir. Fakat, işgal dolayısıyla durum olağanüstüdür. Bu nedenle İzmir Kadısı, Halife/Padişah iradesinin uygulanması için, Yunan Olağanüstü Komiserliği'ne bir tezkere yazarak, irade-i seniyyenin gereğini yapmak ister. Mesele de bu noktada ortaya çıkar.

Yüksek Komiserlik, İzmir Kadısı'nın tezkeresine cevaben, azil ve becayiş işlemlerinin sebepleri hakkında izahat ister. Bununla da yetinmeyerek, Muamelat-ı İslamiye Şubesi Müdürü Dimitraki Efendi'yi, İzmir Kadılığı'na gönderir. Dimitraki Efendi Kadı'ya, "*Komiser hazretleri bu gibi azil ve nasb hususlarından her halde haberdar edilmek ile beraber Bab-ı Vala-yı Meşihatpenahileri'yle olan muhabereden ve irade-i seniyyeden bahisle lüzum olmadığımı*" ve Kadılık makamının "*salahiyetini her hususta tanıyacaklarını*" ifade eder.⁹ Buna göre, Yunan Yüksek Komiseri, öncelikle görevden alma ve atama işlemlerinden her durumda haberdar edilmek istemektedir. Fakat, asıl önemli husus sonraki ifadede yer almaktadır. İfadeye göre, bu gibi işlemler için Meşihat makamıyla irtibata geçilerek, Halife/Padişah iradesi çıkarılmasına gerek yoktur. Çünkü, doğrudan İzmir Kadısı olarak kendisini her hususta yetkili tanıyacaklarını belirtir. Yunan işgal yönetiminin, bu tutumuyla, yani İzmir Kadısı'nı yetkilendirerek, işgal bölgesindeki Müslümanlar ile Halifelik makamı arasındaki bağı ortadan kaldırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Muamelat-ı İslamiye Şubesi Müdürü Dimitraki Efendi, İzmir Kadısı'na hem atama ve azil ve hem de verilecek diğer yetkilerle ilgili başka şeyler de söyler. İrade-i seniyye ile görevden alınan Menemen Kadısı Daniş Efendi hakkında inceleme yaptıklarını, adı geçenin görev yapması uygun görüldüğünden, azledilmesinin doğru olmayacağını belirtir. Kadı Mehmed Subhi Efendi ise Dimitraki Efendi'ye, Daniş Efendi'nin becayişini teklif etmesine rağmen, bunun kabul edilmeyerek azledildiğini, dolayısıyla, münhal olan kazalardan birisine atanmasını önermekten başka bir şey yapılamayacağını söyler. Ayrıca, Seferihisar Kadısı'nın yeni görev yeri olan Menemen'de göreve başlamasına engel olunmamasını da ilave eder.

⁷ BOA, BEO, 004694-352025-002-002 (5 Temmuz 1921).

⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr 4161, 14 Mayıs 1337, s. 1.

⁹ BOA, BEO, 004694-352025-002-002 (5 Temmuz 1921).

Yunan Komiserliği Kararnamesi

İzmir Kadısı'nın bir becayiş, yani karşılıklı yer değiştirme talebiyle ortaya çıkan atama sorunu, Yunan Komiserliği'nin müdahalesiyle karşılaşır. Olağanüstü Komiser Aristidis Stergiadis, Muamelat-ı İslamiye Şubesi Müdürü'nü İzmir Kadısı'yla görüşmeye göndererek, bilgisi dışında atama ve azil işlemi yapılmasından rahatsızlığını belirtmekle kalmaz, işlemlerin sebeplerini de sorar. Fakat asıl müdahaleyi, 16 Haziran 1921 tarihinde çıkardığı kararname ile yapar. Kararname'nin metni şu şekildedir:

“Kararname

Numro 17608

Sevr Muahedenamesi'nin tayin ve tabdid eylediği mntuka dahilinde ifa-yı vazife eylemekte olan kadı ve müftülerin tayin azil ve tabvilleri İzmir Hakimüşşer'i'nin esbab-ı mucibesi mütalaanamesine istinaden tarafımızdan ittihaz edilecek karar-ı mahsusla icra olunacak ve İzmir Kadısı mülbakat mebakim-i şer'iyyesiyle müftülerini tabt-ı teftiş ve nezaretde bulunduracaktır.

İzmir ve havalisinin suret-i idaresine mütedair -2493- numrolu kanuna müsteniden ittihaz edilmiş olan işbu kararnamemizin icra ve infaz-ı abkamına Devair-i İslamiye Şubesi Müdürü memurdur.

Fi 16 Haziran sene [1]921

Fevkalade Komiser A. İsteryadis”¹⁰

Olağanüstü Komiser, yayımladığı bu kararname ile, Sevr Antlaşması'nda sınırları verilen İzmir Mıntıkası'ndaki kadı ve müftülerin azil, tayin ve yer değiştirmelerinde, Meşihat makamının kararını ve Halife/Padişah'ın iradesini devre dışı bırakmaktadır. Kararnameye göre, bu işlemler, İzmir Kadısı'nın gerekçeli görüşü dikkate alınarak, Olağanüstü Komiser'in kararıyla gerçekleştirilecektir. Gerçekleştirme görevi de *Devair-i İslamiye Şubesi* Müdürü'ne aittir. Böylece, İzmir'de oluşturulan Yunan idaresi, resmi dairelerdeki belirleyiciliğine, Müslüman din hizmetlerini de dahil etmiş oluyordu. Yunan Komiserliği'nin bu kararnamesine dayanarak, aynı tarihte Komiserlik adına İzmir Kadılığına, bu kararnameye göre hareket edilmesine ilişkin bir de yazı gönderilmiştir. Yazının metni şu şekildedir:

“İzmir Kadılığı Makam-ı Fazılanesine

Numara 17608

Fevkalade Komiser hazretlerinin aynı tarih ve numrolu kararnamelerinin bir sureti zahr-ı tezkereye bittastir taraf-ı fazılanelerine irsal kılınmış olmağla kesb-i ittıla ve mucibince hareket buyurulması mütemennadır efendim.

Fi 16 Haziran sene 921

Fevkalade Komiser Namına

¹⁰ BOA, BEO, 004694-352025-004-001 (16 Haziran 1921).

Şube Müdürü D. Bodor¹¹

İzmir Kadısı Mehmed Subhi Efendi'nin Tutumu

İzmir Kadısı Mehmed Subhi Efendi'nin, 31 Mart 1921'de iki kaza kadısının yer değiştirmelerine ilişkin başlattığı yazışma süreci, yaklaşık dört ayda, başka bir mecraya yönelir. Mehmed Subhi Efendi, 5 Temmuz 1921 tarihinde Meşihat makamına ayrıntılı sayılabilecek bir yazı göndererek, süreci anlatır ve dolaylı yoldan kendi kanaatini de beyan eder. Mehmed Subhi Efendi, öncelikle İzmir'deki işgalin yarattığı zorluklardan söz ettikten sonra, konunun “*umur-ı kazı*” ve “*umur-ı tayin ve azil ve nasblar*” hususundaki önemine vurgu yapar. Sonra, Hilafet ve Saltanat'ın açık hukukunu koruma ve savunma hususunda ne kadar hassas olduğunu ve bunun da Meşihat makamınca bilindiğini belirtir. Dolayısıyla, ortaya çıkan durum için, kanaatlerini belirtmeyi bir görev saydığını söyleyerek, bu tutumundan kaynaklanan cesaretle, görüşlerini belirttiğini ifade eder.¹² Bir bakıma yanlış anlaşılmasını ister.

Mehmed Subhi Efendi, yukarıda anlatılan, atama ve azil olayının gelişim sürecini verdikten sonra, konuyu “*Olağanüstü Komiserlik Kararnamesi*”ne getirir. Kararnameyi, “*Mülbakat kadı ve müftüleri hakkında vaki olacak şükür ve şikâyet üzerine taraf-ı acizanemden azil ve nasb ve icra-yı becaişleri gibi hususatda makam-ı daiyanemin salahiyetini kabul ve teyide matuf olan mezkur kararname*” olarak izah eder. Daha açık ifade ile, İzmir Kadısı olarak kendisini, Halife ve Meşihat makamlarının atama ve denetleme yetkileriyle donatan kararname olarak belirtir ki gerçekten de öyledir. Ardından bu kararname hakkında görüş beyan eder. Öncelikle, kararname ile ilgili olarak, İzmir'de işgal kuvvetleriyle iş birliği yapan ve Yunan yönetim kademelerinde bulunan Naibzade Ali Bey'in de hazır bulunduğu Yunan yetkilileri nezdinde, konuyla ilgili görüşlerini dile getirdiğini belirtir. Yunan yetkililer huzurunda, kaza (şer'i hüküm verme) yetkisinin Hilafet makamıyla sonsuz bağlantılı olduğunu ve o tarihe kadar hiçbir devlet tarafından buna itiraz edilmediğini, uzun uzadıya anlattığını vurgular. Devamında da, “*Makam-ı Celil-i Hilafet-i Uzma'ya izafeten Zat-ı Sami-i Hazret-i Fetevapenabileri'nden alacağım emir ve mezuniyet üzerine mezkur kararname abkamına ittiba' edeceğimi lisan-ı münasible ihsam eyledim*” der. Yani, Meşihat makamından alacağı emre uygun olarak, kararname ile ilgili tutum belirleyeceğini söylediğini belirtir. Yunan yetkililerinin de kendisine, “*hükkam-ı şer'in Makam-ı Hilafet'e olan merbutiyetleri esasını daima kabul eylediklerin?*” belirttiklerini söyler. Yani, dini hüküm işlerinin Hilafete bağlı olduğunu kendilerinin de kabul ettiklerini söyler. Belirtmek gerekir ki resmi metinlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Ardından, “*bu esas dairesinde olmak üzere kendilerince mazbutiyet ve intizam-ı muamelat nokta-i nazarından makam-ı acizanemin tevsii salahiyetine ihtiyaç-ı zaruri ve siyasi hasıl olduğunu ve sair mahalliye-i meselenin ca-yı münakaşa bir cibeti kalmadığını ilaveten dermeyen eylemeleri üzerine keyfiyeti tafsilen Huzur-ı Ali-i Cenab-ı Fetevapenabileri'ne arzı müsaraaat ediyorum*” der. Buna göre, Yunanlılar şer'i işlerin Hilafet makamına bağlılığını kabul ettiklerini vurgulamalarına rağmen, Hilafet

¹¹ BOA, BEO, 004694-352025-004-001 (16 Haziran 1921).

¹² BOA, BEO, 004694-352025-002-002 (5 Temmuz 1921).

ve Meşihat'ın yetkilerini, “zaruri ve siyasi” gerekçelerle İzmir Kadısı olarak kendisine verdiklerini belirtir. Ayrıca Yunan yetkililer, diğer yerel sorunların tartışılacak bir yönü kalmadığını, yani işlerin yolunda gittiğini söylemeleri üzerine, konuyu ayrıntılı ve acele olarak Meşihat makamına sunduğunu vurgular.¹³ Bir bakıma Yunan işgal yönetiminin diğer sorunları çözdüğünü, kadı ve müftülük meselesinin çözümünün de bu kararnamenin uygulanmasına bağlı olduğunu söylediklerini aktarır.

İzmir Kadısı Mehmed Subhi Efendi'nin, naklettiği bu durum karşısındaki tutumu, Meşihat makamına yaptığı öneriden çıkarılabiliyor. Mehmed Subhi Efendi'nin önerisi, Meşihat makamına gönderdiği yazıda şu şekilde yer alıyor: “Münhal olan kadılıklar ile müftülüklerden her hangi birine evsaf ve şerait-i kanuniyeyi haiz zevatin vekaleten tayini hakkında vukuubulacak işar-ı acizanem üzerine asaleti emirname-i sami-i Hazret-i Fetenapenahileri'yle tasdik-i aliye iktiran edinceye kadar mahallerine izamiyle işe başlatdırılması suretinin kabulü halinde maaşlarının dahi işe başlatdırıldığı tarihten itibaren tam olarak itası cibetini de kabul eylemelerine nazaran suver-i maruzanın şayan-ı kabul olacak mahiyette olması ve abval-i siyasiyenin inşallah-ı er-rahman hüsn-i suretle inkişafına kadar bu vech ile hüsn-i idare-i maslahat-ı hukuk ve menafi-i İslamiyeyi temin ve mubafazaya matuf olub aksi halinde pek nabeca müdahalelere maruz kalınacağı mütalaasındayım. Vaziyet-i hazıranın gündün güne tevliid eylemekde olduğu müşkilat-ı günagün içinde maruzat-ı vakia-i kemteranemin ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak acilen icra-yı icabına müsaade buyurulmasını istirham eylerim.”¹⁴ Mehmed Subhi Efendi özetle diyor ki, boş olan kadılık ve müftülüklere uygun kişilerin vekaleten atanmaları hakkında bir istekte bulunursam, bu kişiler için Meşihat ve Halifelik makamlarının onayı gerçekleşene kadar, İzmir Kadısı'nın onayı ile görev yerlerine giderek işe başlamaları ve maaşlarını tam olarak almaları kabul edilebilir mahiyettedir. Böylece, siyasi durumun olumlu sonuçlanmasına kadar bu uygulamanın sürdürülmesinin, olabildiği kadarıyla İslami çıkarların ve hakların korunmasını sağlayacağını belirtiyor ve aksi taktirde, çeşitli zorluklar içinde bulunan ortamda, pek çok müdahalelere maruz kalınacağını vurguluyor. Bu nedenlerle önerisinin önemle dikkate alınmasını ve uygulanmasına izin verilmesini istiyor.

Mehmed Subhi Efendi, her ne kadar Meşihat ve Halifelik makamlarının kadı ve müftü atamalarıyla ilgili hukuklarının korunmasını savduğunu söylese de, dolaylı olarak işgal ile ortaya çıkan ve Sevr Antlaşması ile şekillenen yeni duruma ayak uydurmaya eğilimli durduğu görülüyor. Yunan işgal yönetiminin atama ve denetlemelerde Halifelik ve Meşihat makamlarının yetkilerini, İzmir Kadısı olarak kendisine verme kararına sıcak bakan bir tutum sergiliyor. Ancak bu tutumu, çok dolaylı bir yol izleyerek, boş bulunan kadılık ve müftülüklere atamalar yaparak ve maaş almalarını sağlayarak oluşacak durum üzerinden sürdürüyor. Yani işler benim kararım ile yürüsün, Meşihat ve Hilafet makamlarının kararı arkadan gelsin demiş oluyor. Ancak, ikinci aşamanın Yunan makamlarında bir karşılığı olmadığından söz

¹³ BOA, BEO, 004694-352025-002-002 (5 Temmuz 1921).

¹⁴ BOA, BEO, 004694-352025-002-002 (5 Temmuz 1921).

etmiyor. Belirtmek gerekir ki, bu uygulamanın da siyasi durumun olumlu sonuçlanmasına kadar, “idare-i maslahat” kabilinden görülmesini de vurguluyor.

Meclis-i Vükela'nın Tutumu

İzmir Kadısı Mehmed Subhi Efendi'nin kadı atamaları ile ilgili başlattığı süreç, Yunan işgal yönetiminin müdahalesiyle karşılaşmış, o da 5 Temmuz 1921 tarihinde Meşihat makamına bir yazı göndererek süreci anlatmıştı. Yalnızca bununla yetinmemiş, hem Yunan Olağanüstü Komiseri'nin konuyla ilgili Kararnamesini göndermiş, hem de sorunun çözümüne yönelik geçici çözüm önerisini de sunmuştur. Meşihat/Şeyhülislamlik makamı da İzmir Kadısı'nın yazısını Meclis-i Vükela'ya, yani günümüz anlamında bakanlar kuruluna havale etmiştir. Meclis-i Vükela konuyu 30 Temmuz 1921 tarihinde ele alarak şu karara varmıştır: “*İcab-ı keyfiyet badehu teemmül olunmak üzere evvel-emirde tebligat-ı mebhüsün-anhanın Sevr Muabedenamesi ile ne dereceye kadar kabil-i tevfiğ olduğunun Bab-ı Ali hukuk müşavirlerince bittedkik bu babdaki mütalaaatın bildirilmesi zmnında mezkeur tabrirat ile melfusunun Hariciye Nezaretine tevdi tezkekeür kılndı.*”¹⁵ Buna göre, söz konusu yazı ve Kararname'nin Sevr Antlaşması'yla ne derece uyduğuunun Bab-ı Ali hukuk müşavirlerine incelettirilmesi için Hariciye Nezaretine gönderilerek, görüş alınmasına karar verilmiştir.

Meclis-i Vükela'nın kararı, Sadaret makamı tarafından ertesi gün bir yazı ile Hariciye Nezaretine gönderilmiş ve gereğinin yapılarak bildirilmesi istenmiştir. Hariciye Nezaretine gönderilen 31 Temmuz tarihli yazı şu şekildedir: “*Sevr Muabedenamesi'nin tayin ve tabdid eylediği mntuka dahilinde ifa-yı vazife etmekte olan kadı ve müftülerin suret-i tayin ve azıl ve tabvilleri bakında Yunaniler tarafından vukuubulan tebligata dair İzmir Kadılığı'nın Taraf-ı Ali-i Şeyhülislami'den tevdi olunan 5 Temmuz sene 337 tarihli ve 491 numaralı tabriratı melfusuyla Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da ledelmütalaa icabı badehu teemmül olunmak üzere evelemirde tebligat-ı mebhusun-anhanın Sevr Muabedenamesi ile ne dereceye kadar kabil-i tevfiğ olduğunun Bab-ı Ali hukuk müşavirlerince bittedkik bu babdaki mütalaaatın bildirilmesi zmnında keyfiyet taraf-ı ali-i daverilerine işarı tezkeur ve evrak-ı mezkeure leffen tesyar kılınmakla iktizasının ifa ve inba buyurulması...*”¹⁶

Sadaret makamının bu yazısı ile, konunun havale edildiği Hariciye Nezaretine Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği İstişare Odası, yazı ve eklerini inceleyerek, 10 Ağustos 1921 tarihinde görüşünü açıkladı. Yunan müdahalesinin dayanaksız olduğu ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde yorumlandı.¹⁷

Konu birkaç kez daha Meclis-i Vükela'nın gündemine gelecektir.

¹⁵ BOA, MV, 00221-00234-001-001 (30 Temmuz 1921).

¹⁶ BOA, HR-SYS, 02551-00009-023-001 (31 Temmuz 1921).

¹⁷ BOA, HR-SYS, 02551-00009-025-002-003 (10 Ağustos 1921).

Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği'nin Değerlendirmesi

Hariciye Nezareti Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği İstişare Odası, 31 Temmuz'da Sadaret'ten gönderilen yazı ve eklerini inceleyerek, 10 Ağustos 1921 tarihinde şu ayrıntılı değerlendirmeyi yaptı:

“Melfufat-ı mezķureden müsteban olduğu üzere Menemen Kadısı'nın azlıyle Sivrihisar Kadısı'nın Menemen Kadılığı'na nakli hakkında irade-i seniyye şerefsadır olmuş ve İzmir Kadılığı'ndan keyfiyeti mübellig İzmir Yunan Fevkalade Komiserliği'ne tezkere tastir olunması üzerine mezķur komiserlikçe 16 Haziran sene 921 tarihli bir keta kararname ısdar olunmuş ve onda “mıntuka dabilindeki kadı ve müftülerin tayin ve azıl ve tabvilleri İzmir Hakimüşşeri'nin esbab-ı mucibeli mütalaanamesine istinaden mezķur Fevkalade Komiserlik tarafından üttihaz edilecek karar-ı mabsusla icra olunacağı ve İzmir Kadısı'nın mülbakat mebakim-i şer'iyyesiyle müftülerini taht-ı teftiş ve nezarete bulunduracağı tasrih olunmuştur”

İzmir Kadısı'yla Yunan Komiserliği şube müdürleri arasında teati olunan mükalematdan da müstefad olduğu üzere hükkam-ı şer'in Makam-ı Hilafet'e olan merbutiyetleri esasını Yunaniler zaten kabul eylemekte ve bu esas dairesinde olmak üzere kendülerince mazbutiyet ve intizam-ı muamelat nokta-i nazarıdan İzmir Kadılığı makamının tevsi-i salabiyete ihtiyac-ı zaruri ve siyasi hasıl olduğunu dermeyan ve münhal olan kadılıklar ile müftülüklerden her hangisi yerine ersaf ve şerait-i kanunıyeyi haiz zevatın vekaleten tayini hakkında İzmir Kadılığı'ndan vukuubulan işar üzerine asaletleri emirname-i ali-i Meşihatpenabi ile tasdik-i aliye iktiran edinceye kadar işe başlatılması hususunun kabulü halinde maaşlarının dahi işe başlatıldığı tarihten itibaren tam olarak itası cibetini de kabul etmektedirler.

Tezkere-i samiye-i muharrelede dahi tebligat-ı mebbusun-anhanın Sevr Muahedemesi'yle ne dereceye kadar kabil-i tedkik olunduğunun memurin-i acizanemizce bittetik bu babdaki mütalaanın bildirilmesi zmnında keyfiyetin makam-ı sami-i nezaretpenabilerine işarı Meclis-i Ali-i Vükela'ca tezekkür olunduğu işar buyurulmaktadır.

Sevr Muahedesi'nin abkamı mütenakız olmakla beraber İzmir Mıntıkası'nda hakimiyet-i Osmaniye esasını teyid edecek mahiyettedir. Gerçi altmış sekizinci maddesinde İzmir şehriyle mıntıkası muabede abkammın tatbiki hususunda Türkiye'dan fekk edilen araziye tabsil edilmiş ise de 69'uncu maddesinde şehr-i mezķur ile mıntıkasının hakimiyet-i Osmaniye altında kalacağı mamafih Türkiye'nin İzmir şehri ile arazi-i mezķure üzerindeki hukuk-ı hakimiyetinin icrasını Yunan hükümetine devr edeceği ve bu hakimiyete alamet olmak üzere Osmanlı sancağı daimi surette şehrin harici bir istihkamı üzerine keşide edileceği tasrih edilmiştir.

Mezķur mıntukada hukuk-ı hakimiyetin icrasının şu suretle devri muamelat-ı müllkiyede kuva-yı kanunıye-i idariye ve adliyyeye taalluk edebilir. Filbakika muahedenin 70'inci maddesinde Yunanistan hükümetinin İzmir şehriyle mıntıkasının idaresini suret-i mabsusada bir beyet-i memurin marifetiyle icra edeceği ve 72'nci maddesinde mahalli parlamento tesis edileceği ve 73'ncü maddesinde Yunanistan idaresiyle mahalli parlamento arasındaki münasebatın Yunan Kanun-ı Esasisi abkamına tevfiķan tanzim olunacağı tasrih edilmiş ise de sırf dini mahiyette olan hususatda da hukuk-ı hakimiyetin devr olunduğuna dair bir güna sarabat mevcut değildir. Zira hususat-ı mezķureye müteallık olarak Hükümet-i Seniyye'nin haiz olduğu hukuk bir kıl teşķil edip, bunları terke salabiyeti madum olduğu gibi din-i resmisi İslam olmayan bir devlet-i ecnebiye

dahi bu hususta mefrugun-leb olamaz. Bu nokta-i nazır -Hükümet-i Seniyye'ye ba-muahede hilafına cebren abkam? tahmil olunsa bile- gayrıkabil-i itirazdır. Halbuki Sevr muabedesinde İzmir mıntukası için bu yolda abkam mevcut olmadığından. devr-i hukuk keyfiyeti vaki olamaz.

Müftü ve kadı tayin etmek ve onlara kendilerine arz olunan hususat-ı şer'iyyeyi rüyet zımnında salabiyet-i kazaiye bahşetmek hukuk-ı mezkeure cümlesinden olub mezkeur müftü ve kadılar hak-ı kazıa tefvizine dair vesaik-i lazımeyi hamil olmadıkça ifa-yı vazife edemezler.

Balada da beyan olunduğu üzere İzmir Mıntukası tabt-ı hakimiyet-i Osmaniy'e kaldığına ve Sevr muabedesı hükümet-i Yunaniye'ye hukuk-ı diniyenin terkine dair bir güne abkamı ihtiva etmediğine ve zaten böyle bir terk ne şayan-ı kabul ve ne de mümkün bulunmadığına binaen mıntuka-i mezkeurede kadı ve müftülerin azıl ve nasbları bakıkında mer'i usulün tebdili asla caiz olamayacağından ve Memalik-i Osmaniy'e de elbaletühazıbi cari usul müftü ve kadınlıklara tayin olunan zevatın menşur ve müraseleyi hamil olmadıkça ifa-yı vazife edememeleri ve kezalik vezaiif-i mezkeureyi ifada ehliyetsizlikleri görüldüğü ve sanat-ı iftaiye ve kazaiyeleri nez' edildiği takdirde vazifelerini ifada devam edememeleri merkezinde olduğundan İzmir Mıntukası için tasavvur olunduğu üzere kadı ve müftülerin vekaleten izamları ve badehu inbaları keyfiyeti Makam-ı Sami-i Meşihatpenahi'ce rebin-i tasvib olmadıkça mıntuka-i mezkeurede maye-i tatbik olamaz. Hükümet-i Yunaniye bu hususta muabedenin mıntuka-i mezkeureyi bir heyet-i memurin marifetiyle idare edeceğine dair olan 70'inci maddesinden istişhad-ı daiyesinde bulunamaz. Zira bu hüküm haval-i mezkeurenin idare-i mülkiyesine taalluk edip münhasıran Makam-ı Celil-i Hilafet'e ve Makam-ı Ali-i Meşihatpenahi'ye müteallık bulunan mesail-i diniye-i islamiye'nin tecessütüne mütedair olamaz. Nitekim İzmir'deki Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından dahi bu cibet tasdik edilmiş ve hüküm-ı şer'in Makam-ı Celil-i Hilafet'e olan merbutiyetleri esasını daima kabul eylediklerini ityan etmişlerdir. Şu esasın Hükümet-i Yunaniye tarafından kabulü, İzmir Kadısı'na haiz olmadığı salabiyeti yani mıntuka dabilinde ifa-yı vazife etmekte olan müftü ve kadıların tayin, azıl ve tabvilleri için esbab-ı mucibeli mütalaaaname ısdarı hakkını tecessüt etmesine ve zevat-ı mumaiylehin azıl ve nasb ve tabvilleri için bir karar ittihazına ve bunların Makam-ı Sami-i Meşihatpenahi'ye ita olunmuş ve vazife-i memurelerinin ittibası emrinde bir şart-ı gayr-i müfarak bulunan vesaik-i lazımeye hamil olmasından mukaddem vekaleten ifa-yı vazife etmelerine müsaade eylesine manidir.

Delail-i anıfeye ilaveten şurası da şayan-ı tezkardır ki Sevr Muabedesı'nin 75'inci maddesinde ırk ve lisan ve din itibarıyla ekalliyetlerin himayesi için akd olunacak hususi muabedede münderiç abkam İzmir şebriyle mıntukasına dahi tatbik olunacağı müstefad olunmakta olup filhakıka işbu hususi muabede Sevr Muabede-i Sulhiyesi'nin tarih-i imzası olan 10 Ağustos sene 1920 tarihinde Yunanistan ile düvel-i müttefika-i esasiye beyninde(?) Sevr'de akdedilmiştir. Bu muabedenin 14'üncü maddesinde "Yunanistan'ın Abali-i İslamiye'nin hukuk-ı aileye ve abkam-ı şahsiyeye müteallık mesailinin adet-i İslamiye'ye tefvikan ballı emrinde kaffe-i tedabir-i lazımeyi üttihaz edeceği tasvib edilmiş olub mesail-i mebbhusun-anbanın ballı için memur edilen mehakim-i İslamiye'nin teşekküllerine dair asırlardan beri cari kavaide mugayir olarak ve hak-ı kazanın tefvizini natık vesaik-i muktezeyi hamil olmayarak ifa-yı vazife etmelerine müsaade edilmesi mesail-i mezkeurenin adet-i İslamiye'ye muvafık olarak ballı manasını tazammun etmez.

Maruzat-ı anifeden de müsteban buyurulacağı üzere Sevr Muabedenamesi'nin tayin eylediği İzmir Mıntıkası dahilinde ifa-yı vazife etmekte olan kadı ve müftülerin tayin ve azıl ve tabvilleri hakkında İzmir Kadılığı'nın esbab-ı mucibeli mütalaasına istinaden karar ittihazının kendisine aidiyetine dair İzmir Fenkalade Komiserliği tarafından vukuubulan tebligat, muabedename-i mezkûrun ne mantuki ve ne de ruh ve manasıyla kabil-i telif değildir.

Şurası da şayan-ı dikkattir ki Sevr Muabedesi bir sene mukaddem düvel-i akide tarafından imza edilmiş ise de henüz tasdiknameleri tevdi edilmediği cihetle iktisab-ı mer'iyyet etmemiş ve tadili düvel-i müşarünileyhüm canibinden derpiş edilmiş bir akd-i düveli projesi mahiyetinde olup mevki-i mer'iyyete vaz' olunmadıkça -farz-ı ma-lem-yekün olarak muabede-i mezkûre kadı ve müftülerin emr-i nasb ve azıllarında bazı tadilatı ihtiva etse bile- bu babda Memalik-i Şabane'de cari usulün İzmir Mıntıkası'nda tebdiline cevaz olmayacağı gibi memurin-i Yunaniye'nin de zevat-ı mumaileyhin azıl ve nasblarını müdahaleye hakları olamaz.¹⁸

Bu değerlendirmenin ilk kısmı şöyle özetlenebilir: İzmir Kadısı'nın talebi üzerine irade-i seniyye ile yapılan kadı atamalarına Yunan Komiserliği müdahale etmiş ve 16 Haziran 1921 tarihinde İzmir Mıntıkası'ndaki kadı ve müftülerin, İzmir Kadısı'nın isteği ve Olağanüstü Komiser'in kararıyla atamalarının yapılacağına ilişkin bir kararname yayınlamıştır. Yunan Komiserliği şube müdürü, şer'î işlerin Hilafet makamına bağlılığı esasını kabul ettiklerini İzmir Kadısı'na beyan etmiştir. Buna rağmen, zaruri ve siyasi gerekçelerle İzmir Kadılığı'nın yetkilerini genişleten ve Halife ile Meşihat onayını devre dışı bırakan kararnameyi çıkarmışlardır. İzmir Kadısı da bu yolla, boş olan kadılık ve müftülüklere vekaleten atama yapılmasını ve atananların Halife ve Meşihat tarafından onaylanana kadar maaşlarını almalarının sağlanmasını istemektedir. Kadı, bu hususun da Yunanlılar tarafından sözlü beyanla kabul edildiğini vurgulamaktadır.

Bu ilk kısımda dikkati çeken iki husus vardır. Birincisi, Yunanlıların Halife'nin şer'î işlerde yetkisini kabul ettiklerine dair açık bir irade bulunmaması, yalnızca Komiserliğe bağlı bir müdürün İzmir Kadısı'na bu yönde sözlü bir beyanınin olmasıdır. Dolayısıyla, yazışmalarda alt düzeyde bir görevlinin sözlü beyanınin dayanak gösterilmesi, açık bir zaaf olarak görünmektedir. İkinci husus, İzmir Kadısı'nın yapacağı atamaların Meşihat ve Hilafet onayı olmadan gerçekleştirilmeleri ve onaylarının sonradan gelmesi usulünün de aynı şekilde sözlü beyana dayandırılmasıdır. Üçüncü husus, İzmir Kadısı'nın durumdan vazife çıkararak, Halifelik ve Meşihat'ın yetkilerini kullanmaya teşne olması ve dolaylı olarak, Yunan işgal yönetiminin uygulamalarını meşrulaştırır konuma ılımlı yaklaşmasıdır.

Değerlendirmenin ikinci kısmında Hukuk Müşavirliği, Sevr Antlaşması'nın 69. maddesi ile İzmir Mıntıkası'nın -şehir dışındaki bir istihkama Osmanlı bayrağı asılarak- Osmanlı egemenliğinde kalacağını, fakat Osmanlı'nın egemenliğinin uygulanmasını Yunan hükümetine devrettiğini belirterek, bu egemenliğin idari ve adli olabileceği yorumunu yapıyor. Antlaşma'nın 72. maddesine göre, Yunanlıların İzmir

¹⁸ BOA, HR-SYŞ, 02551-00009-025-002-003 (10 Ağustos 1921). Yazının müsveddesi için bkz. BOA, HR-HMŞ-İŞO, 00130-00006-003-001-002 (10 Ağustos 1921).

Mıntıkası'nı bir parlamento ile yöneteceği ve 73. Maddeye göre de, Yunan Hükümeti ile bu parlamento arasındaki ilişkinin, Yunan anayasasına göre düzenleneceği belirtiliyor. Yazıda, sırf dini mahiyette olan konularda, egemenliğin devrolunduğuna dair bir açıklık olmadığı vurgulanıyor. Dolayısıyla, Osmanlı Hükümeti'nin şer'i konulardaki hukukunun bir bütün olduğu, bunları terk edemeyeceği gibi, resmi dini İslam olmayan yabancı bir devlete, bu hukuku devredemeyeceği yorumu yapılıyor. Antlaşmada bu yolda bir hüküm de bulunmadığından, hak devri söz konusu olamaz deniliyor. Müftü ve kadı tayin etmek ve sair şer'i konularda karar vermek yetkisi Halifelik hukukuna dahil olduğu için, Halife onaylı belgesi olmayanların, şer'i yetkileri kullanamayacağı yorumu yapılıyor. Dolayısıyla, İzmir Mıntıkası Osmanlı hakimiyetinde kaldığına, Sevr Antlaşması Yunan Hükümeti'ne dini hukukun uygulamasını terk eden bir hüküm içermediğine ve zaten böyle bir şeyin kabul edilemeyeceğine göre, İzmir Mıntıkası'nda öteden beri gelen uygulamanın geçerli olduğuna, müftü ve kadılığa atananların Halife/Padişah iradesi olmaksızın görev yapamayacaklarına, aynı şekilde vekaleten atanmalarının da mümkün olmadığına, Yunan hükümetinin de mülki idareyle ilgili 70. maddeye dayanarak, Hilafet ve Meşihat makamlarının yetki alanına giren, İslam diniyle ilgili meselelere karar veremeyeceğine işaret edilmektedir. Şer'i işlerin Hilafet makamına ait olduğunun Yunan Komiserliği tarafından kabul edildiği halde, Komiserliğin İzmir Kadısı'na sahip olmadığı yetkiyi vermesinin ve bu yetkinin de Meşihat makamı belgesi olmadan kullanılmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Hukuk Müşavirliği, Sevr Antlaşması ile aynı tarihte, Yunanistan ve Başlıca Müttefik Devletler arasında yine Sevr'de imzalanan başka bir antlaşmaya da atıfta bulunuyor. Bu antlaşmanın 14. Maddesi'nde, Yunanistan'ın İslam ahalinin şahsi ve ailevi meselelerinin, İslam adetlerine göre halledilmesi için gerekli önlemleri alacağına belirtildiğine¹⁹ vurgu yaparak, asırlardır var olan İslami uygulamaların, meşru belge olmaksızın gerçekleştirilmeye çalışılmasının, İslam adetlerine uymayacağını belirtmektedir.

Değerlendirmenin ikinci kısmında dikkati çeken hususları şöyle sıralayabiliriz: Birincisi, Hukuk Müşavirliği'nin Sevr antlaşmasını çelişkili bulmakla beraber, İzmir Mıntıkası'nda Osmanlı egemenliğini onaylar mahiyette görmesidir. Antlaşmanın 69. Maddesinde belirtilen ve şehir dışında dalgalandırılacak Osmanlı bayrağına

---

¹⁹ Sevr'de 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı ile imzalanan da dahil toplam sekiz antlaşma imzalanmıştır. Bunlardan birisi de burada söz konusu edilen Başlıca İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ile Yunanistan arasında imzalanan "Yunanistan Azınlık Antlaşması"dır. "Yunan Sevr'i" olarak da adlandırılır. Bu antlaşmanın 14. Maddesi, "*Yunanistan, Müslümanların kendi örf ve geleneklerine uygun bir şekilde kişiler hukuku ve medeni hukuktan yararlanabilmeleri için gerekli düzenlemeleri yapacak, cami, mezarlık ve diğer dini müesseseleri koruyacak, mevcut Müslüman vakıf, din ve sosyal yardım amaçlı kurumlarını tanıyarak tüm tesislerini güvence altına alacak, yeni kurulacak olanlara da diğerleri için garanti edilen hakları tanıyacaktır.*" Abdurrahman Bozkurt, "Yunan Sevr'i ve İtilaf Devletleri", *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, Cilt II, Ed: Hikmet Öksüz vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, s. 867, 875-876.

indirgenen Osmanlı egemenliğinin bile, beş yıl sonra 83. Madde ile kaldırılacağı gerçeğini görmezlikten gelmektedir. İkincisi, antlaşmanın farklı maddelerinde Yunan egemenliği açıkça vurgulanmasına rağmen, Hukuk Müşavirliği'nin dini alana ilişkin hiçbir egemenlik vurgusunun bulunmamasını, bu alanda Osmanlı egemenliğinin sürdüğü şeklinde yorumlamasıdır. Ayrıca bu yetkiyi resmi dini İslam olmayan yabancı bir devletin de üstlenemeyeceği argümanı ile izah etmektedir. Bir başka argüman da müftü ve kadıların Meşihat ve Hilafet kaynaklı yetki belgeleri olmadan görev yapamayacakları şeklindedir. Oysa antlaşmanın 79. Maddesi açık bir şekilde İzmir Mıntıkası ahalisini her bakımdan Yunan uyruğu saymaktadır. Üçüncüsü, yeniden Yunanlıların şer'i hizmetlerin Hilafet makamına bağlı olduğunu kabul ettikleri sözlü beyanına vurgu yapılmasına rağmen, kadı ve müftülerin vekaleten atanmaları ve Meşihat ve Hilafet onayının sonradan gelmesini uygun gördüklerine dair sözlü beyanı, yetki belgesiz görev yapamayacakları gerekçesi ile dikkate almamalarıdır. Dördüncüsü, Hukuk Müşavirliği'nin Sevr'de aynı tarihte Yunanistan ve Müttefikler arasında imzalanan başka bir antlaşmanın 14. Maddesi'nde yer alan ve Yunanistan'ın İslam ahalinin şahsi ve ailevi meselelerinin, İslam adetlerine göre halledilmesi için gerekli önlemleri alacağına belirtildiği hükme vurgu yapmasıdır. Hukuk Müşavirliği bu vurguyu yaparak, Meşihat ve Hilafet'in şer'i hizmetlerdeki yetkisini, İslam adetleri arasına dahil etmektedir. Aslında bu da anlaşılabilir bir durumdur. Bu zorlama yorumlarla hiç olmazsa İzmir Mıntıkası üzerinde dini hizmetlerde belirleyicilikle sınırlı bir egemenlik arayışı söz konusudur.

Değerlendirmenin son kısmında, Sevr Antlaşması'yla belirlenen İzmir Mıntıkası'nda, kadı ve müftülerin atama işlemlerini, İzmir Kadılığı'nın gerekçeli görüşüne dayanarak kararlaştırma yetkisini kendisinde gören Olağanüstü Komiserliğin yaptığı tebligatında, antlaşmanın hem sözüyle, hem ruhuyla ve hem de anlamıyla uyuşmadığı belirtilmektedir. Son olarak, Antlaşma'nın imzalanmasının üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen, henüz onaylanmadığı, dolayısıyla yürürlük hakkı kazanmadığı gibi, taraflarca değişiklik yapılması gündeme getirilmiş, bir "*akd-i düveli projesi*" (devletler sözleşmesi projesi) mahiyetinde olduğu vurgulanmıştır. Bu yüzden, yürürlüğe konulmadıkça, kadı ve müftülerin atamalarına ilişkin bazı değişiklikleri içermiş olsa bile, Osmanlı ülkesinde geçerli olan usulün, İzmir Mıntıkası'nda değiştirilmesinin uygun olmayacağı ve Yunan memurlarının da, kadı ve müftülerin atamalarına müdahale haklarının olamayacağı belirtilmektedir.

Değerlendirmenin son kısmıyla ilgili belirtilmesi gereken ilk husus İzmir Kadılığı'na yetki veren Olağanüstü Komiserlik kararlarının Sevr'le uyuşmadığı yorumu ne yazık ki zorlamadır. Fakat anlaşılabilirirdir. Hukuk Müşavirliği antlaşma metninde değinilmeyen bir ifadeden hareketle, antlaşmanın kapsayıcı hükümlerini göz ardı ederek Osmanlı lehine bir sonuç çıkarmaya çalışmaktadır. Son kısım için belirtilmesi gereken ikinci husus, Sevr için onaylanmamış ve değişiklik yapılması gündeme getirilmiş proje olduğu vurgusudur. Aslında, bu hususun baştan söylenmesi ve onaylanmamış bir antlaşmaya dayalı yorumlar yapılmaması gerekirdi. Fakat onaylanmamış bir antlaşma olarak Sevr'in uygulanmadığı söylenemeyeceği

gerçeğinden hareketle, bu antlaşmanın maddeleri içinde çözüm aranmış olması da anlamlıdır.

Atamalara İlişkin Aydın Mektubi Kalemi'nin Yazısı

Konuyla ilgili başka bir ayrıntıyı, Dahiliye Nazareti Müsteşarı'nın 21 Ağustos 1921 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıdan öğrenebiliyoruz. Yazıda yer alan bilgilere göre, İzmir'de çıkan Şark gazetesinin, 3 Temmuz 1921 tarihli sayısında, konuyla ilgili bir haber yayımlanmıştır. Ayrıca İzmir Kadı Müşaviri Hayri Efendi'nin de bilgisine başvurulmuştur. Haberde, Yunan işgali altındaki yerlerde naib (kadı vekili) ve müftülerin tayin ve azillerinin İzmir Kadısı'nın gerekçeli görüşü üzerine Yunan Olağanüstü Komiserliği tarafından yapılacağı, naib ve müftülerin iş ve işlemlerini yürütme ve denetleme yetkisinin de İzmir Kadılığı'na verildiği belirtilmektedir. Konu, hüküm verme yetkisiyle ilişkili ve önemli olduğu için, gazete daha ayrıntılı bilgi almak amacıyla İzmir Kadı Müşaviri Hayri Efendi ile görüşmüştür. Hayri Efendi öncelikle, Yunan Olağanüstü Komiserliği tarafından yayınlanan ve kadılığa tebliğ edilen kararnamenin, Sevr Antlaşması'nın belirlediği sınırlar dahilindeki naib ve müftülerle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Sonra da bu sınırlar dahilindeki naib ve müftülerin azil, atama ve değiştirilmeleri için, Meşihat makamı ile haberleşilerek izin alınmış olduğunu, böyle bir işlem gerektiği takdirde, kanuna uygun olarak yerine getirileceği ve Meşihat vasıtasıyla Halife/Padişah iradesinin alınacağı ve kararname hükümlerine uyum sağlamak için de Yunan Olağanüstü Komiserliği'ne bir tezkere ile bildirileceğini belirtiyor.²⁰

Bu haberi ve Hayri Efendi'nin açıklamasını bir yazı ile Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş olan Aydın Mektubi Vekili Haşmet Bey, yazısında konunun çeşitli yönlerine değiniyor. Haşmet Bey, İzmir mıntikasının mevcut siyasi durumu üzerine Meşihat makamının İzmir Kadılığı'na böyle bir yetki vermesinin doğru olmamakla beraber, vermiş olsa bile Kadılığın bu hususta Yunan Komiserliği'nin amacına uygun hareket etmekten başka bir şey yapılmış olmayacağına vurgu yapıyor. Devamında, bu yüzden Osmanlı hakimiyetinin zedeleneceğini, çünkü işlemi şeklen Komiserliğin onayı ile tamamlanacağını, dışarıdan İzmir mıntikasına kimsenin girmesine izin verilmediği için, Komiserliğin kabul edeceği kişilerin seçilmesi zorunluluğunun doğacağına, bunun da Kadılığın Komiserliğe resmen başvurmasının, kararnamenin hükümlerini yerine getirmeye yönelik olacağına ve Meşihat'ın tayin edeceği kişinin, Komiserlik tarafından kabul edilmemesinin de ihtimal dahilinde bulunmasından dolayı, meselenin mahiyetinin büsbütün başkalaşacağı belirtiliyor. Sonrasında da, kararname içeriğinin mutlak ve belirsizliği karşısında bir kadı ve müftünün siyasi sebeplerle azil veya değiştirilmesine Komiserlikçe gereklilik doğduğu ve bu işlem için Meşihat ile haberleşmeye imkan bulunamayacak kadar bir süre içinde uygulanmasının istenilmesi halinde, zor durumda kalınacağına göz önünde bulundurulmasının uygun önlem olacağı vurgulanıyor. Haşmet Bey'in yazısından bu bilgileri aktararak Hariciye

---

²⁰ BOA, HR-SYS, 02551-00009-024-001 (21 Ağustos 1921).

Nezaretî'ni bilgilendiren Dahiliye Nazırı Müsteşarı, Meşihat makamının İzmir Kadılığı'na böyle bir izin vermediğini bildirdiğini de belirtiyor.²¹

Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, gazete Yunan Olağanüstü Komiseri'nin yayınladığı kararnameyi kamuoyuna duyurmuştur. Fakat Kadı Müşaviri Hayri Efendi, bir adım ileri giderek, kararnamenin içeriğinin ve uygulama şeklinin Meşihat tarafından kabul edildiğini beyan ediyor. Bilerek ya da bilmeyerek kamuoyunu yanlış bilgilendiriyor: Öncelikle, olmayan Meşihat onayını var gösteriyor, ikincisi bu onayı var göstererek Yunan emellerinin gerçekleşmesini kolaylaştırıyor. Fakat, aynı zamanda da bu var olduğunu söylediği bu onayın yanlışlığını ve sakıncalarını da vurguluyor. Yukarıda, Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin tespit ve yorumlarında da görüleceği gibi, Meşihat'ın böyle bir onayı olmadığı gibi, kararnamenin öngördüğü mekanizmanın işletilemeyeceği, yanlış olduğu, antlaşmaya aykırı olduğu gibi gerekçelerle kabulüne karşı çıkmıştır.

Yazının ikinci kısmında, yani Haşmet Bey'in değerlendirmesinde ise, haberin ve yorumun sakıncaları ve yanlışlığı izah edilmeye çalışılmıştır. Haşmet Bey'in izahı da atama yetkilerinin Hilafet ve Meşihat'a ait olduğu yönünde olmakla beraber, yöntem açısından Hukuk Müşavirliği'nin değerlendirmelerinden biraz farklı bir yaklaşım sergilemektedir.

Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'ne havale edildiği anlaşılan bu yazıyla ilgili olarak, 3 Eylül 1921 tarihinde -muhtemelen- Hariciye Nezaretî'ne kısa bir izah yapılmıştır. Buna göre, konu daha önce Sadaret makamından 31 Temmuz 1921 tarihli yazı ile Nezaret'e bildirilmiştir. Nezaret de konuyu İstişare Odası'na havale etmiştir. İstişare Odası da konuyla ilgili değerlendirmesini 10 Ağustos 1921 tarihinde yaparak Nezarete bildirmiştir.²² Yani yeni bir değerlendirmeye gerek görülmediği vurgulanmaktadır.

Hariciye'nin Görüşü ve Yeniden Meclis-i Vükela

İstişare Odası'nın ve Aydın Mektubi Kalemî'nin yorumlarına rağmen, henüz bir karar ve uygulama söz konusu değildir. Konuyla ilgili yazışmalar sürmektedir. Bu çerçevede, Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin 7 Eylül 1921 tarihinde, Hariciye Nezaretî'ne bir not gönderdiği anlaşılıyor. Notta, Sadaret makamından gönderilen 31 Temmuz 1921 tarihli tezkere için, İstişare Odası'ndan 10 Ağustos 1921 tarihinde bir mütalaanane/değerlendirme hazırlanarak Sadaret makamına gönderilmiş olması gerektiği belirtilerek, şayet gönderilmemişse veya konu hakkında karar alınmışsa Dahiliye Nezaretî'ne de bildirilmesinin uygun olacağı vurgulanmaktadır.²³

Hariciye Nezaretî, 20 Eylül 1921 tarihinde Sadaret makamına konu hakkında şu yazıyı göndermiştir: “*Sevr Muahedenamesi'nin tayin eylediği İzmir Mıntıkası dabilinde ifa-ı vazife eden kadı ve müftülerin suret-i tayin ve azıl ve tabvillerine Yunaniler tarafından icra*

²¹ BOA, HR-SYS, 02551-00009-024-001 (21 Ağustos 1921).

²² BOA, HR-HMŞ-İŞO, 00130-00006-005-001 (3 Eylül 1921).

²³ BOA, HR-SYS, 02551-00009-024-002 (7 Eylül 1921).

edilmek istenilen tadilata dair Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin mütalaasının istifsarını mutazammın şerefyarid olan 31 Temmuz sene 337 tarih ve 351605/278 numaralı tezkere-i fabimaneleri ledelhavale mezkeur müşavirlikçe tanzim olunan mütalaanamede Sevr Muabedenamesi'nin tayin eylediği İzmir Mıntıkası dabilinde ifa-yı vazife etmekte olan kadı ve müftülerin tayin ve azıl ve tabvilleri hakkında İzmir Kadılığı'nın esbab-ı mucibeli mütalaasına istinaden karar ittihazının kendisine aidiyetine dair İzmir Fevkalade Komiserliği tarafından vukuubulan tebligat muabedename-i mezkeurun ne mantuki ve ne de ruh ve manasıyla kabil-i telif olmadığı gibi muabede-i mezkeure bir sene mukaddem düvel-i akide tarafından imza edilmiş ise de henüz tasdik ve tasdiknameleri tevdi edilmediği cihetle iktisab-ı mer'iyyet etmemiş ve tadili düvel-i müşarünileybüm canibinden derpiş edilmiş bir akd-i düveli projesi mahiyetinde olub mevki-i mer'iyyete vaz olunmadıkça -farz-ı ma-lem-yekün olarak muabede-i mezkeure kadı ve müftülerin emr-i nasb ve azıllarında bazı tadilatı ihtiva etse bile- bu babda Memalik-i Şabane'de cari usulün İzmir Mıntıkası'nda tebdiline cevaz olmayacağı gibi memurin-i Yunaniye'nin de zevat-ı mumailiybümün azıl ve nasblarına müdahaleye hakları olamayacağı dermeyer edilmiştir. Mezkeür mütalaaname suretiyle Taraf-ı Ali-i Meşihatpenabi'den Makam-ı Sami-i Sadaretpenahilerine tevdi buyurulan İzmir Kadılığı tabirratı leffen ve iadeten takdim edilmiş olmağla olbabda ...”²⁴

Hariciye Nezareti Sadaret'e gönderdiği bu yazıda, konuyu özetleyerek kendi yorumunu yapıyor ve şu sonuçlara varıyor: Yunan Olağanüstü Komiserliği'nin çıkardığı 16 Haziran tarihli kararname, Sevr Antlaşması ile ne söz ne ruh ve ne de anlam itibariyle uyuşmamaktadır. Sevr Antlaşması da, henüz onaylanarak yürürlüğe girmediği ve imza sahiplerinin değişiklik yapılmasını gündeme getirdiği bir proje mahiyetindedir. Antlaşma, atamalarla ilgili bazı hükümler içermiş olsa bile, bu konuda Osmanlı ülkesinde geçerli usulün İzmir Mıntıkası'nda değiştirilmesine dayanak olamaz. Yunan memurlarının da kadı ve müftülerin atamalarına müdahale hakları olamaz. Hariciye Nezareti bu yazının ekine, Sadaret'ten havale olunan İzmir Kadılığı'nın yazısı ile 10 Ağustos tarihli Mütalaaname'nin iade edilmek üzere konulduğunu da belirtiyor.

Sadaret makamına gönderilen bu yazıdan sonra, konu 28 Eylül 1921 tarihinde tekrar Meclis-i Vükela'nın gündemine getirilmiştir. Meclis-i Vükela'da, Hariciye Nezareti'nden gönderilen ve yukarıda metni verilen 20 Eylül 1921 tarihli yazı ve 10 Ağustos 1921 tarihli mütalaanameyi de içeren ekleri okunmuş ve bu mütalaanamenin ekleriyle birlikte Meşihat makamına tebliği kararlaştırılmıştır.²⁵ Nitekim, 1 Ekim 1921 tarihinde Sadaret'ten Meşihat'e şu yazı gönderilmiştir: “İzmir Mıntıkası dabilinde ifa-yı vazife etmekte olan kadı ve müftülerin suret-i tayin ve azıl ve tabvilleri hakkında Yunaniler tarafından vukuubulan tebligata dair İzmir Kadılığı'nın tevdi buyurulan 5 Temmuz 337 tarihli ve 491 numaralı tabirratı ve melfufu Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nce tedkik edilmek üzere Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne gönderilmiş idi. Mezkeür müşavirlikten tanzim olunub nezaret-i müşarünileybümadan isra olunan mütalaanamenin suret-i

²⁴ BOA, BEO, 004694-352025-003-001 (20 Eylül 1921). Yazının müsveddesi için bkz BOA, HR-SYS, 02551-00009-022-001-002 (20 Eylül 1921).

²⁵ BOA, MV, 00222-00065-001-001 (28 Eylül 1921).

iktizası ifa buyurulmak üzere meclis-i mezkur kararıyla leffen Savb-ı Ali-i Fetevapenabileri'ne tesyar kılınmış olmakla olbabda..."²⁶ Bu yazı ile Meşihat makamının, Meclis-i Vükela kararına ve 10 Ağustos tarihli Mütalaaname'ye uygun olarak gereğini yapması istenmektedir.

İlgili Başka Müdahaleler ve Karar

Bu tarihten yaklaşık bir ay sonra, Komiserliğin konuyla dolaylı olarak ilgili, başka bir müdahalesi gündeme gelir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 19 Kasım 1921 tarihli bir yazıya göre, Aydın Vali Vekili ve İzmir Kadısı 5 Kasım 1921 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bir yazı gönderir. Yazıda anlatılanlara göre, İzmir Vilayeti Evkaf Müdüriyeti Başkatibi Şükrü Efendi, 2 Kasım'da Yunan yetkililerinin sözlü bir tebliğiyle görevden alınır. Evkaf Müdüriyeti'ne gönderilen gerekçede, Şükrü Efendi'nin görevinde zorluk çektiği ve Evkaf Komisyonu'nun güvenini kaybettiği için, Olağanüstü Komiserlikçe azledildiği belirtiliyor. İzmir Kadılığı'nın incelemesine göre, Şükrü Efendi'nin "*Yunanilerin hadim-i emelleri olub onların nezdinde müstesna bir mevki-i itimad sahibi olan Hoca Hulusi Efendi'nin Evkaf Komisyonu Reisi sıfatıyla mumaileyb Şükrü Efendi'ye teklif ettiği bazı muamelat-ı vakfiyenin hilaf-ı usul ve nizam olduğundan bahis ile bihakkan mümaşaat yüzü göstermediğinden mütehasıl iğbirar neticesi olarak Devair-i İslamiye Müdüriyeti nezdinde vaki olan teşebbüsat-ı hususiyenin işbu azlı intaç eylediği*" belirtilmektedir. Dolayısıyla, haksız yere görevden alınan Şükrü Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi için, siyasi girişimde bulunulması istenmektedir.²⁷

27 Ekim 1921 tarihinde Meşihat makamından gönderilen yeni bir yazı, bu kez müftülük yetkilerine Yunan Komiserliği'nin müdahalesini gündeme getirmektedir. Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin 21 Aralık 1921 tarihli yazısında yer alan konunun ayrıntıları şu şekildedir: Meşihat makamının yazısına göre, Yunan Komiserliği müftülerin görevlerinden bazılarını (*ref ve tevcih-i cihat ve sair birçok muamelat-ı vakfiyeye aid mesail-i şer'iyyenin*), bir kararname ile Mekteb-i Sultani muallimlerinden Hoca Hulusi Efendi başkanlığında oluşturulan Evkaf Komisyonu'na ait hale getirecekmış. Hukuk Müşavirliği, Yunan Hükümeti'nin atama konusunda olduğu gibi, bu konuda da nüfuzunu kötüye kullanmakta olduğunu, dolayısıyla Hariciye Nezareti'nin İngiltere, Fransa ve İtalya Olağanüstü Komiserlikleri nezdinde protesto edilmesini gerekli görmektedir. Hukuk Müşavirliği, bu ikinci konuyu, ilk konunun mütemmimi yani bir parçası/tamamlayıcısı olarak değerlendirmekte ve söz konusu komiserlikler nezdinde protesto edilmesi için, her iki mesele hakkında bir karar alınmasını gerekli görmektedir.²⁸

²⁶ BOA, BEO, 004694-352025-001-001 (1 Ekim 1921).

²⁷ BOA, HR-SYS, 02551-00011-027-001 (19 Kasım 1921).

²⁸ BOA, HR-HMŞ-İŞO, 00130-00006-007-001-002 (21 Aralık 1921). Müşavirlik yazısının sonunda, konuyla ilgili yazışmalardaki bir usul hatasına da işaret edilmektedir: "*Bir de sureti alınarak dosyasına vaz edilmeksizin hiçbir güna evrakın iade edilmemesi lüzumu bilmiüdafaat arz edilmiş olmasına rağmen anife-i tezkere 278 numaralı tezkere-i samiyenin melfufatı tezkere-i mezkeurede*

Yaklaşık üç ay sonra, 18 Mart 1922 tarihinde Meşihat makamından Sadaret makamına gönderilen bir yazıda, Fetvahane'ye havale edilen konuyla ilgili evrakın, içerik olarak çözüme uygun görüldüğü ifade edilerek iade edildiği belirtilmektedir. Evrak içinde, İzmir Mıntıkası'ndaki kadı ve müftülerin atamalarına Yunanlılar tarafından yapılan müdahale üzerine, İzmir Kadılığı'ndan gönderilen yazışmalar ve eklerinin, Meclis-i Vükela kararıyla Hariciye Hukuk Müşavirliği'nin hazırladığı Mütalaaname suretinin, 1 Ekim 1921 tarihinde müftülerin bazı görevlerinin, İzmir Yunan Olağanüstü Komiserliği'nce Evkaf Komisyonu'na verilmesi girişiminde bulunulduğunun, Meşihatçe Hariciye Nezareti'ne incelenmek üzere havale edilmesi ile İstişare Odası'nın incelemesinden söz eden, 25 Şubat 1922 tarihli yazının ve 27 Şubat 1922 tarihli yazı ve eklerinin bulunduğu belirtiliyor.²⁹

Bu yazının, söz konusu ekli belgelerle Sadaret'e gönderilmesinden sonra, konu yeniden Meclis-i Vükela'nın gündemine getirilmiştir. Meclis-i Vükela 18 Mayıs 1922 tarihli toplantısında konuyu görüşmüş ve konunun İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmesine karar vermiştir. Meclis-i Vükela'nın konu özeti ve kararı şu şekildedir:

“Hülasa-i Meali

İzmir Mıntıkası dabilinde ifa-yı vazife etmekte bulunan kadı ve müftülerin suret-i tayin ve azil ve tabvillerine Yunanlılar tarafından müdahale ve müftülerin vezâifinden madud olan ref ve tevcihat ile muamelat ve kazıyyeye aid mesail-i şer'iyenin İzmir'deki Yunan Fevkalade Komiserliği'nce mahalli Evkaf Komisyonu'na tevdiine teşebbüs olunduğu taraf-ı Meşihatpenahi'den bildirilmesi üzerine sebk eden tebliğce cevaben İstişare Odası'nca icra kılınan tedkikatı ve bu babda bazı mülahazatı havi Hariciye Nezareti'nden evvel ve abir varid olan tezkereler bu hususa müteferri' 18 Mart 1338 tarihli tezkeresi-i cevabiye-i Şeyhülislami ile beraber mütalaa olundu.

Kararı

Nezaret-i müşarüniyleyhümanın anıfülbeyan tezkerelerinde dermeyan ve Meşihat-ı müşarüniyleyhaca da tasvib olunduğu veçbile Yunan memurlarının mahalli müftüleri vezâifine ve bu kabil kaffe-i muamelat-ı şer'iyeye müdahaleye esasen hakları olamayacağından keyfiyetin düvel-i malume nezdinde acilen protesto olunmasının Hariciye Nezareti'ne ısharı ve taraf-ı Meşihatpenahi'ye malumat itası tezekkür kılındı.”³⁰

Buna göre, Meclis-i Vükela hem kadı ve müftülerin atanması, hem de müftülerin görevlerinden bir kısmının Evkaf Komisyonu'na bağlanması konularını içeren Hariciye Nezareti'nden gelen evrak ile konuyla ilgili 18 Mart 1922'de Şeyhülislamlık'tan gelen cevabi yazıyı birlikte ele almıştır. Hem Hariciye Nezareti'nin yazılarında belirtilenler hem de Meşihat makamının görüşü doğrultusunda, Yunan

---

olbabda bir güna taleb sebk etmemiş olduğu halde suretleri alınmaksızın mebbus-ı anbi 293 numaralı tezkeresi-i aliyyeleriyle birlikte aynen Makam-ı Sadaret-i Uzma'ya iade edilmiş olduğundan ve bir derece mezkur fevkalade komiserlikler nezdinde icra edilecek protestonun tanzimi emrinde evrak-ı mezkureye lüzum görüleceğinden melfufat-ı mezkurenin suretlerinin abziyle dosyasına vazı icab eder.”

²⁹ BOA, BEO, 004712-353332-002-001 (18 Mart 1922)

³⁰ BOA, MV, 00223-00164-001-001 (18 Mayıs 1922).

memurlarının müftülerin görevlerine ve şer'i işlemlerine müdahale haklarının bulunmadığı belirtilerek, İtilaf Devletleri nezdinde acilen protesto olunması için Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi ve Meşihat makamına bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.

Meclis-i Vükela'nın kararı gereği, Sadaret makamı 20 Mayıs 1922 tarihinde Hariciye Nezareti ve Meşihat Makamı'na bir yazı göndererek, konunun özeti ve Meclis-i Vükela'nın 18 Mayıs'taki kararını belirterek, Hariciye Nezareti'nin “*Yunan memurlarının mahalli müftüleri vezâifine ve bu kabil kaffe-i muamelat-ı şer'iyyeye müdahaleye esasen hakları olamayacağından*”, malum devletler nezdinde acilen protesto edilmesinin ve Meşihat makamına da bilgi verilmesi istenmiştir. Bu işlemlerin de hızlıca yapılması vurgulanmıştır.³¹ Bu protestonun gerçekleştiğine dair bilgi de bulunmamaktadır. Dikkat çeken husus, Meclis-i Vükela kararında ve karara bağlı yazışmalarda hiçbir şekilde Sevr antlaşmasına değinilmemiş olmasıdır. Bu tutumun ve sürecin uzamasının nedenini, Sakarya zaferi sonrasında Yunanlılar aleyhine dönen ortamda aramak yanlış olmasa gerekir.

Bu tarihten iki ay sonra, 18 Temmuz 1922'de, Menemen eski kadısı Daniş Efendi Urla kazası kadılığına, Haymana eski seyyar naibi Mehmed Naci Efendi Seferihisar kazası kadılığına ve Medresetül-kuzzat mezunlarından Ali Rıza Efendi de Ödemiş kazası kadılığına tayin olunmuşlardır.³² Bu tayinlerden anlaşıldığı kadarıyla, 9 Mayıs 1921'de azledilen eski Menemen kadısı, bu tarihe kadar açıktadır. 9 Mayıs 1921'de Menemen kadılığına tayin edilen Seferihisar kadısı Ali Rıza Efendi'nin tayin işlemi ise, muhtemelen tamamlanamamış ve açıkta kalmıştır. Ayrıca, Ödemiş kadılığına atanan Ali Rıza Efendi ile Seferihisar kadısı Ali Rıza Efendi'nin aynı kişi olma ihtimali de bulunmaktadır. Fakat bu atama işlemlerinin gerçekleşip gerçekleşmediği belirsizdir.³³

Sonuç

31 Mart 1921'de başlayan bir süreç 20 Mayıs 1922'ye kadar süren bir bürokratik yazışmalar kümesini oluşturmaktadır. 9 Mayıs 1921 tarihinde İzmir Kadısı'nın talebinin bir irade-i seniyyeye dönüşmesine kadarki yaklaşık bir buçuk aylık süreyi olağan yazışma ve karar süreci saymak mümkündür. Fakat irade-i

³¹ BOA, BEO, 004712-353332-001-001 (20 Mayıs 1922).

³² *Ceride-i İlmîye*, Aded 78-79 (Muharrem, Safer sene 1341), s. 2545.

³³ Bu arada, İzmir Kadısı 28 Nisan 1922 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek, uzun zamandır maaş alamayan İzmir memurlarının durumunun “*pek elim ve cidden acınacak bir safhaya*” geldiğini, yeni girilen Ramazan'da eş ve çocuklarıyla hayatlarını sürdürme zorluğu yaşadıklarını vurgulayarak acil önlem alınmasını istemiştir (BOA, DH-İ-UM, 00003-3-00001-42-002-001 (28 Nisan 1922)). Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa da, İzmir Kadısı'nın bu yazısındaki bilgi ve istekleri 9 Mayıs 1922 tarihli bir yazı ile aynen Sadaret makamına bildirmiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, DH-İ-UM, 00003-3-00001-42-001-001 (9 Mayıs 1922)). İzmir Kadısı'nın, din görevlileri de dahil İzmir'deki bütün memurların maaşlarını alamamalarıyla ilgilenmesi Vali Vekilliği ile ilgili olmalıdır.

seniyyenin uygulanması için İzmir Kadısı'nın Yunan Olağanüstü Komiserliği'ne bir yazı göndermesiyle başlayan bir yıllık süreç olağan dışıdır. Yunan işgal güçlerinin bu bir yıllık sürecin başında ürettikleri iki belge vardır: 16 Haziran 1921 tarihli kararname ve yine aynı tarihte İzmir Kadısı'na kararnameye uyulması isteğinin belirtildiği bir yazı. Süreç içinde Yunan işgal güçlerince konuyla ilgili başka yazışmalar da yapılmış olabilir. Ama, süreç içinde başka yazışma ve kararlardan söz edilmemiş olması, yokluğuna işaret etmiş olmalıdır. Fakat Türk tarafının, yani Osmanlı yönetiminin konuya ilişkin kendi içinde ürettiği belge sayısı muhtemelen kırk civarındadır. Yazışmaların Halifelik, Şeyhülislamlık/Meşihat, Hariciye Nezareti, Bab-i Ali Hukuk Müşavirliği, Dahiliye Nezareti, Evkaf Nezareti, Sadaret, Meclis-i Vükela, İzmir Kadılığı ve Aydın Valiliği gibi, on ayrı kurum arasında yapılmış olması bile dikkat çekicidir. Yunan Olağanüstü Komiserliği'nin kuyuya attığı iki taş, on Osmanlı üst kurumunun, bir yıldan fazla bir zaman diliminde, kırk civarında yazışma üretmesine yol açmıştır. Yazışmaların, incelemelerin ve alınan kararların bir yılın sonunda ulaştığı nokta ise, Yunanlıların İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmesidir. Onun da yapıldığı şüphelidir.

Bu bir yıllık süre içinde Osmanlı makamları, konuyu Sevr Antlaşması çerçevesinde yorumlamaya ve Yunanlıları haksız çıkarmaya çalışmıştır. Fakat ileri sürülen argümanlar, görüşler ve öneriler kapalı devre bir mekanizmanın içinde döndürülmüştür. Başka bir ifade ile Osmanlı makamları, Yunan işgalcilerinin haksızlığına ilişkin görüşleri kendi kendine anlatmaktan başka bir şey yapamamıştır. Daha vahim olanı, Osmanlı yönetimi ve bürokrasisinin, onaylanmamış ve dolayısıyla uygulama süreci başlamamış, hatta değiştirilmesi gündeme gelmiş olan Sevr Antlaşması metninde ve bağlamında konuya çözüm aramaya çalışmış olmalarıdır. En başta sergilenmesi gereken tutum, en sonda sergilenmiş ve Sevr Antlaşması'na değinilmediği gibi, atıf da yapılmamıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 004694-352025-001-001 (1 Ekim 1921).
BOA, *BEO*, 004694-352025-002-002 (5 Temmuz 1921).
BOA, *BEO*, 004694-352025-003-001 (20 Eylül 1921).
BOA, *BEO*, 004694-352025-004-001 (16 Haziran 1921).
BOA, *BEO*, 004712-353332-001-001 (20 Mayıs 1922).
BOA, *BEO*, 004712-353332-002-001 (18 Mart 1922).
BOA, *Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH-İ-UM)*, 00003-3-00001-42-001-001 (9 Mayıs 1922).
BOA, *DH-İ-UM*, 00003-3-00001-42-002-001 (28 Nisan 1922).

- BOA, *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR-HMŞ-İŞO)*, 00130-00006-003-001-002 (10 Ağustos 1921).
- BOA, *HR-HMŞ-İŞO*, 00130-00006-005-001 (3 Eylül 1921).
- BOA, *HR-HMŞ-İŞO*, 00130-00006-007-001-002 (21 Aralık 1921).
- BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR-SYS)*, 02551-00009-022-001-002 (20 Eylül 1921).
- BOA, *HR-SYS*, 02551-00009-023-001 (31 Temmuz 1921).
- BOA, *HR-SYS*, 02551-00009-024-001 (21 Ağustos 1921).
- BOA, *HR-SYS*, 02551-00009-024-002 (7 Eylül 1921).
- BOA, *HR-SYS*, 02551-00009-025-002-003 (10 Ağustos 1921).
- BOA, *HR-SYS*, 02551-00011-027-001 (19 Kasım 1921).
- BOA, *Meclis-i Vükela (MV)*, 00221-00234-001-001 (30 Temmuz 1921).
- BOA, *MV*, 00222-00065-001-001 (28 Eylül 1921).
- BOA, *MV*, 00223-00164-001-001 (18 Mayıs 1922).

Yayınlar

- Berber, Engin, *Sanclı Yıllar: İzmir 1918-1922 Müttareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç, Ankara 1997.
- Bozkurt, Abdurrahman, “Yunan Sevr’i ve İtilaf Devletleri”, *100. Yılında Mondros Müttarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, Cilt II, Ed: Hikmet Öksüz vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, ss. 867-894.
- Ceride-i İlmiye*, Aded 78-79 (Muharrem, Safer sene 1341), s. 2545.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Cilt I, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- Su, Kâmil, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Takvim-i Vekayi*, nr. 4161, 14 Mayıs 1337, s. 1.

İZMİR'İN İŞGALİ SONRASI YUNAN KARA PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Hacer Karabağ *

Giriş

Günümüzde birçok insan tarafından olumsuz olarak değerlendirilen Latince “yayılması gereken şey” manasındaki “propagare” kelimesinden türemiş olan propaganda, Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlüğü’nde “*Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca*” olarak ifade edilmektedir.¹ Propagandanın etkisini gösterip, devletlerce kabul edilmesi Birinci Dünya Savaşı dönemine tesadüf etse de, bir yöntem olarak ilk kullanıldığı zamanı 17. yüzyıla kadar götürmek mümkündür.

On yedinci yüzyıl başlarında Avrupa’da din savaşları başlamış ve Papa XV. Gregory Kilisenin pozisyonunu yeniden planlamak zorunda kalmıştır. Papa, kitleleri yönlendirmek için baskının yeterli olamayacağını ve koşulların değişmesi dolayısıyla yeni, örgütlü ve sürekli bir kuruluşun gerekliliğini belirtmiştir. Bu talep sonucu 22 Haziran 1622’de “*Sacra Congregatio Christiana Nomini Propaganda*”, 1627’de de Papa VIII. Urban tarafından misyonerler için propaganda okulu niteliğinde “*Collegium Urbanum*” kurulmuştur.² 1840’ların önde gelen ansiklopedistlerinden W.T.Brande, Papa Gregory’nin bu kuruluşunun tarihçesini özetledikten sonra terime ilişkin olarak şu yorumu yapmaktadır: “*Köken olarak bu eski kuruluştan adını alan propaganda çağdaş siyaset dilinde, çoğu yönetimlerin dehşet ve nefretle karşıladıkları ilke ve düşünceleri yaymak için kurulmuş gizli örgütleri ifade etmekte kullanılmaktadır.*”³

Fransız Devrimi, propagandanın kavram ve faaliyet alanı olarak gelişmesinde önemli bir adım olmuştur. Ortaya çıkan yeni fikir akımları, toplumsal değişimler ve hareketlilik sayesinde propaganda modern anlamını kazanmaya bu yüzyılda başlamıştır. Bu dönemin propagandayı etkili kullanımıyla ön plana çıkan siyasi ve stratejist figürü Napolyon Bonapart (1769-1821) olmuştur.⁴ Birinci Dünya Savaşı döneminde gelişmekte olan kitle iletişim araçlarıyla birlikte kamuoyunu ikna etme,

---

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-posta: hkarabag@uludag.edu.tr, ORCID: [0000-0003-4855-5665](https://orcid.org/0000-0003-4855-5665).

¹ TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>.

² Terence H. Qualter, “Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (Çev. Ünsal Oskay), 35(1), 1980, 255-256.

³ Qualter, *a.g.m.*, s. 257.

⁴ Betül Kavalcı, Savaşta Propaganda Harp Mecmuası Örneği, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Temmuz 2021, s.5.

savaşı meşru kılma ve tabî haklı savaş fikrinin bu yönde fikir sahibi olması bakımından ikna çalışmalarının dikkat çekmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda kamuoyunun ikna sürecine tabi tutulmasını da propaganda olarak anlamamız gerekmektedir XX. yüzyılın propaganda özelliklerinden belki de en önemlisi, bir mesajın aynı anda milyonlarca kişiye iletilebilmesine imkân tanıyan araçların icat edilmesidir. Böylece propaganda ile kitle iletişim araçları, ayrılmaz birer parça olarak aralarında yakın ilişki başlamıştır.⁵

Yoğun propaganda faaliyetleri içerisinde geçen Birinci Dünya Savaşı, birçok kaynakta ‘kelimelerin savaşı’ olarak da betimlenmektedir.⁶ Matbaanın kullanımının yaygınlaşması, ulaşım ve haberleşme ağlarının aktif kullanımı, propaganda ürünlerinin basım ve dağıtımını hızlandırmış ve kelimeler, yeni bir cephe niteliği kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla İngiltere’de kurulan War Propaganda Bureau (Wellington House)’yu Almanya’da Zentralstella für Auslandsdienst (Dış Ülkelere Servis Merkezi) ve Kriegspressemts (Savaş BasınOfisi); Fransa’da Maison de la Presse (Basın Bürosu), Amerika Birleşik Devletleri’nde Committee on Public Information (Kamu Enformasyon/Bilgi Komitesi) takip etmiştir. Bu bağlamda istihbarat alanı ile propagandanın iç içe geçtiği unutulmamalıdır.⁷ Birinci Dünya Savaşı boyunca propaganda alanında birçok denemeler yapılmış, teknikler konusunda deneyim sahibi olunmuştur. 1920’lerin sonunda ise deneyimlerini aktaran kişilerin anılarını yayımlamasıyla da propaganda kelimesiyle kitleler tanışmış ve siyaset alanında kendine yer bulmuştur.⁸

Propaganda, kaynakları bakımından beyaz, gri, kara olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Beyaz propagandada en etkili ve kalıcı olacağına inanılan gözden geçirilmiş ve özenle seçilmiş bilgilerin hedef kitlenin güven duyduğu basın organları veya liderler aracılığıyla hedefin kabul edeceği biçimde sunulması amaçlanır.⁹ Gri propagandada kaynak resmi olarak belli ve görünür olmadığından gizli tutulmaya çalışılır. Gerçek görünen, dedikodu, yalan olarak tabir edilen tüm kavramlar belli belirsiz yapıda bir arada kullanılır. Kaynağın belirsizliği bireylerde propaganda faaliyeti olduğu hissi oluşturmamakta ve hedef kitlede etkisinin daha fazla olduğu kabul görmektedir. Genellikle gerçek olan bir olaya birtakım eklemeler yapılarak olay

---

⁵ Servet Avşar, *Milli Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2010, s.4.

⁶ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.89.

⁷ Aytül Tamer, “Birinci Dünya Savaşı’nda ABD ve İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne Karşı Yürüttüğü Propaganda Faaliyetlerinin Amerikan ve İngiliz Basını Bağlamında İncelenmesi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s.152.

⁸ Qualter, *a.g.m.*, s.258.

⁹ Özkan Avcı, “Propaganda Çeşitleri”, *İletişim ve Propaganda*, (Ed. Mustafa Karaca, Caner Çakı), Eğitim Yayınevi, Konya, 2018, s. 77-78.

daha ilgi çekici bir hale getirilerek hedef kitle etkilenmektedir.¹⁰ Kara propagandada ise kaynak resmi olarak belirsiz ve gizlidir. Kaynakları bakımından propaganda çeşitleri içerisinde en tehlikeli ve dikkat edilmesi gereken kara propagandada hedef alınan tarafı hedef kitle gözünde değersiz duruma düşürmek amacıyla aşağılayıcı, kötüleyici, küçük düşürücü her türlü faaliyette bulunulur. Kara propagandada kaynağın ortaya çıkması yapılan faaliyetlerin tesirini azaltmakta ve geri tepmesine neden olmaktadır.¹¹

Savaş propagandası özünde dost-düşman ayrımıyla beslenir. Buna göre savaş propagandasının altında dost devlet ve toplumlarla olan ilişkilerin pekiştirilmesi, düşman devletlerin ve toplumların savaş moral ve motivasyonunun düşürülmesi, tarafsız devlet ve toplumların ise bir tarafa çekilmek istenmesi yatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan tüm propaganda faaliyetlerinin en bariz özelliği diğer devletleri savaşta taraf kılmaya yönelik mezalim/soykırım/katliam gibi öğelerinin vurgulanmasıdır¹²

Bu savaşa Dünya Savaşı denilmesinin nedeni, genel bakış açısından ziyade, uzun sürmesi, savaşa katılan devletlerin çokluğu ya da birden fazla kıtayı aynı anda etkilemesi değildir. Tarihte, dört yıldan uzun süren, çok sayıda devletin katıldığı ve tüm dünyayı etkileyen savaşlar olmuştur ancak, I. Dünya Savaşı'nın en belirgin özelliği ilk topyekûn savaş olmasıdır. Eric Hobsbawm, Birinci Dünya Savaşı'nı sınırlı ve belirlenebilir hedeflere ulaşmak için verilen önceki tipik savaşların aksine, sınırlanmamış sonuçlara ulaşmak için açılmış ve taraflarca topyekûn kazanılabilecek ya da topyekûn kaybedilecek bir savaş olarak tanımlamaktadır.¹³ Hobsbawm'ın bu tespitini M. Philips Price'ın savaş sonrası dönem için yaptığı şu değerlendirmede de görmekteyiz: *"Bu savaş, galipler arasında bir emperyalist yayılma tutkusunu dizginsiz bırakmıştır. Toprakların ilhaka büyük çapta kabul edilmiş ve hükümetler alaycı bir şekilde büyük tazminatlar talep etmiştir."*¹⁴

I. Dünya Savaşı'nın bir diğer ayırıcı özelliği de değişen savaş şartlarının bir gereği olarak göğüs göğüse savaş taktiği yerine propaganda faaliyetlerinin geliştirilmesi olmuştur. Savaş dönemlerinde kullanılan propaganda sayesinde savaşmadan psikolojik olarak savaşın kazanılması ya da kaybedilmesi esas alınmaktadır. Örneğin psikolojik savaş yöntemi olarak I. Dünya Savaşı'nda en çok

---

¹⁰ Avcı, *a.g.e.* s. 80-82.

¹¹ Avcı, *a.g.e.* s. 86.

¹² Cengiz Yolcu, *İntibab İbret İntikam: Balkan Savaşı'nda Osmanlı Propaganda Kitapları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020, s.47.

¹³ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, 9. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s.37.

¹⁴ M. Philips Price, *A History Of Turkey From Empire To Republic*, The Macmillan Company, New York, 1956, p.96.

havadan ve karadan atılan beyannameler kullanılmıştır. Bu yöntem o kadar etkili bir sonuç vermiştir ki, günümüzde dahi kullanılmaktadır.¹⁵

Ana hatlarıyla, tarihî gelişmelerini değerlendirdiğimiz propaganda ve istihbaratın, bütün safhasını, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından Millî Mücadele döneminde görmek mümkündür. Zira bu dönemde hem İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi işgal devletlerinin propaganda ve istihbarat faaliyetleri, hem de bu propagandaları etkisiz bırakacak karşı faaliyetler söz konusudur.

İzmir'in İşgali ve Yunan Propaganda Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı sonrası İtilaf Devletleri'nin Anadolu'ya ve Osmanlı'ya bakışını ifade etmesi açısından Harold Nicolson'un 1934'teki şu tespitleri oldukça değerlidir: "...Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış ve aciz, başkenti ve Halifesi silahlarımızın insafına kalmış, ayaklarımızın dibinde yatıyordu. Denizlerin hakimiyeti tartışmasız bizim elimizdeydi; Alman kolonileri işgal edilmişti, tüm hayati iletişimler, tüm stratejik noktalar kontrolümüz altındaydı. Müttefik insan gücü ve mübimmat yedekleri sınırsızdı..."¹⁶ Bu anlayış üzerine temellendirilmiş olan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hemen sonrasında Müttefik devletlere bağlı ordular tarafından, ülkenin önemli stratejik noktaları işgal edilmiştir. İşgaller, Mondros mütarekesinin 7. maddesindeki İtilâf devletlerinin emniyetlerini tehdit eden bir durum karşısında stratejik noktaları işgal edebilecekleri maddesine dayandırılmaktaydı.¹⁷ İlk işgaller güneyden başlamış, Kasım 1918- Mart 1919 tarihleri arasında, Musul, İskenderun, Kilis, Antep, Maraş ve Urfa İngilizlerce işgal edilirken; Adana, Dört Yol, Mersin ve Pozantı Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.¹⁸ İtalyanlar Mart 1919'da Antalya'yı, Nisan 1919'da Konya'yı işgal etmiş ve Mentеше sahillerine doğru işgal sahasını genişletmiştir.¹⁹

1917 yılında İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmiş olan ve savaşta pek az bir rolü olan Yunanistan da Anadolu'dan toprak talepleri öne sürmüştür. Paris Barış Konferansı'nda, İtalyanların karşı çıkmasına rağmen, İzmir ve çevresinin Yunanistan'a bırakılması uygun görülmüştür. Bu karar doğrultusunda, 15 Mayıs 1919'da Yunanistan İzmir'e asker çıkarmış ve Anadolu'da peyderpey genişleyen 40 aylık bir işgal süreci başlamıştır.

Yunan hükümetinin gerek işgal öncesi ve gerekse işgaller sonrası benimsedikleri propagandanın temeli Anadolu'da Türk hakimiyeti altında önemli bir Rum nüfusun yaşadığı ve bu Rum nüfusa karşı katliamların uygulandığı tezine

¹⁵ Avşar, *a.g.t.*, s.6.

¹⁶ Harold Nicolson, *Curzon The Last Phase 1919-1925*, Constable and Company, London 1934, p.3-4.

¹⁷ Ali Türk geldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s. 70.

¹⁸ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Cilt IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.49-59.

¹⁹ Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1993, Cilt 9, Sayı 26, s.397-400.

dayanmaktadır. Arnold Toynbee, 1921-1922 yıllarında Anadolu'daki gözlemlerine de yer verdiği "Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi" adlı eserinde Yunan propagandaları ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "...özellikle Türklerin -ibtılâflı İzmir örneği başta olmak üzere- bir yabancı idare altına sokulmaları, çoğu kere onların medeniyetten nasibini almamış ve ıslah kabul etmez insanlar oldukları gerekçe gösterilerek müdafaa edilmektedir. ... Avrupa ve Amerika'daki Yunan propagandacıları ve onlara sempati duyan batılular Anadolu'daki Yunan emellerini medeniyet vesilesi olarak öne sürmektedirler."²⁰ Toynbee, Yunanlıların propagandacılık konusunda çok başarılı olduklarını ise şöyle ifade etmektedir: "Batı kültürünün talibsiz karakteristiklerinden biri olan söz konusu bu sorgulanabilir sanat (propaganda ismi dahi kökenini en büyük batılı müessesemiz olan Roma Katolik Kilisesinin bağrından almıştır) Yunanlılar tarafından eşi zor bulunur bir beceriyle sahiplenilmiştir. Batı dünyasının önemli şehir merkezlerinde bulunan Yunan kolonileri, -iş bağlantıları, buldukları ülkenin vatandaşlığı kazanma ve ülke insanlarıyla yaptıkları evlilikler sayesinde- batı toplumunun 'etkili çevreleri' ile yakın bağlantılar kurarak bu sanatın uygulanmasında hayran olunacak bir donanuma sahip olmuşlardır."²¹ Elbette propaganda konusunda uzmanlaşma önemli bir tarihsel kökene sahiptir. Dimitris Kitsikis, bu süreci şöyle özetlemektedir: "Bu uğurda öncelikle ilkokullarda başlayıp üniversitelere varıncaya dek tüm eğitim kurumlarında, amaca yönelik empozeler, propaganda unsuruyla sulandırılıp sonuca ulaşılmaya ve Türk düşmanlığı, kiliseler ve başındaki Patrikhane aracılığıyla kamuoyu vicdanında sürekli gündemde ve belleklerde de daima sıcak tutulmaya çalışılmıştır. Büyük Yunanistan hayaline ulaşabilmek için özellikle "Propaganda ve baskı" silahı fazlasıyla kullanılmış; politikacı, gazeteci, aydın, iş adamı, kamuoyu hatta fırsat elverdikçe başbakanlar ve devlet başkanlarını bile kazanmak yolu denenmiştir. Bu uğurda Grek kökenli milyonlar iş adamları seferber olmuşlardır."²² Özellikle Venizelos iktidarına rastlayan günlerde, Londra ve Paris gibi büyük kentlerde, bağımsız görünümde ama gerçekte Greklerce yönlendirilen güdümlü basın büroları kurulmuş ve kitap, dergi, broşür, harita, sinema aracılığıyla propaganda faaliyetleri en üst düzeye ulaştırılmıştır."²³ 1918'e geldiğinde İngiliz basını kesinlikle Helenizm yanlısıdır ve Venizelos'un tezlerini desteklemektedir.

3 ve 4 Şubat 1919 günlerinde Paris Barış Konferansının huzuruna çıkan Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Rumların çoğunlukta olduğunu ileri sürerek, Batı Anadolu ile Trakya üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. Venizelos'un iddialarına göre; Batı Anadolu'da Biga ve İzmit Sancaklarında olduğu gibi Aydın ve Bursa vilâyetlerinde 1.013.195 Rum yaşamakta, 3000 seneden beri buralarda yerleşmiş olan Rumlar, bu ülkenin ekonomik ve entellektüel hayatının

²⁰ Arnold J. Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev.Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s.207.

²¹ Toynbee, *a.g.e.*, s.435-436.

²² Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Toker Matbaası, İstanbul, s. 5-6'dan akt: Yücel Aktar, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik Geleneksel Politikasında Temel Yaklaşımlar", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Türk-Yunan İlişkileri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986, s.7.

²³ Kitsikis, *a.g.e.*, s.124-128'den akt: Aktar, *a.g.m.*, s.7.

mekanizmasını teşkil etmekteydi. Bu halkın, bölgedeki 15 başpiskoposluk dairesiyle 565 kilise, 652 okul ve bu okullarda okuyan 91.548 öğrencinin idare ve geçimini sağlamakta olduklarını da belirtmektedir. Ayrıca Venizelos muhtırasında, Türklerin Hristiyanları katlettiklerinden, Rumların ekonomi, ticaret, tarım ve sanat alanında, işçi veya bilim adamı olarak, Türklerden çok üstün olduklarını ve bu Avrupalı ırkı Türklerin idaresinde bırakmanın doğru olamayacağını, Türklerin diğer milletleri idare etmek kabiliyetinden yoksun bulduklarını ifade ederek işgallerine zemin hazırlamıştır.²⁴

Yunanlılar Anadolu'daki öğretmenleri ve din adamlarının yürüttükleri propagandalar ile Küçük Asya'nın bir Yunan vatani olduğunu, Rum nüfusa da telkin etmişlerdir. Yerli Rumlar, günün birinde Yunan gemilerinin mutlaka İzmir Körfezi ufuklarında görüleceğine inanmışlardır. 8 Temmuz 1920'de Bursa'ya giren Yunan ordusunda asker olan Nikos Vasilikos anılarında bölgedeki Rumlarla ilgili şunları paylaşmaktadır: “*Bugünkü hareketimizin somut hedefi Bursa. Erken saatte savaş emri aldık... Çevredeki Konstantinoto ve Kuvukliya [Görükle]ismindeki Rum köyleri abalisi, susamış “kurtarıcıları” sevindirmek için yol kenarına su kazanları ve bardaklarla dizilmişlerdi. Beni, Kuvukliya köyünün öğretmen ve öğrencilerinin, Yunan bayrağı ve Venizelos'un resimlerini taşıyarak, Venizelos Marşı'nu mükemmel bir şekilde söylemeleri etkiledi.*”²⁵

Yunanlıların uyguladıkları propagandalar, Türk askerleri ve sivil halk üzerinde de olumsuz tesirlerde bulunmuştur. İzmir'in işgalinin ilk günlerinde vatanperverlik duyguları pek yüksek olmasına rağmen 16 / 17 Mayıs gecesinden itibaren gerek halkta gerek erlerde moral tamamen tersine dönmeye başlamıştır. Meydana gelen bu değişimde özellikle Yunan propagandası etkili olmuştur. 16/17 Mayıs 1919 gecesi İzmir'den Aydın'a gelen tren yolcuları, tümen bölgesinde Yunan işgal kuvvetlerinden duyduklarını anlatarak pek yıkıcı propagandalara sebep olmuşlardır. Sivil ve asker, İzmir'den gelenlerin yaydıkları fikirler şöyle özetlenebilir: “*İzmir'e çıkan Yunanlılar, Türkler'den dolayı silâh kullanmaya mecbur olmuşlardır. Eğer Türkler silâh kullanmasaydılar, Yunanlıların kimseye bir zararı dokunmayacaktı. İzmir'deki Türk devlet memurları da zaten vazifelerinin başındadır. Yunanlıların davranışı, İtilâf Devletleri tarafından da uygun görülmektedir. Böyle olmasaydı İtilâf müessesilerinin gözü önünde cereyan eden olaylara karşı bu temsilciler sükût ve müsamaha ile ilgisiz kalmazlardı. Bundan ötürü Yunanlılar, işgal ettikleri yerlerde her şeyi yapmaya muktedirler. İzmir'deki Reddi İlbak Cemiyeti'nden Aydın'daki şubesine gelen bir haberde de yukarıdaki bilgiler teyit ediliyor ve aman, biz hata ettik, siz etmeyin deniyordu.*” Yapılan bu propagandaların ne denli etkili olduğunu Manisa'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâsetine gönderilen 19 Mayıs 1919 tarihli telgrafta görmek mümkündür. Söz konusu telgrafta, işgalin başlamasından itibaren 400 şehit verildiği, tecavüzlerin bütün Müslüman dükkan ve evlere yayıldığı belirtilirken, bu tecavüz ve

²⁴ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, Cilt 2 Kısım 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.5.

²⁵ Nikos Vasilikos, İmerologio Tis Mikrasiatikis Ekstratias [Anadolu Harekatı'nın Günlüğü], Atina: Ekdosis Gnosi [Gnosi Yayınları], 1992, s.54'ten akt: Nilüfer Erdem, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı 1919-1923, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, AİİT Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.236.

katliamlardan ancak Venizelos kutlama bayrağı taşıyan ve şapka giyenlerin kurtulabildiği ifade edilmektedir.²⁶ Albay Bekir Sami (Günsav) Bey anılarında, Akhisar'da şahit olduğu Yunan propagandasının etkilerini şöyle aktarmaktadır: “Her tarafta Yunan bayrakları asılmıştı. Terziler Yunan bayrakları dikiyordu. Rumlar dışında Türklerden de bu bayraklardan almak için acecelik edenler vardı. Yunan ordusunun şebre girmesi halinde canını ve malını garanti altına alabilmek için yerli Rumlara yaltaklık edenler az değildi. Rumlar ve kilise papazları, zulümden kurtulmanın tek yolu olarak Yunan bayraklarını öğütüyorlardı. İzmir suikastinin anlatılış tarzı sayesinde maneviyatı sıfır olan halk kolaylıkla Yunan bayrağını kurtuluş çaresi olarak kabulleniyordu.”²⁷

Arşiv belgelerinde, Yunanistan hükümetinin Anadolu’da kendi lehinde propaganda yaptırabilmek gayesiyle önemli bir miktarda para dağıttığı da görülmektedir. 7 Ağustos 1335 (1919) tarihli Karahisar Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen telgrafta şu bilgiler yer almaktadır: “*Tabkikat-ı mevsukaya nazaran Yunan Başvekili Venizelos tarafından İzmir’e gelecek ecnebi komisyonunun devr ve teftişinde abali-i İslamiye’ye tevzi edilmek ve Yunan idaresi lehinde propaganda yapılmak üzere 250 bin liradan ibaret meblağın Aydın ve Nazilli cibetlerine getirildiği bundan 3 gün evvel Nazilli tarafından buranın Fransız mümesili Mösyö Lapon’a yazılmıştı. Ferman. 7 Ağustos Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfı Mahir*”²⁸

Yunan propagandacılığının etkisi Türk tarafınca da bilinmekte ve bu hususta özellikle dikkat edildiği dönem belgelerinde görülmektedir. 21 Haziran 1919 tarihli Harbiye Nezareti’nden 57. Fırka Kumandanlığına gönderilen telgrafta, Yunan propagandacılığına karşı dikkatli olunması gerektiği ile ilgili şu ifadeler kullanılmaktadır: “*Yunanlıların İzmir’i işgal ettikleri esnada yaptıkları fecâyin kendi aleyhlerine efkâr-ı umûmiye-i cibanda bir cereyân hâsıl etmiştir. Kuvâ-yı Milliyenin Aydın vilâyetindeki teşebbüsât ve fedakârlıklarının fâide yerine memleketimizin aleyhinde bir cereyan busûle getirmemesi için Kuvâ-yı Milliyemizden de ber-vech-âti esâsın hiçbir vakit nazar-ı dikkatden dürr tutulmamasını ta’min etmek ve bunu tatbik ettirmeklik mühimdir. Kuva-yı Milliyenin harekâtı (şifre) Yunan askerine ve Yunanlılarla bil-fi’l silâhla müstereken hareket eden âsi unsura münhasır kalmaları ve fakat zınhar ve zınhar köylerinde oturan sâkin fi’len ve bedenen Yunanlılarla iştirâki olmayan Rum unsuruna karşı harekât-ı hasmânede bulunmamalıdır. Bu hususda ufak bir yanlışlık menfaat-i memleket nâmına akıtılan kanın heder olarak aleyhimize bir cereyan tevliid edeceğine şübhe yokdur. Bu esas Kuvâ-yı Milliyemiz’in de her gün tekrar tekrar va’z ve nasihat tahmil ile en âsi ve buhranlı devirlerde dimağlarına yerleştirilmesini ve hareketlerinin ciddiyetle ta’kîp ve kontrol edilmesini rica ederim. Yunanlıların vak’aları tabrif ile*

²⁶ ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), K.17, G.139, B.1.

²⁷ Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.32.

²⁸ T.C. Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.KMS., Dosya No:54/35, 11.11.1337.

aleyhimizedeki propagandalarına mukabele edilebilmek için vakayi' hakkında esaslı vesâikin fotoğraflarla elde tutturulmasını da fevkalâde mühimdir.”²⁹

Kurtuluş Sonrası Yunan Propaganda Faaliyetleri

İzmir’de 15 Mayıs 1919’da başlayan Yunan işgali, 26 Ağustos 1922’de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gerçekleşen Türk ordusunun taarruzu ile son bulmuştur. 26 Ağustos 1922 sabahı alaca karanlıkta başlayan Türk taarruzu, Afyon bölgesinde planlandığı gibi hızla gelişmiş, Yunanların ve batılı gözlemcilerin aşılamaz diye böbürlendikleri Yunan savunma mevzileri (Milne Hattı) daha ilk hamlede yarılmış ve Yunan birlikleri düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başlamıştır.³⁰ Türk ordusu geri çekilmekte olan Yunan ordusunu hızlı bir takibe almış ve 9 Eylül’de İzmir’e ulaşmıştır. Harold Nicolson, 1922 yılındaki büyük Türk zaferi ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: “1919 yılının Ocak ayında, Osmanlı İmparatorluğu’nun tasfiyesi, Avrupa devlet adamları tarafından ikincil öneme sahip bir mesele olarak görülmüyordu- bir insan elinden daha büyük olmayan bir bulut gibi. Ekim 1922’ye gelindiğinde bu bulut bir tayfuna dönüşmüştü- Küçük Asya’yı kan ve küllere boğdu, muzaffer İtilaf koalisyonunu mahvetti ve İngiltere’de Bay Lloyd George ve hükümetinin altında ezildiği bir gelgit dalgasını yükseltti.”³¹

Yunan propaganda faaliyetleri İzmir’in kurtuluşu sonrası da devam etmiştir. Bu propagandalar ile Yunan ordularının Anadolu’da geri çekilirken gerçekleştirdikleri yakıp-yıkma, katletme faaliyetleri ve İzmir yangınının, Türkler tarafından gerçekleştirildiği algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi İstihbârât Şubesi, TBMM Hükümetine 16 Eylül tarihli Atina telsizinden şu haberlerin geçtiğini bildirmektedir: “...Her dakika vürûd etmekte olan Türk mezâlim debşeti tasallutunu her türlü tasavvur ve tabayyülün fevkindedir. Bir Amerikalı kadın karınları yarılmış ve ceninleri parçalanmış kadın cesedleri gördüğünü söylemiştir. Bu mezâlim 1453 senesinde İstanbul’da vukûa getirilmiş olan kitâli andırıyor... İzmir’deki kitâl âfetinin tafsîlâtını pek ziyâde beyecâmî müceb olmaktadır. Gazeteler İzmir tabliyesinin sulb ve müsâlemet dâiresinde vukûununu temîn ve Hıristiyanları Mustafa Kemal’in taziyekâtına karşı himâye ve halâs itmediğinden dolayı devletlere teveccüh iden mesuliyetleri tadâd ve bunda ısrâr etmektedirler. Matbûât İzmir fâciasının bî misil olduğunu ve bu bâbda yapılan ve vahşetin Türkiye târihinin kayd eylediği büttün mezâlim ve katâle musabakat etdiğini 1822’de Sakız’da Rumları 1890, 1896, 1909 ve 1910-16 senelerinde Ermenilere tatbik edilen katliâmı kat kat geçdiğini dermeyân etmektedirler. Bazı romancıların vukû bulan zan ve kanaatlerine rağmen Türk dâima aynı ve hatta Türk olarak kalmıştır. Medeniyet ve insâniyetle hiçbir alâkası olmayan bu katliâmçı millet Cengiz Han’ın ve Timur Bey’in hakîki ahfâdı olduğunu her vakit isbât etmişlerdir. Medeniyet kavâidi bunların ... sâikleri (...tabiatları) üzerinde hiçbir tesir edememiştir. İzmir’den bark ve debşet içinde buraya ilticâ edip gelenler İzmir şehrinin akabet-i ... hicrîklerle ağlayarak nakl etmektedirler. İzmir şehriden ancak Türk mabalesi Punta (Alsancak) mahzendeki bazı enler

²⁹ ATASE, İSH, K.434, G.124, B.1.

³⁰ Yücel Öztürk, “Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askeri Harekatlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 65, S 1, Mayıs 2019, s.388.

³¹ Nicolson, a.g.e., s.62.

kalmıştır. Şehri ihâta eden anlılar içerisinde güzêran etmekte bulunan kitâl ve vahşet sabaları gayr-i kâbil-i tasvirdir. Şehrin bir çok mintukalarına asâkir-i muntazama tarafından ateş verilmiş ve harîk mütemâdiyen atılan yangın bombalarıyla temâdi bulunmuştur. Evlerde veya kiliselerde gizlenmiş olan erkek kadın ve çocuklar yangından kaçmak üzere sokaklara çıkınca katliam yapan gruplara veyahud mitralyöz ateşine müsadîf ve marûz kalyorlardır. Bu fâciaları reyü'l-ayn gören şâhidler Katolik kilisesine ilticâ eden bir çok Hıristiyanların orada iki Fransız zâbitinin mevcûdiyetine rağmen nasıl dehşetli bir sûrette katl ve itlâf edildiklerini hikâyeye etmektedirler. Bu katliâmclar ara sıra mağdûrların kendilerine atmakta oldukları para ve kıymetdâr eşyâyı toplamak için hareketlerini tevkiף etmekte ve bunları aldıktan sonra ifâl-i mekrûhâlarına tekrar başlamaktadırlar. Ve çok kadınlar kızların ırzı hetke edilmiş ve bu namussuzlukdan sonra yaşamak istemeyen kızlar ve kadınlarla kardaş ve zevceleri intibar etmekte bulunmuştur. Katl edilenler meyânında birçok Müsevilerle bir hayli Avrupalılar da mevcûddur. Bu mezâlimden kurtulmak için deniz kenârına muvâsâlât edenler denize atılarak ölmektedirler. Mültecilerin rivâyetine nazaran Fransız ve İtalyan sefâyini mültecileri kabulden istinkâf etmişlerdir. İngiliz gemileri evvel emirde İngilizleri kurtarmaktadırlar. Bütün mülteciler Amerikan torpido muharibleri ile harb gemilerinin kendilerini kabul etmek busûsunda gösterdikleri müsarâata beyân-ı teşekkür etmektedirler. Türk vahşetine kurban olan mazlûmların mikedâr-ı hakîkisi hakkında doğru bir malûmât verilmek kâbil değilse de herbâalde bir mikedâr yüz bini tecâvüz etmektedir.”³²

Yunan basınında propagandist ve provokatif yazılarıyla dikkat çeken Kral yanlısı Skrip gazetesi, 11 Eylül'deki yazısında Türk ordusunun İzmir'e girmesinden sonraki süreçte genel olarak Anadolu'daki Hıristiyanların durumunun giderek daha belirsiz bir hale geldiği, İstanbul'da meydana gelen bazı silahlı çatışmaları örnek göstererek bu gelişmelerin bölgeye sirayet etmesinin an meselesi olduğu ve Rumların “katliama” maruz kaldıkları iddialarını öne sürmüştür.³³ Skrip gazetesi 15 Eylül'de kaleme aldığı yazıda ise daha ileri giderek Türklerden intikam alınması gerektiğini öne sürüyor ve bu amaçla Yunanistan'da yaşayan Müslümanlara yönelik bir “misilleme” yapılması önerisinde bulunuyordu: “Barbar işgalciler” (*Varvaros kataktitis*) hiçbir şekilde İngiliz, Amerikan ya da Yunan tanımadan katliamlarda bulunuyor, yakıp yıkıyor hiçbir ayırmda bulunmadan bunu yapıyorlar. Bu trajedinin kurbanları en büyük sıkıntıyı çekenlerdi. Bu durumda ne yapılacak, Kemal herkese karşı mı değil mi? Tüm Hıristiyanların bölgeden göç ettirilmesi düşüncesinde mi? İtilaf Devletleri'nin ne yapacağını bilmiyoruz. Kemal ve katliamları gerçekleştiren Türkler tüm olaylardan sorumludur. Yunanistan'da yaşayan Türkler var. Onları rehlin olarak kullanalım. Bu konuda Türkleri tehdit edelim ve intikam alalım. Bunun neden

³² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşini (BCA), 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 23-31.

³³ “I Smirni dia piros kai sidirou”, *Makedonia*, 15 Septemvriou 1922'den akt: Gürhan Yellice, İzmir'de Megali İdea'nın Son Günleri: 30 Ağustos 1922'den 15 Eylül 1922'ye Yunan Basınında “Küçük Asya Felaketi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 70, Autumn I, 2018, s.523.

yapmıyoruz, Avrupa'dan mı çekiniyoruz. Sahip olduğumuz tek yol bir misillemedir".³⁴ Yunan basınında bu haberler yapılırken Yunan ordusunda asker olan Nikos Vasilikos, geri çekiliş süreci ile ilgili günlüğüne şu notları düşmüştür: "İkindi vakti her tarafa karanlık çöktüğünde, devasa kayalığın tepesinden, hepimiz Neron gibi vahşi ve görkemli manzarayı seyrettik. Gerileyen Yunan askerleri tarafından vadinin tüm köyleri yakılıyor...Türkler bizi fark etmeden bızla uzaklaşmamız gerekiyor. İlk başlarda neredeyse koşarak ilerledik. 5. Bölük Komutanı Andreadis'le halimizi tabli ederek yürütüyoruz. Tüm köyler yanıyorlar. Kurak ova geçişimizi engelleyecek şekilde alevler ve dumanlar içinde yanıyor. Köy sakinleri pişme tehlikesi karşısında fareler gibi evlerinden fırlıyorlar..."³⁵ Norman M. Naimark, Yunan geri çekilişinin işgal dönemine göre daha yıkıcı olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: "Ağustos ve Eylül 1921'de Kemal, Yunan ordusuna karşı Sakarya'ya karşı özenle tasarlanmış bir karşı saldırı başlattı, bu da savaşın gidişatını tersine çevirdi ve Yunanlıların Ege'ye tam ölçekli kaçışını hızlandırdı. Tüm hesaplara göre, Yunan geri çekilişi yerel halk için işgalden daha yıkıcıydı. Hem Türk hem de Rum köyleri ateşe verildi ve kalan Türk nüfusuna karşı zulümler yapıldı."³⁶

Geri çekiliş sonrası, Yunan hükümetinin Yunan ordusu ve halk arasında milli duyguları harekete geçirebilmek ve uluslararası kamuoyunda Yunan taraftarlığı sağlayarak savaşı devam ettirebilmek amacıyla iki yönlü bir propaganda da yürüttüğü görülmektedir. Elbette bir diğer amaç da mağlubiyet ve ülke içinde yaşanan krizin olası bir isyan veya darbeye dönüşmesine engel olmaktır. 9 Eylül tarihli Kral Konstantinos'un Yunan halkına yönelik yayımlanmış olduğu mesaj bu kaygıyı açıkça ortaya koymaktadır: "Muhterem ülkem çok ciddi bir sınav vermektedir. Halkım, siz her daim vatanseverdiniz, sabırlıydınız ve hukuk çerçevesinde hareket ettiniz. Özgürlük uğruna mücadele ettiğinizi uzun soluklu savaşlarda birçok kez kazaya uğradınız. Ki bu durum ordular için olağan bir durumdur. Ancak kaza cesaret ve ıhtısamınızın değerini eksiltmez. Aksine bizi daha da sabırlı kılar, ülkemizi olan sevgimizi artırır ve bizi çok daha cesur yapar. Biz küçük bir milletiz ancak çok cesuruz. Çok değerli hizmetlerimizi/yardımlarımızı [Küçük Asya'daki] soydaşlarımıza ve uygarlığın hizmetine sunduk. Cesaretimiz ve fedakârlıklarımız gelecek nesiller tarafından hayranlıkla anılacaktır. Kralınız olarak rejimin bana tanıdığı imkânlar dâhilinde milletimin çıkarlarına hizmet edecek her türlü şeyi elimden ne geliyorsa yapacağım. Size güveniyorum ve sizden bilindik sevginizi göstermenizi bekliyorum. Birlik olalım ve liderlere itaatkâr kalalım."³⁷

15 Eylül'de Kral yanlısı gazete olan Proini, Yunanistan'ın İzmir'i kaybettiğini ancak bunun bir son olarak görülmemesi gerektiğini öne sürmektedir. Proini'ye göre İzmir kaybedilmiştir, ancak Yunanistan İstanbul'u almaya çok yakındır. Bu amaçla

³⁴ "Agriaia sfagai ton Christianon en Smirni ipo ton kemalikon. Antipoina", Skrip, 15 Septemvriou 1922'den akt: Yellice, a.g.m., s.524.

³⁵ Vasilikos, a.g.e., s. 86-113'den akt: Erdem, a.g.t., s.423.

³⁶ Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Harvard University Press, 2001, s.46.

³⁷ "Diaggelma tou Vasileos", *Makedonia*, 10 Septemvriou 1922'den akt: Yellice, a.g.m., s.519.

Büyük Güçler üzerinde baskı kurulmalı, bu baskı sonuç vermese de Konstantinos'un orduları İstanbul'u almak için harekete geçmeli ve burada yaşayan Türkleri Küçük Asya'ya sürmelidir. Yunan bayrağı Ayasofya'ya konulmalıdır.³⁸ Yine aynı tarihli gazetede: “*İzmir'de katliam ve işkencelerin devamı üzerine İngilizler 24 saatlik bir ultimatom vermişler ve müddettin bitiminde Amerika ve Japon filolarının iştirakıyla şebri bombardıman etmişlerdir.*”³⁹ ifadeleri kullanılarak İngiltere, Amerika ve Japonya gibi büyük devletlerin Yunanistan'ın yanında olduğu şeklinde bir imaj yaratıldığı görülmektedir.

Bahsedilen dönemde Yunan propaganda faaliyetlerinin üzerinde yoğunlaştığı bir diğer başlık da Trakya konusudur. Özellikle Yunan basınının hem Yunan halkının hem de diğer devletlerin desteğini sağlamaya yönelik haberler yaptığı görülmektedir. TBMM Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi İstihbarat Şubesi Eylül ayı içerisinde konu ile ilgili Atina telsizinden şu haberlerin geçtiğini belirtmektedir: 15 Eylül: “*Çeşme Şibhicezîresinde kâin olan Yunan kutâtı hakkında yeni mevzûk malûmât alınmıştır. Bunlar Trakya'ya her türlü ihtimâl-i taarruza karşı müdafaa etmek üzere gemilere tahmil ile Trakya'ya sevk edilmişlerdir... Efrâd-ı merkûme memleketin muhafazası için silah altında kalacaklardır.*”⁴⁰ 21-22 Eylül: “*Edirne Atıcılar Birliği Atina'daki düvel-i müttefika süferasına İzmir katliamını protestoyu havi bir telgrafnâme göndermiş ve Trakya ahâlisinin hürriyet ve serbestiyetlerini muhafaza etmek için mücâdelede bulunacaklarını ilâve eylemiştir.*”⁴¹ “*Bilhassa Trakya ordusunu takviye için teşkilât ile meşgûl olan hükûmet bütün milletin takdîrini talep eden tedâbir-i ciddîye ittihâz eylemiştir.*” “*Yunanistan başlıbaşına Trakya'ya müdâfaaya muktedir olduğunu isbât itmeli.*”⁴² 24 Eylül: “*Anadolu Yunan ordusu başkumandan-ı esbaki General Papulas Trakya ve General Kondolis Makedonya vali-i umumiliklerine tayin olunmuşlardır. Trakya ... Trakya ahâlisine bir beyânnâme göndererek büyük musîbet ve felâketlere mâni olmağı ve imhâ ve ibnâ idilmekten kurtulmağı arzû idiyorlarsa hâl-i seferberide kalmalarını ve her türlü fedâkârlıklara katlanmalarını tavsiye itmekdedirler. 1921 senesinde Trakya ve Küçük Asya'da hizmet-i muvazzaafada bulunmuş olan birçok generaller tekrar hizmet-i fîliyyeye davet idilmiştir.*”⁴³

İşgalin başladığı günden itibaren yaşanan katliamlar, barış ve huzuru sağlama amaçlı Anadolu'da bulduklarını iddia eden Yunanlıların propagandalarını çürütmüştür. Bu katliam ve mezalimler yerli-yabancı dönem raporlarınca da kayda alınmıştır. Savaş yıllarına bizzat tanıklık eden ve İngiliz Fevkalade Komiserliği Muavinliği görevi başta olmak üzere Anadolu'da değişik görevlerde bulunmuş olan Harold C. Armstrong, “*Türkiye Nasıl Doğdu?*” adlı eserinde, Yunan propagandalarının bu ikiyüzlü amacını şu sözlerle ortaya koymaktadır: “*Yunanlılar Anadolu'daki*

³⁸ “Monon ean dihtomen gennaioi kai iperifanoi tha zisomen os ethnos”, *Proini*, 15 Septemvriou 1922'den akt: Yellice, *a.g.m.*, s.519.

³⁹ *BCA*, 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 16.

⁴⁰ *BCA*, 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 31.

⁴¹ *BCA*, 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 9.

⁴² *BCA*, 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 6.

⁴³ *BCA*, 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 3-4.

vatandaşlarını kurtarmak teranesiyle dünyayı oyalıyorlardı. Hakikatte bu asılsız bir lakırdıdan ibaretti. Bunu açıklayacak edecek bir olayı hatırlıyorum: Bir gün Katalopolus. İngiltere sefarethanesine gelmişti. İngiltere fevkalade komiseri ile ona: “Ümit ederim ki ordularınız arlık Anadolu’da daha fazla ilerlemesiz. Çünkü ilerleyecek olursa Anadolu’daki Hıristiyanlar öldürülür” demişti. Katalopolus şu cevabı verdi: “Keşke bu katliam çabuk başlasa da ilerlemek için bir bahane bulsak!” O zaman birkaç hafta evvel meydana gelen şu olayı hatırladım: Aydın’daki Rumlar Türk askerlerinden korkarak çekilen Yunan askerleriyle birlikte yola dökülmüşlerdi. Fakat Yunan komutanı bunları geriye koymuştu. Çünkü bunların öldürülerek Yunanlıların ilerlemesine bir sebep teşkil etmelerini istiyordu.”⁴⁴

Sonuç

Günümüzde birçok insan tarafından olumsuz olarak değerlendirilen Latince “yayıması gereken şey” manasındaki “propagare” kelimesinden türemiş olan propaganda, Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlüğü’nde “*Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca*” olarak ifade edilmektedir. Propagandanın etkisini gösterip, devletlerce kabul edilmesi Birinci Dünya Savaşı dönemine rast gelmektedir. İlk topyekün savaş olarak nitelendirilen Birinci Dünya Savaşı’nın en ayırıcı özelliklerinden biri değişen savaş şartlarının gereği olarak göğüs göğüse savaş taktiği yerine propaganda faaliyetlerinin geliştirilmesi olmuştur. Yoğun propaganda faaliyetleri içerisinde geçen Birinci Dünya Savaşı, birçok kaynakta ‘kelimelerin savaşı’ olarak da betimlenmiştir.

Propaganda ve istihbaratın, bütün safhasını, Millî Mücadele döneminde Anadolu’da görmek mümkündür. Zira bu dönemde hem İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi işgal devletlerinin propaganda ve istihbarat faaliyetleri, hem de bu propagandaları etkisiz bırakacak karşı faaliyetler söz konusudur.

1917 yılında İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmiş olan ve savaşta pek az bir rolü olan Yunanistan, Anadolu’dan toprak talepleri öne sürmüştür. Paris Barış Konferansı’nda, İtalyanların karşı çıkmasına rağmen, İzmir ve çevresinin Yunanistan’a bırakılması uygun görülmüştür. Bu karar doğrultusunda, 15 Mayıs 1919’da Yunanistan İzmir’e asker çıkarmış ve Anadolu’da peyderpey genişleyen 40 aylık bir işgal süreci başlamıştır.

Yunan hükümetinin gerek işgal öncesi ve gerekse işgaller sonrası benimsedikleri propagandanın temeli Anadolu’da Türk hakimiyeti altında önemli bir Rum nüfusun yaşadığı ve bu Rum nüfusa karşı katliamların uygulandığı tezine dayanmaktadır. 3 ve 4 Şubat 1919 günlerinde Paris Barış Konferansının huzuruna çıkan Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Rumların çoğunlukta olduğunu ileri sürerek, Batı Anadolu ile Trakya üzerinde hak iddiasında bulunmuştur.

⁴⁴ Harold C. Armstrong, *Türkiye Nasıl Doğdu?*, (Haz.Metin Martı), 2. Baskı, Arma Yay., İstanbul, 1997, s.55-56.

Yunanlılar Anadolu'daki öğretmenleri ve din adamlarının yürüttükleri propagandalar ile Küçük Asya'nın bir Yunan vatani olduğunu, Rum nüfusa da telkin etmişlerdir. Ayrıca arşiv belgelerinde, Yunanistan hükümetinin Anadolu'da kendi lehinde propaganda yaptırabilmek gayesiyle önemli bir miktarda para dağıttığı da görülmektedir.

Yunan propaganda faaliyetleri İzmir'in kurtuluşu sonrası da devam etmiştir. Bu propagandalar ile Yunan ordularının Anadolu'da geri çekilirken gerçekleştirdikleri yakıp-yıkma, katletme faaliyetleri ve İzmir yangınının, Türkler tarafından gerçekleştirildiği algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Geri çekiliş sonrası, Yunan hükümetinin Yunan ordusu ve halk arasında milli duyguları harekete geçirebilmek ve uluslararası kamuoyunda Yunan taraftarlığı sağlayarak savaşı devam ettirebilmek amacıyla iki yönlü bir propaganda da yürüttüğü görülmektedir. Elbette bir diğer amaç da mağlubiyet ve ülke içinde yaşanan krizin olası bir isyan veya darbeye dönüşmesine engel olmaktır. Bahsedilen dönemde Yunan propaganda faaliyetlerinin üzerinde yoğunlaştığı bir diğer başlık da Trakya konusudur. Özellikle Yunan basınının hem Yunan halkının hem de diğer devletlerin desteğini sağlamaya yönelik haberler yaptığı görülmektedir.

İşgalin başladığı günden itibaren yaşanan katliamlar, barış ve huzuru sağlama amaçlı Anadolu'da bulduklarını iddia eden Yunanlıların propagandalarını çürütmüştür. Bu katliam ve mezalimler yerli-yabancı dönem raporlarınca da kayda alınmıştır.

Kaynaklar

ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), K.17, G.139, B.1.

ATASE, İSH, K.434, G.124, B.1.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 3-31.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.KMS., Dosya No:54/35, 11.11.1337.

Aktar, Yücel, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelik Geleneksel Politikasında Temel Yaklaşımlar", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Türk-Yunan İlişkileri*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986.

Armstrong, Harold C., *Türkiye Nasıl Doğdu?*, (Haz.Metin Martı), 2. Baskı, Arma Yay., İstanbul, 1997.

Avcı, Özkan, "Propaganda Çeşitleri", *İletişim ve Propaganda*, (Ed. Mustafa Karaca, Caner Çakı), Eğitim Yayınevi, Konya, 2018.

Avşar, Servet, *Milli Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2010.

- Beşikçi, Mehmet *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Çelebi, Mevlüt, “Millî Mücadele’de İtalyan İşgalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1993, Cilt 9, Sayı 26.
- Erdem, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı 1919-1923, İstanbul Üniversitesi, AİİT Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009.
- Hobsbawm, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, 9. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kavalcı, Betül, Savaşta Propaganda Harp Mecmuası Örneği, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Temmuz 2021.
- Nicolson, Harold, *Curzon The Last Phase 1919-1925*, Constable and Company, London 1934.
- Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Harvard University Press, 2001.
- Öztürk, Yücel, “Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askeri Harekatlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 65, S 1, Mayıs 2019.
- Price, M. Philips, *A History Of Turkey From Empire To Republic*, The Macmillan Company, New York, 1956.
- Qualter, Terence H., “Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi”, (Çev. Ünsal Oskay), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1), 1980.
- Tamer, Aytül, Birinci Dünya Savaşı'nda ABD ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Karşı Yürüttüğü Propaganda Faaliyetlerinin Amerikan ve İngiliz Basını Bağlamında İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.
- TDK *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Toynbee, Arnold J., *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, Çev.Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.
- Türkgeldi, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, Cilt 2 Kısım 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Cilt 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- Ünal, Muhittin, *Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- Yellice, Gürhan, İzmir’de Megali İdea’nın Son Günleri: 30 Ağustos 1922’den 15 Eylül 1922’ye Yunan Basınında “Küçük Asya Felaketi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 70, Autumn I, 2018.
- Yolcu, Cengiz, *İntibah İbret İntikam: Balkan Savaşı'nda Osmanlı Propaganda Kitapları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020.

Ek-2: İzmir'in kurtuluşundan sonra Yunanistan'ın yaptığı menfi propaganda tercümelerini içeren arşiv belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0-54-355-13, 26.09.1922, 23-31.

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

آنه نامه ۶۱۹۱۶

۱- از بیرون کاغذی بود که در به و باقی و صورته
فایده نداشتی. خسته ترک آتش عداوت نام اولی
اداره سیاه عرصه لرزه آتش آید. شماره لر
عدالت نام اولی اداره آبی ساعت خدایا عذر
مطوعات عکسید مجادله حکیم ده بولونقه و یونان
قطعا ملک غمخیزه صورته هر سبب از اولی برده کلید
فوقیاده هر دو بلبله در خسته لرزه مرصفت
ایه بیخی و احیدر دست و یکی اداره کردندی
دیه و انگله درر اصیل انفعال و اعدا لرزی
و بوندن تنول کجای ای اطلاع دره وضع نفسیه و بورد
برجوه ردم و آریه یونان آه دره دست
ایه کلید در با خود حیالی جناید انفعال آه کلید

22

BASBAKANLIK
CUMHURİYET ALANI

محکمہ طائفہ ضد وائجا ایڈلمندہ درلر واپورلرہ سیکہ
 موضو اولانایارہ رھوت یوانہ سیکری طائفانہ رھوت
 ایلان ایلسرہ بر آریھای باساری خویا یلسرہ رھوت
 یوانہ سیکریا سیکری بر ریرہ باغک اولارہ در
 قنارہ بوی کسارک دوتارہ رط ایلسرہ
 کورسدر رھوتک دہ جودالہ ایلسرہ خوتولارہ
 دکرہ درکولسدر ارض ویرلی دردارہ یان
 هوی معونہ لر ایلسرہ خوتولرہ درلسرہ
 ازیر مزہ بولسک (ایلسرہ خوتولرہ) ک ایلسرہ ایلسرہ
 رھبہ سونامدہ سور و طندہی معنہ اولارہ
 ختہ لر جہ ویر کلسرہ در ملاکہ یوجہ کھوت
 نایہ ایلسرہ ارض ک ایلسرہ در قتل عام
 ایلسرہ خوی کھوت کھوت ایلسرہ کھوت کھوت درود

BAŞBAKANLIK
MÜHÜRÜ VE MÜHÜRÜ

- ۲ -

اینکده اولاده تورک نظام و دوشنی تفصیلی هر
در لو تصور و تحلیک فرقه در آبراقی
قادیه قاری یاریه و صیدی باره لایحه
قادیه جدیدی کوردیک سوله صدر بو نظام
۱۶۵۲ سنه استامبوله و قوشه لایحه اولاده

قنای آلد بیور

- ۱- قوشه لایحه و دوشنی تفصیلی هر
یونانه نظام یونانه در هلیک طوب استا
- ۲- هاینده کله ارباب ایلیه اولی خالتور
از برده لی قنای اصلک تفصیلی یونانه
- ۳- لیکان موج اوله در عذر از سر
کلیه صلح و سلطه داریه و قوشه نامه
در سنیاری بعضی کمالک تصفیه قاری
حکام و خلاص اینکده دولای دوله نوم

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

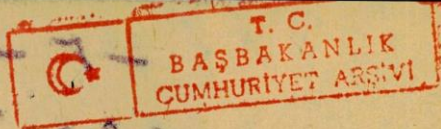
ایده سولیتدی بغداد دیونده اصرار ایلکده در
مطوعات ادره فاحشه سالی سول اولیسی دیوانه
پایله و و حشاک نوزلیا نایمک ضد ایستک
بر نوزده مطالم و قتاله سابقه ایستدی (۱۸۹۴) ده
ساقزده روبره (۱۸۹۵) ۱۸۹۶ ۱۹۰۹
و ۱۹۱۵ - ۱۶ سن لرینده اریسده نطقه ایست
صلی عیاش قان قات کیمی دیوانه ایستده در
نطقه روجا سحرک و نوج تولاه طنه و قنا علیه
رنگیاء نوزک داغاجی و حش نوزک اولارده
قاسمده سیت و اناسیتاه هم علامتین اولمایانه
نوجن عیاشی ملت حشاک فاله و نوزک حشاک حقیقی
احقادی اولیسی هر وقت اناسات ایستدر
سیت نواعدی بولرک هوا کوا ایستقلدی
(جوو صطاری) ادره سده هم رابتر اجرا

030	10			54	1355	13
-----	----	--	--	----	------	----

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

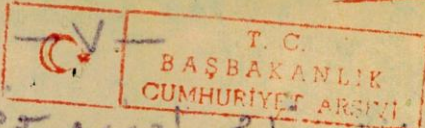
ایده مشرف و خردورگی و دورملک ایدمش
اولاد و کتیبالرا قادیلا ایکی قار خردا بیرده
برلوانه اریسه مزه بولیدی (خردسوسا سوسا)
دوجا اولدیس کلم و سدی صفه تیرد قیاقده
براجی و ایوره لالقا یونانستان کلمه موصه
اولاد (آنا لایق) مزه بولیدی اصاحات
دیرسه د (خردسوسا سوسا) ک قتل و ایلد ایلدی
ایده ایتمه مرتوم خیزال نورالده یاسا
خارنده کلم ایلدله حوکره صفه ییلقانه
کوتله نودلو ایلمه و یولده مزه بولیدی
صفای بولقدنه و ایلمه روحانیس باهره یاسا
ایتمده حوکره خدی ایکی شیوه مدانده شهر
ایلمه و ایلمه نوری ایلمه اریس
سوقا حوکره حوکره ایلمه صفه تک تعلیلات

کلمه شکر . رفوقه علم شهیدری فرزند شهید شهید
 اولیای دولت ایستور . ایستورده خوف
 و در کتب ایستورده بویای العالی است . کلمه
 ایستورده عانت محبتی شهید شهید
 اعلام شهید نقل ایستورده در ایستورده
 آخوه نوزک محبتی بولم شهید کی
 بیله اولر فالنت . شهید اطاط ایستور
 آلور ایستورده کدرانه ایستورده بولوانه قال و
 دو کتب شهیدری عیر قالی تصویر در شهید
 بر حومه نطقه ایستورده عا کربنایه ایستورده
 و هر شهید قادی آیلانه یا ننه بویا لریله عادی
 ایستورده بولم . اولرده و یا طببالرده
 کیزلم شه اولره ارطک ، قادی و شهید

030	10			54	355	13
-----	----	--	--	----	-----	----

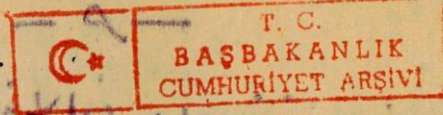

بالجملة قاضی اور یہ سوا فائدہ شہری قتل عام بانیہ
 عی ویدہ و یا خود مزایور آنتہ بھاری و معروف
 قابلوری . نوا جہ لری رای البیہ کورہ شہری
 قانونیک طلبانہ الحالیہ و عویہ ہر شہری
 اورادہ آنتہ فرائض ضابطہک خصوصیتہ و عیہ
 ناصل دھندہ بر صورتہ قتل و ایلان ایملہک
 عیہ ایملہ در لری بوقول عیملہ آرہ صہ
 عیہ در لری کندیہ آنتہ اولد قری بار او
 عیہ ار ایملہ طویلہ عیہ ہر شہری توقف
 ایملہ و بولدی آنتہ صولہ ایملہ کورہ لری
 ندر بار ایملہ در لری و عویہ قادیلہ قریل
 عیہ ایملہ و بولدی عیہ صولہ ایملہ
 ایملہ قریل و قادیلہ قریلہ و عیہ
 ایملہ بولدی . قتل ایملہ میا سندیہ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

برخود موجودی که برضیک اور و بالبد ده موجود در
یونان لندیه خورولجه ایچونه ذکر نمانیم سواصلت
ایده بیلند دکره آیتلایده اولمده درلر
ساجدک روانه نظرًا و انشاء الله تعالی
ساجدک قولده استغاف ایلمده انظر لیک
اول اوردده انظر لیک خوربارمه ده درلر نونوه
ساجدک آمرقاه طوری و محمدی ایله هر کیدریه
کنده صول ابله خصوصده کور دطری ساجده
بیاه تکد ایلمده درلر نورک و صنه قرمان
اولده نظر لیک مقاد - عقیق صفت دوعری
بر فعلیات و برجات قابل دلمه ده ههالده برتقدار
بوزیک مجاز ایلمده در اندون ایله ههالده
مقداری دیانوه از بر قومیر لیکه و نظر لیک
یا عیبه اولده برکی نورک اهالیک نظر بقدره

بولونجاس قیل عمامه قیلام بر صورتده تریق خدمت
 ایتمه هیمیم هریره سنده قالمیه اولانه بولانه
 قطعاک مقصده تک بویونه معلومات القدر
 بوند ز آلیای هر درلو احوال تقرصه قاشی بده اظه
 امله اورره کیمده جمیل ایله ز آلیای بویونه ایستادور
 هیم ما طرفی آتدی صفه رده قوی ایچونه بویونه
 عد محدودر تاردیت و کیم صفه ایچونه بویونه
 اولانه اوله لیمه کویلاک قازونیله اکثرینکله
 اولانه آلیای صفه اولدونه قیلام اولدیرمه
 بتقیم نورد اصدار القدر بوند بوند ز آلیای
 مالدونیا ایله بویانسانلار دیگر اخاص افراد
 عکسینه ساندولده ادر ادر بویونه مملکت
 معاطله ایچونه سلاخ آتدی قالا قیلام

030	10			54	355	13
-----	----	--	--	----	-----	----

İZMİR'DE "İLK KURŞUN" MESELESİNE DAİR BAZI TESPİTLER

Mithat Kadri Vural*

Giriş

Yunanistan Başbakanı Eleftheros Venizelos Paris Barış Konferansı'nda, Wilson ilkeleri çerçevesinde bölgede yaşayan Rumların çoğunlukta olduğunu öne sürerek İzmir'in, Yunanistan'a bırakılması gerektiğini savunur. ABD, İngiltere ve Fransa liderleri arasında yapılan görüşmelerin ardından İtalya'nın muhalefetine rağmen Yunanistan donanmasının İzmir'e çıkarma yapması konusunda uzlaşmaya varılır. Paris Konferansı'nda alınan bu karar doğrultusunda 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir şehri, İtilaf devletlerinin desteğiyle Yunan ordusu tarafından işgal edilir.

Bu arada İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanlı Cemiyeti'nin çatısı altında özellikle Türk Ocakları üyeleri ve Mekteb-i Sultani öğretmenlerinin içinde yer aldığı bir grup çeşitli toplantılarda işgale karşı yapılması gerekenleri tartışır. Türk Ocağındaki toplantıda da İzmir halkının işgale karşı olduğunu göstermek için miting düzenleme kararı alınır. Maşatlıkta yapılacak olan mitinge yönelik birden fazla çağrı metinleri oluşturulur. Redd-i İlhak Cemiyetinin hazırladığı beyanname Haydar Rüştü Öktem'in onayıyla Anadolu gazetesi matbaasında basılır. Bu çabaların sonucunda 1 Mayıs gecesi Maşatlıkta büyük bir kalabalık toplanır, burada yapılan konuşmalarda Müslüman ahali Yunan işgaline karşı direnişe çağrılır.

Nicolson'un ifadesiyle İtalyanların "*Yunanlılara fark etmeden büyük bir yardım*"¹ sonucunda 15 Mayıs sabahı şehre çıkarma yapan Yunan birlikleri, olası bir direnişi engellemek için mümkün olduğunca hızlı hareket edip, Türk ve Rum mahallelerinin arasına girerek olası çatışmayı engellemeyi planlar. Bu doğrultuda Yunan kuvvetlerinin bir bölümünün demiryolu şirketi Pier'e, bir başka birliğinin Karantina'ya konuşlandırılması kararlaştırılır. Üçüncü birlik rıhtıma yerleşecek ve böylece Müslümanların yaşadığı bölge Hristiyan bölgesinden ayrılmış olacaktı. Ancak Karantina'da Türk kalabalıklar olduğu öğrenilince oraya çıkartma yapmaktan vazgeçilir. Böylece gemideki askerler rıhtıma çıkarılıp, hükümet konağı ve kışlaya doğru yürümeye başlar. İngilizlere göre Yunan komutan Zafiriu, Yunan birliklerinin kışlalardan uzak tutulması konusunda gerekli emirleri vermemiş, Türk yetkililerini de

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Bu çalışma konuyla ilgili olarak farklı tarihlerde ve dergilerde yayınlanmış dört makalenin yeniden gözden geçilerek özetlenmiş halidir.

¹ Giles Milton, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009, s. 97.

konuyla ilgili bilgilendirmemiştir². Pasaporttan Konak Meydanı'na ancak bir saatte gelebilen Efsun alayı saat kulesi ve kışlayı geçip Kemeraltı girişine geldiğinde bir veya bir kaç el silah sesi duyuldu. Bunun üzerine önce Yunan askerleri saat kulesi civarına çekilip siper alarak yaklaşık 45 dakika boyunca kışlaya, hükümet konağına ve alana bağlanan caddeler ile binalara ateş etmeye başladı. Yunan askerlerinin açtığı ateş sonucunda çok sayıda Müslüman hayatı kaybetmiş, şehirde yerli Rumların da katılımıyla yağma başlamış ve işgal büyük bir kaosa dönüşmüştür.

Resmi Belgelerde ve Gazete Haberlerinde “İlk Kurşun” Meselesi

Yunan işgaline yönelik tepki, devletin kurum ve kuruluşlarınca bir çok yayının neşredilmesine neden olur. Başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'da Yunan ordusunun neden olduğu can, mal kayıpları, resmi ve sivil binaların tahribi, yağma hareketleri, işgalle karşı tepkiler, gösteri ve mitingler, toplantılar başta resmi yazışmalar olmak üzere çok sayıda rapor ve dokümana girmiştir. 15 Mayıs günü başlayan tutukluluk hali sona erdikten sonra bürokrasinin çeşitli unsurları yaşanan gelişmeleri bütün ayrıntıları ile başta Harbiye Nezareti olmak üzere ilgili kurumlara raporlarla bildirmişlerdir. Birinci elden kaynak niteliği taşıyan bu resmi yazışmalarda özellikle çatışmanın başlangıcı, yani “ilk kurşun” meselesi, bütün anlatının merkezine oturmaktadır. Her ne kadar “ilk kurşunun” kim ve kimler tarafından atıldığı konusunda çeşitli yaklaşımlar olsa da hiç bir resmi metinde Hasan Tahsin Recep veya Osman Nevres ismi, ilk kurşunu atan kişi olarak gösterilmemektedir.

20 Mayıs 1919 tarihli raporda 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa başından geçenleri ayrıntılı bir şekilde Harbiye Nezareti'ne aktarır. Raporda çatışmanın ilk başlangıcı üzerinde de durulmuş ve “ilk kurşunun” bir Rum tarafından atılmış olabileceği öne sürülmüştür: “*Kışla cephesini kamilen ona mülâsık dükkân ve garnizonları geçerek sağa tramvay yoluna döndükten biraz sonra Rumlardan biri tarafından olması pek muhtemel revolver endabımı müteakip Yunan askeri derhal kışlaya karşı mevzi alarak kışla cephesini mütemediyen ve la-yenkatî olmak üzere ateşe tutmuş ve yine Kışla karşısına vaz edilmiş bir hafif makineli tüfeği ateşlerine iştirak ettirmişlerdir*”³.

Bu arada Ali Nadir Paşa'nın raporu üzerine Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Harbiye Nezaretine yazdığı tezkerede Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa için “*idaresizliğinin dahl-ı küllisi olduğu kanaatindeyim*” diyerek muhakeme edilmesini ister. Bunun üzerine Müşir Kazım Paşa riyasetinde Erkan-ı Divanı Harbi işi tetkike başlar. Muhakeme sırasında Erkan-ı Harp binbaşlarından Abdülhamit Efendi, 56. Tümen Kumandanı Kaymakam Hürrem Bey, Kurmay Yüzbaşı Gönenli Nazmi'nin ifadelerine başvurulur. Muhakeme sırasında 15 Mayıs 1919'da yaşananlar bütün

² TNA, FO 608/104/4, No: 14241, Morgon'un 20 Mayıs tarihli raporu, Rapor No: 21. Aktaran İsmail Ediz, *Diploması ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2015, s. 158.

³ *İzmir Fecayü*, “1 İzmir'in Suret-i İşgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar”, b.y., t.y., s.13-14.

ayrıntılarıyla ortaya dökülmesine karşın Hasan Tahsin ve “ilk kurşun” ile ilgili herhangi bir ifade dile getirilmez⁴.

Şehrin en önemli mülki idare amiri olan Vali İzzet Bey’in işgalin üzerinden üç ay geçtikten sonra, 16 Ağustos 1919 tarihli kendi el yazıyla Fransızca kaleme aldığı yirmi altı sayfalık, İtilaf devletleri tarafından oluşturulan Müttefiklerarası Tahkik Komisyonu’na sunulan beyanname de Vali İzzet Bey, işgal gününü tüm ayrıntılarıyla aktarır ve özellikle meseleyi “ilk kurşuna” getirir. Kesinlikle hükûmet konağından ve halkın arasından Yunan askerine ateş açılmadığını vurgular, ardından da ilk silahı atanın kendisi açısından meçhul olduğunun altını çizer⁵.

“İlk kurşunun” kim tarafından ve niçin atıldığının anlaşılamadığını ifade eden diğer bir resmi metin de İzmir Heyet-i Tahkikiye azasından Kaymakam Arif Bey’e aittir. Arif Bey de Vali İzzet Bey ve Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa gibi “ilk kurşunun” Yunanlılar tarafından kışlaya saldırmak için fırsat olarak kullanıldığı kanaatindedir⁶.

İzmir Rüşumat Başmüdüğü Agah Efendi de yaşanan kargaşa hakkında bilgi vererek raporunda “ilk kurşunun” atılma anı şu şekilde aktarır: “Yunan asakiri trampet çalarak kışlaya doğru yürümeye başladılar. Tarihi na-kabil büyüük bir elem, fakat yine soğuk kanla şu manzarayı uzaktan görüyor idik. Asakirin bir hayli miktarı geçtikten sonra uzaktan işitilen bir el silah sesini müteakip ne kadar sivil ahali ve asker geçmiş ise bunların gayr-ı muntazam bir surette ve kemal-i tehalükle kaçıştıkları görüldüğü gibi silah sesleri de tezayüd ettiğinden kapı ve pencereleri mükemmelen kapayarak hadisa(ta) muntazır olduk⁷”.

Konuyla ilgili farklı bir anlatıya işaret eden raporların başında 20 Mayıs 1919’da Harbiye Nezareti’ne sunulan İzmir Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Süreyya Bey’in kaleme aldığı metin gelir. Bu raporu önemli kılan ise Süreyya Bey ile Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Efendi’nin hadiseyi pencereden izliyor olmasıdır. Rapora göre; “...askerlerin önünde elinde bir tabanca olan bir sivil Rum muhterizâne ilerleyen Yunan askerini teşci etmekteydi. O esnada kışlık kapısı karşısında toplanmış olan İslamlardan mürekkebe gayr-ı müselleh on onbeş kişilik kadar bir kitlenin üzerine bir efzun neferi hücum

⁴ Yıllar sonra Fahrettin Altay, Belleten dergisinin 89. Sayısında “İzmir Faciasının Muhakemesi” başlığı altında işgal sırasında kolordu kumandanı olan Ali Nadir Paşa’nın muhakeme fezlekesini değerlendirir. Daha da ötesi Fahrettin Altay makalenin sonunda işgal günü hayatını kaybedenleri rahmetle anarken özellikle Albay Süleyman Fethi Bey’in adını öne çıkartır. Fahrettin Altay, “İzmir Faciasının Muhakemesi”, *Belleten*, Cilt 23, Sayı 89, Yıl 1959, s. 156.

⁵ Başkanlık Osmanlı Arşivi, *DH.İ.U.M. EK, 66/12*. Ayrıca bakınız Selçuk Ural, Mehmet Okur, “Vali İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, *A.Ü. Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum, 2001, s 267-274. Mehmet Karayaman, “İzmir Valisi İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, Güz /2007, s. 12.

⁶ *İzmir Aydın Ayrılık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, İkinci Kitap, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1335, s. 10-11.

⁷ *A.g.e.*, s.4.

ederek kitle-i mezkûreyi dipçik ve süngü ile darb ve taarruz ettiği sırada bir el silah endabı ve bunun üzerine Yunan askerleri tarafından ateş...” açılmıştır⁸. Bütün bu ayrıntılara rağmen Süreyya Bey de ilk silahı ateşleyenin kimliği hakkında bilgi verememektedir.

Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Bey de “ilk kurşun” konusunda yerli Rumları işaret etmektedir. Jandarma Kumandanlığına gönderdiği raporda anlattıklarına göre; etrafında bazıları revolverleri olan sivil Rumların bulunduğu Efsun taburu, kışlayı sükûnet ve intizam ile geçip köşeyi döndükten ve kışla ile arasında 300 metre kadar bir mesafe meydana geldikten sonra nereden atıldığı anlaşılamayan ve en kuvvetli ihtimal müfreze etrafından bulunan revolverli kişilerden birisinin belki de kendi ihtiyarı dışında tabancasının patlamasıyla olaylar başlamıştır. 15 Mayıs günü ve sonrası ile ilgili birçok ayrıntı içeren Ziya Bey’in raporunu konumuz açısından önemli kılan ise Hasan Tahsin’den bahsediyor olmasıdır. Albay Süleyman Fethi Bey, Başkatip Şükrü, Kolağası Necati Bey gibi isimler şehitler zümrenin başta gelenleri olarak sayılırken bu isimlere Hasan Tahsin de şu ifade ile dahil edilmiştir: “*Hukuk-ı Beşer gazetesi sabibi olup Kordon üzerinde parça parça edilmek üzere suretiyle şehit edilen Tahsin Recep Bey...*”⁹.

13 Haziran 1919 tarihli İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti tarafından Osmanlı sulh murahaslarından Tevfik Paşa’ya takdim edilen muhtıradan da Hasan Tahsin’den söz edilmekte ve bir önceki rapordan farklı olarak Hasan Tahsin’in evinde hayatını kaybettiğini belirtilmektedir. Son derece ayrıntılı bilgilerin aktarıldığı olaylar sırasında hayatı kaybeden birçok kişinin isimlerinin anıldığı raporda; Hukuk-ı Beşer Gazetesi sahip ve Ser-muharriri Tahsin Recep Bey ikametgahında şehit edildiği ifade edilmektedir¹⁰.

Maliye müfettişlerinden Muvaffak Bey tarafından tanzim kılınan rapora göre ise “ilk kurşun” yerli Rumlar tarafından atılmıştır. Yunan askerleri Hükümet Konağı ile kışlanın önünden geçerken yerli Rumların tahriklerine rağmen sükûnetini korumaktadır. Yunan askerleri kışladan iki yüz metre kadar ilerledikten sonra iki silah atılır. Daha sonra hastanede tedavi altında bulunan bir polis neferinin verdiği bilgiye göre atılan bu iki el silahla Komiser Hüseyin Efendi yerli Rumlar tarafından öldürülmüştür¹¹. Resmi raporlarının dışında dönemin gazetelerinde de İzmir’in işgali ayrıntılı bir şekilde yer bulur. Ahenk gazetesinin 18 Mayıs tarihli sayısında işgalin ülkeyi “feci bir matem içinde bıraktığı” dile gerilirken, Hasan Tahsin’in de “kargaşalık

⁸ *A.g.e.*, s.22-23.

⁹ Raporun içeriği için bakınız. Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, Cilt 6, Sabah Kitapları, İstanbul, s. 198. Celal Bayar aynı eserinde “İşgal Günü Patlayan Silah, Kim Attı?” başlığı altında konuya yer ayırmış, Ahenk gazetesi başyazarı Şevki Bey’in kendisine yazdığı mektuba dayanarak “ilk kurşun” konusunda Saatçi Aziz Efendi’nin ismini işaret etmiştir. Celal Bayar, *a.g.e.*, s. 50-51.

¹⁰ *İzmir Fecayii*, “1 İzmir’in Suret-i İşgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar”, b.y., t.y., s.28-32.

¹¹ *A.g.e.*, s 39.

esnasında şehit düştüğü” ifade edilir, hiçbir şekilde “ilk kurşunu” Hasan Tahsin’in attığına dair bir bilgi veya imaya yer verilmez¹².

Islahat gazetesinden Sabitzade Emin Süreyya olaylar sırasında Vali’nin odasında bulunduğunu belirtir. Emin Süreyya’nın halkın galeyanda olduğunu ifade etmesi üzerine İzzet Bey önlem alması için polis müdürü Fikri Bey’e emir vermiş ancak Fikri Bey’in “*ifa-yı vazîfeden acizim*” demesi üzerine ise Vali, Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa’ya “*mikdar-ı kâfi süvari müfrezesinin izamını*” telefonla beyan etmiştir. Kışlanın bir kapısından çıkan süvariler emir telakki etmek üzere hükümete girerken, diğer taraftan, Yunan askerleri hükümet civarındaki kahvenin önünden geçmektedir. Bütün bu olayları defterdarın odasından izleyen Sabitzade Emin Süreyya kargaşanın başlangıç anını şu sözlerle aktarır: “*Bu esnada meçbul bir semtten, patlayan silah sedası hadîsenin vukuuna sebebiyet vermiştir*”¹³.

19 Mayıs 1919’dan itibaren İzmir’de yaşanan hadiseler İstanbul basınında da yer almaya başlar. Genel kanı ilk olarak Yunan askerleri ve Rumlar tarafından silah kullanılması üzerine çatışmanın başladığını yönündedir: “*İşgal sırasında Yunan kıtaatı ve bunlara peyrev olan yerli Rumlardan mürekekep bir cemm-i gafır tarafından... nümayişler devam ettiği sırada daire-i hükkümete gelen Yunan kıtaatı ve yerliler tarafından silah istimal edilmiş ve bunu müteakip müsademe başlamıştır*”¹⁴.

Bu arada İkdâm gazetesi İzmir’den gelen bir mülteciye dayandırdığı haberinde; Ahz-ı Asker Fethi, Hukuk-ı Beşer sahibi Hasan Tahsin Recep, tüccardan Bakırcıade Hafız Sabri, otuzu müteceviz yüksek rütbeli zabitan şehit edildiğinden bahsedilir¹⁵. Ardından Tasvir-i Efkâr gazetesi 26 Mayıs 1919’da Hasan Tahsin’in resmini de yayınlarken altına şunları yazar: “*Dünkü nüshamızda İzmir gazetelerinden naklen İzmir işgali esnasında şerbet-i şehadetî nuş eylediğini yazdığımız Tahsin Recep Bey merhumun resmini ber veçhî bala vaz-ı enzar-ı teessür eyliyoruz... Merhum Hasan Tahsin Bey, Balkan Harbi esnasında düşmanlarımızı müdafaa etmiş olan Meşhur Buxton biraderlerine karşı Romanya’da istimal-i silah eylemiş ve ahiren İzmir’de Hukuk-ı Beşer unvanla gazeteyi neşr eylemeye başlamıştır*”¹⁶.

25-26 Mayıs 1919 tarihli Sabah gazetesinde “İzmir Nasıl İşgal Edildi” başlığı altında “*Dün İzmir’den gelen ve hadîseyi işgali bizzet görmüş olan bir zatın kaleme almış olduğu notlar...*” yayınlanmıştır. Son derece geniş bir içeriğe sahip notlarda 15 Mayıs sabahı yaşananlar ise şu şekilde aktarılır:

“*Kışla’nın işgalini hükkümet konağının balkonundan görmek üzere hükkümete gittim. Bu sırada Yunan askeri her tarafında yerli Rumlardan mürekekep bir kafîle arasında kışla önünden*

¹² *Ahenk*, 18 Mayıs 1919.

¹³ Sabitzade Emin Süreyya, “Tarihi Bir Şahadet Vali İzzet Beyefendi Hakkında”, *Islahat*, 27 Mayıs 1919.

¹⁴ *Vakit*, 20 Mayıs 1919.

¹⁵ *İkdâm*, 24 Mayıs 1919.

¹⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 26 Mayıs 1919.

geçiyor, tramvay caddesine sapıyordu. O sırada vuku bulan bir kargaşalıkta silahlar patladı. El bombaları atılmaya başladı. Askerin başındaki zabit seri bir kumanda ile ateşe emri verdi. Askerler hemen yere yatarak şiddetli ateşe başladı”¹⁷.

Daha da ötesi uzun yıllar İzmir’in işgali, her yıldönümünde hatırlanarak kargaşanın nasıl başladığı üzerinde durulmuş öte yandan Hasan Tahsin’in olaylar sırasında hayatını kaybettiği belirtilse de hiçbir yerde “ilk kurşunu” attığına değinilmemiştir. İzmir işgalinin yıldönümünde yayınlanan yazılar arasında en dikkat çekici olanlardan biri de İleri gazetesinde “bir zatın naklettiği hatıraları” olmuştur. Her ne kadar “Bir Zat”ın kimliği açıklanmasa da, son derece ayrıntılı bilgiler içeren ve daha sonraki yıllarda da tarihi bir vesika olarak tekrar yayınlanan bu “hatırat” ilk çatışma anı ile ilgili önemli sayılabilecek bilgiler vermektedir. Hatta daha önce hiçbir gazete yer almayan ayrıntılar bu hatıratta yer almıştır. Tek bir silah sesi değil aynı anda iki silah sesinin işitildiğini vurgulayan “zat”, saldırının ise silahlı yerli Rumlar tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmektedir:

“Bu elim manzarayı görmemek için arkadaşım ile birlikte hükümet binası tarafına gittik... Saat on buçukta Kemeraltı civarına Rumlardan bir akın başladı. Yerli Rumların belki hiç uğramadıkları Kemeraltı’na akınları bir hadise çıkarmaları ihtimalini artık gözle görünü bir hale getirmişti. Zavallı eli bağlı Müslümanlar hem şu feci manzarayı görmemek hem de bir hadisenin vuku ihtimaline karşı birer ikişer evlerine dağılmak üzere iken kışla meydanına doğru 25 kişilik bir müfrezeye-i askeriyenin gelmekte olduğu görüldü. Hükümet konağının deniz ve parka nazır merdivenlerinde duruyorduk. Yunan askerlerinin önünde bir sivil büyük bir Yunan bayrağı taşıyor, binlerce Rum ‘Zito’ sadalarıyla kışla kapısı hizasına doğru yürüyorlardı. Kışla kapısında Türk askerlerimiz nöbet bekliyorlardı... Askeri kıraathanesi küşesini dönerek polis idaresi cibetine doğru yollanmıştı. Biz bunların nereye gittiğini görebilmek için hükümet konağı avlusundaki merdivenlere geçtik. Oradan hapishane-yi umumiyeye doğru caddeyi seyir ediyorduk, bir iki dakika geçmemiştir ki kalabalık arasında iki silah patladı. Hükümet binası ve kışla civarına gelen Yunan kıtaatının önünde ve etrafında silahlı Rum abalı gidiyorlar idi. İlk silah göğüsleri çapraz fişekli yerli abaliden birisi tarafından atılmış ve evvelce takarrür eden (kararlaştırılmış) hadise bu suretle başlamıştır...”¹⁸.

¹⁷ Sabah, “İzmir Nasıl İşgal Edildi”, 26 Mayıs 1919.

¹⁸ İleri, 15 Mayıs 1922. Öte yandan 28 Ocak 1922 tarihli Vakit gazetesinde, “Milli Mukavemetimizin Canlı Bir Tarihçesi Kazım Paşa ile Mülakat” başlığı altında işgal sırasında İzmir’de bulunan Kazım Özalp ile yapılan söyleşi yayınlanır. Kazım Paşa’nın aktardıklarına göre; Muvaffak Bey’in işgal haberini vermesi üzerine ilçerinden İzmir’in gençlerinden Necati, Haydar, Anadolu gazetesinden Reşat, Hüseyin Ragıp, Moralizade Halit bulunduğu bir grup idadi mektebinde toplanmıştır. Toplantıda bir heyet seçilmiş ve Valiye gitmiştir. Toplantı sırasında Kazım Paşa ise “mukavemet edilmelidir, silahlı olan, silahımı alsın, asker, jandarma ne varsa tepelere çıkıp mübarebe edelim” teklifinde bulunmuştur. 15 Mayıs sabahı ise Kazım Paşa subayların son kararını anlamak için belediye kahvesine gider. Mukavemet için hükümette hiçbir hazırlık olmadığını anlar, bu arada ahali heyecan ve endişe içinde şuraya buraya koşmakta, bazıları da askeri depolardan silah almaktadır. Mahpusların dağıtıldığını ve silahlananlar olduğu gören Kazım Paşa İzmir’de kalmayı

Benzer ifadeler işgalden önce İzmir’de öğretmen olarak görev yapan Ahmet Talat Onay’ın tanıklığında da yer almaktadır. Yunanlılar tarafından başına 20.000 drahmi ödül konması üzerine Kastamonu’ya dönen Ahmet Talat Onay Açıksöz gazetesinde İzmir’in işgali sırasında yaşananları dokuz bölüm halinde yayınlar. Ahmet Talat Onay’a göre; “ilk kurşun” bir Rum’un silahından çıkmış ve “*sarhoş bir Rum’un sevincini ilan eden küçük tabancası bütün İzmir fecayünün uğursuz başlangıcı*” olmuştur. Rum, Ermeni ve Musevi’den mürekkep bir kafilenin hükümet civarında Beyler Sokağı’ndaki polis emanet deposunu yağma etmesi üzerine Vali İzzet Bey ve Ali Nadir Paşa’nın emri ile silah yağma edenleri tevkif ve te’dibe memur edilen ve kışlanın tramvay caddesine nazır kapısından bir müfreze piyade, bir müfreze süvari Türk askeri çıkmaktadır. Önlerinde büyük Yunan bandırası, etraflarında binlerce Rum bulunan bir tabur Efsun askeri de kışla önünden geçmektedir. Tam da bu esnada sarhoş bir Rum’un sevincini ilan etmek için küçük tabancasını ateşlemesi çatışmanın başlangıcı olmuştur. Diğer yandan Onay’a göre ilk silah patlamasıyla mitralyözlerin işlemesi arasında geçen sürenin yalnız iki dakika olduğu dikkate alınınca bunun tertip olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu konuda isim de veren Onay; “Türklerin imhasına, firarlarına çalışılması” işinin Atina’da kararlaştırıldığını, bu konudaki planı tertip etmek üzere Çürükcüoğlu Nikolaki’nin oğlu John ve birkaç kişinin işgalden evvel Atina’ya gittiğini, hatta bu plan dairesinde Müslümanların üzerine ateş açan kişilerin bunlar olduğunu söyler¹⁹.

Haydar Rüştü (Öktem) Anadolu ve Duygu gazetelerinin sahibi, İzmir Türk Ocağı idare heyetinde de yer alan işgale karşı direnişin önemli isimlerinden biridir. İzmir’de iki aydan fazla gizlendikten sonra Antalya’ya gelir ve burada Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin sağladığı maddi destek ile 19 Aralık 1920 tarihinden itibaren gazetesini “Antalya’da Anadolu” adıyla yayınlamaya başlar. Aynı yıl içinde Anadolu matbaasında Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından bastırılan “*İzmir’de Neler Oldu?*” adlı on sayfalık bir kitapçık gazete eki olarak ücretsiz dağıtılır. İsimsiz basılan kitapçıkta daha çok işgalin ilk günü üzerinde durulur, ancak ne Hasan Tahsin’den ne de “ilk kurşundan” söz edilir²⁰.

Olayların sıcaklığını koruduğu bir dönemde bütün bunlardan ötesine geçen bir haber 15 Mayıs 1922 tarihinde Anadolu’da Yeni Gün gazetesinde yer almıştır. Gazete Hasan Tahsin’e ait bir fotoğrafı, altına “İzmir’in şehitleri arasında aziz bir

---

gereksiz ve tehlikeli bulur ardından da eve gider, kardeşi Fethi ise jandarma deposundan silah almaya gitmiştir. Kardeşi Fethi Bey ile Menemen’e gitmeye karar verirler, istasyona giderek trene binerler. Kazım Paşa böylelikle işgalden kısa bir süre İzmir’den ayrılmış olur. *Vakit*, 22 Ocak 1922.

¹⁹ Ahmet Talat Onay, *Milli Mücadele Yazıları*, Hazırlayan Cemal Kurnaz-Şefika Kurnaz, MEB Yayınları, 2. Baskı, 2004, İstanbul, s. 57.

²⁰ Güçlü, metni Haydar Rüştü’nün yazdığına dair bazı çekinceleri de dile getirir. Muhammet Güçlü, “İzmir’in İşgaline Tanık Bir Zatın Kaleminden: ‘İzmir’de Neler Oldu’ 1336/1920’ Kitapçığı Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, (2011/Bahar, s. 72

meslektaş” ifadesiyle ilk sayfasından yayınlar. Devamında ise Hasan Tahsin’in Yunan askerleri üzerine bomba attığı söylenir: “*Katalin deşyeti esnasında Yeni Şark gazetesi sahibi cesur Tahsin Recep Bey kendisine savlet eden dört efsunu bomba ile berhava etmiş ve onları cehenneme, kendini nezd-i mevlaya atmıştır*”²¹. Ancak haberde bu durumun, işgal günü olayları başlatan “ilk atış” olduğuna dair herhangi vurgu olmadığı gibi Hasan Tahsin ise Yeni Şark gazetesinin sahibi olarak belirtilir. İlginç olan ise olayları başlatan başka bir silah sesinden söz ediliyor olmasıdır: “*Saat 10’a doğru bir Yunan kafilesi Karantina iskelesinden karaya çıktı. Bu sırada bir efsun müfrezesi arkasında binlerce Rum olduğu halde kışla önüne geldi. Müfrezenin önünde elinde Yunan bandrası olan bir Rum vardı. Bu müfrezeye kışlanın önünden Göztepe’ye tramvay caddesine doğru geçti, onu bir müfrezeye daha takip etti. Tam bu esnada katillerin tebeyyüü artmıştı. Bir silah sesi ortalığı bercümeç etti...*”²².

Yabancı Kaynaklarda “İlk Kurşun” Meselesi

Yüksek Konsey 18 Temmuz 1919 tarihinde yapmış olduğu toplantıda İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika delegelerinden teşkil edilecek komisyonun kurulması ve bu komisyonun amacının 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan Yunan işgalinin ilk günü İzmir’de meydana gelen olayların araştırılması olarak ilan etti. Amerika adına Yüksek Komiser Amiral Mark Lambert Bristol, Fransa adına General Gedrges Hippolyte Bunoust, İngiltere adına General Robert Hare, İtalya adına General Alfredo Dall’olio komisyona üye olarak görevlendirildi. Birçok tanığı dinleyen komisyona ifade veren Yunan yetkililer kışla önünden geçerken, kışla penceresinden, kendi üzerlerine bir el silah atıldığı ve bu sebeple karşılık verdiklerini öne sürer. Buna karşılık Türk temsilci Kadri Bey ise İzmir’in işgali sırasında meydana gelen olayların başlangıç ve sebebi sayılan ilk silahın atılışı üzerinde ayrıntılı olarak durur, yaşananlardan Yunanlıları sorumlu tutar: “*... ne kışlanın penceresinden ne de başka bir yerden Yunan askeri üzerine biç bir silah atılmamıştır... Yunanlıların o vahşiyane hareketi, o gün tesadüfen hasıl olmuş bir hadise değil, belki uzun bir hazırlığın tatbikat-ı humbarânesinden ibaret idi. Ve o sebeple de Müslümanların sükuûn-ı mutlaka karşısında kati bahanesini bizzet kendilerince ibdasa mecbur kalınca kendilerinden bir Rum’a bir el tabanca attırdıkları tabakkük etmiş idi*”²³. Öte yandan komisyonun hazırladığı nihai raporda işgalin ilk günü meydana gelen olaylara değinilirken açılan ilk ateşten bahsedilmekte ve failin katiyen tespit edilemeyeceği belirtilmektedir²⁴.

İşgalden önce İzmir’e İngiliz Hükümeti tarafından Bölge Kontrol Subayı olarak gönderilen Ian Smith’in kaleme aldığı resmi metin Hasan Tahsin’den

²¹ *Anadolu’da Yeni Gün*, 15 Mayıs 1922.

²² *Anadolu’da Yeni Gün*, 19 Mayıs 1922.

²³ Mustafa Turan, “İstiklal Harbinde ‘Müttefikler Arası Tahkik Heyeti’ Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi”, *Ankara üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 8, 1991, s. 704.

²⁴ Bakınız. İsmail Ediz, *a.g.e.*, s. 196-208.

bahsediyor olması bakımından önemlidir²⁵. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti tarafından Osmanlı sulh murahhaslarından Tevfik Paşa’ya takdim edilen muhtıradan belirtildiği gibi, Hasan Tahsin’in evinde öldürüldüğünü öne sürülmüştür: “Bir sivilin bir evde Türk bulunduğunu ibhar etmesi birkaç askerin toplanarak o eve girmesi için yeterli bir sebepti. Tabii bazı evlerde direnişle karşılaştıkları da oluyordu. Bir örnek vermek gerekirse 1913 yılında Bulgaristan’da Bay Buxton’a suikast girişiminde bulunan Tahsin Bey Yunan müfrezesi ile girdiği çatışmada süngülenerek öldürülmüştü”²⁶. Smith’in raporunda ilk çatışmanın başladığı nokta genel anlatıdan farklı olarak rıhtım gösterilir:

Kışlardan ateş açılmadığını not eden isimlerden biri de Charlton Whittall’dır. İzmir’in önde gelen Levantenlerinden biri olan Whittall, olaylar sırasında hükümet meydanındaki kışlanın ön kapısına bakan şirket ofisinin balkonunda idi. 20 Mayıs tarihli mektubunda yaşanan kargaşayı şu sözlerle aktarır: “Rıhtım tarafından meydana doğru ilerleyen Yunan askerler barakaların önünden geçtiği esnada birkaç el silah duyuldu. Bununla birlikte Yunan askerleri geriye doğru koşmaya başladı ağaçların arkasında siper olan Yunan askerleri gördükleri her şeyi kurşun yağmuruna tuttular. Tahminimce ilk silah atışı kabvehaneden geldi ve kesinlikle kışlalardan gelmedi. Bunun en büyük ispatı kışlaların tam karşısında yer alan bulunduğum şirketin ofis binasının önünde hiçbir kurşun bulunmamasıdır”²⁷.

Diğer yandan İtalyan istihbaratın İzmir ayağının son derece “iyi çalıştığı” ve İzmir konusunda “aşırı hassasiyete” sahip olduğu gönderilen rapor sayısından ve içeriğinden anlaşılmaktadır. İtalyan yetkililer tarafından hazırlanan raporlarda “ilk kurşun” meselesi de konu edilir. Ancak ilk ateşin kim tarafından atıldığı konusunda herhangi bir bilgi yer almaz. İtalyan belgelerinde İzmir’e çıkan Yunan birliklerinin yerli Rumların alkışları arasında ve müzik eşliğinde Konak’a doğru ilerlerken atılan kurşundan sonra katliama başladıkları ve rastgele ateş sonucu Yunan askerlerinin 400’den fazla Türkü öldürdükleri ve 300 kadarını da yaraladıkları, yerli Rumların ise Yunan askerleri ile iş birliği yaparak Türklere ait dükkanları, İtalyan ve Fransızlara ait mağazaları yağmaladıkları belirtilmektedir²⁸. İtalya’nın mütareke döneminde Osmanlı ülkesindeki en önemli temsilcisi olan Kont Sforza yıllar sonra anılarında “ilk kurşunu” Yunanlıların attığını ileri sürer. İtalyan muhbirlerin kendisine verdiği bilgiye dayanarak, “ilk kurşunun” olayları hazırlamak için bir Yunanlı veya Rum tahrikçi tarafından atıldığını, hatta “ilk kurşunun” atılması için Atina’dan bilhassa talimat

²⁵ Buğra İnal, “Bir İngiliz Subayının Gözünden İzmir’in İşgali ve Yaşananlar”, *Büyük Taarruzun 90. Yıldönümünde Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt II, Ankara, 2014, s. 1212.

²⁶ Raporun tercümesi için bakınız. Buğra İnal, *a.g.e.*, s. 1213-1222.

²⁷ F.O. 608/104/4, No: 14241. Aktaran Ediz, *a.g.e.*, s. 160.

²⁸ Yüzbaşı G. Fauda’dan Başkomutanlığa. Aktaran Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu’da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 13.

verilmiştir. Yunan ordusu komutanının kolay bir muharebe yapabilmek, kolay bir zafer kazabilmek için böyle bir tedbire başvurmuş olabileceğini de ilave edilir²⁹.

15 Mayıs 1919'da yaşanan kargaşanın faili ve sorumlusu konumunda bulunan Yunan yetkililer; Efsun taburuna hükümet konağı meydanına geldiklerinde, ansızın hükümet dairesinden, kışlardan ve civar evlerden ateş açıldığı iddiasındadır. Direnişin sorumlusu olarak bir yandan İttihat ve Terakki unsurları diğer yandan ise İtalyanlar işaret edilmiştir. Özellikle İtalya'nın denetiminde olan şehir hapisanesinin işgalden bir gece önce boşaltılmasının sorumluluğu İtalyan yetkililere yüklenmiştir. Nitekim Konak Meydanı'nda yaşanan çatışmada hapisaneden kaçan Türklerin etkili olduğu ileri sürülmektedir³⁰.

Yunan Matbuat Kaleminde müdür ve sansür memuru olarak çalışan ve Yunanistan'a döndükten sonra ise birçok resmî belgeyi içeren anılarını "Yunanistan Küçük Asya'da, (1918-1922)" başlığıyla yayınlayan Mihail Rodas, "Türk Direnişi" başlığı taşıyan bölümde "ilk kurşun" konusunda şunları yazmıştır: "*Birliğin önünde bulunan ilk askerler hapisane yoluna girer girmez, ansızın bir el ateş sesi duyuldu; hemen ardından ise Yunan askerlerinin üzerine doğru adeta bir ateş yağmuru başladı. (Bu gelişme karşısında) birliğin başındaki Binbaşı Konstantinos Cavellas, yol ortasında bulunduğu sırada, Türk askerleri ve bir önceki gece salverilerek askere alınan mahkûmların toplanmış olduğu cezaevinin üst tarafından ateş açılmasına rağmen, derhal olağanüstü bir soğukkanlılıkla savunma önlemleri alma yoluna gitti. Elimizdeki oldukça güvenilir bilgilere ve izlenimlere göre Türklere saldırı işareti vermek için açılan bu ateş organize bir eylemin sonucuydu. Hedeflenen İzmir'in zaptı sırasında isyan başlatmak ve düzensizlik yaratmaktı...*"³¹.

Mihail Rodas İzmir'in Türk mahallerinde yaşanan gergin bekleyişten ve huzursuzluklardan söz ettikten sonra Hasan Tahsin ile ilgili gözlemlerini aktarır: "*Türk toplumundaki tüm bu hareketlilikler içerisinde Hukuk-ı Beşer'de gazetecilik yapan Kafkas Hasan Tahsin ile tanıştım. Tahsin bir ay önce bana sahip olduğu hümanistlik ilkelerinden ve Türk halkının yönetimi ile ilgili eleştirilerinden söz etmişti. Gazetesinde birçok sosyalist makale, hatta Bolşevik fikirlere yakın yazılar yayınlamıştı. Hayali bir gün halkların kardeş olarak bir arada yaşamasıydı. Hatta gazetesinde Tahsin, Türkler ve Yunanlıların bir an önce iş birliği yapması gerektiğini öne süren bir dizi makale yayınlamaktan çekinmemişti... Onu kızgın kalabalıklar arasında gördüğümde gelişmeler hakkında fikrini sormuştum. O da hiç tereddüt etmeden bana koşulların zorunlu kalması halinde Türk halkının müdafası için ilk sırada yer alacağını söylemişti. Gerçekten de 15 Mayıs akşamı bu Kafkas gazetecinin İzmir'deki askeri karargâh önünde cansız bedeni bulunmuştu*"³².

²⁹ *Hayat Tarih Mecmuası*, "Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Bir Tahlili", Sayı 12, Aralık 1975, s. 50.

³⁰ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihiçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yay., İstanbul, 2010, s. 168.

³¹ Mihail Rodas, *I Ellada Stin Mikran Asia (1918-1922)*, Tipografeia: Kleisouni, 1950, s. 69-70.

³² Mihail Rodas,, *a.g.e.*, s. 57.

Hatıratlarda İzmir’de “İlk Kurşun” Meselesi

Müşfik Kinson, 15 Mayıs 1919’da Konak’ta yaşananlara abisiyle birlikte şahit olmuştur. Aktardıklarına göre; hapishane önüne, içerdeki mahkumların anne ve babaları gelmiş, evlatlarının Yunan askerlerinin eline geçmesinden korktuklarından dolayı “yavrularımızı bırakın” diyerek görevlilere yalvarmıştır. O sırada içeriden bir zabıt çıkar ve kalabalığa dönerek “*hepsini salacağız merak etmeyin*” der. Daha sonra yanlarında büyük sandıklar taşıyan yaklaşık 10-15 kadar mahkûm içeriden çıkar. Zabitin emriyle mahkumlar sandıkları yere bırakır, ardından askerler içleri silah ve mermi dolu sandıkları açar. Serbest bırakılan mahkumların hepsi birer silah alır. Daha sonra silahlanan mahkumlar kışlanın arka tarafında, Kemeraltı girişinde beklemeye başlar. “İlk kurşunun” bu mahkumlardan tarafından atıldığını ise Müşfik Kinson şu sözlerle aktarır:

“Ağabeylerimiz de birlikte... Kışlanın arka tarafında Kemeraltı’na girişinde hükümet konağının batısında beklemeye başladık... Sonra Kordon tarafından Yunan askerlerinin geldiğini gördük önde Yunan bayrağı taşıyan bir bayraktar ve arkasında sıra halindeki askerler hükümet konağına doğru yaklaşıyorlardı. Askerleri görünce ağabeylerimiz ateş etmeye başladılar. Ben öndeki Yunanlı bayraktarının yere yıkıldığını gördüm ancak silah sesleri o kadar yoğundu ki Beşmi ağabeyim ve ben korkudan fişekleri yere atıp hemen oradan kaçtık. Eşrefpaşa’ya doğru koşmaya başladık...”³³.

Benzer bir anlatı Rahmi Apak’ın ilk baskısı 1942’de gerçekleşen “İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu” adlı eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan “herkes söylüyor” diyerek Yunan askerlerine karşı Hasan Tahsin’in “ilk kurşunu” attığı iddiasını dile getirmiş diğer yandan ise “*söylemeyi unuttuğumuz bir nokta var*” diyerek hapisten yeni çıkmış “yağız delikanlının” ilk kurşunu atarak Yunan sancaktarını devirdiğini ileri sürmüştür:

“Kendine emniyet edilen bir zıat, gözleriyle gördüğünü ilave eylemek suretiyle bana şunu hikâye etti. Yunan Efsun Alayı tam askeri mahfel önüne geldiği zaman hapisten yeni kurtulup çıkmış olduğunu sandığım genç, uzun ve yağız bir delikanlı, sokağın başına çömeldi. Nişan aldı. İlk kurşunda Efsun alayının sancağını taşıyan uzun boylu, mübeykel bir Yunan erini yani sancaktarı yere düşürdü. Yunan sancakçısı kurşunu alnundan yemişti. Ben bu manzarayı hükümetin üst kat penceresinden seyrediyordum. Yağız Türk nişancı daba dört, beş kurşun yani mavzerin mekanizması muhteviyatını boşalttı. Yunan sancaktar muhafız katısı yere yatmış, mukabele ederken, arkadan Yunan bölükleri rıhtıma doğru kaçtılar, sonra orada tekrar toplanıp mevzîye girdiler. Yağız delikanlı beş kurşundan sonra sokağa daldı. İki, üç yüz metre kadar geriledi. Sonra, işittiğime göre, tekrar çömelmiş ve sokak boyunca Yunanlıların üzerine atış yapmakta devam etmiş. Cephaneleri tükenmiş. O esnada civar evin penceresinden yaşlı bir Türk kadınına dönerek:

³³ Volkan Gönenc, *Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2012, s. 40-41.

“Nine gördün ya, yarın abirette şahidim sen ol. Kurşunum, cephanem tükendi, onun için tüfeğimi omuzladım, geri gidiyorum...”³⁴

Bu arada “Efsunlara karşı ilk kurşun nerede ve kim tarafından atıldı?” sorusuna cevap arayan Ali Orhan İlkurşun, bu konuda kendisine gönderilmiş olan bir mektubu yayınladı. Mektup, 27 Temmuz 1947’de Radöviş muhacirlerinden İsmail Kalender tarafından kaleme alınmıştır. Ali Orhan İlkurşun’a göre; İsmail Kalender hadisenin hayatta kalmış biricik şahididir. Mektupta yazılanlara göre, İsmail Kalender işgal sabahı hapishaneyi boşaltmak için harekete geçenler arasındadır. Hapishaneye düşmüş ve kıyafetine bakıldığında Büyük veya Küçük Menderes köylerinden çıkmış efelerden olma ihtimali yüksek biri İsmail Kalender’in anlatımıyla: “depoya koymuş ve bir mavzer bulmuştu. Silahına bir fişek bastı. Otuzluk, orta boylu, tıknaz bir genç adamdı. Güneşsiz ve havasız mahkûmiyet şartları benzine uçuk bir beyazlık getirmişti. Üzerinde zeybek cepkenine benzeyen kısa bir minton vardı. Belini de renkli ve geniş bir zeybek kuşağı sıkıyordu...” Bu arada Yunan askerleri, başlarında bir Efsunun taşıdığı uzun bir Yunan bayrağı ve etrafında iki süngü takmış muhafız olduğu halde hükümet konağının Kokaryalı Caddesi’ne bakan kapısının önünden kıvrılıp İsmail Kalender’in de içinde bulunduğu silahlı Türklerin üzerine doğru gelirken, biraz önce tarif ettiği adam birden bağırmağa başlar: “Ulen, Yunan gelmiş be!” dedikten sonra mavzerini doğrultur ve Yunan bayrağı taşıyan Efsun’a nişan alır. Top gibi gürleyen sesini, mavzerin mermisi noktalamış, bayraktar cansız yere serilmiştir³⁵.

Öte yandan ilk olarak 1953-1957 arasında İzmit’te yayınlanan Türk Yolu gazetesinde neşredilen Şükrü Oğuz Alpkaya’nın hatıratı da “ilk kurşun” hadisesine değinir. Söz konusu hatırat daha sonra Atilla Oral tarafından derlenerek kitap olarak basılmıştır. Şükrü Oğuz, hapishanedeki mahkûmların Nuri Bey adındaki cezaevi müdürü tarafından serbest bırakıldığını ve bu mahkûmlardan biri olan Giritli Kara Tahsin’in “ilk kurşunu” attığını ileri sürer. Aktarılanlara göre, Yunan askerleri önlerinde yerli Rumlar olduğu halde askeri kıraathanenin köşesini döndükleri bir sırada Rumca hakaretlere tahammül edemeyen bir Giritli tabancasını, yerli Rumların önünde ilerleyen, yağız çehreli şişmanca ve elebaşı durumunda olan birine doğru boşaltır. Birinci mermi boşa gider, ikinci mermi elebaşı Rum’u yere serer. Bu arada Giritli yanı başında patlayan ikinci bir tabanca ise Efsun alayının sancağını taşıyan uzun boylu iri yarı bir Yunan askerini cansız olarak yere düşürür. Birinci tabancayı ateşleyen cezaevi müdürü Nuri Bey tarafından tahliye edilerek silahlandırılan Kara Tahsin adında bir gençtir. Silahla sancaktarı vuran ise Komiser muavini Hüseyin Efendi’dir. Her ikisi de olay yerinde yerli Rumlar tarafından öldürülmüştür³⁶.

³⁴ Rahmi Apak, *Garç Cephesi Nasıl Kuruldu*, Güven Basımevi, İstanbul, 1942, s. 11.

³⁵ *Ali Orhan İlkurşun’un Kaleminden İlk Kurşun ve Sonrası*, Yayına Hazırlayan Engin Berber-Taner Bulut-Tülay Gül, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yay., İzmir, 2013, s. 22.

³⁶ Şükrü Oğuz Alpkaya, *a.g.e.*, s. 84-136.

Hasan Tahsin’in “ilk kurşunu” atarak milli mücadeleyi başlattığına dayalı anlatının zamanla “tarihsel bir doğruya” dönüşmesine rağmen bu durumun maddi kanıtları son derece tartışmalıdır. Hasan Tahsin’e dair nerdeyse tek tanıklık Kadri Kemal Sevengil’in aktardıklarıdır. Ancak o da Hasan Tahsin’in Yunan müfrezesinin üstüne silah değil bomba attığını söylemektedir. İşgalden birkaç gün evvel İzmir’e gelen Kadri Bey, kendisini Şehbal Mecmuasının İzmir Mümressili Saim Bey’in Hasan Tahsin ile tanıştırdığını söyler. 15 Mayıs sabahı, Yunan askerleri vilayet konağına doğru ilerlerken Kadri Bey ile Saim Bey’in yanlarına Hasan Tahsin gelir:

“Çok heyecanlı ve sinirli idi. Büyük bir merakla etrafı gözden geçiyordu. Yunan Müfrezesi parkın içinde ilerliyordu. Önlerinde kır bir ata binmiş, lacivert kostümlü, fotr şapkalı bir Yunan bayrağı taşıyan bir adam vardı... Müfreze silahlı olarak bayrak taşıyanın ve süvarinin arkasından yürüyordu. Hasan Tahsin Recep Bey, bu manzarayı görünce bizden ayrılarak on on beş adım kadar ilerleyip öndeki kalabalığa karıştı. Arkasında biz de yürüdük, fakat, o daha atik bir hareketle kalabalığın önüne geçerek ilerlemekte olan müfrezenin üzerine elindeki bombayı savurdu... bombanın müfrezenin önünde patlaması süvarinin attan düşmesi ve askerlerin paniğe uğramasına yol açmıştı... Hasan Tahsin Recep Bey’in nasıl şehit edildiğini halıyla göremedik...”³⁷.

Öte yandan Hasan Tahsin’i olay anında gören ve “ilk kurşunu” değil “ikinci kurşunu” attığına dair tanıklıklar da mevcuttur. Askeri Otel ve Kırathane’nin işletmecisi Ömer Lütfi Bey, Asaf Gökbel’e gönderdiği mektupta bu duruma işaret etmektedir³⁸. Asaf Gökbel’in anlatımına göre, Askeri Kırathane’nin köşesinde siyah elbiseli, iyi ve temiz giyinmiş esmer bir genç tek başına durmaktadır. Hatta bu esmer delikanlının heyecan içinde olduğunu, sinir krizi içinde olduğunu ayımsamak için çok dikkatli olmaya gerek yoktur. Bir ara esmer delikanlı hükümet konağının Tramvay caddesine bakan kapısında elinde bir Rus mavzeriyle nöbet tutan jandarma erine dönerek şunları söyler: “Arkadaş oradan çekil. Sana bir zarar gelmesin!”³⁹. Bu arada Yunan askerleri tam Askeri Otel önüne geldiğinde köşe başında bekleyen esmer delikanlının tabancasını çekmesiyle ateş etmesi bir olur. Patlayan tek bir silah ve atılan tek bir kurşundur. Bayrak taşıyan iri yarı Rum palikaryası yere yuvarlanmış, kocaman Yunan bayrağı çamurlara yuvarlanmıştır. Bu silah sesini, kimin attığı belli olmayan bir kaç el silah sesi daha tamamlamıştır⁴⁰. Asaf Gökbel “söz söyleyebilecek ve geçmişin karanlıklarına gömülen bu tarihi olayı gerçeğin ışığıyla aydınlatabilecek yetkili kimse olay günü işinin başında olan ve her şeyi gören, Askeri Otel ve kırathane’nin işletmecisi Ömer Lütfi Bey olabilir” diyerek 24 Nisan 1948 tarihli bir mektubu Ömer Lütfi Bengü’ya gönderir. Ömer Lütfi Bengü mektuba karşılık olarak uzun bir cevap kaleme alır. Olay anını

³⁷ Zeynel Kozanoğlu, *Ant Adam Osman Nevres “Hasan Tahsin*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir, s. 154-155.

³⁸ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele’de Aydın*, 2005, Aydın, s. 63.

³⁹ Benzer bir anlatı Bekir Büyükkarkın’ın İzmir’in işgali ile başladığı ve “ilk kurşunu” “yağız delikanlıya” attığı “Bozkırda Sabah” adlı romanında da karşımıza çıkmaktadır. Bekir Büyükkarkın, *Bozkırdaki Sabah*, Hakan Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul, s. 6.

⁴⁰ Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 63.

ayrıntılı bir şekilde aktarır. Önde bayrak taşıyan Efsun askerinin bulunduğu Yunan Alayı tam Askeri Kırathanenin önüne yani hükümet konağının Tramvay Caddesi'ne bakan kapısına geldiğinde, Bengu'nun ifadesine göre; Ekmekçibaşı Otelinin balkonundan ateş edilir. Bayrak taşıyan Efsun askeri vurulup yere düşer. Silahı atan ise Bengu'nun daha önce kendi otelinde de çalıştığı için iyi tanıdığı Boşnak İbrahim'dir. Uzun namlulu mavzer tabancasıyla ateş etmiş, iyi silah kullandığı için ilk kurşunla Yunan askerini yere düşürmüştür. Ömer Lütfi Bey'in aktardığına göre, ikinci bir silah daha atılır ve bunu atan ise Hukuk-ı Beşer gazetesini çıkaran Hasan Tahsin Bey'dir. Hasan Tahsin, silahını Askeri Kırathanenin denize bakan caddesinin köşesinden ateşlemiştir. Tabancasını son kurşununa kadar boşalttıktan sonra olay yerinde şehit olmuş, cesedi Yunanlılar tarafından sürüklenerek paramparça edilmiştir⁴¹. Bütün bunlardan hareketle Asaf Gökbel, kendi anlatısında yer alan Askeri Kırathanen'in köşesinden Yunan sancaktarına ateş eden siyah elbiseli, iyi ve temiz giyinmiş esmer gencin Hasan Tahsin Bey olduğunu sonucuna varır⁴².

Benzer bir durum Sıtkı Şükrü Pamirkan'ın anlatısında da karşımıza çıkmaktadır. Bu sefer Hasan Tahsin, "ilk kurşunu" atan Üsteğmen Germencikli İbrahim Bey'den sonra "elinde bomba" ile Yunan askerlerinin karşısına çıkmıştır. Süngü takmış Efsun askerleri: "*en önde uzun boylu bir Efsun sancaktarı, yanında Yorgaki alçağı olduğu halde hükümet konağına doğru yürüdüğü sırada emniyet ve asayiş vazifesi ile görevli polis komiserimiz Girtili Sabri Bey'de karşıdan onlara doğru gelmekte idi. Keyfi bir hareketle gözlerini bile kırpmadan Türk komiserinin üzerine ateş ettiler. Zavallı Sabri Bey "Allah" diye bağırarak kanlar içinde yere yuvarlandı. Yorgaki ile Binbaşı Miçola kanlar içinde yatan şehit komiserimizi çiğneyerek geçtikten sonra arkadan gelen Efsun askerleri de azı az ölünün kafasını dipçikliyerek parçaladılar. Bu kabbelik karşısında sabrı taşan yağz bir delikanlının askeri kırathaneden fırladığını gördük. İki elinde iki barabellum tabanca parlıyordu. Efsun askerlerinin üzerine ateş eden bu yağz delikanlı Üsteğmen Germencikli İbrahim Bey'di. Arkasından Hukuk-ı Beşer gazetesinin sahibi Recep Bey oğlu Hasan Tahsin Bey elindeki bir bomba ile düşmanın karşısına atıldı. Efsun askerleri makineli tüfeklerle derhal ateşe başladılar. Hasan Tahsin Bey şehit olup, kanlar içinde yere yuvarlanırken, halk ve askeri kırathaneden dışarı fırlayan Türk gençleri de tabancalarına sarıldılar. Kışla ve hükümet meydanı bir andan kanlı bir muharebe sahası haline gelmişti*"⁴³.

Ahenk gazetesi başyazarı Şevki Bey'in Celal Bayar'a yazdığı mektup "ilk kurşun" tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bayar anılarında, "İşgal Günü Patlayan Silah, Kim Attı?" diye sorar. Devamında Ahenk gazetesi başyazarı Şevki Bey'in bu konuyla ilgili kendisine yazdığı mektubu olduğu gibi yayımlar. Şevki Bey'in aktardıklarına göre, Yunan müfrezesi ve onlara eşlik eden kalabalık kışla kapısı önünden geçerek Kemeraltı caddesine doğru yol almaya başlar. Bu müfrezenin

⁴¹ Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 74.

⁴² Asaf Gökbel, *a.g.e.*, s. 75.

⁴³ Mehmet Okurer, *İzmir Kuruluştan Kurtuluşa*, Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1970, s. 174-175. Ayrıca bakınız. *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1964.

önünde “siyah elbiseli siyah şapkalı oldukça gösterişli” sivil bir bayraktar vardır. Bayraktarın rehberlik ettiği müfreze tam kıraathanenin köşesinden sağa dönerken hükümet konağının kapısı önüne ve içine toplanmış olan vatandaşlar arasından atılan bir silahın sesi kulakları çınlatır, bir an içinde müfrezenin önündeki siyah şapkalı, iri yapılı bayraktar yüzükoyun yere yuvarlanır: “Herkes aklına gelen tarafa kaçmaya başladı. Bir iki saniyelik zamana sığın bu karışıklıktan neşimi korumak için, süratle Kemeraltı Caddesi’ne döndüğüm sırada; o zaman Rağıp Paşa Oteli’ne bitişik küçük dükkânda saatçilikle meşgul olan Aziz Efendi’nin tabancasını cebine yerleştirmeye çalıştığı, hiç telaş etmeden Kemeraltı Caddesi’ne doğru yürümeye başladığı gözüme ilişti”. Şevki Bey olaylar yatıştıktan sonra kendisini gizlice tebrike gider. Saatçi Aziz Efendi, “Aramızda kalsın... kendi milletimizden de kimse dıymasın... Dayanamadım. Vazifemi yaptım. Benden ummazlar diye korku duymuyorum” ricasında bulunur⁴⁴.

“Hasan Tahsin’in ilk kurşunu attığı” anlatısına itiraz eden isimlerden biri olan Necdet Öklem, Sami Talu’nun kendisine “ilk kurşunu” İdadi talebesi olan Arap Rasim’in attığı yönünde bilgi verdiğini söyler. Ayrıca Hürrem Kubat’ın da bu olayı doğruladığını ilave eder. Sami Talu, Necdet Öklem’e şunları söylemiştir: “Ben o zaman İdadi talebesi idim. Biziz, şimdi Adliye binası olan okuldan alıp kızlaya götürdüler. Biziz kızlaya aldıktan sonra, kızlannın kapıları kapatıldı. Sınıfımızda ele avuca sığmaz, gözü pek bir arkadaşımız vardı. Ona Arap Rasim derdik. O bizimle birlikte kızlaya girmede, kapının önünde kaldı. Az sonra Yunanlılar geldiler. Kızla kapısı önünde kalan Rasim ateş etti ve derhal orada şehit edildi. Silah kızladan atıldığı için de Yunanlılar, mitralyözleriyle, bizim de içinde bulunduğumuz kızla binasına ateş açtılar...”⁴⁵.

Sonuç

15 Mayıs 1919 sabahı kışla önünde, çatışmanın nasıl başladığı konusunda farklı yaklaşımlar ve tanıklıklar mevcuttur. Genel olarak çatışmayı başlatan “ilk kurşun ve kurşunlar” bir muamma olarak görülmüş ve uzun süre bu konuda herhangi bir isim işaret edilmemiştir. Hasan Tahsin’i öne çıkartan anlatının, tarihsel bir doğruya dönüşmesi 1940’lardan itibaren başlar. Rahmi Apak’ın kaleme aldığı “İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu” adlı eser kamuoyunun Hasan Tahsin ile adeta “tanışmasına” sebep olur. Her ne kadar Apak, Hasan Tahsin ile ilgili iddiayı bir “söylenti” olarak değerlendirip, başka bir olasılıktan bahsetmesine rağmen “ilk kurşunu Hasan Tahsin’in atmıştır” anlatısının referansı haline gelir. Apak’ın eserinde Hasan Tahsin’in sadece bir “isimden” ibaret kalması, 1950’lilerden itibaren yaşamı ile ilgili ayrıntıların belli yayınlarda yer bulmasına neden olur. Cumhuriyet döneminde uzun yıllar milletvekilliği de yapan ve aynı zamanda Hasan Tahsin’in arkadaşı da olan Hamza Osman Erkan bu süreçte önemli rol oynar. Söz konusu yazılarda, Hasan

⁴⁴ Celal Bayar, *a.g.e.*, s. 48-51. Celal Bayar, 1975’de Tuncer Baykara’ya 15 Mayıs günü yaşananlarla ilgili her türlü bilgiyi alabilecek durumda olduğunu ancak kendisine Hasan Tahsin ile ilgili herhangi bir bilgi ulaşmadığını söylemiştir. Tuncer Baykara, *Atatürk ve XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmaları*, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2005, İstanbul, s. 61.

⁴⁵ Necdet Öklem, *a.g.y.*

Tahsin'in "ilk kurşunu" atmış olabileceği, yaşamındaki bazı kesitler öne çıkartılarak kanıtlanmaya girişilir. Paris'te Olimpia sinemasında Türklük aleyhinde gösterilen bir filmi seyrederken İtalyan gençlerinin taşkın tezahüratları üzerine tabancasıyla sinema perdesini kurşunlaması⁴⁶, Bükreş'te Balkan Cemiyeti'nin kurucularından İngiliz Buxton kardeşleri Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak tabanca ile yaralaması ve İngiltere'ye geçerek Avam Kamarasını havaya uçurmayı planlaması gibi anekdotlar üzerinden "*Hasan Tahsin'in olay yerinde Yunanlıların geçişini seyirle yetinecek yapıda bir insan olmadığı*" sonucuna varılır. Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra "Resimli Tarih Mecmuası", "Tarih Anlatıyor", "Yakın Tarihimiz" gibi dergilerde; Hamza Osman Erkan, Fahri Can, Cemal Kutay, Ertan Ünal gibi isimler makaleleriyle, Ömer Sami Coşar, Samim Kocagöz, Hasan İzzettin Dinamo, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimler ise eserleriyle sürece katkı sunar.

1972 yılında İzmir Gazeteciler Cemiyeti Hasan Tahsin adına bir "ilk kurşun" anıtı dikilmesi için kampanya başlatır. Öte yandan İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin söz konusu bu girişiminin ilham kaynağı ise Atina'nın Nea Smyrni semtine İzmir Metropoliti Hrisostomos'un heykelinin dikilmesi olmuştur. Anıt kampanyası kısa sürede ülke çapında topyekûn bir destek bulur. Nitekim 15 Mayıs 1974 günü Hasan Tahsin adına Konak meydanına dikilen "ilk kurşun anıtı" Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından açılır. Kampanya sürecinde anıtın fikri temelini teşkil edecek, bir eser ihtiyacı ortaya çıkmış, bu ihtiyaç Zeynel Kozanoğlu'nun kaleme aldığı İzmir Gazeteciler Cemiyeti yayını olarak basılan *Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin"* isimli kitapla karşılanmıştır. Yine söz konusu cemiyetin üyesi olan İzmirli gazeteciler Nurdoğan Taçalan'da yazdıklarıyla genel anlatıyı büyük ölçüde etkilemiştir. Bu isimlere Bilge Umar, Türkmen Parlak ve Ümit Sinan Topçuoğlu da eklemek gerekir. Sonuç olarak Hasan Tahsin ve "ilk kurşun" meselesi Türkiye'de tarihçilerden daha ziyade özellikle gazeteciler olmak üzerine çeşitli unsurların söz söylediği bir konu olmuştur. Dolayısıyla birçok çalışmada; bilimsel kaygı ve tarihsel araştırma yöntemlerini yerine, mesleki ve ideolojik yakınlık üzerinden "tarihi yeniden kurma" çabasına girilmiş ve bu durum bir misyon faaliyeti olarak görülmüştür. İşin aslı birçok araştırmacı, Hasan Tahsin ve "ilk kurşun" arasındaki ilişkiyi bu eserler üzerinden kurup, ilgili yayınları kaynak olarak gösterirken bu durumu gözden kaçırmıştır.

---

⁴⁶ Osman Süavi Kökmen o gün Hasan Tahsin ile sinemada birlikte olduklarını, olayın yazılıp çizildiği gibi Paris'te değil, Neuchatel'de yaşandığını söylemektedir. Kozanoğlu 1972, s. 137.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi 490.1.0.0.570.2271.1.
Başkanlık Osmanlı Arşivi DH.İ.UM. EK, 66/12.

Gazete ve Dergiler

Abenk,

Anadolu’da Yeni Gün

Çınaraltı

Hayat Tarih Mecmuası

İkdam

İleri

İzmir’e Doğru

Sabah

Tasvir-i Efkar

Vakit

Kitap ve Makaleler

Ali Orhan İlkurşun’un Kaleminden İlk Kurşun ve Sonrası, Yayına Hazırlayan Engin Berber-Taner Bulut-Tülay Gül, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yay., İzmir, 2013,

Alpkaya, Şükrü Oğuz, *Yörük Ali Efe*, Derleyen Atilla Oral, Demkar Yay., İstanbul, 2009.

Apak, Rahmi, *Garb Cephesi Nasıl Kuruldu*, Güven Basımevi, İstanbul, 1942.

Altay, Fahrettin, “İzmir Faciasının Muhakemesi”, *Bellekten*, Cilt 23, Sayı 89, Yıl 1959.

Bayar, Celal, *Ben De Yazdım*, Cilt 6, Sabah Kitapları, İstanbul.

Çelebi, Mevlüt, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu’da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

Ediz, İsmail, *Diploması ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yay., İstanbul, 2010.

Gökbel, Asaf, *Milli Mücadele’de Aydın*, Kolalı Matbaası, Aydın, 2005.

Gönenç, Volkan, *Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)*, Çatı Kitapları, İstanbul, 2012,

İzmir Aydın Aynalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud

Güçlü, Muhammet, “İzmir’in İşgaline Tanık Bir Zatin Kalemінде: ‘İzmir’de Neler Oldu’ 1336/1920’ Kitapçığı Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri*

- ve *İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X/22, Bahar/2011.
- İnal, Buğra, “Bir İngiliz Subayının Gözünden İzmir’in İşgali ve Yaşananlar”, *Büyük Taarruzun 90. Yıldönümünde Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt II, Ankara, 2014.
- İzmir Fecayii*, “1 İzmir’in Suret-i İşgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar”, b.y., t.y.
- İzmir Aydın Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, İkinci Kitap, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet, 1335.
- Karayaman, Mehmet, “İzmir Valisi İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, Güz /2007.
- Milton, Giles, *Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009.
- Onay, Ahmet Talat, *Milli Mücadele Yazıları*, Hazırlayan Cemal Kurnaz-Şefika Kurnaz, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.
- Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan Zeki Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1991.
- Rodas, Mihail, *I Ellada Stin Mikran Asia (1918-1922)*, Tipografeia: Kleisouni, 1950.
- Turan, Mustafa, “İstiklal Harbinde ‘Müttefikler Arası Tahkik Heyeti’ Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 8, 1991.
- Ural, Selçuk, Okur, Mehmet, “Vali İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, *A.Ü. Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum, 2001.

HAFIZA MEKÂN LARI BAĞLAMINDA İLK KURŞUN VE HASAN TAHSİN

Tuğba Erdem*

Abdullah Temizkan**

Giriş

Tarihin her döneminde, milli karakteri temsil eden pek çok şahsiyet Türk milletinin bir değeri olarak ön plana çıkmış ve tarihi hafızada kendisine yer edinmiştir. Toplumların ve şehirlerin tarihinde yer tutan önemli şahsiyetler ve mekânlar, şehre kimlik kazandıran önemli öğeler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir¹.

İzmir'in kurtuluşu ve "İlkkurşun" ifadesi Türk toplumunun birçoğunda Hasan Tahsin ismini çağrıştırır. Akademik zeminde ise konu bazı tartışmalara açıktır: Yunan işgal ordusuna karşı Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığını doğruluğu ispatlanmış bir bilgi olarak gören tarihçiler olduğu gibi², ilk kurşunu kargaşa yaratmak amacıyla yerli Rumların attığı iddiasına çalışmalarında yer veren tarihçiler de bulunmaktadır³. Hatta hapisten yeni çıkmış olan Giritli Kara Tahsin ve bir görgü tanığının ifadesine dayanılarak Ekmekçi başı Otel'i'nin balkonundan mavzerle ateşlediği ileri sürülen Boşnak İbrahim, Yunan işgali ve İzmir'de ilk kurşun hadisesini ele alan çalışmalarda geçen diğer isimlerdir⁴. Dolayısıyla İzmir'de Yunan askerlerine karşı ilk kurşunun nerede, kim veya kimler tarafından atıldığı konusunda farklı tanıklıklar mevcut olsa da "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atarak milli mücadeleyi başlattığı" yönündeki yaklaşım 1940'lardan itibaren tarihsel bir doğru gibi kabul görmüş ve yerleşmiştir. Bu açıdan diyebiliriz ki Hasan Tahsin, İzmir'in kurtuluşu ve ilk kurşun hadisesinde, şehre kendi kimliğini veren ve kendi ismiyle tanımlanmasını sağlayan *tarihi bir şahsiyet* olarak kolektif hafızada kendisine yer bulmuştur⁵.

---

* Dr., Bağımsız Araştırmacı

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı

¹ Ümit Aktı, "Tarihi Şahsiyetler ve Mekânların Günümüz Kolektif Tasavvurundaki Değeri ve Yeri (Kütahya İli Örneği)", *İslam Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2018, s.124-125.

² Günver Güneş, "İlkkurşun ve Hasan Tahsin", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, Tarih-1, Cilt 1, İzmir 2013, s.269

³ Mithat Kadri Vural, "İzmir'de İlk Kurşun Hadisesine Dair Bazı Tanıklıklar", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIX, İzmir Özel Sayısı, 2019, s. 158-159.

⁴ Vural, *agm*, s.162-165.

⁵ Aktı, *agm*, s. 128.

Tarihi şahsiyetlerin yanında, bazı mekânlar vardır ki insanlar aidiyetlerini belirtirken oraya ait olmak, oralı olmak, oranın kimliğini taşımak önemlidir. Çünkü bu noktada kimliğin baş ögesi tarihi şahsiyet değil, mekândır. Kimlik mekânları olarak da tanımlayabileceğimiz bu mekânlar, ulus inşasında çok önemli bir fonksiyon üstlenerek birer hafıza mekânı haline gelirler. Bu nedenle çalışmamızda ilk kurşun ibaresini bir hafıza mekânı olarak Yunan işgal Ordusu'na karşı İzmir kent merkezinde gerçekleşen olaylar üzerinden değil, bir kimlik mekânı olan Ödemiş'e bağlı İlk Kurşun Köyü'nde yer alan "İlkkurşun Anıtı" üzerinden işlemeye çalışacağız.

İlkkurşun Anıtı

İlkkurşun Anıtı'nın yer aldığı İlkkurşun Köyü, günümüzde Ödemiş Belediyesi'ne bağlı bir mahalle statüsündedir. Küçük Menderes havzasında bulunan Çerkes köylerinden biridir. Köyün, başlarda Kafkasya'dan 1864 sürgünü ile birlikte Anadolu'ya gelen ve köyün kurucu sülalelerinden olan kişinin ismiyle "Hacı İlyas Köyü" olarak anıldığı görülmektedir. Yunan kuvvetlerinin Ödemiş'e ilerledikleri haberi üzerine işgali durdurmak için, Hacı İlyas Köyü'nün yaslandığı tepede Ali Orhan kumandasında Ödemiş'den gönüllü olarak milli mücadeleye dâhil olan halk ve yedek subaylardan oluşan bir savunma cephesi oluşturulmuştur. Hacı İlyas yani bugünkü İlkkurşun Köyü halk tarafından başlatılan milli direnişi temsil ettiği için bölgede sembolik bir anlam taşımaktadır.

Tarafımızca, İlkkurşun Anıtı'nın ve burada yapılan törenlerin halk hafızasındaki yerini ölçmek için Çerkes köyü olarak bilinen İlkkurşun Köyü'nde ve hem komşu köy olan hem de İlkkurşun muharebelerinde bir cephe açılmış olan Kayaköy'de alan çalışması yapılmış, nitel araştırma yöntemi kullanılarak katılımcılar ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde bölgede, milli mücadele kapsamında bölgede ilk direnişin başladığı yer ve ilk direnişi başlatan kişi ile ilgili farklı anlatıların yer aldığı görülmüştür. Bazı katılımcılarımız, Tire ve Ödemiş'i hâkimiyet altına alan Doyranlı -Kayaköy arasındaki "Kürdün Pınarı" denilen bölgeden gelen Yunan askerleriyle ilk çatışmanın Kayaköy'ün güneybatısında bulunan Kocataş denilen mevkide yaşandığını ve ilk kurşunun orada atıldığını ileri sürmektedir. Anlatıya göre; Kayaköy'de yaşayan "Börülceli Ahmet" olarak bilinen kişinin Denizli'den asker arkadaşı kendisini ziyarete gelmiştir. Yunan'ın Kocataş Mevkiinde bulunan kayalıklardan mitralyöz ateşleri duyulmaya başlayınca Börülceli Ahmet, onun asker arkadaşı Ali Çavuş ve yanlarında bulunan Kayaköylülerden oluşan bir grup Yunanlılarla çatışmaya girmiş ve Ali Çavuş orada şehit olmuştur⁶. Milli mücadele konusunda yapılan detaylı bir tez çalışmasında da aslında bu bilgi doğrulanmaktadır. Çalışmaya göre Yunan birliklerinin Hacılıyas sirtlarına doğru geldiği görülünce küçük bir müfreze ileri sürülmüş ve Yunan avcı hatları önüne dikilerek ateşe başlamışlardır. Bunun üzerine Yunan kuvvetleri sollarına dönerek Dereköy çukuruna kaçmışlar,

---

⁶ Dayan, K.K.3, İzmir-Ödemiş, Kayaköy.

harekât ve düşman saldırısı böylece Kayaköy tepelerine yönelmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda ve İlkurşun cephesini kumanda eden Ali Orhan İlkurşun'un anılarında, Yunanlılara en çok zaiyatın Kayaköy'de verildiği ve bölgedeki milli mücadelede ilk şehit olan Ali Çavuş'un orada şehit edildiği geçmektedir⁷. Ancak gerek demiryolu istikametine yakınlığı dolayısıyla gerek ise Kayaköy cephesini de içine "Kumanda Tepesi" nin Hacilyas'da bulunması sebebiyle İlkurşun Anıtı burada inşa edilmiş ve Hacilyas Köyü'ne önce Burhaniye, sonrasında ise İlkurşun ismi verilmiştir.

İlkkurşun Anıtı'nın Açılışı Ve İlkurşun Bayramı

İlkkurşun anıtı 1925 yılında dikilmiş ve aynı yıl İzmir Valisi İhsan Paşa'nın katıldığı bir törenle açılışı yapılmıştır⁸.

Resim 1: İlkurşun Anıtı. İzmir-Ödemiş.

⁷ Filiz Akın Özcan, *Milli Mücadelede Küçük Menderes Havzası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2009, s. 105.

⁸ Filiz Akın Özcan ve Günver Güneş, "Ali Orhan İlkurşun ve Ödemiş Kuva-yı Miliyesi", *Kuva-yı Milliye'nin 90.Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara 2010, s. 96.

Törenin büyük bir katılım ve coşkuyla gerçekleştiği ve üst düzey bürokratların törende bulunduğuna ilişkin bilgiler dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Türk İli Gazetesinde, “Ödemiş’te İstiklal Madalya Ta’lik Merasimi” başlığı ile yer alan yazıda, sabah saatlerinden ikindiye kadar çoklu çocuklu, kadın-erkek bütün halkın anıtın açılışının yapılacağı Hacı İlyaslara, müdafa tepesine diğer adıyla Abda tepesine geldiği belirtilmektedir. Yine aynı yazıda dönemin İzmir Valisi İhsan Paşa tarafından milli mücadeleye katılan, Mustafa Bey, Hamit Şevket Bey, Berik Belediye Reisi Salih Bey, Fahri Bey ve İsmail Efe’ye İstiklal madalyalarının verildiği not edilmektedir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu’nun henüz yeni yapımı tamamlanan abidenin üzerine çıkarak bir konuşma yaptığı, konuşmasında, Türk milleti ve milletin öneminden söz ederek, vatan müdafaasına katılanlara şükranlarını sunduğu ve şehitleri hürmetle yâd ederek onlar için Fatiha okunmasını istediği gazetede yer verilen diğer bilgilerdir⁹.

Resim 2: Türk İli, “Ödemiş’te İstiklal Madalya Ta’lik Merasimi”, 9 Zilkade 1343- 1 Haziran 1341.

⁹ Türk İli Gazetesi, “Ödemiş’te İstiklal Madalya Ta’lik Merasimi”, 1 Haziran 1341.

Bölgede gerçekleştirdiğimiz alan çalışmasında, bölge sakinlerinin İlkkurşun Anıtı'nın yapılma aşaması ve burada yapılan kutlamaların başlangıcına dair bilgilerinin olmadığı görülmüştür. Buna karşın dönemin gazetelerini incelediğinde bu bilgi boşluğu doldurulabilmektedir. Anadolu Gazetesi'nin 27 Mayıs 1926 tarihli sayısında *İlkkurşun savunmasında isimleri geçen kıymetli ocaklıklar ve ödemiş gençleri tarafından Hacı İlyas tepelerine bir anıt dikildiği, büyük bir katılımla resmi açılışın yapıldığı ve mayısın son cumasının bu çarşışmanın bir hatırası olarak kabul edildiği* belirtilmektedir¹⁰.

Resim 3: Anadolu Gazetesi, “Ödemiş’te Bir Sene-yi Devriye Merasimi”, 27 Mayıs 1926.

Mayısın son cuması İlkkurşun Anıtı’nda yapılan kutlamalar, 1935 yılında resmî tatillerin cumadan pazara alınması ile değişikliğe uğramış ve mayısın son pazarı kutlamalar için belirlenen tarih olmuştur.

¹⁰ Anadolu Gazetesi, “Ödemiş’te Bir Sene-yi Devriye Merasimi”, 27 Mayıs 1926.

Önemli bir hususu daha belirtmek gerekirse; Anadolu gazetesinin yukarıda yer verdiğimiz sayısında geçen “*kıymetli ocaklılar*” ifadesi, kanaatimizce Ödemiş Türk Ocağı üyelerine karşılık gelmektedir. Nitekim İlkurşun Anıtı’na temel teşkil eden ilk mermerin Ödemiş Türk Ocağı tarafından mezar taşı satan bir Rum dükkânından 125 TL karşılığı alındığı bilgisi kaynaklarda geçmektedir¹¹. Dönemin gazetelerinden edindiğimiz bilgilere göre, anma töreni ve halkı orada eğlendirmek için yapılan organizasyonun sorumluluğunu da Ödemiş Türk Ocağı’nın üstlendiği görülmektedir¹². Ödemiş Türk Ocağı bununla birlikte, normalde istasyon orada olmamasına rağmen, Ödemiş ve Hacı İlyas yani bugünkü İlkurşun Köyü arasında sabahdan akşama kadar her saat başı tren seferi düzenlenmesini de sağlamıştır. Yine dönemin gazetelerinden olan Hizmet gazetesinin 26 Mayıs 1929 tarihli sayısında, 31 Mayıs 1929 Cuma günü yapılacak olan İlkurşun Bayramı’nın önceki senelerde yapılan bayramlardan daha güzel geçmesi için Ödemiş Türk Ocağı’nın hazırlıklara başladığı ve özel trenler temin ettiği belirtilmektedir¹³.

Resim 4: Hizmet Gazetesi, “Ödemiş’te Kurşun Bayramı”, 26 Mayıs 1929.

¹¹ Kaya Bengisu, *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, İzmir 1993, s.129-130.

¹² Anadolu Gazetesi, “Ödemiş’te Bir Sene-yi Devriye Merasimi”, 27 Mayıs 1926.

¹³ Hizmet Gazetesi, “Ödemiş’te Kurşun Bayramı”, 26 Mayıs 1929.

Ödemiş Türk Ocağı, 1915 yılında kurulmuş ve Yunan işgali ile dağılmıştır¹⁴. Milli mücadelenin kazanılmasının ardından 1923 yılında tekrardan faaliyete geçen Ödemiş Türk Ocağı'nın ilk kurucu üyesi ve ilk başkanlığını Ali Orhan İlkurşun yapmıştır¹⁵. Ali Orhan Bey'in aynı zamanda tarihte İlkurşun Direnişi olarak bilinen Hacı İlyas tepelerinde cephe komutanlığı yapmıştır. Bu cephede verdiği mücadeleyi temsilen soyadı kanunun çıkmasından sonra kendisine "İlkkurşun" soyadı verilmiştir. Bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde Ödemiş Türk Ocağı'nın gerek bölgedeki milli mücadelede gerekse anıtın dikilmesi ve burada halkın büyük katılımının sağlandığı törenlerin düzenlenmesinde önemli fonksiyonlar üstlendiği açıktır.

Alan çalışmasında bölge sakinlerince Ödemiş Türk Ocağı'nın bu fonksiyonunun bilinmediği, resmî törenlerin ve kutlamaların hangi makam tarafından başlatıldığı bilgisinin muğlak olduğu görülmüştür. Sadece bir katılımımız anıtın ilk mermerinin Ödemiş Türk Ocağı tarafından dikildiği bilgisini vermiştir¹⁶. Sonraki yıllarda, tören önce kaymakamlık ve İlkurşun Muhtarlığının sorumluluğunda iken 2014 yılından itibaren ise Ödemiş Belediyesi tarafından düzenlenmeye başlanmıştır¹⁷.

Bir Hafıza Mekânı Olarak "İlkkurşun Bayramı"

Mayısın son pazarı, İlkurşun Anıtı'ndaki resmî törenler ile birlikte başlayan ve yaklaşık bir asırdır süregelen bir gelenek olan, yerel halk tarafından da "*Şenlik*" olarak adlandırılan "İlkkurşun Bayramı" yapılmaktadır. İlkurşun Bayramı hem tarihi bir hafızanın devamlılığına motivasyon sağlamakta hem de gerek bölge insanın folkloru gerekse zaman içerisinde yaşanan kültürel değişime yönelik önemli veriler barındırmaktadır. Alan çalışması gerçekleştirdiğimiz Kayaköy'den 1953 doğumlu bir katılımımız İlkurşun Bayramı'nın kendileri için önemini şu şekilde aktarmıştır:

*"Bizim için tek bayramdı. Bir ay önceden hazırlanmaya ve annemizden, babamızdan aldığımız yumurtaları bakkala verip karşılığında para alarak şenlik için para biriktirmeye başladık. Bizim için dini bayramlardan daha öncelikli gelirdi. Yeni kıyafetler, yeni ayakkabılar şenlik için hazırlanırdı. Süre yaklaştıkça heyecandan uyku uyumadığımız günler olurdu"*¹⁸.

İlkkurşun Bayramı için hazırlanan yeni kıyafetlerin ise "*şenlik ayakkabısı, şenlik zıbını*" gibi yerel adlandırmalar aldığı görülmektedir¹⁹. İlkurşun Bayramı'nın her sene "Mayıs'ın son pazarında "yapılması yerli halk tarafından bunun bir tarih belirleme

¹⁴ Günver Güneş, "Türk Ocaklarının Doksan Birinci Kuruluş Yıldönümünde Taşra Şubelerine Bir Örnek: Ödemiş Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931), *Türk Yurdu Dergisi*, 23(192), s.27.

¹⁵ Özcan ve Güneş, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁶ Akın, K.K.1, İzmir-Ödemiş, İlkurşun Köyü

¹⁷ Atık, K.K.7, İlkurşun Köyü, İzmir-Ödemiş.

¹⁸ Yenidoğan, K.K.2, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.

¹⁹ Dayan, K.K.3, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.

aracı olarak kullanılmasına yol açmış, hatta çocukların doğduğu yılın mayıs ayının son pazarına bakılarak doğum tarihlerinin tespit edildiği görülmüştür²⁰.

1950'li yıllara kadar ulaşımın imkânlarının olmayışı sebebiyle, yerli halkın üç dört kilometrelik bir mesafeyi yürüyerek bayram yerine gittiği belirtilmiştir. Hatta tamamen yatalak hasta olanlar dışında civar köy halklarının hemen hemen hepsinin, kadın-erkek, genç yaşlı, çocuk ayrımı gözetilmeksizin, katılım gösterdiği aktarılmıştır²¹. Katılımcılarımız tarafından sadece komşu köylerden değil, Ödemiş ve Tire'den de yoğun katılım olduğu ve adım atamayacak kadar kalabalık olduğu tarafımıza aktarılmıştır. Aşağıda yer verilen 1940 yılında İlkurşun Bayramı'nda çekilen şu fotoğraf katılım yoğunluğunu gösterir niteliktedir:

Resim 5: 1940 Yılında İlkurşun Bayramı'nda Çekilen Fotoğraf

1950'li yıllara kadar İlkurşun Bayramı'nı yerli halk için önemli ve özel kılan bazı hususlar tüm katılımcılarımız tarafından dile getirilmiştir. Bunları kısaca sıralayacak olursak;

-Sosyal yaşantısı olmayan ve köyden dışarı çıkmayan bir halk için bir sosyalleşme aracı niteliği taşıması,

-Köy yaşantısı dışına çıkmayan insanların kalabalık insanları, yeni kıyafetleri hatta nutuk atan resmi makamları sadece burada görüyor olması,

²⁰ Kardaş, K.K.4, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.

²¹ Özcan, K.K.5, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.

--Civar Yörük köylerinde tütün işiyle uğraşıldığı için, işlerin tam yoğun olduğu dönemde bir günlük dinlenme ve eğlenme fırsatı olarak görülmesi,

-Paket dondurma, köfte ve salatalık, kiraz, erik gibi mevsimin ilk meyvelerinin İlkkurşun Bayramı'nda ulaşılır olması,

-Fotoğrafın yaygın olmadığı dönemlerde sadece İlkkurşun bayramında yerel halk tarafından “şenlik fotoğrafı” olarak adlandırılan aile fotoğrafı çekilebilme fırsatı bulunması,

-Hokkabazlar, sihirbazlar, elle çevrilen dönme dolap gibi çeşitli eğlence araçlarının varlığı,

-İlkkurşun Bayramı'nda kıyafet, şapka, terlik, kumaş, plastik vb ürünlerin satıldığı panayırın kurulmasının eğlencenin yanında aynı zamanda bayrama katılan halka alışveriş yapma olanağı sunması,

-Yörük köyleri özelinde geçerli olmak üzere, normal günlerde köyde bir arada olamayan hatta adet gereği yolda karşılaşınca yol değiştirmek zorunda olan nişanlıların sadece İlkkurşun Bayramı'nda serbestçe bir araya gelip, birbirlerini daha yakından tanıma fırsatına erişmeleridir.

İlkkurşun Bayramı'nı yerli halk için özel ve önemli kılan bu hususlar ulaşımın kolaylaşması, ihtiyaç duyulan şeylere kolay erişim sağlanması, iletişim araçlarının çeşitlenmesi gibi zaman içerisinde yaşanan teknolojik ve kültürel değişimin etkisi ile eski önemini yitirmiştir. Bununla eş zamanlı olarak da katılımcı sayısının yıldan yıla azaldığı görülmüştür. Köyden kente yapılan göçlerin etkisi ile civar köylerdeki nüfusunun azalması da bu değişimi etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkkurşun bayramı zamanla büyükşehirde yaşayanların da katılım göstermesiyle uzun zamandır birbirini görmeyen ya da bir araya gelemeyen akrabaların buluşma günü ve hatta akraba pikniği niteliği kazanmıştır.

İlkkurşun anıtının ve bayramının hafıza mekânı olarak bir diğer özelliği farklı etnik topluluklara mensup topluluk üyelerini bir araya getiriyor olmasından kaynaklanmaktadır. İlkkurşun Köyü, bir Çerkes köyü olup, kendi içerisine kapalı bir köy özelliği sergilemekte ve çevre köylerle ilişkisi sınırlı olmaktadır. Kayaköy ve çevre köyler ise Yörük köyleridir. Gündelik hayatta birbirleriyle son derece sınırlı ilişkiler kuran her iki gurubunda milli mücadeleye dayalı bir ortak kimlik etrafında bir araya geliyor olması vurgulanması gereken bir noktadır. Ancak Çerkes toplumu açısından İlkkurşun Anıtı'nın ve İlkkurşun Bayramı'nın kolektif hafızanın yanı sıra milli mücadelede “Çerkes Ethem” meselesi üzerinden bir karşı hafızayı da beslediği görülmektedir.

Mekânın kimliğin temsil noktası haline gelmesi ve mekânda yer alan simgelerin kent belleğini oluşturması bir süreci temsil etmektedir²².

²² İlkay Komi, *İmgelerin Hafızadaki Yeri ve Kent İdeolojileri: Ankara Atatürk Bulvarı Örneği*, Eskişehir Osmangazi üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2020, s. 27.

Gerçekleştirdiğimiz alan çalışmasında anıta, anıtın vurgu yaptığı tarihsel olaya ve anıtta yapılan simgesel nitelik taşıyan törenlere ilişkin bilgilerin günümüze yaklaştıkça daha çok görünürlük kazandığı görülmüştür. Katılımcılarımız tarafından 1950’li yıllardan önce bayram yerine ulaşım sağlayan vatandaşların büyük çoğunun daha tepede yer alan anıta ve oradaki resmî törene katılmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla burada bulunan anıt ile verilen milli mücadele arasında kurulan bağın zayıf olduğu ve halk arasında tarihi bir anlamından ziyade orada düzenlenen bayramın ön planda olduğu belirtilmiştir²³. Ancak günümüzde İlkurşun Anıtı ve İlkurşun Bayramı’nın milli mücadele ile bağı net bir şekilde kurulabilmektedir. Hatta genç katılımcılarımız, sabahın erken saatlerinde İlkurşun Köyü’ne giderek anıttaki resmî törenlere katılmaya özen gösterdiklerini aktarmışlardır²⁴.

Sonuç

Nora’ya göre “Hafıza Mekânları” kavramı, tarihsel boyut, etnografik boyut, psikolojik boyut ve siyasal boyut olmak üzere birçok boyuta sahiptir. Her zaman somutta bir karşılığı olması gerekmez. Hatta anıt gibi somut karşılığı bulunan bir öğe bile ancak ona sembolik anlamlar yüklediğinde ve bu yönüyle bir fonksiyon üstlendiğinde bir hafıza mekânına dönüşür²⁵. Bu yönüyle, İlkurşun Anıtı ve İlkurşun bayramı geçmişle iletişim kanallarının sürekli açık tutulduğu ve tarihsel bağın koparılmadığı bir hafıza mekânıdır.

İlkurşun Anıtı’nın çalışmamız açısından altının çizilmesi gereken en önemli özelliği, anıtın sonradan değil bizzat vatanları uğruna milli mücadeleye katılan ve tanıklık eden kişiler tarafından tarihe bir not düşer gibi oluşturulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda anıtın açılışıyla başlayan ve yaklaşık bir asırdır devam ettirilen İlkurşun Bayramı geçmişten bugüne uzanan bir köprü niteliği taşımaktadır. İddiamıza göre bölge halkının kurtuluş savaşına dair sahip olduğu tarihi bilgi ve halk anlatılarını, bilinçli ve planlı olarak kolektif hafızaya dâhil edilmesi için bu anıt ve törenler bir hafıza mekânı olarak kullanılmıştır

Sonuç olarak, anma sona erdiğinde sıradan hayat devam eder ve geçmiş uzaklaşır. Yine de anma zamanının ve mekânın sınırları içinde son derece anlamlı ve derin bir duygu kaynağı olabilen geçmişle iletişim oluşturulur.

---

²³ Özcan, K.K.5, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.

²⁴ Güler, K.K.6, Kayaköy, İzmir- Ödemiş; Abacı, K.K.8, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.

²⁵ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Ankara 2006, s. 10.

Kaynaklar

- Aktı, Ümit, “Tarihi Şahsiyetler ve Mekanların Günümüz Kolektif Tasavvurundaki Değeri ve Yeri (Kütahya İli Örneği)”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2018, s. 124-148.
- Bengisu, Kaya. *Koca Doktor Mustafa Bengisu*, İzmir, 1993.
- Güneş, Günver, “Türk Ocaklarının Doksan Birinci Kuruluş Yıldönümünde Taşra Şubelerine Bir Örnek: Ödemiş Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)”. *Türk Yurdu Dergisi*, 23(192), 2003, s. 27-31.
- Güneş, Günver, “İlk Kurşun ve Hasan Tahsin”, *İzmir Kent Ansiklopedisi*, İzmir 2013, s.267-274.
- Komi, İlkey, İmgelerin Hafızadaki Yeri ve Kent İdeolojileri: Atatürk Bulvarı Örneği. Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2020.
- Nora, Pierre, *Hafıza Mekânları*, Ankara: Dost Kitabevi, 2006.
- Vural, Mithat Kadri, “İzmir’de İlk Kurşun Hadisesine Dair Bazı Tanıklıklar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, S. XIX, İzmir Özel Sayısı, 2019, s.155.174.
- Özcan, Filiz Akın, Milli Mücadelede Küçük Menderes Havzası (1919-1923). Adnan Menders Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2009.
- Özcan, Filiz Akın; Güneş, Günver, Ali Orhan İlkurşun ve Ödemiş Kuva-yı Milliyesi. *Kuva-yı Milliyenin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Sempozyum Bildiri Kitabı*, Ankara, 2010, s. 214-250.

Gazeteler

- Türk İli, “Ödemiş’te İstiklal Madalya Ta’lik Merasimi”, 9 Zilkade 1343- 1 Haziran 1341.
- Anadolu Gazetesi, “Ödemiş’de Bir Sene-yi Devriye Merasimi”, 16 Zika’ade 1344_ 27 Mayıs 1926
- Hizmet Gazetesi, “Ödemiş’te Kurşun Bayramı”, 26 Mayıs 1929

Kaynak Kişiler

- Akın, K.K.1, İzmir-Ödemiş, İlkurşun Köyü
- Yenidoğan, K.K.2, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.
- Dayan, K.K.3, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.
- Kardaş, K.K.4, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.
- Özcan, K.K.5, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.
- Güler, K.K.6, Kayaköy, İzmir- Ödemiş;
- Atık, K.K.7, İlkurşun Köyü, İzmir-Ödemiş.

Abacı, K.K.8, Kayaköy, İzmir-Ödemiş.

EDEBİYAT VE İZMİR

BURHAN CAHİT MORKAYA'NIN *İZMİR'İN ROMANI* ADLI ESERİNDE İZMİR'İN İŞGALİ VE İZMİR ÜZERİNE

Mustafa Temizsu*

Giriş

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı içerisinde daha çok romancı yönüyle tanınan ve pek çok popüler roman kaleme alan Burhan Cahit Morkaya (1892), aynı zamanda gazeteci kimliğiyle de dikkat çeken isimlerden biridir. Yazarın ilk bakışta tarih-araştırma türü içinde yer aldığını söyleyebileceğimiz *İzmir'in Romanı* (1931) adlı eserini incelemeyen önce hem onun kendi biyografisini hem de İzmir işgalinin tarihsel sürecini değerlendirmek önem arz etmektedir.

Asıl adı Burhaneddin olan yazar, 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Şeyh Ömer Fahreddin Efendi, annesi ise Havva Lütfiye Hanım'dır. Eğitim hayatına Bâlâ Mektebi'nde başlayan Burhan Cahit Morkaya, lise öğrenimini Mercan İdâdisi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Mekteb-i Mülkiye'ye başlayan yazar, buradan 1912 yılında mezun olduktan sonra *Yeni Gazete*'de yazarlık yapmaya başlayarak meslek hayatına atılır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise Osmanlı Milli Ajansı'nda muhabir olarak çalışmış, aynı dönemde çeşitli süreli yayınlarda yazılar kaleme almıştır. Yayıncılık hayatına 1918 yılında *Karagöz* gazetesini çıkararak başlayan Morkaya, 1920 yılında Samiye Hanım'la evlenmiş ve hiç çocuğu olmamıştır. 1946 yılında Demokrat Parti'den milletvekili olarak seçilmiş fakat mazbatasını askerlik yapmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Hayatını büyük ölçüde kalemiyle kazanan Burhan Cahit Morkaya 20 Ocak 1949'da İstanbul'da vefat etmiş ve Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Yazarlık hayatı boyunca kırka yakın eser kaleme alan Burhan Cahit Morkaya'nın kitaplarının büyük çoğunluğu roman türündedir. Aynı zamanda öykü, tiyatro, tarih ve biyografi türlerinde de eserleri bulunmaktadır.

1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nın tamamlanmasının ardından Osmanlı Devleti mağlup devlet statüsüyle 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır.¹ Bu antlaşma savaşı tarihsel olarak bitirmiş olsa da Osmanlı Devleti'nin pek çok yeni problemle yüz yüze kalmasına sebep olmuştur. Şüphesiz bu problemlerden en önemlisi vatan topraklarının müttefik devletler tarafından işgal edilmesi meselesidir. Özellikle Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'nın öncesinden beri gelen Osmanlı topraklarına yönelik bir takım istek ve idealleri, bu savaşın

---

* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ İzmir' işgaliyle ilgili tarihsel bilgiler şu makaleden özetlenerek hazırlanmıştır: Mustafa Turan, "İzmir'in İşgali Üzerine", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XII, S. 36 (Kasım 1996), s. 742-743.

sonuçlanmasının ardından müttefik devletlerin de desteğiyle somutlaşma aşamasına geçmiştir. Buna bağlı olarak İtalya'nın Anadolu'da yayılması tehlikesine karşı Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesini dengeleyici bir unsur olarak gören müttefik devletler bu işgali Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesini gerekçe göstererek resmen ilan etmiştir. Bu ilanının ardından işgalin ilk olarak İtilâf Devletleri tarafından yapılacağı belirtilse de daha sonra bu devletler adına Yunan birliklerinin işgal eylem planını uygulayacağı yönünde hukuksuz bir karar alınmıştır. Ayrıca dönemin İzmir Valisi İzzet Bey ve 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'nın da işgali kabullenir nitelikteki tutumları da işgalin süreci açısından önemlidir. Bütün bunların bir sonucu olarak 1919 yılının 15 Mayıs sabahı Yunanlılar İzmir'i resmen işgal etmiştir. Üç yıldan fazla sürecek olan bu işgalle birlikte Türklere yapılan zulüm ve yaşanan pek çok olay şüphesiz Türk edebiyatında da konu edilecek ve pek çok yazar işgal ve kurtuluş savaşına giden süreçle ilgili kalem oynatacaktır.

İşte bu konunun ele alındığı dikkate değer eserlerden biri de Burhan Cahit Morkaya'nın *İzmir'in Romanı* (1931) adlı kitabıdır. Bu çalışmada ilk olarak *İzmir'in Romanı*'nın hangi edebi tür içinde yer alabileceği sorunu üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise İzmir'in işgalinden Kurtuluş Savaşı'na değin geçen zaman dilimi içinde yer alan pek çok tarihi olayın bu esere hangi yönleriyle yansıdığı hususu üzerinde durulacaktır. Böylelikle *İzmir'in Romanı*'nın hem Türk edebiyatı hem de tarih bilimi açısından hangi konumda yer aldığı konusu tartışılacaktır.

Edebiyat ve Tarihin Işığında İzmir'in İşgali: *İzmir'in Romanı*

Türk edebiyatında daha çok popüler romanlarıyla tanınan Burhan Cahit Morkaya, yayımladığı köşe yazıları ve çıkardığı gazeteler dolayısıyla gazeteci kimliğiyle de bilinmektedir. Buna bağlı olarak yazarın tarih ve biyografi türleri içinde değerlendirilebileceğimiz beş adet eseri bulunmaktadır.² “İnkılap Kütüphanesi”, “İnkılap Serisi” üst başlığıyla yayımlanan bu eserler sırasıyla, *Gazi Mustafa Kemal* (1930), *İzmir'in Romanı* (1931), *Gazi'nin Dört Süvarisi* (1932), *Mudanya-Lozan-Ankara* (1933), *Atatürk'ün İki Cephesi* (1939) adlı eserlerdir. Bu bağlamda, yazarın bir seri olarak Atatürk ve cumhuriyetin kuruluş sürecine dair kitaplar hazırlaması, bu serinin kapsayıcı bir yazarlık endişesi ve daha çok Cumhuriyet ideolojisine uygun bir külliyat oluşturulma gayesiyle oluşturulduğu yorumunu doğurabilir. Dolayısıyla otuza yakın roman kaleme alan Burhan Cahit'in tarihi konulara yönelişini, basit bir ilgi alanı değişikliği olarak yorumlamak mümkün değildir.

İzmir'in Romanı, İzmir'in işgalinden Kurtuluş Savaşı'na değin geçen tarihsel süreç üzerine yazılmış dikkate değer kitaplardan biridir. Yazarın “İnkılap Serisi” üzerine genel bir inceleme yapılmış olmasına rağmen *İzmir'in Romanı* hakkında müstakil ve kapsayıcı bir çalışma yapılmamıştır. Burada üzerinde durulması gereken

² Bu beş eserin topluca değerlendirildiği makale için bkz. Oğuz Öcal, “Burhan Cahit Morkaya'nın İnkılap Serisi Genel Başlığıyla Yayımlanan Beş Eseri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 26, s.279-298. Öcal bu makalesinde *İzmir'in Romanı*'nı bir tarih kitabı olarak değerlendirmiştir.

ilk husus, eserin edebi bir tür olarak roman ya da başka bir anlatı türü içinde olup olmadığı meselesidir. *İzmir'in Romani*'nin isminden hareketle ilk bakışta bir roman olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Ancak kitaba yönelik yapmış olduğumuz inceleme sonucunda eseri bir roman olarak değil, tarih/araştırma kitabı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bunun sebepleri; kitabın on sekiz alt başlıktan oluşup bu başlıkların doğrudan olay örgüleriyle birbirine bağlanmamış olması ve öyküleştirmenin yok denecek kadar az olması olarak sıralanabilir. Toplam 79 sayfa olan eserin önemli bir bölümü İzmir'in işgali, Kurtuluş savaşı ve tarihi kişilerin fotoğrafları ya da tasvirlerinden oluşmaktadır. Bu fotoğrafların ise "Kâzım Paşa Hazretleriyle, Celal Beyefendiden toplandığı" belirtilmiştir. Ayrıca kitabın girişinde Burhan Cahit, "Not Aldığım Yerler" başlığı altında eserin temel kaynaklarına da işaret etmiştir. Bunlar, Gazi Hazretlerinin Hatıratı; Kâzım Paşa Hazretlerinin Hatıratı (Kâzım Özalp)³; İzmir Mebusu Celâl Beyin Hatıratı (Celal Bayar) ve Afyon Mebusu Ali Bey'in Hatıratı (Ali Çetinkaya) olarak sıralanmıştır. Dolayısıyla ilk elden söylenmesi gereken *İzmir'in Romani*, İzmir'in işgali özelinde Batı Cephesi ve Kurtuluş Savaşı üzerine edebi bir dille yazılmış kısa bir tarih kitabıdır. Nitekim yazar kitabın başlangıcına şu kısa notu eklemiştir:

"Bu küçük kitap büyük zaferle nihayet bulan İzmir muharebesinin bütün heyecanlı levhalarını ifade edecektir. Yarınki Türk gençliğinin hayret ve hayşetle okuyacağı bu kanlı destan, büyük bir cihan harbinden sonra istilaya uğrayan Türk vatanının ne acı ve ne ümitsiz günlerde dirilip ayağa kalktığını bütün hakikatıyla anlattırsa benim için haklı bir şeref olur." (s.5)

Eserin türü bakımından dikkat çeken bir diğer durum, yazarın ulaşmış olduğu dönemin askeri raporlarını da kitapta kullanmış olmasıdır. Bu raporlar çoğunlukla kaynağı belirtilerek orijinal haliyle alıntılanmıştır. Dolayısıyla kitabın iskeletini; Burhan Cahit'in bizatihi İzmir'in işgaliyle ilgili kendi görüş ve düşünceleri, yukarıda saymış olduğu kişilerin hatıratlarından yaptığı alıntılar ve dönemin askeri raporları oluşturmaktadır. Eserin edebiyat sahası içinde değerlendirilebilecek esas yönü ise dil kullanımınıdır. Tarihi olayların anlatımında kısıtlı da olsa benzetme ve tasvirlerle dayalı bir anlatım biçimi; coşkun ve yüceltici bir edebi üslup tercih edilmiştir.

Eserin "Tehlikeli Bir Gece" başlığı altında belirtilen ilk bölümü, İzmir işgalinden bir gün önceki 14 Mayıs 1919 akşamıyla başlar. İşgalin haberini alan İzmir halkının Kızılçullu'da (bugünkü adı Buca), işgalle ilgili yaşadığı endişeye dikkat çekilir. Buna karşın İstanbul hükümetinin gösterdiği işgale yönelik eylemsizlik üzerinde durulur:

"Hükümette âciiz ve meskenet nümunesi gibi duran sakat Vali İzzet (Kambur Ahmet İzzet Bey), kışlada genç zabıtlere sukûnet ve istirahat tavsiye eden âciiz bir kumandan, Ali Nadir Paşa (dönemin 17. Kolordu Kumandanı), halkın damla damla biriken ve büyüyen

³ Oğuz Öcal bahsedilen makalede, kitapta Kâzım Paşa olarak geçen kişinin Kâzım Karabekir olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kişi Atatürk'ün yanında uzun yıllar asker, siyasetçi ve devlet adamı olarak görev alan ve daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapan Kâzım Özalp'tır.

ısyanyla meşgul bile olmuyor. Ve onlara gelen emir şudur: Devletlerin kararıyla İzmir işgal edilecektir. Ehalinin işi ve gücü ile olması için çalışınız.” (s.10)

Dolayısıyla eserin başlangıcıyla birlikte oluşturulmak istenen temel karşıtlık şu şekilde özetlenebilir: İzmir’in işgali ve ardından başlayacak olan Kurtuluş Savaşı yanında yer alanlar ve ona karşı olanlar. *İzmir’in Romanı*’nın üzerine inşa edildiği yapı bu tarihsel karşıtlık üzerine kurulmuştur. Nitekim bu durumu göstermesi açısından şu satırlar dikkat çekicidir:

“Türk’ün öz vatani işgal ediliyor, can evine düşman bayrakları dikiliyor, namusu, şerefi çiğneniyor ve Türk işi ve gücü ile meşgul oluyor. Bu emir altı yüz yıl idare ettikleri milletin rubunu ve gururunu anlamayan Osmanlı hükümdarlarının son cehaleti, son cinayeti idi.” (s.11)

İzmir’in Romanı’nda işgalin tarihsel öyküsü, temelde iki ana düzlem üzerine inşa edilerek ve tematik olarak karşıtlık durumu üzerine kurgulanır. Bunlardan ilki işgal sürecinde vatani savunma sürecinde yer alan milli mücadele kahramanlarının eylemleri; diğeri ise İstanbul hükümetinin özelinde Osmanlı Devleti’nin eylemsizliği olarak esere yansır. Bu bakımdan kitabın 1931 yılında yayımlanmış olduğu gerçeğinden hareketle Burhan Cahit, dönemi için henüz yakın tarihsel bir olay olan İzmir işgalini ve milli mücadeleyi doğal olarak, Cumhuriyet ideolojisinin gereklilikleri çerçevesinde ele alır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, vatani savunma karşısındaki temel karşıt güç olarak yorumlanarak olumsuzlanır:

“Buna mukabil İstanbul Hükümeti eski Bizans papazları gibi memleket düşman istilası altındayken kadınların çarşafı hakkında karar veriyor ve üstelik İngiliz Muhipler Cemiyeti diye bütün bu bela ve istilaların sebebi olan bir düşmana taraftar olacak vatansız ve haysiyetsiz insanları bir araya topluyordu.” (s.42)

İzmir’in Romanı’nda işgalin engellenmesiyle ilgili ele alınan ilk olay İzmir Sultanisi (Bugünkü İzmir Atatürk Lisesi)’nde toplanan bir grup askerin işgalin engellenmesine yönelik yaptığı eylemlerdir. Burada dikkati çeken husus, İzmir’de işgale yönelik tepkilerin somutlaşmış bir tarihi vakası olarak gerçekleşen Yahudi Maşatlığı Mitingi’ne dair bilgiler verilmesidir. Bu noktada bizzat bu mitinge katılan Kâzım Özalp’ın aktardığı bilgiler şu şekildedir:

“Bugün İtilaf Devletlerinin muvafakatiyle Yunanlılar tarafından işgal edilecek İzmir’in ileride doğrudan doğruya ilhak edilmesi ihtimali vardı. Yunanlılar İzmir’e girdikten sonra çıkmamak için her şeyi yapacaklardı. Binaenaleyh evvela Yunanlıları İzmir’e çıkarmamak ve bu mümkün olmazsa işgali yalnız askeri bir halde bırakıp ilhaka meydan vermemek lazımdı. Bu maksatla İzmir’e ve bütün Anadolu’ya şamil olabilecek bir teşkilata esas olmak üzere reddi ilhak beyeti teşkil edildi ve bu cemiyet az zamanda bütün Garbi Anadolu’ya yayıldı” (s.12)

İzmir’in işgaliyle ilgili önemli tarihi olaylardan biri de şüphesiz Reddi-i İlhak Cemiyeti’nin kuruluş öyküsüdür. Bu cemiyetin kuruluşu ve bir halk hareketine dönüşmesine yönelik bilgiler eserde dikkat çekicidir. Özellikle Kâzım Özalp ve arkadaşlarının milli direnişin oluşmasında gösterdiği gayretler, halkın vatanın kurtarılması düşüncesiyle bir araya gelmesini sağlar. Bu konuya ise şu şekilde işaret edilir:

“İzmir’le Bandırma ve Aydın arasındaki bütün kasabalar, köylerde İzmir işgali yıldırım gibi aksedince henüz asker ocağından dönmüş neferler, daba yeni terbis edilmiş genç ibtiyat zabıtları milli izçeti nefislerine ağır gelen bu istila haberi karşısında galeyan ediyor ve silaha sarılıyorlar. Türkün gururu, bu namerdane tecavüz önünde taş kesiliyor, dört yıllık ezici harpten çıkmış olmasına rağmen yeniden ateşe atılmak, vurulmak, dövüşmek istiyor. Tarihte sabıfe sabıfe zafer destanları yapan Türk için bu beklenmeyen bir netice değildir.” (s.15)

İzmir’in Romalı’nda dikkat çeken bir diğer durum, eserin çeşitli yerlerinde, doğrudan alıntı yaparak askeri raporlara yer verilmesidir. Yazar bu raporlara nasıl ulaştığına dair bir bilgi vermez. Örnek olarak kitapta korkak ve kararsız kumandan olarak tanıtılan dönemin kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa’nın şu raporu dikkat çekicidir:

“Kışlaya ateş başladığı zaman müdafaa etmemek için bir beyaz bayrakla dışarıya çıkmak istediğimiz zaman hala ateş ediliyordu. Ateş kesilince süngülerle zabıtlarımızın üzerine hücum edildi. Kalpakları elbiseleri parçalandı. Kordonları, saatleri, paraları yağma edildi. Zabitan heyetini ihata eden yerli rumlar rüvelverlerle müsellağ oldukları halde ateş ediyorlardı. Bu ateş altında ilerlemeyen zabitan kafülesi elleri yukarıda olduğu halde: Zito Venizelos! Diye bağırmağa icbar ediliyor, bağırmağanlar süngüleniyordu. Zabitan otuz beş kırk mecrub ve şehit vererek bu hakaretilerle vapura götürürlüp hapsedildi ve şebirde zabitan evleri basıldı, başlıklarının ailelerine tecavüz edildi.” (s.17)

Kumandanın ikinci raporu ise şu şekildedir:

“Karaya çıkan Efşun taburları önünde birkaç Rum çocuğu ve ellerinde rüvelverlerle Rum gazetecileri olduğu halde ilerliyorlardı. O sırada patlayan bir silah üzerine taburlar vaziyet alıp kışlaya ve etrafa ateş etmeğe başladılar. O sırada korunmak için Ziraat Bankası Kapısına çıkan birçok kadın ve çocuk bir yaylım ateşe uğradı, taş merdivenlerden sel gibi kan aktı. (...) O akşam yerli rumlar ve izçi Rum oğlanları delaletiyile zabitan evleri basıldı. Ve ... Beyin ailesine, kocasının gözleri önünde fili şeni yapıldı. Gene o gece yerli, silahlı rumlar tenhada rast geldikleri polis ve jandarmalarını öldürdüler. Denize attular. Şurada burada öldürülen Türklerin cesetleri günlerce meydana kaldı. Boğazlarından birbirine bağlanıp denize atılan üç polisimizin cesetleri üç gün sonra karaya vurdu.” (s.18)

Kitabın ilerleyen bölümlerinde, İzmir’in işgal sürecinde vatan savunmasında rol oynayan Kâzım Özalp’la ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Buna göre işgalin ardından mukavemet teşkilatını idare için Menemen, Manisa, Balıkesir, Bandırma gibi yerlere teftiş ziyareti yapan Kâzım Paşa buralarda milli kuvvetlerin oluşması için çeşitli görüşmeler yapmıştır. Yunanlıların Manisa’ya ilerlemesi sonucu bu bölgeye giden paşa, Manisa Belediye Reisi Bahri Bey’le görüşüp direnişi örgütlemek için çalışır. Bunun yanında civar köylerden efeler, yiğitler ve silahşorlar akın akın Manisa’ya ilerler.

Kitapta önemli bir tarihsel şahsiyet olarak Galip Hoca yani Celal Bayar sahneye çıkmaktadır. Buna göre henüz İzmir işgali başlamamış olmasına rağmen Rumların yaptığı taşkınlıkları görüp Türkleri baskınlardan korumak için dağa çıkan Celal Bayar, Ödemiş civarındaki efelerle teşkilatlanmaya başlamıştır. Kitapta ayrıca

Celal Bayar'ın tebdil-i kıyafetle İzmir'den nasıl çıkışına ve Galip Hoca ismini nasıl aldığına dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

İzmir'in Romanı'nda dikkati çeken önemli tarihi şahsiyetlerden biri de Ali Çetinkaya'dır. Ayvalık'ın 28 Mayıs'ta işgal edilmesinin ardından yerel halkla birlikte direniş hareketlerini örgütleyen Ali Çetinkaya aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nda savunma yapan ilk askerlerden biri olarak Ayvalık'ta düşmanın mağlup edilmesinde önemli rol oynamıştır. Burada tarihsel olarak önemli olan bir diğer husus ise milli kuvvetlerin dağınık bir savunma topluluğundan düzenli bir askeri yapıya evrilme sürecine işaret edilmesidir:

“Artık müdafaa ve taarruzda ciddi bir asker kafası ile iş görüliyor, Yunanlılar karşılarındaki kuvvetlerin rastgele toplanmış başıbozuk müfrezeleri olmadığını anlamaya başlıyorlardı. Ve en şayanı dikkat olanı da bu kuvvetin adım attıkça artışı, geri çekildikçe kuvvetlenişi idi.” s. 29

İzmir'in Romanı'nda işgal tarihiyle ilgili konulardan biri de özellikle Batı Cephesi hattında yaşanan Yunan zulmüdür. Burada Burhan Cahit, zulmün nasıl gerçekleştiğini yalnızca edebiyatçı kimliğiyle değil aynı zamanda tarihi bir kaynak olarak askeri raporlara dayanarak kaleme alır:

“15 Temmuz 1919 Soma mıntıkasında dağlardan inen Kuvayi Milliye Cumalı köyünü ve Kınık'a doğru yaklaşmaktadır. Yunanlılar diinkü taarruzlarında Cumalı ve Cenge köylerini yaktılar, bir kadını paraladılar, Cumalı da bir ibtiyari öldürüp yaktılar. Bir kadının gözlerini oyduklar, tarlada çalışan üç Türk'ü de süngüledikleri gibi Hamzalı köyünde bir ibtiyari vurdular.” (s.40)

Eserde dikkate değer tarihi olaylardan biri de 1919 yılında gerçekleşen Anzavur İsyanı ve Gavur İmam olaylarıdır. Kâzım Paşa'nın bu isyanı bastırmak için gösterdiği çabalara vurgu yapılmasının ardından yine bizatihi paşanın kendi sözlerinden alıntı yapılarak isyanın sebebi açıklanır:

“Biz halifenin kuvvetini Türk milleti karşısında Yunanlıların yanı başında gördük. Anzavur'un maiyeti halifenin askeri diye yad edilirdi ve bu halifenin kuvvetleri milli müdafaaı mahvetmek üzere toplanmışlardı. Anlaşıyor ki Sultan, sarayında, milletin memleketi düşmanlara vermemesinden dolayı ıstırap çekiyor. Ve İzmir kapılarında öz vatani müdafaa etmek isteyenlerin üzerine haydutlar gönderiyordu.” (s.48)

Bu sözleri Burhan Cahit ise; *“Dünyada hiçbir hükümdar, mensup olduğu bir milletin istiklalini öldürmek için bu kadar çalışmamış, alçalmamıştır.”* (s.48), şeklinde yorumlamıştır.

Kitapta detaylı olarak belirtilen tarihi olaylardan bir diğeri de meşhur Akbaş Cephaneliği Baskını'dır. Bilindiği üzere Kurtuluş Savaşı sırasında Gelibolu sahilinde bulunan ve İstanbul Hükümeti ve işgal devletlerinin kontrolünde olan Akbaş Cephaneliği, milli askerlerce gizli bir şekilde ele geçirilmiş, içeriden pek çok mühimmat çıkarılmıştır. Kitapta, özellikle Kâzım Paşa'nın başında bulunduğu bu baskınla ilgili tarihsel olarak detaylı bilgiler verilmiştir. Burada ayrıca Kuvayimilliyeye içinde yer alan Dramalı Rıza Bey ve Köprülü Hamdi Bey gibi kahramanların baskında yer aldığı rol hakkında önemli açıklamalar yapılmıştır. Bu bakımdan Kurtuluş Savaşı

tarihinde önemli bir yeri bulunan bu olayla ilgili söz konusu bilgiler, tarih araştırmalarına da kaynak olur niteliktedir.

Eserde dikkati çeken bir diğer konu da Kâzım Paşa'nın Kuvayımilliyeye hareketine karşı hareket eden ve Anzavur İsyanı'nı başlatan Ahmet Anzavur'u etkisiz hale getirmek için tertip ettiği planın ayrıntılı olarak ele alınmasıdır. İngiliz Kemal olarak bilenen meşhur Türk ajanını Ahmet Esat Tomruk'u Amerikan Mümessili sıfatıyla Anzavur'la görüşmeye gönderen Kâzım Paşa, bu casusluk faaliyeti sayesinde isyanla ilgili gizli planlara ulaşmış, böylelikle isyanın bastırılma yolu açılmıştır. Burada Ahmet Anzavur'un bizatihi kendisinin sözleri, tarihi bir evrak olarak kitapta yer almaktadır. Buna bağlı olarak *İzmir'in Romani*'nda tarihi bir vaka olarak ele alınan son konu, Anzavur İsyanı'nın pek çok güçlüğü rağmen bastırılma öyküsüdür.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz tarihi olayları dönemin tanığı ve bir edebiyatçı olarak *İzmir'in Romani*'nda ele alan Burhan Cahit Morkaya, eserin sonuna eklediği şu kısa notla kitabı yazmaktaki amacını açıkça belirtir:

“Türk vatanının 918'den 922'ye kadar geçirdiği bu çok kanlı maceranın başka cephelerine ait canlı sahnelerini Gazî Mustafa Kemal ve Gazî'nin Dört Süvarisi isimli eserlerimde yazmışım. İzmir misakını asil kahramanlarının lisanından alıp vatan gençliğine şu satırlarımla anlatmak yirmi yıllık tabir hayatumun en mesut bir hadisesini teşkil ediyor. Türk genci bu bir macera romanı değil, kendi milletinin hakiki bir macerasıdır.” (s.79)

Sonuç

Burhan Cahit Morkaya'nın *İzmir'in Romani* adlı kitabı, İzmir'in işgalinden Kurtuluş Savaşı'na değin geçen süre içerisinde gelişen çeşitli tarihi olayların çoğunlukla kronolojik sıraları gözetilerek ve edebi yaklaşımla ele alındığı bir kitaptır. Bu bakımdan eseri bir anlatı türü olarak roman çerçevesine dahil etmek yerine bir tarih ya da araştırma kitabı olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Bunu sağlayan temel sebepleri, kitapta yer alan kişilerin bizzat tarihi birer kişi olarak kendi anılarına yer verilmesi; buna bağlı olarak bir kişi analizi ya da tasvirine yer verilmemesi; tam olarak bir olay örgüsü ya da öyküleştirme yönteminin uygulanmaması ve doğrudan tarihi rapor ya da kaynakların eserin hacminde önemli bir yer alması olarak sıralamak mümkündür.

İzmir'in Romani'ni bir tarih ya da araştırma kitabı olarak değerlendirecek olursak kitabın hem olumlu hem de olumsuz yönlerini bütünsel olarak yorumlamak gerekir. Toplam yetmiş dokuz sayfa olan kitabın önemli bir bölümü dönemle ilgili fotoğraf ve tasvirlerden oluşmaktadır. Eserin ismi ilk bakışta İzmir'in işgal tarihiyle ilgili müstakil bir inceleme kitabıyla karşılaşacağımız izlenimi oluştursa da burada daha çok işgalin Batı Cephesi'nde geçen milli savunma hareketlerinin; başta İzmir olmak üzere, Manisa, Akhisar, Balıkesir, Ayvalık ve Afyon gibi noktalarda nasıl cereyan ettiği üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla kitapta insanların maddi ve manevi bir yaşam alanı olarak şehir yaşayışı ve kültürü ile savaşın etkileri arasında koşut bir ilişki oluşturularak ele alındığını söylemek mümkün değildir. Şüphesiz bunda yukarıda değinmiş olduğumuz, yazarı bu kitabı yazmaya iten temel endişelerin de

etkisi vardır. Çünkü Burhan Cahit'in eseri kaleme almaktaki amacı daha çok, gelecek nesillere İzmir'in işgali bağlamında Kurtuluş Savaşı hakkında etkileyici bilgiler vermek ve bir tarih bilinci oluşturmaktır. Buna ek olarak özellikle ilk dönem Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında sıklıkla görülen “tezli” bir eser ortaya koyma kaygısıyla, Osmanlıyı ve kurumlarını yeme endişesine karşın, Cumhuriyet'i yüceltme ihtiyacı bu kitapta da kendini göstermektedir.

Bütün bunlara rağmen Türk edebiyatı içinde, geçen zaman dilimini de göz önünde bulundurursak, İzmir'in işgaliyle ilgili kısıtlı bir eser sayısının bulunması; kitabın yazıldığı dönemin Cumhuriyet'in kuruluş süreci olması sonucu dönemin yaşayan tanıklarının eserin içeriğinde yer elması; işgalle ilgili pek çok önemli tarihsel olayın tarihi kaynak ve raporların doğrudan kullanılarak ele alınması eseri dikkate değer kılan özelliklerdendir. Sonuç olarak, *İzmir'in Romanı*'nın yalnızca edebiyatçılar için değil, tarih araştırmacıları için de İzmir'in işgaliyle ilgili önemli bir kaynak kitap olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynaklar

Morkaya, Burhan Cahit, *İzmir'in Romanı*, İstanbul 1931.

Öcal, Oğuz, “Burhan Cahit Morkaya'nın İnkılap Serisi Genel Başlığıyla Yayımlanan Beş Eseri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 26, s.279-298.

Turan, Mustafa, “İzmir'in İşgali Üzerine”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XII, S. 36 (Kasım 1996), s. 742-743.

MUSTAFA NECATİ'NİN YAZILARINDA İZMİR VE İZMİR'İN MUSTAFA NECATİ'YE VEDASI

Tülay Alim Baran*

Milli Mücadele döneminde işgallere karşı bilinçlenme, örgütlenme girişimlerinin ve Cumhuriyetin ilanından sonraki çağdaşlaşma çalışmalarının önemli ismi olan Mustafa Necati, 1894 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. Darende'li Hacı Hüseyin Paşa ailesinden olan Mustafa Necati önce İzmir'de Gayret Mektebi'ni, Burhanül Maarifi ve İzmir İdadisi'ni bitirmiş ve yüksek öğrenimini Darülfünun'un Hukuk şubesinde tamamlayarak 1914 yılında İzmir'e dönmüştür. İzmir'de bir taraftan Avukatlık yaparken diğer taraftan gelecekte Millî Eğitim Bakanlığı döneminde göreceğimiz büyük başarıların arka planında önemli yer tuttuğu şüphesiz olan eğitimcilik çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede Kız Muallim Mektebi'nde öğretmenlik yaptığı gibi arkadaşı Vasıf (Çınar)¹ ile birlikte Şark İdadisi'nde yöneticilik görevlerinde bulunmuştur. Mustafa Necati diğer taraftan Aydın Demiryolları İşletmesi Müdür Muaviniği ile İzmir Kasaba Demiryolları Hukuk Müşavirliği yapmıştır.²

Necati, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile terhis olan yedek subaylar arasında birlik ve dayanışma oluşturmak üzere "İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti'nin" ve hukuk danışmanlığını da yaptığı "İzmir Demiryolları İslam Memurini Teavün Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Toplumsal sorunlara çözüm için örgütlenmeyi önemseyen ve içinde bulunan Mustafa Necati, Tahrir Müdürü ve sahibi olarak çıkardığı *Yeni İzmir* Dergisi vasıtası ile kentin kültürel kimliğine katkıda bulunmuş, ancak hepsinden önemlisi İzmir'in işgaline giden süreç içinde Türk Ocağı'nın üyesi de olarak işgale karşı direnişi örgütlemiştir. İşgalden bir gün önce Anadolu matbaasında basılıp dağıtılan ünlü bildiriye arkadaşları ile birlikte kaleme almış³ ve aralarında Hasan Tahsin, Vasıf Çınar gibi isimlerin de bulunduğu konuşmacılarla birlikte Maşatlık Mitinginde yer almıştır.⁴ Mustafa Necati, İzmir'in işgali sonrasında çoğu Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti üyesi olan arkadaşları

---

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

¹ Vasıf Çınar konusunda bkz., Tülay Alim Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, İstanbul 2001 ve "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından Vasıf Çınar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 49, Mart 2001

² Ahmet Önder (Darende Kültür Derneği adına derleyen), *Mustafa Necati Bey ve İstiklâl Mücadelesi Hatıraları*, Ankara 1953, s. 5.

³ Zeki Arıkan, "Mustafa Necati'nin Mütareke'deki Yazıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 24, (Temmuz 1992)'den ayrı basım, s. 606-608. Bkz. *Yeni İzmir*, 9 Mayıs 1335 (1919)

⁴ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul 1986, s. 157,161.

ile Kemeraltı girişindeki Askeri Kiraathane’de ve Sultani binasında bir araya gelmiş ve Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi adının alınması çalışmalarında bulunmuştur. Necati Bey, İzmir’in işgalinin ardından İstanbul’a oradan da Balıkesir’e geçmiştir. ⁵ Balıkesir Kongrelerinin toplanmasına öncülük ettiği gibi Üçüncü Balıkesir Kongresi’nin, kamuoyunu Kuva-yı Milliye konusunda aydınlatacak ve uyaracak bir yayın organını çıkarma kararı üzerine Balıkesir’de İzmir’e Doğru gazetesini arkadaşları ile çıkarmaya başlamıştır.⁶ İdarehanesi Kuva-yı Milliye’nin karargahı olan ve amacı “Kuva-yı Milliye’nin mürevviç-i efkârı” olmak şeklinde tanımlanan gazetenin ilk sayısı 16 Kasım 1919’da yayınlanmış ve toplam 74 sayı yayınlanan gazetenin başyazarlığını Vasıf Çınar ile birlikte Mustafa Necati üstlenmiştir. ⁷ Mustafa Necati bir taraftan gazetelerdeki yazıları ile halkı aydınlatmaya çalışırken, diğer taraftan Soma ve Bergama cephelerinde Darendeli Bulgurcu Mehmet Efe ile birlikte düşmana karşı çete muharebelerine de fiilen katılmıştır.⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasının ardından 1920 yılında Saruhan milletvekili olarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görev yapmış, Nafia ve Milli Müdafaa Encümenleri Mazbata Muharrirliklerinde bulunmuştur.⁹ 1920 yılında Karadeniz bölgesinde Rum çetelerinin Türk köylerine yönelik baskınlarını araştırma görevini üstlenmiş ve Ankara’ya döndükten sonra Mecliste Müdafaa-i Hukuk grubunda kâtiplik yapmıştır.¹⁰ Mustafa Necati, İstiklal Mahkemelerinin kurulmasının ardından önce Sivas İstiklal Mahkemesi’ne üye olarak seçilmiş ve 13.8.1921 tarihinde onun yaşamında büyük öneme sahip olan Kastamonu’da İstiklal Mahkemesi Reisi olmuştur. ¹¹ 18 Ağustos 1921 tarihinde Kastamonu’ya gelen Mustafa Necati, 24 Ağustos 1922 tarihinde ayrılışına değin Kastamonu’da çıkan Açıksöz Gazetesinde de geniş yer bulduğu üzere Belediye seçimlerinden, derneklerin çalışmalarına kadar şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan her türlü sorunu ile ilgilenmiş ve kentin hayatında büyük iz bırakarak fahri hemşehrisi olmuştur. ¹² İstiklal Mahkemesi üyeleri ile gittiği yerlerde konuşmalar yapan ve gözlemlerini kaleme alan Mustafa Necati,

---

⁵ Kenan Okan, *Mustafa Necati*, Milli Eğitim Bakanlığı Plan ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Aralık 1981, s. 2.

⁶ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara 1998, s. 154,162.

⁷ Zeki Arıkan, Kuva-yı Milliye’nin Sözcüsü: İzmir’e Doğru, *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, Ekim 2010, Sayı 145, s. 22.

⁸ Önder, *a.g.e.*, s. 6.

⁹ *İzmir’e Doğru* Gazetesi Mustafa Necati’nin Milletvekili oluşuna dair olarak Saruhan İntihabatı başlığı ile ”Meclis-i Milli için Saruhan Sancağı’nda da intihabat neticelenmiştir. Miralay Avni, gazetemiz sermuharriri Mustafa Necati, Dava Vekili Ödemiş’li Refik Şevket, Akhisar Kadısı İsmail Hakkı, Alaşehir eşrafından Edhem Beyzade Ömer Beyler intihap olunmuşlardır” bilgisini vermektedir. *İzmir’e Doğru*, 18 Nisan 1336

¹⁰ E.B. Şapolyo, ”Mustafa Necati (1894-1.1.1929)”, *Türk Kültürü*, VIII/87(1970), s. 222-226.

¹¹ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt I-II, İzmir 1988, s. 40 ,44, 47, 102.

¹² Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları*, Ankara 1990, s. 2.

Kastamonu'da bulunduğu süre içinde zamanının önemli bir kısmını Açıksoz Gazetesinde geçirmiş imzalı ya da imzasız çok sayıda makale yazmıştır. Buradaki gözlemlerinden oluşan yazılarının bir kısmını daha sonra Hayat dergisinde yayınlamıştır. İkinci Büyük Millet Meclisi'ne İzmir milletvekili olarak seçilen Mustafa Necati, Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra ilk kabinede Mübadele, İmar ve İskân Vekili olarak görev aldı. 6.3.1924'te yılında Adliye Vekilliği'ne getirildi. ¹³ Bu görevden sonra Maarif Vekilliği yapmakta olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in görevden ayrılması üzerine, 21.12.1925 yılında Maarif Vekili olmuştur. Mustafa Necati ölümüne kadar Maarif Vekili olarak kalmış ve büyük emek verdiği Millet Mektepleri'nin açıldığı gün olan 1.1.1929 tarihinde apandisitinden hayatını kaybetmiştir. ¹⁴

Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihinin son derece başarılı, üretken, cesur ve idealist isimlerinden birisi olan Mustafa Necati, kısa süren yaşamının içine çok sayıda görev ve iş yerleştirmiştir. Bunların her biri birbirinden değerli olup yaptığı bütün işlerde halkın içinde olması onun Anadolu insanı ile ilgili gözlemlerinin derin olmasına neden olmuş ve yaptığı her işte çok iyi tanıdığı ve çok sevdiği memleketine sonsuz hizmet etme duygusunu hep ön planda tutmuştur. Bu yoğun ve aralıksız çalışma dönemi onun çok sayıda uyandıran, haksızlığa karşı haykıran, kendi ulusuna inancını ortaya koyan, örgütlenmenin yolunu gösteren yazılarının ve konuşmasının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle son görevi olan Milli Eğitim Bakanlığı dönemi, Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitime verdiği sonsuz önemin ve onu her şeyin önünde tutan yaklaşımının hayata geçirilmeye başlandığı, bir taraftan Talim ve Terbiye Dairesi'nin, bir taraftan Maarif Eminliği'nin kurulduğu, okul programlarının, müfredatların yeniden düzenlendiği, öğretmen sorunlarına getirilen çözümler ve öğretmenlere olan inanılmaz güven ve yakınlığın görüldüğü, eğitim inkılabının kilometre taşı olan harf inkılabının yapıldığı ve dolayısıyla Türk eğitim tarihi adına büyük işlerin başarıldığı bir süreci ifade etmektedir.

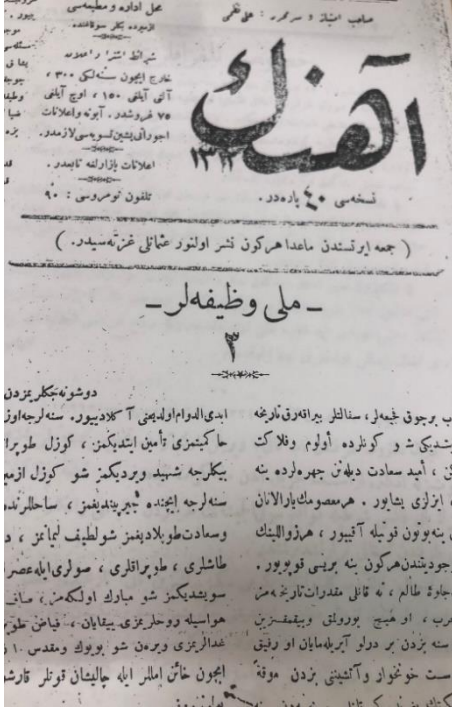
İzmir'in işgalinin ardından gelişen Milli Mücadele hareketi bu işgali merkezine almış ve Mustafa Necati gibi aydınlar için İzmir'in işgali sadece İzmir'in değil bütün Anadolu'nun işgalinin nasıl tasarlandığının görülmesi ve bu gerçek nedeniyle de ayağa kalkma zorunluluğu noktasında itici bir güç olmuştur. O nedenle Mustafa Necati'nin söylediklerinin hepsinde İzmir gizli bir öznedir. Ancak biz bu makale çerçevesinde Mustafa Necati'nin yazılarında doğrudan işlenen İzmir'i tema olarak aldık ve ölümünün ardından İzmir'in hemşehrisine vedasını yalnızca İzmir basınından ve oldukça kısaltarak verdik. ¹⁵

¹³ E.B. Şapolyo, a.g.m, s. 222-226.

¹⁴ Erdoğan Başar, "Cumhuriyet Devri Türk Eğitiminde Mustafa Necati'nin Yeri", *Milli Kültür*, Sayı 88 (1991), s. 56.

¹⁵ Mustafa Necati'nin yazıları ve konuşmaları için bkz, Tülay Alim Baran, *Mustafa Necati'nin Söyledikleri*, Ankara 2008.

Ahenk Gazetesi'ndeki İzmir Konulu Yazıları

Millî Mücadele dönemi içinde yaşanan haksız işgaller Mustafa Necati'nin Ahenk Gazetesinde yer alan yazılarının ana konusunu oluşturur. İlk yazısı 29 Teşrinievvel 1334(1918) tarihli Şehitizadelerimiz 1 adını taşır. Yazılarında zaman zaman dikkati işgallere karşı duyarsız olan kişilere çeker, zaman zaman gençliği sukutları nedeniyle eleştirerek vazife başına çağırır, zaman zaman da müdafaa-i milliye için kitapların çıkarılmasını, konferansların düzenlenmesini, İngilizce, Fransızca, Türkçe gazetelerin çıkarılmasının yararlı olacağı dile getirir. Ahenkteki yazıları cesaretlendirici, güven verici, gayrete geçirici olduğu kadar aynı zamanda eleştireldir de. Ahenk Gazetesinde Bir Hasbihal-i İçtimai ve Vatani Şehitizadelerimiz -I- Unutulan Vazifelerimizden, Milli Vazifeler -3- Düşüncelerimizden, Milli Vazifeler -4- Bir Hitap Gençlere, Müdafaa-i Milliye

Ne Yapmalıdır?, Genç Zabıtlar -6- İhtiyat Zabitanının Terhisi Münasebetiyle, Zavallı Milletim, Yaşamak Esasları -3- Teşkilatsızlık, İntihap Karşısında Vazifelerimiz, Belediye İntihabatı Karşısında Vazifelerimiz ve Himaye-i Etfal Cemiyeti Münasebetiyle başlıklı yazıları yayımlanan Mustafa Necati'nin özel olarak İzmir'i işlediği yazılarından birisi Milli Vazifeler -4- başlığını taşımaktadır. Burada gençlere seslenirken: “Memleket ve vatanımız için göz dikenler çoğalırken niçin çalışmıyor düşünmüyoruz? Dün bizim için ölenlerin vedia-ı kıymetkarları buna mı layıktır? İstanbul kadınlarıyla, gençleriyle selamet-i vatan cemiyetleri yaparak mevcudiyetimizi idameye, hukuk-ı milliyemizi ispata gayret ederken biz İzmir'de, Anadolu'nun biricik diyarında, Türkün güzel yuvasında dedikodular, eğlence ve saadetler içinde mi yaşayacağız? Şimdiye kadar yazdıklarımın hiçbir tesirini görmediğim halde ümitsizliğe kapılmadan yine sesimin bütün kuvvetiyle bağırıyorum.

Gençler: Her şeyi, her kudreti hasıl eden azim ve imandır. Bizim azim ve imanımızdan doğacak kudret-i iştirak yarının nur ve saadetini yaratacaktır. Ümitli ve azimli olalım” demiştir. ¹⁶Himaye-i Etfal Cemiyeti Münasebetiyle yazdığı yazıda ise mekteplerin, öksüzler yurdunun zayıfladığını, Aşevlerinin fukara karnını

¹⁶ Ahenk, 4 Kanunuevvel 1334

doyurmadığını, bizim ise yabancılar gibi bakarken Himaye-i Etfal Cemiyetinin Doktor Mustafa Enver başkanlığında oluştuğunu, ancak bütün İzmir İslam kadınlarının iştirakinin gerekli olduğunu, İstanbul'dan yardım alınabileceğini ifade etmiştir.¹⁷ Ahenk gazetesinde yayınlanan doğrudan İzmir'e ilişkin bir başka yazısında ise Belediye seçimlerine değinerek “Ey muhterem hemşehrilerim, İzmirli, genç memlekete bütün ruhuyla merbut bir evladın sana hitap ediyor. Dinle: Giden memleket İzmir'imiz için çalışan şu sevimli Ahenk'in satırlarını okurken bil ki, bu yazılar yalnız kalpten değil, kuvvetle, memleket ve din aşkıyla yazılmıştır. Bil ki bunu yazan el bir İzmirli gencin elidir... Muhterem hemşehrilerim zaman pek naziktir. İzmir'in mukadderatı mevzubahis olduğu bir devirdeyiz. Onun için el ele baş başa vererek bir tarafa rey vermeğe hepiniz birbirinizi teşvik ediniz” cümleleri ile uyarıda bulunduğu görülmektedir. İzmir Belediyesine seçilecek 6 üye seçimine Rumların ve gayrimüslimlerin büyük önem verdiğini ifade eden Mustafa Necati, İzmir halkını kendi aralarındaki çekişmelerden uzak kalmaya ve bu seçime odaklanmaya çağırmaktadır.¹⁸

İzmir basınının önemli temsilcilerinden olan Ahenk gazetesi, işgali yaşayan İzmir'in sesi olmuş, Mustafa Necati ve arkadaşları bu haksız işgali uluslararası kamuoyunun dikkatine sunarken gerek mevcut durumu gerekse gelecekte yaşanabileceklere ilişkin analizlerini okurlarla buluşturmışlardır. İzmir'in işgal edilmesinden sonra Mustafa Necati, içinde Vasıf Çınar'ın da bulunduğu yakın arkadaşları ile birlikte Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesi çalışmalarına devam etmiş, Balıkesir'de yayın hayatına başlayacak olan İzmir'e Doğru Gazetesinin çıkarılmasına öncülük etmiştir.¹⁹ 16.11.1919 tarihinden itibaren çıkan *İzmir'e Doğru* gazetesi Balıkesir'in işgaline kadar düzenli olarak haftada iki gün²⁰ ve Vasıf, Esat ve Mustafa Necati'nin senet karşılığı 100 lira borç alması ile çıkmaya başlamıştır.²¹ Gazetede Vasıf Çınar ile birlikte kaleme aldığı “Hareket-i Tedibiye” başlıklı yazısı dahil olmak üzere toplam 25 yazı yazmıştır.

İzmir'e Doğru Gazetesi'ndeki İzmir Konulu Yazıları

Mustafa Necati'nin İzmir'e Doğru Gazetesinde Sulh-ı Alem Yine Tehlikede mi? Sevgili Ülke, Asya'da Hakimiyet ve Hak Mücadeleleri, Mütareke ve Sulh, Harbi Umumiden Sonra, Avrupa Son Kararını Vermelidir, Mebuslarımızdan

---

¹⁷ *Ahenk*, 12 Şubat 1335

¹⁸ *Ahenk*, 26 Kanunusani 1335

¹⁹ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara 1998, s. 154,162.

²⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, İstanbul 1998, s. 367.

²¹ Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul (tarih yok),s. 23-26.

İstediklerimiz, İflas Eden Siyaset, Yunan Vahşetleri ve Venizelos'un Seyahatı, Sefil Emeller ve Hainane Teşebbüsler, Neticelenmeyen Sulh, Milletin Vahdeti Karşısında, Anadolu'nun Sesi, Sevgili Payitahtımızın İşgali Karşısında, Sulhu Beklerken, Anadolu'nun Vahdeti, Cihan Karşısında İngiltere, Cihan Hakikate Yaklaşıyor, Hareket-i Tedbiye, Kuva-yı Milliye'nin Azameti Önünde, Sulh Muahadesi ve Azm-i Milli, Milletlerin Hak-ı Hayatı Karşısında Avrupa, Son Söz, Son Karar, Anadolu İnkılabı başlıklı 25 yazısı bulunmaktadır. Yazılarında halkı ateşleyen, Avrupa'nın çifte standardını sorgulayan, tek bir düşman askeri kalmayınca kadar mücadelenin devam edeceğini ifade eden Mustafa Necati, İzmir'in işgali sonrasında sorunların gözden kaçırılarak toplumun bir barış beklentisinin içine sokulmasını ve Avrupa devletlerinin

duyarsızlığını tema olarak sıkça işlemiştir. "Sevgili Ülke" yazısında İzmir'in işgali sonrasında Rumların taşkınlıklarını büyük bir hayret ve hayal kırıklığı içinde anlatırken şunları kaleme almıştır: "Asırlarca uğruna öldüğü Anadolu'suna Yunan ayağı bastı. Düşman eli uzandı. Şimdi namusu için yaşamış olan Türk, bütün bu felaketler karşısında elindeki silahı, belindeki bıçağı alındığı halde yalnız imanıyla mukabeleye karar verdi. Ve bütün şeref-i tarihiyesi, fazilet-i irkiyesi için çarpışmak ne demek olduğunu bir daha göstermek Türkün azimkâr ve faziletkâr ruhunu, asaletini anlatmak istedi ve altı ay var ki İzmir'in muhitinde kurduğu hatt-ı müdafaasında Yunan zulüm ve vahşetinin tevsiine mani oldu...Türk hiç tasavvur edemezdi ki senelerce güzel İzmir'de beraber yaşadığı, harbin en şiddetli devrelerinde, en tabii bir hayat ile para kazanmalarını temin ettiği aziz dostlarımız önünde ihtiyar babalarımızın, zavallı annelerimizin öldürüleceğini görecekti. Türk hiç düşünmez ki kasalarını, namuslarını muhafaza ettiği ecnebi dostlarının karşısında genç hemşirelerimizin ismet ve iffetlerine en şeni taarruzlar yapılabilecek. Türk: İzmir'de, Anadolu'da bütün varını yoğunu hep kendi dostlarının eline terk etmişti. Türk: İzmir'de bir tek ecnebi kızının iffetine taarruz etmemiş, bir tek ecnebinin ailesine göz

dikmemiş, bir İngiliz, bir Fransız, bir İtalyan, bir Amerikan öldürmemiştir. Şu halde neden Yunan fecayii Türk İzmir'de devam ediyor. Neden Anadolu kirli ayaklar altında eziliyor. Bütün İngiliz ve Fransız rüesa-yı siyasiyyunu hakk-ı hayatımızı tasdik ederlerken adedi binleri aşan cinayetler önünde niçin susuyorlar?²² “Asya'da Hakimiyet ve Hak Mücadeleleri ve Mütareke ve Sulh” başlıklı yazılarında ise İzmir'in yanlış ve haksız bir karar ile acımasızca işgalinin Müslüman dünyada etki yarattığını ve Asya Müslümanlarının verilecek kararı sabırsızlıkla beklediklerini ifade ettikten sonra Fethi Beyin öldürülmesine değinmiştir. Her şeye rağmen yoktan var edilen kuvvetlerle taarruzlar karşısında aylarca mukavemet edildiğini, Türk İzmir için Anadolu'nun her tarafında başlayan galeyanın asil bir kuvvet doğurduğunu, bir tek Yunan neferi İzmir'de kaldıkça, bir tek yabancı Türk diyarında buldukça sükunet ve asayişin mümkün olmadığını Avrupalı diplomatların bilmelerinin gerektiğini söylemiştir. ²³ Aynı kararlılığı dile getirdiği bir başka yazısı olan “Harb-i Umumiden Sonra” başlıklı yazısında da İzmir'deki cinayetlere dikkatleri çekmiştir. İzmir'deki cinayetler sona ermedikçe, Anadolu'ya doğru ilerleyen istilaya nihayet verilmedikçe savaşın devam edeceğini ve barış heyetinin ancak Türkün hakkını tanıyarak cihanın selameti ve sükuneti konusunda görevini yapmış olacağını aktarmıştır. ²⁴

Mustafa Necati'nin “Avrupa Son Kararını Vermelidir” yazısının konusunu da düşman kuvvetleri oluşturmakta ve ölümle sonuçlanacak olsa bile direnerek, savaşarak onları gönderme mücadelesinden dönülmeyeceği hatırlatması yapılmaktadır.²⁵“Yunan Vahşetleri ve Venizelos'un Seyahatı” yazısında İzmir'in işgalinden beri devam eden vahşet ve cinayet Avrupa tahkik komisyonunca tasdik edilmiş iken, Yunan barbarlarının İzmir'de Avrupa hak ve adaleti, Avrupa intizam ve hakkaniyeti namına icra-yı melanet etmesine cevaz vermenin hayret verici“ olduğunu dile getirmiştir. Devamla Türkün elinden silahının alınmasına kalkışılmamasını, çünkü o silahın “Türkün hayat ve namusunun hamisi, şeref ve vekarının muhafızı” olarak bu mezalimin intikamını alacağını anlatmıştır.²⁶ Mustafa Necati “Neticelenmeyen Sulh” başlığı altında ise yeniden Avrupa'ya seslenmiştir. Bütün tarihi, camisi, mektebi, hastanesi, kısaca her şeyiyle Türk olan İzmir'in Yunan vahşetine uğraması nedeniyle silaha sarılmasının hakkı olduğunu “İzmir'in Türk olduğu ve Türk kalacağı konferansın teminatı ile musaddak bulunurken ve İzmir'in her tarafı Ben Türküm diye feryad ederken, neden? Yunan vahşilerine defolunuz denmiyor da Türk'e sen bu zulme, bu fenalığa, bu mel'anete boyun eğeceksin deniyor” sorusunu sormuştur. Türk İzmir, Türk oluncaya kadar Anadolu'da sükûn teessüs etmek ihtimali olmadığını bütün açıklığıyla tekrar cihana karşı beyan ederken, milletlerin artık sükûnet-i âlem ve asayiş-i cihan namına bir karar-ı kat-i ve vicdani

²² *İzmir'e Doğru*, 13 Kanunuevvel 1335

²³ *İzmir'e Doğru*, 20 Kanunuevvel 1335, 24 Kanunuevvel 1335

²⁴ *İzmir'e Doğru*, 27 Kanunuevvel 1335

²⁵ *İzmir'e Doğru* 4 Şubat 1336

²⁶ *İzmir'e Doğru*, 13 Şubat 1336

vereceklerini ümid ederiz” ifadeleriyle yazısına devam ettiği görülmektedir.²⁷ “Milletlerin Hakkı-ı Hayatı Karşısında Avrupa” yazısında sesimizi işittiremediğimiz ve istediğimiz gibi hakikatleri meydana koyamadığımız içindir ki bugün Yunanlılar İzmir’de her gün binlerce İslam’ın hayatına, namusuna taarruz ediyor. Ve İzmir’in servet ve ticaret-i umumiyesi bu yüzden rahnedar oluyor. İdama mahkûm edilen dört, beş yüz İslam ve Türk her gün ortalıktan birer birer yok ediliyor. Ve sonra da İzmir Türk memleketi, Osmanlı ülkesidir deniliyor ve işgalin muvaffak olduğu resmen teyid olunuyor” diyerek bu işgalin İzmir için yarattığı sorunlara dikkat çekmiştir.²⁸ Sulhü Beklerken ve Sulh Muahadesi ve Azm-i Milli yazılarında ise ne yaparlarsa yapsınlar istedikleri kadar zulüm ve vahşetlerinde devam etsinler, İzmir’in minarelerinden yükselen tekbir seslerini susturamayacaklardır. İzmir’in genç mehasin aludunda Türk bütün gurur ve azametle gezecek ve Yunan barbarları hacil ve zelil kalacaklardır” cümleleriyle büyük bir inanç aşılmiştir.²⁹

Mustafa Necati’nin arkadaşı Vasıf Çınar ile birlikte çıkardığı İzmir’e Doğru gazetesi, Milli Mücadele dönemi Anadolu basını içinde uyarıcı, bilgi veren, ne olduğu ve ne olacağı konusunda çaresiz durumda bulunan Anadolu insanının sesi olmuş ve bu sesin Avrupa’ya duyurulması konusunda da bir misyon yüklenmiştir. Gazete, Balıkesir’in işgalinin ardından yayınına son vermek durumunda kalmış ve daha önce de ifade ettiğimiz üzere Mustafa Necati Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine milletvekili olarak katılmış ve 13.8.1921 tarihinde Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Başkanı olarak Kastamonu’ya gelmiştir.³⁰ Mustafa Necati’nin Kastamonu’da İstiklâl Mahkemesi Başkanı olarak bulunduğu tarihlerde yaptığı ziyaretlerde, açılışlarda, yıl dönümlerinde yaptığı konuşmalarda olduğu gibi daha sonra Kastamonu’ya yaptığı ziyaretlerde de İzmir’in onun için ana konulardan birisi olmaya devam ettiği görülmektedir. Kastamonu’nun güçlü sesi Açıksöz Gazetesinde Mustafa Necati’nin Kastamonu günlerine ilişkin geniş haberlere rastlanmaktadır. Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkmasından bir süre sonra 15 Haziran 1919’da yayınlanmaya başlayan Açıksöz Gazetesi, Mustafa Necati’nin Kastamonu’da bulunduğu süre içerisinde onun ve İstiklâl Mahkemeleri’nin çalışmalarını konu alan zengin yazılar içermektedir.³¹ Biz Mustafa Necati’nin Açıksöz Gazetesine yansıyan İzmir temalı konuşmalarının yanı sıra Hayat Dergisinde yayınlanan yazılarından da İzmir’e ilişkin bir örnek vermeyi uygun bulduk. Çünkü Hayat Dergisinde yayınlanan yazılarının önemli bir kısmı Kastamonu’da kaleme aldığı yazılardan oluşmaktadır.

---

²⁷ *İzmir’e Doğru* 12 Mart 1336

²⁸ *İzmir’e Doğru*, 3 Kanunusani 1336

²⁹ *İzmir’e Doğru*, 26 Mart 1336 ve 13 Haziran 1336

³⁰ Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 40, 44, 47, 102.

³¹ Mustafa Eski, *Kastamonu Basınında Milli Mücadele’nin Yankıları*, Ankara 1995, s. 2,3.

Hayat Dergisi'nde ve Açıksoz Gazetesi'nde Mustafa Necati'nin İzmir'i Konu Edişi

Hayat Dergisi yazılarında daha çok Anadolu'yu anlatan Mustafa Necati, bu çerçevede İnebolu -1- ve -2-, Anadolu ve Milli Aşk-Asil Ruhlar, Asil Ruhlar -2- Mehmet Onbaşı, Asil Ruhlar -3- Ali Çavuş, Asil Ruhlar -4- Mukaddes Kafileler, Asil Ruhlar -5- Mütevazı Kahraman, Aziz Ülke ve Anadolu Köylüsü yazılarını kaleme almıştır. Bu yazılar içinde İzmir aşkını doğrudan işlediği yazısı Asil Ruhlar -3- Ali Çavuş adını taşımakta olup şu ifadelerle İzmir'i konu etmiştir: "... Her büyüklüğü hürmetle karşılayan köylüler gibi ben de Ali Çavuş'un elini hürmetle öptüm. Ali Çavuş düşündü ve sormak istediği bir şey varmış gibi gözleriyle etrafını aradı. Ona Millet Meclisi'nden, Başkumandanından bahsettim. Gözlerinden sevinç yaşı akıyordu. Bana bu yıl her felaketin öleceğini, bir saadet yılı olacağını söyledi. Bilmem hangi hoca efendiden, hangi şeyhten işitmişti. İfadesinde katı bir hüküm vardı. Beni bu işittiklerine ikna için çalıştı ve sonra bu sene memleketime kavuşacağımı büyük bir kanaatle söyledi.

- Memlekete gidersen benden selam götür. Sonra ilave etti:
- Gelirsem misafir eder misin?
- Yavaşça memleketimi sordu, "İzmirliyim?" dedim. İzmirli olduğumu işitince Ali Çavuş'un ruhundaki itimatsızlık birdenbire silindi:

- Bey dedi, İzmir Anadolu'nun kilididir. Bana analarım böyle söylediler... Bu yıl gâvurdan kurtulacak. İzmir'e sana geleceğim!³²

Mustafa Necati'nin hayatında büyük önemi olan Kastamonu ise Mustafa Necati'ye beslediği sevgiyi ve onunla ilgili bilgileri Açıksöz Gazetesi vasıtasıyla okurlarına iletmıştır. 18 Ağustos 1921 ile 24 Ağustos 1922 tarihine kadar Kastamonu'da bulunan Necati, bu süre içerisinde, Belediye seçimlerinden, derneklerin çalışmalarına kadar şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan her türlü sorunu ile ilgilenmiş ve Kastamonu'da büyük iz bırakmıştır.³³ Mustafa Necati, Memleket Mektupları: Anadolu'da Milli Aşk, İzmir Aşkı, Anadolu Halkı-İstiklâl-i Milli, Tekâlif-i Milliye Emirlerinin Yayınlanmasının Ardından Mustafa Kemal'e Gönderdiği Yazı, Buhara Heyeti'ne Verilen Ziyafette Yaptığı Konuşma, Zulüm ve Felaket Ümid-i Saadet, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya Gönderdiği Yazı, Kastamonu Mekteb-i Sultanisi'ndeki Nutku, Necati Bey'le Mülakat, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Taşköprü'de İstiklâl Mahkemesi, Kimsesiz Çocukların İstiklâl Mahkemesini Ziyareti, İzmir'in İşgalinin Sene-i Devriyesi, Açıksöz Gazetesi'nin Dördüncü Yılı Nedeni İle Gönderdiği Yazı, Mustafa Necati'nin Telgrafı, Muhterem Misafirimiz İnebolu'da Yaptığı Konuşma, Kastamonu Belediyesi'nde Yaptığı Konuşma, Muallim Mektebi'ndeki Konuşması, Kastamonu Lisesi'nde Yaptığı Konuşma başlıkları ile Açıksöz gazetesinde konu edilmiştir.

Bu konuların birçoğunda diğer yazılarında olduğu gibi İzmir'in işgal edilmesinden sonra ortaya çıkan olumsuzluklar, inanç eksikliği, Avrupa'nın yaşananlara kayıtsız kalması ele alınmış ve dolayısıyla aslında bütün yazılarında İzmir ana unsur olmuştur. Ancak özel olarak İzmir'i ele aldığı ve basına yansıyan konuşmalarından birisi Kastamonu Mekteb-i Sultanisi'nde verdiği nutukta yer almaktadır. Bu konuşmada Mustafa Necati: "Kardeşler; güzel İzmir'e bir sürü çapulcudan mürekkep katil ve kanlı Yunan askerleri taarruz ettikleri, asırlarca bu güzel diyarın ekmeğini yiyen nankör Rum vatandaşlar da bu sürünün içine katılarak tasavvurun fevkinde cinayetler, vahşetler irtikab ettikleri ve düşman süngülerinin kardeşlerin bağrına saplandığı gün ben İzmir'de idim. Bu gözlerim genç kızların kollarından sürüklenerek meçhul yerlere nasıl götürüldüğünü, ihtiyar babaların sakallarından tutularak nasıl boğazlandığını, asil Türk çocuklarının süngüler altında nasıl inleyerek öldürüldüğünü gördü. Etraftan kopan müthiş feryadları kahkahalarla karşılayan oradaki Rum vatandaşlarımız da düşman askerleriyle birlikte Müslüman kesmek, kardeşlerimizi doğramak, evler yağma etmek cinayetlerini irtikab ettiler. O gün her şey susmuştu yalnız feryad ve hıçkırık asumanı dolduruyor, gürültülü çan sesleri afakta inliyordu. Minarelerden yükselen ezan sesleri susmuş, Allah diyen ağızlara yumruklar vurulmuştu. Bu medeni Avrupa'nın medeni çocukları bir daha dirilmemek, kıyılamamak için Türk'e son darbeyi aldıkları talimat veçhile vurmaya

³² *Hayat Dergisi*, 30 Kanunuevvel 1926

³³ Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki ... s. 2.*

bütün kuvvetleriyle çalışıyorlardı. ... Altı bin yıllık ecdadın ahfadı esir olamazdı. Öldürülmek istenilen bilmiyorlardı ki uzun asırların içinde yalnız efendi olarak yaşamış asil bir kavim, kudretli ve kuvvetli bir ırkdı. İşte bu karar kalbden kalbe dolaşdı. Bütün Türk çocuklarının kalbinde bir intikam ateşi yakan bu karar günün birinde Yunan ordusu önünde bir süngü bir kılıç gibi parladı. Efeler dağlardan inmiş, Yunan ordusuna hücum etmişlerdi. Genç zabitler, vatanperverler uzun yollar aşarak efelerle birleştiler. Yalnız iman ve yalnız pala ile günlerce süren cenklerden sonra Yunan askeri Aydın'ı bırakarak kaçdı. İzmir etrafındaki vatanperverler bütün kuvvet ve kudretiyle çırpınırken Anadolu'nun içinde yer yer kongreler toplanıyor, mücadele ve mücadele için ahidler yapıyor, herkes elinden geleni yapmaya söz veriyordu....

..... Kastamonu'nun aziz evladları,

Sizleri İzmir sahillerinde kucaklayacağımız gün uzak değildir. İnşallah yine ben orada birçok kardeşler ortasında size hoş geldiniz demeye muvaffak olacağım” demiştir.³⁴

Taşköprü'de İstiklal Mahkemesi başlığı ile konu edinilen haberde ise Mustafa Necati: “Bilhassa güzel İzmir'imizin, bu hayat ve iman şehrinin göğsüne kâfirin siyah ve zalim pençesi yapışınca Şark'da, Garpta, bütün Anadolu'da başlayan tehevür, isyan onlara öğretti ki, Hayır! Hain ve akılsız başa vücudu kurban ettirmeyecekler. Baş vücuttan ayırmak lazımdır. “Kardeşlerim” “Ben İzmirliyim. Akdeniz'in kapısında öksüz öksüz ağlayan Türk ve müslüman İzmir'in biçare bir çocuğuyum” diyerek Kastamonu halkına seslenmiştir.³⁵

Kastamonu günlerine denk gelen ve Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 1921 yılında yayınlanan yazılarından birisi de “İzmir Aşkı” başlığını taşımaktadır. Bu yazısında Necati, “İzmir'in bugünkü hal-i fecii! İhtiyar bir dedenin görmediği fakat çok işittiği İzmir'den bahsederken söylediklerini dinlersiniz. Garip bir hiss-i hicranla ağlamamak elden gelmez; köy odaları önünde seğırtten küçük çocukların hep bir ağızdan yanık bir sesle İzmir şarkısı söylemeleri kadar insanı müteessir edecek hiçbir şey yoktur ve olamaz. Zannedersiniz ki bütün Anadolu baştan başa İzmir'in aşkıdır. Çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar hep aynı hasretle onun için ah çekerler. Dünyada hiçbir millet düşünülmez ki Anadolu evlatları kadar vatanperver evlatları sinesinde yaşatabilsin...Onun için diyorum ki İzmir'in içinde ağlayan kardeşlerin feryadı ilkbaharın ibda' edeceği güzellikler içinde solacak ve Mehmetçiğin İzmir aşkıyla yanan ruhundaki aşk ve heyecan, İzmir'in kenar-ı mahasin aludunda yaşayan felaketli kardeşlerin hasretle dolu kalplerinde neş'eler doğuracaktır” ifadeleriyle hem

---

³⁴ Mustafa Necati'nin bu konuşması küçük bir kitapçık olarak 1338 (1922) tarihi ile hasılatının yüzde yirmisi Kastamonu Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne verilmek üzere Kastamonu Matbaasında basılmıştır.

³⁵ *Açıksoz*, 11 Mart 1338

kendisinin İzmir'e duyduğu sevgiyi hem de İzmir'in bütün Anadolu için taşıdığı önemi birçok ifadesinde olduğu üzere yine dile getirmiştir.³⁶

Necati Beyin İstiklal Mahkemesi'ndeki görevlerinden sonra ilki Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı olmak üzere bakanlık dönemi başlamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli sorunlarından birisi uzun savaş yıllarının ülke topraklarında yarattığı tahribat ve azalan nüfus problemiydi. Bu hayati sorunların çözümü için oluşturulan Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı başta olmak üzere Adalet Bakanlığı ve çalışmaları ile günümüze kadar isminin sürekli hatırlanmasına neden olan Milli Eğitim Bakanlığı görevlerini başarıyla yerine getiren Necati Bey 1929 yılında 35 yaşında hayatını kaybetmiştir.

Ölümünden Sonra İzmir Basınında Yazılanlar

Mustafa Necati'nin ani ölümü bütün Türkiye'de büyük bir üzüntü yaratmış, Milli Mücadelenin her aşamasında bulunan, her konuda elinden gelen her şeyi büyük bir başarı ve özveri ile yerine getiren ve Türk eğitim tarihinin unutulmaz Milli Eğitim Bakanı olarak tarihe geçen Necati'nin Millet Mekteplerini açacağı gün hayatını kaybetmesi memleketi İzmir'de başka bir etki bırakmıştır. Ölümünün hemen ardından İzmir basını, çok genç yaşta hayatını kaybeden hemşehrisinin ani ölümünü sorgulamış, doktorların açıklamasına geniş yer vermiş, çok sayıda yazı ve şiir ile ona yakışır ve hak ettiği şekilde yaptıklarını sütunlarına taşımıştır. Mustafa Necati'nin ölümünden sonra yazılanlar çok fazla olup içlerinden sadece İzmir basınına seçerek ve İzmir basını içinden de az sayıda habere yer vermekle yetindik. Bunlardan bir tanesi Anadolu Gazetesi'nde yayınlanan "İzmir ve Cumhuriyet Büyük Bir Evladını Kaybetti" başlığının altında yer almaktadır. Söz konusu yazıda: "Türk inkılabı, Cumhuriyet ve İzmir en büyük çocuklarından birini bugün kara topraklara gömüyor. Dün bir an içinde bütün şehir kara bir haberle birbirine girdi. İzmir en kıymetli, en büyük, en vefakâr çocuklarından birini kaybetmiştir. Necati, İzmirli Necati Türk İnkılabının en yüksek simalarından biri olan Necati, Türkiye Cumhuriyeti'nin güzide Maarif Vekili Necati ölmüştü... Bu kara haberi işitenler bir türlü inanamıyorlardı. Şu satırları yazarken hâlâ biz bile inanamıyor, önümüzde duran zâlim kısa telgrafın bir başka telgrafla tekzip edilmesine intizar ediyoruz ... Gürbüz vücudu, kan fışkıran güler yüzlü çehresiyle hepimiz için bir sıhhat numunesi teşkil eden Necati bu kadar kısa bir zaman içinde nasıl ölebilirdi? Fakat maalesef hakikat... Bizden, İzmir'den uzak olmasına rağmen her zaman aramızda, içimizde duyduğumuz Necati artık yaşamıyor... Onu artık aramızda, herkese ayrı ayrı iltifat ederken, herkese ayrı ayrı faydalı olmaya çalışırken göremeyeceğiz ... Necati yalnız İzmir'in gözbebeği değil, Türk İnkılabının da en büyük simalarından birisiydi. Canı kadar ve hatta canından fazla sevdiği İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile başlayan Türk İstiklâl ve İnkılap mücadelelerinde her sayfada ayrı ayrı Necati'nin bir mevkii, kendisine mahsus bir mevkii vardır... Onun için bugün mateme giren, yas tutan yalnız İzmir değil bütün

---

³⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Aralık 1921

memleket, bütün Türkiye vatanıdır” ifadeleri kullanılmıştır. ³⁷Yine Anadolu Gazetesi'nde İzmir milletvekili olan H. Hüseyin ile Osmanzade Hamdi duygularını şu şekilde dile getirmişlerdir: “Hatırası ebediyen sinemizde yaşayacak olan İzmir'imizin sevimli ve ender yetişen evladı muhterem kardeşimiz merhum Necati'nin vefatı kendisini seven bütün Türkiye halkını ve bilhassa hemşehrilerini elemelere, yeislere gark etmiştir. Merhuma karşı yüksek duygularla mütehasıs olan bütün hemşehrilerime Beyan-ı taziyet ve arz-ı teselliyet eylerim İzmir Mebusu H. Hüseyin

Hemşehrimiz, arkadaşımız ve kardeşimiz Necati'yi kaybetmekle duyduğum elem ve teessürü ifadeye muktedir değilim. Aziz Türkün istiklâl ve irfanına bütün kudret ve kuvvetiyle çalışan mübarek İzmir'in muhterem evladı hatıray-ı kalbimizin saffet ve samimiyetiyle yaşayacaktır. Gözümüzün önünde nasıl oldu da bir an içinde bizden ayrılan Necati'nin ölümü çok acıdır ve çok acıklıdır. Kendimi muhtac-ı teselliyet görerek taziyetlerimi arz ve İzmir'in bu çok sevimli çocuğunu kaybettiğimizden dolayı İzmir'lilere teessürlerimi arz eylerim. İzmir Mebusu Osmanzade Hamdi³⁸

İzmir basınının en önemli gazetelerinden birisi olan Ahenk Gazetesi'nde ise Başyazar M. Şevki Mustafa Necati'nin ardından onu şu cümlelerle anlatmıştır: “Maarif vekili Necati Bey dün içimizden ayrıldı. İnkılap tarihimizde hayatının şanlı şerefli ve müebbet tezahüratından ibaret olan hizmet ve muvaffakiyetlerini hediye ederek gitti. Bu necip ve kahraman ve muzaffer Türk oğlunun ölümü kadar acı gelen yüreklere dağ olan hadiseler enderdi. Necati Bey cesur, kuvvetli, zinde, kâmil, haluk, vatanperver, milliyetperver bir kahraman idi. Daha saymakla bitmez evsafa mâlikti. Fakat bütün bunların fevkinde bir meziyeti vardı ki kendi için kalplerde mevcut olan hürmet ve muhabbetleri derinleştirirdi. Büyütürdü. O meziyette şuydu: Necati en yüksek mevkilere çıktı. Hiçbir zaman ruhunda başkalık duymadı. Hiçbir hissin tesirinde kalmadı. Büyüdükçe ruhundaki tevazu fer buldu. O her zaman ve her yerde bu tevazu ile güldü. Bununla zeki ve munis nazarlarından nur saçtı. O hiçbir zaman durmadı çalıştı, mekteplerde memleket nefine çalıştı, mektepten çıktığı günden sonra son nefesine kadar onu yine vatan menfaatine ait en yüksek işler üzerinde muzaffer görüyoruz. Evet yazık pek çok yazık oldu. Bu matemle ne kadar dövünsek yeridir.” Hakkı Nezihî ise “Büyük Necati” başlıklı yazısında şunları kaleme almıştır. “Bütün memleket ve bilhassa İzmir kara bir haberin elemi ve matemî içinde muhtac-ı teselli bir haldedir. Dün insanı şaşırta ve meyus eden haberi öğrenmeden evvel saadetler temennisine vesile teşkil eden sene başında ilelebet devam edecek bir mateme mebdde olabileceğini hiç de hatırıma getirmiş değildik. Meğer Millet Mekteplerinin yevm-i küşadı olmakla kıymetini pek çok artırmış olan 1 Kanunusani 1929 da memleketimizin aziz bir rüknunun haber-i vefatını almak talihsizliğine uğramaklığımız mukarrermiş. Necati Bey rahmeti rahmana kavuştuğunu

³⁷ *Anadolu Gazetesi*, 1 Kanunusani 1929

³⁸ *Anadolu Gazetesi*, 3 Kanunusani 1929

öğrendiğimiz vakit olmasını istemediğimiz bir şeyin asla olamayacağını zannetmiştik. Bütün bir milletin sevgilisi muhat, mümtaz ve güzide bir şahsiyetin genç yaşında, geride hepimizi meyvus ve muztarip bırakarak aramızdan maddeten de olsa çekileceğini aklımıza getirmemiştik. Getiremezdik. Kara haberi işittiğimiz zaman hayat-ı milliyemizin dirilmesinde rol ve mevki almış Türkün büyük evladının öleceğine ihtimal verememiş gayri kabil demiştik. Maalesef (gayri tabi) ebediyen olmaması gereken şeyin vaki bir hadise bulunduğunu maneviyatımı alt üst bizi isyana sevk eden nihayetsiz bir elemle duyulan fakat ifade olunamayan bipayan kederle kabule de mecbur bulunuyorduk. Sevgili ve muhterem Necati'nin ölümü karşısında çok yazık ki ağlamak da elem ve ızdırapla bu ruhumuza en cüzi bir sükûn veremiyor. Veremez ve veremeyecek çünkü gözyaşları ızdırap ve elem önünde hassasiyetini henüz kaybetmemiş kalplerin medar-ı tesellisidir. Eğer ölüm gönüllü kabul etseydi huzurunda tezimizi bir defa daha idrak eylediğimiz kudreti külliye Necati'nin yerine ölmek isteyeceklerin çokluğu karşısında her halde bütün bir milleti derin bir mateme gark etmezdi. Ve edemezdi. Necati Bey ölümüyle milletimiz çok samimi, çok muhterem ve fedakâr bir evladını kaybetmiştir. Hepimiz muhtacı teselliyiz Kendisinden teselli beklediklerimizi teselliye mecbur olmak büyük Necati'nin büyük sevgisinin yüksek ve büyük bir neticesidir.”³⁹

Hizmet Gazetesi'nde Zeynel Besim, “Necati Bey Maalesef Vefat Etti. Bu Kara Haberi Elemle Veriyoruz” başlıklı yazısının altında şunları ifade etmiştir: “Necati Kahraman arkadaşım, büyük kalpli Necati hayata gözlerini yumdu. Dün bu kara haberi titreye titreye, sarara sarara aldım. On yedi senelik arkadaşım İzmir'in yıldızı daha dün 35 yaşına giren büyük Necati hayata gözlerini yummuş, yarab senin ne anlaşılmasız işlerin ne halli ne kabil hareketlerin var. Necati ta... mektep sıralarından beri memleket ve millet aşkıyla kalbinde yangınlar tutuşturan asil Necati 1310 tevellütlü benden iki yaş küçük Necati, bu vatanın daha kendisinden lâekul 30 sene hizmet beklediği ve umduğu Necati ansızın ölüyor ve tabiatla küçük bir kıpırdanış bile hissedilmiyor. Bu ne nankör ne hissiz ne melun varlıktır? Bu ne alçak mükevvenattır ki titremiyor sarsılmıyor batmıyor. Necati nasıl ölür? Heyhat o da bizim gibi bir fani, o da bizim gibi etten kemikten ve kandan mürekkep bir mevcudiyet değil miydi? O da ölecekte onun ölümü de tabiatın hissizliği ve sessizliği karşısında alelade bir şey olacaktı. Fakat ecelin kanlı eli bu pulat gibi kahraman faziletli gence nasıl kıydı? İşte buna ızdıraplar içinde lanethanım. Necati'nin ölümünü bütün Türk vatani matemlerle karşılayacaktır. Necati bu memleketin çok candan, çok samimi bir hizmetkârı idi. Ne yazık ki gençliğine doymadan, hizmetinden bu millet daha uzun seneler istifade ettirmeden aramızdan çekildi gitti. Necati'nin ölümüne mi kara bahatınıza mı ağlayalım? Vah zavallı Necati, vah biçare talihimiz” açıklamasını yapmıştır. ⁴⁰

³⁹ *Abenk*, 2. Kanun 1929

⁴⁰ *Hizmet*, 2 Kanunusani 1929

İzmir'in fikir hayatı içinde ayrı bir yere sahip olan ve içinde yazı yazan kalemler nedeniyle İzmir'in kültür ve edebi hayatına ışık tutan Fikirler Dergisi de Mustafa Necati'nin ölümünü uzun uzun konu edinmiştir. “Zavallı Necati Bey” başlığının altında Mustafa Necati şu cümlelerle tanımlanmıştır: “O bir çok meziyetleri varlığında cem etmişti; kudretli bir teşkilatçı, yüksek bir hatip ve bunların hepsinin fevkinde temiz bir insandı. Milletlerin tarihinde inkılapların yetiştirdiği insanlar olduğu gibi inkılapları yaratan insanlar vardır. Necati Bey'de her iki meziyet vardı. Faal, iradeli, inkılapçı, yürüdüğü ve yaşadığı yerlerde daima fazilet izleri bırakan merhum; halkın içinden sıyrılmış, azmi, iradesi, hitabeti ve cevvaliyetiyle kendi kendine inkılap ve Vekâlet sandalyesine çıkmıştır. İnkılap tarihi bu İzmir çocuğu için ayrı bir safha kaydedecektir. Maarif inkılabı Necati isminin bir ifadesidir. Tedrisatın bugünkü sistemleri, muallimlerin nail olduğu refah, asri prensiplerin kuvvetli bir nusg gibi maarif hayatına girmesi hep bu inkılapçı gencin yüksek eserleridir.

Türk inkılabı Necati Bey'in ölümüyle kıymetli bir âmil kaybetti ve ölüm onun çok genç yaşında karşısına çıktı.

Bugünden itibaren tarihin malı olan merhum terbiyesiyle meşgul olduğu neslin karşısında en iyi bir seciye misaliydi.

İnkılabın bütün devirlerini yaşayan merhum, tarihte nadir kimselere müyesser olan temiz bir kalple gözlerini hayata yumuyor. Onun içindir ki ölümünde de büyük görünüyor. ⁴¹Bir başka kalem olan Ahmet Hikmet “Necati İçin” yazısında: “Onun ölümüne dair yazı yazarken kalemi duranlardan biri de benim. Ölüm onu nasıl aldı yahut nasıl gitti bilmiyorum? Bu çelik insan erimiş bir mum gibi nasıl döküldü, bu tunç iradeli adam bir kâğıt gibi nasıl yanıp kül oldu, ne facialı bir sessizlikle Necati yok olup gitti, hâlâ kendi kendime bunları soruyorum. Heyhat...bir tek cevap almaksızın ve acı hakikat çehresini bir lahza değiştirmeksizin...

Ölüm, hatıraları şuurun en gizli yerlerinden birer birer bulup çıkarıyor. Onun her hatırasını andıkça, eyvah diyorum; herkesin candan bir arkadaşı olan Necati'den başka, Türk inkılabının zaferine mevcudiyetini vakfetmiş Necati'yi kaybettik.

Onu Anadolu'nun ücra şehirlerinde, İstiklâl Mahkemelerinde reis olarak gördüm. Türk askerlerine karşı bir cezacı olmaktan ziyade, bir telkinci, bir terbiyeci ve bir kalp avlayıcısı idi. Vazifesinden kaçmış bazı gafil kardeşler onun sihirkâr sözlerini dinledikten sonra yeni birer vicdan kazanmışlar gibi takipsiz, tekitsiz cephedeki vazifelerine koşuyorlar ve cepheden Necati'ye gönderdikleri mektuplarda:

- Efendi artık İzmir'i almadan dönmeyeceğiz diyorlardı.

Onu Kastamonu'da, Ilgaz eteklerinde hain Pontusçulara Türk'ün içtimai vicdanından kopup gelen ateşli sözleri söylerken dinledim:

-Türkü öldürmek isteyenler öleceklerdir diyordu.

Onu pek yakında şahsen hasta muallimler için tedavi müesseseleri açarken görüyoruz. Çok köylülerin cebinde Necati Bey'in mektupları vardır. Anadolu

⁴¹ *Fikirler Dergisi*, 1 İkinci Kanun 1929, Cilt 2, Sayı 31

köylüsünden bu kadar çok şahsi dostu olan kimseye rast gelmedim. Bir gün bana yalnız yüz elli köylü nine, dede dostuyla muhabere ettiğini söylemişti.

Aziz Necati, sen yalnız Türkün necati içindin.⁴²

Asım İsmet ise kaleme aldığı yazısında: “Necati Bey’in ölümü bütün memlekette derin bir teessür hasıl etti. Bu vakitsiz ölüm, kara bir bulut gibi her tarafı sardı. Denilebilir ki bu feci akıbet karşısında Necati Bey’i tanıyanlarla, tanımayanların teessürü bir oldu.

Bu tahammülsüz ızdırıp nereden geliyor? Derin hürmet ve daha geniş hatıralarımızdan mı? Kimse bilmiyor.

Hakikat olan bir şey varsa, o da bu ölümün kalplerimizde büyük bir yara mevcutmuş gibi büyük acılar ve sızılar uyandırmasıdır.

Kaydetmeliyiz ki Necati Bey birçok müstesna meziyetleri varlığında toplamış bulunuyordu.

Bazı insanlar vardır ki, içtimai hayatın basamaklarında yükseldikçe gururları da artar.

Bunlar mazilerini inkâr etmeyi bir meziyet addederler. Yükseldikçe halkla alakâlarını keserler. Hissi ve fikri bir dalaletin esiri olarak bütün kuvvet ve şerefi mevkilerinden alırlar, gurur ve hodbini bunların evsaf-ı mümeyyizelerini teşkil eder.

Necati Bey’de bu kaba ve manasız gururdan hiçbir eser yoktu. Halkın içinden doğan ve hâkim sevgisiyle vekâlet sandalyesine yükselen Necati Bey mesai ve istikbalinin önüne açtığı geniş sahalarda, ilerledikçe daha mütevazi oldu. Denilebilir ki maddeten yükseldikçe manen halka indi. Bunun içindir ki bu ölüm karşısında teessürümüz bu kadar derin ve geniş görünüyor.

İnkılapçı sıfatıyla Necati Bey eşsiz bir şahsiyetti. Bir arkadaşımızın dediği gibi bu cezri ve muazzam inkılaplar içinde hiç yorulmadan, nefes almadan sönmez bir aşk ve tükenmez bir gayret ve kuvvetli gaziyi ta sonuna kadar takip etti. Mazinin karanlık, boğucu ve skolastik ırfanını temsil eden medreseler, müphem ve karışık programlarla muhtelif eller tarafından idare olunan mektepler onun mesaisiyle birlik çatısı altında toplandı. Necati Bey inkılap yolunda gayri mümkün görünen şeyleri esrarengiz bir buluş ve çalışma ile mümkün kılan bir iradeye, heyecana, dikkate ve bunların fevkinde eşsiz bir takip hasletine malik bulunuyordu.

Sempatik, mütevazi, cidalci Necati Bey inkılabın mücadele ve muvaffakiyet safhalarında bir faaliyet misaliydi. Maarifimiz Necati Bey’in varlığında bütün muvaffakiyet ve şerefini kendisine borçlu olduğu bir inkılapçı kaybetti. Maarifimiz ve inkılabımız için ne büyük bir ziya “ifadeleriyle onun inkılapçı ruhuna vurgu yaparak ölümüyle birlikte eğitim ve inkılabın ne büyük bir kayba uğradığını anlatmıştır.

---

⁴² *Fikirler Dergisi*, 1 Şubat 1929, Cilt 2, Sayı 32

Yine İzmir basınının önemli isimlerinden olan Haydar Rüştü “Necati’ye ait hatıralarımdan bahsetmemi bana da teklif ettiler. O aziz arkadaş ile beraber yürüten hayatımızda o kadar çok hatıralar, vakalar var ki bunların hangisini intihap edeceğimi takdir edemiyorum. Necati o yaradılıştaki bir adamdı ki her hareketinde, her adımında, her sözünde silinmez bir hatıra izi bırakırdı. Bunlardan bir tanesini ayırıp ortaya koymak öbür hatıralarını gücendirir diye korkuyorum. Ben Necati’nin ölümüne hâlâ inanamıyorum. O korkulu rüyayı gördüğüm günden beri onun için bir kelime bile yazmadım, yazmadım.

Ben onun için olan matemimi, onun ölümüne inanmamak ve onun için tek kelime yazmamak suretiyle tutuyordum. Bu kararımı bugün de, yarın da bozmayacağım.

Necati’ye ait hatıralarımdan bahsedebilmek için çok büyük bir kuvvet sarf etmek icap ediyor. Bu kuvveti ben kendimde bulamıyorum. Kaderin indirdiği siyah ve demir yumruğun zelzeleleri ile sarsılan mevcudiyetimden fazla bir şey beklememesini Fikirlerin aziz tahrir ailesinden çok rica ederim. Ah Necati!” diyerek yazı yazamayacak bir durumda olduğunu ifade etmiştir.⁴³

Fikirler Dergisi’nde Mustafa Necati’nin ölümünün ardından duygularını dile getiren bir başka isim de M. Turgut’tur. Yazısında şu cümlelerle Necati Beyi anlatmıştır: “Necati öldü. Bu kara haber elektrik süratıyla bir anda İzmir’e baştan başa yayıldı ve kalpleri yaktı. Rubu asırdan beri yakından tanıdığım Necati öldü. Mektep hayatında Necati çalışma, uğraşma timsali idi. Eski zaman terbiyesinin sahte tavırları onda görülmezdi. Mektepten sonra muallimlik, avukatlık hayatı hep o enerji, hep o neş’inin tezahurati idi.

Türklük cereyanı, memleket işi, bu bahislerin, bu faaliyetlerin samimi, sadık bir bendesiydi.

Memleket düşman istilasına uğramış, en kuvvetli kalplerde bile ümit kalmamış, ortalık zulmetler içinde yüzüyor, Necati bunlara kanar bir ruh mu taşıyacaktı? Hemen koştu, nur ve ziya aradı, reha ve ümit duygularıyla beslenebilecek ilham menbaları aradı ve buldu. Anadolu, Türk Anadolu, ona koşan bu seciyeleri, bu yüksek duygulu çocuklarını öksüz mü bırakacaktı?

Büyük Gazi bunlardan tunç çehreli pulat sineli müdafaa kal’aları meydana getirdi. Bin türlü mahrumiyetlerle, korkularla. İzmir’den, şağil düşmanın pençesinden kaçan Necati üç sene sonra buraya ve mehip bir galip olarak gelmişti!

Halâstan sonra inkılap başladı. Bu İzmir çocuğu yine faaliyet başında! Önce en tatlı hayat, en mes’ut hayat zaten bu idi. En çok yorulduğu zaman işsiz faaliyetsiz kaldığı zamanlar olurdu. Şimdi ebedi habikahında faaliyetsiz nasıl rahat edebilir?

Necati, kin bilmeyen bir İzmirli’ydi. Ondan en büyük iyilikleri, ona fenalık yapanlar yahut yapmak isteyenler görürdü.

---

⁴³ *Fikirler Dergisi*, 1 Şubat 1929, Cilt 2, Sayı 32

Ona yapılan her hangi bir rica, bir müracaat, imkânı meşru cephesi olduktan sonra mutlaka müsbet bir netice alırdı. Necati hayırhahlığın timsali idi. İzmir ve Türkiye şimdi bu büyük ve kıymetli uzvunu kaybetmiş bulunuyor.

Necati için her taraftan kopan yas ve acı feryatların sebepleri bunlardır.

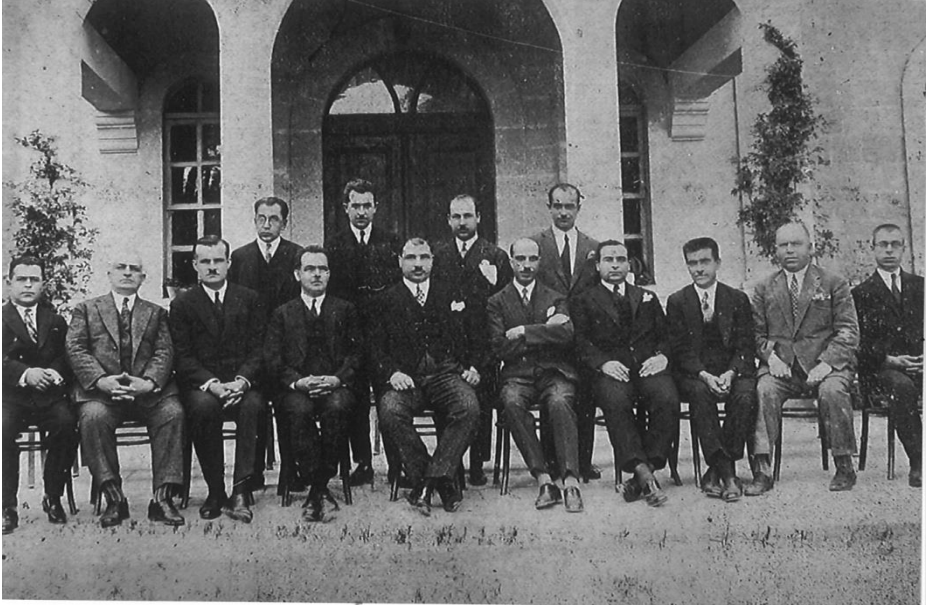
Hayat ve dünya! Beşeriyetin binlerce senedir halledemediği bu muammanın, bu sırrın yegâne ma'lum ciheti budur: Uful edenlerin arkasından ağlamak!

Necati için de biz bundan başka bir şey yapabiliyor muyuz?⁴⁴

Mustafa Necati, İzmir basınından bir kaç örnek vermekle yetindiğimiz metinlerden bile kolayca anlaşılacağı üzere bütün Türkiye'de iz bırakarak hayatını kaybetmiştir. İzmir ona veda ederken sayısız hizmetlerine ve başarılarına vurgu yapmış olsa da esas olarak onun samimiyetinin, Öğretmenlik mesleğine ve öğretmenlere duyduğu sevginin, sıcakkanlılığının altını çizmiştir, ailesinin, evinin bir ferdini uğurlar gibi onunla vedalaşmıştır.

---

⁴⁴ *Fikirler Dergisi*, 1 Kanunusani 1929

Kaynaklar

Gazeteler ve Dergiler

Açıksöz
Ahenk
Anadolu
İzmir'e Doğru
Fikirler
Hakimiyet-i Milliye
Hayat
Hizmet
Yeni İzmir

Araştırma Eserler

- Aksoy, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul 1986
- Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara 1998
- Arıkan, Zeki, "Mustafa Necati'nin Mütareke'deki Yazıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 24, (Temmuz 1992)'den ayrı basım
- _____, "Kuva-yı Milliye'nin Sözcüsü: İzmir'e Doğru", *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, Ekim 2010, Sayı 145,
- Aybars, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt I-II, İzmir 1988
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Hayatım*, İstanbul 1998, s
- Baran, Tülay Alim, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, İstanbul 2001
- _____, *Mustafa Necati'nin Söyledikleri*, Ankara 2008,
- _____, "Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından Vasıf Çınar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 49, Mart 2001
- Başar, Erdoğan, "Cumhuriyet Devri Türk Eğitiminde Mustafa Necati'nin Yeri", *Milli Kültür*, Sayı 88 (1991)
- Coşar, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul (tarih yok)
- Eski, Mustafa, *Kastamonu Basınında Milli Mücadele'nin Yankaları*, Ankara 1995
- _____, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*, Ankara 1990
- Okan, Kenan. *Mustafa Necati*, Milli Eğitim Bakanlığı Plan ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Aralık 1981
- Önder, Ahmet, (Darende Kültür Derneği adına derleyen), *Mustafa Necati Bey ve İstiklâl Mücadelesi Hatıraları*, Ankara 1953
- Şapolyo, E. B. "Mustafa Necati (1894-1.1.1929)", *Türk Kültürü*, VIII/87(1970)

HER ON İZMİRLİ'DEN BİRİNİN HOCASI FUAT EDİP BAKSİ'NİN İZMİR GEZİ YAZILARI

Yasemin Mumcu*

Fuat Edip Baksı ya da asıl adıyla İbrahim Fuat Baksı 1912 yılında birçok ünlü şair ve yazarın yetiştiği tarihi şehir Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir.¹ İbrahim Fuat olan adını Fuat Edip olarak değiştirmesi lise yıllarına rastlar. Edebiyata merakını ve bu alandaki yeteneğini fark eden lise öğretmeni Edip adının ona çok uygun olduğunu söyleyince o da Fuat Edip adını kullanmaya başlar.

Fuat Edip'in babası uzun yıllar Mardin ve çevresinde mutasarrıflık yapan Mustafa Münir Efendi'dir. Annesi Bedriye Hanım ise tahsili olmadığı halde güzel konuşan, geleneksel kültürü hazmetmiş, hoşsohbet ve nüktedan bir kadındır. 8-9 yaşlarındayken babasını kaybeden Fuat Edip annesi ve dayısı tarafından büyütülür. Mardin belediye başkanı olan dayısı Şehmuz Namık'ın evine gelen saz şairlerinden ilk şiir zevkini alır. Saz şairleri halk kültürünün bütün özelliklerini sazları yardımıyla dile getirmişler, kendilerini büyük bir hayranlıkla dinleyen Fuat Edip'in içinde halk şiirine karşı derin bir sevginin uyanmasına sebep olmuşlardır.

Elâzığ Erkek Muallim Mektebi'nden mezun olduktan sonra öğretmenliğinin ilk yıllarında Safranbolu ve çevresinde görev yapan Baksı İstanbul Üniversitesi'nde fark derslerini vererek Türkçe öğretmeni olur ve 1937'de İzmir Erkek Lisesi'ne tayin edilir. Hayatında ilk kez geldiği İzmir'e gönülden bağlanan ve bir daha ayrılmayı hiç düşünmeyen Baksı "Her 10 İzmirliden birinin hocası" olarak nitelendirilmektedir. Yaklaşık 30 yıllık öğretmenliği boyunca aralarında sanatçılar, şairler, bestekârlar, gazeteciler bulunan binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Dinçer Sümer, Mustafa Şerif Onaran, Necip Mirkelamoğlu, Cevat Kurtuluş bu isimler arasındadır.

İzmir'e geldiği 1937'den itibaren ölümünden iki yıl öncesine yani 1972'ye kadar değişik gazete ve dergilerde 300 civarında şiir, 19 roman tefrikası, hikâyeleri, edebi fıkraları, kitap eleştirileri ve gezi yazıları yayımlanmıştır. Şiir kitapları arasında özellikle son eseri *İzmir Destanı* dikkati çeker. Serbest nazımla yazılmış 22 şiirden meydana gelen bu eserde Hz. İsa'dan önceki dönemlerden İzmir Fuatı'nın açılışına kadarki İzmir tarihi anlatılmıştır.

---

* Prof. Dr., İKÇÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hanifeyasemin.mumcu@ikc.edu.tr

¹ Doğum yeri aslında Mardin'dir; ancak o yıllarda Mardin Diyarbakır'a bağlı olduğu için biz de bu şehri doğum yeri olarak kabul ediyoruz. Fuat Edip Baksı'nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Yasemin Mumcu, *Bir bahar akşamı... Fuat Edip Baksı Hayatı- Sanatı- Eserleri*, İstanbul 2008.

Çok yönlü bir şahsiyet olan Baksı 1937'de gelip bir daha ayrılmadığı İzmir'de güzel sanatların diğer dallarıyla da ilgilenmiştir. En büyük arzusu İzmir'in layık olduğu şekilde bir "sanat merkezi" haline gelmesidir: "Öyle sanıyorum ki İzmir yetiştirdiği kıymetlerle, manevi varlığını yavaş yavaş ortaya koymaktadır. Bu güzel ilimiz yalnız üzüm, incir ihraç eden bir limandan ibaret olmadığını artık ispatlamış bulunuyor. İzmir'in mazisine yaraşır biçimde bir sanat merkezi niteliğini kazanacağına inanıyorum."²

Baksı'nın İzmir'de radyonun kuruluşunda da büyük emekleri vardır. O yıllarda Belediye başkan yardımcısı olan dostu Rüştü Şardağ'la birlikte sabahlara kadar çalışmış ve o zamanki adıyla Belediye Radyosu'nun 15 Mart 1951'de yayına geçmesini sağlamıştır.³ Güzel sanatların hemen her dalıyla ilgilenen Fuat Edip'in ilgi alanlarından biri de tiyatrodur. Onun ve Rüştü Şardağ'ın girişimleriyle İstanbul'un önemli tiyatro toplulukları İzmir'e gelerek çok sayıda oyun sergilemiştir.

Fuat Edip aynı zamanda İzmir Halkevi'nin Dil, Tarih ve Edebiyat komitesinde de yıllarca çalışmış, edebi şahsiyetler üzerine konuşmalar yapmış, halk edebiyatını aydınlatıcı bilgiler vermiş ve Halkevi adına çevrede gezilere çıkmıştır.

Rüştü Şardağ'ın kızı Sabah Şardağ'ın ifadesiyle "gündelik hayatını sanat gibi yaşayan" Fuat Edip Baksı 30 Kasım 1974'te bağırsak kanseri nedeniyle 62 yaşında vefat eder.

Edebiyat Anlayışı

Fuat Edip'e göre Türk halk edebiyatı engin bir denizdir ve bir milletin edebiyatı incelenirken halk verimlerinin önemle gözden geçirilmesi gerekir. Kemalizmi ifade eden altı oktan biri halkçılıktır ve Atatürk'ün içinden doğduğu ve kendine her yerde, her zaman güvendiği ve güvencediği halk; en canlı enerjinin, en heyecanlı duyguların mükemmel örneğidir.

Halk edebiyatı ile ilgili olarak bir yazı serisi hazırlayan Fuat Edip, bu konuyu "Halk Şiirimizin Değeri", "Halk Şiirlerinde Vefasızlık ve İstıraptan Şikâyet", "Tabiat ve Yurt Güzelliği", "Derin Sevgilerin Güzel İfadeleri", "Halk Zekâsının Aynası Atasözleri", "Masal ve Hikâyelerimizin Karakteri" ve "Halk Hikâyelerinde Motifler" başlığı altında bölümlere ayırmış, kısa bilgilerle beraber halk şiirimizden o konuyla ilgili örnekler vermiştir.⁴

---

² Mumcu, *a.g.e.*, s. 35.

³ Radyonun açılışında resmi bir görevi olmadığı için arşiv çalışmalarında buna dair bir bilgiye ulaşamadık. Bu bilgi Rüştü Şardağ'ın kızı Sabah Şardağ'dan alınmıştır.

⁴ Baksı, "Halk Edebiyatı Üzerinde 1-7", *Vatan*, nr. 1209-1253, 14 Nisan 1944-28 Mayıs 1944. Fuat Edip *Vatan*'da aralıklı olarak çıkan bu makaleleri 1946 yılında *Halk Edebiyatımızın İçyüzü* adıyla ve bazı değişiklikler yapmak suretiyle kitap haline getirmiştir.

Fuat Edip, halk edebiyatı ve halk kültürüyle ilgili olarak “Efelik Tarihinden Altın Yapraklar” başlığı altında da bir yazı serisi hazırlamış⁵ ve bu serinin Gökçen Efe'yle ilgili bölümlerini aynı yıl kitap halinde neşretmiştir. Yazar ayrıca “Seçme Halk Şiirleri” başlığı altında konularına göre tasnif ettiği şiirlerle örneklendirdiği uzun bir yazı serisi de hazırlamıştır.⁶ Sevda şiirleri, ıstırap kaynağı olan gurbet şiirleri, naz ve eda şiirleri, felekten şikâyet, yurt sevgisi, mertlik şiirleri, alaylar, ağıtlar bu serinin alt başlıkları arasındadır.

Fuat Edip Baksı'nın benimsediği memleket edebiyatının da etkisiyle yazdığı eserlerdeki amacı; sevinci ve ıstırapı ile bütün memleketi dile getirmektir. Halkı, halkın yaratılarını bu kadar önemseyen şair/yazarın onları daha yakından tanımak ve tanıtmak amacıyla geziye çıkması ve izlenimlerini yazıya aktarması da kaçınılmazdır. İzmir çevresine yaptığı bu geziler daha önce de belirttiği üzere İzmir Halkevi adınıdır.

“Ulus devlet açısından öncelikli olan, farklı dinsel ve kültürel özelliklere sahip unsurların bir an önce farklılıklarından kurtularak ortak değer etrafında, yani ulus kimliği altında bütünleşmesidir. Bu doğrultuda imparatorluktan ulus devlete geçişte, ortak değerler etrafında kaynaşmış bir kitle oluşturabilmek için milli devletler, kolektif kimliği ön plana çıkartan etkinliklere girişirler. Kolektif kimliğin üretilmesinde Türk Ocakları ve Halkevleri önemli bir işlev görmüştür. Toplum bilinçlendirme amacıyla eğitilmiş zümrelerin örgütlediği ve içinde yer aldığı Türk Ocakları; öncelikle Türk Dili, Türk tarihi ve Türk kültürü üzerinde çalışmalarda bulunarak Türk kimliği etrafında ortak değerlere bağlı bir ulus oluşturma çabasına girişmişlerdir. (...) 10 Nisan 1931'de Ankara'da toplanan Türk Ocakları'nın olağanüstü kongresinde CHF'na katılma kararı alınır. Yaklaşık 10 ay sonra (19 Şubat 1932) kurulan Halkevleri de işleyiş ve faaliyetleri bakımından Türk Ocakları'na benzerlik gösterir.”⁷

Güzel sanatlar, temsil, spor, kütüphane ve yayın, köycülük, müze ve sergiler gibi şubeleri olan Halkevlerinin en önemli kollarından biri de Dil, edebiyat ve tarihtir. Bu şubenin görevleri; bulunduğu yerin genel bilgisinin artmasına, Cumhuriyet ve inkılap prensiplerinin kökleşmesine, ülke sevgisinin, vatandaşlık görevleri duygusunun yükselmesine yarayacak konularda konuşmalar, konferanslar, törenler hazırlamak; Türk dilinin bugünkü yazı ve edebiyatta kullanılmayan; fakat halk arasında yaşayan kelimeleri, atasözlerini, milli masalları araştırıp toplamak; milli tarihin mahalli devrelerini ve bilhassa eğer varsa yöredeki göçebe Türk aşiretleri arasındaki Türk gelenek ve göreneklerini incelemek; dergi çıkarmak veya çıkan dergi ve gazetelerde yukarıda belirtilen amaçlara yönelik yazılar yazmak şeklinde

⁵ Baksı, *Vatan*, nr. 1132-1146, 28 İkincikanun 1944- 11 Şubat 1944.

⁶ Baksı, *Yeni Asır*, nr. 14072-14107, 8 Mart 1950- 12 Nisan 1950.

⁷ Mithat K. Vural, “Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Kültür Etkinlikleri”, *İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih II. Cilt*, İzmir 2013, s. 215.

belirtilebilir.⁸ Halkevinin en önemli şubelerinden biri olan Dil, edebiyat, tarih şubesinin üyeleri yurt gezileri yaparak hem gittikleri yer ve orada yaşayan insanlar hakkında bilgi sahibi olmuş ve bunları yazılarında paylaşmış, hem de gittikleri yerdeki insanları bilinçlendirmeye gayret etmişlerdir. İzmir Belediye Meclisi'ne giren ilk kadın Hasene Nalan da İzmir Halkevi'nin programı çerçevesinde Adana'ya 5 günlük bir geziye çıkmış, bu kent ve insanları, yaşayışları, âdet ve gelenekleri hakkında gözlemlerde bulunarak bunları okuruyla paylaşmıştır.⁹

Kemalizme gönülden bağlı olan ve “Köylüyü çok muhterem bilen bir evlat olarak onların kanını taşıdığına inanan” Baksı, yazdığı her şeyde onları anlatacak, onların dertlerine ortak olmaya çalışacaktır. Tanzimat'ta başlayıp günümüze kadar gelen halk kaynaklarına dönme ve edebiyatın temelini halk edebiyatından alma düşüncesine bağlı olan Baksı'ya göre halk kültürüne ait her unsur çok değerlidir. Örneğin Gökçen Efe'yi anlattığı küçük eserinde “Türk köylüsünün derinliklerine varılmamış iç âleminin bir özelliğini ortaya koymak” amacıyla olduğunu belirtmiştir. Türk köylüsünü daha yakından tanımak, onun özelliklerini, güzelliklerini okura tanıtmak amacıyla olan yazar İzmir Halkevinin Dil, edebiyat, tarih şubesinin düzenlediği geziler sırasında Ödemiş, Bayındır ve Tire'de gözlemler yapar ve bu gözlemlerini *Vatan* gazetesinde “Bozdağ Eteklerinde” başlıklı bir yazı serisiyle yayımlamıştır.

Ödemiş

İzmir çevresinde yaptığı gezilerin ilk durak yeri Ödemiş'tir. Fuat Edip Baksı “Ödemiş yolundayız... Tren İstiklal mücadelesinin destanlar yaratan topraklarından geçiyor. Yüzü kadar sesi de yanık bir köylü delikanlısı, adı dillerde gezen bu diyar kahramanlarının içli türkülerini çağırmakta...”¹⁰ sözleriyle yazısına başlar. Ödemiş pazarının kurulduğu gün orada bulunan Baksı'nın dikkatini kahvelerin çokluğu çeker ve bunun sebebinin sorar. Aldığı cevap kahvelerin birer iş bürosu olarak kullanıldığı ve orada toplanan insanların bir hafta sonraki pazarın hazırlığını yaptığı şeklindedir. Gerçekten de kahvede oyun oynayan tek bir kişi bile yoktur.

Ertesi gün görüştüğü isim Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun babasının çıkarlarından İsmail Coşar olur. Onu dükkânında ziyaret eden Baksı, Saraçoğlu, çocukluğu ve babası hakkında bilgiler alır.

Kahramanlık hikâyelerini dinlediği Ödemiş efelerinin sazlarını da dinlemek isteyen Baksı için ertesi akşam bir Ödemiş gecesi düzenlenir. “Yaman bağlama çalan” Kâhya ile “çarşafı ve saf bakışlı bir kadın” olan Kara Fatma atışmaya başlarlar.

⁸ Prof. Dr. Kenan Olgun, *Türkiye'de Halkevi Gerçeği*, Ankara 2019, s.57.

⁹ Hasene Naşan ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Yasemin Mumcu, “Sağlık Cemiyetlerinin Gönüllü Emekçisi, Aydın Bir Kadın Yazar: Hasene Nalan”, *İzmir'de İz Bırakmış Öncü Kadın Yazarlar*, (Ed. şerife Çağın), İzmir 2021, s. 131-156.

¹⁰ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden –Başvekilimizin Hayatından Canlı Sayfalar”, *Vatan*, nr. 673, 20 Ağustos 1942, s.2.

Kâhyanın bağlaması ve Kara Fatma'nın tefi eşliğinde devam eden atışmaları Fuat Edip not eder. Sadece atışmalarla geçmez o akşam. Ödemiş sazcuları birçok koşmalar, türküler de söylerler. Bu akşamdan çıkardığı sonuç ise halkın öz sanata verdiği yüksek değerdir.¹¹

Ödemiş'in gezmeye, görmeye değer yerlerinden biri de Bozdağ'dır. Meşhur Bozdağ gösterişli olduğu kadar aynı zamanda bir şifa yurdudur. Köylülerin ifadesine göre ince hastalığa tutulmuş yurttaşlar, Bozdağ'ın çamlı yeşilliklerinden ve sıhhat dolu havasından çok faydalanmaktadırlar. Bozdağ aynı zamanda o bölgede yaşayan insanların her zaman sırtını dayadıkları bir güç de olmuştur. Efeler, yurt işgal edildiğinde sırtlarını Bozdağ'a dayamışlar ve büyük işlerin kararını burada vermişlerdir. Diğer zamanlarda da Bozdağ, keskin ve sert rüzgârları keserek Ödemiş'te verimin fazla olmasını sağlamaktadır.¹²

Gezilere devam eden Fuat Edip, fırsat buldukça gördüklerini, öğrendiklerini kâğıda geçirmektedir. Yanında bulunan halk şairleri İbrahim Kâhya ile Hamit Sabancı da mini mini bağlamalarını çalmaya devam ederler. Bu ezgilerini dinlerken aklına gelen düşünceler ise şöyledir: “Türk köylüsünün anlaşıldıkça derinleşen ruhunu, kayada başka, çakılda başka türlü ve kumda başka türlü akan duru bir suya benzetirim.”¹³

Bayındır

“Türk köyünü yakından tanımak ve bağrında taşıdığı insanların derin ruhunu iyiden iyiye kavramak için, sıra sıra dağlar, bozkırlar ve yemyeşil ovalar aşmak lazımdır. Aynı çatı altında, aynı yastığa baş koymanın ve dibi çamurlu bakraçlardan ayrı içmenin ne demek olduğunu Anadolu'yu gezenler bilir. Gücümüzü varlığına borçlu olduğumuz Türk köylüsü ile öz gönülden konuşmak fırsatını veren son folklor gezisi, bana, kitapların yazmadığı yeni bilgiler bağışladı. Bir kere daha inandım ki, her işimizde olduğu gibi sanat ve edebiyatta da ‘kendimize dönmek’ten başka çare yoktur”¹⁴ diyen Fuat Edip Baksı'nın bir diğer durağı Bayındır olur.

Bayındır'ın Kızılcaova köyünde Tahir Çavuş'la karşılaşan Baksı, hayatının 14 yılını Yemen çöllerinde savaşarak geçiren Çavuş'un hikâyesini öğrenir. “Yemen'de hayatının 14 yılını ve hayatının ilkbaharını geçiren Tahir Çavuş, çektiği azapların sonsuz acısını hazin bir eda ile çağırıldığı bir türküde açığa” vurur. Bu türküyü okurlarıyla paylaşmadan önce şu yorumu yapar: “Türkün bariz hususiyetlerinden biri de ana diline karşı gösterdiği derin ve çözülmez bağlılıktır. Bütün yabancı tesirlere

¹¹ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden –Ödemiş Sazcuları”, Vatan, nr. 677, 24 Ağustos 1942, s. 2.

¹² Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- Ferman Padişahın Dağlar Bizimidir”, Vatan, nr. 684, 31 Ağustos 1942, s.2.

¹³ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- Çakırcalının Ölümü ve Türküsü”, Vatan, nr. 706, 22 Eylül 1942, s.2.

¹⁴ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- Yemen Çöllerinin İçli Türküsü”, Vatan, nr. 680, 27 Ağustos 1942, s. 2.

rağmen, Türk, bu aziz atalar mirasını mukaddes bir emanet gibi korumasını bilmıştır.”

Gene gönül ezildi mi?

Tabur yola dizildi mi?

Ana benim kara yazım

Çöl Yemene yazıldı mı?..

Dörtlülüğüyle başlayan türküyü dinleyen Baksı'ya göre Türk köylüsü, icap ettiği zaman, savaşmasını çok iyi becerdiği gibi, içli gönlünü derinden derine konuşturmasını da aynı kudretle başarabilendir...¹⁵

Gezi sırasında ilgisini çeken kişilerden biri de Bayındır'ın Falaka köyünden seksen yaşlarındaki Mustan Emmi'dir. Şam'ı, Halep'i, Tunus'u, Cezayir'i dolaşan Mustan Emmi'nin katılmadığı savaş neredeyse yok gibidir. Sırtı kamburlaşmış, dişleri dökülmüş bu köylü her şeye rağmen feleğe karşı duruşunu nükteli sözlerle devam ettirmektedir. Ondandır da Cezayir'le ilgili bir türkü dinledikten sonra Fuat Edip oradan ayrılır.¹⁶

Bayındır'ın ismini vermediği bir köyüne de yolu düşen Baksı'ya göre “Türk köylüsü candan inandıklarına evinin kapısı gibi gönül kapısını da ardına kadar açıyor. Fakat yabancılık duydu mu bu kapıya çatık kaşlı bir kilit vurmasını da bilendir.”¹⁷ Memleket edebiyatı düşüncesine bağlanan ve bunu eserlerinde her fırsatta dile getiren şair/yazarlar Cumhuriyet ilkelerinin yerleşmesini sağlamak adına dün ile yani Cumhuriyet öncesi ile bugünü yani cumhuriyet sonrasını sık sık karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Fuat Edip de gezi yazılarını kaleme alırken Türk köylüsünden yola çıkarak dün-bugün kıyaslamasını şöyle yapar: “Dün’ü hatırlıyorum. Osmanlı münevveri ayrı bir âlem, Osmanlı köylüsü başka bir cihandı. Yukarısı aşağıya karşı sağır, aşağısı yukarıya karşı dilsizdi. Sultanlar gününün hocası asla kavrayamadığı din kitaplarının işine gelen tefsirlerini yaparak cennet ve cehennem masalları anlatır, köylüyü de öyle soyardı. Sultanlar gününün hükümet adamı kanun adını verdiği keyfine uyararak köylüyü öyle soyardı. Ve yine sultanlar gününün eşkıyası kara taşa bilemediği palaya ve omzundan eksik etmediği Martine güvenip zorbalığı ele alarak köylüyü öyle soyardı. (...) Çünkü eskiden şehir bir tuzak ve şehirli pusuda bekleyen kurnaz bir aldatıcı idi. Çünkü eskiden okumuş adam her işin dalaveresini öğrenmiş ve her zaman kitabına uydurmasını bilendi. (...) Bugünkü açık hakikat: Türk köylüsünün layık olduğu mertebeye yükseltilmek istendiği ve geçmiş zamanlardaki ayrı-gayrılığın ortadan kalktığıdır. İşte önümüzdeki bir yığın köylünün bakışlarıyla, halleriyle ve sözleriyle bize gösterdiği yakınlık...” Bu köyde karşılaştığı 85 yaşındaki

¹⁵ A.g.y.

¹⁶ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- Bayındırılı Mustan Emmi...”, Vatan, nr. Nr.695, 11 Eylül 1942, s. 2

¹⁷ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- İhtiyar Köylünün Atatürk'e Hasretü”, Vatan, nr. 753, 10 2.Teşrin 1942, s.2.

Durmuş Dayı'nın tek isteği Atatürk'ü görebilmek ve ellerini öpebilmektir. Ama bunu gerçekleştirememiştir. Atatürk'ün ölüm yıldönümü için kendisinin kaleme aldığı bir şiiri okuduğunda Durmuş Dayı bu mısraları gözleri yaşararak dinler. Onun bu hali ise Baksı'da şu duyguları uyandırır: “Bayındır'ın bir köyünde yaptığım bu konuşma, bende büyük bir sevinç yarattı. Bu sevinç, yüce Atatürk'ün eşsiz şahsiyeti etrafında milli bir destanın kurulmaya başladığı müjdesidir. Daha dün, ebediyete karşı ölmez Atatürk'ün gözlerinde şimşekler çaktığını söyleyen ve aziz başını bir yanardağa benzeten Türk muhayyilesi, asırlar geçtikçe kim bilir ne zengin destanlar yaratacaktır.”¹⁸

Bayındır'ın pek çok köyündeki tetkiklerini bitirip İzmir'e dönmeye hazırlanan Baksı'ya Bayındır ılıcalarını da mutlaka görmesi gerektiği söylenir. Ilıcalar dağlarla çevrili bir ağaçlığın içindedir ve ortasından çağiltılı bir su akmaktadır. Ilıcaların bulunduğu yeri fevkalade güzel olarak nitelendiren Fuat Edip'in gözünde işletme çok iptidaidir. “Yıkılacak yerler dar ve iç bunaltacak kadar karanlık. Uzun zamandan beri tamir görmeyen bölmelerin sıvaları dökülmüş. Oturulacak odalar da medeni ihtiyacı karşılayacak şekilde yapılmamışlar... Muhakkak ki bu tabii manzaralı ve şifa kaynağı ılıcalar, büyük bir himmet bekliyor.”¹⁹ Ilıca sahiplerinden biri olan Fatma Hanım'ın ifadesine göre ortamın bu kadar bakımsız olmasının en büyük sebebi devam etmekte olan II. Dünya savaşıdır. Savaş biter bitmez etrafa çok güzel bir çekidüzen vereceğini ifade eder.

Fatma Hanım, İzmir'e döndükten sonra Bayındır ılıcalarının reklamını yapmasını ister kendisinden. Fuat Edip Baksı ise gerçeklikten yanadır ve gezdiği yerlerle ilgili izlenim ve yorumlarının gerçekliği konusunda şunları söyler: “Yakın yurt bilgisi elde etmek için gezenlerin ve her gördüğünü olduğu gibi söylemek vazifesini üzerine alanların meşhur sözünü tekrarlayacağım: “Sokratı severiz, ama hakikati daha çok...”²⁰

Fuat Edip Baksı, Bayındır ılıcalarıyla ilgili bir başka yazısında ise buraların “seyrine doyum olmayan manzarası” karşısındaki duygularını dile getirir: “Kekik kokularını etek etek taşıyan rüzgâr, yaşlı ağaçları konuşturuyor ve söylene söylene uzaklaşıyor. Dağlar, serinlikten korunmak ister gibi, yeşil omuzlarına mor atkılarını geçirmişler... Sırtım bir kayaya dayalı olduğu halde bu muhteşeme dekor içinde “Allah”, “hayat”ı ve “tabiatın üstünlüğü”nü düşünüyorum. Ve tekrar inanıyorum ki, bu azametli kitabın sayfalarında bir “nokta” bile değiliz...”²¹

¹⁸ A.g.y.

¹⁹ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- Bayındır Ilıcalarında Hayat”, Vatan, nr. 733, 21 1. Teşrin 1942, s.2.

²⁰ A.g.y.

²¹ Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- Halk Türküleri ve Başlı Dumanlı Dağlar”, Vatan, nr. 714, 30 Eylül 1942, s. 2.

Tire

Gezdiği yerlerin Halkevi reisiyle çeşitli gözlemlerde bulunan Baksı'nın bir sonraki durağı Tire'dir ve Tire'ye girerken gördüğü yeşillığe hayran olur: “Yeşil Tire'deyiz... Güzel bir yer doğrusu... Size kısaca krokiğini çizeyim: İstasyonun biraz ilerisinde başlayan geniş ve ağaçlıklı asfalt bir yol, iyi tertiplenmiş bir parkla nihayetlenir. Bu parkın sağında ortaokul, solunda hükümet binaları var. Hükümet binasının arkasındaki Belediye yapısı ve parkı da şehrin methalini süslemektedir. Tire'de dikkati çeken ilk şey, birbirine muvazi ve bulvar şeklindeki uzun çarşılarıdır. Bu çarşılara gölge veren çınar ağaçları oldukça yeşil...”²²

Tire Halkevi reisi Ulvi Bey'den öğrendiğine göre Tire eskiden bir ilim ve irfan merkezidir. Zamanında “Bu sevimli şehrin namılı medreseleri ve kültürümüze değerli eserler hediye eden birçok âlimleri” vardır. Kıymetli bir müzeye ve zengin bir kütüphaneye sahip olan Tire'nin tarihi konusunda yıllardan beri araştırmalar yapan kitaba düşkün bir de bakkalı vardır. Kitaba âşık olan ve işinden elde ettiği kazancın en az üçte birini kitaba harcayan Bay Şişik'in (başka bir yazıda ismi Faik olarak veriliyor) en sevdiği şeylerden biri de izini sürdüğü kitapları açık arttırmalarda almasıdır. Elindeki bir Kur'an'ı getirir. Çok az bulunur özelliklerde düzenlenmiş bu Kur'an'da karşılıklı sayfalarda geçen kelimeler kırmızı mürekkep yazılmış ve ayrıca bu kelimeler, kitap kapatıldığı zaman üst üste gelecek şekilde tertip edilmiştir. Cetvel tezyinatı da yeknesak değildir. Elli liraya aldığı bu Kur'an'ı beş yüz liraya bile satmayacağını söyleyen bakkal uzun yıllardır Tire âlimlerine dair çalışmalar yapmakta ve tamamladığı zaman kitap haline getirmeyi düşünmektedir. Oradan ayrılırken kendi kendine sorduğu “Acaba kaç münevverimizde bu bakkaldaki kadar kitap sevgisi vardır?” sorusunu cevaplamak istemez Baksı.²³

Tire'de halk bilgisi bakımından incelenmeye değer bir köy olup olmadığını sorusuna Ulvi Bey Çepniler Köyü ve orada yaşayan Elif Bacı cevabını verir. Çepniler yörük köyüdür ve Baksı'ya göre incelenmeye değer bir yerdir. Elif Bacı'ya asıl yurdunun neresi olduğunu sorunca Horasan cevabını alır. Ailesi çok uzun zaman önce Çepniler'e yerleşmiştir. Elif Bacı kendisini su katılmamış Türk olarak niteler. Horasan'dan Anadolu'ya, Anadolu'nun doğusundan da buraya gelen, beş aile yedi deve ile yerleşen küçük topluluğun geçmişiyle ilgili bilgisi bu kadardır. Görmüş geçirmiş bir kadın olan Elif Bacı'dan düğün adetleriyle ilgili bir şeyler öğrenmek isteyen Baksı'nın edindiği orijinal bilgilerden biri tuzla ilgilidir. Bu, aynı zamanda geziye çıkma amaçlarından birine ulaşması anlamına da gelmektedir. Çünkü kaybolmakta olan halk âdet ve inanışlarının belirlenmesi de önemlidir bu folklor gezisinde. Elif Bacı'nın anlattığına göre kız istemeden önce eve bir okka tuz alınır ve bu tuz bitene kadar evde kavgâ gürültü olmazsa istenecek kızın uğurlu olacağına

²² Baksı, “Bozdağ Eteklerinden- Kitaba Âşık Bir Bakkal”, Vatan, nr. 691, 7 Eylül 1942, s. 2.

²³ A.g.y.

inanılır ve isteme gerçekleşir. Ancak tersi olursa kız uğursuz kabul edilir ve isteme olmaz.²⁴

Tire'nin ilgi çekici simalarından biri de sevimli ve mütevazı eczacı Ali Bey'dir. Fransızca'yı çok iyi derecede bilen Ali Bey yıllardır psikoloji ile ilgilenmekte, el çizgileri ve fizyonomiden insan karakterini okuyabilmektedir. Telepati üzerine de sohbet ederken Ali Bey'in şu sözleri dikkat çekicidir: "Psikoloji hadiseleri fizik hadiselerinin aksidir. Fizikte müspet menfiyi çektiği halde psikolojide müspet müspeti, menfi menfiyi çeker... Bu itibarla başkalarının bizim için "iyi" düşüncelerini istiyorsak, bizim herkese karşı "iyi" duygular beslememiz lazımdır..."²⁵

Kendi deyimiyle bu geziler kısa sürse de Anadolu ve Anadolu köylüsünü yakından tanımak adına kendisinde yeni ufukların açılmasına sebep olmuştur. Fuat Edip'e göre Anadolu "okunup anlaşılması zor bir kitap"tır²⁶ ve bunu başarabilmek için onu yakından tanımak, sahip olduğu özellikleri iyi anlamak ve değerini vermek gereklidir. "Nasıl Yunus Emre'nin şüirlerinde bir sadelik buluyor ve bu yüce halk şairinin deyişlerini anladıkça derinleşiyorsak Anadolu da öylece "gösterişsiz", öylece "kabuğuna çekilmiş" ve öylece "bağrı yanık"tır. İşte bu sebeptendir ki Anadolu'yu "anlamak", onu "duymak"la mümkündür. "Duygu"nun yükseldiği çizgiye "düşünce"nin ulaşamadığını ve duygusuz bilgilerle yola çıkanların yaya kaldıklarını ben Menderes kıyılarında geçen günler içinde daha iyi anladım..."²⁷ diyen Fuat Edip'in bu geziler sırasında ilgisini en çok çeken konulardan biri de halk oyunları olmuştur. "Anadolu denen içli ve zengin kitabın" bir sayfası olarak gördüğü "millî ve mahallî oyunlar"ı Tire'deki halk gecesinde büyük bir zevkle izlemiştir. Fuat Edip'in ifadesine göre Tire'nin iki meşhur oyunu vardır: Bakırlım ve İkibarmak. Yazar, bu oyunları izlerken Anadolu insanının özelliklerinin bir kez daha farkına varmıştır: "Kolların açılışı, bir sevgiliyi kucaklar gibi kapanışı ve ikide birde değişen figürler 'inceliğimizi', çömelişler ve ölçülü sıçrayışlar 'atılganlığımızı' ne güzel ifade ediyordu."²⁸ Yazının sonlarında Baksı bu orijinal oyunların bir süre sonra unutulup gideceğini veya tam manasıyla öğrenemeyenler nedeniyle özelliklerini yitireceğini belirterek bunun önlenmesi amacıyla İstanbul ve Ankara konservatuvarı müdürlerinin önemle dikkatlerini çekmeyi bir borç bildiğini ilave eder. Fuat Edip'e göre bu oyunların filme alınması orijinalliklerinin korunması açısından önemli bir çare olabilir.

²⁴ Baksı, "Bozdağ Eteklerinden- Çepnili Elif Bacı", Vatan, nr. 699, 15 Eylül 1942, s. 2.

²⁵ Baksı, "Bozdağ Eteklerinden- Demirkapının Arkasından Gelen Ses", Vatan, nr. 744, 1 2. Teşrin 1942, s. 2.

²⁶ Baksı, "Bozdağ Eteklerinden- Tire Oyunları Bakırlım ve İkibarmak", Vatan, nr. 740, 28 1. Teşrin 1942, s. 2.

²⁷ A.g.y.

²⁸ A.g.y.

Sonuç

1937’de İzmir Erkek Lisesi’ne Türkçe öğretmeni olarak atanması sebebiyle İzmir’e gelen ve bir daha buradan ayrılmayan Fuat Edip Baksı yaklaşık 30 yıllık eğitim hayatında binlerce öğrenci yetiştirmiş ve “her 10 İzmirli’den birinin hocası” unvanını almış şair ve yazardır. Edebiyatın hemen her türünde eserler vermiş olan Baksı memleket edebiyatı görüşünü henüz çocuk yaşlarındayken benimsemiş ve eserlerinde bu çizgiyi takip etmiştir. Halk kaynaklarına dönmek, edebiyatımızın temelini halktan almak olarak özetleyebileceğimiz memleket edebiyatı görüşüyle Türkiye Cumhuriyeti’nin ilkelerini yerleştirme gayesini birleştiren Fuat Edip mensubu olduğu ve uzun yıllar hizmet verdiği İzmir Halkevi’nin bir etkinliği olarak düzenlenen gezilere çıkmış ve İzmir çevresinde Tire, Bayındır ve Ödemiş’e yaptığı bu gezilerde yörenin coğrafi özellikleri, halkın yaşayışı, âdetleri, karşılaştığı ilgi çekici kişiler hakkındaki gözlemleri *Vatan* gazetesinde yayımlanan bir yazı serisiyle okuruyla paylaşmıştır. Fuat Edip’e göre her işimizde olduğu gibi sanat ve edebiyatta da kendimize dönmekten başka çaremiz yoktur ve bunun başarılabilmesi için de kültürümüze ait hazinelerimizin geç olmadan tespit edilmesi, değerlendirilmesi ve korunması gerekmektedir. Onun bu geziler sırasında elde ettiği sonuçlar, izlenimler bugün belki de yok olan bazı zenginliklerimizin, değerlerimizin farkına varmamızı sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Baksı, Fuat Edip, “Bozdağ Eteklerinden- Başvekilimizin Hayatından Canlı Sayfalar”, *Vatan*, nr. 673, 20 Ağustos 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Ödemiş Sazcıları”, *Vatan*, nr. 677, 24 Ağustos 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Yemen Çöllerinin İçli Türküsü...”, *Vatan*, nr. 680, 27 Ağustos 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Ferman Padişahın, Dağlar Bizimdir!..”, *Vatan*, nr. 684, 31 Ağustos 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Kitaba Âşık Bir Bakkal”, *Vatan*, nr. 691, 7 Eylül 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Bayındırlı Mustan Emmi...”, *Vatan*, nr. 695, 11 Eylül 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Çepnili Elif Bacı”, *Vatan*, nr. 699, 15 Eylül 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Çakırcalının Ölümü ve Türküsü”, *Vatan*, nr. 706, 22 Eylül 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Halk Türküleri ve Başlı Dumanlı Dağlar”, *Vatan*, nr. 714, 30 Eylül 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Bayındır Ilıcalarında Hayat”, *Vatan*, nr. 733, 21 Birinciteşrin 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Tire Oyunları Bakırlım ve İkibarmak...”, *Vatan*, nr. 740, 28 Birinciteşrin 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- Demirkapının Arkasından Gelen Ses”, *Vatan*, nr. 744, 1 İkinciteşrin 1942, s. 2.
- , “Bozdağ Eteklerinden- İhtiyar Köylünün Atatürk'e Hasreti”, *Vatan*, nr. 753, 10 İkinciteşrin 1942, s. 2.
- Mumcu, Yasemin, “*bir bahar akşamı...*” *Fuat Edip Baksı Hayatı- Sanatı- Eserleri*, İstanbul 2008.
- , “Sağlık Cemiyetlerinin Gönüllü Emekçisi, Aydın Bir Kadın Yazar: Hasene Nalan”, *İzmir'de İz Bırakmış Öncü Kadın Yazarlar*, (Ed. Şerife Çağın), İzmir 2021, s. 131-156.
- Olgun, Vural, *Türkiye'de Halkevleri Gerçeği*, Ankara 2019.
- Vural, Mithat K., “Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Kültür Etkinlikleri”, *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih II*. Cilt, İzmir 2013, s. 215-223.

BEZMİ NUSRET KAYGUSUZ VE İZMİR TANIKLIKLARI

Nilgün Katipoğlu*

Bezmi Nusret Kaygusuz, Meşrutiyet ve Milli Mücadele devirlerinde yetişmiş, ticaret ve hukuk eğitimi almış, memurluklarda bulunup Alaşehir kaymakamı olmuş, Demokrat Fırkası mensubu, edebi mecmualar çıkarıp kitaplar yayımlamış olan Bektaşî kökenli İzmirli bir münevverdir. Birçok eseri bulunmakla birlikte bunlar hatıra, biyografi/inceleme çalışmalarından ve denemelerden oluşmaktadır. Hareketli bir hayat sürmüş ve tüm zorluklara rağmen inandığı demokrasi ve vatan fikrinden vazgeçmemiştir. Çıkardığı ve sorumlu yazar olduğu birçok mecmuanın yanında, *Tenkid* adını taşıyan dergisi, edebiyat ve siyaset tarihimizde belirli bir öneme sahiptir. Böyle bir şahsiyetin İzmir’de yaşamış olması ise bu kente dair pek çok tanıklık vererek şehir ve medeniyet tarihimizi incelemede iyi bir örnek oluşturur.

Hayatı

22 Şubat 1890 tarihinde Girit Adası’nın Kandiye şehrinde doğmuştur. İzmir İdadisi’ndeki eğitimini beşinci senesinde bırakarak İstanbul’a gider. İstanbul öncesinde, Jön Türk neşriyatının yazılarından etkilenerek, baskıdan kurtulup Avrupa’ya gitme hayalleri kuran üç arkadaş olarak Bezmi Nusret, Mehmet Ali Arslan ve Sıhhiye Müdürü Mehmet Ali Beyin oğlu Sadullah birlikte para toplarlar. En çok para katkısı yapan, kitaplarını dahi satan Bezmi Nusret olur. Fakat iki arkadaşı ona haber vermeden, onun parasını da alıp yurt dışına kaçarlar. Mehmet Ali’nin Girit’e, Sadullah’ın Mısır’a gittiği duyulur. Bunun üzerine İzmir’de kalmayı tehlikeli bulan Bezmi Nusret de İstanbul’a gitmenin çarelerini arar.¹ 1904 senesinde İstanbul’a gider ve Ticaret Mektebi’ne kaydolar. Aslında çok istediği bir okul olmamasına rağmen Yüksek Darülmuallemi’ne giremeyince oraya kaydolarak İstanbul ile irtibat kurar.

Ticaret Mektebi’nde okurken İstanbul’da uzun süre kalmayıp İzmir’e döner. İmtihanlar için İstanbul’a aralıklarla gidecektir. Bu süre zarfında Menba-ı Füyuzat’ı tercih ederek burada “Kitabet” ve “Usul-ü Defteri” derslerini vermekle öğretmenliğe ilk adımını atar. Menba-ı Füyuzat devrinde açılmış özel bir okuldur. “Mahmud Nedim İzmir’e geldikten sonra 16 Eylül 1897’de Menba-ı Füyuzat adıyla Namazgah’ta özel bir ibtidai ve rüşdi mektep açmış ve iyi bir öğrenim kadrosu kurarak uzun süre idare ettiği bu okulda birçok öğrenci yetiştirmiştir.”² Bezmi Nusret öğretmenlik işini severek ve hiç zorlanmadan yaptığını, öğrenci ve müdürün

---

* Dr. Nilgün Katipoğlu, Celal Bayar Üniversitesi.

¹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.14-15

² Mehmet, Arslan, *İşkodralı Mahmud Nedim maddesi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, yayın tarihi: 12.06.2014. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahmud-nedim-iskodrali>

kendisini sevdiğini aktarır.³ Ardından öğrenciliğe devam ettiği Ticaret Mektebi'ni pek de hevesle okumamakta olduğundan, mektebin son sınıfında okulu bırakıp Hukuk'a girer. Sık sık İzmir'e dönüşleri olur.

Hukuk eğitimini 1911 yılında bitirip aile hasreti ağır basınca İzmir'e geri gelir. İstanbul'da iken mektuplaştığı H.S. Hanımla görüşme fırsatı bulur. Fakat H.S. hanımın bir başkasıyla evliliği söz konusu olur ve Bezmi Nusret ile ilişkileri kesilir.

1913 senesinde askere çağrılır, herhangi bir kıtada kâtip olarak görev alacaktır. Bedelini ödeyerek askerliği bir süre bertaraf eder.

Bornova nahiyesi müdürlüğüne tavsiye olursa da dönemin valisi Rahmi Bey, Demokrat Fırkası'ndan olması nedeniyle onu göreve almaz. Maarif müfettişi Resmolu Mithat Bey, Bezmi Nusret'e bir başka muallimlik bulur ve 1913 senesinde Alman İdadisi'nde Türkçe ve edebiyat öğretmenliğine başlar.

Aşık olduğu ve uzun müddet görüştüğü, aynı zamanda muharrir olup *Muallim* isimli bir gazete çıkaran Hatice Baise hanım ile 1913 yılında nikahları kıyılır.

1914 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir kâtibi mesûlü olan Celal Bayar'ın aracılığıyla Hususi Mektepler Memurluğu'nda işe başlar. İlk memuriyeti böylelikle gündeme gelir. Sonraları çok defa memuriyet değişiklikleri yaşayacaktır. Aynı zamanda Alman İdadisi ve Darulmuallimin'de dersler vermeye devam eder.

1917 yılında Maarif Ser Müfettişliği'ne tayin olunur. Fakat İttihat ve Terakki mektebi müdürü Enver Bey'in o makamı lağvetmesiyle görevi son bulur. Bezmi Nusret'in İttihat ve Terakki mensuplarından gördüğü sayısız haksızlıklardan biri daha yaşanır.

Dahiliye Nezareti'ne tayin olan Mehmet Ali Bey'in teşvikiyle yine 1917 yılında Alaşehir Kaymakamı olarak göreve geçer. Hükümet binasına bayrak astırma, bahçeyi mahkumlara düzenletirme, memuriyet saatlerinde nizam, güvenliği sağlama gibi pek çok konuda gayretle ve titizlikle çalışarak Alaşehir'deki hayatı kalkındırmıştır.⁴ Alaşehir kaymakamlığı sırasında Yunan işgali İzmir, Manisa gibi illere yayılmış durumdayken Mustafa Kemal Paşa meclisi toparlamaya çalışıyordu. Müdafaa-i Hukuk Başkanı Mütevellizade Tevfik Bey, Bezmi Nusret'in de mebus olması için teklif göndermişse de Alaşehir'i bu zor durumda bırakamayan Bezmi Nusret, teklifi reddeder. Yunanlılar'ın Alaşehir'i de zaptetmesiyle uzunca süre dirense de halkın Afyon'a ve Antalya'ya doğru kaçmasına dayanarak Bezmi Nusret de Antalya'ya gider; oradan da İzmir'e geri döner. Dahiliye Nezareti'ne defalarca çektiği telgrafta başka

³ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.14-21.

⁴ Kaygusuz, *a.g.e.* s.150-56.

bir yere memuriyet istemiş ve cevap alamamıştır. Hal böyle olunca hastalığının da etkisiyle işgal esnasında bölgeden ayrılır.⁵

Hastalığıyla aile şefkatinde iyileşmeye çalıştığı esnada eşi Hatice Baise Hanım'ı 1918 senesinde kaybeder. Bu ıstıraplar esnasında tasavvufa merak salmış ve ailesinde de bağları olan Bektaşilik sırrını öğrenmiş ve intisap etmiştir.⁶

Ahmet Cevat tarafından çıkarılan *Siper-i Saika Gazetesi*'ne de ufak tefek yazılar vermiştir. *Siper-i Saika Gazetesi* İttihat ve Terakki'nin yayın organı olmasına rağmen Bezmi Nusret, İttihat ve Terakki'ye hiçbir surette yakınlık göstermemiştir.

Servet-i Fünûn ile birlikte *Resimli Kitap* adıyla bir derginin çıktığı vakitlerde, babasının maddi desteğini alarak *Tenkid* mecmuasını 20 Mart 1909 yılında çıkarmaya başlar. *Tenkid*, Edebiyat-ı Cedide taraftarı olmakla birlikte devrinde fazlaca sayıda yazara da yer açmıştır. Kadrosunda Baha Tevfik, Ömer Seyfettin, Hakkı Tarık, Şehabettin Süleyman, Abdülhak Hayri, İlyas Macit, Refik Halid, Doktor Abdullah Cevdet, Faik Ali, Hüseyin Suad, Mehmet Rauf, H. Nazım, Mehmet Necip, Abdülhak Hamid de görülmüştür. *Tenkid*'in idarehanesi olan Çemberlitaş'taki Kurşunlu Han hevesli gençlerin ve münevverlerin buluşma merkezi olmuştur.⁷ Bu yönüyle de *Tenkid*'in İzmir'de bir kültür noktası oluşturduğu gerçeğine dikkat çekmek yerinde olur. Derginin önemi adından itibaren başlar. Çünkü o vakte kadar *Tenkid* adını taşıyan, eleştiri vurgusu yapan herhangi bir eleştiri dergisi basılmamıştır.

Tenkid Bezmi Nusret tarafından neşredilmiştir. Sadece altı sayı yayımlanabilmiş olan *Tenkid*'in ilk sayısı 22 Mart 1326 (4 Nisan 1910)'da çıkmıştır. Altıncı ve son sayı ise 10 Temmuz 1326 (23 Temmuz 1910) tarihinde çıkar.⁸

Tenkid'in yalnızca eleştirel yazılara değil şiirlere de yer verdiği tespit edilmiştir.⁹ Bu bakımdan dergi hem eleştiri tarihimizde bir ilk adım hem de edebi dergiler içinde İzmir'den bir katkı olmuştur.

Osmanlı Demokrat Fırkası'na dahil olmasıyla partinin yayın organı olan *Selamet-i Umumiye*'de de yazılar yazan Bezmi Nusret, baskıların hiç son bulmadığını ve İştîp'te cereyan eden bir olayın sebep gösterilerek gazetesinin 1910 senesinde kapatıldığını söyler. Sadece *Selamet-i Umumiye* değil, kendisinin çıkıyor olduğu *Tenkid* dergisi de bu sebeple kapatılmış olur. *Selamet-i Umumiye* gazetesi kapandıktan

⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.203.

⁶ Kaygusuz, *a.g.e.* s.22.

⁷ Kaygusuz, *a.g.e.* s.45.

⁸ Selçuk Çıkla, "Eleştiri Tarihimizde Tenkit Adını Taşıyan İlk Dergimiz: Tenkid", *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, Yıl:7, Sayı 77/78/79, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, s.617.

⁹ Mustafa, Kılıçbay, *Tenkid Dergisi Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek lisans tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2020, s.298.

sonra *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi demokratların mutedil fikirlerini ifadeye devam etmiştir. Bu gazeteyi de Bezmi Nusret idare etmiştir.

1913 yılında Mehmet Zeki isminde bir gencin *Musavver Mehasin* isimli bir gazeteyi çıkarmak için Bezmi Nusret'e başvurmasıyla mecmuayı üstlenir. Yazar kadrosunda Tokadizade Şekip, Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi, Melekzade Fuad, Hatice Baise, Hasene Nalan, Fatma Musavver gibi özellikle kadın yazarlara da rastlanır.

1911 yılında *Fırkalar ve Ben* isminde küçük hacimli bir anı kitabı yazmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir metin olan bu kitapçık günümüzde Latin harflerine çevrilmemişse de içerik itibarıyla *Bir Roman Gibi* hatıra kitabında anlattıklarının hemen hemen bir ön çalışması gibidir. *Bir Roman Gibi* ise eserleri arasında 1955 senesinde vücut bulacaktır.

1917 yılında *İlke ve Son* adını verdiği denemelerinin baskısı yapılır. Bu eser de bugün Osmanlı Türkçesi olarak vardır ve baskısı yenilenmemiş vaziyettedir.

Eşi Hatice Baise Hanım'ın vefat ettiği 1918 yılında, kendi hastalığından ötürü evde dinlendiği sıralarda *Simavnalı Kadıoğlu Şeyh Bedrettin'in Şahsiyeti ve Varidatı* adlı çalışmayı yapar. Kitap olarak basımı 1955 yılında yapılacaktır. Bugün yeni baskısı okurlara sunulmuştur ve inceleme alanında özellikle Bektaşilik konulu çalışmalarda rağbet görmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* isimli romanı yayımlandığında İzmir'deki Bektaşiler çok müteessir olunca, Bezmi Nusret 1920 senesinde *Nur Baba Masalı* adlı bir risale kaleme almıştır. Bu risale Ahenk matbaasında bastırılır ve nüshalar hızla tükenir. Elbette döneminde ve bugün Yakup Kadri'nin Bektaşilik konulu eleştirel romanı *Nur Baba*, epey tartışmaya sebep olmuştur.

Dolayısıyla Bezmi Nusret, Nur Baba'ya tam bir mimesisçi bakışla yaklaşır. Nur Baba'nın bir kurmaca eser olduğunu göz önünde bulundurmadan, Nur Baba'nın kurmaca bir eser olduğu noktasında hiçbir esneklik göstermeden ve romanın gerçek hayatın bire bir yansımaları/taklidi düşüncesinden hareketle Nur Baba'yı gerçek hayattaki Bektaşiliğe göndermelerle değerlendirir. Nur Baba'nın kurmaca dünyası ile gerçek yaşam arasında hiçbir ayırım gözetmez, Nur Baba'yı gerçek yaşamın, gerçek yaşamdaki Bektaşiliğin dinamikleriyle, içeriğiyle izah etmeye çalışır. Kurmaca dünya ile dış dünya arasında bire bir eşleme yolunu seçer. Böyle olunca da Nur Baba'yı gerçek yaşamın içindeki Bektaşiliği tabir ve tabirif emekle suçlar. Dolayısıyla Bezmi Nusret, Nur Baba'dan yansıyan Bektaşiliği, gerçek yaşamdaki Bektaşiliği esas alarak değerlendirir. Kurmaca bir eser olarak Nur Baba'ya gösterilen bu tarz bir eleştirel yaklaşım, doğal olarak Nur Baba Masalı'nı da bir reddiyeye dönüştürür.¹⁰

1959 yılında *Kurumuş Pınar* adlı denemeleri basılmıştır. Kitapta yer alan yazı başlıkları şöyledir: Din Bahsi, Muhammedin Ecdadı, Demokrasi, Milli İrade,

¹⁰ Ahmet, Demir “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Nur Baba'sı İçin Döneminde Bir Reddiye: Nur Baba Masalı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, kış 2016, sayı 80, s.60.

Müterakki Vergi, İnsan Muhabbeti, Bayrağımızın Tarihi, Büyük Bir İdealist, Şeref Hanım, Kaderin Cilvesi, Kendimizi Bilelim.

Meşrutiyet Devri Siyasetine İlişkin Anı ve İcraatları

İstibdad sürecinde İzmir'in Vali Kamil Paşa'nın müsamahasıyla İstanbul'a kıyasla daha serbest olduğunu aktaran Bezmi Nusret, ayrıca İzmir'de hiçbir mecmuanın çıkmadığını da bilgisini verir. Ali Nizami Bey'in günlük "Ahenk" gazetesi çıkarken, "Hizmet" gazetesinin ise ara ara görüldüğünü nakleder. Daha da ilginç ise çıkıyor olan gazetelerde bahsi edilecek konuların bir hayli sınırlı olduğunu söylemesidir. Hükümdarlardan, ecnebi hükümetlerden, milliyet ve kavmiyetten, hürriyetten, vatandan, Cumhuriyetten, meşrutiyetten, sosyalizmden, anarşiden, dinsizlikten, cami ve kiliseden, din adamlarından, dinamit ve bombadan söz edilemezken; yağmurdan, güzel havadan, sokak köpeklerinden, Padişahın eltaf ve ihsanından, Müessesat-ı Şahane'den ise bol bol bahsedebileceğini ekler.¹¹

Bezmi Nusret daha henüz idadinin son yıllarında iken salnamelerin birinde Kanun-ı Esasi'yi görür. Ahmet Mithat Efendi'nin Üss-i İnkılabı'nı, Namık Kemal'i, Ziya Paşa'nın ve diğer hürriyet savunucularının eserlerini okumuştur. Tunalı Hilmi'nin Bulgaristan'da neşrettiği "Muvazene", Hakkı Bey'in Roma'da çıkardığı "Cür'et", Abdülkerim Hadi'nin Mısır'da yaydığı "Takib-i İstikbal", Ahmet Rıza'nın Paris'te neşrettiği "Şurayı Ümmet", Doktor Abdullah Cevdet'in Kahire'de çıkardığı "İçtihat" mecmualarının kendisinin içinde yanan vatan ve hürriyet ateşini alevlendirdiğini söyler.¹²

1908 tarihinde Mebusan Meclisi açılmadan evvel Fedakâran-ı Millet, Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki oluşmuştu. Meclis açıldığında İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası çoğunluğu sağlamıştı. Bunların ardından Bezmi Nusret'in de dahil olacağı Demokrat Fırkası kurulmuştur. Bektaşî müntesibi Doktor İbrahim Temo, Doktor Abdullah Cevdet, Fuat Şükrü Bey bu partinin üç kurucu ismini oluşturur.¹³ Din ve ırk farkı gözetmeden tüm vatandaşları eşit görmek, demokrasi anlayışı olarak da İngiltere örneğini kabul etmek bu fırkanın programıdır.

31 Mart vakası yaşandığında Sultan Abdülhamid, köşkünde dinlenmeye memur edilse bile yerine İttihat ve Terakki'nin geçmesi beklenirken Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete getirilmesi işleri daha da zorlaştırmıştır. İttihat ve Terakki'nin sert, baskıcı ve ölümlere sebebiyet veren olaylı mücadelesinde Bezmi Nusret, Demokrat Fırka'nın bir şeyler yapabilme ümidinin kalmadığını ve ağırlaştığını uzun uzun anlatmıştır.¹⁴

---

¹¹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.18.

¹² Kaygusuz, a.g.e. s.13.

¹³ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.13.

¹⁴ Kaygusuz, a.g.e. s. 55-58.

İttihat ve Terakki Partisi'nin Demokratlara saldırmak için pek çok vukuatlarda bulunduğunu açık açık yazar. Açılan Demokrat Kulüpleri zorla kapatılıyor ve ısrarlı bir baskıya uğratılıyordur. Bezmi Nusret'in şu sözleri dikkat çekicidir:

Kaç defa kendilerine hatırlattık. Bir memlekette muhtelif fırkalar bulunmadıkça ne tevaşşin ne adalet temin edilebilir. Fırkasız memleket mebusansız hükümete benzer. Fırkalar birbirlerinin hareketlerini tenkid ede ede matlup olan nizam ve intizam basıl olur. Meşrutiyetin en büyük faidesi meşveretin ikamesidir. Yoksa biri söyleyip diğerleri 'Amin' derse meşveret ve meşrutiyet nerede kalır?¹⁵

1909 yılında İttihat ve Terakki, Doktor İbrahim Temo'yu ya fırkadan ayrılmaya ya da memuriyetten ayrılmaya zorlayınca kendisi Romanya'ya gider. Olay üzerine İstanbul'a giden Bezmi Nusret, 22 Nisan 1910 tarihinde Demokrat Fırka'nın faaliyetinin 2. dönemine başladıklarına dair bir beyanname verir. Demokrat Fırka'nın 16 Mart 1908 ile 22 Kasım 1910 arasında iki sene sekiz ay kadar baskılar altında da olsa faaliyet sürdürdüğü bilinmektedir. Fakat kısa bir sürenin ardından İttihat ve Terakki'ye muhalif olmak adına birçok fırka bir araya gelip Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurmuştur. Mutedil hürriyetperverlerin, Ahali Fırkası'nın ve Sosyalist Fırka'nın burada temeltaşı oldukları belirtilmiştir.¹⁶ Fakat Bezmi Nusret, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dahil olmayıp bağımsız kalır.

Bezmi Nusret, Hürriyet ve İtilaf'ı da İttihat ve Terakki'yi de eleştirdiğine ve ikisinin de demokrasi adına yapıcı işler yapmadığına dair fikirlerini açıkça dile getirmiştir. Bağımsız kalmayı seçen bir vatanperverin görüşleri olarak döneme ve partilere olan bakışı, bugün tarihi değerlendirmede bizlere hayli yardımcı olacaktır. Şu eleştirisi dikkate değerdir:

İttihat ve Terakki istibdadı yıkmak, hürriyet ve İtilaf da İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırmak için teşekkül etmişlerdir. (...) Yeni partinin böyle yüksek ve ziyadar düşüncelerle işe başlaması iktiza ederdi. Büyüklük yıkmakta değil, yapmaktadır. Bir komitacı gibi (La fin justifie les moyens. Yani: maksat nasıl basıl olursa olsun.) tarzında düşüncelere vatanperver denilemez.¹⁷

Fırkacılık ve parti faaliyetlerinin epeyce ziyanlara sebep olduğunu gördüğünde ise uzaklaşarak memlekete zarar vermek düşüncesinden kendisini azade kıldığını görürüz.

Artık benim için fırkacılık yoktu. Yalnız memleket düşüncesi vardı. Tuttuğumuz yolun tehlikeli olduğunu yakinen görüyor, her tarafta dal budak salan partizanlık ihtirasının nihayet bizî felakete sürükleyeceğini hissediyordum. Buna karşı yapılacak bir şey elimden gelmediğine göre, hiç olmazsa fırkacılıktan uzak kalmak suretile rubi azap ve manevi mesuliyetten kendimi kurtarmış oluyordum.¹⁸

¹⁵ Kaygusuz, a.g.e. s. 69.

¹⁶ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.13.

¹⁷ Kaygusuz, a.g.e. s. 97.

¹⁸ Kaygusuz, a.g.e. s. 101.

Balkan Harbi'nin acılarına bakarak birlik ve bütünlüğe sarılmayan Türk Milleti için üzgün olan Bezmi Nusret, kimisinin Türkçü, kimisinin Osmanlıcı, kimisinin de İslamcı görüşler etrafında toplanmasına karşılık 1911'de *Ahenk Gazetesi*'nde "Milli Uyanış" adlı bir yazı kaleme alır. İslam birliğini tehlikeli bulmakla beraber Osmanlıcılığın da artık mağlup bir fikir olduğunu beyan eder. Bunlar içerisinde Türkçülük fikrinin en mümkün görüş olduğuna taraftardır. Ona göre Türklük geleceğinden emindir.

Celal Bayar ile daha evvel de bir defa mektuplaştıkları bilinen Bezmi Nusret, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kuruluşu münasebeti ile Celal Bayar'a sevinçle bir mektup yazar. Demokrasi yolundaki gayret hakkını Celal Bayar'a devrettiğini ifade eden bu mektupla Bezmi Nusret, bir nevi demokrasi inancını hâlâ aynı kudretle taşıdığını ispat etmiş olur.

Bazı Edebî Anılara Dair

Faik Reşat (1851-1914) ve Ahmet Hamdi Beyler (1850-1916) gibi bazı isimlerin Meclis-i Kebir-i Maarif azasından olduğunun bilgisini verirken Sultan Hamid'in böyle bazı komisyonları, sanatçıları susturmak için desteklediğini belirtmiştir Bezmi Nusret Kaygusuz. Hatta duyulmuş pek çok ismin adını zikreder. Ahmet Mithat Efendi, Cenap Şehabettin ve Şemsettin Sami'yi örnek gösterir. Şemsettin Sami'nin yazdığı koca sözlükleri ancak bu imkânla var ettiğini söylemiştir.¹⁹

Bu mevzu Osmanlı devlet yapısının sevdiği ve seçtiği bir yöntemdir. Nitekim Halil İnalçık, bunun üzerine yaptığı incelemede konuyu enli sonlu ayrıntılarıyla yazmıştır:

*Osmanlı patrimonyal toplumunda intisab ve patronaj, seçkin sınıfın her bölümünde, statü gruplarında, bürokraside, orduda, hatta ilmiyyede sosyal ilişkilerin ve hiyerarşinin temel prensibi idi. Bürokraside, katip yetiştirmede, çırak-kalfa-usta sistemi, dolayısıyla patronaj egemendi. Sanatkar da bu genel patrimonyal sistemin dışında değildi.*²⁰

Bu bağlam, bize Meşrutiyet yıllarının ve tahttan inmek üzere olmasına rağmen Sultan Abdülhamit'in geleneklere uyumla hareket ettiğini gösterir. Tanzimat ile başlayan edebiyattaki yenileşme de birdenbire olmamış, geleneğin kuralları parça parça devam ettirilmiştir.

Bezmi Nusret, İstanbul Hukuk'ta okurken Divanyolu'nda Abdullah Çavuş'un Diyarbekir Kıraathanesi'ne gittiği vakitlerde Ali Emiri Efendi'yi gördüğünü de nakleder. Ali Emiri Efendi'nin kitabiyat ve antoloji konusunda geniş malumat sahibi olduğunu, herhangi bir şair ve yazarı sülalesine kadar hafızadan bildiğini

¹⁹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.17.

²⁰ Halil, İnalçık, *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019, s.14.

gözlemlemiştir. Hakkında bilgiler verdikten sonra, onun yanına uğrayan, istifade edenlerinin fazlaca bulunduğunu eklemiştir.²¹

İzmir'in Sosyal ve Siyasal Durumuna Dair Gözlemleri

1910'lu yıllarda İstanbul'daki Hukuk eğitimini bitirip memleket tarafını seçen Bezmi Nusret İzmir'e geri döndüğünde kültürel bakımdan İzmir'i eskisine nazaran daha sönük bulacaktır. Sabahtan akşama günlük uğraşlar ardından akşamları kahvelerde nargile ve sigaradan başka faaliyetin olmadığını gözlemler. Koca şehirde bir tane tiyatronun olmamasını, konser verilmemesini veya edebi bir müsamerenin dahi yokluğunu eleştirir. Radyonun da henüz keşfedilmemiş olmasıyla musikiye ancak gramofon kovanlarından nadiren ulaştıklarını aktarır. (Kaygusuz, 2012: 109) Sinemalarda ise Türkçe yazı bulunmadığını, filmlerin sessiz olduğunu da yazınca İzmir'in kültürel yaşantısının ne kadar yeknesak bulunduğunu anlamak kolaylaşır. Buna rağmen Rumların Kordon'daki gazinolarının ne denli ışıklı ve eğlenceli olduğunu, dilberlerin sahilde gezindiğinin, gelen yolcuların gemiden burada indiğinin kıyasını da yapınca Türkler ile Rumların hayat tarzlarının farklılıklarını gözler önüne sermiş olur:

*İzmir adeta bir Rum ve ecnebi şehri idi. Her şey onların elinde bulunuyordu. Onlar bizim memleketimizde hür ve mesut, refah ve saadet içinde yaşarlardı. Biz kendi vatanımızda esir ve mustarip olarak yaşıyorduk. Onların evlerinde piyanolar çalınır, kanaryalar öterdi. Bizim fakirhanelerimiz her gün ah ve figan ile dolardı.*²²

İzmir'in işgal günlerinde Alaşehir Kaymakamı olan Bezmi Nusret, birçok acıyı bizatihi yaşamış ve anılarında da doğrudan bunları kaleme almıştır. Tasvir ettiği işgal gününden bazı manzaralar, bize o kahır dolu günleri açıkça yaşatır cinstendir:

*15 Mayıs 335'te [1917] İzmir işgal faciasına uğradı. Sokaktan geçerken halk dikeatle yüzüme bakıyor, çebremde yeis mi yoksa sükkün mü bulunduğunu sezmeye çalışıyordu. Hepimiz bir beşaret leması bekliyorduk. Heybat ki alınan mütemmim haberler birbirinden fena idi. Yunanlıların İzmir'e çekilmesi azgın ve kudurmuş Rumların teşvik ve yardımile adeta katliam şeklinde vuku bulmuş, türk kardeşlerimizden öldürülenler, yaralananlar, muhtelif tarzda hakaret görenler sayılamayacak kadar çok olmuştur. (...) Eğer işgal esnasında şiddetli bir yağmur Türklerin imdadına yetişmeseydi, evlerine kaçamıyan ve "zito Venizelos" diye bağırmyanlar kamilen süngüden geçirilecekti. Netekim Sarıkışla önünde yakalanan Erkanı Harp miralay Süleyman Fethi Bey, Doktor Şükri Bey ve dört Türk askeri "yaşasın Venizelos" demedikleri için vücutları delik deşik edildi.*²³

Düşman İzmir'den Menemen kazasına ilerlemiş ve mukavemet eden Kaymakam Kamil Bey şehit edilmiştir. Ardından Manisa, Yunanlıların eline

²¹ Kaygusuz, a.g.e. s.34-35.

²² Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.13.

²³ Kaygusuz, a.g.e. s.159.

geçmiştir. Bezmi Nusret, Yunanlılar ile uğraşırken diğer yandan da milli uyanışı baltalayan iç isyanlardan yakınmaktadır.²⁴

1921 Sakarya muharebesinden sonra Yunanlılar Türk ordusunu yenemeyeceğini anlayıp Anadolu'dan yavaş yavaş çekilmeye başlarlar. 6 Eylül'de Manisa'yı ateşe veren Yunanlılar, 9 Eylül'de ise İzmir'den ayrılırken de burayı ateşe vermişlerdir. Bu yangında ilk yanan yerin annesinin Haliliye Caddesi, Ermeni mahallesindeki 4-3 numaralı evi olduğunun bilgisini verir.²⁵ Fakat Bezmi Nusret, eve üzülmek bir yana bilakis ülkenin düşmandan kurtulduğuna sevinmiştir.

İzmir'in Kültürel Mekânları

Anılarından kütüphaneler, kitabeveleri, kıraathaneler gibi İzmir'in kültür mekanları hakkında çok faydalı bilgiler aldığımız Bezmi Nusret'in bir şahsi kütüphaneden bahsettiğini okuruz. Şimdiki Garanti Bankası'nın yerinde olarak tarif ettiği Giritli Ali Refet Efendi'ye ait bu kütüphane küçük olmasına rağmen resmi kütüphanelerden fazla kitaplar barındırmış. Yeri hakkında bir bilgiye de Erkan Serçe'nin araştırmasında rastlarız. "Bu girişim, Yusuf Rıza Efendi'nin kurduğu *Daru'l-irfan* mektebinin müdürü de olan Giritli Ali Refet Efendi'ye aittir. Girit'ten göç ederek İzmir'e gelen Ali Refet Efendi, Askerî Kıraathane'nin yanı başında bir okuma evi açar."²⁶ Daha sonra Meşrutiyet devrinde bu kütüphane Beşevler'e taşınmış, ardından ise kapanmıştır. Ali Refet Efendi kitapların çoğunu İzmir Milli Kütüphane'ye bağışlamıştır.²⁷

"Mektep derslerine de çalışmak istiyordum. Fakat kitap bulamıyordum. İzmir'de satış yapan topu topu dört kitabevi vardı."²⁸ diyerek dört kitabevinin adresini yazmıştır Bezmi Nusret hatıratında. Bu kitapçılar şöyledir: İlki Hükümet Caddesi'nde Hafız Ahmet Talat Efendi, ikincisi Konak ile Basmane arasında binek arabası işleten Hafız Sabri, üçüncüsü şimdiki Foto Can'ın yerinde Keleşyan Biraderler ve dördüncüsü ise Odunpazarı'ndaki Mahmut Celalettin'dir. Fakat Ticaret Mektebi için aradığı okul kitaplarını bu dördünde de bulamayıp İstanbul'dan getirecektir.

Kitabevlerinden başka kıraathanelerden de irfan merkezi diye söz eden Bezmi Nusret, birçok tarif ve isimler verir. Birincisi Askerî Kıraathane'dir ve Ömer Lütfü Efendi'nin taht-ı isticarında ve şimdiki Ankara Palas'ın altında tam Garanti Bankası'nın yerinde bulunur. Bu Askerî Kıraathane içlerinde en nezih olanıdır. Bıçakçızade Hakkı Bey oranın müdavimidir. Baha Tevfik ve Şehabettin Süleyman

²⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.191.

²⁵ Kaygusuz, *a.g.e.* s.191.

²⁶ Serçe, Erkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kütüphanecilik", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, yıl 1991, cilt 7, sayı 20, s.739.

²⁷ Kaygusuz, *a.g.e.* s.21.

²⁸ Kaygusuz, *a.g.e.* s.22.

İzmir'e geldiklerinde mutlaka Askeri Kırathane'ye uğrarlarmış. İkincisi Mehmet Efendi'nin işlettiği Ekmekçi başı Kırathanesi'dir ve Hükümet'in karşısında Ehl-i İbadet Mağazası'nın bulunduğu sahadadır. Üçüncüsü ise Tilkilik'te yer alan Giritli Hasan Efendi'nin ve Ali Ağa'nın kahvesidir. (Kaygusuz, 2012: 38) Tilkilik civarı için de birtakım bilgiler verir Bezmi Nusret. Bu semtin Evliyazade, Akosmanzade, Uşakızade, Alemdarzade, İplikçizadelerle, Debbâğ Hacı Mehmet Efendi, Abdülkadir Paşa, Ragıp Paşa ve Osman Paşa aileleri ve akranlarıyla dolu olduğunu belirtir. Tilkilik mahallesi söğüt ağaçları, tatlı meydanlığı, şirinliğiyle özellikle yaz akşamları herkesin buluşup hasbihal edip eğlendiği bir mahalle görünümündedir. Bezmi Nusret de alim ve fazıl gördüğü birçok zattan sohbet yoluyla burada fayda sağladığını söyler.²⁹

İzmirli Yazarlar

1905 senesinde İzmir İdadisi'nde eğitim görüyor olan genç Bezmi Nusret, şu dersleri almıştır: Kavanin, İlm-i Servet ve Usul-ü defteri; Fıkıh, Ahlâk ve Türkçe; Kitabet ve Tahrir; Fransızca ve Malumat-ı Ziraiye; Riyaziye; Hendese ve Kimya; Fizik ve Mevalid; Arabi ve Farsi; Ulumudiniye; Rumca; Resim ve Yazı.

İzmir İdadisi'ndeki mektep arkadaşlarının isimlerine bakıldığında ise pek çok tanınmış simayı görmek mümkündür. Baha Tevfik, Şahabettin Süleyman, Vasfi Menteş, Şükrü Saraçoğlu, Refik Şevket, Sırrı Day, Hilmi Uran, Yakup Kadri, Abdullah Feyzi, Memduh Süleyman, Hamit Suphi, Ragıp Nurettin ve Alemdaroglu Ömer Lütfi... “Baha Tevfik, Şahabettin Süleyman, Vasfi Menteş, iyi Fransızca bildikleri için garp edebiyatından da istifade edebiliyorlardı. Yakup Kadri'nin merdümگیرiz bir tabiatı vardı. Kimse ile ihtilat etmezdi. Fakat yüksek bir istidada sahip olduğu, ruhunun derinliklerde dolaştığı seziliyordu.”³⁰

Bir Roman Gibi isimli anılarında Bezmi Nusret'in aynı zamanda bir edebiyat tarihçisi gibi bilhassa İzmir'de görülmüş isimlerin adını yazıp doğum tarihlerini belirterek haklarında bilgi vermesi mühimdir. Zikredilen İzmirli yazar ve şairlerin toplam listesi şöyledir:

Filibeli Nizami 1882 İzmir doğumlu şair, Hafız İsmail 1873 İzmir doğumlu muallim ve yazar, İzmir İdadisi'nden mektep arkadaşı Hamit Suphi ve Hüseyin Hilmi gazete yazarı, Mesalib-i Ecnebîye Baş Katibi Mehmet Mecdet Bey, Doktor Tevfik Rüştü, 1869 İzmir doğumlu mütefekkir, alim ve yazar İzmir'li İsmail Hakkı, İzmir'in ilk kadın muharriri Evliyazade Naciye Hanım, Hasan Vasfi Menteş, İbiş isimli mişabi gazete sahibi Ahmet Cemil, Bıçakçızade Hakkı Bey, 1847 doğumlu Şair Eşref, Ermenaklı Hasan Rüştü Efendi, 1858 İzmir doğumlu arif ve şair Nurettin Efendi, 1871 doğumlu Manisa mebusu Tokadizade Şekiz Bey, katip ve şair Hüseyin Arni Ozan, Taşhoğlu doktor Ethem Bey, Maraslı Kamil Efendi, müftü Said Efendi, Doktor Şükrü Osman, Kadıbaşı Emin Bey...

²⁹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.41.

³⁰ Kaygusuz, a.g.e. s.4.

İzmirli Münevverler ve Meslek Sahipleri

Sadece edebiyatçı ve gazete muharrirlerini değil olabildiğince geniş bir isim hafızası ile İzmir'e ait pek çok münevver ve meslek sahibini de hatıralarında anmıştır Bezmi Nusret. Bu bakımdan tarihçilik bilgisi olarak, zikredilen şahsiyetlerin kaydının tutulması bilgilerin teyit edilmesine imkân sağlamıştır.

İzmirli Türk dava vekillerinin sayısını 9 olarak verir: Güzel Hasan, Yanyalı Halit, Gelibolulu Hafız Rıfat, Kadızade Ahmet, Bekir Behlül, Feyzi, İsmail Sıtkı, Mustafa Nedim, Giritli Hasan Fevzi.

Doktorların sayısını ise 7 olarak kaydeder: Sıhhiye Müdürü Mehmet Ali, Gureba Hastanesi Ser Tabibi Mustafa Enver, ikinci hekimi Ali Nurettin, üçüncü tabibi Mustafa Nazmi ve serbest çalışan Taşlıoğlu Ethem, Menekşelizade Hüsnü, Şükrü Osman Şenozan. Bunlara kıyasla 88 adet şahadetnameli Rum doktoru olduğunu kaydeder. Doktor Ethem Bey'in muayenehanesinin Tilkilik'te yer aldığını ve kendisinin çok iyi kalpli, alicenap bir doktor olduğunu da öğreniriz. Birçok fakir hastasına parasız muayene yapar, hatta ilaçlarını dahi bizatıhi temin edermiş.³¹

Eczacıardan da 43 diplomalı eczacının hiçbirinin Türk olmadığını söyler. Rum, Ermeni ve Yahudi'dir bu çalışanlar. Sonradan Hüseyin Rifat'ın "Şifa", Giritli Mehmet Esad'ın "Kemeraltı", Ferit Bey'in "Kanaat" eczaneleri 1905'te açılır.³²

Sonuç

İzmir'in kültürel ve edebi tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla büyük katkı sağlayan Ömer Faruk Huyugüzel'in İzmir yazarları arasında Bezmi Nusret Kaygusuz'un adını ve eserlerini dikkate aldığını görürüz:

*"Bu devirlerde İstanbul ve İzmir'in edebiyat ve fikir hayatına dair verilen bilgiler gerçekten de çok güvenilir ve orijinal bilgilerdir. Tanıdığı ve birlikte çalıştığı yazarların -ki bunların çoğu ikinci, üçüncü sınıf yazarlardır ve haklarında bilgi bulmak oldukça zordur- hayat ve eserlerine dair verdiği bilgiler bakımından da bu kitap, önemli bir kaynak eserdir. Kitabın önemli bir başka özelliği de planlı bir şekilde, kısa cümleli, özlü ve özenli bir dille kaleme alınmış olmasıdır. Bütün bu özellikleri dolayısıyla Bir Roman Gibi, son yıllardaki araştırmalarda gütgide daha çok dikkate alınan ve kullanılan bir kaynak kitap haline gelmiştir."*³³

Bezmi Nusret, yaşadığı yılların kaydını tutarak edebiyatçı, gazeteci, hukukçu, kaymakam, hürriyetçi gibi kimliklerinin yanında bir bakıma hatıratıyla tarihçi kimliği de kazanmıştır. Eserlerinde hayatı, çıkardığı gazeteler, Meşrutiyet yılları ve Milli

³¹ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Dizisi, İzmir 2002, s.41.

³² Kaygusuz, a.g.e. s.14.

³³ Ö. Faruk, Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2004, s. 34.

Mücadele senelerinin tanıklıkları, edebi anıları, İzmir'in siyasal, sosyal ve kültürel yaşamı, İzmir'de yer alan kültürel ve sanatsal mekânlar, İzmirli yazarlar ve İzmirli meslek grupları titiz bir bilgi kaydıyla yer almıştır. *Fırkalar ve Ben*, *Bir Roman Gibi*, *Kurumuş Pınar*, *İlk ve Son* adlı eserleri anı ve deneme türünde güvenilir kaynaklar olarak bugün bize gelişme yolunu açmıştır. Aynı zamanda Bezmi Nusret'in Bektaşî yönüyle yaptığı biyografik incelemeler olan *Simavnalı Kadıoğlu Şeyh Bedrettin'in Şahsiyeti ve Varidatı* ile *Nur Baba Masalı* kendisinin dikkate alınması gereken bir araştırmacı olduğuna da işaret eder. Anılarındaki itibarlı üslup ve bilgileri, incelemelerine de referans olur. Dürüst, vatanperver, demokrasi tutkunu, azimli, edebiyata düşkün bir İzmirli olan Bezmi Nusret Kaygusuz, İzmir şehircilik tarihi ve edebiyat tarihimize ciddi katkılar sağlamış bir şahsiyettir.

Kaynaklar

- Arslan, Mehmet, Prof. Dr, *İşkodralı Mahmud Nedim maddesi*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, erişim tarihi: 12.06.2014.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahmud-nedim-iskodrali>
- Çıkla, Selçuk, “Eleştiri Tarihimizde Tenkit Adını Taşıyan İlk Dergimiz: Tenkid”, *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, Yıl:7, Sayı 77/78/79, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, s.617.
- Demir, Ahmet, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Nur Baba'sı İçin Döneminde Bir Reddiye: Nur Baba Masalı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırmaları Dergisi*, kış 2016, sayı 80, s.60.
- Huyugüzel, Ö. Faruk, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2004, s.34.
- İnalçık, Halil, *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019, s.14.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2002.
- _____ *Fırkalar ve Ben*, Yeni Osmanlı Matbaası, Dersaadet İstanbul, 1328.
- _____ *İlk ve Son*, Kütüphane-i Sudi, Matbaa-i Orhaniye, 1335.
- _____ *Kurumuş Pınar*, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1958.
- _____ *Şeyh Bedrettin*, Editör: Öner Yağcı, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kılıçbay, Mustafa, *Tenkid Dergisi Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek lisans tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2020, s.298.
- Koçak, Cemil, “Bezmi Nusret Kaygusuz'un Hatıraları”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, İletişim Yayınları, sayı 13, Ocak 1985.
- Serçe, Erkan, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kütüphanecilik”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, yıl 1991, cilt 7, sayı 20, s.739.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİNDE İZMİR İMAJI*

Ünal Şenel**

Şehirler, sahip oldukları çok farklı yönleriyle şiirlerin temaları arasında belirgin şekilde yer almışlardır. Bunda edebiyatın iç dinamikleriyle birlikte sosyal hayatta etkili olan birçok faktör de belirleyici olmuştur. Şehirlerin şiir dünyasına yansımada en etkili faktör, coğrafi özellikleri, doğal zenginlikleri ve güzellikleridir. Bunlar arasında dağlar, nehirler, sahiller, bitki örtüsü ve iklim gibi özellikler öne çıkmaktadır. Bunun yanında, şehirlerin tarihte oynadıkları roller ve başlıca kırılma noktaları da şiirlere konu olmalarına yol açmıştır. Aktüel zaman bakımından mevsimler, aylar, günün belirli vakitleri de şehirlerin şiirlerde yer alış biçimlerini etkilemiştir. Ayrıca şehrin sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik yapısı da şiirlerde kendini göstermektedir. Özellikle şehirlerdeki mimari yapılar sembolik birer unsur olarak şehir şiirlerinde görülmektedir. Ayrıca şehrin kimliğiyle bütünleşmiş şahsiyetler ve bölgesel tipler de şehir şiirlerinin dikkat çekici unsurları arasında yer almaktadır.

Bütün bu özellikleri dikkate aldığımızda İzmir'in de Türk şiirinde belirgin bir şekilde yer aldığı görülmektedir. İzmir'in Türk şiirinde ön plana çıkması, esasen Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmeleri üzerine gerçekleşmiştir. İşgalin verdiği üzüntü, birçok şair tarafından dile getirilmiştir. İzmir'in 9 Eylül 1922 tarihinde Yunanlılardan kurtarılması üzerine de kurtuluş sevincinin anlatıldığı, çok sayıda "9 Eylül" şiiri yazılmıştır. Cumhuriyet devri boyunca, işgal ve kurtuluş temleri canlılığını sürdürmüştür.

Bunlarla birlikte, Cumhuriyet devri Türk şiirinde iki ana çizgi olarak görülen "memleketçi" ve "imajist" şiir anlayışları da İzmir şiirlerinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bu anlayışlarla İzmir'in tarihi, tabii güzellikleri ve bilhassa gurub vaktinin etkileyciliği birçok şair tarafından zengin bir biçimde ifade edilmiştir.

Bütün bu farklı dönemlerde yazılan şiirlerde, İzmir'in sosyal, ekonomik, beşerî ve tabii özellikleri, çeşitli şekillerde ve tonlarda yansımaktadır.

Halk şiiri örneklerinde, şehrin maddî zenginliği ön plâna çıkarılmakta; tabiat unsuru olarak da özellikle bağlar ve bahçelerinin mahsullerinin bolluğu ve güzelliği üzerinde durulmakta, güllerinin güzelliğinden bahsedilmektedir. Ayrıca efelerin yiğitlikleri ve aşklarına geniş yer verilmektedir. İzmir'in güzellerinden bahsedilmektedir. İşgal ve kurtuluş temaları da Halk şiirinde önemli bir yere sahiptir. Bunların yanında bazı şiirlerde de çalışma hayatının canlılığı ve birtakım sosyal meseleler üzerinde durulmaktadır.

---

* "Türk Şiirinde İzmir" adlı doktora tezinin sonuç bölümünün güncellenmiş halidir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Tanzimattan sonra ve işgalden önce yazılan şiirlerde İzmir'in maddî yönden gelişmişliği ve güzelliği üzerinde duruluyor. Ancak farklı bir tavır olarak, bu değerlerin arkasında "çalışma"nın yattığı fikrine yer veriliyor. Bu dönemde yazılan şiirlerde, tabiat unsuru olarak dağlar, deniz ve bağlar üzerinde duruluyor. Özellikle İzmir'in "üzüm ve gül diyarı" olduğu vurgulanıyor. Deniz, ilk defa bu dönemde bir güzellik unsuru olarak görülüyor.

İşgal yıllarında yazılan şiirlerde ise, şehrin sosyal ve tabii yönlerinden çok, kimliği üzerinde durulmuştur. Bu dönemde yazılan birçok şiirde, İzmir'in "Türk" ve "İslâm" olduğu vurgulanmıştır. Şehir, vatan kavramıyla aynileştirilmiş ve ona karşı beslenen sevgi dile getirilmiştir. İzmir'in işgalinin verdiği ıstırap ve şehrin bir gün mutlaka kurtarılacağı inancı vurgulanmıştır. Bu şiirlerde tabiat unsuru, olarak en fazla bağlara yer verilmiş ve onlar İzmir'in hayatiyetinin sembolü olarak görülmüştür. Dağlar ise efelerin mekânı olarak şiirlerde yer almıştır.

Kurtuluş günlerinde yazılan şiirlerde ise İzmir'in kurtuluşundan duyulan sevinç dile getirilmiştir. Şehrin Allah'ın yardımıyla kurtulduğu ve yeniden "İslâm" olduğu; "vatan"ın ve "namus"un kurtulduğu fikirlerine sıkça yer verilmiştir. Kurtuluş günlerinde yazılan İzmir şiirlerinde Mustafa Kemal Paşa'dan yaygın olarak bahsedilmektedir. Mekân olarak ise, kurtuluş gününde ilk şehitlerin verildiği yer olması bakımından Halkapınar üstünde durulmaktadır.

Cumhuriyet devrinde ise İzmir, şiirlere çok farklı yönleriyle konu olmuştur. Bu devirde yazılan şiirlerde de işgal ve özellikle kurtuluş temi yaygın olarak yer almaktadır. Fakat bu temlerin yanında -hatta bunlardan da çok- gurub vaktinin anlatıldığı şiirlerin ön plâna çıktığı görülmektedir. Güneşin batışı esnasında oluşan kızıllık ve bunun Körfez'deki yansıması, birçok şairi derinden etkilemiş ve çok sayıda akşam temalı şiirin yazılmasına yol açmıştır. Bunda, büyük ölçüde Ahmet Haşım'ın başlattığı akşam şiirleri "modasının" da önemli payı vardır. Bu noktada ilgi çekici bir husus da Ahmet Haşım'ın, "Göl Saatleri" kitabında topladığı çoğu akşam temalı olan şiirlerinin büyük bir kısmını İzmir'de öğretmenlik yaptığı yıllarda yazmış olmasıdır. Bundan yola çıkarak, İzmir şiirlerinde akşam teminin geniş yer tutmasını, şairlerin mizaçları ve edebiyat dünyasındaki eğilimler kadar İzmir'in akşam manzaralarının etkileme gücüne de bağlayabiliriz. Bu etkileyicilik de büyük ölçüde İzmir'in coğrafi konumuna dayanmaktadır. Zira İzmir körfezi, şehrin merkezinin batı yönünde bulunduğundan gurub vakti deniz, dağlar ve ufku görünümü şairlerde zengin çağrışımların, hayallerin ve duyguların doğmasına yol açmıştır. Bu coğrafi konumdan dolayı İzmir'le ilgili şiirlerde en yaygın olarak üzerinde durulan zaman dilimi akşam vaktidir.

Akşamla birlikte sabah ve gecenin anlatıldığı İzmir şiirlerinde de deniz daima ön plândadır. Buna bağlı olarak Cumhuriyet devrinde 1950 yılına kadar yazılan İzmir'le ilgili şiirlerde en belirgin tabiat unsurunun deniz olduğunu görüyoruz. Ayrıca diğer tabiat unsurlarından bağlar, dağlar ve rüzgâr üzerinde de kısmen durulmaktadır.

Bununla birlikte mahallî değerlerin ön plâna çıkmaya başlamasıyla, İzmir'in semtleri ve sosyal hayatıyla ilgili bazı şiirlerin yazıldığı görülmektedir. Mahalli

unsurların ve akşam teminin yaygınlaşmasında, İzmir'de bir süre öğretmenlik yapmış olan Haşim Nezihi'nin şiirleri bir hayli etkili olmuştur.

Özellikle 1940'lı yıllarda, Batı mitolojisiyle ilgili unsurların ön plâna çıktığı; bunalm, yalnızlık gibi temlerin belirginleştiği; Marsist tesirlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Dikkate değer olan bir başka nokta da Cumhuriyet devrinin başlarında, İzmir'in kimliğiyle ilgili olarak şehrin Türklüğü ve Şark'a mensup olduğu şeklinde ifadeler yer alırken; 1930'lu yılların ortalarından itibaren Şark'a mensubiyet fikrine; 1940'lı yıllarda da Türklüğe mensubiyet fikrine yer verilmediği görülmektedir. Bu değişiklik, Türkiye'nin kültür politikasıyla birlikte okumuş zümrenin bakış açısındaki değişmeyi de sergilemektedir.

İşgal yıllarında yazılan İzmir'le ilgili şiirlerde Atatürk'ün ismine neredeyse yer verilmezken, zaferden sonra yazılan şiirlerde yaygın olarak yer aldığı; bunun Cumhuriyet devrinde de devam ettiği görülmüştür. Ancak 1940'lı yıllarda yazılan İzmir şiirlerinde Atatürk'ün ismine çok az yer verilmiştir.

1950'li yıllardan sonra da İzmir'le ilgili birçok manzumenin yazıldığını görüyoruz. Aralarında, meşhur isimlerin de bulunduğu çok sayıda şair tarafından, doğrudan İzmir'i konu alan veya İzmir'e geniş ölçüde yer veren şiir kitaplarının yayımlandığına şahit oluyoruz. Bu hususu, İzmir'in Türk şiirindeki yerinin artarak devam ettiğini göstermesi bakımından kayda değer buluyoruz.

Bu tarihten sonraki şiirlerde de işgalin ve bilhassa İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül'ün yaygın olarak yer aldığı görülüyor. Bu dönemde, perspektifin daralması devam ederek, sokakların ve evlerin anlatıldığı şiirlerin sayısı artıyor. Ferdi ilişkiler ve dünyalar ön plana çıkıyor. Şehre ait unsurlar daha çok şairlerin iç dünyalarının yansıdığı mekanlar olarak görülüyor. Konular iyice çeşitleniyor.

Bu dönemde yazılan şiirlerde "deniz" teması günlük hayatla birleşerek ve zenginleşerek devam ediyor. Gurub vakti üstünde eskisi kadar durulmuyor. Tabiatın çok insan unsuru ön plana çıkıyor. Buna dayalı olarak "akşam" gibi sakin bir zaman dilimi değil de insanların daha aktif oldukları "gündüz" vakti üstünde yoğunlaşıyor.

Mitolojik motifler 1950 sonrası şiirlerde de karşımıza çıkıyor. Maddi zenginlik temasının yaygın olarak işlendiği görülüyor. Bilhassa 1970'li yıllarda çalışma hayatı, işçilerin dünyası ve gecekondü problemi gibi konular yaygınlık kazanıyor. Bu konulara bazı şairlerin Marksist ideoloji açısından baktığı görülüyor.

İzmir'in büyük şehir haline gelmeye başlamasıyla birlikte, şiirlerin muhtevalarında da önemli değişimler meydana geliyor. Mesela, üzerinde durulan mekanlarda farklılıkların ortaya çıktığı görülüyor. 1950'den önceki şiirlerde Kordon, Körfez, Göztepe, Karataş, Karşıyaka gibi sahil şeridindeki semtler ve mekanlar yaygın olarak yer alırken; sonraki şiirlerde Konak Meydanı, Pasaport, Kemeraltı gibi kalabalık yerler; Bayraklı ve Gültepe gibi bir zamanların gecekondü semtleri ön plana çıkarılıyor. Karşıyaka ise hareketli ve canlı bir semt olarak şairlerin ilgi odağı olmaya devam ediyor.

Şehrin sanayileşmesi, çok fazla göç alması, çarpık şehirleşme ve kalabalık bir görüntüye kavuşmasıyla birlikte şairlerin şehre eleştirel tarzda bakışlarında artış görülmüştür. Bunalım ve yalnızlık temaları şehirle ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Buna bağlı olarak İzmir'in eski günlerine özlem ve nostaljik bakış gittikçe yaygınlaşmıştır. Bu durumu, İzmir'le ilgili şiirlerde görülen, tabiatın topluma, hayata ve insana yönelişin bir uzantısı olarak değerlendiriyoruz.

*

İzmir'le ilgili olarak incelediğimiz şiirlerde ortaya çıkan en belirgin özellik şehrin güzelliğidir. Şehrin güzelliği, Halk, Divan ve Tanzimat sonrası yazılan İzmir şiirlerinde şehrin imar yapısına veya düzenine değil, hemen daima tabiata ait unsurlara dayandırılmıştır. Bu tabiat unsurları Halk şiirinde daha çok bağlar ve bahçeler iken Tanzimattan sonra özellikle Cumhuriyet devrinde denizin ön plâna geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte İzmir'in güzel bulunmasında deniz tek başına کافی bir unsur değildir. Ancak deniz, akşam veya gece vaktiyle birlikte algılandığında, başka deyişle gurub ve mehtap vakitlerinde İzmir'in güzelliği yoğun olarak ön plâna çıkarılmaktadır. Bu da İzmir'in güzel görülmesinde somuttan soyuta doğru bir seyir takip edildiğini göstermektedir.

Bu husus, şehrin güzelliğinin zaman ve mekân boyutlarının kesişme noktasında en yoğun bir şekilde idrak edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca, İzmir'de ele aldığımız dönemdeki maddi zenginlik, medeni seviye, çalışma hayatının canlılığı ve ahengi; insanların büyük bir kısmının şen ve hayat dolu oluşu gibi faktörler de bir çok şairin şehre iyimser bir gözle bakmalarına ve onu güzel bulmalarına yol açmıştır. Özellikle İzmir Fuarı'nın şehrin sosyal hayatına yaptığı olumlu katkı şiirlerde dikkati çekmektedir. Şehir için yaygın olarak kullanılan "şen İzmir" ifadesi, büyük ölçüde bu hali dile getirmektedir. İzmir'in sahip olduğu tarihi zenginlik de bazı şairlerde güzellik duygusu uyandırmıştır. Bu güzellik ve iyimserlik duygusunun ön plana çıkmasında İzmir'e has bir rüzgâr olduğu vurgulanan imbatın da belirleyici rolü olduğu görülmektedir.

Bunların yanında, şehrin güzelleri de şairleri derinden etkilemiştir. Şairler bu etkiyle İzmir'i büyüleyici güzelliğe sahip olan bir şehir olarak görmüşlerdir. İzmir'in güzelleri genellikle "sevimli", "ince", "latif", "beyaz tenli", "çalışkan", "çapkın" ve "neşeli" olarak vasıflandırılmıştır.

Yeri gelmişken hemen belirtmeliyiz ki, İzmir'in "güzellik" hususiyetiyle ilgili bütün bu unsurlar, şiirlerde çoğunlukla "kadın imajıyla" birlikte yer almaktadır. Divan, Halk ve Milli Mücadele devri şiirinde görülen bu özellik, Cumhuriyet devri şiirinde de yaygın olarak devam etmektedir.

İzmir, şairler tarafından genellikle bir sevgili imajıyla karşımıza çıkarılmıştır. Bu çoğu zaman güzel bir gelin, bazen de sarışın bir kız olmuştur. Gelin olarak tasavvur edildiğinde, çoğu zaman "Türk'e" gelin olmuştur ve başında hilâlden bir taç vardır. Bazen de "Şarkın güzel gelini"dir. Zaman zaman da "Akdeniz'in, koynuna

sokularak uyuduğu" "cilveli bir güzel"dir. Uzakta olanlar içinse kavuşmak için "yanıp-tutuşulan" bir sevgilidir.

İzmir'i anlatan şiirlerde yaygın olan bu "kadın" imajının bazı şiirlerde cinsi arzularla birlikte yer aldığı görülmektedir. Özellikle 1980 sonrası şiirlerde cinsellik unsurunun ağır basmaya başladığı ve günümüze doğru artarak devam ettiği dikkati çekmektedir.

İzmir, bazı şiirlerde de müşfik bir anne olarak görülmüş; "yiğitlerin annesi" olarak tavsif edilmiştir.

Ayrıca, bazı şairler tarafından İzmir, bir ilahe olarak görülmüş ve Tanrıça'ya benzetilmiştir. Bunda, 1940'lı yıllarda yaygınlık kazanan mitolojik döneme ait tercüme eserlerin de tesiri söz konusudur. Mitolojik şiirlerde İzmir'in "esrareniz" bir yapısı olduğu vurgulanmaktadır. Daha önce de bazı şiirlerde İzmir'in "fusunlu" veya "efsunlu" bir şehir olduğu dile getirilmekteydi. Ancak 1943 yılından sonra yazılan bazı şiirlerde şehrin bu yönü mitolojik şahsiyetlere bağlanarak ele alınmıştır. İzmir'in isminin bile "sihirli" olduğu, bu diyarda "teskinkar bir deva"nın bulunduğu vurgulanmış ve şehir bir "peri memleketi" olarak görülmüştür.

Genellikle, mekana ait unsurlar kadına benzetilmelerine rağmen, bazı şairler akşam ve gece gibi zaman ait unsurları da böyle bir benzetmeye tabi tutmuşlardır. Bu da, o şiirlere bir orijinallik katmıştır.

İzmir'de kadın imajıyla birlikte düşünülen veya kadına benzetilen semtler ise şunlardır: Karşıyaka, Karantina, Konak, Göztepe ve Güzelyalı. Bu semtlerin deniz kıyısında bulunmaları dikkat çekicidir. Bu gerçekten yola çıkarak, kadın imajının doğmasında deniz unsurunun büyük rol oynadığını düşünmek mümkündür.

*

İzmir'in "güzelliği" ile ilgili bir başka husus da bazı şairlerin şehri güzel bir tabloya, resme ve şiire benzetmiş olmalarıdır.

Ayrıca, şiirlerde İzmir için kullanılan sıfatları incelediğimizde, şehrin en fazla "güzellik" vasfının vurgulandığını görüyoruz. İzmir'i tavsif etmek için en yaygın olarak kullanılan kelime "güzel" sıfatıdır. "Güzel İzmir" ifadesinden sonra, en çok "şen İzmir", daha sonra da "yeşil İzmir" ifadesinin kullanıldığına şahit oluyoruz. Ayrıca, şehrin güzelliği hususunda kullanılan diğer ifadeler de şunlardır: Sevgili İzmir, şirin İzmir, sevimli yer, gül İzmir, gülşen İzmir, nermin İzmir, güzel vatan, can İzmir, füsunkar İzmir vb...

Ancak, İzmir'in güzelliğini vurgulayan bu ifadelerin yanında, Cumhuriyet devri şiirinde ilk defa 1945 yılında İzmir için "sefil şehir", "fakir şehir" ifadelerinin kullanıldığını görüyoruz. 1947 yılında bir şiirde ise İzmir, "günahkâr şehir" olarak nitelendirilmiştir. Zamanla bu olumsuz nitelemenin artarak devam ettiği görülmektedir.

Bu ifadelerin arkasında, büyük ölçüde şehre bakan şairlerin ruh hallerini görüyoruz. Şairler içinde yaşadıkları çelişkileri, yalnızlık duygusu ve bunalımları şehre yansıtarak dile getirmeye çalışmışlardır. Ancak bakış açısındaki bu değişimin

arkasında, şehre bakan şairlerin ruh hallerinin tek başına açıklayıcı olması kafi değildir. Şehirdeki değişmelerin de bunda rolü olmalıdır. Şehirdeki nüfusun artışı, insan ilişkilerinin değişmesi, bir takım sosyal problemlerin yaşanması gibi hususlar, şairlerin İzmir'i daha farklı vasıflarla değerlendirmelerine yol açmıştır. Bunda, zihniyet dünyasındaki değişimin de payı vardır.

*

Şiirde muhteva ve yapının ahenkli bir şekilde birleştirilmesinin önemi göz önünde bulundurulursa; İzmir'le ilgili şiirlerin çoğunda muhtevanın ağır bastığı görülmektedir. Ancak usta şairler bu dengeyi kurabilmişlerdir.

İzmir'in tabiatının, semtlerinin ve sosyal hayatının, diğer dönemlerde olduğu gibi, Cumhuriyet devrinde yazılan şiirlerde de çoğu zaman ayrıntıya inilmeden tasvirî bir şekilde ele alındığını görüyoruz. Özellikle İzmir'in kültür atmosferi dışına çıkamayan şairlerin şehri bütünüyle kuşatabilecek bir bakış açısına sahip olamadıklarına şahit oluyoruz. Ancak İzmir'e farklı açılardan bakabilen; zamana, mekâna ve insana ait unsurları estetik değerlerle birleştirerek şiire aksettirebilen şairler, İzmir'i derinden yakalayıp ifade edebilmişlerdir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında dikkati çeken bu şairlerden bazıları, Celal Sahir, Faik Ali, Kemalettin Kamu, Necmettin Halil Onan, Ahmet Kutsi Tecer, Ceyhun Atuf Kansu, Halim Yağcıoğlu gibi edebiyatımızda önemli yerleri olan kişilerdir. Aynı dönemde İzmir'in kendine has zenginliklerini şiirlerinde başarıyla yansıtan şairlerden bazıları da şunlardır: Necati Cumalı, Salah Birsal, Zeki Ömer Defne, Şükran Kurdakul, Mustafa Şerif Onaran, Nahit Ulvi Akgün, Cahit Külebi, Attila İlhan, Haşim Nezihi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında İzmir'i farklı yönleriyle şiirlerinde aksettiren şairlerden bazıları da şöyle sıralanabilir: Hüseyin Yuttas, Yaşar Aksoy, Hidayet Karakuş, Asım Öztürk, Ahmet Günbaş ve diğerleri... Bu şairler sayesinde İzmir'le ilgili şiirlerin çerçevesi genişlemiş, muhteva ve üslup yönünde zenginleşme olmuştur. Özellikle 1940'lı yıllardan itibaren tasvir ve tahlillerde psikolojik ağırlığın ön plana çıktığı, perspektifin bir hayli daraldığı görülmektedir. Bu da İzmir şiirlerinde yoğunluğun ortaya çıkmasını sağlamıştır. İzmir şiirlerinde genel olarak iyimser bir bakış söz konusudur. Ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren karamsar bakışın yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir

*

Bütün bu değerlendirmelerden sonra İzmir'le ilgili şiirlerin Türk edebiyatına katkısı konusunda şunları söyleyebiliriz:

Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet devrinde Türkiye'nin değişik şehirlerinde çıkan yayın organlarında İzmir'le ilgili olarak çok sayıda şiir neşredilmiştir. Bu şiirlerin "vatan" kavramının şehirlerle aynileştirilmesine ve şehir şiirlerinin sayısının artmasına katkıda bulunması muhtemeldir.

Ayrıca İzmir'de yayımlanan şiirlerde olduğu gibi, Türkiye geneline hitabeden yayın organlarında çıkan İzmir şiirlerinde de akşam teminin ön plânda olduğu görülmektedir. Büyük ölçüde İzmir'in coğrafi konumuna bağlı olarak ortaya çıkan bu yaygınlığın, akşam temiyile ilgili şiirlerin artmasına katkıda bulunması da söz konusudur.

TEK PARTİ DÖNEMİ EDEBİ AKIM, GRUP VE TOPLULUKLARINA İZMİRLİ EDEBİYATÇILARIN KATKILARI

Mustafa Özsarı*

İzmirli kültür adamlarının Türk edebiyatında ortaya çıkan temel eğilimlerin belirlenmesinde her zaman dikkate değer katkıları olmuştur. Bu katkılar, özellikle tek parti döneminde daha belirgin hâle gelmiştir. İzmirli ediplerin Tek Parti döneminde daha görünür hâle gelmesinin geri planında, söz konusu dönemde İzmir’de basın-yayın ve iletişim imkânlarının gelişmesinin önemli payı vardır. Nitekim 1930-1938 arasında gerek Halkevleri gerekse açılan yeni eğitim kurumları sayesinde, Türkiye’de büyük bir mecmua bolluğu ve çeşitliliği yaşanmıştır. Bu zenginlik, doğal olarak İzmir’de de karşılık bulmuştur. Şehirde farklı görüşleri temsil eden değişik dergi ve gazeteler yayımlanmıştır. *Hizmet*, *Anadolu*, *Halkın Sesi* ve *Yeni Asır* gibi gazeteler, tek parti döneminde İzmir’de günlük Türkçe olarak çıkan başlıca yayın organlarıdır.

Tek parti dönemi İzmir kültür kurumları içinde gazete idarehânelerinin yanı sıra, 19 Şubat 1932’de resmen açılan İzmir Halkevi’nin de ayrı bir yeri vardır. Örneğin 1936’dan itibaren faaliyetini İzmir Halkevi yayın organı olarak sürdüren *Fikirler* dergisi, sadece İzmir’in değil, Türkiye’nin de önde gelen bilim, fikir, sanat ve edebiyat dergisidir. 1945’ten sonra yine İzmir’de çıkan *Müslüman Sesi* dergisi ise, dinî meselelere bilimsel bir bakış getiren İzmir’in önemli neşriyat vasıtalarından birisi olarak dikkati çekmektedir. Bu dergi ve gazeteler yayımlandıkları dönemde farklı siyasi görüşlerin ve farklı anlayışların temsilcisi olarak öne çıkmış; İzmir’in çok sesli ve çok renkli kültürel yapısını tek parti döneminde de kısmen devam ettirdiğini göstermiştir. Bir fikir vermesi açısından şunları söyleyebiliriz: Haydar Rüştü Öktem’in sahibi olduğu *Anadolu*, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın İzmir’deki resmî yayın organı işlevini görmüştür. Buna karşılık Mehmet Sırrı Sanlı’nın sahibi olduğu *Halkın Sesi* ve Abdurrahman Arif Bilgin’in sahibi olduğu *Yeni Asır* gazetesi ise dönemin nazik şartlarının elverdiği ölçüde muhalif görüşleriyle dikkati çeker.

İzmir’deki bu yayın çokluğu ve çeşitliliği, pek çok edip, şair ve araştırmacının yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bunlar; aynı zamanda, Türk insanın zihin dünyasını biçimlendiren estetik ve felsefî eğilimleri yönlendirmeleri açısından da önemlidir. Dolayısıyla, İzmir ve çevresinde neşredilen dergi ve gazetelere, yayımlanan kitaplara ve İzmir’deki kültürel tartışmalara vâkıf olmadan, 1922-1950 arası Türk edebiyatı tarihini doğruya yakın bir şekilde yazmak neredeyse imkânsızdır.

Yukarıda genel hatlarıyla belirtilen düşüncelerden hareketle, uzun zaman önce, başta İzmir olmak üzere; Balıkesir, Manisa, Denizli, Muğla ve Aydın gibi Ege bölgesinin önemli kültür merkezlerinde basın-yayın ve edebiyat faaliyetleri üzerine

---

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, mustafaozsari@hotmail.com

araştırmalara başladım. Burada amacım; tek parti döneminde Ege bölgesinde ne tür edebî faaliyetler olduğunu, bu faaliyetlerin genel Türk edebiyatında nasıl bir karşılık bulduğunu anlamaya çalışmaktı. İki yıl gibi kısa bir çabadan sonra, tek parti döneminde Türkiye’de ortaya çıkan edebiyat akım, topluluk ve gruplarının hemen hepsinin biçimlenmesinde ve içeriğinin oluşmasında İzmirli edip ve şairlerin ciddi manada katkılarının bulunduğunu tespit ettim. Bunlara ilâve olarak sadece edebiyat sanatında değil, bilimde, felsefede ve sanatın diğer şubelerinde de İzmirli sanatçıların ve âlimlerin Türkiye’deki merkezî kültürü epeyce yönlendirdiğini gördüm.

İzmir, Tarihsel süreç içinde bir liman şehri olması, farklı kültürlerle ev sahipliği yapması vb. sebeplerden dolayı, Antik çağdan beri daima bir yaşam alanı işlevini görmüştür. Bu durum, İzmir’in Türkler tarafından fethinden sonra da değişmemiştir. Hatta Estonyalı gösterge bilimci Jury Lotman’ın ifadesiyle, İzmir’in *semiyosferi* önce İzmirli şair ve yazarları etkisi altına almış; ardından genel Türk edebiyatını da belirli ölçüde yönlendirmiştir. Bu gerçeklerden hareketle, aşağıda tek parti döneminde Türkiye’de edebiyat ile ilgili akım, topluluk, hareket vb. hakkında kısa bilgi verilmiş; ardından İzmirli sanatçıların bu topluluklara katkıları genel hatlarıyla özetlenmiştir. İzmir’in Türk edebiyatına katkılarına yönelik verilen bilgiler, kesinlikle son söz değildir. Aksine genç edebiyat ve kültür tarihi araştırmacıları için, tek parti döneminde İzmir’deki edebî hareketlilikleri açığa çıkaracak genel bir bakış açısı sunma çabası olarak değerlendirilmelidir.

1. Memleketçi Şiir

Bilindiği gibi memleketçilik Türkiye’de I. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmış, Cumhuriyet döneminde yaygınlaşmış bir edebiyat ve sanat akımıdır. Kaynaklarını Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının 1911’de Selanik’te başlattıkları millî edebiyat akımına kadar indirgeyebileceğimiz memleketçilik; esasen meşrutiyet döneminin büyük Türkçülük anlayışına bir tepki olarak doğmuştur. Merhum Hilmi Ziya Ülken’in *Anadolu’yu Türk kültürünün gerçek kaynağı gibi gören¹* bir anlayış olarak tanımladığı memleketçilik, İzmir’in kurtuluşundan sonra daha da yaygınlaşmış; hatta günümüzde bile Türk entelektüelinin zihin dünyasını şekillendiren önemli bir fikir olarak varlığını sürdürmüştür.

Memleketçi düşüncenin felsefî ve sosyolojik temelini atanlar Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yınanç, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Mehmet Hâlit Bayrı, Fuat Köprülü gibi isimlerdir. Söz konusu âlimler, 1917-1918 yıllarında İstanbul’da *Anadolu* adlı bir mecmua yayımlamışlardır. Memleketçi düşünce, büyük ölçüde bu dergi etrafında somutlaşmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra ise memleketçi düşünce Yahya Kemal başta olmak üzere, pek çok edip tarafından benimsenmiş; hatta Türkiye’nin en yaygın bir fikir ve sanat akımı hâline gelmiştir.

---

¹ Hilmi Ziya Ülken (1979). Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İkinci Baskı. İstanbul. S. 470.

Yahya Kemâl memleketçi edebiyatı “*memleketten bahseden edebiyat*” diye tanımlar². Kanaatimizce, memleketçilik anlayışını en iyi tanımlayan ifade Beyatlı'nın bu üç kelimesidir. Nitekim Türk İstiklâl Mücadelesi'nin bir “*kızıl elmas*” hâline gelen İzmir'in kurtuluşundan sonra, Türk aydını gözünü Anadolu'ya ve Anadolu'nun zenginliğine çevirmiş, memleketi yeniden keşfedilmesi gereken ideal bir algılama nesnesi olarak görmüştür. Bu bağlamda Türk şiirinde memlekete yönelimini en iyi ifade eden metinlerden birisi Faruk Nafiz (Çamlıbel) Bey'in 1926'da *Hayat* mecmuasında yayımladığı *Sanat* başlıklı şüirdir. Şiirde ulaşılmaması gereken ideal bir arzu nesnesi olan Anadolu;

Başka sanat bilmeyiz karşımızda dururken

Yazılmamış bir destan gibi Anadolu'muz

Arkadaş biz bu yolda türküiler tuttururken

Sana uğurlar olsun, ayrılıyor yolumuz

mırsallarıyla ifade edilmektedir. Faruk Nafiz'in bilinçli olarak yöneldiği bu ulvî yurt, vatansever insanların yaşadığı bir coğrafya olan Ege bölgesinde ve bölgenin kültür merkezi olan İzmir'de daha büyük bir yankı bulmuştur. İzmirli münevverler, memleketçilik düşüncesinin çerçevesi içinde değerlendirebileceğimiz pek çok eser yazmış ve yayımlamışlardır. Bu kapsamda, Ege bölgesinin yerleşim birimleri, tabiatı ve insanı edebî eserlerin en önemli ifade nesnesi ve alt teması olarak dikkati çekmektedir. Söz konusu temaları şiirleriyle aktarma çabası içinde olan pek çok şair vardır. Ahsen Gürtin, Kemal Göksel, Macit Aray Artıkoğlu, Necmettin Halil Onan, Süleyman Sevgel, Ziya Sarıkartal, Şükran Kurdakul, Tarık Ziya Işıttan, Benal Nevzat Arıman, Nahit Ulvi Akgün, Gaye Nail Ozanoğlu gibi şairler; İzmir'in dağını, taşını, pınarını, denizini, köyünü, ovasını birer anlatı nesnesi olarak kullanmışlardır.

İzmirli şairlerin tek parti döneminde memleketçi anlayışla yazdıkları şiirlerde altı çizilmesi gereken bazı hususlar vardır: Meselâ Atatürk döneminde yazılan tabiat şiirlerinde, millî romantizm anlayışının izlerini rahatlıkla takip edebiliriz. Başka bir ifadeyle, Atatürk döneminde İzmirli şairlerin şiirlerinde vatan sevgisi ve gurbet duygusu hâkimdir. Bu iki duyguyu; İstiklâl Harbi'ni kazanmış, kendine güven duygusu gelişmiş, ülkesini seven ve Batı'dan ziyade Anadolu'ya ve Anadolu'nun değerlerine yönelen Türk aydınının millî romantizm anlayışıyla izah edebiliriz. Fakat İnönü döneminde yazılan şiirlerin çoğunda ise, millî romantizm değişime ve dönüşüme uğramış; iyimserlik yerini kötümserliğe bırakmış; ideal anlatım nesnesine ulaşma arzusu, yerini kaba realitenin sert acımasız gerçekliğine bırakmıştır.

2. Yedi Meşaleciler

Tek parti döneminde, pek yaygın olmamakla beraber, *Yedi Meşaleciler* diye bilinen bir grup vardır. *Yedi Meşaleciler* memleketçi edebiyatı, memleketçilerin en şöhretli olduğu zamanlarda *Ayşe*, *Fatma edebiyatı* veya *beylik edebiyatı* demek suretiyle

² Yahya Kemâl(1936). Memleketten Bahseden Edebiyat, Kültür Haftası, (1). 15 Kanunusâni 1936. S.2.

küçümsemişler ve bu anlayışa karşı bir tepki olarak ortaya çıkmışlardır³. Yedi Meşale grubu şairlerinden birisi de Muammer Lütfi Bahşi'dir. İnci Enginün, Muammer Lütfi Bey'in *Yedi Meşale* dergisinin kapanmasından sonra edebiyattan koptuğu bilgisini vermektedir. Fakat yaptığımız taramalarda Bahşi'nin, edebiyattan kopmadığı; aksine edebî ve kültürel çalışmalarını, yine *Yedi Meşalenin* ilkelerine uygun olarak İzmir ve çevresinde sürdürdüğü tespit edilmiştir. Örneğin İzmir Halkevi tarafından yayımlanan *Fikirler* dergisi ile Muğla Halkevi tarafından yayımlanan *Muğla* dergisinde Muammer Lütfi Bahşi'nin yedi meşale ilkelerine uygun yazı ve şiirleri vardır⁴. Sadece bu bilgi notu bile Cumhuriyet dönemi edebiyatı ile ilgili tespitlerin yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya koyar.

3. İnkılâp Edebiyatı

Cumhuriyet devri hakkında yazılan edebiyat tarihlerinde inkılâp edebiyatı kavramı pek kullanılmamıştır. Fakat özellikle tek parti döneminde İzmir ve çevresinde bizim burada *inkılâp edebiyatı* diye adlandırdığımız kavramın ilkelerine uygun çok sayıda şiir, hikâye ve tiyatro yayımlanmıştır. Kavramın biraz muğlak olması sebebiyle, *inkılâp edebiyatı* teriminin kapsamı ve işlemine dair kısa bilgi vermekte yarar vardır.

İnkılâp edebiyatı terimi, Atatürk döneminde ortaya atılmış ve kullanılmıştır. Fakat zamanla, unutulmuş ya da terk edilmemiştir. Fuat Köprülü, Yakup Kadri, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Kâzım Nami Duru bu kavramı ilk kullanan isimlerdir. Söz konusu araştırmacılar çeşitli makalelerinde inkılâp edebiyatı kavramının ne olabileceğini açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin Fuat Köprülü 1926'da *İnkılâp ve Edebiyat*⁵, Yakup Kadri 1934'te *Kadro* dergisinde *İnkılâp Edebiyatı*⁶, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1934'te *İnkılâp Edebiyatı Ne Olabilir?*⁷ ve Kâzım Nami Duru yine 1934'te *Ülkü* mecmuasında *İnkılâp Edebiyatı*⁸ başlıklı yazılarını yayımlamışlardır. Bunlardan Fuat Köprülü ve Yakup Kadri, inkılâp edebiyatının merkezine yazarı, buna karşılık Baltacıoğlu ve Kâzım Nami ise toplumu almışlardır. Dört araştırmacının müşterek zemini ise *edebiyatın yarar işlevi* üzerinde durmalarıdır. Söz konusu düşünürler, edebiyatın rasyonel olarak toplum yararına kullanılması gerektiği görüşünü vurgulamışlardır. Toparlarsak, tek parti döneminde inkılâp edebiyatı kavramıyla *ilhamını millî kültürden ve halkın rubundan alan, rubun yaratıcı hamlesini öne çıkaran ve*

³ Bk. İnci Enginün (2007), Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, İstanbul: Dergâh Yayınları. Ss. 67-72. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri (1992), Türk Dili, nr. 481-482, Ocak-Şubat 1992, s. 568.

⁴ Muammer Lütfi Bahşi (1945). "Ödemiş", *Fikirler*, nr. 296-297, 30 haz. 1945, s.6

⁵ Fuat Köprülü (1926). "İnkılâp ve Edebiyat" *Hayat*, nr.5, 30 Kanunuevvel 1926, s. 2-3.

⁶ Yakup Kadri (1934). "İnkılâp Edebiyatı", *Kadro*, nr.25, Kanunsâni 1934, s. 21-23.

⁷ İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) (1934). "İnkılâp Edebiyatı Ne Olabilir?", *Yeni Adam*, nr. 6, 5 Şubat 1934.

⁸ Kâzım Nâmi (Duru) (1934). "İnkılâp Edebiyatı", *Ülkü*, 13 Mart 1934, s.49.

toplumsal olayların bir laboratuvarı olan edebiyat kastedilmiştir⁹. Yapılan tanımın nesnellik açısından edebiyat biliminin doğasıyla uyumlu olup olmadığı tartışmaya açıktır. Fakat gönderici bakış açısını ve mesajın niteliğini esas alırsak bu tanımlamada mantıksallık açısından bir çelişki bulunmamaktadır ve başka bir tanımlama yapılmaya değil, inkılap edebiyatı terimi en azından 30 yıllık bir dönemin edebiyatta hakim anlayışını göstermesi bakımından kullanılması gereken bir terimdir.

İnkılâp edebiyatı kavramının geri planında Atatürk Türkiye'sinin *yaratıcı hamlesi* vardır. Bu hamleyi gerçekleştirecek olan kuşkusuz yaratıcı bilince sahip olan insandır. Söz konusu bilinç ise inkılâp kahramanlarında ve bu kahramanların yarattıkları devrimlerde, kurdukları kurumlarda gizlidir. Bu hükümden hareket edersek, inkılâp edebiyatı kavramından inkılâbın kahramanları, Türk devrim ilkeleri, Ankara'nın başkent oluşu, dil inkılâbı, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Halkevleri, inkılâbın önemli hamleler yaptığı belirli gün ve haftalar vb. ile ilgili yazılan şiir ve hikâyeleri anlamak gerekir. Bununla beraber söz edebiyatı elbette *güdümlü* (angaje) edebiyatın örnekleri olarak belirginleşir. Bu durum *edebîlik* (literaryness) kavrayışı açısından bir olumsuzluk olarak görülse de, tek parti döneminde bir inkılâp edebiyatı olgusunun varlığını engelleyemez.

Tek parti döneminde inkılâp edebiyatı kapsamında İzmir'de pek çok şair, hikâyeci ve romancı edebî eser yazmıştır. Bir oranlama vermek gerekirse, Ege bölgesinde yayımlanan süreli yayınlarda 1932-1950 yılları arasında çıkan 1086 şiirlerden 118'i inkılâp edebiyatı kavramı etrafında değerlendirilmesi gereken metinlerdir. Bu da yüzde onluk bir orana karşılık gelir. Nitekim Ali Rıza Özkut, İbrahim Tarık Çakmak, Necip Pehlivan, Necmettin Halil Onan ve Vecihi Nedim Tunç gibi şairler; şiirlerinde Atatürk, Türk devrimi ilkeleri, dil inkılâbı, Ankara'nın başkent oluşu vb. konuları ele almışlardır. Söz konusu şiirlerden önemli kısmı şiiriyet bakımından zayıftır; fakat bu metinler ve şiirlerde ele alınan temalar birer sosyolojik ve edebî olgudur. Bunlar en az 30 yıllık bir dönemde Türk insanın zihinsel dünyasının inşasında rol oynamıştır ve incelenmeye değer metinlerdir.

4. Garip Akımı

Garip şiiri, İsmet İnönü dönemi Türk edebiyatının kendine has orijinal bir üslûp olarak dikkati çeker. Orhan Veli, Melih Cevdet ve Oktay Rıfat'ın temsil ettikleri garip akımı Mehmet Kaplan'ın ifadeleriyle, "*Türk şiirinde şiirsiz şiir veya edebiyatsız edebiyat*" olarak nitelenmektedir¹⁰. Garip şiiri, geleneksel Türk şiirindeki *şairânelik/poecity* anlayışına zıttır. Buna karşılık, Türkiye'de yetişen pek çok şairin şiir anlayışının gelişiminde temel belirleyici olmuştur.

İzmir'de ise özellikle 1945-1950 yıllarında garip hareketinin şiiriyet ilkelerine uygun şiirler yayımlanmıştır. İzmir'de garip şiiri anlayışına örnek olabilecek nitelikte

⁹ Mustafa Özşarı (2002). Ege Bölgesi Halkevi Dergilerindeki Edebî ve Kültürel Muhteva Üzerinde Bir İnceleme, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, bdt. S. 81.

¹⁰ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri-2: Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, s.132.

sadece *Fikirler* dergisinde 100'den fazla metin vardır. Harf sırasıyla, Aclan Sayılğan, Ayhan Hünalp, Berin Taşan, Cahit Irgat, Cahit Obruk, Cahit Uçuk, Ceyhun Atuf Kansu, Edip Cansever, Ercüment Uçarı, Fuat Muradoğlu, Gaye Nail Ozanoğlu, Necati Cumalı, Suat Taşer, Şükran Kurdakul gibi şairler; önceleri garip akımına daha sonra da ikinci yeni diye bildiğimiz şiir anlayışına örnek olarak gösterebileceğimiz pek çok şiir yazmışlardır. Söz konusu şiirlerde bir yandan Garip akımının şiirsiz şiir anlayışının etkisi sezilirken, öte yandan 1950 sonrası Türk şiirinin etkili anlayışlarından birisi sayılan *İkinci Yeni* şiirinin izleri görülür. Örneğin İlhan Berk, Edip Cansever ve Metin Eloğlu gibi *İkinci Yeni* şiirinin önde gelen temsilcileri, ilk şiirlerini *Yeni Doğu*ş (Manisa), *Gediz* (Manisa), *Fikirler* (İzmir) gibi dergilerde yayımlamışlar; ardından Türkiye genelinde şöhrete ulaşmışlardır. Yine müstakil birer edebî şahsiyet olarak değerlendirebileceğimiz Attila İlhan (ilk şiiri *Ümitlerimin Gemisi*, Ocak 1939, Urla Halkevi Dergisi) ve Necati Cumalı gibi Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin önemli şairleri ilk eserlerini İzmir, Manisa gibi şehirlerde çıkan dergi ve gazetelerde neşretmişlerdir. Bütün bunlar hem garip akımının hem ikinci yeni akımının, hem de şiirde sosyalist gerçekçi anlayışın temsilcilerinin önemli kısmının İzmir ve çevresinde yetiştiklerini ortaya koymaktadır.

1945-1950 yılları arasında *Fikirler* dergisi başta olmak üzere, *Yeni Asır*, *Halkın Sesi* ve *Anadolu* gibi İzmir'in günlük gazetelerinde Türkiye'de yeni bir şiir anlayışının adeta temelleri atılmıştır. Yukarıda adını zikrettiğimiz şairler; gündelik hayat, aşk ve tabiat gibi temalar etrafında yazdıkları şiirlerde ele aldıkları olguyu hayatın bir realitesi olarak görmüşler, Orhan Veli ve arkadaşlarının terk ettikleri *şairânelik* anlayışını onlar da bırakmış, gerçeği bütün çıplaklığıyla anlatma yoluna gitmişlerdir. Örneğin;

Çok şey söylendi

Çok şey yazıldı

İlk ben değilim ki düşen aşka

Söyle sevgilim

Ne diyeyim

Ne yazayım

Kısa bir 'seviyorum'dan başka'¹¹

diyen şair, günümüz Üniversite kampüslerindeki gençlerin aşka bakışını bütün çıplaklığıyla özetleyivermiştir. Nejat Gülen'in *İlân-ı Aşk* şiirinde anlatılan yukarıdaki söyleyiş, bir yandan yeni dönemin aşkı ele alış tarzını anlatırken, öte yandan eski şiirin şiirsellik anlayışına karşı bir tepki olarak yorumlanmalıdır.

Garip şiirinin izlerini de rahatlıkla görebileceğimiz yukarıdaki şiirin yanı sıra, bu dönemde İzmir entelektüelinin zihin dünyasını Hegelci-Marksist düşünceler de etkisi altına almıştır. Bu kapsamda İzmirli şair hikâyeci ve romancılar orta sınıfın hayata bakışının yanı sıra, *sınıf çatışması*, *değişen değerler*, *yabancılaşma*, *uzaklaşma*,

¹¹ Nejat Gülen, *İlân-ı Aşk*, *Fikirler*, Yeni Seri, nr.17, Kasım 1948.

hükmetme mekanizmaları gibi temel kavramlar etrafında edebî ürünler olarak niteleyebileceğimiz pek çok eser vermişlerdir. Örneğin, Hasan Lâtif Sarıyüce, *Fikirler*'de 1950'de çıkan (nr. 36) *Yuva* başlıklı şiirinde;

*Bir gün kurulur yuvamız
Uzak, ışısız bir köyde;
Kurtlarla, kuşlarla dost oluruz
Ve toprak kokan çocuklarla, can ciğer
Yaşar dururuz*

mırsalarında bir yandan alt orta sınıfların hayata bakışını ele alırken, öte yandan ülkenin hizmet götürülmemiş noktalarını okuyucunun dikkatini gizli bir şekilde sunma yoluna gitmiştir.

1940-1950 yılları arasında şiir yazaran İzmirli veya İzmir'de yaşayan şairler aynı zamanda sistemle gizli bir polemige girmişlerdir. Bu anlayışın gelişmesinde elbette Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen demokratik ortamın etkisi vardır. Fakat İzmirli ediplerin zihin dünyasını asıl tetikleyen güç edebiyatta ve sanatta toplumu yönlendirmeyi esas alan Marksist edebiyat anlayışının getirdiği temel düşünüş biçimleridir. Bu durum hikâye ve romanda daha belirgin bir hâle gelmiştir.

Tek parti döneminde İzmirli edebiyatçıların etkili olduğu diğer bir vadi de hikâye türüdür. İzmir'de çıkan yayın organlarından sadece *Fikirler* dergisinde irili ufaklı 100'e yakın küçük hikâye vardır. Besim Akımsar, Cengiz İlhan, İlhan Tarus, Necati Cumalı, Nihat Kobek, Şakir Candoğan, Nuri Erkoldaş ve Kemal Bekir Manav gibi İzmirli hikâyeciler, yazdıkları nitelikli hikâyelerle sadece İzmir'in değil, Türkiye'nin önde gelen hikâyecileri olarak dikkati çekmektedir. Söz konusu hikâyelerde aşk, aile, millî savaş, yalnızlık, töre, gündelik hayatın akışı vb. konular ele alınmıştır. İlk dönemlerde şiirde olduğu gibi hikâyede de başlangıçta *memleketçilik* akımının tesirinde eserler verilirken, İnönü döneminde ise sınıf çatışması, toplumun alt sınıflarının zorlu hayat mücadelesi vb. konular etkili bir şekilde anlatılmıştır.

Bilindiği gibi, 1940'lı yıllardan sonra yeni bir nesil yetişmiştir. Bu nesil Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı yıllarında ya yeni doğmuş ya da henüz dünya olaylarını algılamaktan uzak bir nesildir. İşte 1940'lı yıllardan itibaren bu nesil yeni mekteplerde aldığı modern eğitimin tesiriyle yeni bir dünya görüşüyle ortaya çıkmıştır. Buna karşılık toplumda siyasal güç Cumhuriyetin kurucu elitlerinin elindedir. Toplumda oluşan yeni değerler ve yeni normlar ise doğal olarak kurucu nesil ile yeni neslin birbirinden uzaklaşmasına vesile olmuştur. Bu uzaklaşma neticesinden toplumun önemli bir grubu siyasal açıdan yalnızlaşmıştır. Onlar da devlet ve toplumun yapısındaki güç mekanizmaları ve bu mekanizmaları idare eden yabancı güç odaklarıyla gizli bir polemige girmişlerdir. Nitekim Kemal Bekir Manav, İlhan Tarus, Nuri Erkoldaş, Nihat Kobek gibi İzmirli hikâyeciler gerek sistemle, gerek sistemi kontrol etmeye başlayan başta ABD olmak üzere dış odaklarla sıradan insanın mücadelesini ve bu mücadelede yalnızlığını sistemin bir yayın organı olan *Fikirler*'de hikâye formunda anlatmaktan çekinmemişlerdir. Bunlara Samim Kocagöz, Şükran

Kurdakul gibi isimleri de dahil etmek mümkündür. Fakat belli bir süre sonra yazarların sistemle savaşımları sistemi idare edenler fark etmiş; onlar hakkında soruşturma, kovuşturma, hapis vb. cezalar vermek suretiyle, İzmirli yazar ve şairlerin çoğunu cezalandırma yolunu tercih etmiştir. Şükran Kurdakul ile 2001 yılında yapmış olduğumuz bir sohbetle, sayın Kurdakul bu durumu İzmir’de şiir ve hikâyeleri kordon boyu kafelerinde yazdığımız arkadaşlarla daha sonra hapishanede tekrar buluştuk ifadeleriyle bizzat tarafıma ironik bir dille anlatmıştır.

5. İzmir Pedagoji Okulu

Başlıkta verdiğimiz konunun dışında olmakla beraber, İzmir’in, tek parti döneminde sosyal bilimlerin gelişiminde de adından söz edilen önemli bir merkez olduğunu söylemek mümkündür. Başta Mustafa Rahmi Balaban olmak üzere; Hakkı Baha Pars, Vedide Baha, İsmail Hakkı Karadayı, Halil Fikret Kanat, Ziya Somer vb. İzmir’in felsefe ve pedagoji alanında önde gelen isimleri olarak dikkati çekmektedir. Söz konusu isimler 1925-1935 yılları arasında Türkiye’nin pedagoji alanında önemli yayın organlarından sayılan *Fikirler* dergisinde, 1935-1945 yılları arasında İzmir Halkevi’nde, 1945-1955 yılları arasında *Müslüman Sesi* gibi dergilerde ciddiyetle takip edilmesi gereken telif ve tercüme pedagoji ve felsefeye dair dikkat çekici yazılar yazmışlardır. Yayımladıkları müşterek ve müstakil kitaplar da düşünülürse, bu dönemde bir İzmir Pedagoji Okulu ve İzmir Felsefe Okulu diye adlandırabileceğimiz bir kavramdan söz etmek mümkündür. İzmir Pedagoji Okulu’nun biçimlenmesinde, yaygınlaşmasında ve devamlılığının sağlanmasında Cumhuriyetin ilanından önce Cenevre’de J. Jacques Rousseu Pedagoji Enstitüsü’nde Eduard Clapared’in laboratuvarında 6 yıl çalışan, ardından Türkiye’ye gelip çalışmalarını 30 yıl boyunca İzmir’de sürdüren Mustafa Rahmi Balaban’ın önemli etkisi vardır. Bu bakımdan Mustafa Rahmi ve arkadaşlarının İzmir’de pedagoji alanında açtıkları çağır Türk eğitim ve felsefe tarihi açısından oldukça anlamlıdır ve üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken bir olgudur.

Özetle tek parti döneminde ortaya çıkan edebî akım, grup ve topluluklara neredeyse en fazla katkı sağlayan kültür merkezlerinden birisi İzmir’dir. Muammer Lütfi Bahşi, Necati Cumalı, İlhan Berk, Şükran Kurdakul, Edip Cansever, Macit Aray, Ayhan Hünel, İlhan İleri, Metin Eloğlu, İbrahim Zeki Burdurlu, Mustafa Şerif Onaran, Nahit Ulvi Akgün, Şinasi Özdenoğlu, İlhan İleri, Sabih Şendil gibi Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde etkili olan pek çok şair ilk eserlerini *Fikirler*, *Anadolu*, *Yeni Asır* ve *Halkın Sesi* gibi İzmir gazete ve dergilerinde yayımlamışlardır. Bunlara ilave olarak Cahit Irgat, Ceyhan Atuf Kansu, Fakir Baykurt, İlhan Tarus, Kemal Batu, Kemâl Bekir Manav, Nihat Kobek, Orhan Hançerlioğlu, Samim Kocagöz, Nuri Erkoldaş gibi Cumhuriyet döneminin öncü hikâye ve romancıları da 1930-1950 yılları arasında İzmir’de eserlerini yayımlamışlar; İzmir edebiyat muhitlerinde yetişmişlerdir. Benzer değerlendirmeleri felsefe ve pedagoji alanları için de ifade etmek mümkündür. Özellikle pedagoji alanında Mustafa Rahmi Balaban’ın öncülük ettiği İzmir Pedagoji Okulu’na dikkat etmek gerekir. İzmir Pedagoji Okulu; sanata, estetiğe ve bilime değer veren, aklî unsurları öne çıkaran eğitim anlayışını

benimsemiştir. Bu anlayışın temelini ise başta Protagoras olmak üzere, Antik çağın sofist pedagoglarına kadar indirmek mümkündür. Bu bakımdan İzmirli şair, hikâyeci ve âlimlerin tek parti dönemindeki çalışmaları Türkiye'nin liberal ve çok sesli anlayışının gelişim sürecinde önemli bir yere sahiptir.

Kaynaklar

- Bahşi, Muammer Lütfi (1945). “Ödemiş”, *Fikirler*, nr. 296-297, 30 haz. 1945.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1934). “İnkılap Edebiyatı Ne Olabilir?”, *Yeni Adam*, nr. 6, 5 Şubat 1934.
- Beyatlı, Yahya Kemâl(1936). “Memleketten Bahseden Edebiyat”, *Kültür Haftası*, (1). 15 Kanunusâni 1936.
- Duru, Kâzım Nâmi (1934).” İnkılâp Edebiyatı”, *Ülkü*, 13 Mart 1934.
- Enginün, İnci (2007), *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (1992). “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri” (1992), *Türk Dili*, nr. 481-482, Ocak-Şubat 1992.
- Gülen, Nejat(1948) İlân-ı Aşk”, *Fikirler*, Yeni Seri, nr.17, Kasım 1948.
- Kaplan, Mehmet, *Şiir Tablilleri-2: Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1934). “İnkılâp Edebiyatı”, *Kadro*, nr.25, Kanunusâni 1934.
- Köprülü, Fuat (1926). “İnkılâp ve Edebiyat” *Hayat*, nr.5, 30 Kanunuevvel 1926.
- Özsarı, Mustafa (2002). *Ege Bölgesi Halkevi Dergilerindeki Edebî ve Kültürel Muhteva Üzerinde Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, bdt. İzmir.
- Ülken, Hilmi Ziya (1979). *Türkiye’de Çağdaş Düşüünce Tarihi*, İkinci Baskı. İstanbul.

GÖÇ VE SOSYAL HAYAT

İZMİR'İN SOSYO-DEMOGRAFİK DEĞİŞİMİ VE KENT KÜLTÜRÜ

Muzaffer Şeker*

Yasin Bulduklu**

Haydar Yalçın***

Giriş

Tarihi Neolitik Çağa dayandırılan kadim bir yerleşim yeri olarak İzmir, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır ve zengin bir kültürel mirasa sahiptir. İzmir, her dönemde ticari, siyasi ve kültürel açılardan önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Selçukluların Anadolu'yu yurt edinmesinden sonra İzmir, Çaka Bey'in liderliğinde bir Türk yurdu haline gelmiş; kuvvetli bir donanmayı da milletinin hizmetine sunmuştur. Çaka Bey sonrası Aydınoğlu Mehmet Bey, Bizans hakimiyetini sona erdirmiş, İzmir'in Türkleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Gazi Umur Bey ve Hızır Bey'in Türk yurdu olarak kalmasına dönük çabalarından sonra İzmir, Osmanlı Devleti ile birlikte önemli bir Türk liman şehri haline dönüşmüştür. Her dönemde önemli ve çok kültürlü bir merkez olan İzmir, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve bağımsızlık savaşının kazanılmasında aldığı sorumluluk, gösterdiği kahramanlıkla da Türk Tarihi açısından çok özel bir yere konumlanmıştır. İzmir'in değişik kültürlerle etkileşim içinde olan geçmişi, bugünkü yapısının da nüvesini teşkil etmiş, farklı etnisite, inanç, görüş ve düşüncelerin bir arada yaşadığı armonik yapısını yaratmıştır. Farklı inanışlar yanında değişik alt kültürler, çağlar boyunca bir arada yaşamış ve günümüzdeki kent kültürünün temeli oluşmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla hızlı bir büyüme sürecine giren İzmir, yıllar içinde giderek artan biçimde göç hareketlerinin de son durağı olmuştur. Yakın tarihe bakıldığında özellikle iç göçlerin 1950'li yıllarla birlikte tımandığı göze çarpmaktadır. 1960'larda ve 1980'lerde zirveye ulaştığı görülen göç dalgası, İzmir'in fiziksel ve sosyal yapısında değişim sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde İzmir'in yirminci yüzyılın ortalarından itibaren artan nüfusuna ilişkin bilgiler yanında sosyal, demografik, kültürel ve ekonomik yapısına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Çeşitli kurumların yayımladığı verilerden yola çıkılmak suretiyle şehrin sosyal, kültürel ve iktisadi gelişim süreci ve durumu hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır.

---

* Prof. Dr., Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı.

** Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü.

*** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.

Kent Kültürü ve İzmir

Kent, tarım ve hayvancılıktan farklı uğraşlarla geçimini temin eden bireylerin yaşadığı, yönetsel yapısı, toplumsal ve kültürel ilişkiler, nüfus yoğunluğu gibi konularda kırsal alandan farklılaşan mekân olarak tanımlanmaktadır. (Başaran, 2008, s.17). Kentlerin nüfus yoğunluğunun kaynağı kırsal alandır ve bu haliyle kent, çok sayıda alt kültürü kendi bünyesinde barındırmakta, farklı toplumsal ve ekonomik değerlere sahip bireyleri aynı mekânda bir arada tutmaktadır. Kentler, çeşitli değişkenlerden etkilenen ortak bir değerler sistemini sakinlerine aktarmakta uzun vadede ortak bir üst kültürün yaratılması yoluyla kimliklerine kavuşmaktadırlar.

Kültür, geçmişte bir arada yaşamanın bir sonucudur ve birlikte aynı ideale yönelmenin öncül koşuludur. Bir arada bulunmanın ötesinde ortak değer ve ülkü birlikteliğini ifade eden kültür, soyut ve somut yapıdaki düşünsel, simgesel ve zihinsel varlıkları içine almaktadır. Kültür, geçmişten bugüne ve geleceğe aktarılabilen, toplulukları toplum haline dönüştüren, insanlar tarafından üretilen; onların davranışlarına yön veren ve toplumun üyelerinin paylaştığı değerlerin ve anlamların toplamıdır. Kent kültürü ise aynı şehirde yaşayan bireylerin üzerinde uzlaştıkları değerler, kurallar, simgeler ve inançlar toplamıdır. Şehrin sınırları içerisinde yaşayan insanları bir birleri ile yakınlaştıran, gelecekte bir arada yaşama arzusuna yönlendiren, soyut ve somut tüm varlıkların toplamı, kent kültürünü oluşturur. Kentin yaşam biçiminden yeme içmesine, inanışından toplumsal baskıya, ekonomik koşullardan fiziksel niteliklerine kadar tüm ayırıcı özellikler kentin kültürünü oluşturur.

Kent kültürü, şehrin sakinlerine 'biz' duygusunu verir ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan bir çimento gibi işlev görür. Kentlerde bireysel farklılıklar kentin yapısını oluşturan birer zenginlik olarak kabul edilir (Tatlıdil, 2009, s. 324). Kent kültürü, kentin sakinlerine eylem ve söylemleri için bir çerçeve sunar ve bu haliyle o kenti diğerlerinden ayırır. Farklı dil, etnik grup, cemaat, kültür, din, inanış, görüş ve benzeri özellikler kentin geçmişi, fiziki yapısı ve ekonomik koşullarından etkilenerek ortak bir payda çerçevesinde aynı pota içinde etkileşmekte, yeni koşullara uyum ile sonuçlanmaktadır. Uzun vadede kentin kültürü alt kültürel özellikleri dönüştürmekte ve her bireyin uyum sağladığı üst bir çatıyı oluşturmaktadır.

Genel anlamda kentlerin bazı ortak özellikleri olsa da kendi tarihsel gelişim aşamalarında birbirlerinden ayrılmayı sağlayan farklılıklar da bulunmaktadır. Sosyal, siyasal ve iktisadi değişiklikler, kent kimliğinin oluşumunda önemli rol oynamaktadır (Tatlıdil, 2009, s. 326). Kent üzerinde tarihin ve doğanın ortaya çıkardığı birikimin bütünü kentin kültürünün oluşumunda etkilidir. Bu birikimin esası ise kent kimliğidir. Kent kimliği denilince, onu eşsiz kılan, diğerlerinden ayıran ve süregelen hale gelmiş tüm özellikler akla gelir (Koçak, 2011, s. 263). Kentler, çok sayıda işlevi yerine getirirler; farklı ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü bu mekanlarda nüfus yoğunluğu yüksektir; bilgi ve sanatın üretilip tüketildiği yerleşim yerleridir (Ertürk ve Kurtarı, 2021, s. 1). Kentteki tüm işlemlerin yürütüldüğü sırada insanların işleriyle ve birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen, onu diğerlerinden ayıran ve özgün kılan özellikler, kent kültürünü oluşturur. Kent kültürü üzerinde en etkili olan şehrin

tarihsel süreçte yaşadıklarıdır. Zira kültür, geçmişe sıkı sıkıya bağlıdır ve kentin geçirdiği savaşlar, o bölgeye hâkim olan millet ya da medeniyetin izleri, uygarlıkların soyut ya da somut simgeleri, kentin kültürü üzerinde ilk elden etkilidir. Diğer taraftan kültürün nesilden nesile aktarılması özelliği sayesinde tarih, kenti uzun süreli etki altında tutmakta, gerekçesi bilinmeden ya da nedensiz bir biçimde bazı kültürel ritüeller yapılagelmektedir. Kent kültürü üzerinde coğrafi özellikler de önemli bir etkidir. Yerleşimin dağa, ovaya ya da denize yakınlığı, o kentin kültürünün belirleyeni olmaktadır. Ticaret ya da ekonominin gelişimi yanında sosyal hayat üzerinde belirleyici olan coğrafi konum, doğrudan veya dolaylı olarak kent kültürünü biçimlendirmektedir. Diğer taraftan medeniyetlere ev sahipliği yapmanın da fiziki olanaklarla ilişkili olduğu bilinmektedir. İnsanlık tarihinin uzun bir sürecinde saldırı ya da doğal afetlere karşı dirençli olma özelliği olan konumlarından dolayı bazı bölgeler yerleşim yeri olarak benimsenmiş ve bu coğrafyalar tarihten getirdikleri özellikleriyle kentleşmede avantajlı hale gelmişlerdir.

Toplumsallaşma sürecinde çevrenin birey ve kültür üzerinde yarattığı etkiler, kent hayatının ya da kentleşmenin vazgeçilmez koşuludur (Tatlıdil, 2009, s. 326). Kent kimliği, kentleşme ve kültür arasında etkileşim vardır. İzmir, kent kimliği ve kentleşme açısından benzerlerinden farklı özelliklere sahip bir yerleşim yeridir. En başta İzmir, coğrafi açıdan önemli bir avantaja sahiptir ve Ege Denizine uzanan sahili, körfezi ve arkasını yaslacağı dağ ve tepelerle tercih edilen bir yerleşim yeridir. Dağların denize dik uzandığı şehrin etrafını Bozdağlar, Yunt Dağları, Nif Dağı, Aydın Dağları ve Yamanlar Dağı çevreler. Gediz, Küçük Menderes ve Bakırçay ovaları ile tarımın önemli merkezlerinden biridir. Bu özelliklerine bağlı olarak kentin sahip olduğu iklim avantajı, kente önemli üstünlükler sağlamaktadır. Akdeniz ikliminin görüldüğü kentte çok çeşitli ürünler yetiştirilebilmektedir ve bu haliyle giderek artan oranda ülke içi göçün son noktası olmaktadır. TÜİK 2020 yılı verilerine göre İzmir'in Türkiye Gayrisafi Yurtiçi Hasılasına (GSYİH) katkısı %6,1'dir ve toplam hasılaya 306 milyar 713 milyon TL katkıda bulunmuştur. Ülkenin en kalabalık üçüncü kenti olarak İzmir, GSYİH oranında da üçüncü sırada yerini almıştır.

İzmir, tarihi açıdan eski bir yerleşim yeridir. Bayraklı'da yapılan kazılarda elde edilen buluntular, İzmir'in kuruluşunun M.Ö. 3000 yıllarına kadar gittiğini göstermektedir. Bilinen ilk adı Smyrna olan şehir, geçmişten bugüne yolculuğunda çok sayıda kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış; değişik zamanlarda yangın, deprem, istila, sel ve afete şahit olmuştur. Smyrna'dan İzmir'e dönüşüm farklı kültürlerin şehirde yaşamasının en somut örneğidir. Dönüşümde Türkler zaman zaman İzmir'e hâkim olmuş, farklı dönemlerde de iki ayrı millet, din ya da kültür aynı bir arada yaşam sürmüştür.

Kentin kuruluş dönemlerinden başlayıp İyon, Roma ve Bizans devirlerine şahitlik ettiği, Osmanlı kültür ortamına geçiş; 15. Yüzyıldan sonra kesin olarak Türk Yurdu oluş, kenti zengin bir kültürel mirasın üzerine konumlandırmaktadır (Yılmaz ve Yetkin, 1992:23).. İzmir'in tarihi boyunca sürekli yüzleştiği savaşlar ve afetler, şehrin sürekli yıkım ve yeniden yapım sürecine maruz kalması sonucunu ortaya

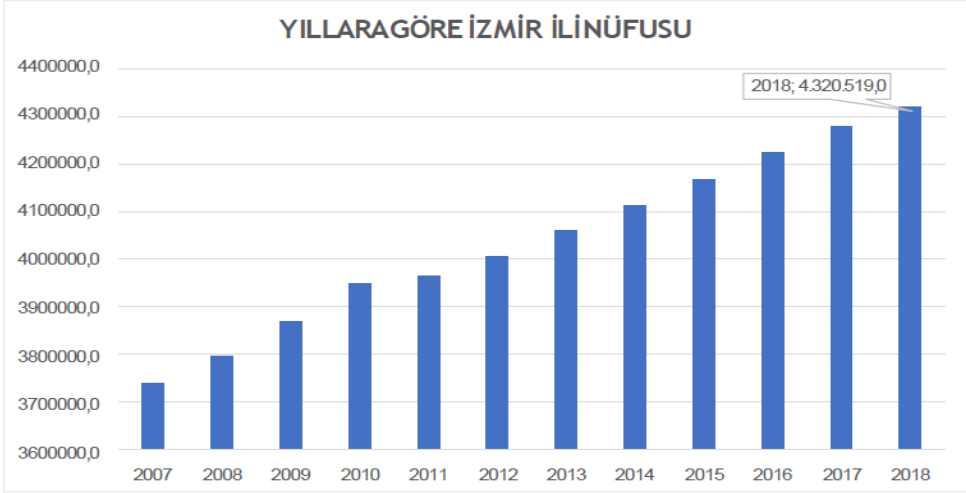
ıkarmıştır. Mevcut durumda bile kentte yaşanmışlığın, anının ve tarihin izlerinin şahidi bu yıkımlar ve yeniden yapımlardır. Türklerin şehre yerleşmeleri ile birlikte Kadifekale yamaılarında Müslüman Türklerin, Limankale içinde Hristiyanların konumlanması, günümüzdeki kent kimliği üzerinde izler bırakmıştır. Farklı zamanlarda şehirde bulunan değişik etnik yapıların bağımsız biçimde hayat sürmeleri, kent içinde çeşitli kimliklerin gelişmesini sağlamıştır (Gürhan, 2022, s. 719). 19.yüzyıl İzmır'in hızlı dönüşüm zamanıdır. Özellikle yüz yılın ikinci yarısı, sanayileşme hız kazanmış; kentte büyük gelişmeler gözlenmiştir. Bir ticaret şehri olan kentin en önemli değerı olan liman iyileştirilmiş ve ticaret sınıfının sayısı artmıştır. Bu noktada Levantenlerin katkısından da söz etmek gerekir. Onların etkisiyle İzmır, diğer Anadolu şehirlerine göre farklı bir kimlik kazanmıştır (Tatlıdil, 2009, s. 331). Kentin buğne gelişinde farklı toplumsal kültürel değerlerin etkisi, kültürün üyelerinin farklılıklardan bağımsız beraber yaşadıkları salgın, deprem, yangın ve savaş deneyimleri ortak değerler yaratmıştır. Tüm ayırıcı değişkenlerden bağımsız olarak komşuluk, dostluk, hoş görü ve paylaşım, bu kültürün değerleri haline gelmiştir. Gelinen noktada bu değerlerin izlerini taşıyan İzmır kent kültürü önemli düzeyde rağbet görmekte; kent, Türkiye'deki diğer kentlere nazaran hızlı bir biçimde g almaktadır. Kentin profilini farklılaştırması beklenen bu dalgaların, 'İzmirlı' değerı çerçevesinde btnleştiklerinin de altı çizilmelidir.

İzmır'in ticari olarak önemli bir merkez olmasında denizin etkisi büyüktür. Tarihsel süreçte kentin bir liman şehrine dönüşmesi; tarım ürünleri ticaretinin artması, daha fazla ekonomik girdi anlamına gelmiştir. Gelen sermayeye paralel olarak sanayinin gelişmesi, ucuz işgücüne duyulan ihtiyaç, şehrin hızlı biçimde g alması sonucunu ortaya ıkarmıştır. İzmır ve Batı Anadolu'da yeterli işçinin bulunmaması, o dönem küçük bir yerleşim yeri olan İzmır'in nüfusunda hızlı bir artışı ortaya ıkarmıştır. Artan işgücü talebi gerekçesiyle kıraç Ege adalarında yaşayan Rumların getirilmesi, diğer Anadolu illerinden şehre doğru artan g, kentin yerleşim mekanlarında mimari çok biçimliliği, çok kültürlülüğü ve sosyal yapıda değişimleri ortaya ıkarmıştır (Yılmaz ve Yetkin, 1992:24). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda çok önemli bir yere sahip olan İzmır, 1. Dünya Savaşının kaybedilmesiyle Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, bu işgale tüm Ege Bölgesi yekpare olarak karşı durmuş; ülkenin bağımsızlık meşalesinin yakıldığı yer olmuştur. şehrin işgali ile başlayan ülkenin kara günleri, yine İzmır'in kurtuluşuyla aydınlığa dönüşmüştür. Deyim yerindeyse makus talihin yıkıldığının nişanesi de İzmır olmuştur. Savaşın ekonomik izleri İzmır'de toplanan İktisat Kongresi ile silinmeye başlanmış, İzmır Uluslararası Fuarı da Türkiye'nin ticari gelişim çabalarının ilk rneği olarak açılmıştır. Siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik özelliklerine yukarıda kısaca değinilen İzmır, farklı din, millet, inanış, kültür ve sınıftan insanın bir arada yaşamasının uzun bir geçmişine sahiptir. Kentin kültüründeki hoş görü, sayđı ve özgürlük ortamının da temeli bu geçmişine ve coğrafi niteliklerine bağlıdır. Kültüründeki farklılıklar kentin geleneğinde bir zenginlik kabul edilmiş; her inanç ve görüşe sayđı bir değer olarak benimsenmiştir. Aşağıda kent kültürünün belirleyicilerine ilişkin ikincil kaynaklardan elde verilere ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

İzmir Kent Kültürünün Çeşitli Değişenler Açısından Değerlendirilmesi

Kentleşme, kırsaldan şehirlere göçün bir sonucu olarak ortaya çıkmış; nüfus, büyük şehirlerde yoğun hale gelmiş, köy yaşamı ve homojen yapıdaki sosyal hayat, yerini heterojen dağılımlı yerleşim yerlerine bırakmıştır. Farklı sosyal ve kültürel kesime ait olan bireyler ya da gruplar, aynı mekânda bir arada yaşamak zorunluluğu ile yüzleşmiş, köyün temelinde yer alan üretim yerini tüketimci yığınlara terk etmiştir. Kırsaldan göçlerin yoğun uğrak noktalarından biri olan İzmir, özellikle 50'li yıllarla birlikte yoğun yurt içi göç dalgalarının cazibe merkezlerinden biri haline dönüşmüştür.

Grafik-1: İzmir'in Nüfus Artışı

Kaynak: TÜİK, 2022

Son yıllarda İzmir, aldığı göçler nedeniyle hızla büyümektedir. 2007'de **3.739.353 olan nüfus 2022 yılında 4.425.789** kişiye yükselmiştir. Son 15 yılda İzmir nüfusu %20 oranında artmıştır. İstanbul ve Ankara'nın ardından 2022 yılı itibarıyla Türkiye'nin en büyük üçüncü kentidir. İzmir'de yaşayan nüfusun 2.199.287'si erkek ve 2.226.502'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Yüzölçümü 11.891 kilometrekare olan ilde kilometrekareye 372 insan düşmektedir. İzmir, Türkiye'nin nüfusunun % 5,20'sini oluşturmaktadır.

Tablo-1: Kır ve Kent Yerleşimine Göre Nüfus Değişimi

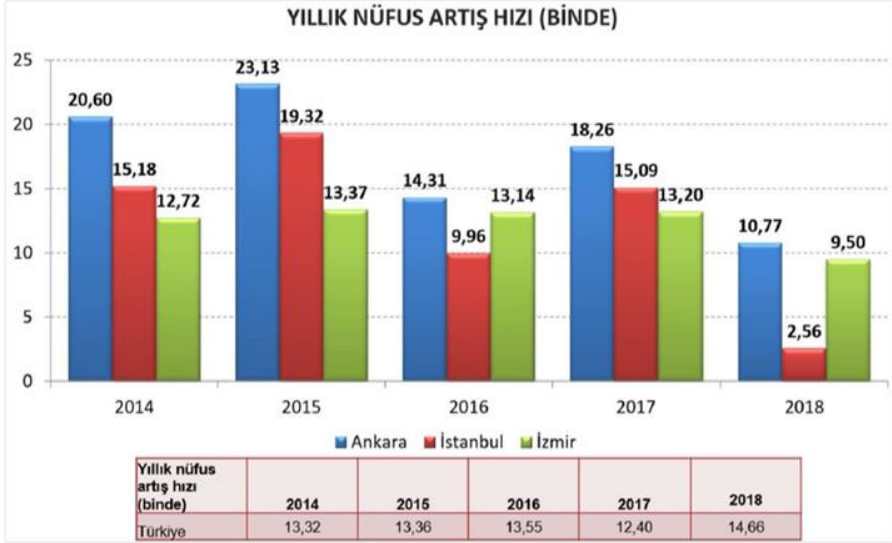
Yıl	Toplam	Kent	Kent %	Kır	Kır %
1940	640.107	303.688	47,44	336.419	52,56
1950	768.411	359.372	46,77	409.039	53,23
1960	1.063.490	548.327	51,56	515.163	48,44
1970	1.427.173	753.041	52,76	674.132	47,24
1980	1.976.763	1.059.183	53,58	917.580	46,42
1990	2.694.770	2.134.816	79,22	559.954	20,78
2000	3.370.866	2.732.669	81,07	638.197	18,93
2010	3.948.848	3.606.326	91,33	342.252	8,67
2020*	4.394.694	4.394.694	100,00	0	0,00

* 2013 Sonrası kırsal nüfus hesaplanmamıştır.

Kaynak: TÜİK, 2022

Tablo-1’de şehrin 1950’lerle birlikte hızlı bir nüfus hareketine maruz kaldığı görülmektedir. 1930’dan 1940’a gelinceye kadar nüfusun artış oranı %7 iken 1950’li yılında artış %20 olmuştur. 1960 yılında 1950 yılına göre %38,5’lik bir nüfus artışı ortaya ortaya çıkmıştır. Sonraki 10 yıllarda %34-38 bandında büyümeye devam eden nüfus, 1990 yılında bir önceki on yıla göre %25, 2000 yılında %17 ve 2010 yılında önceki on yıla göre %11 büyümüştür. Son 20 yılda nüfus artış hızında bir yavaşlama göze çarpmaktadır. Nüfusun kentte hızlı artışı İzmir’de kırsalda yaşayanların da sayısında önemli bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle 1980’li yıllarda hızlı biçimde kente yönelim, kırsalı kitlesel olarak terk etmekle sonuçlanmış gibi görünmektedir. Bu on yılda kırsalda yaşayan toplam nüfusun %40’ı İzmir kent merkezine göç etmiştir. Kentin hinterlandında bir dönüşüm anlamına gelen bu değişim hem kent kültürünü hem de şehrin fiziki çevresini dönüştürmüştür. Kent merkezine hammadde ve işgücü transferini gerektiren bu denge kaybı, yeni sosyal yapı ve ilişkileri de ortaya çıkarmıştır. Kentin büyümesi ve kırsalın daralması toplumsal olduğu kadar fiziksel sorunları da beraberinde getirmiştir. Doğal güzellikleri ve ekonomik olanaklarıyla bir cazibe merkezi olarak görülen İzmir’in özellikle diğer bölgelerden hızlı göç alışı ile bu gelişmelerle birleştiğinde sosyal ve altyapıya ilişkin sorunlar giderek büyüyen problem yumağını ortaya çıkarmıştır. Geline noktada kentin önemli düzeyde ulaşım problemi halen mevcuttur ve şehrin kuzeyi ile güneyini bağlayan biri otoban olmak üzere iki yol yoğun nüfus hareketliliği saatlerinde yetersiz kalmaktadır.

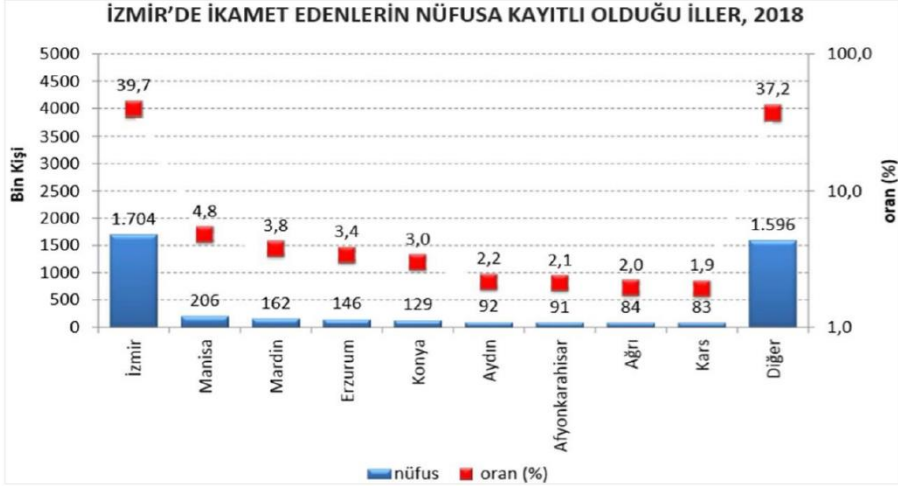
Grafik-2: Kentin Nüfus Artışının Diğer Büyük Kentlerle Kıyaslanması

Kaynak: TÜİK, 2022

Ülkenin üç büyük şehrinin büyüme rakamları göz önüne alındığında İzmir'in ikinci sırada olduğu görülmektedir. En hızlı büyüyen kent Ankara'dır ve 2016 yılına kadar İzmir en hızlı büyüyen üçüncü kenttir. 2016 yılında İstanbul'un nüfus artışında bir yavaşlama dikkati çekmekle birlikte 2017 yılında binde 15,09 ile üç büyük şehir içinde ikinci sıradaki yerini yeniden almıştır. 2018 yılında Türkiye nüfusu binde 14,06 büyümüşken İzmir'in nüfus büyüme hızı bir önceki yıla göre binde 9,50 olarak hesaplanmıştır. Önceki yıllarda ülke nüfus artış oranından fazla büyüyen kentin 2018'de Türkiye'nin nüfus artış hızının altında kaldığı görülmektedirler. Kentin hızlı nüfus artışı, çarpık yapılaşmış bir şehir sonucunu ortaya çıkarmış; İzmir gecekondunun en yoğun olduğu il haline gelmiştir. Esasen bu durum, ekonomik olarak düşük profilli göçmenlerin şehirde tutunmaya çalışmalarının en güzel örneğidir.

Grafik-3: Nüfusa Kayıtlı Olunan İllere Göre Şehrin Nüfus Yapısı

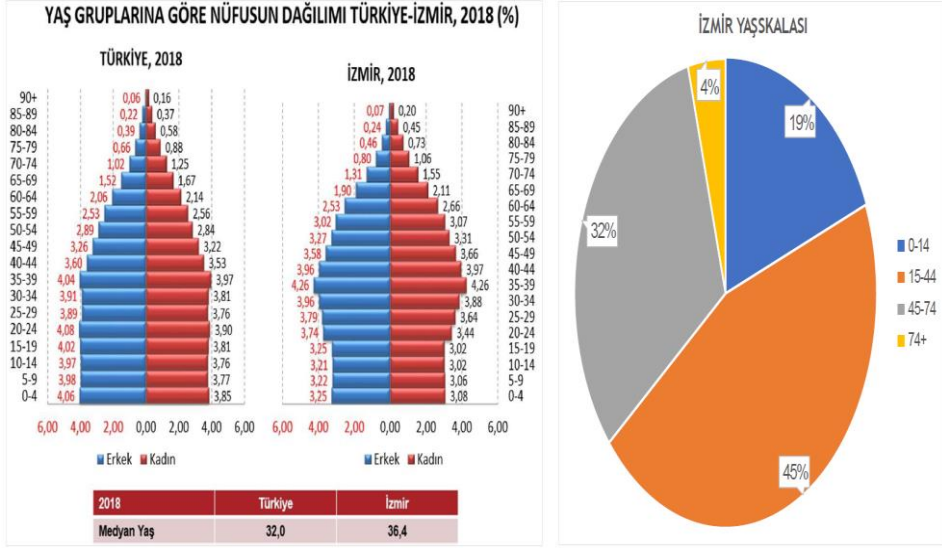

Kaynak: TÜİK, 2022

İzmir'in nüfus artışı % 0,71 ile 2020 yılına göre % 0,63 artış göstermiştir. 2020 yılında Türkiye ortalamasının (% 0,55) üzerinde seyreden İzmir nüfus artışı, 2021 yılında Türkiye nüfus artışı oranınının (% 1,27) altında kalmıştır. Türkiye'nin en çok göç alan illeri arasında üçüncü sırada yer alan İzmir, hemen hemen bütün bölgelerden göç alan bir şehirdir. 2021 yılında bir önceki yıla göre 131.400 kişi İzmir'e göç etmiştir. Net göç rakamı ise 21.900 olmuştur. Net göç hızı % 0,5'tir. İzmir, en çok göç alan ve en çok göç veren iller sıralamasında İstanbul ve Ankara'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. TÜİK verilerine göre İzmir'in en sık göç aldığı illerin başında yaklaşık 18 bin kişi ile İstanbul gelmektedir. İstanbul'u sırasıyla Manisa (9348), Ankara (8508), Aydın (6411), Balıkesir (4207), Diyarbakır (4084), Bursa (3999), Muğla (3940), Antalya (3824), Mardin (2885), Denizli (2842), Ağrı (2672), Van (2624), Konya (2575), Adana (2524), Kocaeli (2359), Mersin (2307), Erzurum (2277), Şanlıurfa (2204), Hatay (2060) illeri takip etmektedir. İzmir'de yaşayan insanların bağlı oldukları kütük bilgilerine bakıldığında; İzmirli olan 1.704.000 kişi bulunuyorken, ilk on şehir Manisalı 206 bin, Mardinli 162 bin kişi, Erzurumlu 146 bin kişi, Konyalı: 129 bin kişi, Aydınlı 92 bin kişi, Afyonkarahisarlı 91 bin kişi, Ağrılı 84 bin kişi, Karşı 83 bin şeklinde sıralanmaktadır. En az nüfusa sahip illerin ise Hakkari (3.226 kişi), Bartın (2.674 kişi) ve Yalova (1.452 kişi) olduğu görülmektedir (TÜİK, 2021). Görüldüğü üzere kente göç hareketliliğinde ülkenin her bölgesinden geliş söz konusudur. En çok göçün en yakın il olan Manisa'dan olması kültürel açıdan büyük bir sorun olarak değerlendirilmese de ülkenin en uzak uçlarından da şehre gelişler, kültürel uyumsuzluk ile sonuçlanabilmektedir. Bu durum sosyal işleyişte sorunlar anlamına gelmektedir. Kültürün yapı taşı olarak değerlerin örtüşmeyişi kentin değişik bölgelerinde gettolaşma ile sonuçlanmıştır. Nihayetinde birey-birey ve birey-toplum ilişkilerinde ayrıklıklar yaşanmıştır. Alt kültürün İzmir'e neredeyse aynen transfer

edildiği uzak bölgeden göçler, hemşehri dernekleri veya bölgesel milliyetçilikler gibi yapıları ortaya çıkarmış; kentte güçlü bir sivil toplum örgütlenmesinin de temelleri atılmıştır. Güçlü sivil toplum aynı zamanda hak aramada ve eylemlilik istekliliğinde kararlı olmaya yönelik bir kültürel atmosfere de zemin hazırlamıştır.

Grafik-4: Yaş Gruplarına Göre İzmir Nüfusu

Kaynak: TÜİK, 2022

Yaş gruplarına göre kentin nüfusu diğer illere kıyasla daha yüksek ortalamaya sahiptir. 2018 Türkiye geneli yaş ortalaması 32,0 olarak saptanmışken bu oran, İzmir için %36,4 olarak ölçülmüştür. 45 yaş üzeri nüfusun İzmir nüfusuna oranı %36'dır. Diğer taraftan ortalama hane halkı büyüklüğünde İzmir 2,9 ile Türkiye (3,2) ortalamasının altındadır. Kentin nüfusunun yaşlanması ya da giderek yaşlı nüfusun oranının artmasının nedeninin, belli bir yaşın üzerindeki yurttaşların emeklilik geçirme amacıyla kente göç etmesi olduğu söylenebilir. Bu durum, hane halkı büyüklüğünün düşüklüğünü de açıklayıcı özelliktedir. Kentin yaşlı nüfus için cazip olarak algılanışı, ilerleyen süreçte hane halkı büyüklüğünün daha da azalacağını göstermektedir.

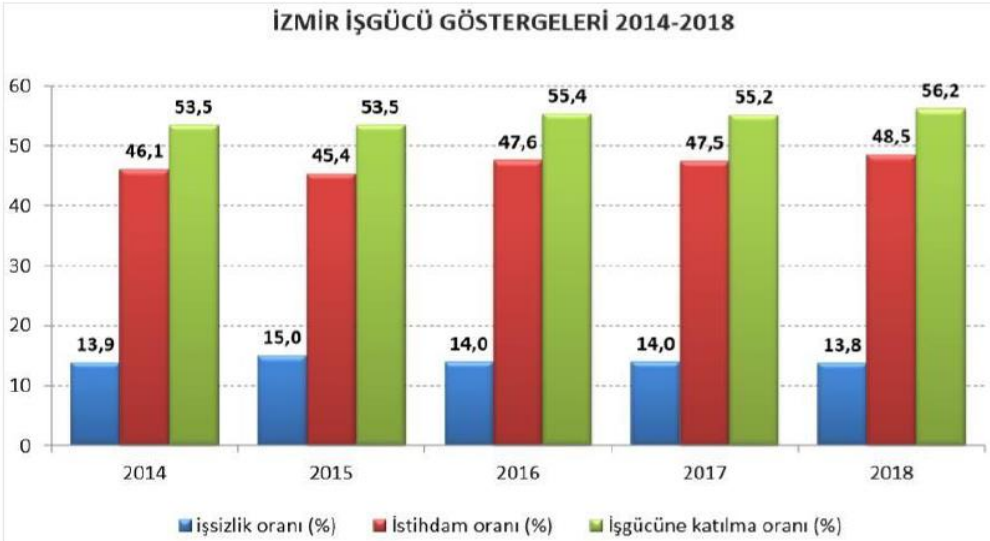
Grafik-5: Suriyeli Nüfusa Göre İzmir

Kaynak: TÜİK, 2022

İzmir’de 145.521 Suriyelinin yaşadığı görülmektedir. Nüfus yoğunluğuna bakıldığında Kilis, Hatay, Urfa ve Gaziantep’ten sonra en fazla Suriyeli bulunan kentlerden biri İzmir’dir. Türkiye’deki toplam Suriyeli sayısının %4’ü İzmir’de yerleşmiştir.

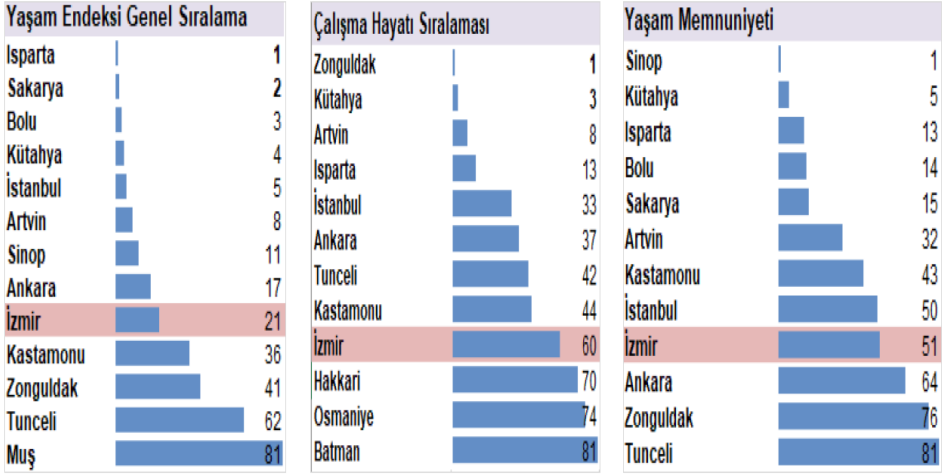
Grafik-6: İzmir İşgücü Göstergeleri

Kaynak: TÜİK, 2022

İşgücüne katılma ve istihdam açısından İzmir'in stabil bir seyir izlediği görülmektedir. 2021 yılı son çeyreği ile kıyaslandığında ülkedeki oranın (%11,7) kısmen üzerinde seyrettiği ve görülen işsizlik oranının düşme eğiliminde olduğu söylenebilir.

Grafik-7: Yaşam Endeksi ve Yaşam Memnuniyeti

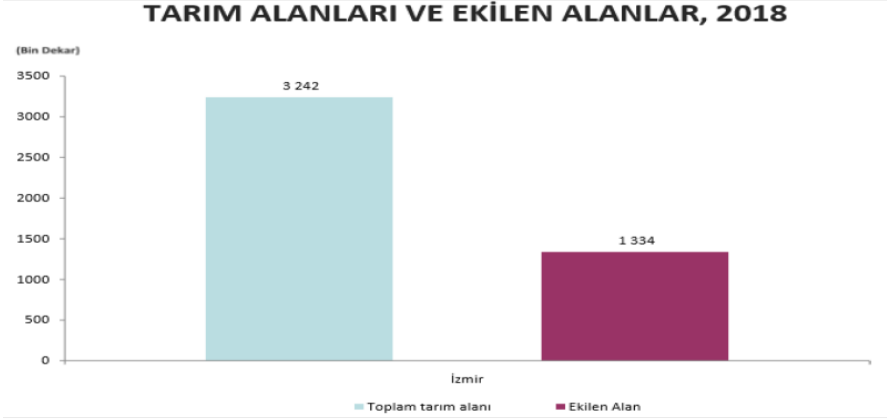

Kaynak: TÜİK, 2022

Yerleşim yerlerinde konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam, yaşam memnuniyeti gibi boyutları içine alan Yaşam Endeksi sıralamasında İzmir, Türkiye'de 21. sırada yer almaktadır. Çalışma hayatı sıralamasında 60.sırada kendine yer bulan İzmir, yaşam memnuniyeti ölçümünde ülkenin 51.sırasında bulunmaktadır. Yaşama bakış ve duygu durumunu ifade eden yaşam memnuniyetinin ekonomik koşullar yanında hayat kalitesi için bir göstere olduğu düşünüldüğünde kent, ülkenin mutsuz şehirleri arasında görünmektedir.

Grafik-8: Tarım Alanları Açısından İzmir

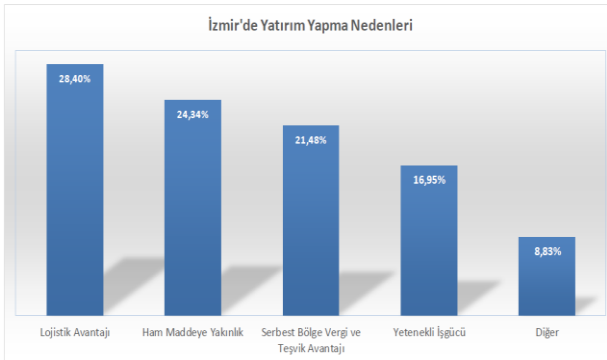

Kaynak: İZTO, 2022

İzmir, 11.891 km² yüzölçüme ve 3.242 bin dekar tarım alanına sahiptir. Ekilebilir alanların %41'i tarım amaçlı kullanılmakla birlikte %28'i sebze üretimi için kullanılmaktadır. İklim olarak farklı türlerde ürün yetiştirilebilme imkânına sahip olan İzmir'in tarım alanı kullanımına daha fazla yönlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

Grafik-9: İzmir'de Yatırım Yapma Nedenleri

İzmir'de Yatırım Yapma Nedenleri

İzmir'de yatırım yapma nedenlerine bakıldığında ana sebepler olarak,

- lojistik avantaj,
  - ham maddeye yakınlık,
  - serbest bölge vergi ve teşvik avantajları,
  - yetenekli işgücü,
- olduğu görülmektedir.

Kaynak: İZTO, 2022

İzmir, deniz, kara ve hava ulaşımı açısından değerli olanaklara sahiptir. Kentin sahip olduğu liman, eski çağlardan beri ticaretin önemli merkezlerinden biri olmakla

sonuçlanmıştır. Türkiye'nin en gelişmiş limanı olarak İzmir Limanına yılda 3.500'ün üzerinde gemi girmektedir. Yaklaşık 10 milyon ton kargo taşımacılığına aracılık edilmektedir. Aynı şekilde Adnan Menderes Havalimanı yılda 7,5 milyonun üzerinde yolcuya hizmet vermektedir ve yılda yaklaşık 60 bin uçak trafiği ile ülkenin en işlek dördüncü havalimanıdır. İlleri birbirine bağlayan otoyolları ile İzmir, lojistik bir avantaja sahiptir ve bu durum, yatırımcıların ilk tercihini oluşturmaktadır. Çok sayıda sebze ve meyvenin tarımı yapılan kentte serbest bölge avantajı sunulması da yatırım için cazip bir kent kimliğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo-2: İzmir'in Dış Ticareti

Dış Ticaret Verileri

	İhracat	İthalat	Net İhracat/İthalat
İmalat sanayi	8.962.171.160	7.396.513.356	1.565.657.804
Balıkçılık	133.473.645	342.861	133.130.784
Tarım ve ormancılık	838.841.321	794.149.290	44.692.031
Gayrimenkul, kiralama, ve iş faaliyetleri	895	22.352	-21.457
Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler	869.094	16.365.658	-15.496.564
Madencilik ve taşımacılık	155.443.810	180.013.512	-24.569.702
Toptan ve perakende ticaret	73.280.106	701.286.090	-628.005.984

Kaynak: İZTO, 2022

İzmir, dış ticarete Türkiye'nin önemli merkezlerinden biridir. 2020 yılında gerçekleştirdiği 11 milyar 597 milyon dolarlık ihracat ile İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ihracatta en yüksek ikinci ili olmuştur. Ayrıca 8 milyar 465 milyon dolar ithalat ile dış ticaret hacmi 20 milyar 62 milyon dolara ulaşmıştır. 2021 yılında ise ihracat % 27 artış göstermiş; 14 milyar 737 milyon dolara yükselmiş ve İstanbul'dan sonraki ikincilik derecesini korumuştur. Yukarıdaki grafikte İzmir'in ihracatında lokomotif sektörün imalat sanayi olduğu görülmektedir.

Tablo -3: İzmir'deki Yükseköğretim Kurumları

Üniversite Adı	Öğrenci Sayısı
EGE ÜNİVERSİTESİ	60.000
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	65.000
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	18.500
İZMİR YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ	6.500
BAKIRÇAY ÜNİVERSİTESİ	5.300
İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ	8.000
YAŞAR ÜNİVERSİTESİ	11.000
İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ	10.000
TINAZTEPE ÜNİVERSİTESİ	1.500
KAVRAM MYO	2.700

İzmir, yükseköğretim faaliyetlerinde önemli bir kent haline gelmiştir. 188.500 öğrencinin yüksek öğrenim gördüğü İzmir'de 6 devlet üniversitesi, 3 vakıf üniversitesi ve 1 vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere toplamda 10 yükseköğretim kurumu faaliyet göstermektedir. 2020-2021 yükseköğretim istatistiklerine göre kentte 8.477 öğretim elemanı bulunmaktadır (YÖK ATLAS, 2022).

İzmir'de üç Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi, bir Plastik İhtisas, bir Kimya İhtisas olmak üzere toplamda 17 Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. OSB'lerden 13'ü işletme, 2'si planlama, 2'si ise kamulaştırma durumundadır. İzmir'in çok sayıda coğrafi işaretli ürünü mevcuttur. Bunlar (Altıntaş ve Hazarhun, 2020):

- Bergama El Halısı
- Bergama Graniti
- Bergama Kozak Çam Fıstığı
- Bergama Parşömeni / Bergama Kâğıdı
- Bornova Kınalı Bamyası
- Bornova Misket Üzümü
- Bozdağ Kestane Şekeri
- Çavuşdağı Kuru Fasulyesi
- Çeşme Kavunu
- Ege İnciri
- Ege Pamuğu

- Ege Sultani Üzümü
- Görece Nazar Boncuğu Üretim El ve İşleme Sanatı
- Gümüldür Mandalinası
- Güney Ege Zeytinyağları
- İzmir Boyozu
- İzmir Kumrusu
- İzmir Lokması
- İzmir Şambalisi
- İzmir Tulumu
- Kavacık Üzümü
- Kemalpaşa Kirazı
- Kuzey Ege Zeytinyağları
- Ödemiş Çekişte Zeytinyağı
- Ödemiş Köftesi
- Ödemiş Patatesi
- Seferihisar Mandalinası
- Tire Beledi Dokuması
- Tire Şiş Köfte
- Urla Sakız Enginarı

Yukarıda belirtilen sosyo-demografik ve ekonomik koşullar, kentin kültürünün inşasında önemli etkide bulunmaktadır. Sürekli göç alan ve kırsal nüfusun kentle bütünleşmesinde sorunların bulunduğu İzmir, kendine özgü bazı değerleri aracılığıyla ken kültürü geliştirme yolunda ilerleyen bir şehir görünümündedir.

Sonuç

Kentler, modern yaşamın yerleşim yerleridir ve çağdaş toplumlarda farklı kültür, etnik köken, sosyal sınıf ya da inançtan insan, bu mekanlarda birlikte yaşamaktadır. Değişen koşullar, insanların bir arada kalabalık şehirlerde yaşamasını zorunlu hale getirmiş; bunun sonucu olarak kırsal alanda yaşayan nüfus giderek azalmıştır. Ülkemizde belirli kentler, kırsaldan yoğun biçimde göç almak suretiyle heterojen kültürel yapıya sahip metropoller haline dönüşmüştür; dönüşmeye devam etmektedir. Kuşkusuz göç sadece yurtiçi kaynaklı değildir. Sınırların dışından da ülkeye girişlerde bu metropoller cazibe merkezi olarak insanların tercihlerinde ilk sıralarda yer almaktadır. Dış göçlerde İzmir'in önemli düzeyde Balkanlar'dan göç aldığı görülmektedir. Makedonya, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'dan gelen göçmenler, kentin ticaretinde, ekonomisinde ve kalkınmasında önemli roller

üstlenmişlerdir. İç ve dış göçler yoluyla hareketlenen kentlere gelen insanlar, dahil oldukları yeni kentlerle etkileşime girmekte ya da etkileşime direnmektedirler. Yeni kültüre ayak uydurma çabaları yanında kendi gelenek ve göreneklerini devam ettirme yönündeki ısrar, zaman zaman çatışmaları beraberinde getirebilmektedir. Göç eden insanların kendi alışkanlık, inanış ve yaşayışlarını sürdürmek yönündeki çabaları, melez bir kültürü de ortaya çıkarmaktadır.

Tarihi Neolitik Çağa dayandırılan İzmir, uzunca bir süre köy ya da kasaba olarak sakinlerine yurt olmuştur. Giderek artan önemiyle İzmir, özellikle Osmanlı döneminde önemli bir liman şehri olmuş; ticari, siyasi ve kültürel merkez olma işlevini her daim yerine getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve bağımsızlık savaşının kazanılmasında sembol şehir olan İzmir'in kültürel dokusunda yaşanan her dönemin ve hakim olan her medeniyetin izlerini görmek mümkündür. Her dönemde çok sayıda kültürün barış içinde yaşamasının sonucu olarak kente hakim olan hoş görü iklimi, Cumhuriyet'in kurulmasında öncü şehir olma hüviyetinden kaynaklı Cumhuriyetin değerlerine ve demokrasiye bağlı dünya görüşü, farklı etnisite, inanç, görüş ve düşüncelerin bir arada yaşadığı armonik yapının zenginlik olarak değerlendirilmesi, bu kadim geçmişin sonucudur.

Cumhuriyet sonrası yükselen bir kent olarak İzmir, Anadolu'dan göç almaya başlamış; bu hareketliliğin yoğunluğu 1950'li yıllardan sonra ivme kazanmıştır. 1990'larla birlikte göçün hızı yavaşlasa da halen yurt içi göçlerin en gözde destinasyonudur. 1950'lerle başlayan göç dalgası ve sonradan devam eden nüfus hareketleri İzmir'in hızlı ve çarpık büyümesine yol açmıştır. Hızlı nüfus artışı, çarpık yapılaşma ve bir gecekondu şehri görünümüne sahip olma gibi olumsuzluklara yol açmıştır. Ekonomik olarak düşük profilli göçmenlerin şehirde tutunma çabalarının ilk örnekleri olan bu yapılaşma, mevcut durumda da varlığı sürdürmektedir. İlk geldiğinde herkesin hizmet sektörünü hedeflediği bu göç hareketinin ana motivasyonunun toprak ya da mekan sahibi olmak olduğu görülmektedir. Bu motivasyon hizmet sektöründen çıkışa ve ticarete yönelişe zemin hazırlamaktadır. Çimentepe, Kadifekale ve Kemeraltında hizmet sektöründen esnaflığa tekamülün çok sayıda örmeğine rastlamak olasıdır. Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelen göçmenlerin şehrin değişik kesimlerinde ve genellikle hemşehri mahalleleri biçiminde kurulan yeni getto tarzı yapı, değişik bölgelerde alt kültürlerin Anadolu'daki gibi yaşanmaya devam etmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu gettolaşma esasen Anadolu'dan gelenlerin büyük şehirdeki güvensiz ortamın üstesinde gelme çabalarının bir sonucudur. İnsanın belirsizlikten kaynaklanan rahatsızlığını aşmanın ve mekanı güvenli kılmanın bir yolu olarak gettolar, hemşehrilere aynı alt kültürü belli sınırlar içinde yaşama imkanı sunmuştur. Manisalıların Bornova'ya, Erzurumluların Bayraklı'ya, Mardinlilerin Konak bölgesine, Konyalıların Karabağlar'a yoğunlaşmasının nedeni tam olarak da şehirdeki güvensiz ortamın üstesinde gelme ve belirsizliği minimize etme arzusudur. Mahallelerde farklılaşan ve her mahallede değişen parçalı yapıya rağmen kentin merkezindeki ile mahalledeki tutum ve davranışlar farklılaşabilmektedir. İzmir'in merkezine geldiğinde ya da

deniz kenarına doğru inildiğinde getto kültürünün terk edildiği görülmektedir. Bu durum, diğer taraftan sivil toplumun güçlü olduğu bir atmosferi de yaratmıştır.

Yüksek rakamlarda ve farklı bölgelerden nüfus hareketliliğine uzun süreçte maruz kalan İzmir, özgürlük, demokrasi, hoş görü, modernlik, bireycilik gibi değerleri kültürünün bir unsuru haline getirmiştir. Hemşehri mahalleleri dışındaki farklı kültürel ekosisteme dahil olanları 'İzmirlilik' kimliğiyle ortak alanda buluşturan bir kültür olarak İzmir kent kültürü, değişik enstrümanlarla kompoze edilen orkestra izlenimi vermektedir. Kentin kültürü ile bütünleşenler, kısa sürede kültürün değerleri ile uyumlu bir biçimde şehre entegre olmakta; kente aidiyet hızla oluşmaktadır.

Türkiye'nin diğer illeriyle kıyaslandığında kısmen yaşlı olduğu ve yaşlandığı görülen İzmir'de hane halkı yoğunluğu ülke ortalamasının altındadır. İzmir'de her üç kişiden birinin 45 yaş üzerinde olması giderek yaşlanan bir kent olduğunun göstergesidir. Kentin yaşa ilişkin ifade edilen bu yapısına rağmen istihdam açısından ülkenin genel durumuyla uyumlu bir seyir söz konusudur. Diğer taraftan kentlin konut, çalışma hayatı, gelir, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişimini içine alan sosyal yaşam memnuniyeti açısından beklenen yerden uzakta olması araştırılması gereken husustur. Çalışma hayatı sıralamasında ve yaşam memnuniyetinde de benzer bir durum söz konusudur.

Kaynaklar

- Altıntaş, V., ve Hazarhun, E. (2020). İzmir'in Gastronomi Turizmi Potansiyeline Turist Rehberlerinin Bakış Açılıarı. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 5(2), 13-36.
- Başaran, İ. (2008). *Kent ve Yerel Yönetim*. İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- Ertürk, S.A ve Kurtarı, E. (2021). Editörden, Göç Dergisi, 8(1):1-6. DOI:[10.33182/gd.v8i1.777](https://doi.org/10.33182/gd.v8i1.777)
- Gürhan, İ. (2022). Levanten Kültürünün 19. Yüzyıl İzmir Kent Formu ve Dokusunda İzleri. 5th International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism (ICCAUA-2022) 11-13 May 2022.
- Koçak, H. Kent-Kültür İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Değişen ve Dönüşen Kentler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II, (2011): 259-269
- Tatlıdil, E. (2009). Kent ve Kentli Kimliği; İzmir Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 9 (1) 2009: 319-336
- Yıldırım, A. E. (2017). Tarımda ithalatın alternatifi, İzmir Modeli.
- Yılmaz, F., ve Yetkin, S. (2002). İzmir Kent Tarihi. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- 12.02.2022 tarihinde <http://www.izmir.gov.tr/istatistiklerle-izmir> adresinden erişildi.
- 12.02.2022 tarihinde <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/> adresinden erişildi.
- 21.02.2022 tarihinde <https://www.tuik.gov.tr/#izmir-35> adresinden erişildi.
- 01.03.2022 tarihinde TÜİK (2022). <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden erişildi.
- 03.03.2022 tarihinde <https://www.izto.org.tr/tr/tg/izmir-ekonomisi> adresinden erişildi.
- 11.03.2022 tarihinde <https://yokatlas.yok.gov.tr> erişildi.
- 12.03.2022 tarihinde <https://een.ec.europa.eu/> adresinden erişildi.
- 14.03.2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37188> adresinden erişildi.

İZMİR VE ZORUNLU GÖÇLER: 19. YÜZYILDA YAŞANAN GÖÇLER KARŞISINDA İZMİR HALKININ TUTUMU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Metin Menekşe*

“Göç olgusu, iyi ya da kötü olarak nitelendirilemez. Buna rağmen göçün dünya tarihine ve medeniyetin gelişmesine sağladığı katkıların daha fazla olduğu da bir gerçektir. Ancak küresel göç hareketlerinin kendi içinde riskler barındırdığı, zaman zaman da çatışmalara kaynaklık ettiği de gerçekliğin bir başka yüzüdür. Burada belirleyici olan göçe maruz kalan toplumun göçmene yaklaşımı ile göç edenlerin gösterecekleri çabalarıdır. Ortaya çıkacak katkılarda ve sorunlarda iki tarafın da payı bulunmaktadır.”¹

Giriş

Göç, insan varlığının ve insanlık tarihinin temel olgularından biridir.² İlkçağlardan itibaren insanların çeşitli nedenlerle göç ettikleri bilinen bir gerçektir.³ Nitekim Ortaylı'ya göre göç, *insanların topluluk olarak yaptığı birincil ve en önemli eylemi yansıtmaktadır. Yaratılışından beri göç etmekte olan insanoğlu, ebediyen de göç edecektir.*⁴

Tarih boyunca çok önemli bir toplumsal olgu olarak karşımıza çıkan göç, *“keşilerin gelecekteki hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen veya geçici bir süre ile bir iskân biriminden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir.”⁵ Başka bir deyişle, “az veya çok bireylerin ya da grupların sembolik veya coğrafi sınırların ötesine, yeni yerleşim alanları ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir.”⁶ En kısa*

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, m.menekse@mu.edu.tr.

¹ *Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, (Derleyenler: M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya), İstanbul 2015, s. 5-6.

² Hüseyin Arslan, *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 149.

³ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara 2004, s. 96.

⁴ İlber Ortaylı, “Genel Göç Olgusu”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler (8-11 Aralık 2005)*, Zeytinburnu Belediyesi Başkanlığı, Yayın No:6, İstanbul 2005, s. 19.

⁵ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 20.

⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 685.

tanımıyla, “*asıl yerinden ulaşılmak istenilen yere harekettir.*”⁷ Veya “*toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylemdir.*”⁸ Dolayısıyla, göçe yönelik farklı tanımlamalar ve bakış açıları söz konusudur. Bu farklılıklara rağmen üzerinde uzlaşılan husus ise göçün mekânsal özellik taşımasıdır. Kişinin göç etmesi, yaşam alanını değiştirmesi anlamına gelmektedir.⁹ Neticede ortaya çıkan bu göç hareketi, gönüllü veya zorunlu, kısa ya da uzun dönemli olsun, toplumların sosyal, kültürel, ekonomik ve politik biçimlenmelerini doğrudan etkileyen temel öğelerden birisi olarak kabul edilmektedir.¹⁰

Tarih boyunca yapılan göçlerin pek çoğunda; çevresel faktörler, siyasi durumlar, savaşlar, salgın hastalıklar, doğal afetler, kaynak yetersizliği ve ekonomik şartlar etkili olmuştur. Bu sebepler doğrultusunda insanlar, geçmişten günümüze bireysel veya kitlesel olarak dünyanın farklı yerlerine göç etmişlerdir.¹¹

Tekeli, 19. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen sürede Türkiye’de dalga, dalga yaşanan değişik türdeki iç ve dış göçleri dört kategoriye ayırmıştır. Bunlar; 1) *İmparatorluğun küçülmesinin yarattığı göçler*, 2) *Ulus devlet yaratmanın yarattığı göçler*, 3) *Sanayileşme/kentleşmenin yarattığı göçler*, 4) *Küreselleşmiş Dünyada kozmopoliten bir yönetimin kurulamamasının yarattığı göçlerdir*. Çalışmamız kapsamına giren, birinci kategorideki göçlerdir. Yani, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti’nin küçülerek ulus devletlere ayrışması sırasında, 1860-1923 yılları arasında gerçekleşen, siyasal nedenlerin zorlamasıyla ortaya çıkan büyük sayılarda nüfusun yer değiştirdiği göçlerdir. Küçülen imparatorluğun kaybolan topraklarında artık barınamayan Müslüman nüfus, büyük kitleler halinde Anadolu’ya sığınmıştır.¹² Özellikle Rusya ile yapılan savaşlar neticesinde kitlesel boyutta göçler meydana gelmiştir.¹³ Netice itibariyle, 1783 yılında Kırım’ın ilhakıyla başlayıp 1914 yılına kadar geçen süre zarfında Kırım, Kafkasya ve Balkanlar’dan 7.4 milyon insanın göç ettiği tahmin

⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 71.

⁸ Stephen Castles-Mark J. Miller, *Göçler Çağı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 29.

⁹ Yusuf Ziya Özcan, “İçgöçün Tanımı ve Veriler ile İlgili Bazı Sorunlar,” *Konferans: Türkiye’de İçgöç (6-8 Haziran 1997)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 79.

¹⁰ Mustafa Mutluer, *Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal ve Ampirik Bir Alan Araştırması-Denizli/Tavas-*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003, s. 10.

¹¹ Türk göçleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Salim Koca, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, *Türkler*, Cilt: I, (Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 651-663.

¹² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İlhan Tekeli, “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, (Derleyenler: Ayhan Kaya, Bahar Şahin), *Kökler ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 447-474.

¹³ Nedim İpek, “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 17, Güz 2014, s. 17.

edilmektedir.¹⁴ *McCharty*, 1821-1922 yılları arasında 5 milyondan fazla Müslümanın topraklarından sürüldüğünü, 5,5 milyon Müslümanın da öldüğünü belirtmiştir. Ölenlerden bir kısmı savaşlar sırasında katledilmiş, geriye kalanı da mülteci olup açlık ve hastalıktan kırılmıştır.¹⁵

Osmanlı göç terminolojisinde *göçmen* tabirine karşılık olarak *muhacir* kelimesi kullanılmıştır. Meskûn olduğu bölgede değerlerini yaşatamayan ve değerlerini yaşatabileceği yere göç eden kişi anlamına gelmektedir. Düşmandan kaçıp Türk hâkimiyetindeki topraklara sığınan *kabırzede* ve *zulmdide* Müslümanlardır. Bu insanlar, genellikle ya malını mülkünü terk ile savaş alanından ve düşman mezâliminden kaçanlar ya da savaş sonrası düşmana terk edilen arazide kalıp yabancı devletin gizli ve aşikâr zulüm ve baskısına tahammül edemeyerek Anadolu'ya sığınanlardır.¹⁶

1. İzmir ve Zorunlu Göçler

1.1. Aydın Vilayeti Merkezi İzmir

Aydın Vilayeti, gerek yüzölçümü gerekse nüfus yoğunluğu ve üretim çeşitliliği ile Osmanlı'nın en gözde vilayetlerinden biridir. Kuzeyinde ve doğusunda Hüdavendigâr Vilayeti, güneydoğusunda Konya Vilayeti ve batısında Ege Denizi yer almaktadır.¹⁷ 1826'dan sonra Aydın, Hamîd, Sığla (İzmir), Saruhan, Teke sancaklarından müteşekkil Aydın Eyaleti kurulmuş, valiliği Hasan Paşa'ya verilmiştir. 1838'de Çengeloğlu Tâhir Paşa'nın valiliği sırasında eyalet Aydın, Saruhan, Menteşe ve Sığla sancaklarından meydana gelmiştir. 1843'te Said Mehmed Paşa valiliğe getirilince eyalet merkezi İzmir'e taşınmış, ancak daha sonra, aynı zamanda Aydın sancağının merkezi durumunda bulunan Güzelhisar'a nakledilmiştir. Damad Halil Paşa vali olunca da eyalet merkezi tekrar İzmir'e taşınmış, hatta bu sebeple resmî yazışmalarda eyalete İzmir Eyaleti de denilmiştir. 1867'deki idarî düzenlemeler sırasında köklü değişiklikler yapılırca merkezi İzmir olan Aydın Vilayeti; Aydın, Denizli, Saruhan, İzmir ve Menteşe olmak üzere beş sancağa ayrılmıştır.¹⁸

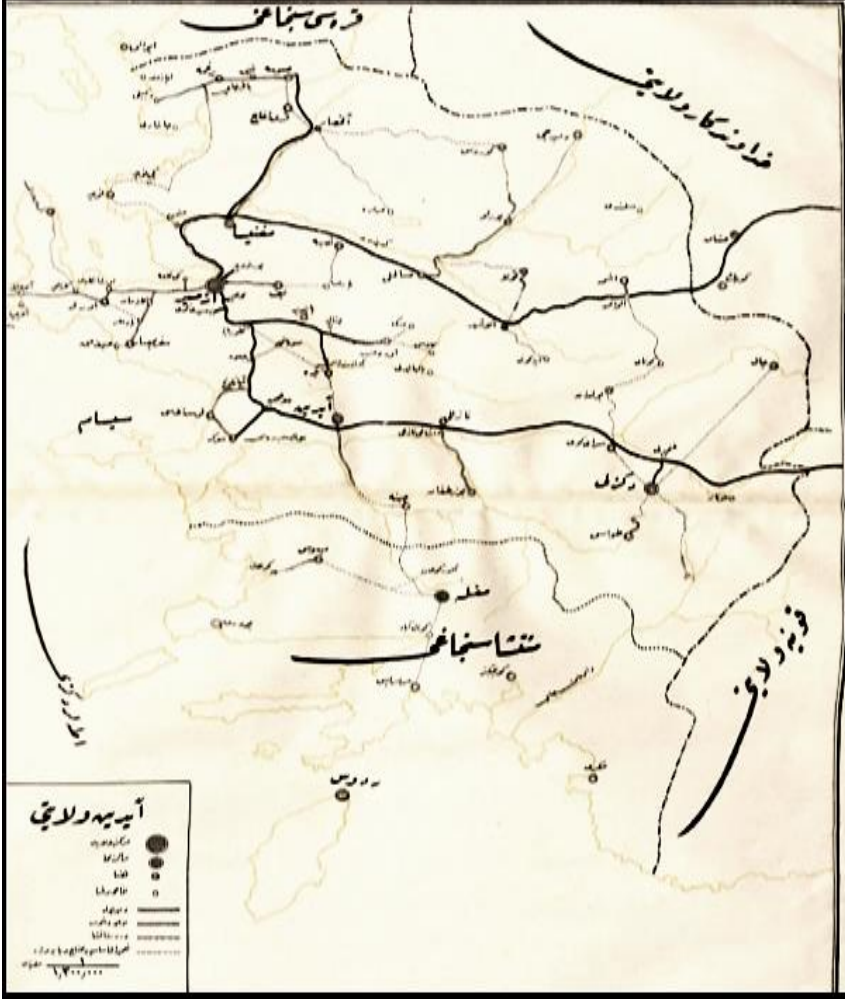
¹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, (Çev. Ceren Elitez), Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 129.

¹⁵ Justin McCharty, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev. Fatma Sarıkaya), TTK Yayınları, Ankara 2012, s. 1.

¹⁶ Nedim İpek, "Kaynakların Dilinde Göç Kavramı", s. 16-17.

¹⁷ Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmanîye Coğrafyası, Coğrafya-yı Umumiyye*, Cilt: III, İstanbul 1318, s. 257; Şemsettin Sami, *Kâmusu'l-Âlâm*, Cilt: I, İstanbul 1306, s. 512.

¹⁸ Feridun Emecen, "Aydın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, İstanbul 1991, s. 236-237.

Harita 1: XIX. Yüzyıl Sonlarında Aydın Vilayeti¹⁹

Batı Anadolu'da Doğu Akdeniz sahillerini çevreleyen Aydın Vilayeti, aynı zamanda Büyük ve Küçük Menderes ile Gediz havzalarını kapsayan, yumuşak Akdeniz ikliminin bereketli topraklarla buluştuğu geniş bir bölgenin idari birimidir. Zirai ve sanayi üretimi ile elverişli limanları, ticaretin ve şehirleşmenin gelişmesine

¹⁹ Memâlik-i Osmanîyenin Taksimat-ı Mülkîyesi ve Yollarını Gösterir Harita, (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Vilayât Kaleminde Tertib Edilmiştir), İstanbul Hilal Matbaası, t.y.

imkân sağlamıştır. Refah ve istihdama ulaşılan vilayette nüfus hem yoğunluk hem de dini ve veya etnik çeşitlilik göstermiştir.²⁰

Vilayet merkezi İzmir, sadece Batı Anadolu ve Osmanlı Devleti'nin değil aynı zamanda bir bütün olarak Doğu Akdeniz bölgesinin önde gelen kentlerinden biridir.²¹ Bu niteliği kazanmasında sahip olduğu limanın²² çok büyük önemi vardır. Bu limanı itibariyle Batı Anadolu'nun giriş kapısı niteliğinde olup, aynı zamanda Osmanlı'nın dünyaya açılan penceresidir.²³

İzmir, Aydın Vilayeti'nin merkezi haline geldiği 1850'lerden itibaren hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 1877'de yaklaşık 3.000.000 m² alana sahip olan şehir, belediyenin 1906 yılında yaptırdığı plana göre 13.000.000 m²lik bir alana yayılarak

---

²⁰ Funda Adıtatar, “On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayetine Mülki Teşkilatı ve Nüfusu”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 51 (2022), s. 3.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Reşat Kasaba, “İzmir”, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, İstanbul 1994, s. 1-11.

²² İzmir Limanı, Roma dönemine ait eski iç limanının yerine kurulmuştur. XVII. yüzyılda ise sultanın kadirgalarının demirlediği bir donanma üssüdür. 18 yüzyıldan sonra dolmuş ve giderek bedestenleri, hanları ve atölyeleri ile işlek bir çarşının yayılması ile kent yaşamının merkezine dönüşmüştür. Bkz. Vilma Martinidis Hastaoglou, “Doğu Akdeniz Kentlerinde Liman İnşaatının Kartografyası: 19. Yüzyıl Sonunda Teknik ve Kentsel Modernleşme”, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, (Yayına Haz: Biray Kolluoğlu-Meltem Toksöz), (Çev: Neyyir Berktaş), İstanbul 2015, s. 98. Osmanlı İmparatorluğu, XVII. yüzyılın başından itibaren İzmir'in bir liman kenti olarak öneminin farkına varmaya başlamıştır. İzmir'in ticari olarak önemi bu yüzyıldan itibaren artmaya başlamıştır. Bunun nedenlerinden bir tanesi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Sakız Adası'nın Osmanlı kontrolüne geçmesinin ardından XVII. yüzyılın başında yabancı devletlerin konsolosluklarını İzmir'e taşımış olmasıdır. İkinci bir neden; İranlı ipek tüccarlarının savaş nedeniyle, daha önce Halep-İskenderun hattından yaptığı sevkiyatı İzmir'e kaydırmalarıdır. Böylece İzmir, Avrupalı ve Doğulu tüccarların buluşma noktası ve dünya ticaretinin bir kavşak noktası haline gelmiştir. Bkz. Ümit Çiçek, “İzmir Limanının Tarihsel Gelişimi”, *AR&GE Bülten*, (Haziran 2006), s. 27.

²³ İzmir'in gelişimiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974; Mübahat S. Kütükoğlu, “İzmir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 515-524; Necmi Ülker, *The Rise of İzmir, 1688-1740*, (Doktora Tezi), University of Michigan 1974; Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, (Çev. Aysen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; Reşat Kasaba, “İzmir”, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994; Elena FrangakisSyrett, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, (Çev. Çiğdem Diken), İzmir Büyükşehir Yayınları, İzmir 2006; A. Mesud Küçükkalay, *Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü 1818-1839*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007; Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2011.

dört kattan fazla bir genişleme göstermiştir. Bu rakamın 1914'te 15.000.000 m²'ye ulaştığı tahmin edilmektedir.²⁴

19. yüzyılda İzmir, kültürel, dini ve dilsel çeşitliliği ile gelişen ve büyüyen bir şehir olmuştur. Demiryollarının yapılması, telgraf hatlarının çekilmesi ve bankalar, tiyatrolar gibi kurumların faaliyete geçmesi ile İzmir'in sosyal hayatı gelişmesini sürdürmüştür. 19. yüzyılda bu şekilde yapılan ve meydana gelen düzenlemeler ve göç olayları sonucunda İzmir'in kentsel, idari ve yönetim yapısı değişmiş ve gelişmiştir. İzmir'in demografik yapısının da bu değişimlerden etkilendiği açıktır.²⁵

18. ve 19. yüzyıl boyunca İzmir'in demografik yapısı önemli ölçüde değişime uğramıştır. 1739 yılında İzmir nüfusu 100.000 kişi, 1868 yılında bu rakam 187.000 kişiye yükselmiştir. 187.000 kişilik İzmir nüfusunun 40.000'i Türk, 75.000 Yunan, 12.000 Ermeni, 40.000 Yahudi, 20.000'i Avrupalılardan oluşmuştur. Doğal nüfus artışı ve bu süreçte yaşanan göçler bu nüfusun değişmesinde etkili olmuştur.²⁶ Kütükoğlu, çeşitli kaynaklardan hareketle 1653'den 1890'a kadar İzmir'in nüfusunu aşağıdaki tabloda olduğu gibi paylaşmıştır (Tablo 1).

Tarih	Kaynak	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Frenk	Toplam
1653	<i>d'Arvioux</i>	60.000			7-8000		90.000
1657	<i>Tavernier</i>	60.000	15.000	8000	6-7000		90.000
1659	<i>Avânz tabirî</i>	6600	1505	305	1355		9765
1676	<i>Spon</i>	30.000	9-10.000		12-15.000		55.000
1678	<i>Le Brun</i>						80.000
1693	<i>Careri</i>						50.000
1699	<i>De la Motray</i>						24.000
1702	<i>Tournefort</i>	15.000	10.000	200	1800		27.000

²⁴ Hüseyin Rıfat, *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, İzmir 1914, s. 65.

²⁵ Gökhan Doğan, *1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan Sonra Balkanlardan İzmir'e Göç ve Mubacirlerin İskânı*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021, s. 49.

²⁶ Pınar Şenışık, "Ceran Muslim Immigrants, Imperial Governance and the 'Production of Locality' in the Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 49/1 (2013), s. 93-94.

²⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXIII, İstanbul 2001, s. 520.

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

1714	<i>Lucas</i>	100.000	20.000	8000			128.000
1723	<i>de Saumery</i>						300.000
1731	<i>Tollot</i>	50.000	12.000	7000	7000		76.000
1733	<i>Thompson</i>	15.000	10.000	600	2000	400	28.000
1739	<i>Pococke</i>	80.000	7-8000	2000	6000		100.000
1768	<i>Riedsel</i>						120.000
1776	<i>Ch. Gouffier</i>	65.000	21.000	6000	10.000	200	102.000
1778	<i>Sestini</i>	97.000	30.000	8000	12.000	3000	150.000
1786	<i>Miranda</i>						150.000
1794	<i>Dallanay</i>						100.000
1820	<i>Turner</i>	60.000	30.000	8000	8000	2-3000	100.000
1834	<i>Texier</i>	75.000	40.000	10.000	15.000	10.000	150.000
1844	<i>Sayım icmalı</i>	15.500			9300		50.000 (!)
1868	<i>Slaars</i>						187.000
1870	<i>Scherzer</i>						160.000
1890	<i>Salnâme</i>						145.813

Tabloda görüldüğü üzere, 17. yüzyıldan itibaren seyyahların verdiği bilgiler ve arşiv kayıtları doğrultusunda İzmir'in nüfusu takip edilebilmektedir. Fakat bazı seyyahların verdiği rakamlar abartılı bulunduğundan, bu rakamlara şüpheyle yaklaşılması gerektiği de belirtilmiştir. 17. yüzyılda meydana gelen zelzele ve yangınlar, 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkan salgın hastalıklar şehrin nüfusuna etki etmiştir. 1890 yılına gelindiğinde şehrin nüfusu 145.813'e ulaşmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise şehirde 250.000-300.000 nüfus bulunduğu belirtilmektedir.²⁸

1.2. İzmir'e Zorunlu Göçler

İzmir, 19. yüzyılda ortaya çıkan göç dalgaları esnasında Anadolu'ya gelen muhacirlere ev sahipliği yapan önemli merkezlerden biridir. Nitekim 1821 Rum İsyanı, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı, 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı esnasında ve sonrasında göçe zorlanan Müslümanlar, yanlarına taşıyabilecekleri değerli eşyalarını da alarak en yakın muhacir toplanma alanlarına sığınmışlar, akabinde kara ve deniz yolu ile Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine sevk

²⁸ İzmir nüfusu ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, s. 55-61.

edilmişlerdir. Muhacirlerin en önemli sevk yerlerinden birisi de Aydın Vilayeti merkezi İzmir olmuştur. *Kayapınar*, meydana gelen göçler karşısında İzmir'in yeri ve önemini ortaya koyarken şu noktalara vurgu yapmıştır:

1- *İzmir, deniz yoluyla gelen göçmenlerin karaya çıktığı bir limandır.*

2- *İzmir, kara yoluyla Anadolu istikametine gönderilecek göçmenler için bir aktarma istasyonudur.*

3- *İzmir, göçmenler için geçici konaklama yeridir. Buradan iç bölgelere sevkîyat yapılmaktadır.*

4- *İzmir, göçmenler için iskân edilen bir yerdir.*

5- *İzmir, açık uçlu bitmeyen bir göçün durağıdır.*²⁹

Dolayısıyla İzmir, Ege kıyılarına ulaşan muhacirlerin karaya çıkabilecekleri önemli limanlardan birisidir. Anadolu'ya gelen muhacirler için hem geçici toplanma yeri hem sevkîyat merkezi hem de kalıcı yerleşim alanı olmuştur. Zamanla şehrin çevresine çok sayıda muhacir yerleştirilmiş ve yer yer muhacir mahalleri teşkil edilmiştir.³⁰

---

²⁹ Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan'dan Anadolu'ya Yapılan Göçlerde İzmir'in Yeri ve Önemi", *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir 2018, s. 8.

³⁰ Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Çalışmaları*, I, İstanbul 1980, s. 164-165.

1821 Rum İsyanı esnasında ve sonrasında Mora Müslümanlarının İzmir'e göç ettikleri görülmektedir. Zira isyan esnasında bir şarkının "Hiçbir Türk kalmayacak ne Mora'da ne Dünya'da..." sözleri ağızdan ağza dolaşarak bir toptan yok etme savaşı başlamıştır.³³ Bu sözlere fazlasıyla riayet eden âsiler de bütün Müslümanları yok etmeye girişmişlerdir. Nitekim bu isyan hareketi, rahiplerin faaliyetleriyle 1821 yılı Nisan ayının ilk haftasında bütün Mora'ya³⁴; birer savaş gemisi haline getirilen Rum ticaret tekneleri vasıtasıyla da kısa sürede adalara yayılmıştır.³⁵

Âsi Rumların icra ettikleri katliamdan kurtulmayı başarabilen Mora Müslümanları, başta İstanbul ve Batı Anadolu sahilleri olmak üzere daha güvenli yerlere göç etmeye başlamışlardır.³⁶ Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından sağ salım güvenli yerlere ulaşabilen Mora muhacirleri için; *Yanya, Trbala, Mısır*³⁷, *Trablus*³⁸, *İstanbul, İzmir, Kuşadası, Seferihisar, Çeşme, Söke, Antalya, Edirne, Varna ve Preveze* gibi yerler yeni yaşam alanları olmuştur.³⁹

1830-31 genel nüfus sayımında İzmir Sancağı dâhilindeki *nefs-i İzmir*'de muhacirlerin çoğunlukla *Moralı (Moravî), Anabolulu, Atinalı, Eğribozlu* ve *Motonlu* oldukları görülmektedir. Sadece *nefs-i İzmir*'de kayıtlı Mora muhaciri sayısı 61 hanede 119 nüfustur. *Nefs-i İzmir*'de ve *Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Söke* kazalarındaki toplam Mora muhaciri sayısı ise 677 hanede 1.413 nüfustur.⁴⁰ 1843-44 yılı nüfus sayımında

---

³³ Walter Alison Phillips, *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*, Smith Elder & Co, London 1897, s. 48.

³⁴ Salahî Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belâten*, LXII/233, Ankara 1988, s. 110.

³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Üçüncü Askerî Tarîh Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)*, ATASE, Ankara 1986, s. 133.

³⁶ Nedim İpek, "Rumeli'den Anadolu'ya Göç", *Mücadele Şen Güttik&Yaslı Döndük*, 15-19, Samsun Mücadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları, Samsun 2011, s. 15.

³⁷ *Moton*'dan Mısır birlikleri çekilirken Müslümanlardan üçte biri İzmir'e diğer üçte biri de Mısır'a gitmeyi tercih etmiştir. Bkz. Ali Fuat Öreç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009, s. 163. Mısır'da bulunan Mora muhacirlerinden Süleyman Efendi, uygun bir işte çalışmak istediğinde bulunmuştur. Bunun üzerine hıdivliğe gönderilen yazıda, gereğinin yapılması istenmiştir. Bkz. *BOA, HR. MKT, 488/28, 8 Safer 1281/13 Temmuz 1864*.

³⁸ Trablusgarp Valisi Hasan Paşa tarafından gönderilen bir evrakta, Mora'dan ayrılıp Preveze'ye giden muhacirlerden arzu edenlerin Trablus'a gönderilip iskân edilmelerinin talep edildiği belirtilmiştir. Bkz. *BOA, HAT, 1351/52784, 29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838*.

³⁹ Bazı yerler İpek'in çalışmasından alınmıştır. Bkz. Nedim İpek, "Yunanistan'ın Nüfus Siyaseti ve Mora'dan Batı Trakya'ya Kadar Türkler", *Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler*, (Yay. Haz. Mustafa Kahramanyol), Ankara 2006, s. 98.

⁴⁰ *BOA, NFS.d. 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-30*.

ise sadece *nefs-i İzmir*'de 61 hanede 120 nüfus Mora muhacirinin kayıtlı olduğu görülmektedir. *Nefs-i İzmir*'de ve *Çeşme*, *Seferihisar*, *Kuşadası*, *Söke* kazalarındaki toplam Mora muhaciri sayısı ise 591 hanede 1.241 nüfustur.⁴¹

Mora muhacirleri dışında aynı tarihlerde başka yerlerden gelen muhacirlerin de nüfus sayımında kaydedildiği tespit edilmiştir. Nitekim sadece *nefs-i İzmir*'de; *İrailli*, *Asitâneli*, *Karabısar-ı Sabibli*, *Vidinli*, *Çankırılı*, *Bolulu*, *Akyazılı*, *Gegbüzelî*, *Tokadî*, *Kayseriyeli*, *Ankaravî*, *Geyveli*, *Bartınlı*, *Tokadî*, *İskenderli*, *Kırımî*, *Karamürselli*, *Kandıyeli*, *Üsküdarlı*, *Bolulu*, *Uşaklı*, *Tekeli*, *Malatyalı*, *İnegöllü*, *Buldanlı*, *Cezayirli*, *Hastonlu*, *İzmirî*, *Eraklılı*, *Harputî*, *Karadenizli*, *Ruşuklu*, *Giresunlu*, *Malatyalı*, *Urjalı*, *Ankaravî*, *Beğsebrî*, *Uğrarlı*, *Bayburî*, *Şermenli*, *Ünyeli* şeklinde memleketleri belirtilen muhacirlerin kayıtlı olduğu görülmektedir.⁴² Bu muhacirlerin Cezayir'den hareketle İzmir'e geldikleri belirtilmiştir. Zira 1830 yılında Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine Türk unsurlar şehirden ihraç edilmişlerdir.⁴³ Kitlese boyutta Fas ve Tunus'a; bireysel veya grup olarak da Anadolu'ya yönelik göçler gerçekleşmiştir. Bu göç kervanına katılanların büyük bir kısmı aslen Türk'tür. Cezayir'in Osmanlı hâkimiyetinde olduğu dönemde Anadolu'nun farklı yerlerinden çok sayıda Türk, ticaret amacıyla, bekâr veya aileleriyle birlikte oraya gidip yerleşmiştir. Bu aileler veya bunların torunları Fransız işgali sonrasında göç kervanına katılmışlardır. Anadolu'ya çıkanların bir kısmı da İzmir'e yerleşmiştir.⁴⁴ Bu bağlamda, 2908 numaralı nüfus defterinde Cezayir'den gelen 48 hanede 94 kişi kayıtlıdır. Bu muhacirler kaydedilirken, "*Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*" oldukları belirtilmiştir. Bunlara; "*Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*", "*Vidinli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*", "*Kırımî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*" şeklinde örnekler verilebilir.⁴⁵ Muhacirlerin çoğunun kiraladıkları meskenlerde yaşadığı görülmektedir. 1843-44 sayımında da aynı haneler defterde yer almıştır.⁴⁶ *İpek*'in vermiş olduğu bilgiye göre, bunların bir kısmı zamanla İzmir Limanı üzerinden memleketlerine dönmüştür.⁴⁷

1783'te Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edilmesi ve 1788-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları sonucunda, 300.000 ilâ 500.000 kişi Kırım, Kazan, Kafkasya, Özi bölgesi ve diğer Türk bölgelerinden Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda

⁴¹ BOA, NFS.d.. 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-34.

⁴² BOA, NFS.d.. 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-6.

⁴³ Fransa Hükümeti, 14 Haziran 1830 tarihinde General Bourmont kumandasında büyük bir donanma ve 37.000 kişilik bir kuvveti Cezayir'e göndermiştir. Bu takviye kuvvetiyle Cezayir'e çıkan Fransızlar, 5 Temmuz 1830 günü şehri işgal etmişlerdir. Fransızların ilk işi, yerli ahaliyi daha kolay idare edebilecekleri düşüncesiyle Türk unsurları ihraç etmek olmuştur. Bkz. Kemal Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: VII, İstanbul 1993, s. 489.

⁴⁴ Nedim İpek, "*İzmir ve Göç*", s. 203.

⁴⁵ BOA, NFS.d.. 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-6. Bkz. EK-1 Tablo.

⁴⁶ BOA, NFS.d.. 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-3. Bkz. EK-1 Tablo.

⁴⁷ Nedim İpek, "*İzmir ve Göç*", s. 204.

kalmıştır.⁴⁸ 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra ise göçlerin yoğunluk kazandığı görülmektedir. *Karpat*'a göre sadece 1861-1864 yılları arasında 230.000 kişi topraklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁴⁹ *Akbayar* ise, 1790-1865 yılları arasında Kırım muhaciri sayısının 700.000'e ulaştığını belirtmiştir.⁵⁰

Kırım muhacirlerinden bazıları İstanbul üzerinden İzmir'e gönderilmiştir. Örneğin, 13 Ağustos 1860 tarihli arşiv vesikasına göre, Kırım'dan İstanbul'a gelen 1.700 hane muhacirden 200 hanesinin İzmir kasaba ve köylerine iskân kararlaştırılmıştır.⁵¹ 20 Ağustos 1860 tarihinde, 47 hanede 207 Kırım muhacirinin İzmir ve havalisinde iskân edilmesine çalışıldığı görülmektedir.⁵² 26 Ağustos 1860 tarihinde ise, İzmir'e gönderilen 16 hanede 54 nüfus Kırım muhacirinin akrabalarıyla birlikte iskân edilmesi yönünde karar alınmıştır.⁵³

Rusya'nın genişlemesinden kaynaklanan bir başka göç dalgası da 1860 sonrası Kafkasya'dan gelmiştir. 1829 Edirne Antlaşması sonrası Rus işgalini kabul etmeyen Çerkezler ve Abazalar, uzun bir süre direndikten sonra göç etmek zorunda kalmışlardır. 1860-1865 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne 520.000 kişi göç etmiştir. 1859-1879 yılları arasında ise 2 milyon kişi Kafkasya'yı terk etmiştir. Bunlardan ancak 1,5 milyonunun sağ kaldığı tahmin edilmektedir.⁵⁴

Kafkas muhacirlerinin Anadolu'ya sevki esnasında kullanılan önemli limanlardan bir tanesi de *İzmir Limanı* olmuştur. Nitekim 1864 yılı Eylül ayında Kafkasya'dan deniz yoluyla Samsun'a gelen 1.307 Çerkes muhaciri, bir Yunan vapuruyla da İzmir'e ulaşmıştır. Ertesi gün dönen vapur, 1250 kişiyi daha taşıyarak sevkiyata devam etmiştir.⁵⁵ 1857, 1866 ve 1879 yıllarında Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç eden muhacirlerden 10.000 nüfus için yerleşim yeri olarak İzmir belirlenmiştir.⁵⁶

---

⁴⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2010, s. 32-33.

⁴⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 66.

⁵⁰ Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: V, (Ed. Mustafa Şahin), İstanbul 1985, s. 1242.

⁵¹ BOA, A.MKT.UM., 420/27, 25 Muharrem 1277/13 Ağustos 1860.

⁵² BOA, A.MKT.NZD., 322/2, 2 Safer 1277/20 Ağustos 1860.

⁵³ BOA, A.MKT.NZD., 322/61, 8 Safer 1277/26 Ağustos 1860.

⁵⁴ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 50, (Yaz 1990), s. 56.

⁵⁵ Habibe Polat, *Osmanlı Devleti'nin Halep ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 2019, s. 98.

⁵⁶ Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, (Çev. Ludmilla Denisenko), Belge Yayınları, İstanbul 2004, s. 71.

İzmir dâhilindeki mahallere Çerkes ve Nogay muhacirlerinin⁵⁷ yanı sıra Çeçen beylerinin de yerleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu muhacirlere muhtelif zamanlarda yevmiye ve ekmeke verilmiş, aynı zamanda araba ve yük hayvanı tahsis edilmiştir.⁵⁸ Fakat zaman içerisinde bölgenin havasına uyum sağlayamayan muhacirlerin başka bir iskân mahalline geçme girişiminde bulunduğu görülmektedir. Nitekim Çeçen muhacirleri, buldukları mahallin *âb u havasıyla imtişâc edemeyip* Erzurum'a gitmekte ısrar etmişler, fakat buna yönelik alınan kararda, onların İzmir Vilayeti dâhilindeki havadar olan mahallere nakledilmeleri uygun görülmüştür.⁵⁹ Diğer taraftan, başka iskân mahallerine gönderilen muhacirlerden İzmir'e gelenler olmuştur. Örneğin, Şam ve Trablus'da bulunan Çerkes muhacirleri, İzmir ve Mersin'e nakledilme talebinde bulunmuşlardır. Muhacirlerin bu talepleri gerçekleştirilmekle birlikte iskân masrafları da hükümet tarafından karşılanmıştır.⁶⁰ Dolayısıyla ileriki dönemlerde muhacirlerin yer değiştirme taleplerinin kabul edildiği durumlar da olmuştur.

93 Harbi yıllarında Rumeli'den İzmir'e çok sayıda muhacir gelmiştir. İzmir'e ilk muhacir kafilesi, savaşın tüm hızıyla devam ettiği 1877 Ağustos'unun ortalarında ulaşmıştır. Büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 1.500 kişilik muhacir kafilesi, *Vasıta-yı Ticaret* adlı gemiyle İzmir'e gelmiştir. İlerleyen aylarda, özellikle 1878 yılının başlarında Dobruca, Dedağaç, Sofya ve Rumeli Vilayeti'nin Rus kuvvetlerinin eline geçen diğer bölgelerinden binlerce muhacir İzmir'e gelmeye devam etmiştir. Örneğin, 21 Ocak 1878'de Rumeli ahalisinden 2.500 nüfus *Nemçe* vapuru ile İzmir Limanı'na gelmiştir.⁶¹ Yine, 4 Şubat 1878 tarihinde Dedağaç'tan İzmir'e 19.150 muhacir gelmiş ve bunların bir kısmı Manisa ve Aydın yörelerine gönderilmiştir.⁶² 93 Harbi sonrasında önce İstanbul'a, daha sonra buradan da İzmir'e sevk edilenlerin sayısı ise 8 Eylül 1878 tarihine kadar 45.000 kişiye, Aralık 1878'de 66.000 kişiye ulaşmıştır. Bunlardan 60.000 kadarı diğer livalara gönderilmiş, 6.000'i ise "geçici" kaydıyla İzmir'de iskân edilmiştir.⁶³ Bu dönemde vilayete gönderilen muhacir sayısını tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte 70.000'den fazla muhacirin geldiği tahmin edilmektedir.⁶⁴

⁵⁷ BOA, A.MKT.MHM., 184/60, 16 Zilkade 1276/5 Haziran 1860.

⁵⁸ BOA, MVL., 612/28, 27 Zilhicce 1277/6 Temmuz 1861.

⁵⁹ BOA, A.MKT.UM., 499/78, 11 Rebiulevvel 1278/16 Eylül 1861.

⁶⁰ BOA, DH.MKT., 1330/9, 10 Rebiulevvel 1297/21 Şubat 1880.

⁶¹ Erkan Serçe, "İzmir'de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam", *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir 2018, s. 61-62. (61-71)

⁶² Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler*, Cilt: I, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 320.

⁶³ Adil Adnan Öztürk, "Rumeli'den Aydın Vilayeti'ne Yapılan Göçler ve Aydın Vilayeti'ne Gelen Rumeli Muhacirlerinin İskân ve İdareleri Hakkında Talimat-ı Mahsus", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 9, (1999-2000), s. 125; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 180.

⁶⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s. 180.

Resim 1: İzmir'e gönderilmek için İstanbul Limanı'nda bekleyen Rumeli Muhacirleri (24 Mart 1878)⁶⁵

İpek'in tespitlerine göre, bu dönemde İzmir ve ilçelerine yerleştirilen çok sayıda muhacir için köyler teşkil edilmiştir. 12 hanelik *Memdubiye* köyü bunlardan birisidir. Bir diğeri de *Fethiye* olarak kaydedilmiştir. Teşkil edilen köylere toplam 1.121 hane yerleştirilmiştir.⁶⁶

1885 yılında Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhaki üzerine Bulgar zulmünden kaçan çok sayıda muhacir, çeşitli vilayetlere olduğu gibi Aydın'a da nakledilmişlerdir. Nitekim 1877-1891 tarihleri arasında Aydın Vilayeti'ne 100.000'den fazla muhacir gelmiştir. Bunlar içerisinde Rumeli, Kırım, Filibe, Dobruca muhacirleri yer almıştır.⁶⁷ 400 civarında Tesalya muhaciri de geride hiç kalan olmamak üzere Selanik ve İzmir taraflarına nakledilmiştir.⁶⁸

19. yüzyılın sonunda Girit'ten ayrılmak zorunda kalan muhacirler için de Batı Anadolu'da ilk durak noktası İzmir olmuştur. İzmir, Girit'ten Anadolu'ya yönelik göçün başlaması ile birlikte muhacirlerin toplanma merkezi haline gelmiştir. Bunun en büyük sebebi, İzmir'in 19. yüzyıl sonunda bölgede tipik bir "tek büyük şehir" olarak ortaya çıkmasıdır. Nitekim Girit'in zaptı ile birlikte hem bu ada hem de diğer Ege Adaları İzmir'in hinterlandı haline gelmiş ve başta ticari faaliyetler olmak üzere Girit-İzmir arasındaki yoğun bağlantı, İzmir şehrinin muhacirler için önemli hale

⁶⁵ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. 765.

⁶⁶ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s. 183.

⁶⁷ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s. 150-151 ve 180.

⁶⁸ Gökhan Doğan, *a.g.t.*, s. 51.

gelmesinde etkili olmuştur.⁶⁹ Ayrıca İzmir ve çevresinin geniş ovaları, bitki örtüsü ve iklimi de muhacirlerin bölgeyi tercih etmelerinde önemli rol oynamıştır.

Girit'te özellikle 1897-1898 yıllarını büyük sıkıntılar içerisinde geçiren Müslümanlar, toplu halde yaşadıkları yerlerde her türlü hastalığa, yoksulluğa kurban gidecek bir hale düşmüşlerdir. *Bir taraftan denizle diğer taraftan düşmanlarca çevrili surlar içinde sıkışıp kalmışlardır.*⁷⁰ Onların bu acı durumu, memleketin çeşitli yerlerindeki Müslümanlarca da üzüntüyle karşılanmıştır. Bir zamanlar sahip oldukları iktidarı kaybedip tâbi millet durumuna düşmüşlerdir. Müslümanların önemli bir kısmı ise sosyal azınlık olmaksızın yurdundan ayrılmayı tercih etmiştir.⁷¹

Girit'te Rum âsilerce gerçekleştirilen yağma ve katliam olayları sonrasında can güvenlikleri kalmayan Müslüman halk, Anadolu'da; Aydın, Adana, Konya, Hüdavendigar, Halep vilayetlerine; Ege Adalarından İstanköy ve Rodos'a; Balkanlar'da Selanik'e; Arap coğrafyasında: Beyrut, Suriye vilayetlerine ve Bingazi Mutasarrıflığı'na göç etmek zorunda kalmışlardır. 1897-1913 döneminde, Doğu Akdeniz'i çevreleyen Ege Adaları, Balkanlar, Anadolu, Afrika ve Ortadoğu gibi oldukça geniş bir alana yayılan Girit muhaciri sayısının tahminen 60.000 civarında olduğunu söylemek mümkündür.⁷²

Girit göçlerinin yaşandığı dönemde İzmir'de bulunan İngiliz Konsolosu *Cumberbatch*, 30 Ocak 1900 tarihli raporunda, İzmir kasabası ve çevresinde bulunan ve aynı zamanda diğer bölgelere gönderilen muhacirlerin sayısına dair bir tablo sunmuştur. Bu tablo, 1899 yılının Mayıs ayından 1900 yılı Ocak ayına kadar İzmir'e gelen muhacir sayısını ve ikinci aşamada muhacirlerin gönderildikleri iskân mahallerini ihtiva etmektedir. İlgili tablo aşağıda olduğu gibidir (Tablo 2).

---

⁶⁹ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, *Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 120.

⁷⁰ Lieutenant Clarke to Captain Shaw, "Report on Sanitary Work in Candia, Crete", The Konak, 15 February 1899, Telegraphic No: 234, Ek: 1, *Foreign Office, Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete (FOFCRAC), Turkey No: 1 (1899)*, London: April 1899, s. 146.

⁷¹ N. Slousch, "Les Cretois en Cyrenaique", *Revue Du Monde Musulman*, VI, 1908, N°10, s. 152.

⁷² Girit Müslümanlarının zorunlu göçü ve yürütülen iskân çalışmaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Metin Menekşe, *Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk ve İskân (1897-1913)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Muğla 2018.

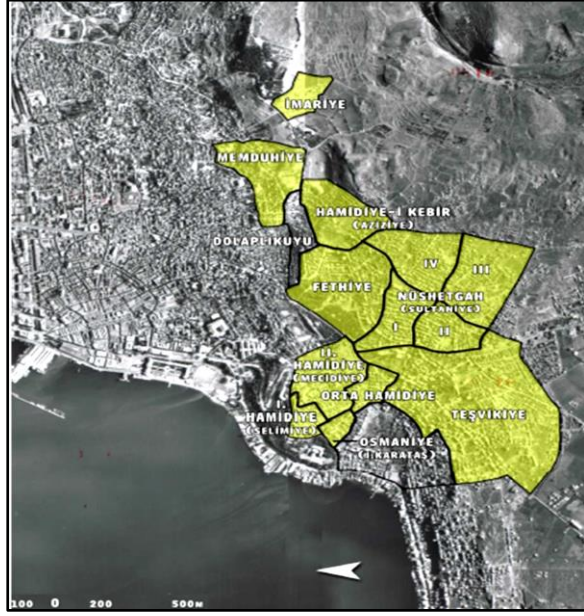
Tablo 2: Mayıs 1899'dan Ocak 1900'a Kadar İzmir'e Gelen Girit Muhaciri Sayısı ve Sevk Edildikleri Yerler⁷³	
Muhacir Sayısı	İskân Yeri
2.883	Konya Vilayeti
2.270	Halep Vilayeti
270	Bursa Vilayeti (Karahisar)
1.543	Beyrut Vilayeti
1.216	Suriye Vilayeti
3.350	Adana Vilayeti
3.053	Bingazi Mutasarrıflığı
3.100	Girit'e Dönen
12.500	Aydın Vilayeti Dâhilinde Yerleştirilen
30.185	Toplam

Tablo 2'de görüldüğü üzere, yaklaşık 9 aylık bir süreçte İzmir' gelen muhacir sayısı 30.185'dir. Bunun içerisinde 14.585 muhacir belirlenen diğer iskân bölgelerine gönderilmiştir. 3.100 muhacir de Girit'e geri dönmüştür. 12.500 muhacir ise Aydın Vilayeti dâhilinde iskân edilmiştir. *Cumberbatch*'ın vermiş olduğu bu bilgiler, hem 1900 yılına kadar gelen muhacir sayısını hem de iskân mahallerine dağılımı göstermesi açısından önemlidir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Rumeli'den, Girit'ten ve diğer adalardan gelmeye devam eden muhacirler de Batı Anadolu kıyılarına ulaşmış ve İzmir, muhacirlerin iskân edildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. İzmir, özellikle 1850-1900 yılları arasında çok sayıda göç hareketine sahne olmuştur.⁷⁴ 1880-1908 yıllarında İzmir'deki muhacir bölgeleri aşağıda olduğu gibidir (Resim: 2).

⁷³ TNA., PRO., FO., 195/2065, No: 87, Cumberbatch'dan Nicholas O'Connor'a, İzmir, 30 Ocak 1900.

⁷⁴ Faruk Kocacık ve Cemal Yalçın, "Forced Migration from the Balkans to Anatolia: 1878-1900", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 20 (2008), s. 257.

Resim 2: 1880-1908 Yıllarında İzmir'deki Muhacir Bölgeleri⁷⁵

Balkan Savaşları (1912-1913) esnasında da çok sayıda muhacir İzmir'e göç etmiştir. Nitekim topraklarını terk etmek zorunda kalan muhacirlerin çıkış limanları; Varna, Burgaz, Balçık, Köstence, Selanik, Kavala, Dedeğaç, Preveze ve Antivari iken, Anadolu'ya giriş yaptıkları limanlar ise; İstanbul, İzmir, Mersin, İskenderun, Sinop ve Samsun'dur. Yunanistan'da bulunan 40.000 civarında muhacir çoğunlukla İzmir ve İstanbul limanlarına indirilmiştir. Nitekim 13 Ocak 1913' kadar iki haftalık süre içinde Selanik'ten 15.000'i İstanbul'a, 8.000'i İzmir'e ve bir kısmı da Anadolu'nun çeşitli limanlarına (Antalya, Mersin, İskenderun) olmak üzere toplam 25.000 kişi nakledilmiştir.⁷⁶ Selanik'ten İzmir'e gelen her vapurun 1.200-1.500 arasında göçmen taşıdığı belirtilmektedir. Nitekim *Themistocles* vapuru 2.100, *Mağda* vapuru 1.500, *Sahalin* vapuru 4.000, *Babr-i Abmer* vapuru 2.000 ve *Babr-i Amâl* vapuru da 1.500-1.600 civarında muhaciri İzmir'e nakletmiştir. Rus kumpanyasının vapurları da Selanik'ten İzmir'e bir hayli muhacir taşımıştır.⁷⁷ Örneğin 12 Ocak 1913 tarihli *Ahenk* gazetesinin haberine göre, Rus kumpanyası vapuru ile Selanik hattından 650 muhacir gelmiştir.⁷⁸ Böylece Selanik'ten sadece İzmir'e gelen muhacir sayısı 10.000'i bulmuş ve bu sayı gün geçtikçe artarak devam etmiştir. Selanik dışında, işgal edilen

⁷⁵ Gökhan Doğan, *a.g.t.*, s. 78.

⁷⁶ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talibi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 180.

⁷⁷ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 55.

⁷⁸ *Ahenk*, Sayı: 5018, 30 Kânunuevvel 1328/12 Ocak 1913.

diğer yerlerden de muhacirler İzmir'e gelmiştir. Örneğin, 1.500 Rumeli muhaciri ve 500 Edirne muhacirinin İzmir'e nakledildiği belirtilmiştir.⁷⁹ *Justin McCharty*'nin verdiği bilgiye göre, 18 Temmuz 1913 tarihinde İzmir'de bulunan muhacir sayısı 65.000'e ulaşmıştır.⁸⁰

Muhacirler, İzmir'e kabul edilmeden önce *Klazomen* (Urla) Tahaffuzhanesi'nde bekletilmişlerdir. Burada belli bir süre bekletildikten ve herhangi bir salgın hastalıkları olmadığı tespit edildikten sonra kendilerine "Sıhhiye Şahadetnamesi" verilmiştir. *Abenk* gazetesinin haberine göre, 21 Eylül 1913 tarihinde Rumeli Muhacirleri Tahaffuzhanesi'nde toplam 1900 kişi bulunmuştur. Bunlardan 680'i ihtiyar kadın, 644'ü çocuk, 618'i 55-60 yaşlarında erkelerden meydana gelmiştir.⁸¹

İzmir'e gelen muhacirlerin birçoğu Hisar Camii haricindeki cami, mescid, tekke ve okullara geçici olarak yerleştirilmiştir.⁸² Örneğin, 19 Kasım 1912 tarihli *Abenk* gazetesinin haberine göre, Kırcaali ve Lüleburgaz taraflarından göç eden muhacirlerin bir kısmı belediye vasıtasıyla Darülacezeye yerleştirilmiş, 109 nüfustan oluşan diğer bir kısmı da Namazgâh'ta Kurşunlu Medresesi odalarına yerleştirilmiştir.⁸³ Yine hanlar ve mektepler de muhacirlerin barınması için kullanılmıştır. Nitekim Eşref Paşa Camii yakınındaki Gayret İptidai Mektebi bunlardan biridir. Bu mektep uzun bir süre muhacirlere tahsis edildiği için mektepteki eğitime de bir süre ara verilmiştir.⁸⁴ Ayrıca Sinekli ve Kızılçalı mevkilerinde muhacirler için birçok çadır kurulmuştur. Muhacirlerden bazıları da Aydın, Manisa, Mentеше gibi yerlere sevk edilmişlerdir. Neticede, 1912-1915 yılları arasında Balkanlar'dan gelen Müslüman muhacirlerden 104.879 kişi Aydın Vilayeti (İzmir, Manisa dâhil) sınırları içerisinde iskân edilmiştir.⁸⁵ İskân yerleri içerisinde Aydın ve Edirne vilayetlerinin ilk iki sırada geldiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak, iki vilayette Rum nüfus oranının yüksek olması gösterilmektedir. Bu nedenle muhacirler, stratejik önemi haiz bu yerlerde, nüfus oranlarında dengeyi korumak ve Müslümanların lehine artırmak amacıyla bu iki vilayete yoğunlukta yerleştirilmişlerdir.⁸⁶

⁷⁹ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, s. 55-57.

⁸⁰ Justin McCharty, *Ölüm ve Sürgün*, s. 179.

⁸¹ Simge Sarçın, *1913-1914 Yıllarında Abenk ve Köylü Gazetelerinde İzmir Merkezlinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2019, s. 19.

⁸² H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talibi: Göç*, s. 201.

⁸³ Bilgin Çelik, "Balkan Savaşı Sonrasında Aydın Vilayetine Muhacirlerin İskânı", *Balkanlar ve Göç*, (Editörler: Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, s. 242.

⁸⁴ Simge Sarçın, *a.g.t.*, s. 21-22.

⁸⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talibi: Göç*, s. 201-203.

⁸⁶ Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler*, Ankara 1996, s. 193.

İzmir'e gelen muhacirler, başta kışla binası olmak üzere cami, okul ve han gibi mekânlarda konaklatılmışlardır. Ancak bunlar yetersiz kalmaya başlayınca, yardımseverlerin evleri açılmış, bazı özel konaklar sahiplerinin rızasıyla muhacirlerin konaklamasına tahsis edilmiştir. Muhacirlerin büyük kısmı başka yerlere nakledildikten sonra İzmir'de kalan muhacirler için de yeni iskân mahalleri oluşturulmuştur. 1878 yılından itibaren İzmir'e gelen çok sayıda muhacir için teşkil edilen iskân mahalleri ve bunların günümüze kadar olan isim değişiklikleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Tablo 3).

Tablo 3: Osmanlı'dan Günümüze İzmir'de Muhacir Mahalleleri⁸⁷		
Kuruluş	Osmanlı Son Dönem	Cumhuriyet
Selimiye	Selimiye	Yeşiltepe
Orta	Mahmudiye	Güngör
Karataş Osmaniye	Birinci Osmaniye	Mecidiye
	İkinci Osmaniye	Barbaros
		Turgut Reis
		Kılınç Reis
Nüzhetgâh	Birinci Sultaniye	Tınaztepe
	İkinci Sultaniye	Kocatepe
	Üçüncü Sultaniye	Duatepe
	Dördüncü Sultaniye	Çimentepe
	Beşinci Sultaniye	
Teşvikiye	Birinci Süleymaniye	Atilla
	İkinci Süleymaniye	Altıntaş
Fethiye	Orhaniye	Selçuk
Memduhiye	Memduhiye	Altay
İmariye	İmariye	İmariye
Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu
Gerenlik-i Kadim (Karakuyu)	Ballıkuyu	Ballıkuyu

⁸⁷ Erkan Serçe, "İzmir'de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam", s. 65.

Gerenlik	Birinci Aziziye	Kocakapı'ya ilhak
Cedit (Hamidiye-i Kebir)	İkinci Aziziye	Aziziye
	(Kazganlıkuyu) Cedit Kadriye	Kadriye
Şerefiye	Fatih	Fatih
Arap Hasan Çeşmesi	Arap Hasan	Çankaya

Değirmendağı ve Kadifekale eteklerinde ortaya çıkan muhacir mahallelerinin barındırdığı nüfus, Eski Türk mahallelerindeki nüfusa oldukça yaklaşmıştır. Toplam nüfusun yaklaşık %25'ine ulaşan muhacirlerin yine yaklaşık üçte ikisi Kadifekale eteklerinde kurulan ve “yukarı mahallat” olarak adlandırılan yerleşim bölgesinde yaşamıştır.⁸⁸

19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başlarına kadar hızla büyüyen bu mahallelerin 1908 yılındaki nüfusuna, aynı yılın seçimleri için verilen erkek nüfus ve seçmen sayılarından hareketle ulaşılabilir. 1908'de İzmir muhacir mahalleri erkek nüfusu ve birinci seçmen sayılarına dair tablo aşağıda olduğu gibidir (Tablo 4).

Tablo 4: 1908'de İzmir Muhacir Mahalleri Erkek Nüfusu ve Birinci Seçmen Sayıları⁸⁹		
Muhacir Mahalleleri	Erkek Nüfus 1908	1. Seçmen Sayısı
Selimiye	428	216
Mahmudiye	435	283
Birinci Osmaniye	1404	669
İkinci Osmaniye	637	283
1.,3.,4.,5. Sultaniye	2665	1387
2. Sultaniye	678	247
Birinci Süleymaniye	1539	882
İkinci Süleymaniye	1228	594
Orhaniye	1358	755
Memduhiye	1610	1034
İmariye	226	47

⁸⁸ Erkan Serçe, “İzmir'de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam”, s. 66.

⁸⁹ Erkan Serçe, “İzmir'de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam”, s. 67.

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

Dolaplıkuyu	1215	741
Ballıkuyu	792	393
Birinci Aziziye	901	467
İkinci Aziziye	1359	629
(Kazganlıkuyu) Cedit Kadriye	429	221
Fatih	526	199

2. Zorunlu Göç ile Gelenlere Yönelik İzmir Halkının Tutumu

Genel olarak İzmir'e yapılan göçlerde muhacirlerin iāşe ve barınma masrafları hükümet ve bölge halkı tarafından karşılanmıştır. Yetersiz kaldığı durumlarda ise kurum ve kuruluşlardan destek istenmiştir. Zira muhacir meselesi konusunda, özellikle de 19. yüzyılın ilk yarısında, henüz bir kurum, yasa ve bütçe oluşturulmadığından bu dönemde yerel idarenin ve halkın faaliyetleri büyük önem arz etmiştir. Nitekim bunun en iyi örneği Mora göçünde görülebilmektedir.

Balkanların ilk Türk muhacirleri olan Mora muhacirlerinin genel olarak ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel idarenin ve halkın büyük rolü olmuştur. Zira Mora muhacirlerinin geldiği dönemde sistematik bir organizasyondan ve bunun için ayrılan bütçeden söz etmek mümkün değildir. Sultan II. Mahmut, büyük eziyetler çekmiş, mal ve mülklerini kaybetmiş muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Bu hususta devlet yetkililerine sık sık uyarılarda bulunmuştur.⁹⁰ İzmir muhafızı Hasan Paşa ile Aydın ve Saruhan mütesellimlerine merkezden yazılan *tenbibnamelerle* Mora muhacirlerinin, "*hukuk-ı müsaferet*" ve "*uhuvvet-i İslamiyet*" gereği karşılanması, hâli vakti yerinde olan yerli ahalinin meskenlerine yerleştirilmesi, kendilerine şefkât ve inayet gösterilmesi istenmiştir.⁹¹

İzmir ve Kuşadası'na gelen Mora muhacirlerinin sorunlarının çözümünde ve yerleştirilmelerinde İzmir Muhafızı Hasan Paşa ile Kuşadası Muhafızı Mustafa Reşid Paşa'nın büyük gayreti olmuştur.⁹² Kuşadası Muhafızı Reşid Paşa, Kuşadası sahiline gelmiş olan biçare muhacirlere kış mevsiminde *setr-i avret* edecek mertebede giyinmelerini temin için elbise (palto ve yağmurluk); Manisa, Aydın ve İzmir gibi münasip mahallere yerleştirilmelerine kadar da ellerine bir miktar harçlık vermiştir.

⁹⁰ Ali Fuat Öreñç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları", *Balkanlar ve Göç*, (Ed. Ali Fuat Öreñç-İsmail Mangaltepe), İstanbul 2013, s. 83-84.

⁹¹ Nedim İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 83; Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: XLV, Nisan 2020, s. 809.

⁹² Ali Fuat Öreñç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları", s. 85.

İzmir Muhafızı Hasan Paşa ise muhacirlerin iâşe ve ibate ihtiyaçlarının giderilmesine büyük gayret sarf etmiştir.⁹³

İzmir'e gelen Mora muhacirlerinin ilk etapta şehirde yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Muhacir aileleri geçici olarak firari Rumların terk ettikleri meskenlere yerleştirilirken, kimsesiz kadınlar ve çocuklar da hâli vakti yerinde olan ahalinin evlerine ikişer üçer kişilik gruplar hâlinde dağıtılmıştır.⁹⁴ Örneğin, 1823 yılı başında İzmir'e gelen 400 Anabolu Müslümanı, firari Rumların evlerine yerleştirilmiş ve yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçları karşılanmıştır.⁹⁵

İzmir'e gelen Çerkes ve Nogay muhacirlerinin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda da ahali yardımlarının olduğu görülmektedir. Nitekim 5 Haziran 1860 tarihli vesikada, muhacirlerin ihtiyaçları için İzmir Eyaleti ve kazaları ahalisinin 19.464 kuruş para yardımında bulunduğu belirtilmiştir. İlgili meblağ, Kapı Kethüdası Yusuf Cemil Efendi tarafından da komisyona teslim edilmiştir.⁹⁶

İzmir dâhilindeki mahallere Çerkes ve Nogayların yanı sıra Çeçen beyleri de yerleştirilmiştir. Nitekim bu muhacirlere muhtelif zamanlarda yevmiye ve ekmeke verilmiş, aynı zamanda araba ve yük hayvanı tahsis edilmiştir. Dolayısıyla bütün bunların bedeli ile memur maaşlarının karşılanması hususu gündeme gelmiş ve en nihayetinde bunların Aydın Sancağı emvalinden karşılanması bildirilmiştir.⁹⁷

Kafkasya'dan gelip Aydın, Denizli ve Mentеше sancaklarına yerleştirilmek üzere yönlendirilen muhacirlere ahali tarafından ücretsiz olarak yardımda bulunulduğu 1864 yılına ait bir vesikadan anlaşılmaktadır. Nitekim muhacirler için kiralanan hayvan ücretleri *menfaatsiz bir gayretle* Aydın ahali tarafından ödenmiş ve bu durum Sadaretçe de takdirle karşılanmıştır.⁹⁸ Yine, 1864 yılına ait başka bir belgede, İzmir'e ulaşan önemli sayıda muhacirin elbise ve giysiden mahrum oldukları ve muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ahalinin yardımlarına müracaat edildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda yerleşim alanlarına gönderilen muhacirlerin mahsul almaları için yerli ahalinin teşviklerinin de etkisiyle ziraata alıştırıldıkları

---

⁹³ Vasf Gökpinar, *Mora Muhacirleri Meselesi*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, Nr. 6973, İstanbul 1973, s. 9-13; Nedim İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", s. 83.

⁹⁴ Nedim İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", s. 83.

⁹⁵ Ali Fuat Öreç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları", s. 85; Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", s. 810.

⁹⁶ BOA, A.MKT.MHM., 184/60, 16 Zilkade 1276/5 Haziran 1860; BOA., A.MKT.NZD., 314/63, 19 Zilkade 1276/8 Haziran 1860.

⁹⁷ BOA, MVL., 612/28, 27 Zilhicce 1277/6 Temmuz 1861; BOA, A.MKT.MVL., 129/56, 6 Muharrem 1278/14 Temmuz 1861.

⁹⁸ BOA, A.MKT.MHM., 317/96, 9 Cemaziyelahir 1281/9 Kasım 1864.

bildirilmiştir. Denizli, Menteşe ve Muğla'ya gönderilen muhacirlerin de yol masraflarının ahali tarafından karşılandığı ifade edilmiştir.⁹⁹

1878 yılında köy ve nahiyelere gönderilmek için hazırlanan *tembihnâme*, muhacirler için yapılan yardımlar hususunda önemlidir. *Tembihnâme*'de toplum vicdanına hitap edilirken şu ifadelere yer verilmiştir:

*"(...) Mal ve mülklerini, üzüm bağlarını, bahçelerini ve çiftliklerini geride bırakmış, kalplerinde bu felaketi taşıyamayacak, eşlerinden ve çocuklarından ayrılanlar, anne ve babalarından ayrılan çocuklar, göç ederek gelmiş Rumeli muhacirleri, ülkemiz adalet ve merhametle sizleri düşünüyor(...)"*¹⁰⁰

1878 yılında köy ve nahiyelere gönderilen hususi *tenbihnâmelerle* yerli ahalden, mesken tedarikinde, yiyecek temininde ve iş bulmaları hususunda muhacirlere yardımcı olmaları istenmiştir. Nitekim bu yönde olarak Köy İhtiyar Meclisleri, köylerine yerleştirilen muhacirlerin, yerli ahaliye ait çift hayvanı, edevâtı ve arabalarını ödünç almak suretiyle tarlalarını sürüp ekmelerini sağlamıştır.¹⁰¹

Muhacirler içerisinde bulunan kimsesiz, yardıma muhtaç çocuklar da ihmal edilmemiştir. Nitekim 15 Kasım 1878 tarihli arşiv vesikasından anlaşıldığına göre, İzmir'de kimsesiz ve yardıma muhtaç, yetim muhacir çocuklarının tamamına cemiyet üyeleri ve yerel sakinler tarafından harçlık ve elbise yardımında bulunulmuş, sünnet merasimleri gerçekleştirilmiştir. Bunun üzerine kimsesiz muhacir çocukları, hükümet dairesine gelip *"Padişahım çok yaşa!"* nidası ile Padişah hazretlerine şükranlarını sunmuşlar, uzun ömür dileklerinde bulunmuşlardır.¹⁰²

Arnavutluk'tan, Bosna'dan ve Macaristan'dan yoğun muhacir akını gerçekleşmiş, bu muhacirlerin bir kısmı İzmir ve çevresine yerleştirilmiştir. Bu yerleşenler arasında Arnavutluk'tan gelen muhacirlerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Muhacirlerin yaşadığı kültürel, dilsel ve mesleki farklılıklar yeni çevrelerine uyum sağlamaları sürecinde oldukça etkili olmuştur. İzmir ve Mordoğan'a yerleşen Bosna ve Arnavutluk muhacirleri, daha önce bölgeye yerleşen muhacirlere yakın kalmaya özen göstermişlerdir.¹⁰³ Nitekim ailesi Bosna'dan göç etmiş olan *Mükerrem*, şu ifadelere yer vermiştir:

*"Bazı insanlar denizi ilk kez gördüler çünkü dağlık bölgelerden geliyorlardı. Onların söylediğine göre çocukları deniz tutulmasına yakalanmış. Babam İzmir merkezde kalmadı. Tarıma yetecek toprağın olmamasına rağmen Alaçati'ya gelmeyi tercih etti çünkü burada daha fazla boşnak muhacir bulunmaktaydı."*¹⁰⁴

⁹⁹ BOA, A.MKT.MHM., 324/54, 29 Receb 1281/28 Aralık 1864.

¹⁰⁰ Nilgün Kiper, *a.g.t.*, s. 130.

¹⁰¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s. 181.

¹⁰² BOA, Y.PRK.BŞK., 1/49, 20 Zilkade 1295/15 Kasım 1878.

¹⁰³ Gökhan Doğan, *a.g.t.*, s. 59.

¹⁰⁴ Ali Aslankan, "Migration and Thebuilt Environment: as Spatial Analysis of Resettlement in Çeşme, Turkey", *Social & Cultural Geography*, 18/4, (2016), s. 14.

1892-93 yıllarında Bingazi’de yaşanan kuraklık ve kıtlık sebebiyle zaruret içerisinde kalan Bingazi ahalisinden bir kısmı da İzmir’e göç etmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde göç etmeye mecbur kalan ahali için arşiv belgelerinde ve yerel basında *Bingazi kahtzedegânı*, *Bingazi muhaciri*, *kıtlıkzede* tabirleri kullanılmıştır. Nitekim bir kısım *kahtzedegân*, başta İzmir olmak üzere Adana, Beyrut, Suriye gibi farklı yerlere göç etmiştir.¹⁰⁵

İzmir’e gelen Bingazi kahtzedegânı ile ilgili *Hizmet* gazetesinde haberler yer almıştır. Örneğin 1 Kasım 1893 tarihli habere göre, 1892 senesinde Bingazi’den İzmir’e yaklaşık 200 nüfus gelmiş ve iskân edilmek üzere de Nif Nahiyesi’ne gönderilmiştir. Fakat oranın hava ve suyuna uyum sağlayamadıklarından kısa bir süre önce yine İzmir merkezine dönmüşlerdir. Burada, Vilayet İdare Meclisi ve Sıhhiye Komisyonu kararıyla eski ıslahhane binasına nakledilip yerleştirilmişlerdir. Daha sonra istirahatlerinin sağlanması için Tepecik’te kiralanan Han’a nakilleri sağlanmıştır. Burada belediye dairesi tarafından kendilerine yeterli miktarda ekmek ve diğer yiyeceklerden verilmiştir. Çıplak ve acınacak bir halde bulunmalarından dolayı da memurların gözetiminde çamaşır, elbise, pabuç ve hasırlar dağıtılmıştır. Aydın valisi olan Hasan Fehmi Paşa da Tepecik’i ziyaret ederek yardımların teslimi esnasında bizzat orada bulunmuştur. Bingazi *kahtzedegânı*, kendilerine gösterilen ilgiden ve yapılan yardımlardan dolayı memnun kalmış ve hem vali hem de padişaha hayır duasında bulunmuştur.¹⁰⁶

İane Komisyonu vasıtasıyla toplanan yardımlar, İzmir merkezinde bulunan *kahtzedegâna* dağıtılmıştır. Aynı zamanda hayırsever insanlardan arzu edenlerin de yardımında bulunabileceği belirtilmiştir. Nitekim bununla ilgili olarak birtakım yardımların yapıldığı görülmektedir. Örneğin, İzmir eşrafından ve Vilayet İdare Meclisi azasından Abdülkadir Paşa, muhtaç durumdaki ahaliye verilmek üzere 6 bin çift ekmeği komisyona teslim etmiştir.¹⁰⁷ Abdülkadir Paşa, ekmeğin yanı sıra fukaraya 150 mecdiye nakden akçe yardımında da bulunmuştur.¹⁰⁸

İdari görevliler kıtlık nedeniyle zor durumda kalan halka yardım etmek için değişik yöntemler de uygulamışlardır. Bu yöntemlerden bir tanesi de 1893 yılında İzmir’de kıtlıktan zarar gören ve sıhhati iyi olmayan, muhtaç durumda olanlar için aşağıda örneği görülen iane biletlerini satışa sunmak olmuştur (Resim 3).

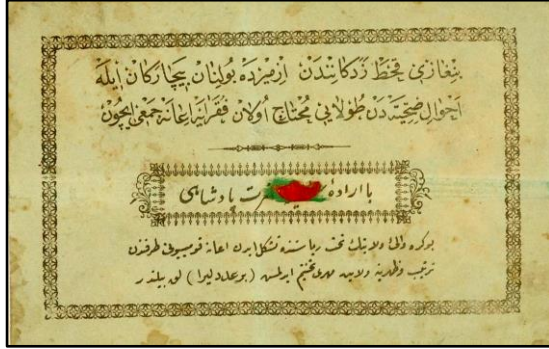
---

¹⁰⁵ Metin Menekşe, “Bingazi’de Meydana Gelen Kuraklık ve Etkileri: Kıtlık ve Göç (1892-1893)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (SUTAD)*, Ağustos 2020; (49), s. 463.

¹⁰⁶ Metin Menekşe, “Bingazi’de Meydana Gelen Kuraklık ve Etkileri...”, s. 466.

¹⁰⁷ *Hizmet*, Sayı: 695, 2 Teşrinievvel 1309/14 Ekim 1893.

¹⁰⁸ *Hizmet*, Sayı: 696, 6 Teşrinievvel 1309/18 Ekim 1893.

Resim 3: İzmir'de Kıtıktan Zarar Gören ve Sıhhati İyi Olmayan Muhtaçlara Yardım Toplamak İçin Çıkarılan Biletler¹⁰⁹

9 Kasım 1893 Perşembe günü vilayet belediye dairesinde vali Hasan Fehmi Paşa'nın idaresi altında toplanan İane Komisyonu tarafından 10, 20, 50, 100 kuruşluk olmak üzere 5 bin adet bilet basılmasına karar verilmiştir. Yardım etmek konusunda iyiliksever, cömert ahalinin geri durmayacağına, biletlerin kısa bir sürede satılacağına inanılmıştır.¹¹⁰

1897 yılından itibaren başlayan ve 1898 yılı içerisinde net bir şekilde takip edilebilen Girit göçünün de önemli durak noktalarından birisi İzmir olmuştur. 12 Kasım 1898 tarihinde Aydın Valiliği'nden verilen bilgiye göre, vilayet dâhilinde yaklaşık 3.000 nüfus Girit muhaciri bulunmaktadır. Muhacirlerden bir kısmı kendi arzuları ile vilayete bağlı bazı mahallerde yerleşmeyi seçerken, bir kısmı da İzmir'de bazı sanat kollarında çalışmaya başlamıştır. Muhacirler içerisinde muhtaç durumda olanlara halk tarafından yardım edilmiş ve bu şekilde işeleri karşılanmıştır.¹¹¹ 30 Kasım 1898 tarihli *Ahenk* gazetesi haberine göre Aydın Vilayeti'ne gelen muhacirler için 2.500 kuruş yardım toplanmıştır.¹¹² Yine 6 Aralık 1898 tarihli habere göre, vilayete gelen muhacir aileleri ve çocukları karantina altına alınmıştır.¹¹³

1899 yılına gelindiğinde vilayete gelen Girit muhacirleri ile ilgili kayıtlara daha sık rastlanmaktadır. Özellikle Ocak ayı itibariyle muhacirlerin akın akın gelmeye

¹⁰⁹ BOA, Y.PRK.KOM, 8/50, 1311/1893. İlgili Arşiv vesikasında Aydın Vilayeti Valisi Hasan

Fehmi Paşa'nın mührü yer almaktadır. Bkz.

¹¹⁰ *Hizmet*, Sayı: 702, 30 Teşrinievvel 1309/11 Kasım 1893; Metin Menekşe, "Bingazi'de Meydana Gelen Kuraklık ve Etkileri...", s. 466.

¹¹¹ BOA., İ. MTZ. GR., Dosya No: 33, Gömlek No: 1343, 31 Teşrinievvel 1314/12 Kasım 1898.

¹¹² *Ahenk*, Sayı: 687, 18 Teşrinisani 1314/30 Kasım 1898.

¹¹³ *Ahenk*, Sayı: 701, 24 Teşrinisani 1314/6 Aralık 1898.

başladıkları görülmüştür. İlk olarak 3 Ocak 1899'da 39 hane muhacir gelmiştir. Daha sonra 12 Ocak 1899'da İngiliz vapuru ile 268 nüfus ve Yunan vapuru ile 1.111 nüfus olmak üzere toplam 1.379 muhacir İzmir'e ulaşmıştır. Bu gelen kabilelerle birlikte vilayette toplanan muhacir sayısı 8.400 nüfusa ulaşmıştır.¹¹⁴

İzmir'e gelen muhacir sayısının giderek artması ile birlikte bunların bir kısmı vilayet dâhilindeki bazı kasabalara gönderilmiştir. Fakat yine de büyük bir bölümü İzmir'de kalmıştır. Pek çoğu yardıma muhtaç bir halde olduğundan işlerinin karşılanması için, İzmir şehri *zebbiye* (kesim) vergisine ilaveten alınmakta olan ve aylık 14-15.000 kuruşu bulan vergiler ile bazı yardımlar tahsis edilmiştir. Aynı zamanda buradaki acezenin müracaatı üzerine İstanbul İane Komisyonu tarafından da 5 ay için aylık 15.000 kuruş gönderilmiştir. Fakat bu miktar da, muhacirlerin nüfus artışına bağlı olarak, temel ihtiyaçlarına ve iskân olundukları han ve hane kiralalarının karşılanmasına yetmemiştir. Dolayısıyla İstanbul İane Komisyonu'ndan¹¹⁵ aylık 15.000 kuruş daha gönderilmesi talep edilmiştir.¹¹⁶

7 Şubat 1899 tarihinde İzmir'de bulunan muhacir sayısı 10.158'e ulaşmıştır.¹¹⁷ 16 Şubat 1899 tarihli *Abenk* gazetesi haberinde, Girit'in Kandiye ahalisinden olan 400 nüfusun İzmir'e geldiklerinde *Müftü Câmii-i Şerîfne* yerleştirildikleri bildirilmiştir.¹¹⁸ Muhacirlerden kadınlara, yardıma muhtaç durumda olan erkeklere ve 15 yaşından küçük olanlara günlük yarımşar kıyie ekmek verilmiştir. Diğer ihtiyaçların karşılanmasında ise zengin ahalinin yardımları, İstanbul İane Komisyonun gönderdiği 25.000 kuruş ve İzmir'de toplanılan *zebbiye* (kesim) vergisi¹¹⁹ kullanılmıştır.

9 Mayıs 1899 tarihli komisyon raporunda İzmir'e göç eden muhacir sayısının 16.000 nüfusa ulaştığı bildirilmiştir. Muhacirlerden 4.068 nüfusu diğer vilayetlere sevk edilmiştir. 1.500 muhacir İzmir'e uğramaksızın Kuşadası, Bodrum, Çeşme kazalarına kendi imkânları ile geçmiştir. Geriye kalan 10.432 nüfustan 900'ü Birünâbad nahiyesine, 300'ü Karşıyaka'ya, 100'ü Kilizman (Güzelbahçe)'a ve 300'ü de Buca Cuma Ovası'na göç etmiştir. 5.740 muhacir ise İzmir'in merkez

¹¹⁴ BOA., Y. MTV., Dosya No: 185, Gömlek No: 131, 31 Kânunuevvel 1314/12 Ocak 1899.

¹¹⁵ Bu komisyon, muhtaç durumda olan Girit Müslüman ahalisine yönelik yardımlar sağlamak amacıyla 3 Mart 1313/15 Mart 1897 tarihinden itibaren Maarif-i Umumi Nazırı başkanlığında işlemeye başlamıştır. Bkz. *Servet*, Sayı: 48, 18 Temmuz 1314/30 Temmuz 1898.

¹¹⁶ BOA., Y. MTV., Dosya No: 185, Gömlek No: 131, 31 Kânunuevvel 1314/12 Ocak 1899.

¹¹⁷ BOA., BEO. NGG. d., *Girit Tezâkir Defteri*, No: 999, 17 Kânunuevvel 1314/ 29 Aralık 1898.

¹¹⁸ *Abenk*, Sayı: 759, 4 Şubat 1314/16 Şubat 1899.

¹¹⁹ Muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için kesilen hayvan sayısı üzerinden alınan zebbiye vergisi geliri, İzmir'de, Temmuz 1898'de 15.029 kuruşa ulaşmıştır. Bu tarihten sonra giderek arttığı görülmektedir. Bkz. *Abenk*, Sayı: 627, 29 Ağustos 1314/18 Eylül 1898.

mahallelerinde ikamet etmiştir. Geriye kalan 3.086 muhacir, komisyon tarafından tedarik edilen 15 odalı cami ve mescitlere, 5 odalı medreseye, kiralanan 18 haneye, 19 cami hücrelerine ve ıslahhaneye, 36 adet barakaya ve 35 adet çift çadırdan ibaret olan meskenlere yerleştirilmiştir. Muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Maliye Nezareti'nden 205.260,5 kuruş ve İzmir Belediye sandığında toplanan *zebbiye* vergisinden 109.505 kuruş olmak üzere toplam 314.765 kuruş 32 para temin edilmiştir. Fakat bu miktar da yeterli olmamış ve ileriki dönemlerde nakit para ihtiyacı devam etmiştir. En son verilen bilgide, muhacirlerin 5 aylık idarelerinin 370.976 kuruş ile sağlandığı bildirilmiştir.¹²⁰

İzmir'e akın etmekte olan bu çaresiz insanların yiyecek, giyecek ve yatacak yer ihtiyaçlarının giderilmesi için çeşitli tedbirlerin alınması gerekmiştir. Başlangıçta muhacir akını karşısında heyecanlanan, tedirgin olan halk, ilk şaşkınlık geçtikten sonra onların yardımına koşmuştur. Hem hükümet hem de sivil halk eli ile muhacirlerin işe ve barınma ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde faaliyetler yürütülmüştür. 17 Ocak 1899 tarihinde her ilçede yardım komisyonları kurulmuştur. Vilayet yöneticileri, memurlar, öğretmenler ve kentin zengin insanları bu komisyonlarda görev almışlardır.¹²¹ Komisyonlar tarafından bağış toplanmasına çalışılmıştır. Kısacası, Girit'ten İzmir'e gerçekleşen geniş ölçekli Müslüman göçü, büyük sosyo-ekonomik ve politik problemlere sebep olabilecek iken Osmanlı idarecileri tarafından iyi bir şekilde kontrol edilmiştir. Aynı zamanda ileride büyük sıkıntılara sebep olmaması için göç akınlarını sınırlandırma yolları aranmıştır. Nitekim muhacirlerin bir kısmı İzmir'de kalırken, bir kısmı da Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerine yerleşmek üzere gönderilmiştir.

3. Halkın Muhacirlere Karşı Tutumunda İzmir Basınının Etkisi

İstanbul kadar olmasa da İzmir de önemli bir basın merkezi olmuştur. Şehrin ilk gazetesi yabancılar tarafından çıkarılmıştır. Bu ilk gazete, 1821 yılında yayın hayatına başlayan *Le Spectateur Oriental* gazetesidir. İkinci gazetesi ise, Fransızlar tarafından 1824 yılında *Smyrnee* adıyla çıkarılmıştır. İlerleyen süreçte Rumlar ve Ermeniler de gazete çıkarmaya başlamışlardır.¹²²

İzmir'de Türklere ait ilk resmî gazete ise 1869 yılında *Aydın* adı ile çıkarılmıştır. İzmir, bu resmî gazete sayesinde Türkçe gazete ve kitap basabilecek bir matbaaya kavuşmuştur. Bu gazete resmî haberleri, duyuruları kapsadığından İzmir haberlerine yer verilmemiştir. İzmir ile ilgili haberlerin yer aldığı ilk gazete *İzmir* adıyla 1872 yılında çıkarılmıştır. 1886 yılında Tevfik Nevzat ile Halit Ziya tarafından İzmir'de resmi olmayan *Hizmet* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazete İzmir basınına yeni bir soluk getirmiştir. *Hizmet* gazetesinin kapanma ihtimaline karşılık ikinci bir

¹²⁰ BOA., DH. MHC., Dosya No: 16, Gömlek No: 83, 27 Nisan 1315/ 9 Mayıs 1899.

¹²¹ *Abenk*, Sayı: 736, 5 Kânunusani 1314/17 Ocak 1899.

¹²² Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 103-104.

gazete olan *Abenk* gazetesinin imtiyazı alınmıştır. *Abenk* gazetesi, 21 Şubat 1895 tarihinde yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi Mehmet Necati'dir. Başyazar ise Tefvik Nevzat'tır. *Abenk* gazetesinin çıkarıldığı tarihte Bıçakçızâde Hakkı Efendi tarafından da haftalık olarak *İzmir* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. 20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde ise *İzmir* ve *Hizmet* gazeteleri kapanmış, Türkçe gazete olarak *Abenk* yayın hayatına devam etmiştir. *Köylü* gazetesi ise II. Meşrutiyet döneminde yayımlanmaya başlamış ve zamanla çok revaçta bir gazete olmuştur. *Köylü* gazetesinin imtiyaz sahibi de İsmail Sıdkı'dır.¹²³

İzmir'de basın, zorunlu göçlerin yaşandığı dönemde sürece etki eden önemli bir unsur olmuştur. Farklı bölgelerde zor durumda kalan Müslümanların durumunu halka anlatmada önemli bir görev üstlenmiştir. Savaş ve akabinde ortaya çıkan toprak kaybıyla birlikte maruz kalınan baskı, yoksulluk, hastalık, kıtlık ve ölümler için bir farkındalık oluşturmuştur. Özellikle *Hizmet*, *Abenk*, *İzmir* gazetelerinde bu tür haberlere sıklıkla yer verilmiştir.

Osmanlı'nın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanların maruz kaldıkları şiddet olayları da İzmir basınına yansımıştır. Örneğin, 19. yüzyıl sonunda Girit'te yaşanan olaylar şehrin basınında yer almış ve Müslümanların içinde buldukları acı durum kamuoyu ile paylaşılmıştır. Nitekim *Hizmet* gazetesinin 30 Mayıs 1897 tarihli sayısında, Müslümanların içerisinde buldukları zor şartlar özetle şu şekilde aktarılmıştır:

*"Girit Hristiyanları, çocukların el, ayak, burun ve kulaklarını keserek işkence etmektedirler. 100.000'e yakın Müslüman ahalinin enlerini, bağ ve bahçelerini yakıp yükemişlerdir."*¹²⁴

Müslümanların içinde buldukları bu acı durumu gazetelerden öğrenen ve onlara yardımcı olmak isteyen insanlar hemen harekete geçmişlerdir. Özellikle Aydın ve İzmir şehirlerinde bulunan insanların, ihtiyacı olan Girit halkına, Girit'teki Osmanlı askerlerine yaklaşık bir yıl boyunca yaptığı yardımlar *Abenk* gazetesi sayılarında¹²⁵ ilan edilmiştir. Özellikle para, giyecek ve hayvan bağışına dair haberlere yer verilmiştir. Örneğin, Aydın'da yaşayan Mahmut Ağa, muhtaç durumda bulunan Girit Müslümanlarına 171 koyun bağışlamıştır.¹²⁶ Aynı gazetede, yardım miktarı dikkate alınmaksızın, her türden bağışa da yer verilmiştir. Örneğin, 4 Haziran 1897'de *Faika Paşa Tapu Dairesi* gençlik topluluğu aralarında 17 mecdiyeyi toplamıştır. O günlerde *Menak Efendi* tiyatrosu perdeyi Girit muhacirleri için açmış ve 9.000 kuruş kâr elde ederek Girit muhtaçlarına bağış yapmıştır.¹²⁷

¹²³ İzmir basını ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, *İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922*, Cilt: I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2001.

¹²⁴ *Hizmet*, 1087, 18 Mayıs 1313/30 Mayıs 1897.

¹²⁵ *Abenk* gazetesinin 1897-1898 yıllarına ait sayılarında bu yardımlara sıkça rastlanmaktadır.

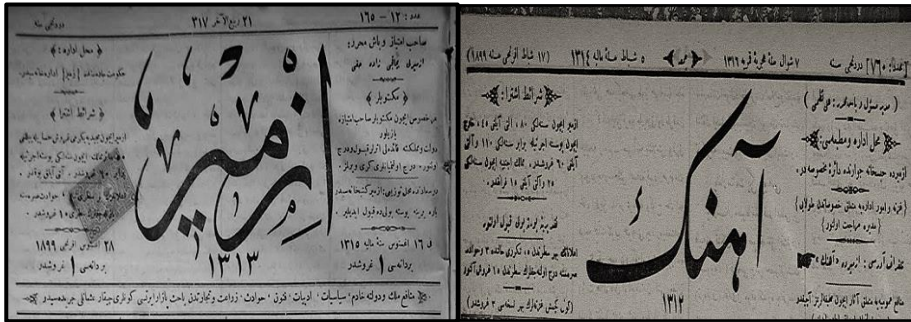
¹²⁶ *Abenk*, 239, 11 Mayıs 1313/23 Mayıs 1897.

¹²⁷ *Abenk*, 250, 22 Mayıs 1313/3 Haziran 1897.

Bireysel olarak da önde gelen bazı zengin şahsiyetlerin, memurların, idari ve askeri görevlilerin veya onların eşlerinin yardımda buldukları görülmektedir. Örneğin *İzmir Guraba Hastanesi Tabib-i Sânisî Ali Nureddin Bey*'in eşi tarafından birtakım eşyalar bağışlanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: İzmir Guraba Hastanesi Tabib-i Sânisî Ali Nureddin Bey'in Eşinin Yardımları ¹²⁸			
Adet	Eşya	Adet	Eşya
12	Entari	1	Yelek
2	Gömlek	2	Fes ve Püskül
10	Don	1	Takye
2	Uçkur	1 çift	Çorap
2	Başörtüsü	2	Pamuklu Hırka
2	Başyemenisi	2	Palto
1	Pantolon	1	Ceket

Girit Müslümanlarının vatanlarını terk etmek zorunda kalıp İzmir'e göç etmesinden sonra da aynı şekilde yardım faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda yine basının etkili olduğu, halka yardım çağrılarında bulunulduğu görülmektedir. Nitekim *İzmir* gazetesi, *yaşanan göç sonrası şebre gelen muhacirlere yardım edilmesi ve Müslüman birliğinin en iyi ifadesinin bu olacağı* yönünde yayınlar yapmıştır. Aynı şekilde bu misyon, *Hizmet* ve *Ahenk* gazeteleri tarafından da üstlenilmiştir. Bağışçıların listesini yayınlamak suretiyle muhacirlere yapılan yardımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Resim 4: İzmir ve Ahenk Gazeteleri

İzmir gazetesinde, Girit'te yaşanan hadiseler neticesinde vatanlarını terke mecbur kalan muhacirlere sık sık yer verilmiştir. Onların haklı mücadeleleri

¹²⁸ *Hizmet*, 1081, 12 Mayıs 1313/24 Mayıs 1897.

kamuoyuna taşınmıştır. Baskılara karşı mücadele veren Girit muhacirlerinin *ırz namus ve canlarını korumak adına İslam coğrafyasına göç ettikleri* vurgulanmıştır. Onların bu durumlarına karşı sessiz kalınmaması, yardımlardan geri durulmaması istenmiştir. *Onlar mubacir ise bizim de ensar olmamız dinimizin ve medeniyetimizin gereğidir*¹²⁹, sözleriyle durumun önemine vurgu yapılmıştır.

1898 yılı sonu ve 1899 yılı başlarında İzmir'in ana gündemi, muhacirlerin acilen yerleşiminin sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. 17 Ocak 1899 tarihinde her ilçede yardım komisyonları kurulmuştur. Vilayet yöneticileri, memurlar, öğretmenler ve kentin zengin insanları bu komisyonlarda görev almışlardır.¹³⁰ Başta Vali Kâmil Paşa olmak üzere üst düzey bürokratlar ve kentin zengin insanları bağışta bulunmuşlardır. Daha sonra bu bağışlar *Abenk* gazetesinde de yayımlanmıştır. Örneğin, 18 Ocak 1899 tarihli *Abenk* gazetesi haberine göre, Vali Kâmil Paşa tarafından 10 Osmanlı Lirası bağışlanmıştır.¹³¹ *İzmir* gazetesinin haberine göre de 26 Haziran 1899 tarihinde II. Abdülhamid tarafından 150 bin Osmanlı Lirası bağışlanmıştır.¹³² Dolayısıyla padişah ve yöneticiler tarafından bağışta bulunulması, halkı yardıma teşvik etme ve konunun önemini gösterme açısından son derece önemli olmuştur.

Komisyonlar tarafından yürütülen yardım kampanyalarının yanı sıra yerli halk tarafından da yiyecek bağışında bulunulmuştur. *Abenk* gazetesinde bu yönde yapılan bağışlara dair haberlere yer verilmiştir. Örnekler vermek gerekirse: "*Hacızâde Ferruh Efendi ekemek ve et yardımı yapmıştır.*"¹³³ "*Giritli mubacirler için bir hanım bir zembil pirinç vermiştir...*" "*Musulluzâde Hüseyin Bey mubacirlere et ve pülvadan oluşan yemek vermiştir.*"¹³⁴ "*Kadzâde Ethem Efendi, Müftü Camii'ne yerleştirilmiş olan Giritli mubacirlere yemek vermiştir.*"¹³⁵

Müslüman ailelerin yanı sıra gayrimüslimler de bağışta bulunmuşlardır. Örneğin ilk dönemde bağışçılar arasında, *Balyozzâde Matyos Efendi*'nin adı Vali Kâmil Paşa ile birlikte yer almıştır.¹³⁶ Ertesi gün Ermeni, Yahudi, Rum ve Levanten ailelerin bağışlarına dair haberler sıkça görülmüştür.¹³⁷ Dolayısıyla yardım faaliyetleri sadece Müslümanlar tarafından değil gayrimüslimler tarafından da desteklenmiştir. Müslüman ve gayrimüslim halk bu faaliyetlere, hiçbir ayırım gözetmeden bir Osmanlı

¹²⁹ *İzmir*, 160-7, 12 Temmuz 1315/24 Temmuz 1899.

¹³⁰ *Abenk*, 736, 5 Kânunusani 1314/17 Ocak 1899.

¹³¹ *Abenk*, 737, 6 Kânunusani 1314/18 Ocak 1899.

¹³² *İzmir*, 156-3, 14 Haziran 1315/26 Haziran 1899.

¹³³ *Abenk*, 654, 30 Eylül 1314/12 Ekim 1898.

¹³⁴ *Abenk*, 741, 10 Kânunusani 1314/22 Ocak 1899.

¹³⁵ *Abenk*, 759, 4 Şubat 1314/16 Şubat 1899.

¹³⁶ *Abenk*, 737, 6 Kânunusani 1314/18 Ocak 1899.

¹³⁷ Bu isimler için bkz. *Abenk*, Sayı: 740, 9 Kânunusani 1314/21 Ocak 1899 ve *Abenk*, Sayı: 755, 23 Kânunusani 1314/4 Şubat 1899.

ve bir İzmir vatandaşı veya o tarihlerde İzmir’de yaşayan bir insan olarak katılmıştır.¹³⁸

İzmir gazetesinin 24 Temmuz 1899 tarihli haberinde, Padişahın inayetine, merhametine sığınan 40-50.000 kadar muhacirin olduğu ve onların barınmaları için çadırlar kurulduğu, işeleri için de çorba, ekmeğin temin edildiği belirtilmiş, bu süreçte görevli memurların da iyi çalıştıkları ifade edilmiştir. Aynı zamanda *ahalinin yardımlarının da aralıksız devam ettiği, bu ilgi ve destek karşısında da muhacirlerin gözyaşı döküğü*¹³⁹ aktarılmıştır.

Hizmet ve Ahenk gazetelerinde, farklı yerlerden İzmir’e gelen muhacirlerin isim ve meslek bilgilerine, yerleşim yerlerine dair bilgiler de paylaşılmıştır. Bununla ilgili olarak *Nilgün Kiper* tarafından paylaşılan tablo aşağıda olduğu gibidir (Tablo 6).

Muhacir Unvan ve İsim	Meslek	Yerleşim	Yayımlandığı Tarih
Osman Efendi	İcmal Kâtibi	Değirmendağı	9 Mart 1887
Mecidiye Nişanı Sahibi: Kırım Salih Usta	Silah Ustası		25 Mart 1887
Muhacir Ali	Servili Tepe		29 Aralık 1888
Tatar Mustafa	Hamal		15 Ocak 1889
Ruscuklu Ali			15 Ocak 1889
Sofya Muhaciri İsmail			12 Mart 1889
Çerkez Ahmed	Sandıkçı		9 Nisan 1889
Tatar Osman	Arabyan Çarşısında Hamal		26 Ağustos 1890
Giritli Hasan Efendi	Mezarlıkbaşı’nda Kahveci		30 Aralık 1890
Boşnak Hamid Efendi	Tüccar		6 Haziran 1891
Bosnalı Hasan Efendi	Şadırvanaltın’da esnaf		19 Eylül 1891

¹³⁸ Nitekim *Karpat* da muhacirlere yardım eden insanların arasında Hıristiyan isimler bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Kemal H. Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, (Çev. Şiar YALÇIN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 634.

¹³⁹ *İzmir*, 160-7, 12 Temmuz 1315/24 Temmuz 1899.

¹⁴⁰ Nilgün Kiper, *a.g.t.*, s. 71.

Giritli Ali	Berber		5 Eylül 1891
Tatar Ali	Bekçi		19 Eylül 1891
Podgoriçeli Hafız Bayram Efendi	10 tane dil bilen bilge		12 Aralık 1891
Tatar Muhaciri	Arab Hasan Ç.		3 Mayıs 1892
Giritli Nuri Bey	Kestanepazarı'nda esnaf		29 Temmuz 1895
Yanyalı İsmail Efendi	Avukat		5 Temmuz 1895
Bosnalı Hacı Arif Efendi	Köprübaşı'nda mısır satıcısı		12 Aralık 1895
Tatar Ali	Hamal	Şerifiye Mahallesi	16 Haziran 1896
Muhacir Arif	Belediye Çalışanı		14 Haziran 1896
Yenişehirli Hafız Yusuf	Öğretmen		15 Eylül 1896
Filibeli Ahmed Efendi	Polis		2 Haziran 1897
Boşnak Abbas Efendi	Kemeralı'nda Kebab Ustası		15 Mayıs 1898
Tırnovalı Ali	Kahveci	Teşvikiye Mahallesi	25 Mayıs 1898
Yerenceli Yusuf	Kahveci		13 Aralık 1898
Tatar Osman	İnşaat Ustası	Teşvikiye Mahallesi	19 Aralık 1898
Tatar Ali	Tatar Mahallesi		28 Aralık 1898
Yenişehirli Ahmed Çavuş			3 Ocak 1899
Filibeli İsmail Efendi	Kereste Tüccarı	Orta Hamidiye	22 Ocak 1899

Abenk gazetesi, Balkan Savaşları (1912-1913) esnasında da göç eden muhacirlerin sorunlarını sıklıkla okuyucularıyla paylaşmıştır. Muhacirlere yapılan yardımları sütunlarına taşıyarak bu tür yardımların artmasını sağlamaya ve toplumsal bir sinerji yaratmaya çalışmıştır. Nitekim gazetenin 31 Aralık 1912 tarihli sayısında, “Muhacirler İçin” başlıklı bir haber yer almıştır. Bu haberde, sadece canlarını kurtarabilmiş olan Rumeli muhacirlerinin elbise, yorgan gibi eşyalara ihtiyaçları

olduğu belirtilmiştir. Bu ihtiyaçların Muhacirin Komisyonu tarafından da karşılanması mümkün olmadığından hayırseverler tarafından verilecek eşyaların büyük bir önem arz ettiği ifade edilmiştir. Bu anlamda yapılacak yardımların belediyede teşkil edilen Muhacirin Komisyonu'na teslim edilmesi rica edilmiştir. Nitekim bir gün sonra bu yardım çağrısının etkili olduğu görülmektedir. Muhacirlerin ihtiyaçları için Şadırvan altında bakkal ve aşçı olan Kırımlı Abdullah Ağa tarafından üç adet yorgan bağışlanmıştır. Bu insanîyet ve yardımseverlikten dolayı kendisine teşekkür edilmiştir. Yine, gazetenin 7 Ocak 1913 tarihli haberine göre, Beyler Sokağı'ndaki Hacı Mahmud Camii'ndeki 100 kadar muhacir ile Lütfü Bey Camii'ndeki 50'den fazla muhacirine bakmak için Hacı Mahmud Mahallesi sakinlerinden ve tüccardan Nişli Derviş Ağazâde Hüseyin Bey tarafından yeterli miktarda kömür, mangal, bir çuval pirinç ve beş okka kadar sadeyağ yardımında bulunulmuştur. Bu yardımlarında dolayı da kendisine teşekkür edilmiştir.¹⁴¹

Ahenk gazetesinin 13 Ocak 1913 tarihli sayısında ise, muhacirlere yapılan yardımların azlığından yakınılmıştır. Alicenap olarak tanınan zenginlerin yeterince yardımda bulunmadıkları belirtilmiştir. "*Şayan-ı teessif*" olarak addedilen bu durumla ilgili olarak şu ifadelerle yer verilmiştir:

*"(..)Şehrimize peyderpey gelip ekserisi mülbakata sevke olunan muhacir kardeşlerimize – itiraf etmeliyiz ki- ciddi surette muavenet ifa edemiyoruz. Bu hususta belediyece, komisyon-ı mahsusça mihimma imkân işar müriüvvet ve himmet olunuyorsa da bunların bu kadar kesretli muhacirine kâfi gelmediği, gelemeyeceği muhakkaktır. Ne hikmet, muhterem ve alicenap tanıdığımız zenginlerimizi bile bunlar için ümid edilen alicenaplarını hala gösterememektedirler..."*¹⁴²

Aynı haberde, İzmir'de bulunan İngilizlerin dahi yardım ettikleri belirtilerek, İzmir halkının muhacirlere yardım yapmaları konusunda gayrete getirilmesi amaçlanmıştır.

Ahenk gazetesinin bazı yazarları da muhacirlerin durumuna dair özel yazılar kaleme almışlardır. Örneğin, *Şinasi* adlı yazar tarafından 18 Ocak 1913 tarihinde kaleme alınan "Muhacirler İçin" başlıklı yazıda, Balkan muhacirlerinin durumu uzun bir şekilde anlatılmıştır. Muhacirlerin içinde buldukları durum ile ilgili olarak şu ifadelerle yer verilmiştir;

"(..)binlerce belki de yüzbinlerce din kardeşimiz Balkanların insanlarına değil, en vahşi canavarlara bile yakışmayan namusşigan ve tabrikkâr tecavüzleri sebebiyle terk-i dar ve diyar ederek, birçokları bütün emval ve eşyasını bırakarak, sırtlarındaki elbiselerinden başka bir şey alamayarak güç hal ile canlarını kurtarmışlar, kendilerini biz Anadolu lu kardeşlerinin ağış şefkat ve selametine atabilmişlerdir."

Yazar, özellikle yardımlar konusunda hükümetin ve komisyonların çaresiz kaldığına, ekonomik durumun zayıflığına dikkat çekmiştir:

¹⁴¹ *Ahenk*, 25 Kânunuevvel 1328'den aktaran Bilgin Çelik, a.g.m., s. 242.

¹⁴² *Ahenk*, 31 Kânunuevvel 1328'den aktaran Bilgin Çelik, a.g.m., s. 244.

“(...)gerek hükümet gerek iane komisyonları bunlar (muhacirler) hakkında ne kadar teshilat gösterecek yine kâfi gelmiyor. Zira esasen hükümetimiz fakir, komisyonlar muhtaç-ı himmet, bunlar tarafından yapılabilen muavenetlerin ise kıfayet edememesi tabiidir. Zaten hükümet-i merkezîye bu sırada pek deşetli gaileler arasında boğulup kaldığı için muhacirlerin ne işelerine, ne iskânına adamaklı bakabildiği yoktur.”

Hükümetin ve komisyonların çaresiz kaldığı bu noktada ahalinin yardımlarının önemine işaret eden Şinasi, onlara şu çağrıda bulunmuştur:

“(...) o halde muhacirlere karşı bekası lazım gelen maddi ve manevi muavenetleri yalnız komisyonlarıyla, beledilere bırakmamalı, bu zavallıların perişan münaazaralarından, çırlıçplak çocukların, aciz, ihtiyar kadınların, erkeklerin hâsıl ettikleri panoramalardan zengin, fakir umum abalimiz ibret almali, herkes halince gayret göstermelidir. Zaten bu sefil haller en katı yürekleri bile ağlatacaktır. Bununla beraber bizim din-i Mübin İslam’ımız da hicretzedelere muaveneti emretmektedir.

Bunun için tekrar rica ediyoruz. Herkes, babusus her Müslüman bu din ve vatan kardeşleri hakkında elinden gelen himmet ve muaveneti esirgememeli, bunlara karşı insaniyeten, dinen, vatanen ne vazîfesi varsa onları layığı ile ifa eylemelidir.”¹⁴³

Gazetede yapılan çağrılar neticesinde yardımlara katılım artmaya başlamıştır. 13 Ocak 1913 tarihli habere göre, İkiçeşmelik’te mescid-i şerife ve Kantarcı Baba Tekke’sine yerleştirilen muhacirlere ahalden çeşitli yardımlar yapılmıştır, Sıvacı Hacı Hafız Efendi tarafından bir kazan çorba ve etimek; merhum Hacı Ahmed Efendi haremî Hacı Hanım tarafından 25 kıyye etimek ve çamaşır; Hayriye Hanım tarafından yorgan ve çamaşır; yağhaneci Mehmed Efendi tarafından on çift çamaşır ve çorap; kömürcü Yusuf Ağa tarafından iki çuval kömür ve diğer ahali tarafından da çamaşır, çorap ve pabuç gibi eşya yardımında bulunulmuştur.¹⁴⁴

Şehirde bulunan yük arabacıları tarafından da muhacirlerin eşyaları taşınmıştır. Arabacılar, bu işten dolayı hiçbir ücret almamışlardır. Aynı şekilde askeriyenin eşyalarının taşınmasında da hiçbir ücret talep etmemişlerdir. Dolayısıyla onların bu yaklaşımı *Abenk* gazetesinde yer almış ve kendilerine teşekkür edilmiştir.¹⁴⁵

Ahalden arazi yardımında bulunanlar da olmuştur. Nitekim *Abenk* gazetesinin 23 Aralık 1913 tarihli haberine göre, Nif’in Kızılay-ı Boca Köyü’nden Mehmet Ağazâde Şerif ve Nuri efendiler muhacirler için 12 dönümlük tarlayı hediye etmişlerdir. Bu yardımlarından dolayı da takdirname ile ödüllendirilmişlerdir.¹⁴⁶

Sonuç

İzmir, 19. yüzyılda ortaya çıkan göç hareketleri esnasında Anadolu’ya gelen muhacirlere ev sahipliği yapan önemli bir merkezdir. Nitekim 1821 Rum İsyanı,

¹⁴³ *Abenk*, 5 Kânunusani 1328’den aktaran Bilgin Çelik, a.g.m., s. 246.

¹⁴⁴ *Abenk*, 31 Kânunuevvel 1328’den aktaran Bilgin Çelik, a.g.m., s. 245.

¹⁴⁵ *Abenk*, 5018, 30 Kânunuevvel 1328/12 Ocak 1913.

¹⁴⁶ Simge Sarçın, a.g.t., s. 25.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı esnasında ve sonrasında göçe zorlanan Müslümanlar, yanlarına taşıyabilecekleri değerli eşyalarını da alarak en yakın muhacir toplanma alanlarına sığınmışlar, akabinde kara ve deniz yolu ile Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine sevk edilmişlerdir. Muhacirlerin en önemli sevk yerlerinden birisi de Aydın Vilayeti merkezi İzmir olmuştur. İzmir, Anadolu'ya gelen muhacirler için hem geçici toplanma yeri hem sevkiyat merkezi hem de kalıcı yerleşim alanı olmuştur. Zamanla şehrin çevresine çok sayıda muhacir yerleştirilmiş, yer yer muhacir mahalleri teşkil edilmiştir.

İzmir'e gelen muhacirlerin geçici olarak barındıkları dönemde sürecin iyi bir şekilde idare edilmesi büyük önem arz etmiştir. Nitekim bu süreçte, merkezden gönderilen emirnameler ve bu emirnameler doğrultusunda yerel idare tarafından yürütülen faaliyetler birtakım sorunlar yaşanmasının önüne geçmiştir. Özellikle 1821 Rum İsyanı esnasında ve sonrasında Mora'dan ve Eğriboz'dan ayrılmak zorunda kalan Müslümanlar için henüz bir göç birimi, nizamnamesi ve bütçesi olmadığından yerel tedbirler ön plana çıkmıştır.

Yerel idarenin faaliyetlerine halkın da eşlik etmesi, destek vermesi bu sürecin başka bir önemli tarafını teşkil etmiştir. Nitekim vatanlarında mal ve mülklerinden olan, zor günler geçiren ve yükte hafif sadece birkaç eşya ile yola çıkabilen muhacirlerin acil ihtiyaçları vardır. Büyük bir çoğunluğu aç bî-ilâç durumdadır. Dolayısıyla en azından temel ihtiyaçlarının karşılanması için yapılacak yardımlar çok büyük önem arz etmiştir. İşte bu noktada yerel halkın tutumu belirleyici olmuştur. Zira yaşanan göçler karşısında yerel halk tarafında her ne kadar ilk etapta bir şaşkınlık, tedirginlik söz konusu olmuşsa da bir süre sonra bu durum değişmiş ve muhacirlere yardım eli uzatılmaya başlanmıştır. Bu el uzatış, 19. yüzyılın başlarından itibaren başlayıp yüzyılın sonuna kadar da devam etmiştir.

Halkın muhacirlere yaklaşımında, yardım elini uzatmasında etkili olan önemli bir unsur da yerel basın olmuştur. Nitekim basın, farklı bölgelerde zor durumda kalan Müslümanların durumunu halka anlatmada önemli bir görev üstlenmiştir. Savaş ve akabinde toprak kaybı yaşanmasıyla birlikte maruz kalınan baskı, yoksulluk, hastalık, kıtlık ve ölümler için bir farkındalık oluşturmuştur. Özellikle *Hizmet*, *Abenk*, *İzmir* gazetelerinde bu tür haberlere sıklıkla yer verilmiştir. Örneğin *İzmir* gazetesi, Girit göçü sonrası şehre gelen muhacirlere yardım edilmesi ve Müslüman birliğinin en iyi ifadesinin bu olacağı yönünde yayınlar yapmıştır. Nitekim gazetenin bir sayısında yer verilen, *onlar muhacir ise bizim de ensar olmamız dinimizin ve medeniyetimizin gereğidir*, sözyle durumun önemine vurgu yapılmıştır. Aynı şekilde bu misyon, *Hizmet* ve *Abenk* gazeteleri tarafından da üstlenilmiştir. Bağışçıların listesini yayınlamak suretiyle muhacirlere yapılan yardımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır. *Abenk* gazetesi, Balkan Savaşları (1912-1913) esnasında göç eden muhacirlerin sorunlarını sıklıkla okuyucularıyla paylaşmıştır. Muhacirlere yapılan yardımları sütunlarına taşıyarak bu tür yardımların artmasını sağlamaya ve toplumsal bir sinerji yaratmaya çalışmıştır.

Neticede, şehrin önemli unsurları olan yerel idare, yerel halk ve yerel basın işbirliği ile İzmir’de muhacir meselesinin üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Türölü sıkıntılara, eziyetlere maruz kalan muhacirlere karşı olumsuz bir havanın oluşmaması için büyük gayret sarf edilmiştir. Her ne kadar binlerce muhacir şehirde geçici veya kalıcı olarak bulunmuşsa da muhacirler ile halk arasında büyük bir kargaşa ve çatışma ortamı söz konusu olmamıştır. Muhacirlerin yeni topraklarına alışmaları, yeni bir hayat inşa etmeleri süreci kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel idarenin faaliyetleri ve İzmir halkının cömertliği önemli rol oynamıştır.

Kaynaklar

1-Arşivler

a) Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.MKT.MHM., 184/60, 16 Zilkade 1276/5 Haziran 1860.

BOA, A.MKT.MHM., 317/96, 9 Cemaziyelahir 1281/9 Kasım 1864.

BOA, A.MKT.MHM., 324/54, 29 Receb 1281/28 Aralık 1864.

BOA, A.MKT.MVL., 129/56, 6 Muharrem 1278/14 Temmuz 1861.

BOA, A.MKT.NZD., 314/63, 19 Zilkade 1276/8 Haziran 1860.

BOA, A.MKT.NZD., 322/2, 2 Safer 1277/20 Ağustos 1860.

BOA, A.MKT.NZD., 322/61, 8 Safer 1277/26 Ağustos 1860.

BOA, A.MKT.UM., 420/27, 25 Muharrem 1277/13 Ağustos 1860.

BOA, A.MKT.UM., 499/78, 11 Rebiulevvel 1278/16 Eylül 1861.

BOA, BEO. NGG. d., *Girid Tezâkir Defteri*, No: 999, 17 Kânunuevvel 1314/ 29 Aralık 1898.

BOA, DH. MHC., 16/83, 27 Nisan 1315/ 9 Mayıs 1899.

BOA, DH.MKT., 1330/9, 10 Rebiulevvel 1297/21 Şubat 1880.

BOA, HAT., 1351/52784, 29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838.

BOA, HR. MKT., 488/28, 8 Safer 1281/13 Temmuz 1864.

BOA, İ. MTZ. GR., *Dosya No: 33, Gömlek No: 1343*, 31 Teşrinievvel 1314/12 Kasım 1898.

BOA, MVL., 612/28, 27 Zilhicce 1277/6 Temmuz 1861.

BOA, NFS.d. 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-30.

BOA, NFS.d. 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-34.

BOA, Y. MTV., *Dosya No: 185, Gömlek No: 131*, 31 Kânunuevvel 1314/12 Ocak 1899.

BOA, Y.PRK.BŞK., 1/49, 20 Zilkade 1295/15 Kasım 1878.

BOA, Y.PRK.KOM, 8/50, 1311/1893.

b) The National Archives (TNA)

TNA., PRO., FO., 195/2065, No: 87, Cumberbatch'dan Nicholas O'Connor'a, İzmir, 30 Ocak 1900.

Lieutenant Clarke to Captain Shaw, "Report on Sanitary Work in Candia, Crete", The Konak, 15 February 1899, Telegraphic No: 234, Ek: 1, *Foreign Office, Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete (FOFCRAC)*, Turkey No: 1 (1899), London: April 1899.

2-Gazeteler

- Abenk*, Sayı: 239, 11 Mayıs 1313/23 Mayıs 1897.
Abenk, Sayı: 250, 22 Mayıs 1313/3 Haziran 1897.
Abenk, Sayı: 5018, 30 Kânunuevvel 1328/12 Ocak 1913.
Abenk, Sayı: 627, 29 Ağustos 1314/18 Eylül 1898.
Abenk, Sayı: 654, 30 Eylül 1314/12 Ekim 1898.
Abenk, Sayı: 687, 18 Teşrinisani 1314/30 Kasım 1898.
Abenk, Sayı: 701, 24 Teşrinisani 1314/6 Aralık 1898.
Abenk, Sayı: 736, 5 Kânunusani 1314/17 Ocak 1899.
Abenk, Sayı: 737, 6 Kânunusani 1314/18 Ocak 1899.
Abenk, Sayı: 740, 9 Kânunusani 1314/21 Ocak 1899.
Abenk, Sayı: 741, 10 Kânunusani 1314/22 Ocak 1899.
Abenk, Sayı: 755, 23 Kânunusani 1314/4 Şubat 1899.
Abenk, Sayı: 759, 4 Şubat 1314/16 Şubat 1899.
Hizmet, Sayı: 1081, 12 Mayıs 1313/24 Mayıs 1897.
Hizmet, Sayı: 1087, 18 Mayıs 1313/30 Mayıs 1897.
Hizmet, Sayı: 695, 2 Teşrinievvel 1309/14 Ekim 1893.
Hizmet, Sayı: 696, 6 Teşrinievvel 1309/18 Ekim 1893.
Hizmet, Sayı: 702, 30 Teşrinievvel 1309/11 Kasım 1893.
İzmir, Sayı: 156-3, 14 Haziran 1315/26 Haziran 1899.
İzmir, Sayı: 160-7, 12 Temmuz 1315/24 Temmuz 1899.
Servet, Sayı: 48, 18 Temmuz 1314/30 Temmuz 1898.

3-Diğer Kaynaklar

- Adıttar, Funda, "On Dokuzuncu Yüzyılda Aydın Vilayetinin Mülki Teşkilatı ve Nüfusu", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 51 (2022), s.1-47.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talibi: Göç, İz Yayıncılık*, İstanbul 2013.
- Akbayar, Nuri, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: V, (Ed. Mustafa Şahin), İstanbul 1985, s.1241-1258.
- Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası, Coğrafya-yı Umumiyye*, Cilt: III, İstanbul 1318.
- Hüseyin Rıfat, *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, İzmir 1914.

- Arkan, Zeki, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.103-111.
- _____, *İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922*, Cilt: I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2001.
- Arslan, Hüseyin, *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- Aslankan, Ali, “Migration and Thebuilt Environment: as Spatial Analysis of Resettlement in Çeşme, Turkey”, *Social & Cultural Geography*, 18/4, (2016), s. 1-25.
- Avagyan, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, (Çev. Ludmilla Denisenko), Belge Yayınları, İstanbul 2004.
- Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974.
- Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Castles Stephen - Miller, Mark J., *Göçler Çağı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Çelebi, Mevlüt, “Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir'in İşgali” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir'in İşgali, (2019), ss.131-154.
- Çelik, Bilgin, “Balkan Savaşı Sonrasında Aydın Vilayetine Muhacirlerin İskânı”, *Balkanlar ve Göç*, (Editörler: Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, s. 235-252.
- Çiçek, Ümit, “İzmir Limanının Tarihsel Gelişimi”, *AR&GE Bülten*, (Haziran 2006), s.26-34.
- Doğan, Gökhan *1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan Sonra Balkanlardan İzmir'e Göç ve Muhacirlerin İskânı*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021.
- Emecen, Feridun, “Aydın”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IV, İstanbul 1991, s.235-237.
- Goffman, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, (Çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Gökpınar, Vastıf, *Mora Muhacirleri Meselesi*, Basılmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, Nr. 6973, İstanbul 1973.
- Güler, Ali, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler*, Ankara, ATASE Yayınevi, 1996.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- İpek, Nedim, “İzmir ve Göç”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir 2018.

- _____, “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 17, Güz 2014, s. 9-20.
- _____, “Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi”, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 79-94.
- _____, “Rumeli’den Anadolu’ya Göç”, *Mücadele Şen Gittikçe Yaşlı Döndük*, 15-19, Samsun Mücadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları, Samsun 2011.
- _____, “Yunanistan’ın Nüfus Siyaseti ve Mora’dan Batı Trakya’ya Kadar Türkler”, *Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler*, (Yay. Haz. Mustafa Kahramanyol), Ankara 2006, s. 95-107.
- _____, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Kahraman, Kemal, “Cezayir (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: VII, İstanbul 1993, s. 486-489.
- Karpat, Kemal H., *İslam’ın Siyasallaşması*, (Çev. Şiar YALÇIN), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.
- _____, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, (Çev. Ceren Elitez), Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Kasaba, Reşat, “İzmir”, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 1-22.
- Kayapınar, Ayşe, “Bulgaristan’dan Anadolu’ya Yapılan Göçlerde İzmir’in Yeri ve Önemi”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mücadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir 2018, s. 7-16.
- Kiper, Nilgün, *Resettlement of Immigrants And Planning In Izmir During The Hamidian Period*, İzmir Teknoloji Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.
- Koca, Salim, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, *Türkler*, Cilt: I, (Edit. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 651-663.
- Kocacık Faruk ve Yalçın, Cemal, “Forced Migration from the Balkans to Anatolia: 1878-1900”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 20 (2008), s. 251-262.
- Kocacık, Faruk, “Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Çalışmaları*, I, İstanbul 1980, s. 137-190.
- Küçükkalay, A. Mesud, *Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü 1818-1839*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “İzmir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 515-524.

- _____, “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)*, ATASE, Ankara 1986, s.133-157.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Martinidis Hastaoglou, Vilma, “Doğu Akdeniz Kentlerinde Liman İnşaatının Kartografyası: 19. Yüzyıl Sonunda Teknik ve Kentsel Modernleşme”, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, (Yayına Haz: Biray Kolluoğlu-Meltem Toksöz), (Çev: Neyyir Berktaş), İstanbul 2015, s. 95-120.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev. Fatma Sarıkaya), TTK Yayınları, Ankara 2012.
- Memâlik-i Osmaniyenin Taksimat-ı Mülkiyesi ve Yollarını Gösterir Harita*, (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Vilayât Kalemünde Tertib Edilmiştir), İstanbul Hilal Matbaası, t.y.
- Menekşe, Metin, “Bingazi’de Meydana Gelen Kuraklık ve Etkileri: Kıtık ve Göç (1892-1893)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (SUTAD)*, Ağustos 2020; (49), s. 451-474.
- _____, “Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: XLV, Nisan 2020, s.784-832.
- _____, *Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk ve İskân (1897-1913)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Muğla 2018.
- Mutluer, Mustafa, *Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal ve Ampirik Bir Alan Araştırması-Denizli/Tavas-*, Çantay kitabevi, İstanbul 2003.
- Ortaylı, İlber, “Genel Göç Olgusu”, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler (8-11 Aralık 2005)*, Zeytinburnu Belediyesi Başkanlığı, Yayın No:6, İstanbul 2005, s.19-22.
- Örenç, Ali Fuat, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sonrası İlk Türk Muhacirlerin Sorunları”, *Balkanlar ve Göç*, (Ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe), İstanbul 2013, s.69-97.
- _____, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.
- Özcan, Yusuf Ziya, “İçgöçün Tanımı ve Veriler ile İlgili Bazı Sorunlar,” *Konferans: Türkiye’de İçgöç (6-8 Haziran 1997)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.78-90.
- Öztürk, Adil Adnan, “Rumeli’den Aydın Vilayeti’ne Yapılan Göçler ve Aydın Vilayeti’ne Gelen Rumeli Muhacirlerinin İskân ve İdareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 9, (1999–2000), s.123–131.

- Phillips, Walter Alison, *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*, Smith Elder & Co, London 1897.
- Polat, Habibe, *Osmanlı Devleti'nin Halep ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 2019.
- Sarçın, Simge, *1913-1914 Yıllarında Abenke ve Köylü Gazetelerinde İzmir Merkezlinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2019.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan, *Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.
- Serçe, Erkan, "İzmir'de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam", *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir 2018, s. 61-71.
- Slousch, N., "Les Cretois en Cyrenaïque", *Revue Du Monde Musulman*, VI, 1908, N°10.
- Sonyel, Salahî "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belleten*, LXII/233, Ankara 1988, s. 107-120.
- Syrett, Elena Frangakis, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, (Çev. Çiğdem Diken), İzmir Büyükşehir Yayınları, İzmir 2006.
- Şemsettin Sami, *Kâmusu'l-Âlâm*, Cilt: I, İstanbul 1306.
- Şenişik, Pınar, "Ceran Muslim Immigrants, Imperial Governance and the 'Production of Locality' in the Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 49/1 (2013), s.92-106.
- Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler*, Cilt: I, Ankara 1989.
- Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 50, (Yaz 1990), s. 49-71.
- _____, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", (Derleyenler: Ayhan Kaya, Bahar Şahin), *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 447-474.
- Türkiye'nin Göç Tarihi*, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, (Derleyenler: M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya), İstanbul 2015.
- Ülker, Necmi *The Rise of İzmir, 1688-1740*, (Doktora Tezi), University of Michigan 1974.
- Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara 2004.

EK 1: NFS.d.. 2908 ve NFS.d.. 2909 Nolu Nüfus Defterlerine Göre Cezayir'den İzmir'e Gelen Muhacirler

Cezayir'den Gelip Nefs-i İzmir'de Sakin Muhacirler		Yaş	Durumu
Kişi Bilgileri ¹⁴⁷			
1246/1830-1831 Sayımı ¹⁴⁸	1259/1843-1844 Sayımı ¹⁴⁹		
1-İrailli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu sarı bıyıklı sandıkçı Mehmed bin Mustafa (م)	1-İrailli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu sarı bıyıklı sandıkçı Mehmed bin Mustafa	35	Müstecir
Oğlu sagir Mustafa	Oğlu sagir Mustafa	1	
2-Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu sarı bıyıklı kahveci Ali bin Hasan	2-Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu sarı bıyıklı kahveci Ali bin Hasan	40	Müstecir
Kayınpederi ihtiyar alil Hasan bin İsmail	Kayınpederi ihtiyar alil Hasan bin İsmail	60	
Gulamı zenci sagir Musa bin Abdullah	Gulamı zenci sagir Musa bin Abdullah	5	

¹⁴⁷ 1830-31 sayımındaki haneler, nüfus defterindeki sıraya göre numaralandırılmıştır. 1843-44'deki sayımda bazen sıranın değiştii görölmüştür. O nedenle iki sayımda da kayıtlı olan haneler yan yana getirilmiştir.

¹⁴⁸ BOA, NFS.d.. 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-6.

¹⁴⁹ BOA, NFS.d.. 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-3.

3-Karahisar-1 Sahibli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu kara sakallı Mehmed bin Ali	3-Karahisar-1 Sahibli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu kara sakallı Mehmed bin Ali	40	Müstecir
4-Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boylu kır sakallı sandalcı Mehmed bin Süleyman	4-Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boylu kır sakallı sandalcı Mehmed bin Süleyman	50	Müstecir
Oğlu sagir Ali	Oğlu sagir Ali	3	
Gulamı zenci sagir Selim bin Abdullah	Gulamı zenci sagir Selim bin Abdullah	5	
5-Vidinli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı kazzaz Salih bin Mehmed	5-Vidinli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı kazzaz Salih bin Mehmed	40	Müstecir
Oğlu sagir Mehmed	Oğlu sagir Mehmed	5	
6-Çankırlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı	6-Çankırlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı Hasan bin Ahmed	38	Müstecir

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

bıyıklı Hasan bin Ahmed (☞)			
7-Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boylu kumral bıyıklı çizmeci Hasan bin Mehmed	7-Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boylu kumral bıyıklı çizmeci Hasan bin Mehmed	38	Müstecir
Oğlu sagir Mahmud	Oğlu sagir Mahmud	8	
8-Bolulu olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav İsmail bin İbrahim	8-Bolulu olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav İsmail bin İbrahim	40	Müstecir
9-Akyazılı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı manav Mehmed bin İbrahim	9-Akyazılı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı manav Mehmed bin İbrahim	40	Müstecir
Oğlu sagir İsmail	Oğlu sagir İsmail	4	
Diğer oğlu Hüseyin	Diğer oğlu Hüseyin	1	
10- Geğbüzeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin	10- Geğbüzeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boylu kır sakallı hakkâk Mehmed Selim bin Mehmed	45	Müstecir

uzunca boylu kır sakallı hakkâk Mehmed Selim bin Mehmed			
Oğlu mürâhik Mehmed	Oğlu mürâhik Mehmed	4	
Diğer oğlu sagir Ali	Diğer oğlu sagir Ali	7	
Diğer oğlu sagir Mustafa	Diğer oğlu sagir Mustafa	9	
11-Tokadî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı dellâl Seyid Ahmed bin Mustafa	11-Tokadî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı Dellâl Seyid Ahmed bin Mustafa	38	Müstecir
Oğlu sagir Bekir	Oğlu sagir Bekir	1	
12-Kayseriyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı manav Musa bin Mustafa	12-Kayseriyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı manav Musa bin Mustafa	45	Müstecir
Oğlu sagir Hasan	Oğlu sagir Hasan	3	
Diğer oğlu Mustafa	Diğer oğlu Mustafa	2	
13-Ankaravî olub bu defa Cezayir'den vürud ile	13-Ankaravî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı dellâl Abdülkerim bin İsmail	40	Müstecir

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

İzmir’de sakin orta boylu kumral sakallı dellâl Abdülkerim bin İsmail			
14-Geyveli olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin uzunca boylu kumral sakallı rençber Mehmed bin Halil	14-Geyveli olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin uzunca boylu kumral sakallı rençber Mehmed bin Halil	40	Müstecir
15-Bartınlı olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin uzunca boylu kara bıyıklı Mehmed bin İbrahim	15-Bartınlı olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin uzunca boylu kara bıyıklı Mehmed bin İbrahim	40	Müstecir
Oğlu sagir Ahmed	Oğlu sagir Ahmed	8	
16-Tokadî olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin orta boylu kara bıyıklı hırdavatçı Mehmed bin Mustafa	16-Tokadî olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin orta boylu kara bıyıklı hırdavatçı Mehmed bin Mustafa	40	Müstecir
17-İskenderli olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin	17-İskenderli olub bu defa Cezayir’den vürud ile İzmir’de sakin orta boylu kumral bıyıklı hırdavatçı Osman bin Mehmed	45	Müstecir

orta boylu kumral bıyıklı hırdavatçı Osman bin Mehmed			
18-Kırımî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin kısa boylu aksakallı yazıcı Mehmed bin Ömer	18-Kırımî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin kısa boylu aksakallı yazıcı Mehmed bin Ömer	55	Müstecir
19-Karamürselli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı Mustafa bin İbrahim	19-Kara Mürselli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı Mustafa bin İbrahim	45	Müstecir
20-Kandiyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı Salih bin Osman	20-Kandiyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı Salih bin Osman	35	Müstecir
21-Üsküdarlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin kısa boylu kır sakallı basmacı Seyid Hüseyin bin Hasan	21-Üsküdarlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin kısa boylu kır sakallı basmacı Seyid Hüseyin bin Hasan	45	Müstecir

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

Damadı Bolulu uzunca boyly kara bıyıklı kapıcı Mustafa bin İbrahim (ə)	Damadı Bolulu uzunca boyly kara bıyıklı kapıcı Mustafa bin İbrahim	35	
22-Uşaklı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boyly aksakallı Osman bin Ali	22-Uşaklı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boyly aksakallı Osman bin Ali	50	Müstecir
23-Tekeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boyly kara bıyıklı manav Mustafa bin Halil(ə)	23-Tekeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boyly kara bıyıklı manav Mustafa bin Halil	35	Müstecir
Oğlu sagir Halil	Oğlu sagir Halil	3	
Diğer oğlu sagir Yusuf	Diğer oğlu sagir Yusuf	5	
Kaynı uzunca boyly kır sakallı manav Hüseyin bin Ali	Kaynı uzunca boyly kır sakallı manav Hüseyin bin Ali	45	
Oğlu Mustafa	Oğlu Mustafa	6	
Diğer oğlu Mehmed	Diğer oğlu Mehmed	3	
24-Malatyalı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boyly kır	24-Malatyalı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boyly kır sakallı Mehmed bin Ömer	45	Müstecir

sakallı Mehmed bin Ömer			
Oğlu sagir Ali	Oğlu sagir Ali	3	
Diğer oğlu Mehmed	Diğer oğlu Mehmed	1	
Bacanağı İnegöllü orta boylu kara sakallı Abdullah bin Osman	Bacanağı İnegöllü orta boylu kara sakallı Abdullah bin Osman	38	
25-Buldanlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boylu kır sakallı Osman bin Yusuf	25-Buldanlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin uzunca boylu kır sakallı Osman bin Yusuf	50	Müstecir
26-Vidinli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu aksakallı manav Mehmed bin Osman	26-Vidinli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu aksakallı manav Mehmed bin Osman	48	Sahib-i Menzil
27-Üsküdarı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı Şerbetçi İsmail bin Ebubekir	27-Üsküdarı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kumral sakallı Şerbetçi İsmail bin Ebubekir	40	Müstecir

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

28-Cezayirli olub bu defa vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu aksakallı hırdavatçı Hacı Mehmed bin Ali	28-Cezayirli olub bu defa vürud ile İzmir'de sakin uzun boylu aksakallı hırdavatçı Hacı Mehmed bin Ali	55	Müstecir
Damadı uzunca boylu kara bıyıklı berber Süleyman bin Hüseyin	Damadı uzunca boylu kara bıyıklı berber Süleyman bin Hüseyin	40	
29-Hastonlu olub bu defa Cezayir'den vürud iden uzunca boylu kır sakallı Mehmed bin Mehmed	29-Hastonlu olub bu defa Cezayir'den vürud iden uzunca boylu kır sakallı Mehmed bin Mehmed	58	Müstecir
Oğlu şabb-ı emred Ali (☞)	Oğlu şabb-ı emred Ali (☞)	18	
Uşağı zenci Selim bin Abdullah (☞)	Uşağı zenci Selim bin Abdullah (☞)	20	
Gulamı zenci Ömer bin Abdullah (☞)	Gulamı zenci Ömer bin Abdullah (☞)	17	
Diğer gulamı zenci Selim bin Adullah (☞)	Diğer gulamı zenci Selim bin Adullah (☞)	12	
30-İzmiri olub bu defa Cezayir'den vürud ile medine-i mezkurede sakin orta boylu kır sakallı İbrahim bin İsmail	30-İzmiri olub bu defa Cezayir'den vürud ile medine-i mezkurede sakin orta boylu kır sakallı İbrahim bin İsmail	50	Müstecir

31-Eraklılı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı Ahmed bin Ömer	31-Eraklılı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı Ahmed bin Ömer	55	Müstecir
32-Harpudî olub bu defa Cezayir'den vürud iden İzmir'de sakin orta boylu aksakallı hakkâk Halil bin Abbas	32-Harpudî olub bu defa Cezayir'den vürud iden İzmir'de sakin orta boylu aksakallı hakkâk Halil bin Abbas	60	Müstecir
Oğlu sagir Ahmed	Oğlu sagir Ahmed	6	
Bacanakzâdesi orta boylu ter bıyıklı dikici Mehmed bin Hasan (ع)	Bacanakzâdesi orta boylu ter bıyıklı dikici Mehmed bin Hasan	20	
Uşığı orta boylu ter bıyıklı elhac Mehmed bin Abdullah (ع)	Uşığı orta boylu ter bıyıklı elhac Mehmed bin Abdullah	20	
Karındaşı oğlu orta boylu ter bıyıklı dikici Ali bin Abdullah (ع)	Karındaşı oğlu orta boylu ter bıyıklı dikici Ali bin Abdullah	20	
33-Karadenizli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı kalfacı	33-Karadenizli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı kalfacı İsmail bin Ahmed	36	Müstecir

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

İsmail bin Ahmed			
Oğlu sagir Ali	Oğlu sagir Ali	6	
34-Ruşçuklu olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı kahveci Mustafa bin Mehmed (☞)	34-Ruşçuklu olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı kahveci Mustafa bin Mehmed	35	Müstecir
35-Giresunlu olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı oturakçı Hasan bin Mehmed	35-Giresunlu olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı oturakçı Hasan bin Mehmed	35	Müstecir
Oğlu sagir Mehmed	Oğlu sagir Mehmed	5	
Gulamı zenci sagir Selim bin Abdullah (☞)	Gulamı zenci sagir Selim bin Abdullah	10	
36-Cezayirli olub bu defa vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav Abdullah bin Ali (☞)	36-Cezayirli olub bu defa vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav Abdullah bin Ali (☞)	25	Müstecir
Oğlu sagir Mehmed	Oğlu sagir Mehmed	5	

37-Malatyalı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı serrac Mustafa bin Mustafa	37-Malatyalı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı serrac Mustafa bin Mustafa	40	Sahib-i Menzil
Oğlu sagir Ahmed	Oğlu sagir Ahmed	4	
Diğer oğlu İsmail	Diğer oğlu İsmail	2	
38-Urfalı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı saraç Hüseyin bin Ramazan	38-Urfalı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı saraç Hüseyin bin Ramazan	40	Sahib-i Menzil
39-Ankaravî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav Ahmed bin Hüseyin (ؑ)	39-Ankaravî olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav Ahmed bin Hüseyin	38	Müstecir
40-Beğşehri olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı Bakkal Osman bin Hasan (ؑ)	40-Beğşehri olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı Bakkal Osman bin Hasan	35	Müstecir

İzmir ve Zorunlu Göçler: 19. Yüzyılda Yaşanan Göçlerkarşısında İzmir Halkının Tutumu Üzerine Bir İnceleme

Oğlu sagir Hasan	Oğlu sagir Hasan	8	
41--Uğrarlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı etibba Mustafa bin Mehmed (ⲁ)	41-Uğrarlı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı etibbadan Mustafa bin Mehmed	30	Müstecir
42-Bayburı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı kömürcü Yusuf bin Ali	42-Bayburı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı kömürcü Yusuf bin Ali	48	Sahib-i Menzil
Oğlu sagir Mahmed	Oğlu sagir Mahmed	7	
Kerimezâdesi sagir İsmail	Kerimezâdesi sagir İsmail	1	
43- Kayseriyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı kahveci Mustafa bin Süleyman (ⲁ)	43- Kayseriyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara sakallı kahveci Mustafa bin Süleyman	35	Müstecir
Gulamı zenci Abdülfettah bin Abdullah	Gulamı zenci Abdülfettah bin Abdullah	8	
44- Şermenili olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu eskici Mehmed bin Mehmed (ⲁ)	44- Şermenili olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu eskici Mehmed bin Mehmed	38	Müstecir

Oğlu sagir Hasan	Oğlu sagir Hasan	3	
Diğer oğlu Ali	Diğer oğlu Ali	1	
45- Ünyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı Yusuf bin Halil (ؑ)	45- Ünyeli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı Yusuf bin Halil	38	Müstecir
46- Harpuği olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav Süleyman bin Ebubekir (ؑ)	46- Harpuği olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kara bıyıklı manav Süleyman bin Ebubekir	32	Müstecir
47-İzmiri olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu zenci kapa hasırcı Ahmed bin Kasım	47-İzmiri olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu zenci kapa hasırcı Ahmed bin Kasım	38	Müstecir
48-Üsküdarı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı nakkaş seyid Mehmed bin Mustafa	48-Üsküdarı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin orta boylu kır sakallı nakkaş seyid Mehmed bin Mustafa	45	Müstecir

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE BARIŞ ELÇİSİ BİR ŞEHİR; İZMİR

Ulvi Keser*

İşgal Döneminde Yunanistan

İtalyanlar ve Almanlarla girişilen mücadelelerin neticesinde, 1940–1941 döneminden başlayarak savaşın tarımsal yıllık üründe ortaya çıkardığı muazzam düşüşle paralel olarak Yunanistan’da daha işgalin ilk iki yılında neredeyse 300.000 insanın açlık ve sefaletten hayatını kaybettiği ‘Büyük Açlık (μεγάλος λιμός)’ dönemi de başlar. Bunda Alman askerlerinin daha ilk günlerden başlayarak un, peynir, ekme, et dâhil yiyecek maddelerini toplamalarının, Alman savaş endüstrisinin hammadde ihtiyacının da mağlupların fabrikalarından, maden ve tarlalarından karşılanmasının sonucunda hammadde sıkıntısı ve işsizlik baş göstermesinin, ordu ve devletin gıda stoklarının tükenmesinin de etkileri vardır. Ülkenin verimli topraklarında üretilen pamuk, buğday ve tütün yanında Almanya’nın krom ihtiyacının %30’luk bir kısmı da bu topraklardan sağlanmaya başlanır ve önce muazzam bir işsizlik baş gösterir, hemen arkasından da sanayi üretiminde büyük bir düşüş meydana gelir ve hammadde yokluğundan, donanım ve üretimin neredeyse tamamının ülke dışına çıkarılmasından fabrikalar kapanmaya başlar. Kırsal bölgelerde ve özellikle köylerde açlık o kadar etkili olmamakla beraber başta Atina, Selanik ve Pire olmak üzere ülkenin büyük kentlerinde hayat artık dayanılacak gibi değildir. O güne kadar lüks ve safahat içerisinde yaşamış varlıklı insanlar bile büyük otellerin mutfak kapıları önünde bir parça ekme bulabilmek için beklemeye başlamıştır. Günde 30 gram olarak tespit edilen un istihkakı zaman içerisinde sadece 6 grama kadar düşer. Şehir merkezlerinde yiyecek ot bile kalmadığından insanlar saatlerce yürüyerek şehir dışındaki dağlık bölgelere giderek yiyecek yabani ot toplamaya başlarlar. Yazın sıcak ve kavurucu günlerinden sonra gelen soğuk ve dondurucu günler kömür ve yakacak sıkıntısıyla birleşince açlıktan perişan insanlar iyice çaresiz kalır ve başta vitamin eksikliği ve yetersiz beslenmeden olmak üzere pek çok ciddi hastalıklar ortaya çıkmaya başlar. Belediyelerin sağlıklı hizmet verememesi sonucunda çöplerin ve lağımın ortadan kaldırılamaması, temiz su eksikliği de bir araya gelince öldürücü salgın hastalıklar da ortalığı yakıp kavurur. Vitamin eksikliğinden oluşan tümörler insanların ellerinden başlayarak ayaklarına ve oradan da yüzleri dâhil bütün vücutlarına yayılır. Kara para, karaborsa ve yüksek enflasyonla bağlantılı olarak resmi veya gayri resmi iş yapan, yiyecek ürünleri pazarlayan kişiler yeni bir gelir kaynağına daha kavuşur. İşgal güçlerine yiyecek malzemesi satan veya kamuyu ilgilendiren işlere yatırım yapanlar bir anda çok büyük paralar kazanmaya

---

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi.
uvi.keser@gmail.com.

başlar ve panik hâlinde bu kazandıklarını yatırıma dönüştürmeye çalışır. Dönemin Yunan gazetelerinde yatırım için emlak almak isteyenlerin pek çok ilanına rastlamak mümkündür. Hayatın bu şekilde çekilmez hale geldikten sonra devlete ve hükümete olan inançlarını da kaybeden Yunanlar karaborsayı ve fahiş fiyatları istemeden de olsa kabul etmek zorunda kalırlar ve insanlar karaborsa olmadan Yunanistan'da yaşamanın imkânsız hale geldiğini belirtirler. Böylece karaborsa hayatın istenmeden de olsa ayrılmaz bir parçası hâline gelir.

Kent merkezlerinde açlıktan hayatını kaybetmiş insanların cesetleri artık sıradan bir hadise ve günlük hayatın bir parçası olarak kanıksanmış durumdadır. Sokaklar yiyecek ararken hayatını kaybetmiş, çocuklarının ellerinden tutup yiyecek bir şeyler bulmak için dışarıya çıkmış ancak açlıktan yere yığılmış ve yardım isteyerek can veren insanların cesetleriyle doludur. Fiziki gücün bitmesinin yanında insanların ayrıca sinir sistemleri de harap olduğundan sokaklar bu tür insanlarla da dolmaya başlar. Ülkenin durumu o kadar kötüdür ki ölenlerin şehir dışında kazılan büyük çukurlara gömülmesi de tartışılan konular arasındadır. İlk etapta hayatını kaybedenler konusunda nasıl bir tedbir alacağını bilemeyen ve ülke kaynaklarının neredeyse sıfırlanması nedeniyle çaresiz kalan Yunan idaresi tabut yapacak tahta bulamadığından cesetlerin yakılarak imha edilmesi için Yunanistan Hekimler Birliği kanalıyla dini liderlerinden müsaade almaya çalışır.¹ Özellikle Pire, Atina ve Selanik gibi büyük kentlerde açlıktan ölenlerin sayısı hızla artmaya başlayınca salgın hastalık tehlikesi ve sokaklardan ölüleri toplayacak bir teşkilatlanmanın olmaması nedeniyle kamyonlar ve greyderler devreye girer. Çöp kamyonlarıyla toplanan cesetler daha sonra, açılıp kireçlenen büyük çukurların içine doldurulmaya başlanır. Karınlarını doyuracak bir parça ekmek bulabilmek için evden çıkan bir karı kocadan artık açlığa dayanamayan kadının yere kapaklanarak hayatını kaybetmesi kocası dâhil hiç kimseyi pek fazla etkilemez. Yunanistan'da açlık o kadar ciddi ve katlanılmaz boyuttadır ki insanlar çöp tenekelerinin başında birbirleriyle kavga eder hale gelmişlerdir. Açlıkla beraber ayrıca sefalet ve iç karışıklıklar yaşanmaktadır. Yunanistan halkı bir yandan gıda sıkıntısı, yüksek enflasyon ve karaborsa ile boğuşurken bir yandan da ülkeyi işgalden kurtarmanın çarelerini aramaktadır. Selanik'te Fransız rahibeler tarafından da sokaklarda yemek dağıtımına başlanır. Kızılhaç tarafından yapılan bütün bu yardım faaliyetleri de savaşta tarafsızlığını koruyan Türkiye'nin başkenti Ankara'da planlanır ve uygulamaya konulur. 1941 kış döneminde Kızılhaç tarafından sokaklarda aç insanlara 800.000 kâse çorba dağıtılır. Ayrıca 7 yaşın üzerindeki 100.000 çocuğun beslenebilmesi amacıyla 450 beslenme merkezi hizmete girer. Bu arada 74.000 bebeğin beslenebilmesi amacıyla da 130 yer hizmete girer.

Yunanistan'a Yardım Faaliyetleri

Önce İtalya'nın ve daha sonra da Almanya'nın saldırısına uğrayan Yunanistan'a ilk yardım elini uzatan ülke Türkiye olur. Türk milletinin bu konudaki sıcak ve dostane yaklaşımı o dönem Türk basınına da aynen yansır. "Bağımsızlığına,

¹ Vatan, 19 İkinci Teşrin (Kasım) 1941.

insanca yaşama hakkına canavarca saldırılmış dost bir komşuya”², “ölen kardeş bir milletin ıstırabı karşısında”³, “felakete uğramış komşumuz Yunanistan’ın”⁴, “dost ve müttefikimiz”⁵ “iki komşu memleket, iki kardeş evi”⁶ gibi ifadeler esasında geçmiş i unutan, geleceğe güvenle bakan Türk milletinin gönlünün sesidir. Yardım paketlerinin gemiler vasıtasıyla gönderilmesi sırasında savaş durumu nedeniyle atanan delegelerin seçiminde azami dikkat ve itina gösterilirken, yolculuk esnasında izleyecekleri davranışlar açısından da çok sıkı tedbirler alınır. Basın mensuplarıyla konuşmamaları, kendilerine teslim edilen yükten başka hiçbir yük taşımayı kabul etmemeleri, görüşmelerini sadece resmi kanallar vasıtasıyla yapmaları, seyahat edilecek vapurun kontrolü, karaya çıkışları, kaptan, tayfa ve yolcularla ilişkilerine kadar uymaları gereken hususlar kendilerine önceden verilir. Yunanistan’a yardım konusunda girişimlere başlayan ise sadece Kızılay değildir.

Bu konuda inisiyatifi ele alanlar arasında İstanbul’daki balık hâlinde balıkçılıkla uğraşanlar, sebze-meyve hâlinde kabzımallık yapanlar, gümrükçüler, Devlet Demir Yolları görevlileri, basın mensupları, İstanbul Belediyesi başta olmak üzere pek çok farklı belediye ve çalışanları, Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ve Türk parlamenterler, PTT mensupları, üniversiteler ve neredeyse Türkiye’nin dört bir tarafından Türk vatandaşları bulunmaktadır. Aç vücutlar ve sokaklarda ölen insanlar diyarı Yunanistan’da artık tuzdan kibrite her şey karneyle dağıtılmaktadır.⁷ Yunanistan’da yaşananlar Türkiye’de yakından takip edilmektedir ve özellikle Türk basını bu konuda son derece duyarlı davranmaktadır.⁸ Böylece Kurtuluş gemisine yardım malzemeleri yüklenmeye başlanır.⁹

Türkiye bu dönemde Pire ve Selanik yanında Yunan adalarına yardım malzemeleri götürmek üzere 25–30 ton kapasiteli tekneler için de girişimler başlatır ve Şile’de Acun,¹⁰ Zonguldak’ta Üster,¹¹ ayrıca Attila, Tavi ve Adana, Güneysu ve Şadan vapurudur.¹² Kızılay’ın Devlet Deniz Yolları’ndan kiraladığı Tunç vapuru¹³ ise ilk seferine 8 Şubat 1942 günü¹⁴ çıkar ve 26 Şubat 1942 tarihinde Pire’de sağlık

² Milliyet, 10 Ağustos 1974

³ Vatan, 1 Ekim 1941

⁴ İkdam, 28 Mayıs 1942

⁵ Yeni sabah gazetesinde Hüseyin Cahit’ten aktaran İkdam gazetesi, 31 Mayıs 1942

⁶ Vakit gazetesinde M.H. Zal’ın 29 Mart 1942 tarihli köşe yazısı

⁷ Vatan, 20 Kasım 1941

⁸ Yunus Nadi, “Yunanistan Dramı”, Cumhuriyet, 28 Nisan 1941.

⁹ KGMA. K. No. 2603, D. No. 1941–1943/9–4.

¹⁰ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4.

¹¹ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4.

¹² KGMA. Kızılay Müdürlüğü İstanbul Depo Merkezi’ne gönderilen 12 Şubat 1944 tarihli ve 3433 sayılı tebligat.

¹³ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4.

¹⁴ İkdam, 27 Ocak 1942

malzemeleri ve yiyecekte oluşan yükünü boşaltır.¹⁵ Geminin bu seferinde götürdüğü ve Türk vatandaşları tarafından Yunanistan'daki akrabalarına gönderilen 823 koliden 425 tanesinin Kurtuluş vapuruyla batan ve tekrar ihracına müsaade edilen 577 koliden muameleleri tamamlanmış olanlar olduğu bildirilir.¹⁶ Ancak Tunç vapuru konusunda sorunlar çıkması üzerine bu gemiden vazgeçilerek Dumlupınar vapuru kiralanır.¹⁷ Gemiye ilk olarak 400 ton fasulye ve belediye memurlarının 600 tonluk yardım paketleri de yüklenir.¹⁸ Bu arada Konya vapuru da yardım faaliyetlerinde kullanılır ve Anadolu'da toplanan 505.908 lira ile yardım malzemelerine ilaveten 43.398 lira ve 5 ton sabun, ayrıca yiyecek ve giyecek malzemelerini de Konya vapuru ile Pire'ye gönderir.¹⁹

Bu arada İzmir Fransız Konsolosluğu tarafından Almanya'daki harp esirlerine yönelik olarak gönderilen 360 yardım kolisinin ardından²⁰ 1942 yılı içinde de Ankara, İstanbul ve İzmir'den özellikle Noel döneminde bu esirlere yönelik olarak her zamankinden biraz daha farklı olarak 100 koli gönderilmesi talep edilir.²¹ Bu dönem içerisinde İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Almanya'da bulunan Fransız esirler için ilk etapta 93, 90 ve 75 koli olmak üzere toplam 258 koli²² gönderildikten sonra yapılan müracaatla önce 73 koli, ardından Fransız Konsolosluğu tarafından 9 Mart 1942–23 Mart 1942 döneminde 345, 324 ve 324 koli²³ daha gönderildikten sonra 323 koli ve bir başka partide de 114 koli şekerleme, balık konserve ve çikolata gönderilir.²⁴ Belçika Konsolosluğu ayrıca yolların kapalı olması nedeniyle daha önce müsaadesi alınan ancak gönderilemeyen 96 koliyi de 13 Mart 1942 tarihinde Kızılay vasıtasıyla

---

¹⁵ Ulus, 27 Şubat 1942

¹⁶ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4.

¹⁷ Ulus, 13 Şubat 1942.

¹⁸ Ulus, 19 Şubat 1942.

¹⁹ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4.

²⁰ KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942. İzmir Fransa Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 3 Haziran 1941 tarih ve 86/4207 sayılı yazı.

²¹ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4. Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Kızılay Cemiyeti İzmir Merkezine gönderilen 16 Birinci teşrin 1942 tarih ve 18226 sayılı yazı

²² KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 8 Mayıs 1942, 21 Nisan 1942 ve 21 Mart 1942 tarih ve 230/4467, 22.274.456 ve 203/4409 sayılı yazı.

²³ KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942. İzmir Fransa Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 23 Mart 1942, 12 Mart 1942 ve 9 Mart 1942 tarihli ve 205/4414, 201/4404 ve 198/4399 sayılı yazı.

²⁴ KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 21 Temmuz 1942 tarih ve 295/4604 sayılı yazı. KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942. İzmir Fransa Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 6 Mayıs 1942 ve 1 Nisan 1942 tarihli ve 228/4465 ve 211/4428 sayılı yazı.

Almanya'daki Fransız esirlerine gönderir.²⁵ Esirlere yönelik bu yardım paketlerinin ardından Fransa'nın İzmir Konsolosluğu tarafından 337 koli daha gönderilir.²⁶

Aynı dönemde Fransa Büyükelçiliği de İzmir'deki Fransa Konsolosluğu adına Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Almanya'daki Fransız harp esirlerine gönderilmek üzere her biri 3 kilo 700 gram yünden üretilmiş 250 adet yorganın Kızılay vasıtasıyla gönderilmesini talep eder.²⁷ İzmir'de bulunan İngiltere Konsolosluğu da 11 Mart 1942, 31 Mart 1942 ve 5 Mayıs 1942 tarihlerinde 573, 622 ve 381 olmak üzere Almanya'daki kendi esirlerine Kızılay vasıtasıyla toplam 1576 yardım kolisi gönderir.²⁸ Bu arada İngiltere Sefareti tarafından yapılan bir başka müracaatta ise bir defaya mahsus olmak üzere ihracına müsaade edilmiş olan 300 pamuklu yorganın Almanya'daki harp esirlerine ait olduğu ve sevk edilebilmeleri için Sefaret tarafından İstanbul Başkonsolosluğu vasıtasıyla Türk yetkililere bilgi verildiği belirtilir.²⁹ Belçikalı esirlere mahsus olarak da İstanbul'dan 50 kolisi fiçı tuzlanmış balık ve 100 kolisi kuru meyve olmak üzere 150 koli gönderilebileceği, tuzlanmış fiçı balık gönderilmek istenilmediği takdirde 150 kolinin de kuru meyve olarak sevk edilebileceği bildirilir. Bu dönemde İngiltere Büyükelçiliği tarafından Almanya'daki İngiliz harp esirlerine gönderilecek olan 180 kilo sabun ile Noel hediyesi 100 paket yiyecek hakkında Ticaret vekâletine yaptığı müracaat³⁰ sonrasında verilen karar ise bu yardım paketlerinin gümrüklerden serbestçe ve herhangi bir ödemeye tabii tutulmadan geçirilmesi yönündedir.³¹

1000 Yunan Çocuğun Türkiye'ye Getirilmesi

Kurtuluş ve Dumlupınar vapurlarıyla yapılan yardım faaliyetlerine ilaveten bugünlerde Yunan Hükümetinden gelen teklif üzerine en az 1.000 Yunan çocuğun Türkiye'ye getirilmesi kararlaştırılır. Yunan çocukların Türkiye'ye getirilmesi konusundaki yardım teklifi ilk olarak Yunanistan Sağlık Bakanı K.

---

²⁵ KGMA. K. No. 2576, D. No. 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 13 Mart 1942 tarih ve 202/4405 sayılı yazı.

²⁶ KGMA. K. No. 2576, D. No. 1942. İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 17 Nisan 1942 tarih ve 220/4454 sayılı yazı.

²⁷ BCA.030.10.163.139.8

²⁸ KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942. İzmir İngiltere Konsolosluğu tarafından Kızılay Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 11 Mart 1942, 31 Mart 1942 ve 5 Mayıs 1942 tarihli ve 199/4401, 22/4429 ve 227/4464 sayılı yazı.

²⁹ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9-4. Kızılay Cemiyeti İstanbul Mümessilliği tarafından Umumi Merkez Yüksek Riyasetine gönderilen 19 Ocak 1942 gün ve 38 (1226) sayılı yazı

³⁰ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9-4. Ticaret Vekâleti tarafından Gümrük ve İnhisarlar vekâletine gönderilen 24 Eylül 1942 tarih ve 21508 sayılı yazı

³¹ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9-4. Gümrük ve İnhisarlar vekâleti tarafından Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi Reisliğine gönderilen 30 Eylül 1942 tarih ve 39653-327 (19215) sayılı yazı.

Logotetopoulos'un 10 Şubat 1942 tarihinde Pire Başkonsolosluğu'na yaptığı yazılı müracaatla gelir.³² Sayısı Türk hükümeti tarafından tespit edilecek olan ve İstanbul'da kendi akrabaları yanında kalacak çocuklarla ilgili Dışişleri Bakanlığı'nın düşündüğü sayı ise 1.000 olur³³ ve çocukların Pire'den getirilmeleri için bir de vapur tahsis edilir.³⁴ Çocukların nerede barındırılacağı konusunda yapılan hazırlıklar sonrasında önce İstanbul, Baltalimanı'ndaki eski Balıkçılık Enstitüsü,³⁵ Yedikule ve Balıklı hastaneleri tahsis edilir.³⁶ Daha sonra İzmir, Buca'da Kültür Lisesi olarak bilinen bina ile Karşıyaka'da bulunan ve Dilsizler Mektebi olarak adlandırılan³⁷ 2 bina bulunarak Yunan çocukların barınmaları için hazırlanmaya başlar.³⁸ Ayrıca Kayseri'de de çocukların kalabilecekleri yer aranır; ancak elverişli bina bulunamaz.³⁹ Çocukların yerleştirilmeleri konusunda ayrıca Heybeliada ve Büyükkada'da bulunan Rum eytanhanelerinden de istifade etmenin yolları araştırılır.⁴⁰ Karşıyaka'da bulunan eski Dilsizler Mektebi'nin tamir ve bakımı da dâhil olmak üzere 2.49.75 lira keşif bedeli çıkartılır.⁴¹ Öte yandan Buca'da bulunan ve bina için mülk sahibi Haydar Candanlar ile Mithat Oksancak da İzmir Sıhhiye Müdürlüğüne bir dilekçe gönderirler;⁴²

"Sabibi bulunduğumuz Buca'da Kültür Lisesi'nin 78 odalı büyük binasıyla 91.000 metre murabba bir saba dâhilindeki büyük bahçeyi seneliği 25.000 liraya kiralayabiliriz. Bu bina ve müstemilatı 500 çocuğun ibatesine elverişlidir. Bina bahçesinde bulunup da yemekhane ittibahz olunacak kısımların genişletilmesi ve binanın tamirâtı tarafımıza ait olacaktır. Binanın büyük bahçesinde bulunan üzüm, badem, fıstık ve zeytin ağaçlarının hâsulatıyla ekilen arpa ve burçak hâsulatının hüsnü muhafazasını müstecirler temin edeceklerdir ve bu hâsulat mal sahiplerine ait olacaktır. Mal sahipleri yalnız bina ve müstemilatını ve bahçeyi kiralamış olacaklardır. Yapılacak küçük mikyasta yemekhanenin mümkün merteye süratle yetiştirilmesi için kararın bir an evvel ittibahzını saygılarımızla rica ederiz."

İzmir Valisi de yaptığı yazılı açıklamada söz konusu binanın müstemilatı, elektrik ve su tesisatıyla oturulabilecek halde bulunduğunu, binada ayrıca 100 yatak ve 400 karyola bulunduğunu belirtir. Söz konusu iki kişi tarafından ayrıca "Hilali Ahmer Umum Müdürlüğüne" başlıklı bir yazıyla bir teklif de hazırlanır ve bu teklifte

³² BCA.030.10.178.227.11. Belge No.59 ve 60

³³ A. g. a., Belge No.48 ve 50

³⁴ A. g. a., Belge No.52, 53. KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9-4.

³⁵ BCA..030.10.179.235.20

³⁶ İkdâm, 21 Nisan 1942

³⁷ KGMA. K. No.2697, D. No. 1942/13-1 c.

³⁸ İkdâm, 23 Nisan 1942

³⁹ KGMA. K. No. 2660, D. No. 1945-1953/9-4.

⁴⁰ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9-4.

⁴¹ KGMA. K. No.2697, D. No. 1942/13-1 c.

⁴² KGMA. K. No.2697, D. No. 1942/13-1 c.

“Kültür Lisesi binasında kalacak çocuklarla memur ve müstahdemlerin iâşe ve ibateleri temin olunur ve iâşeleri resmi liselerin bugünkü talimatına uygun bir şekilde verilir ve bu hususta icap eden bütün malzeme ile elektrik, su ve hamam dâhil olmak üzere adam başına yevmiye 1 lira istenir. 500 kişi için senelik ücret miktarı ise 180.000 liradır. Mektep binasında kalacak çocuklarla memur ve müstahdemlerin yalnız iâşeleri temin olunur. Kendilerine yatak, yorgan, karyola verilir. Elektrik, su ve hamam masrafları da mektebe aittir. Bu suretle adam başına günde 30 kuruş istenir. Bir senelik bedel 54.000 liradır. Mektep binasında kalacak çocuklarla memur ve müstahdemlerin yalnız binada kalmaları temin olunur. Kendilerine iâşe ve ibateye müteallik hiçbir şey verilmez. Elektrik, su ve hamam masrafları da kendilerine aittir.”⁴³ denilir. Yapılan görüşmeler sonunda çocukların İzmir’e gönderilmelerinden ve Türk aileler tarafından yapılan manevi evlat taleplerinden vazgeçilir.⁴⁴ Böylece İstanbul’da Balıkçılık Enstitüsü olarak bilinen binada karar kılınır⁴⁵ ve 15 Nisan 1942 günü bina teslim alınarak tadilata başlanır.⁴⁶ Ancak daha sonra Yunan Kızılhaç’ının ‘Millî anane ve terbiye sistemlerine uygun olmadığı gerekçesiyle’⁴⁷ ve ‘İsyan, muhit ve ayrılma bakımından’⁴⁸ çocukların yurtdışına çıkartılmaması yönündeki müracaatı üzerine çocukların ülke dışına çıkartılmasına pek sıcak bakılmaz.⁴⁹

Yunan Adalarına Yardım Faaliyetleri

Bu arada Kızılhaç adına Sisam, Sakız ve Midilli’ye buğday ve fasulye götürmek üzere Panaiya Thimani, Ayos Nikola, Ayos Nikolayos, Panaiya Lofari, Aya Paraskevi, Panaiya, Takis isimli Yunan tekneleriyle toplam 9 sefer yapılacağı belirtilir. Ayrıca Kanada’dan İzmir’e gelecek olan diğer bir İsveç vapurunun da aynı sebeple Yunanistan limanlarına giremediği, Kızılhaç vasıtasıyla Pire limanında 250 ve 260 ton kapasiteli iki motor temin etmek suretiyle ve iki seferde İzmir’de bulunan yardım malzemelerinin götürülebileceği, bunun için de kötü havalardan dolayı 5 gün, havanın düzgün olduğu günlerde de 3 gün içinde seferlerin yapılabileceği belirtilir. Bu gemilerden birisi de İzmir-Pire arasında sefer yapan Fernis isimli gemidir. Türkiye ise adalardaki açlık sıkıntısını bir parça da olsa giderebilmek amacıyla yoğun bir mesai içerisinde ve adalara yakınlığı nedeniyle ilk etapta Kuşadası Liman Reisi Mustafa Kökten’e “sevk olunacak erzakların kolaylıkla vesait temin etmek ve amele bulmaklığı için” görev verilir.⁵⁰ Bu arada İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri ise gönderilecek incirlerin bozulmadan yazın kadar muhafazasının

⁴³ KGMA. K. No. 2660, D. No. 1945–1953/9–4.

⁴⁴ Vakıf, 19 Şubat 1942

⁴⁵ KGMA. K. No.2697, D. No. 1942/13–1 c.

⁴⁶ BCA.. 030.10.178.227.11. Belge 20, 21, 22, 23, 24, 25

⁴⁷ İkdam, 31 Mayıs 1942

⁴⁸ Vakıf, 27 Mayıs 1942

⁴⁹ KGMA. K. No.2697, D. No. 1942/13–1 c.

⁵⁰ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

mümkün olduğunu, öte yandan yaz meyvesi olması nedeniyle ne kadar süratle sevk edilirse o kadar iyi olacağını da açıklar.⁵¹ Ayrıca Kızılay tarafından Yılmaz vapurunun kiralanmak suretiyle Yunanistan'a bir defaya mahsus olmak üzere erzak götürmesine müsaade edildiği bildirilir.⁵² Kuşadası adalara yardım konusunda yakınlığı ve altyapısı nedeniyle son derece faal bir şekilde kullanılır. Selçuk tren istasyonu vasıtasıyla Kuşadası'na getirilen yardım malzemelerinin Sisam'a nakledilmesi konusunda nasıl bir yol izlendiği ve neler yapıldığı konusunda da devamlı olarak Kızılay merkezine bilgi ulaştırılır ve yardımların sorunsuz bir şekilde gönderilmesinin yolları aranır;⁵³

“1- Selçuk vagonundan indirme ve kamyonla yükleme beher tonu 180 kuruştur.

2- Kuşadası'nda kamyonlardan indirme, depo ve iskeleye nakil ve iskeleden motor ambarına istif beher tonu 460 kuruştur.

3- 25 Eylül 1943 tarihinde Balıkesir'den 13427, 18581, 7916, 19216, 10822 ve 23142 no.lu 6 vagonunda 78.300 kilo mal Selçuk istasyonuna gelmiş ve Kuşadası'na sevk edilerek motorla Sisam adasına yollanmıştır. 26 Eylül 1943'de Balıkesir'den 21512, 13059, 10736, 19211, 13831 no.lu 5 vagonunda 64.120 kilo Selçuk'a, Selçuk'tan Kuşadası'na ve Kuşadası'ndan Sisam'a yollanmıştır. 27 Eylül 1943'te Balıkesir'den 24754, 11814, 13849, 23308 no.lu 4 vagonunda 45.105 kilo Selçuk'a, Selçuk'tan Kuşadası'na Kuşadası'ndan Sisam'a yollanmıştır. 28 Eylül 1943'te Gazîemir'den 13186, 13101, 23055 no.lu 3 vagonunda 55 ton akaryakıt Selçuk'a geldi ve Kuşadası'na yollandı. Balıkesir'den 24814 no.lu bir vagonla No. 24814, 7- 18255 kilo Selçuk'a, Selçuk'tan Kuşadası'na, Kuşadası'ndan Sisam'a yollanmıştır. 28 Eylül 1943'te Balıkesir'den 7369, 10145, 24638 no.lu 3 vagonunda 31415 kilo Selçuk'a, Selçuk'tan Kuşadası'na ve Kuşadası'ndan Sisam'a yollanmıştır. 29 Eylül 1943'te Gazîemir'den 13457, 2654, 24835 no.lu 3 vagonunda 55 ton akaryakıt Selçuk'a, Selçuk'tan Kuşadası'na yollandı. Balıkesir'den 12257, 19278 no.lu 2 vagonunda 29560 kilo Selçuk'a, Selçuk'tan Kuşadası'na, Kuşadası'ndan Sisam'a yollanmıştır. 30 Eylül 1943'te Gazîemir'den 13079, 24549, 23166, 19136 no.lu 4 vagonunda 60 ton akaryakıt Selçuk'a, Selçuk'tan Kuşadası'na yollanmıştır. 25 Eylül 1943'den 30 Eylül 1943 tarihine kadar Selçuk'a gelen 31 vagonun 436 ton 755 kilo muhtelif malzeme tamamen Kuşadası'na sevk edilmiştir. 266 ton 755 kilo Sisam adasına yollanmış ve Kuşadası'nda 170 ton akaryakıt kalmıştır.

4- Tesellüm muamelesi vagon irsaliyesi üzerine yapılmaktadır. Sisam adası Kızılbaç cemiyetine yazılan resmi muamelelere henüz bir cevap alamadım. Yalnız gelen kaptanlar ada halkının minnet ve şükranlarının bildirilmesini kendilerinden rica ettiklerini söylediler.”

⁵¹ KGMA. K. No. 3004, D. No. 1945-1948/9-4.

⁵² KGMA. K. No. 2603, D. No. 1943/9-4.

⁵³ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

Bu dönemde ağırlıklı olarak İstanbul çıkışlı ve Pire limanı varışlı olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti devletinin istifade ettiği pek çok gemi bulunmaktadır. Bunların içinde efsaneleşen gemi ise Kurtuluş olmuştur. Esasında ilk etapta Yunanistan'a gönderilmesi düşünülen vapur Kurtuluş değil Adana isimli vapurdur; ancak daha sonra bu karardan vazgeçilir⁵⁴ ve Kurtuluş vapurunun Yunanistan'a yardım malzemeleri götürmesine karar verilir. Aynı günlerde 80–120 tonluk Ortaktepe, Alemdar, Muzaffer, Hayat-ı Bahri, Şahin-i Bahri, Yardak ve Hatay motorlarına ilaveten Hüdaverdi ve Köstence gemilerinin de İstanbul'dan Burgaz ve Köstence'ye balık götürmelerine ve açlık çeken insanlara bir nebze de olsa yardımcı olunmaya çalışılır.⁵⁵ Yunanistan'a hayat köprüsü olacak Kurtuluş gemisi 13 Ekim 1941 tarihinden elim bir kazayla battığı 18 Ocak 1942 tarihli 6. seferine kadar Yunanistan'a yardım götürmeye devam eder.

Kurtuluş gemisinin batmasının ardından Yunanistan'a ve Yunan adalarına yardım götürmek üzere 25–30 ton kapasiteli deniz araçları konusunda girişimler başlatılır⁵⁶ ve bu girişimlere ilk cevap Şile limanına kayıtlı Acun motorunun sahibi Şükrü tarafından gelir ve söz konusu kişi ücret istemeden göreve hazır olduklarını belirtir. Aynı şekilde Zonguldak Kara Deniz Nakliyatı Umumiye ambarı sahibi Faik Üster de 140 ton kapasiteli motoruyla çalışabileceğini belirtir. Bu dönemde Türkiye'nin elinde Ulaştırma Bakanlığı tarafından İzmir hattında çalıştırılmakta olan İzmir ve Cumhuriyet, Karadeniz hattında çalışan Ege, Tarı, Tırhan, Karadeniz, Aksu gemileri bulunmakta olup Ankara, Güneysu, Kadeş ve 1.000 Yunan çocuğunun Türkiye'ye getirilmesi için planlanan Erzurum gemileri ise bakımdadır. Etrüsk gemisi ise MSB emrine tahsis edilmiş olup devamlı hastane gemisi olarak görev yapmaktadır. Buna bağlı olarak hükümet tarafından 80–120 tonluk Ortaktepe, Alemdar, Muzaffer, Hayat-ı Bahri, Şahin-i Bahri, Yardak ve Hatay motorlarına ilaveten Hüdaverdi ve Köstence gemilerinin de İstanbul'dan Burgaz ve Köstence'ye sefer yapmalarına müsaade edilir ve açlık tehdidi altındaki Balkan ülkelerine destek verilir. Kurtuluş sonrasında gündeme gelen gemiler ise Şile limanına kayıtlı Acun, Attila, Tavil, Güneysu ve Adana vapurları olur.⁵⁷

Türkiye bu dönemde Yunanistan yanında Yunan adalarına yardım malzemeleri götürmek üzere 25–30 ton kapasiteli tekneler için de girişimler başlatır ve Şile'de Acun, Zonguldak'ta Üster, ayrıca Attila, Tavil ve Adana, Güneysu ve Şadan vapuru kiralanır.⁵⁸ Bu arada Kızılhaç adına Sisam, Sakız ve Midilli'ye buğday ve fasulye götürmek üzere Panaiya Thimani, Ayos Nikola, Ayos Nikolayos, Panaiya Lofari, Aya Paraskevi, Panaiya, Takis isimli Yunan tekneleriyle 9 sefer yapılacağı belirtilir. Ayrıca Kızılay tarafından Yılmaz vapurunun kiralanmak suretiyle

⁵⁴ KGMA. K. No. 2603, D. No. 1941- 1943/9–4–4

⁵⁵ BCA.030.10.169.173.40

⁵⁶ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4

⁵⁷ BCA.030.10.169.173.37

⁵⁸ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4

Yunanistan'a bir defaya mahsus olmak üzere erzak götürmesine müsaade edildiği bildirilir.⁵⁹ Türk limanlarından tamamı Türkiye'den sağlanan yardımları Yunan adalarına götüren gemi ve büyük tekneler arasında Yunan bandıralı Dionisyos, Panaiya Thimani, Ayos Nikola, Ayos Nikolayos, Panaiya Lofari, Aya Paraskevi, Panaiya, Takis, Giorgiyos, Takiyarhi, Nikos, Ayos Minos, Vasiliki, Taksiyarki, Ayosminos, Vasiliki, Yerkios, Ayya Paraşkevi, Elefteriya, Thaliya, Hili, Aghios ve Sfakstriya, Evangelistra, Ayios Nikolaos, Atavros, Diofikli, Chirsula, Nicholas, Aytios Konstantinos, Aghia İrini, Taksiyarhis, Taksiyarhis-II, Valantini, Vasiliki, Ayios Pareşkevi ve Panorami, Ayıyae, Marika, Giorgios, Ayosminos, Ayaparaşkevi, Afrodit, Ayas Manis, Paleto, Poseidon, Efistiratyos, Aya Yorgi, Aya Pareskevi, Kısanti, Spiridon, Leros ve Ayiyos, Aleksandro, Ayios Pareşkevi, Maikela ve Egron⁶⁰, Parcakalyopi, Efestriyas, Vangelistra, Efistratıyos da bulunmaktadır. Ayrıca Türk limanlarına bağlı Yılmaz vapuru, Selamet-i Bahri, Babaçay motoru, Karakuş, Ertuğrul, Tarakçın, 140 tonluk Uçarsu, Erdoğan, Ümit, Adnan, Ankara, ayrıca Kızılhaç namına Yunan adalarına yardım malzemesi götürmekte olan ve üzerlerine Kızılhaç amblemi yerleştirilen Kinalan, Hüdaverdi, Tezcan, Merih, Baykal ve Sarıçam isimli 6 Türk motoru⁶¹, Ender, Arslan, Kemal isimli gemiler ve tekneler de Yunanistan'a yardım götürmüşlerdir. Yunanistan'a yardım götüren gemiler arasında ayrıca İsveç bandıralı Formosa, Carmelia, Bardaland.⁶² Eros Strubge, Sicilya⁶³ Prantar, Halaren ve Fernis de bulunmaktadır. 21 Ekim 1944 tarihinde Yunan adalarına yapılan yardımlar ise Yunan tekneleriyle sevk edilmiştir.⁶⁴

23–24 Ekim 1944 tarihinde Selamet-i Bahri, Panayiya, Nikos, Elefteriya, Thaliya, Hili, Aghios ve Sfakstriya tekneleri de adalara 38.000 kilo akaryakıt, 172.000 kilo un ve kuru erzak götürür.⁶⁵ 26 Ekim 1944 günü Ayios Dimitrios isimli Yunan teknesiyle 14.589 kilo, 27 Ekim 1944 günü Evangelistra isimli tekne ile 33.708 kilo, aynı gün Ayios Nikolaos ile 12.469 kilo, 26 Ekim 1944 günü Anastasis ile 13.134 kilo, 27 Ekim 1944 günü Atavros isimli tekne 58.344 kilo, Diofikli isimli Yunan teknesi ile 6.400 kilo ve 28 Ekim 1944 günü de Ayios Nikolaos isimli tekne ile İzmir'den adalara erzak ve un gönderilir. 24–26 Ekim 1944 sürecinde Chirsula, Ayios, 24–27 Ekim 1944 döneminde Nicholas, Aytios Konstantinos, Aghia İrini, Taksiyarhis, Taksiyarhis-II, Valantini, Vasiliki, Ayios Pareşkevi ve Panorami isimli Yunan tekneleriyle ayrıca İzmir'den adalara 11 seferde 72 ton yardım malzemesi, 33 ton erzak, 17 ton makine yağı, 7 ton mazot ve yağ olmak üzere toplam 148 ton yardım gönderilir. İzmir'den Yunan adalarına 26 Mart–13 Temmuz 1944 döneminde

⁵⁹ KGMA. K. No. 2603, D. No. 1943/9–4

⁶⁰ KGMA. K. No. 2678, D. No.1944/9–4)

⁶¹ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943–9-4c

⁶² KGMA. K. No. 2603, D. No. 1943/9-4c

⁶³ Reading Eagle 14 Kasım 1942

⁶⁴ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1944–9–24332

⁶⁵ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1944–9–24473.

Panayia, Parcakalyopi, Elefteriya, Efestriyas, Tiraki, Karakuş, Afrodit, Vasiliki, Poseidon, Evangelistra, Efistratiyos, Elefteriya, Kalyopi, Giorgiyos, Laros, Ayayorgi, Ertuğrul motoruyla 11.239 parça yardım malzemesi ve 406 ton akaryakıt gönderilir.⁶⁶ Uçarsu ve Tarakçın tekneleriyle Sisam'a yapılan 7506 kilo üzüm ve 14425 kilo incirden oluşan yardımla ilgili olarak adanın İtalyan işgalinde bulunması nedeniyle teslim edilemeyen kısmı geri getirilerek depolara konulur. Öte yandan Kızılhaç namına Yunan adalarına yardım malzemesi götüren Kızılhaç amblemlili Kinalan, Hüdaverdi, Tezcan, Merih, Baykal ve Sarıçam isimli 6 Türk motoru başta İstanköy, Leryos, Kalimnos ve Rodos olmak üzere adalara ve Kıbrıs'a seferlerine devam etmektedir.

Aynı günlerde Kuşadası Kızılay temsilciliği tarafından Sisam'a Ayosminos isimli Yunan teknesiyle 1452 sandık, 187 çuval, 1230 torba, 60 bidon, 13 varil ve 380 teneke mazot olmak üzere toplam 3477 parça yardım malzemesi gönderilir. 7 Ekim 1943 tarihinden itibaren düzenli olarak tekrar başlatılan Yunan adalarına yardım faaliyetleri çerçevesinde 5 Ekim 1943 günü Selçuk'ta bırakılan 6 vagon Kuşadası'na getirilir. Ayrıca Giorgiyos isimli Yunan teknesi seferlerine tekrar başlarken 5 Ekim 1943 günü Afyon'dan 24302, 1062, 512900, 24314, 21551 ve 21320 numaralı vagonlarla 85950 kilo gıda maddesi Kuşadası'na sevk edilir. 6 ve 7 Ekim 1943 günü de Afyon'dan 6 vagonla 54.310 kilo gıda maddesi Kuşadası'na sevk edilir ve Takiyarhi isimli Yunan teknesiyle 1615 parça yardım malzemesi gönderilir.⁶⁷ 8 Ekim 1943 günü ise Nikos motoru 4019, Ayos Minos teknesi ise 3722 parça yardım malzemesiyle Sisam'a gider. Vasiliki motoru da bir gün sonra 135 ton akaryakıtla Sisam adasına gider.

Bunun ardından Yunan teknesi Taksıyarki 50 teneke, Ayosminos 380 teneke mazotu Vati limanına gönderilir. Taksıyarki 14 Ekim 1943 günü de aynı yere 48.050 kilo arpa götürür. 14 Ekim 1943 günü İzmir'den 48.050 kilo arpa, 65.760 kilo buğday, ayrıca Afyondan da 66.355 kilo gıda maddesi Kuşadası'na getirilir.⁶⁸ Hemen bir gün sonra, 15 Ekim 1943 günü ise adalara gönderilmek üzere Ziraat Bankası'ndan 35 ton buğday, 25 ton arpa satın alınır. Aynı gün Afyon'dan 92.210 kilo gıda maddesi de Kuşadası'na getirilmiştir. 16 Ekim 1943 günü ise bu sefer Balıkesir'den 36.470 kilo gıda malzemesi Kuşadası'na getirilmiştir. 17 Ekim 1943 günü Nikos motoru 100.760 kilo buğday ve 250.00 kilo arpayı Vati limanına nakleder. Aynı gün Afyon'dan 129.390 kilo gıda maddesi Kuşadası'na nakledilmiştir. Hemen bir gün sonra Vasiliki isimli Yunan motoru da 2163 parça gıda malzemesiyle 15.000 kilo buğday, Yerkios teknesiyle 1385 parça gıda malzemesi, Ayya Paraşkevi teknesiyle de 1137 parça gıda

---

⁶⁶ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c

⁶⁷ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

⁶⁸ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

malzemesi ve 11.190 kilo buğday Vati limanına nakledilir. Bu arada Kızılay Kuşadası şubesi tarafından Ziraat Bankası'ndan 5.000 kilo buğday satın alınır.⁶⁹

23–24 Ekim 1944 döneminde ise Selamet-i Bahri, Panayıya, Nikos, Elefteriya, Thaliya, Hili, Aghios ve Sfakstriya teknelerinin de bulunduğu motorlar adalara 38.000 kilo akaryakıt, 172.000 kilo un ve kuru erzak sevk edilir.⁷⁰ 26 Ekim 1944 günü Ayios Dimitrios isimli Yunan teknesiyle 14.589 kilo, 27 Ekim 1944 günü Evangelistra isimli tekne ile 33.708 kilo, aynı gün Ayios Nikolaos ile 12.469 kilo, 26 Ekim 1944 günü Anastasis ile 13.134 kilo, 27 Ekim 1944 günü Atavros isimli tekne 58.344 kilo, Diofikli isimli Yunan teknesi ile 6.400 kilo ve 28 Ekim 1944 günü de Ayios Nikolaos isimli tekne ile İzmir'den adalara erzak ve un gönderilir.⁷¹ 24–26 Ekim 1944 sürecinde Chirsula, Ayios, 24–27 Ekim 1944 döneminde Nicholas, Aytios Konstantinos, Aghia İrini, Taksıyarhis, Taksıyarhis-II, Valantini, Vasiliki, Ayios Pareskevi ve Panoramı isimli Yunan tekneleriyle ayrıca İzmir'den adalara toplam 11 seferde erzak, un, çeşitli malzeme olmak üzere 72.000 kilo akaryakıt, 33.600 kilo erzak, 17.000 kilo makine yağı, 7.000 kilo mazot ve yağ olmak üzere toplam 148.000 kilo yardım gönderilir.⁷²

Öte yandan kış şartları nedeniyle yardım faaliyetlerine üç gün mecburi bir ara verilmesine rağmen yardım seferleri yeniden başlatılır ve Aiyae 1556, Marika ise 2200 parça yardımıyla Leros'a, 10 Kasım 1943 günü Giorgios 1597, Ayosminos da 3554 parça yardımıyla Vati adasına⁷³ giderken 16 Kasım 1943 günü Giorgios 1296 parçada toplam 46704 kilo, Ayaparaskevi motoru da 2058 parça 40022 kilo, Ayos teknesi de 5076 parçada toplam 197684 kilo gıda maddesi ile yine Vati adasına gider ve bir gün sonra da Vasiliki motoru 1943 parçada 72291 kilo, Nikos motoru 3424 parçada 113450 kilo, Afrodit motoru 900 parçada 22540 kilo, Taksıyarhis motoru da 1732 parçada 48522 kilo olmak üzere Sisam adasına sevk edilirler. 18 Kasım 1943 günü de Afrodit isimli Yunan teknesiyle 348 parça olarak 22472 kilo, Ayas Manis teknesiyle 424 parçada 28720 kilo, Panayia teknesiyle 451 parçada 58449 kilo ve Paleto isimli tekneyle de 12 parça olarak 3540 kilo “muhtelif harp malzemesi” Sisam adasına gönderilir.

Adalara sevk edilen üzüm, incirle ilgili bir sorun olmamakla beraber tuzlu balıkların bozulma ihtimalinin bulunduğu belirtilir ve adalara sevk edilmek üzere gelen yardım malzemelerinin Selçuk istasyonunda depolandığı belirtilir; ancak 21

⁶⁹ KGMA. Kızılay Kuşadası Merkezi tarafından Kızılay Genel Başkanlığına gönderilen 22 Ekim 1944 tarihli ve 24332 sayılı resmi yazı.

⁷⁰ KA: Kızılay Cemiyeti İzmir Merkezi tarafından Kızılay Genel Merkezi Başkanlığına gönderilen 26 Ekim 1944 tarihli ve 24473 sayılı resmi yazı.

⁷¹ KGMA. Kızılay İzmir Cemiyeti tarafından gönderilen 30 Ekim 1944 tarihli ve 24.786 sayılı yazı.

⁷² KA: Kızılay Cemiyeti İzmir Merkezi tarafından Kızılay Genel Merkezi Başkanlığına gönderilen 27 Ekim 1944 tarihli ve 24569 sayılı resmi yazı.

⁷³ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

Kasım 1943 tarihinden itibaren adalara gıda yardımı nakli tamamıyla durmuş vaziyettedir. Ayrıca üzüm, incir ve tuzlu balığın mümkün mertebe muhafazasını sağlayabilmek amacıyla kapalı depolara konulması gerekmektedir. Söz konusu gıda malzemesinin ambalajları itibarıyla karayoluyla gönderilmelerini pek de mümkün kılmamaktadır ve zayıf artacaktır. Bu maksatla bir miktar fire de göz önüne alınarak deniz yoluyla İzmir'e gönderilmesi yerine Kuşadası'nda muhafaza edilmesidir; ancak bu noktada Kuşadası'nda görevli bulunan İngiliz yetkililerin sorumsuz ve lakayt davranışları ön plana çıkar. Bu arada Kuşadası'ndan adalara yardım gönderilmesi konusunda Kızılay Genel Müdürlüğüne "Yurdunu Seven Vatandaş" imzasıyla imzasız bir mektup gönderilir ve Kuşadası'nda yanlış işler yapılmakta olduğu iddia edilir.⁷⁴ 27 Aralık 1943 itibarıyla Kuşadası'ndan İzmir'e 1.037 fiç içerisinde 49.950 kilo safi tuzlu balık, 59.886 kilo gayri safi tuzlu balık, 213 çuval ve 84 torba içerisinde gayri safi 23.313 kilo buğday, 23.000 kilo safi buğday Toprak Mahsulleri Ofisi'ne teslim edilmek üzere Kızılay vasıtasıyla gönderilir. Aynı dönemde Kuşadası Zeytinlik'te 350 ton benzin, Selçuk'ta 700 ton muhtelif erzak ve akaryakıt bulunmaktadır ve İngilizlere bu malzemenin en kısa zamanda alınması ve bölgenin temizlenmesi yönünde uyarı yapılmasına rağmen kendilerinden "İşlerimiz hafiflese." şeklinde son derece gayri ciddi ve umursamaz bir cevap alınır.

Kuşadası'ndan Yunan adalarına yönelik yardım faaliyetleri kapsamında İzmir Kızılay merkezinden gönderilen Babaçay motoruna 10.000 sandıkta 150 ton kuru üzüm ve 45 torba içerisinde 985 kilo kuru üzüm yüklenir.⁷⁵ Poseidon, Ayios Nikolaos, Leros ve Ayios Aleksandro, Ayios Pareşkevi, Maikela ve Egron Efistiratyos, Aya Yorgi, Aya Nicholas, Aya Pareskevi, Kısanti, Spiridon tekneleriyle 18 Temmuz 1944- 19 Ekim 1944 döneminde Yunan adalarına 1.952 ton erzak, un ve buğday gönderilir.⁷⁶ Kuşadası'ndan Yunan adalarına 26 Mart-13 Temmuz 1944 döneminde Panayia, Parcakalyopi, Elefteriya, Efestriyas, Tiraki, Karakuş, Afrodit,⁷⁷ Vasiliki, Poseidon, Evangelistra, Efistiratyos, Elefteriya, Kalyopi, Giorgiyos, Laros, Ayayorgi, Ertuğrul motoruyla 11.239 parça yardım malzemesi ve 406 ton akaryakıt gönderilir.⁷⁸ Uçarsu ve Tarakçın tekneleriyle Sisam'a yapılan 7506 kilo üzüm ve 14425 kilo incirden oluşan yardımla ilgili olarak adanın İtalyan işgalinde bulunması nedeniyle teslim edilemeyen kısmı geri getirilerek depolara konulur. Öte yandan Kızıllaç namına Yunan adalarına yardım malzemesi götürmekte olan ve üzerlerine Kızıllaç amblemi yerleştirilen Kinalan, Hüdaverdi, Tezcan, Merih, Baykal ve Sarıçam isimli 6 Türk motoru başta İstanköy, Leryos, Kalimnos ve Rodos olmak üzere adalara ve ayrıca Kıbrıs'a seferlerine devam etmektedir.

⁷⁴ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

⁷⁵ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

⁷⁶ KGMA. Kızılay Kuşadası Merkezinin gönderdiği 21 Ekim 1944 tarihli ve 24155 sayılı resmi yazı.

⁷⁷ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

⁷⁸ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

Adalardan Kaçarak Türkiye'ye Sığınanlar

Özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinde İzmir, Çeşme, Marmaris, Karaburun, Mordoğan, Balıkkıova, Bodrum, Turgutreis, Güllük, Fethiye, Datça, Antalya kıyılarına da farklı ülkelerden insanlar sığınmaya çalışırlar. Kızılay tarafından bir yandan işgal altındaki Yunanistan'a, bir yandan da adalara yardım malzemesi gönderilirken son derece hassas davranılmaktadır ve ülkenin adını lekeleyecek davranışların önüne geçebilmek amacıyla yardım malzemesi götürecek motorların personeli üzerinde de hassasiyetle durulmakta ve "Yunan adalarına erzak götürecek kayıkların kaptanları emin kimseler midir? Beraberlerinde adam götürmek lazım mıdır, tetkik edilmelidir."⁷⁹ denilerek kılı kırk yaran bir çalışma yapılır,⁸⁰

"...Ben delikanlı oldum, Alman Harbi başladı. Fakirlik diz boyu. Bir sabah komşumuz Hasan bizim kapıyı dövdü. 'Kalk Gani aşağıda sesler var.' dedi. Şimdiki iskelenin olduğu yere gittik. Karaya sandal sürülmüş. İçi insan kakalı. Yunan siviller, Midillililer. Alman'dan kaçıp gelmişler. Koca bir sepet zeytin yanlarında. Başka ne yemek ne içmek. İnsancıklar bir üzümüne baktı, bir bizce. Yemiyorlar. Ancak biz anlamadık baştan. İçimizden biri, 'Zehirli diye korkuyorlar galiba.' dedi. Üzümü getiren adam tabaktan bir avuç alıp yer. Gözleri iri iri açılan yorgun kaçaklar biraz durduktan sonra üzümüne yumulurlar. Jandarma gelecek diye korkuyorlar. Karaya çıkınca sandalı biraz hırpalamışlar. Çok zarar vermemişler ama ufak tefek kırmışlar, bizi geri göndermesinler diye. Biz, 'Karaburun, Karaburun.' diyoruz, onlar 'İzmir, İzmir.' diyorlar, dertleri İzmir'e gitmek. Anladık ki dönmek istemiyorlar. O akşam bizim kır bahçesinin yanında yattılar..."

Bu arada Türkiye'ye son derece yakın konumda bulunan adalardan Yunanlar akın akın İzmir ve civarına gelmeye çalışmaktadırlar. Yunan adalarından canlarını kurtarmak için Çeşme'ye gelen ve daha sonra tekrar adalara dönmek isteyen mülteciler "umumi karar mucibince" geldikleri adalara tekrar iade edilmek üzere hazırlıklara başlarlar. 4 Nisan 1942 tarihinde Çeşme'den hareket eden Kaptan Ahmet Gürbüz Akyürek idaresindeki Ender isimli motorda da adalara gitmek isteyen 235 Yunan vardır; ancak Seferihisar'ın Çelik bölgesine gelindiğinde motor kayalara çarparak su almaya başlar ve hemen ardından batır ve olayda kaptan dâhil 209 kişi hayatını kaybeder.⁸¹ Özellikle Bodrum yarımadasının hemen karşısında bulunan adalardan kaçarak Türkiye'ye sığınmaya çalışan Yunanlara öncelikle bu bölgede yaşayan köylüler yardım elini uzatırlar.⁸² Adalardan kaçarak Türkiye'ye sığınmaya çalışanlar arasında sivil halk olduğu kadar valiler gibi önemli şahsiyetler de

⁷⁹ KGMA. K. No. 2789, D. No. 1943-9-4c.

⁸⁰ Ambarseki köyünden Gani Kanaryalı'dan aktaran Ahmet Büke, "Nazım'ın Bir Günlük Jandarması", Yeni Aktüel, Sayı 42, İstanbul, s.83-86.

⁸¹ BCA..030.10.171.183.22.

⁸² 1923 Bodrum doğumlu Süleyman Tekdemir ile 25 Eylül 2004'te Turgutreis'te yapılan görüşme.

mevcuttur.⁸³ 1942 yılı içerisinde de başta Sisam, Sakız, Midilli ve Nikerya adaları olmak üzere 'işe vaziyetleri çok feci olan' Yunan adalarına sadece İzmir'den ilk etapta 600 çuval un ve 660 ton civarında da muhtelif yardım malzemesi gönderilir.⁸⁴

Yardımlar Sakız'a 3 Yunan gemisiyle, Sisam ve Nikerya'ya 200 tonluk bir yelkenliyle, Midilli'ye ise başka bir gemiyle gönderilecektir. Bu arada İngiltere Ticaret Ataşeliği tarafından Beynelmül Kızılhaç Komitesi delegesi Mösyö Courvoisier vasıtasıyla Sakız adasına gönderilmek istenilen 500 çuval un ile evvelce lisansı verilmiş olan 660 tonluk Türk yardım malzemesinden 250 tonluk kısmının sevk edilmesi için de çalışmalar başlatılır.⁸⁵ Gönderilen bu malzemeler arasında Amerikan Kızılhaç Teşkilatı Suriye ve Lübnan Komitesi tarafından Trablus'tan trenle İslahiye üzerinden İzmir'e getirilen ve Kızılay vasıtasıyla Yunan adalarından Çeşme ve havalisi sahillere iltica eden⁸⁶ Yunan muhacir ve mültecilere yardım olarak verilmesi kararlaştırılan üç vagon içindeki 32.000 kilo beyaz un, 10.000 kilo kuru fasulye, 1.500 kilo süt tozu, 1.500 kilo toz halinde çorbalık, 183 kilo çekirdek kahve, 91 kilo balıkyağı ve 22 kilo muhtelif ilaç da bulunmaktadır. Bu arada Yunanların bulabildikleri deniz araçlarıyla Türkiye sahillerine kaçışları da devam etmektedir. Sakız ve Midilli adalarından gelen Yunan motorları başta bu iki ada olmak üzere almanlar tarafından tahliye edilen diğer adalardaki yiyecek sıkıntısını gidermek üzere İzmir'de gıda malzemesi toplamaya başlarlar.⁸⁷

İzmir limanına gelen Sakızlı tekneler geriye dönüşte erzak yüklü olarak gelirler. Ayrıca Sakız Belediye Başkanı da yaptığı açıklamada 'Alicenap Türk hükümetinden yardım rica edeceğiz.' der. Sakız'da yaşayan Yunanlar da 'Hakiki dost var ol.' diye tezahüratta bulunurlar.⁸⁸ 1943 yılına girildiğinde İzmir gümrüğünde bulunan ve Yunan adalarına gönderilmesi planlanan 1.000 ton un 16.000 çuval olarak belirlenen adalara gönderilmiş durumdadır.⁸⁹ Daha önce İskenderun'a sığınarak iltica isteğinde bulunan Fransız gemilerini İskenderun'dan Erdek limanına getiren kafilde de seyir esnasında aynı drama şahit olurlar;⁹⁰

"...Akşamüstü Kuşadası limanına vardığımızda bizim gibi açıkta demirlemiş büyükçe bir yelkenli sandal dikkatimiz çektii. Çünkü sandal insan doluydu. Akşam yemeğinden sonra erat tayınlarının kalanları ve yemek artukları gemiden denize dökülünce bu sandaldakilerin bir kısmının denize atladığını ve martularla birlikte bu yemek ve ekemek artuklarını kapıştıklarını gördük. Bu

⁸³ BA, 030.10.99.641.8.

⁸⁴ Cumhuriyet, 5 Haziran 1942.

⁸⁵ KGMA. K. No. 2598, D. No. 1942-1943/9-4c.

⁸⁶ KGMA. K. No. 2598, D. No. 1942-1943/9-4c.

⁸⁷ Cumhuriyet, 3 Ekim 1944.

⁸⁸ Cumhuriyet, 10 Ekim 1944.

⁸⁹ KGMA. K. No. 2598, D. No. 1942-1943/9-4c.

⁹⁰ Şemsettin Bargut, "İkinci Dünya Savaşı Hatıraları", *Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1999, s.181-182

durum dikkatimizi çekti. Gemiye gelen Kuşadası inzibat subayına sorduk. Bu sandal ile bir gün evvel Sisam adasından kaçan yerli Yunan halkı Türkiye'ye iltica etmişler. Fakat kaçarken Alman uçaklarına yakalanmışlar. Uçaklar makineli tüfeklerle sandalı taramış, bazıları yaralanmış ve ölmüş. Diğerleri de uzun süre sağlıklısız beslenme dolayısıyla çok kötü durumda imişler. Yapılacak işlem için kaymakamlık ilgililere ve Ankara'ya sormuş. Cevap bekleniyormuş. Bu süre içinde de karaya çıkmalarına izin verilemiyormuş. Hemen bir bot ile sandaldakilere olanaklarımız içinde yiyecek, su ve sıbbiye astsubayımızı gönderdik. Biz'e 'Zito' diye bağırıyorlar..."

Adalardan kaçarak canını kurtaran ve İzmir'de Kızılay yardımlarıyla hayatta kalan mültecilerin anlattıklarına göre adalarda insanlar açlıktan artık sadece otlarla beslenebilmektedirler; ancak çok şiddetli kış döneminin ardından kavurucu yaz sıcaklarının başladığı günlerde bu otlar da derhal kavrulup kurduğundan yiyecek ot da kalmamıştır. Yaklaşık 10.000 civarında adalı mülteci ise Türk devriyelerini de atlatmak suretiyle Türk sahillerine çıkmayı başarmış durumdadır ve bunların neredeyse yarısından fazlası bir deri bir kemik kalmış ve solgun benizleriyle İzmir ve ilçelerinde Kızılay tarafından kurulan aşevleri ve çadır kentlerde yaşamaktadırlar. Aynı günlerde BBC ise yaptığı yayında gıda açısından Türkiye'nin de sıkıntı çekmesine rağmen Yunan adalarına kuru gıda ve yiyecek yardımı göndermeye başladığını belirtir. Kızıllaç raporlarına göre ise bu Yunan adalarına yeterli ve zamanında gıda yardımı yapılmadığı takdirde çok büyük bir mülteci dalgası Türkiye sahillerine varacaktır ve durum kontrolden çıkacaktır. Aynı raporlara göre önünde gördüğü tek şey açlıktan ölen insanlar olan adalı Yunan vatandaşları için Türkiye'ye sığınmaktan başka da çare yoktur. Bu arada canını kurtarabilen bir mülteci ise bazı Yunanların Alman işgal güçleriyle işbirliği yaptıklarını ve az paraya aldıkları şeyleri çok yüksek fiyatlarla sattıklarını veya adaları terk etmek zorunda kalan insanların gayri mülklerini neredeyse yok denecek kadar düşük paralara ellerinden alıp zengin olduklarını anlatır.⁹¹ Ancak ne yazık ki bazı mülteciler diğerleri kadar şanslı olamaz ve ya dönüş yolunda veya Türkiye'ye ulaşmadan hayatlarını kaybederler.⁹² Özellikle Çeşme bölgesine Yunan mülteci akını beklenilenden çok daha büyük oranda mülteci gelir;⁹³

"Bu ayın haftasından itibaren İzmir'in Çeşme ve Çeşme'nin Ilıca kasabalarına Yunan mültecileri akını vuku bulmuştur. 20 gün zarfında 4.800 küsur mülteci gelmiştir. Bu mültecilerin bu şekilde gelmesi devlet mukarreratıyla olmayıp kendiliklerinden sahillerimize iltica etmişler. Çeşme kazası bunları olduğu gibi hatta vilayet merkezini de layıkıyla haberdar etmeden kabul etmiştir... Bugün Çeşme ve Ilıcalar'da görülmedik bir manzara vardır. Çeşmenin otelleri, hanları,

⁹¹ The Montreal Gazette, 29 Mayıs 1942.

⁹² BCA.030.10.171.185.22

⁹³ BCA. CHP İstanbul milletvekili G. Bahtiyar Göker'in 28 Nisan 1942 tarihli ve 189 sayılı raporu.

hususî evlerden birçok kısmı, Ilca'nın bütün otelleri, hususî evlerden bir kısmı da tutulmuş, hatta boş dükkânlar, depolar da dolmuştur. Bunların da kıfayet etmemesi üzerine bu mülteciler sokaklara yayılmışlardır. Nezâfetten arî ve pek sefil bir halde olan bu mültecilerden keble ve sair hasarat ortahağa yayılmıştır. İlk zamanlarda bu suretle gelenler açlıktan da muzdarip olduklarından her ne pahasına olursa olsun yiyecek tedariki için para vermişler ve esvaplarını ve sair şeylerini satmışlardır. Abaliden birçoku bu suretle erzâkı ellerinden çıkarmışlardır. Şimdi onlar da sıkıntılıdır. Bir bütün ekmeğe bir ceket gibi alışverişler olmuş, abaliden bazıları evlerinde mültecilerden aldıkları mallarla sergiler yaparak alışveriş etmişlerdir.”

Bundan evvel adalar Almanlar tarafından işgal olundukları esnada bir akın olmuştu fakat bu mahiyeti bulmamıştı. Bundan bir hafta evvelisine kadar bu hal İzmir'de şayi olmamıştı. Çeşme ile İzmir arasında müinakale gayet güçleştirdiğinden gelen giden de çok olmuyordu... Vilayet için bu kadar mühim olmadığı fikrinde bulundu. Vilayetin layıkıyla malumat almamış olduğu bilabare anlaşıldı. Bilabare İzmir mebusu Çeşmeli Mehmet Aldemir de gelerek bu hali fecayii anlattığı gibi teşkilat arkadaşlarından bir diğeri de geldi mütemmim malumatı bana verdi. Vali, Emniyet Müdürrü ile Çeşme'ye gitti. Bir gün sonra da Jandarma Kumandanı ile Sıhhiye Müdürrünü gönderdi. Onların idarî aldıkları tedbir pek malum değil ise de valinin Çeşme polis komiseri ile hükümet doktoruna işten el çekirtmesi bu bapta dönen bazı rivayetleri teyit mahiyetindedir. Asıl sâri hastalıklar için şiddetli tedbir alınmış olduğu işitilmemiştir. Halk bu hastalık meselesinden korkmaktadır. Çünkü bu mülteciler etrafa yayılmışlardır.

Mesele cidden dikkati çekmeğe şayandır. Bu mültecilerin birdenbire akınları bir teşkilatın planı ve eseri olduğunda şüpheli yoktur. İşitildiğine göre bu teşkilat evvela İzmir'de başlamıştır. Buradan Yunan Konsolosu memurları ve ajanlar yüksek fiyatlarla motorlar kiralayarak Sakız'a ve civar adalara sevk edilerek oradan topladıkları Yunanlıları Çeşme'nin Sakız adasına pek yakın olan Çiftlik köyü ve Iğdır sahillerine çıkarmışlar ve birkaç tanesini de Çeşme limanına sevk etmişlerdir. Çiftlik köyü ve Iğdır'a gelen mülteciler kimse tarafından izaç olunmaksızın karadan iki üç saat yürüyerek kafile ile Çeşme'ye gelmişlerdir. Bunları ve asıl Çeşme kasabasına gelen motorları ise mahalli hükümeti kabul etmiştir. Alınan haberlere nazaran adalarda bulunan Almanlar da bunların tekrar gelmemek şartıyla gitmelerine bir şey dememişlerdir. Hatta belki de memnun olmuşlardır. Çünkü abalîyi beslemek gibi güç gâileden kurtulmuş olacaklardır. İşin garabeti şuradadır; Adaların hâli göz önünde tutularak sahillerimizin ne kadar şiddetli muhafaza altında bulunması lüzumunda şüpheli yoktur. Harp başlayalı beri ara sıra tek tük veya beşer onar kişilik Yunan mülteci grupları pek güçlükle sahillerimize yaklaşmaya çalışıyorlar fakat derhal haber alınıyor, tedbir ittibaz ediliyor veya çıkarılmıyordu. Kuşadası, Karaburun, Dikili sahilleri birkaç defa bu gibi vakalara maruz kalmıştı fakat sabil muhafızları daima teyakkuz hâlinde

idiler. Bu defa 5000 kişilik oldukça azim bir kitle geliyor, sabilin bir tarafına çıkıyor ve oradan serbestçe yol yürüyerek Çeşme'ye kadar geliyor ve muhafızların haberi olmuyor.

Sabil Muhafaza Teşkilatı'nın mevcut olması lazım gelmez mi? Herhalde ora abalisinin kanaati bu vakada Çeşme Sabil Muhafaza Teşkilatı'nın vazifesini ifa etmediği tarzındadır. Kazı idaresi zabıta ve hükümet doktoru hakkında da para meselesi rol oynadığı mütevatirdir. Çeşmelilerin de birçoğunun bu işe evvelce hazırlanmış oldukları ve bunların gelmelerini kolaylaştırdıkları gibi bir rivayet vardır. Adalara giden motorlar hep Türk ve bilhassa Çeşme limanının vasıtalarıdır. Bunlar evvelce İngiliz ve Yunan ajanları tarafından büyük kira ile tutulmuştur. Kezalik Çeşme ve Ilca otelleri, hanları, mağaza ve depoları büyük bedellerle yine bunlar vasıtasıyla icar edilmiştir. Senede ancak 100 lira kira getiren mağaza 600 lira mukabilinde isticar olunmuştur. Son defa İzmir İngiliz ve Yunan konsolos memurları Çeşme'deki mültecilere gıda maddeleri getirip dağıtmaya başlamışlardır. Bu gıda maddelerinin içinde un da vardır. Ayrıca bunlara yemiye de verilmektedir. Mültecilerin arasında Sakızlıdan başka diğer adalılar da hatta Selanik'ten, Pire'den de adam geldiği işitilmiştir. Yine bunlar arasında zabıt olmak üzere ve fakat pasaportlu 5-6 kişi İzmir'e gelmişlerdir ve şimdi burada bulunmaktadır... Pasaportlar Midilli Türk Konsolosu tarafından vize edilmiştir. Bu son günler zarfında Sakız ve diğer taraflardan kaç kişinin geldiği malum olmadığı cihetle Çiftlik köyü ve Iğdır tarafından karaya çıkan kafileler arasından birkaçının içerilere kaçmış olması da melbudur.

Çünkü böyle bir vaka birkaç defa olmuştur. Çeşme'den gelen bir zat 30 kişilik bir Yunan mülteci kafülesine Çeşme'nin Uzunkeyü köyü civarında rast geldiğini ve bunların karadan yanlarında bir muhafız veya jandarma olmadığı halde Çeşme'ye gittiklerini anlattı. Bu zatın dediği mahal sahile üç buçuk saattir. Şu hâlde motorcuların bunları sabilin boş bir yerine çıkartma oldukları anlaşılıyor. İstanbul'dan Kemal vapuru gönderilmiş ve vapur mültecilerden büyük bir kısmını alarak Sakız'a gitmişse de Alman işgal kuvvetleri bunları çıkartmamışlardır. Sakız'daki Alman kumandanı diploması yoluyla mesele halledilip kendisine emir gelmeyince ve gelenlerin Türk hükümetince tasdik edilmiş isim ve hüviyetlerini havi liste verilmeyince bunları alamayacağını bildirmiştir...

Meselenin garabet noktalarından birisi sabillerimize böyle ehemmiyetli bir yabancı kütlelerinin kendi kendine serbestçe denilecek bir tarzda gelmesi, diğer taraftan da kazadaki mesul memurların bu hadiseyi günü gününe vilayete ve sair makamlara bildirmemiş olmalarıdır... Bu mülteci kafileleri hakkında hükümetçe itibaz olunacak kararın vücuduna kadar ya Çeşme ve Ilca'nın bir mülteci kampı şekline konarak ibtilati menetmek veyahut bunlar için bir temerküz kampı yapmak icap etmektedir. Herhalde şimdiki şeklin idamesi birçok mahzurları tevliid eylemektedir.”

Bahtiyar Göker'in bu raporundan Çeşme'de Yunan mültecilerin bölgeye akın etmeleri sonrasında ufak çaplı da olsa bir ekonomik canlanmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Yükte hafif pahada ağır ne getirebilirlerse Çeşme sahillerine çıkan mülteciler öncelikle karınlarını doyurmak ve sonra da kalacak bir yer bulabilmek için çaba harcarlar. Böylece bölgede han, otel, oda, ev, dükkân gibi ne kadar kapalı mekân varsa hepsinin kira bedelleri birdenbire ve suni olarak artış gösterir. Ayrıca gelen mültecilerin bazılarının para yerine giyecek eşyalarını ve özel eşyalarını ekmek, yemek, un ve saire almak için vermeleri ve bu şekilde değiş tokuş yapmaya başlamaları da ortalıkta birdenbire Yunan mallarının dolaşmasına neden olur.

İzmirli de “Kardeş Türk milletinin böyle bir kara günde göstereceği alakayı”⁹⁴ bekleyen özellikle Yunan adalarında yaşanmakta olan açlık sıkıntısını bir parça da olsa giderebilmek amacıyla yoğun bir mesai içerisinde; ancak özellikle Çeşme limanındaki balıkçıların mülteci taşıma işini para kazanmak için yapmaları güvenlikten sağlığa sıkıntı yaratmaktadır. Mültecilerin Çeşme'ye gelmeye başlamaları üzerine İzmir İngiliz Konsolosluğu da TMO aracılığıyla getirtilen 300 çuval una ilaveten ayrıca 10 ton daha un alarak İzmir Valiliğine gönderir.⁹⁵ Güvenlik problemlerine paralel olarak özellikle yaz döneminin o sıcak günlerinde karşılaşılan en büyük tehlikelerden bir tanesi de Çeşme kasabasının yetersiz alt yapısının birdenbire gelen ve nüfusu neredeyse iki katına çıkaran bu yoğunluğa cevap verememesidir. Hastalıklar yanında düzensiz yerleşim ve atıkların meydana getirdiği tehlikeler de ciddi bir yer tutmaktadır.⁹⁶ Mültecilerin sadece Anadolu topraklarında barınmalarıyla yetinilmez ve onların salimen Suriye'ye veya deniz yoluyla Kıbrıs'a geçebilmeleri için de gayret gösterilir.⁹⁷ Ayrıca 4–5000 civarında olan mültecilerin Çeşme için başlı başına bir sorun teşkil edeceği için bu mültecilerin bir kısmı Ilıca'daki binalara yerleştirilmiştir. Mültecilerin aniden kasabaya akın etmeleri üzerine ilk etapta bunların geldikleri yerlere gönderilmesi düşünülür ve 600 kişilik bir katile Kemal isimli bir Türk vapuruyla Sisam adasına götürülür. Ancak bürokratik birtakım problemler neticesinde Sisam adasındaki işgal kuvvetleri bu insanların adaya çıkmalarına izin vermez ve bu ilk katile tekrar Çeşme'ye dönmek zorunda kalır. Güvenlik, sağlık ve asayiş açısından pek çok sorunla karşılaşılması ihtimaline karşılık bir komisyon oluşturulur ve Çeşme'de toplanan mültecilerin bir an evvel Türkiye topraklarından çıkarılmaları, sahil muhafaza teşkilatının denizden ve karadan takviyesi, mülteci akınına sebep olduğu düşünülen gizli ve açık bütün ecnebi faaliyetlerinin durdurulması konuları üzerinde tedbirler alınmaya çalışılır.

⁹⁴ Vatan, 1 Ekim 1941.

⁹⁵ BCA. Ticaret Bakanlığı'nın CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'a gönderdiği “Çeşme'de bulunan Yunan mültecilerinin ekmeklik ihtiyacı” konulu 18 Mayıs 1942 tarih ve 15/14781 sayılı yazısı.

⁹⁶ BCA. SİMV'nin 5 Haziran 1942 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 1856 sayılı yazı

⁹⁷ BCA.DV tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 14 Ağustos 1942 tarihli ve 3/164 sayılı yazısı

Bu mültecilerin denizden geldikleri yerlere iade edilmelerinin mümkün olmaması hâlinde bunların kafilelerle ve tren yoluyla Suriye'ye gönderilmeleri kararlaştırılır ve trenle Suriye'ye, deniz yoluyla da Kıbrıs'a mülteci sevkıyatına 15 Haziran 1942 tarihinden itibaren başlanılır ve ilk etapta 3059 kişi sevk edilir. Bu dönemde Çeşme'de bulunan mülteci sayısı ise 3.481'e inmiştir.⁹⁸ Aynı dönemde Çeşme Kaymakamı olan Hamdi Orhan da anılarında yapılan yardımlardan söz eder;⁹⁹

"..1943'te Çeşme kaymakamıydım. İkinci Dünya Savaşı'nın tam ortası... Kıtık, yoksulluk yılları. Almanlar Sakız'ı bombalıyorlar ve Yunan adalarından kaçanlar Çeşme'ye sığınıyor... Almanlardan, adalardan gelen Yunanları bağrımıza bastık. Kafileler hâlinde kayıklarla kaçıp Çeşme'ye sığındılar, biz yemedik onlara yedirdik. Büyük karavana kazanlarında yemekler pişirip dağıttık. Sakız'dan gelenlerin başında Türkçe bilen Hristofol isminde bir Rum lider vardı. Yaptığım hizmetlerin sonunda bana "Yunan milleti sana minnettardır." dedi. Bir kütük tanzim ettirmiştim, iltica eden her Yunanyı yazdırdım. Hristofol her Perşembe makamuma gelip cemaatinin durumunu bildirirdi. Kilisede, çadırlarda, metruk evlerde onları konuk ettik."

Adalardan kaçarak Türkiye'ye sığınanların geldiği yerlerden birisi ise Karaburun ve Balıklıova kıyılarıdır;¹⁰⁰

"Yunanlar adalardan buraya çıkmaya başladı. Ben daba aşağı yukarı 10 yaşlarında ancak vardım. Ondan sonra buraya geldiler. Babamın burada kabvehanesi vardı. Buraya tekneyle geldiler. Ondan sonra başladılar buraya teker teker dağılmaya. Aşağı yukarı 30-40 kişi vardı. Bundan başka hep Çeşme'ye falan çıktılar hep. Onlar orada sıkışmışlar ki Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmışlar. Başladılar buralarda evlere dağılmaya... Kabvelerden doyururduk karınlarını. Sonra geldiler topladılar bunları. Bizim köyde fazla eylemediler. Burada aşağı yukarı 10-15 gün kadar kaldılar. Bizim köylüler onları idare ettiler. Onlara bir yer tayin ettik. Eskiden köydeyken bizim misafir odalarımız vardı köyde. Onları oralarda sığındırdık. Sen götürdün bir sini yemek, ben götürdüm hani onlara yardım etmek için. Onları yedirdik içirdik... Bubam Yunanlara yardım ederdi. Düşmüşler bir kere biçare. Ekmek, şunu bunu ikram ederdi, ettiler. Çeşme, Ildırı, burası, Karareis buralara Yunan çıkardı..."

Aynı günlerde İzmir'deki depolarda Yunanistan'a gönderilmek üzere Toprak Mahsulleri Ofisi'nden alınan 180 ton fasulye, 50 ton nohut, 50 ton buğday, 10 ton makarna, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'ndan temin edilen 4 ton kavurma, İzmir İncir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nden alınan 8 ton domuz eti, 20 ton

⁹⁸ Adı geçen arşiv belgesi.

⁹⁹ Yaşar Aksoy, "Milenyum yazıları", Star, 18 Temmuz 2003,

¹⁰⁰ 1932 Balıklıovalı Ziya Küçükahç ile 17 Temmuz 2004 tarihinde Balıklıova'da yapılan görüşme.

yemeklik zeytin yağ ve 20 ton incir bulunmaktadır.¹⁰¹ 23 Eylül 1943 günü içerisinde Kıbrıs'tan gelmekte olan bir Yunan teknesi de Rodos açıklarında üzerinde bir İtalyan yüzbaşı, bir teğmen, iki küçük rütbeli askeri personel, 3 rütbesiz asker ve 5 sivilin bulunduğu bir salla karşılaşır ve kazazedeleri alarak Kuşadası'na getirir. Rodos'tan bulabildikleri deniz araçlarıyla Kuşadası'na gelmeyi başarmış olan Rumlar burada sağlık taramasından geçirilip karınları da doyurulduktan sonra Kıbrıs'a gönderilirler. Öte yandan Akdeniz'de bir torpille çarparak ağır hasara uğrayan bir İtalyan gemisindeki 60 kişi de derhal yerlerinden alınarak İzmir'deki hastaneye yerleştirilirler.

Yunanistan'ın Pire kentine yardım malzemesi götüren Norveç bandıralı bir geminin Ege'de torpillenmesi ve Çeşme yakınlarında küçük bir adaya demir atmak zorunda kalmasının hemen ardından İsveç bandıralı bir başka gemi ise Sakız adasında saldırıya uğrar ve adadan ayrılamaz. Bu gemilerdeki yaklaşık 1.300 ton gıda maddesi de Kızılay marifetiyle Yunanistan'a ulaştırılır.¹⁰² Aynı dönem içerisinde Kızıllaç vasıtasıyla İzmir'den adalara gönderilmek üzere yaklaşık 1.000 ton un hazırlanır; ancak adalardaki Alman yetkilileri buna olumlu cevap vermez. Ardından devreye Alman Konsolosluğu girer ve yardım malzemesi de Aslan isimli gemiyle gönderilir.¹⁰³ 9 Eylül 1941 gecesi Dikili'ye iltica eden 3 Yunan Türk yetkililer tarafından İzmir Mıntıka Liman Reisliği'ne teslim edilirlerken, 17 Ekim 1941 gecesi Dikili'nin Bademli sahillerine 8/9 Kasım 1941 tarihinde 5 Yunan mülteci çıkar.¹⁰⁴ Adalardan kaçanların sığınmaya çalıştıkları yerlerden birisi de Mordoğan ve Karaburun sahilleridir;¹⁰⁵

"...Alman savaşında Yunanistan adalarından aç kalmış, sefil kalmış Yunanlar buraya geldiklerinde buradaki korucular tarafından tüfeklerle geri itilmek istenince 'Vurursanız siz vurun. Yeter ki bize evinizdeki, terk ettiğiniz evinizdeki kuru ekmeklerden, peksimlerden verin. Öliyoruz acımızdan.' deyip yalvarıyorlardı."

Adalardaki Rumlar ve Yunanlar bulabildikleri her türlü deniz aracıyla Türkiye sahillerine ulaşmaya çalışırlar.¹⁰⁶ Adalardan kaçanlar sadece sivil Yunanlarla sınırlı kalmamaktadır. Zaman zaman askerî personel veya askerî personel olduğunu iddia eden kişiler de Yunanistan'dan kaçmaya çalışmaktadırlar.¹⁰⁷

Yabancı Esirlere Yardım Faaliyetleri ve Esir Mübadelesi

Savaş döneminde tarafsız bir politika izleyen ve savaşa katılmaktan kaçınan Türkiye savaşta harap olmuş ülkelerin insanlarına yardım etmekten geri kalmaz. Bu konuda en büyük destek ise Yunanistan'a verilir. Ancak yardım faaliyetleri sadece

¹⁰¹ KGMA. K. No. 2787, D. No. 1943/9-4c.

¹⁰² Cumhuriyet, 19 Birinci Teşrin (Ekim) 1944.

¹⁰³ BCA.030.18.12.97.120.20.

¹⁰⁴ BCA.030.10.117.812.21

¹⁰⁵ Sabahattin Kalyoncu ile 17 Temmuz 2004 tarihinde Balıklıova'da yapılan görüşme.

¹⁰⁶ BA, 030.10.100.646.17.

¹⁰⁷ BCA.030.10.55.365.21.

Yunanistan'la sınırlı kalmayacaktır. Özellikle farklı cephelerde esir düşmüş ülkelerin askerlerine yapılacak yardımlar konusunda da Türkiye'nin desteğine ve yardımlarına ihtiyaç vardır. Ayrıca İzmir ve Mersin'de yapılan esir değişimleri de bu döneme damgasını vuran yardım faaliyetleri arasındadır.¹⁰⁸ İzmir Fransız Konsolosluğu tarafından Almanya'daki harp esirlerine yönelik olarak gönderilen 360 yardım kolisinin ardından¹⁰⁹ 1942 yılı içinde de Ankara, İstanbul ve İzmir'den özellikle Noel döneminde bu esirlere yönelik olarak her zamankinden biraz daha farklı olarak 100 koli gönderilmesi talep edilir.¹¹⁰ Bu dönemde içerisinde İzmir Belçika Konsolosluğu tarafından Almanya'da bulunan Fransız esirler için ilk etapta toplam 258 koli gönderildikten sonra yapılan müracaatla önce 73 koli, Fransız Konsolosluğu tarafından 9 Mart 1942–23 Mart 1942 döneminde 345, 324 ve 324 koli daha gönderildikten sonra 437 koli şekerleme, balık konserve ve çikolata gönderilir.¹¹¹ Belçika Konsolosluğu ayrıca yolların kapalı olması nedeniyle daha önce müsaadesi alınan ancak gönderilemeyen 96 koliyi de 13 Mart 1942 tarihinde Kızılay vasıtasıyla Almanya'daki Fransız esirlerine gönderir.

a) İzmir'de İlk Esir Mübadelesi

Bu yardım paketlerinin ardından Fransa'nın İzmir Konsolosluğu tarafından 337 koli daha gönderilir. İzmir'deki İngiltere Konsolosluğu da 11 Mart 1942, 31 Mart 1942 ve 5 Mayıs 1942 tarihlerinde 573, 622 ve 381 olmak üzere Almanya'daki kendi esirlerine Kızılay vasıtasıyla toplam 1576 yardım kolisi gönderir. Bu arada savaşın bu son safhasına gelindiğinde savaşan taraflar arasında yaralıların ve esirlerin değişimine yönelik girişimler de iyiden iyiye hız kazanır. Bu noktada en büyük sorun bu mübadelenin hangi ülke topraklarında ve hangi şartlarla yapılacağı konusudur. Savaşın tarafı ülkeler arasında "... tarafların menfaatlerini himaye etmeyi üzerine almış bir ülkede..."¹¹² yapılması planlanan mübadele için böylece en uygun ülke olarak Türkiye seçilmiştir. Değişik cephelerde savaşırken esir düşen, yaralanan ve hasta olan İtalyan ve İngiliz esirlerinin mübadelesi Türkiye'nin kontrol ve gözetiminde ve Kızılay'ın büyük desteğiyle yapılacaktır. Esir değişimlerinin ilki 1942 yılında İzmir'de, ikincisi ise bir yıl sonra toplam üç sefer olmak üzere Mersin, İzmir ve yine İzmir'de gerçekleştirilir. Bu esir değişimlerinden Mersin'de yapılanı Kızıllaç organize eder ve yönetirken, İzmir'de yapılanı Kızılay'ın gözetiminde yapılır. Dönemin gazetelerine yansıyan ilk bilgilere göre esir değişimine 129 İngiliz ve 919 İtalyan esiri dâhil olacaktır.¹¹³ Cumhuriyet gazetesi 7 Nisan 1942 tarihinde esir değişiminin İzmir'de yapılacağı haberinin İngiltere'de sevinçle karşılandığını, Londra'dan alınan haberlere göre siyasi makamların İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin

¹⁰⁸ BCA.030.10.178.234.14 Dışişleri Bakanlığı'nın 13 Kasım 1940 tarihli yazısı

¹⁰⁹ KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942.

¹¹⁰ KGMA. K. No. 2599, D. No. 1942/9–4.

¹¹¹ KGMA. K. No. 2574, D. No. 1942.

¹¹² Ulus, 5 Nisan 1942.

¹¹³ Ulus, 9 Nisan 1942.

mübadelesinde Türkiye'nin arabuluculuk yapmasından takdirle bahsedildiğini yazmış, İngilizlerin "Memnuniyetle öğrendik ki esirlerin değişimi İngiltere'nin derin dostluklarla bağlı olduğu bir devletin karasularında yapılacaktır." Sözlerine ve bir Kızılhaç temsilcisinin "Müzakereleri kolaylaştırdığından dolayı Türkiye'ye minnettar olmalıyız. Büyük Britanya bu haberi sevinçle karşılamıştır." Beyanatına yer vermiştir.¹¹⁴ Bu maksatla mübadele dilecek esirleri ve ağır yaralı İngiliz askerlerini ve sivillerini taşıyan İtalyan hastane gemisi 7 Nisan 1942 günü saat 15.30'da İzmir'e gelir.¹¹⁵ Dönemin gazeteleri ise esir mübadelesinin 8 Nisan 1942 günü başlayacağını duyurur.¹¹⁶ Aynı şekilde İtalyan ağır yaralılar ve esirlerini taşıyan İngiliz hastane gemisi de aynı gün saat 16.00'da İzmir limanına giriş yapar.

İngiliz ve İtalyan esirlerinin aksaksız bir şekilde değişimlerinin yapılabilmesi amacıyla Bayraklı isimli körfez vapuru¹¹⁷, 2 şat ve 1 römorkör verilir.¹¹⁸ Kızılay Genel Merkezince İzmir Kızılay şubesine 27 Mart 1942'de gönderilen yazıda; İngiliz ve İtalyan Hükümetlerinin savaş esirlerini değişimini yapma konusunda anlaşmalarını ve değişimin İzmir'de yapılmasını da Türk Hükümeti'nin kabul ettiği bildirilmiştir. Tamamı 575 kişi olmak üzere 344 hasta ve yaralı İtalyan esirin Lıandrovery Castle İngiliz gemisinin 7 Nisan 1942 tarihinde, 59 hasta ve yaralı İngiliz esirleri ve bunların muhafızlarını taşıyan Gradisca gemisinin de aynı tarihte İzmir'de olacağı bilgisi verilmiştir. İngiliz ve İtalyan hükümetleriyle irtibatla bulunduğu ve İzmir şubesinin de bu değişimde İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin değişimi sırasında vilayet makamından talimat alacağı ayrıca Sıhhat, Liman, Gümrük Muhafaza ve Emniyet Müdürleriyle iş birliği yapması ve her türlü kolaylığı gösterilmesi özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca çok zaruri durumunda yapılan ve Kızılay Cemiyeti tarafından ödenmesi gereken masrafların genel merkeze gönderilmesi ve her durumdan da haberdar edilmesini istenmiştir.¹¹⁹

30 Mart 1942 tarihinde Dışişleri Bakanlığı, Kızılay'a yazdığı acil bir resmi yazıda İtalya Sefaretinden alınan bilgiye göre Gradisca isimli İtalya hastane gemisinin yakın bir tarihte İzmir'de olacağı belirtilmiştir. Aynı İtalyan Askeri Ataşesi Bestagno'nun hastane gemileri arasında yapılacak olan esirlerin nakil muamelesi esnasında hazır bulunmak üzere İzmir'e gideceği bildirilmiştir. Kızılay'ın da bu durumla ilgili İzmir'de makamları haberdar etmesi istenmiştir.¹²⁰ Yine 31 Mart 1942 tarihinde Dışişleri Bakanlığı, İtalya Sefaretinden aldığı bilgi de Gradisca İtalyan hastane gemisinin İzmir Limanı'nda dört gün kalacağını tahmin edildiğini Kızılay'a

---

¹¹⁴ Cumhuriyet, 7 Nisan 1942.

¹¹⁵ BCA.030.10.124.881.11

¹¹⁶ Ulus, 8 Nisan 1942.

¹¹⁷ Yeni Asır, 9 Nisan 1942

¹¹⁸ BCA.030.10.124.881.11

¹¹⁹ KGMA. 1807/ 71.7.

¹²⁰ KGMA. 1807/ 71.6; 71.8.

bildirilmiştir.¹²¹ 2 Nisan 1942 günü Türk Dışişleri Bakanlığı, Kızılay Cemiyeti'ne İngiltere Sefaretinden alınan bir yazıda “Llandoverly Castle” adlı İngiliz hastane gemisinin İskenderiye-İzmir hattında seyretmesi için İtalya Hükümeti tarafından geçiş izninin verildiği bildirilmiştir. Alman Hükümetinin de böyle bir izin vermeye söz verdiği, bu geminin İzmir'e 7 Nisan 1942 günü saat 13.00'te varacağı ve ertesi gün de İskenderiye'ye hareket edeceği belirtilmiştir. Bakanlık aynı zamanda İngiliz ve İtalyan hastane gemileri arasında yapılacak yaralı, hasta ve malul esir mübadelesi işinde Türkiye'nin iş birliğini ve yardımı kabul etmesi durumunda Kızılay'ın da gereğini yapmasını rica etmiştir¹²²

7 Nisan 1942 Salı günü saat 14.00'te İtalyan hastane gemisi körfeze gelmiş ve kışla önünde demirler. Daha sonra İngiliz hastane gemisi de gelerek aynı yerde demirler. Her iki gemide bulunan Uluslararası Kızılhaç temsilcileri Dr. Vischer ve Dr. A. Perrot, Mr. Raymond Courvoisier ile K. Komutanlığını ziyaret eder. Hazırlanan mübadele programı gereğince Kızılay heyetinin başında bulunan müdür Ziya Aygün ve İzmir Merkezi Kızılay İkinci Başkanı Baha Yörük, muhasebecisi Hüseyin Hulki Cura ve kâtabi Dr. Saâda Kağıtçılar uluslararası temsilciler Mr. Raymond Courvoisier ve Dr. A. Perrot önce İtalyan gemisine, ardından İngiliz gemisine giderek mübadelenin nasıl yapılacağı konusunda çalışmalar yaparlar.¹²³ İzmir'de gerçekleştirilen esir mübadelesinin başarıyla tamamlanması ve herhangi bir olay meydana gelmemesi üzerine İngiltere ve İtalyan Büyükelçiliği Türkiye'ye teşekkürlerini iletir.¹²⁴ Kızılhaç yetkilisi B. Raymond Courvoisier de İzmir'de gerçekleştirilen esir değişiminden övgüyle söz eder.¹²⁵ Bu arada İtalya bundan sonraki esir değişim programlarının da Türkiye üzerinden yapılmasını ve esir değişimlerinin İzmir'de gerçekleştirilmesini talep eder ve bu teklif kabul edilir.¹²⁶ İzmir Valiliğinin hazırladığı 9 Nisan 1942 tarihinde İzmir limanından mübadele edilen İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin mübadelesi hakkındaki rapor aşağıdadır;¹²⁷

“Malul savaş esirlerini mübadelesi için İzmir limanına gelecek olan İngiliz ve İtalyan hastane gemilerine rehberlik yapmak üzere 7 Nisan 1942 Salı günü saat 06.00'da Kor Komutanlığına, Deniz Komutanlığından ayrılan iki babriye pilot kaptan Deniz Komutanlığına ait Bayraklı vapuru, iki büyük sat, römorkörler ve motorlar Uzunadaya (Kösten) gönderilmiştir. İtalyan Hastane gemisi pilot İsmail Kaptan ve İngiliz Hastane gemisi de Salih Kaptan bu gemilere binerek rehberlik yapmışlardır. Saat 15.30 da İtalyan gemisi yarım saat sonra da 16.00'da İngiliz gemisi İzmir limanına gelmiştir. İngiliz

¹²¹ KGMA. 1807/ 71.21; 71.22.

¹²² KGMA. 1807/ 71.15.

¹²³ KGMA. 71.12; 71.13; 71.14.

¹²⁴ BCA.030.10.10.235.587.15

¹²⁵ Yeni Asır, 9 Nisan 1942

¹²⁶ BCA.030.10.124.882.3

¹²⁷ BCA, 030.10.0.0. 124.881.11.

gemisinde 919 İtalyan, İtalyan gemisinde ise 129 İngiliz savaş esiri olduğu rapor edilmiştir. Vapurların İzmir limanına geldikleri gün dışardan ve mensup oldukları konsolosluklardan hiç kimse gelen gemilere girememiştir. Sadece heyet halinde Kor Komutanlığı'ndan Kurmay Başkani ve üç deniz subayı ve Kızılay Cemiyeti'nden bir heyet ile Uluslararası Kızılbaç Ankara delegesi Raymond Courvoisier gemilere gitmişlerdir; ancak vaktin geç olması nedeniyle mübadelenin bir gün sonra saat 07.00'de başlaması kararı alınmıştır. Ayrıca gemilerin geldiği, İzmir'e geldiği gün İngiliz gemisinden 10 hastabakacı kadını, doktor ve gemi mürettebatından oluşan 50 kişilik bir kafilenin saat 20.02'de kendi motorları ile şehre inerken İtalyan gemisinden kimse karaya çıkmamıştır.

İngiliz grup İzmir'in önemli görülmeye değer yerlerini gezmişlerdir. Gemiden çıkanlardan 40 kişi saat 22.00'da gemiye tekrar geri dönmüşlerdir. Geri kalan 20 erkek ve kadın doktor ve hastabakıcılarına İngiliz Konsolosluğu'nun Deniz Gazinosunda verilen yemeğe katıldıktan sonra saat 23.00'de gemiye dönmüşlerdir. O gecenin sabahı 8 Nisan 1942 Çarşamba günü 07.00'de mübadele başlamış 13.00'de sona ermiştir. Mübadelede de İngiliz gemisindeki savaş esirleri İtalyan gemisine üç seferde nakledilmiştir. Savaş esirleri İtalyan gemisine yaklaştığı zaman geminin güvertesine çıkan üç İtalyan tarafından sırasıyla ellerinde beyaz, kırmızı ve yeşil mendil germek suretiyle İtalyan bayrağı şeklini yapmışlardır. Bu değişim Kor Komutanlığı'nın gözetim ve kontrolü altında gerçekleşmiştir. Mübadelede İzmir'de bulunan İtalyan Büyükelçiliği Deniz Ataşesi Lestogno, İzmir İtalyan Konsolosu Edgardo Maffioli ve Cenevre Uluslararası Kızılbaç delegesi Raymond Courvoisier de hazır bulunmuştur. Yine aynı gün 15.00'de İngiliz Başkonsolosu yanında eşi ve korumasıyla İngiliz vapuruna gitmiştir. Türkiye Kızılay Cemiyeti de mübadele için İzmir Kızılay Şubesi tarafından hazırlanan Kızılay işareti taşıyan hediyelik kutularda üzüm, incir ve sigara yardımları dağıtmıştır.

Bu yardımların yanında Kızılay Cemiyeti Heyeti Başkanı Bahaddin Nasuhi Yörük'ün denetiminde İngiliz gemisine İngiliz kolonilerinin hazırladığı üzüm, incir ve sigaradan oluşan kutular, İtalyan gemisine İtalyan kolonisi tarafından hazırlanan üzüm, incir, sigara ve şekerden oluşan kutular da verilmiştir. 8 Nisan 1942 tarihinde Uluslararası Kızılbaç Ankara temsilcisi Raymond Courvoisier ile İngiliz ve İtalyan vapurlarındaki Uluslararası Kızılbaç temsilcileri İzmir Vilayet makamını, Kor Komutanlığını ve İzmir Belediyesi'ni ziyaret etmişlerdir. Ziyarete Türkiye'nin misafirperverliği ve mübadelede sağlanan kolaylıklardan dolayı teşekkür etmişlerdir. İngiliz Başkonsolosu ve İtalyan Başkonsolosu da aynı şekilde duygularını ifade etmişlerdir. İzmir'de kaldığı süre boyunca İtalyan hastane gemisinden hiç kimse dışarı çıkmamıştır. Aynı zamanda İngiliz gemisinin önüne Türk bayrağı çekilirken İtalyan gemisinde bu görülmemiştir. 9 Nisan 1942 Perşembe günü İtalyan Başkonsolos vekili Viskonsolos Edgardo Maffioli, Başkonsolos P. A. Rossi'nin eşleri ile İtalyan gemisini yarım saat ziyaret etmişlerdir. Gemi aynı

gün saat 14.00'da İzmir'den üç düdükle çalarak şehri selamlayarak ayrılmıştır. Aynı zamanda hem İngiliz hem de İtalyan gemisi İzmir limanında bulunduğu süre içerisinde hiçbir sorun olmamış ve kalabalık bir halk kitlesi mübadeleyi kordonda sessizlik içerisinde izlemiştir. Bu değişimde Türkiye'nin tutumu o günlerde halk üzerinde bıraktığı etki "hükümetin isabetli bir dış siyaseti ve başarısı" olarak görülmüştür."

Akşam gazetesi muhabiri Libya savaşlarında esir düşmüş ve bir bacağı kaybetmiş bir yarbayın "bir hücum arabası kıtasına kumanda ederken yaralanarak esir düştüğünü, Bari'den üç gün önce hareket ettiklerini, gemide onlara iyi bakıldığını, konforun güzel olduğunu ve vatanına dönmekten çok memnun olduğunu"¹²⁸ anlattığını yazar. Muhabir karşılaştığı İngilizlerin bir yıldır İngiliz sigarası içmediklerini, Noel gecesi bir şişe viski bulup birer yudum içtiklerini anlatmışlardır. Çoğunun kolunu, gözünü kaybetmiş ağır yaralı olduklarını da ifade etmiştir. Yine gazeteler yaşananların devamını şu ifadelerle anlatmışlardır;¹²⁹

"İzmir İtalyan Konsolosu İngiliz kafilesi ayrıldıktan 20 dakika sonra Gracisca'ya gelerek esirlerini ziyaret etmiş hatırlarını sormuş ve hediyeler vermiştir. Daha sonra da İngiliz Konsolosu ve karısı Llandoverly Castle gemisine gelmiş hediyeler dağıtmışlardır. Saat 12.30 da Kızılay adına bir heyet gemilere giderek her iki gemide bulunan Kızıllaç temsilcisinin Kızılay'ın malul ve esirlere dağıtmak üzere hazırladığı hediyeleri vermiş ve bunların dağıtılmasını rica etmiştir. İngiliz ve İtalyan hastane gemileri subay ve erlerinin sivil olarak Kızıllaç hemşirelerinin de Kızıllaç üniformalarıyla şehre çıkmalarına müsaade edilmiştir. Bunlar gruplar halinde çıkarak şehri gezmiş ve az da olsa alışverişler yapmışlardır. İngiliz hastane gemisi saat 15.20'de pilot ve mihmandarların refakatinde İzmir'den hareket etmişlerdir. İtalyan gemisinin o gün yola çıkmayacağı duyurulmuştur. Kızıllaç temsilcisi B. Raymond Courvoisier Kızıllaç temsilcileri ve İzmir Kızıllaç Merkez heyeti temsilcisi vilayette Vali Fuat Toksakalı'yı ziyaret etmişler ve mübadele boyunca gösterdikleri her türlü kolaylıktan ve iyi kabulden dolayı teşekkürlerini bildirerek veda etmişlerdir. Esir mübadelesi saat 12.30'a doğru tamamen bitmiştir. İngiliz hastaneye gemisi işini bitirince hemen İzmir limanını terk ederek İngiliz Genel Konsolosu ve refikası gemiyi 13.00'te ziyaret etmiş ve geçmiş olsun dileklerinde bulunmuştur."

b) İzmir'de İkinci Esir Mübadelesi

1943 yılında yapılacak esir değişimiyle ilgili olarak Kızıllaç tarafından yeni bir protokol hazırlanır.¹³⁰ İngiltere ve İtalya hükümetleri, Türkiye karasularında İzmir ve Mersin de yapılan iki esir mübadelesinden sonra kalan hasta, yaralı ve malul savaş

¹²⁸ Akşam, 9 Nisan 1942, s. 2.

¹²⁹ Yeni Asır, 9 Nisan 1942, Cumhuriyet, 9 Nisan 1942, Vakit, 8 Nisan 1942, Haber, 9 Nisan 1942, Yeni Mersin, 9 Nisan 1942, Kızıllaç Dergisi, Mayıs 1942, Sayı: 5, s. 6-8;

¹³⁰ KGMA. K. No. 2576, D. No. 1942/9-4.

esirlerinin mübadelesinin tekrar Türkiye’de yapılması için talepte bulunmuşlardır. Ayrıca ilgili devletler mübadelenin yapılacağı limanın Türk Dışişleri Bakanlığının tespit etmesini istemişlerdir. Türk Hükümeti de bu talep için 26 Aralık 1942 tarihinde 6-2096/ 4766 sayılı yazı ile İngiliz ve İtalyan hasta, yaralı ve malul savaş esirlerinin değişiminin Türkiye’de yapılmasına izin vermiştir. Yapılacak yer konusunda da Türk Dışişleri Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığıyla yaptığı görüşme sonunda 12 Ocak 1943 tarih ve 19.066 sayılı yazı ile mübadelenin İzmir Limanı’nda yapılmasının uygun görüldüğünü, İngiliz ve İtalyan Büyükelçilikleri nezdinde ilgili devletlere bildirmişdir¹³¹. Böylece 1942 yılında İzmir’de gerçekleştirilen esir değişimi sırasında yardımcı ve gözlemci konumunda olan Türkiye Kızılay Cemiyeti, 1943 yılı içerisinde Mersin ve İzmir’de gerçekleştirilen değişimlerde artık doğrudan doğruya idareci konumuna geçmiştir.¹³² Bu gelişmeler üzerine 23 Mart 1943’te Kızılay Genel Merkezi, İzmir Kızılay Şubesi’ne İtalyan ve İngiliz savaş esirlerinin mübadele sürecinde vilayet makamından talimat alacaklarını bildirmişdir. Sıhhat, Liman, Gümrük ve Muhafaza ile Emniyet Müdüleriyle iş birliği yapılması ve gerekli kolaylıkların gösterilmesini istemiştir. Ayrıca yaşanabilecek sıkıntılı bir durumda yapılan ve Kızılay Cemiyeti tarafından ödenmesi gereken masrafların genel merkeze bildirilmesini de talep etmiştir¹³³. 30 Mart 1943 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığı, Kızılay Cemiyeti’ne yazdığı acil bir yazıda; İtalya Sefaretinden alınan bilgiye göre, İtalyan Deniz Ataşesi Bestagno’nun hastane gemilerinden birinde olduğu ve esirleri taşıyan gemilerden biri olan Gradisca adlı İtalya hastane gemisinin mübadele için yakın bir tarihte İzmir’e geleceğinin bilgisi verilmiş, Kızılay’ın bu durumdan ilgili makamları haberdar etmesi de istenmiştir.¹³⁴

Türk Dışişleri Bakanlığı, 1 Nisan 1943 tarihinde Kızılay Cemiyeti’ne gönderdiği gizli yazıda Orta Şark ve Hindistan’da bulunan yaralı, hasta ve malul İtalyan savaş esirlerinin, İtalyanların elinde bulunan İngiliz savaş esirleriyle değişimi yapılacağı bildirilmiştir. Yazıda İsviçre Hükümet’inin de aracılığıyla, Cenevre Antlaşması’nın 68. maddesi gereğince İngiliz ve İtalyan Hükümetleri arasında bir anlaşmaya varılarak, mübadelenin birincide olduğu gibi yine Türk limanlarından İzmir’de yapılacağı bildirilmiştir. Ayrıca İngiltere Büyükelçiliğinden Bakanlığa verilen notada İtalyanları taşıyan Tairea ve Talamba İngiliz hastane gemileriyle üçüncü bir nakliye gemisinin de İskenderiye limanından 2 Nisan 1943 tarihinde hareket ederek, 14 Nisan 1943’te İzmir’e geleceği de haber verilmiştir. Aynı zamanda İngilizleri taşıyan İtalyan gemilerinin de aynı tarihte hareket edeceği 24 saat içerisinde esirlerin vapurdan vapura nakledilmesi teklifi İtalyan hükümetine yapılmıştır. Yine üç İngiliz gemisinin toplam 2412 kişi alacak büyüklükte oldukları, mübadeleye görevli olan

---

¹³¹ KGMA. 1807/ 76.16;

¹³² 20 Şubat 1943 tarihli, 1943 Senesinde Esir Mübadelesi Protokol Müsveddesi. KGMA. 2603/ 73.1.

¹³³ KGMA. 1916/ 71.7.

¹³⁴ KGMA. 1916/ 71.8.

İzmir İngiltere Başkonsolosu'nun yanına verilecek memurların isimlerinin de daha sonra bildirileceği haber verilmiştir. Bu mübadelenin 21 Mart 1943 günü Mersin'de yapılan mübadele gibi olması istenirken bu konunun basına önceden duyurulmaması hatta tüm gelişmelerin gizli tutulması Türkiye Cumhuriyeti'nden istenmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı bu bilgiler üzerine İzmir vilayeti ve diğer ilgili makamlara, mübadelenin nisan ayı içinde yapılacağını ve değişime ait ayrıntıların sonradan ilgili devletlerden haber alındıkça verileceğini bildirmiştir.¹³⁵ Kızılay Genel Müdürlüğü de İzmir Valiliğine gönderdiği gizli bir yazıda Dışişleri Bakanlığı'ndan alınan bu bilgiyi paylaşarak, İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin Nisan ayının henüz bilinmeyen bir gününde İzmir Limanı'nda mübadelelerinin yapılacağını, yine İzmir Kızılay şubesiinden de konu ile ilgili üzerine düşen hazırlıkların yapılmasına başlanmasını istemiştir. Aynı zamanda bu mübadele işinin tam bir düzen altında yapılabilmesi ve bütün tedbirlerin alınması için de ilgili makamlar nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmuştur.¹³⁶

Kızılay Genel Merkezi, Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği resmi yazıda da İzmir'de yapılacak olan hasta ve yaralı savaş esirlerinin mübadelesi için gereken tedbirlerin alındığını aynı zamanda Kızılay Genel Müdürü'nün Nisan ayında İzmir'e hareket edeceğini ve mübadelede bizzat bulunacağını da bildirmiştir. Ayrıca Ankara'da bulunan Uluslararası Kızılhaç temsilcilerinden alınan bilgi de mübadelenin gizliliğinin muhafaza edilmesi önemle yinelenmiştir.¹³⁷ Öte yandan hazırlıkları devam eden mübadeleyle ilgili olarak 7 Nisan 1943 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığı, Kızılay Genel merkezine İzmir limanında yapılacak olan değişimin gününün değiştirilmek istendiğinin bilgisini vermiştir. İtalyan Büyükelçiliğinin verdiği nota mübadele işinin 14 Nisan yerine 15 Nisan'da bir gün sonra yapılmasını İngiltere Hükümetine teklif ettiklerini bu hususta cevap beklemediklerinin bilgisini vermiştir. Değişimi yapılacak savaş esirlerinden; İtalyanların 1200 yaralı ve hasta esir ile 1212 doktor ve hastabakıcı, İngilizlerin 150 yaralı ve hasta esir ile 200 doktor ve hastabakıcı olduğu, İngiliz esirlerini daha önceki mübadelede getiren Gradisca İtalyan gemisi ile iki nakliye gemisinin getireceği bilgisi de verilmiştir. Aynı zamanda esirlerin sayısının fazla olmasından dolayı Nisan sonunda ve Mayıs ayı içinde iki mübadelenin daha olacağı ilave edilmiştir. Ayrıca Cemiyete, mübadelelerin kesin tarihlerinin daha sonra bildirileceğini de belirtmiştir.¹³⁸

Birinci parti İtalyan esirlerini taşıyan İngiliz gemileri 14 Nisan 1943 tarihinde İzmir Limanı'nda gelecektir. Birinci parti İngiliz esirlerini taşıyan İtalyan gemileri de aynı tarihte İzmir'e geldiği takdirde mübadele o gün ve gemiler gelemediği takdirde ertesi gün 15 Nisan 1943 tarihinde 24 saat içinde yapılacaktır. Birinci parti İtalyan esirleri 12 Sıhhiye memuru ile 35'i ağır ve hafif olan yaralı esir olarak 260 subay 170'i

---

¹³⁵ KGMA. 1807/ 76.16; 76.17; 76.18; 76.19.

¹³⁶ KGMA. 1807/ 75.58.

¹³⁷ KGMA. 1807/ 76.11.

¹³⁸ KGMA. 1807/ 75.43; 76.10.

ağır ve 782 hafif yaralı olarak 952 erbaş ve erden oluşmaktadır. Bunların 307'si akıl hastasıdır. Toplam bu 1212 esir Talamba ve Tairea İngiliz Hastane gemileri tarafından getirilecektir. Her hastane gemisinde 600 esir ve 6 sağlık memuru bulunacaktır. İngiliz kafilesini ise 150 yaralı ve hasta esirden oluşan birinci parti İtalyan Gradisca hastane gemisi ve ona refakat eden bir nakliye gemisi getirecektir. Mübadelede İngiltere Büyükelçiliği'ni İzmir Başkonsolosu ile Deniz Ataşesi muavini Korvet Kaptanı T.H.O. Oliphand ve Yarbay D. N. F. Davidson; İtalya Büyükelçiliğini ise İzmir Başkonsolosu M. Biondelli ile Deniz Ataşesi Albay M. Giuseppe Bestagno temsil edecektir. Daha önce Mersin'de yapılan mübadelede olduğu gibi Genelkurmay Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı mübadeleye eşlik ve gözetimi altında yapılması için birer kişinin memur edilmesi ve İngiliz ve İtalyan elçilik temsilcilerinin esirleri getiren vapurlara gidip gelebilmeleri için ilgili makamlarca kolaylık gösterilmesi ve esirlere ilgili devletlerin elçilikleri ile Kızılay Cemiyeti tarafından sigara, yemiş, pasta vb. hediyelerin verilmesi suretiyle ikramda bulunulmasını uygun görülmüştür. 8 Mayıs'ta yapılması düşünülen ikinci partide ise kalan 1200 İtalyan esirini iki hastane gemisi ile Sobotay nakliye gemisi getireceği gibi 200 kişiden oluşan İngiliz esirleri de Gradisca hastane ve bir nakliye gemisi getirecektir.

İki partide yapılacak olan bu mübadelenin de önceki mübadeleler gibi aynı başarıyla yapılması için gayret ve özenli davranılması için ilgili makamlara ve memurlara gereken talimat verilmiştir¹³⁹. Yine 8 Nisan 1943 tarihinde yapılan telefon teyidinde İzmir'de 14 Nisan 1943 günü mübadele edilecek İngiliz ve İtalyan esirlere dağıtılmak üzere her kişiye 2 paketten, 5000 kişi için 10.000 paket bedelsiz olarak alınan sigaraların İzmir Kızılay merkezine bedelsiz teslim edilmesi İnhisar İdaresi Umum Müdürlüğü'nden istenmiştir. Ayrıca Kızılay Genel Merkezi, 14 Nisan 1943 tarihinde esirlere verilecek sigaralar konusunda İzmir Şubesi Başmüdürü Naci Kıvılcım'ın görevlendirildiğini bildirmiştir. 10 Nisan günü İtalyan ve İngiliz savaş esirlerin İzmir Limanı'nda 14 Nisan'da yapılacak olan değişimin 18 Nisan 1943 tarihine ertelendiği bu defa da İtalyan Büyükelçiliği tarafından bildirilmiş ve İngiltere Büyükelçiliği de konuyu teyit etmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı bu bilgiyi İzmir Vilayetine ve ilgili makamlara telgrafla bildirmiştir;¹⁴⁰ ancak Kızılay Cemiyeti 18 Nisan 1943 tarihinde İzmir'de yapılacak esir mübadelesi için bir program hazırlamıştır;¹⁴¹

“ 1-Mübadele işini idare etmek üzere Cemiyetimiz Umum Müdürü bizizat İzmir'e gelecektir. Sayın reislik tarafından bu hususta mümkün yardımların esirgenmemesi için ayrıca İzmir Valiliğine de yazılmıştır.

¹³⁹ KGMA. 1807/ 75.61; 75.62; 76.7; 76.8; 76.9.

¹⁴⁰ KGMA. 1807/ 76.6.

¹⁴¹ KGMA. 1807/ 75.67; 75.68.

Bu mübadele daha geniş bir ölçüde olacaktır. Bu insani işin mesuliyet ve şerefinden Türkiye Kızılay Cemiyeti büyük ölçüde ilgili olduğundan aşağıda yazılı olan maddelerdeki hususların lütfen göz önünde tutulması rica olunur.

2- Öğrenildiğine göre bu defa mübadele edilecek esirler arasında ağır yaralıları bulunmak üzere her iki taraftan İzmir'e gelecek vapurların miktarı üçerden altı olacaktır. Mübadele edilecek hasta ve yaralı esirlerin mecuu (daha geniş bir ölçüde) miktarı da 5000 olacaktır. Her vapurda birisi o vapurun lisansına aşına bir kimse ile bir doktorun bulunması ve mübadeleyi kontrol etmesi için şimdiden bu gibi işlere başaracak zevatın mahallinden seçilmesi, askeri makamatla da teşriki mesai edilebileceği için Deniz ve Kara menki Kumandanlığından mübadeleyi idare edebilecek ensafta birer subayın bulunması,

3- Ağır yaralıları taşıyacak bütün vasıtalara Kızılay bayrağı ve mübadele komisyonunda ve ilk yardım beyetlerinde çalışacak zevatın kollarında Kızılay bazu bendi ve yardımlarına da Kızılay rozeti konulması,

4- Vapurdan vapura Türk nakil vasıtalarında vuku muhtemel bayılma ve herhangi acil vakalarda ilk yardımı yapmak üzere birer ilk yardım ekibi ve çantası bulundurulması,

5- Bu nakil ve vasıtalarından sedyeci tarzında dörder kişi bulunması, bu gibi sedyecilerin itfaiye, gümrük muhafaza ve askeri makamatdan şimdiden tefriki ve yakalarında Kızılay işaretini taşıyan küçük rozetler konması başlarında birer sıbbiye memuru veya gönüllü (yemmiyeli sıbbiye) çavuş bulundurulması,

6- Esirlerle dağıtılacak bediyeler sigara İzmir üzümü, (Mersin'e sevik edilen paketler gibi) üzüm mevcut değilse ambalajı güzel incir de olabilir.

Mübadele edilebilecek üseranın miktarı her iki taraftan 5000 olacağına nazaran fiyatların göz önünde bulundurulması lazımdır. Hediyelere konacak Kızılay işareti bandroller Ankara'da tabettirilmektedir.

7- Nakil esnasında derhal mübadeleyi icap ettirecek ve İzmir Hastanesi'nde yatırılacak mecburi vakalar olursa ve yahut herhangi bir kaza hukuku ihtimaline karşı rihtında bir hasta nakliye otomobilinin bulundurulmasının temini,

8- Gerek mektubumuzun gerekse bu notumuzun alındığının lütfen Umumi merkeze iş'arı"

Bu program dâhilinde 19 Nisan 1943 tarihinde başarıyla İzmir'de savaş esirlerinin mübadelesi gerçekleştirilmiştir. Mübadele sırasında esirlerin göğsünde, sırtında ve kolunda esirin numarası, durumu, esir olduğu tarih ve büyük harflerle "Fit to walk" (yürüyebilir) yazısı olan levhalar takılıdır. Sağlam olanların "(takma bacaklı, koltuk değnekli ve siyah bir bezle gözleri kapatılanlardan veya dirseğe kadar yarım kollu olanlar)" yalnız ya da arkadaşlarının yardımlarıyla, durumu ağır olanlar görevli memurların yardımlarıyla gemilere yerleştirilmiştir. Bu mübadelede sayı İçişleri Bakanlığının 8 Haziran 1943 tarihli başbakanlığa yazısında 1.205 İtalyan ile 150

İngiliz esir iken bu sayı dönemin gazetelerinde 1212 İtalyan ve 350 İngiliz olarak verilmiştir.¹⁴² Yapılan bu değişimle ilgili olarak İtalyan Büyükelçiliği Türk Dışişleri Bakanlığı'na bir teşekkür mektubu göndermiştir. Mektupta Cumhuriyet Hükümetinin ve Türk Kızılay Cemiyetinin mübadele sırasındaki yardım ve dostane tutumundan dolayı ve Türk makamlarının aldığı tedbirler, Kızılay sayesinde mübadelenin bir düzen içinde geçtiğinin, İtalyan esirlere büyük bir önem gösterildiğinin altı çizilmiştir.¹⁴³

c) İzmir'de Üçüncü Esir Mübadelesi

Türk Dışişleri Bakanlığı, 27 Nisan 1943 tarihinde Kızılay Cemiyeti başta olmak üzere Genelkurmay Başkanlığına, Milli Savunma, Dahiliye, Münakalat, Sıhhat, Gümrük ve İnhisar Vekaletlerine gönderdiği resmi yazıyla Türkiye karasularında İzmir limanında üçüncü İngiliz ve İtalyan esirlerinin mübadelesinin 8 Mayıs 1943 tarihinde yapılacağını haber vermiştir. Ayrıca Türkiye Kızılay Cemiyeti'nden de bunun İzmir ilinde ilgili makamlara bildirmesi istenmiştir. Yazıda İtalya Büyükelçiliği'nden alınan bilgiye göre Gradisca İtalyan hastaneye gemisi ile Argentina ve Citta di Tunisi korumalı nakliye gemilerinin İngiliz savaş esirlerini 3 Mayıs'ta Bari limanından alarak 8 Mayıs'ta İzmir'e getireceği ifade edilmiştir. Bu bilgi İngiliz Büyükelçiliğinden de teyit edilmiştir. Ayrıca Büyükelçilik, İtalyan esirlerin Tairea, Talamba İngiliz hastane gemileri ve Cap. St. Jacques nakliye gemileriyle taşınacağını, 400 İtalyan hasta esir ile 2012 İtalyan doktor ve hasta bakıcısının, İngiliz hasta esirlerle mübadele edileceğinin de bilgisini vermiştir.¹⁴⁴ Bu gelişmeler üzerine Kızılay Genel Merkezi, 29 Nisan 1943 tarihinde ise İzmir şubesine İngiltere ve İtalyan esirler için İzmir Limanı'nda yeni bir mübadelenin yapılacağını haber vermiştir. İzmir şubesinden önceki program çerçevesinde gerekli hazırlıkların yapılmasını, her iki taraftan karşılıklı yaklaşık 5000 esirin mübadele edileceğinin tahmin edildiğini bunlar için kuru incir, olmadığı takdirde kuru üzüm ve mevcut sigaraların hazırlanması istenmiştir. Kızılay Genel Müdürü Remzi Gönenç'in de bu mübadelede için iki gün önce İzmir'e geleceği bildirilmiştir.¹⁴⁵ Türk Dışişleri Bakanlığı 6 Mayıs 1943 tarihinde Kızılay'a gönderdiği bir başka yazıda mübadelede Uluslararası Kızılhaç komitesinin Roma'daki temsilcisi Dr. B. Bretta'ın vapura yetişememesi nedeniyle yerine Kızılhaç'ın Türkiye'deki temsilcisi Raymond Courvoisier görevlendirilmiş olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca İzmir'de yapılacak mübadele sırasında Courvoisier'in yapacağı görevler ise şöyle sıralanmıştır:¹⁴⁶

"1. Gradisca vapurunun İzmir'e gelişinden sonra vapura çıkacak,

¹⁴² KGMA. 1807/ 75.43; 76.10; Mekki Sait Esen, "Esir Değişimi", Kızılay Dergisi, Mayıs 1943, Sayı: 5, İstanbul, s. 3-5. Yıldırım, agt, s.102.

¹⁴³ BCA. 030.10.0.0. 239.613.15.

¹⁴⁴ KGMA. 1807/ 81.5.

¹⁴⁵ KGMA. 1807/ 81.4.

¹⁴⁶ KA; 1807/ 81.9; 82; 82.1; 83.1; 83.2.

2. *Esirlerin nakilleri ile kendilerine gösterilen muameleyi görüşüp ve ayarlayacak,*
3. *Memleketlerine iade edilecek İngiliz esirlerin isim listelerini ve bilgilerini isteyecek,*
4. *Bu liste Albay Bon'un listesi ile karşılaştırılacak,*
5. *İtalyan esir listelerinin İtalya komutanına verilmesi sağlanacak.”*

Kızılhaç'ın İtalya'daki temsilcisi Gradisca vapuruna yetişemediği için onun yerine Türkiye'de bulunan Albay Bon Kinto'nun Kızılhaç'ı temsil etmesi de Cenevre'den istenmiştir.¹⁴⁷ İzmir Valisi, İçişleri Bakanlığına konu ile; İtalyan esirleri taşıyan Tairea, Talamba ve Cap. St. Jacques gemilerin 7 Mayıs 1943 saat 21.30'da kışla önüne demirlediği, İngiliz esirlerini taşıyan İtalyan Gradisca, Arjantina ile Citta di Tunusi gemilerinin ise 8 Mayıs 1943 sabah 09.30'da İzmir limanına geldiğini haber vermiştir. Gemilerin sağlıkve karantina kontrolü sonrası vilayet adına Emniyet Müdürü ve Kor. Komutanı adına Kurmay Başkanının her iki gemiye gittiğini, ardından İtalyan ve İngiliz gemilerin sevk ve idaresinden sorumlu kişilerin de iade ziyaretinde bulduklarını ayrıca Kızılay heyetinin de gemilere giderek hazırlıklarda bulduklarını, İngiliz gemilerinde 2511, İtalyan gemilerinde 400 İngiliz hasta ve yaralı savaş esirinin olduğu bilgisini vermiştir.

Mübadeleye de 9 Mayıs 1943 günü erken saatte başlanacağı bu konudaki gelişmelerden ilgili makamların devamlı haberdar edileceğini de ifade etmiştir.¹⁴⁸ Dönemin İzmir valisi Sabri Öney mübadele sonrası ilgili tüm makamlara gönderdiği yazıda; esir mübadelesinin 9 Mayıs 1943 saat 07.00'de başladığını, görevlendirilen Efes vapuru ve birçok şatın önce sayıca fazla olan İtalyan esirleri sonra da İngiliz esirleri gemilerine taşındığı ve işlemin 15.00'da bittiği bilgisi verilmiştir. Kızılay Genel Müdürü Remzi Gönenç başkanlığında bir heyetin ve her gemide bir doktorun mübadele boyunca görev yaptığını, İngiliz ve İtalyan konsoloslarının ve eşlerinin gemileri ziyaret ettikleri, gemilerde bulunan şehri gezmek isteyenlerinin belirlenen gruplar halinde çıkabilmelerine izin verildiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda İngilizlerden 30 kişilik bir grubun Bornova'ya garden partiye katıldıktan sonra gece 21.00'de gemilerine döndükleri da anlatmıştır. Yine İngiliz hastane gemisinde 50 kişiye suvare ve 1000 şişe içki verilmiştir. Mübadele sonrası zabıtlar kontrol edilerek İtalyan gemilerinin 10 Mayıs sabahı 06.00'da İngiliz gemilerinin ise saat 08.00'da hareket edecekleri bilgisini vermiştir.¹⁴⁹

Kızılay Genel Merkezi ise Türk Dışişleri Bakanlığına, İzmir Limanı'nda 9 Mayıs 1943 tarihinde, saat 07:00'de başlayan değişimin 15:00'da bittiğini, mübadelede Türkiye'nin ilgili bakanlık, mahalli idare, askeri makamlar ve Kızılay Genel Müdürü tarafından temsil edildiği bildirmiştir. Aynı zamanda Kızılay'ın bu mübadelede de

---

¹⁴⁷ KGMA. 1807/ 83.

¹⁴⁸ KGMA. 1807/ 84; 85; 85.1.

¹⁴⁹ KGMA. 1807/ 84.1.

kuru meyve ve sigara paketleri dağıttığı ve tutulan mübadele protokollerinin de Bakanlığa gönderildiği bildirilmiştir¹⁵⁰. 26 Mayıs 1943 tarihinde Kızılay İzmir şubesi, İzmir’de mübadele sırasında İngiliz ve İtalyan savaş esirlerine dağıtılan bir sandık içerisinde 8,5 kilo sigara bedeli olan 205 liranın faturasını da Kızılay merkezine bildirmiştir. Bunun üzerine Cemiyet 8.200 gram serklidoryan sigarası ve 2.500 gram çeşitli sigaranın bedelini 264 lira olarak ödenmiştir.¹⁵¹ Bu mübadelede de esirlerin aileleri ve mensup oldukları devletler 11 Mayıs 1943 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti hükümeti başta olmak üzere Kızılay Cemiyeti ve diğer görevli kurum ve kişilere binlerce savaş esirinin Mersin ve İzmir Limanı’nda büyük bir düzen içinde “şefkat ve insanîyet hisleriyle” mübadelesinin gerçekleşmiş olmasından dolayı teşekkürlerini iletmişlerdir.¹⁵²

Türkiye’deki ulusal basın bundan önceki mübadelelerde olduğu gibi bu mübadele de görevli gazetecilerin gözünden yaşananları ilk sayfalarından kamuoyu ile paylaşmıştır. Vakit gazetesi Anadolu Ajansının haberini vererek 380 İtalyan subayı ile 200 İtalyan askerinin İskenderiye’den deniz yolu ile İzmir’e hareket ettiğini, bu esirlerin İzmir’de değiştirilecek son esir kafilesi olduğu ve bir önceki mübadeleye gelen vapurların bu mübadelede de görev yapacağını bildirmiştir.¹⁵³ Ulus gazetesi daha ayrıntılı verdiği haberinde “Bugün İzmir Limanı’nda 2812 harp esirinin değişimi başlıyor” başlığı altında İzmir’de yapılacak olan üçüncü esir değişimi için İngiliz ve İtalyan esirlerini taşıyan gemilerin İzmir’e gelişini duyurmuştur. 19 Nisan’da yapılan mübadelelerde İzmir’e gelen İngilizlere ait Tairea ve Talamba ve ilk defa gelen Cap Saint Jacques (Jacques) isimli gemileri 8 Mayıs 1943 Cumartesi günü akşam üstü İzmir limanına geldiği ve limana giriş izninin saat 21.00’de verildiği, Cap Saint Jacques gemisinde hem İngiliz hem de Fransız bayrağının çekili olduğu da yazılmıştır. Yine aynı haberde daha önceki değişimde görev almış olan İtalyan Gradisca, Arjantina ve Citta di Tunisi gemilerinin İzmir limanına geldikleri bilgisi verilmiştir.¹⁵⁴

İzmir’e mübadele için gelen gemileri Dz. Bnb. Bahaettin Engin’in başkanlığında Dz. Yzb. Mahmut Eroz, Dz.Ütğm. Haydar Aydın’dan oluşan Türk heyeti karşılayarak limana kadar eşlik etmiştir. Gemilerin limana girişleri sırasında saat 10’da Kor Komutanlığı Kurmay Başkanı Yb. Hilmi Belen’in başkanlığında Emniyet Müdürü Faik Köksal, Kızılay Genel Müdürü Dr. Remzi Gönenc, Kızılay İzmir merkezi ikinci reisi Cahit Tuner, Kızılay Merkezi üyelerinden Dr. Sami Kulakçı, Kızılay yardım memuru Bayan Müzehher Birici ile rehberlik eden subaylar ve tercüman subaylar Tğm. Hüveyda Mayatepek ve Tğm. Kemal Karadayı, Emniyet Birinci Şube Müdürü Faik Nart, Anadolu Ajansı ve İzmir şubesinden oluşan Türk Heyeti Foça motoruyla İngiliz kafilesinin baş gemisi olan Tairea’ya gitmiştir. Gemi

¹⁵⁰ KGMA. 1807/ 81.3.

¹⁵¹ KGMA. 1807/ 69. 3; 69. 4; 69.5; 69.6; 69.7.

¹⁵² KGMA. 1807/ 81.7; 81.8.

¹⁵³ Vakit, 7 Mayıs 1943, s. 2.

¹⁵⁴ Yeni Asır, 08 Mayıs 1943, s. 1; Ulus, 9 Mayıs 1943; Tan, 9 Mayıs 1943, s. 2.

subayları tarafından sevinçle karşılanan heyet, gemideki İtalyanlar tarafından da alkışlanmıştır. Heyet Tairea salonuna girmiş, gemi yetkililerine Kızılay adına “Hoş Geldiniz” demiştir. Kurmay Başkanı Hilmi Belen’e gemideki esirlerin en kıdemlisi olarak tanıtılan tümen komutanları General Rizzo Antonyo ve General Villaris Virjino’ya da “Hoş geldiniz” diyerek karşılık vermiş, hasta ve yaralı esirler adına heyeti selamlamışlardır. İngiliz gemisinde Türkiye heyetine likörlü kahve ikram edilmiş ve gemi erkânı tarafından büyük bir ilgi gösterilmiştir. Heyet bu gemi ziyareti bitikten sonra aynı motorla İtalyan esirlerin olduğu Talamba gemisine geçmiştir.

Bu gemide de hasta ve yaralıların durumunu soran heyeti görmek için iki General onların bulunduğu salona gelmişlerdir. Esirlerden biri ordu komutanı iken İngilizlere esir düşen Korg. Gallina Sebastiani diğeri ise Kor. Komutanı Tümğ. de Guidi Alexandro’dur. General Gallina uzun boylu, uzun sakallı bir yaşlı bir askerdir. Niye çağrıldığını bilmeyen General Gallina salona yüzü asık bir şekilde girmiştir; ancak heyetin başında bulunan Kurmay Başkanının Türkiye’nin karasularına gelen savaş esirlerine “Hoş geldiniz” demek niyetinde olduğunu anlaması üzerine yüzü kızarmış gözleri yaşarmıştır. Bu olay üzerine generalin komutan Hilmi Belen’in selamını alarak bastonunda dimdik durarak, titreyen bir sesle, derin bir heyecanla, “bu eşsiz nezaket ve cemile eserlerini hayatında unutamayacağını, bir esire yapılan bu iltifatın kıymet derecesini takdir ettiğini, bu nezaketi hükümetine bildirmenin ilk görev olduğunu” söyleyerek teşekkür etmiştir. Ayrıca Gallina “Bir esirin ihtiyacı ve söyleyeceği ne olabilir” diyerek “Bu jesti unutmayacağını ve hürmetlerini Türk hükümetine gönderdiğini” de söylemiştir. General teşekkür ederken daha genç bir General olan Dequidi de aynı duygular içinde olduğunu ve Türk hükümetine teşekkürlerini iletmişlerdir. Tercüman Subaylar ve Hüveyda Mayatepek vasıtasıyla generallere vatanlarına dönmenin onlarda uyandırdığı duygu sorulmuştur. General Gallina “gerek esir olduğunda gerek Hindistan’daki ikmal esnasında gerekse oradan İzmir’e gelinceye kadar gemide gördüğü muamele, saygıyı, rütbesine yapılan hürmet ve nezaket dışında sırf insani bakımdan çok iyi ve çok şefkatli olduğunu, genellikle seyahatlerinin iyi geçtiğini, vatanlarına dönmekten çok memnun olduklarını” ifade etmiştir. Ayrıca Generaller esaret hayatında buldukları süre içinde bazen Londra radyosunun yayınlarını dinlediklerini bazen de kendilerine İngiliz gazetelerinin verildiğini de anlatmışlardır. Gazete muhabirinin bu konudaki yorumu İtalyan generallere ve esirlere gerek İngiliz esir kamplarında gerek hastane gemilerinde iyi davranıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. İngiliz gemilerinden sonra İtalyan gemilerini de aynı şekilde ziyaret eden Türk heyeti burada da başhekime ve gemi komutanına “Hoş geldiniz” diyerek gemide bulunan İngiliz esirlerle konuşmuşlardır.

Türk heyetine İngiliz esir arasında bulunan en üst rütbeli subay ve yarbay da İtalyanların esirlere gösterdiği özen ve ilgiye minnettar olduklarını söylemişlerdir. Bir İngiliz esir, Türkiye heyetini görünce tercümana ne zaman ülkelerine döneceklerini sormuş, bir gece daha İtalyan gemisinde kalacaklarını öğrenince “Güzel semanız altında olsa dahi bir gecelik esaret yarım ömürden beterdir. Esir geçen bir güne hür olduğum zaman çok şeyler verebilirim” diyerek esaretin acı yüzünü anlatmıştır.

İngiliz esirlerin en rütbelisi olan Yb. Sinclair ise İtalyanlardan gördükleri muameleden memnun olduklarını ifade etmiştir. Türkiye heyeti gemilerden ayrıldıktan sonra saat 11.30 da İngiliz kafilesinin baş gemisi Tairea'nın subayları ve başhekimini karaya çıkararak, İzmir Valiliğini ve Kor Komutanlığı'nı ziyaret etmişlerdir. Daha sonra Gradisca subay ve başhekimini karaya çıkararak Türk makamlarını vali ve komutanları ziyaret etmişlerdir. İngiliz İtalyan Konsolosları ve Kızılay yetkilileri gemilerin yöneticileri ile görüşerek öğleden sonra mübadelenin başlaması için protokollerin imzalanması kararlaştırılmıştır. Bütün hazırlıklar tamamlanarak, mübadelenin 9 Mayıs 1943 Pazar sabah saat 07.00'de başlaması kararı alınmış ve akşama kadar tamamlanmasına çalışılacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁵

d) İzmir'de Dördüncü Esir Mübadelesi

Türkiye karasularında yapılan İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin değişimlerinden dördüncüsü Mersin'de ve beşincisi bir öncekinde olduğu gibi İzmir'de gerçekleşmiştir. Bu konuda İngiltere ve İtalya Büyükelçiliklerinden, Türk Dışişleri Bakanlığına 24 Mayıs 1943 tarihinde gönderilen notada; İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin İzmir'deki esir mübadelesinde kullanılan İtalyan Gradisca Hastane gemisi, Arjantina ve Citta di Tunisi gemileriyle İngiliz Talamba, Tairea Hastane gemileri ve Sontay nakliye gemisi görevlendirilmiştir. Yazıda İtalyanların toplam 2709, İngilizlerin sayısı ise İtalyanların bildirdiğine göre 440 ve İngilizlere göre 700 kişidir. Aynı zamanda Mısır'dan gelecek olan İtalyan savaş esirlerine Kızılhaç Mısır temsilcisi Albay Bon'un refakat edeceği belirtilmiştir.¹⁵⁶ Türk Dışişleri Bakanlığı Kızılay Cemiyeti ve ilgili bakanlıklara gönderdiği 27 Mayıs 1943 tarihli yazısında: İzmir'de yapılacak esir değişiminde İngiltere Hükümeti İzmir Başkonsolosu ile Korvet Kaptanı Oliphant ve Kumandan G. Troy'un görevlendirildiği bildirilmiştir. Esirleri getirecek olan gemilerin mutat işaretleri taşıyacağı, Sontay (8917 tonluk) nakliye gemisinin ise Kupeşte boyunca önden arkaya doğru kırmızı, mavi ve beyaz çizgili işaretleri taşıyacağı yine İngiliz bayrağı ile "Protected" kelimesinin her tarafında yazılı olacağı belirtilmiştir. Bu üç geminin saatte 9 mil süratle öncekilerde olduğu gibi aynı rotayı takiben gelip gidecekleri bilgisi de verilmiştir.¹⁵⁷ Türk Dışişleri Bakanlığı bu konuda Kızılay Cemiyeti Genel merkezine gönderdiği resmi yazıda; İtalyan ve İngiliz yaralı, hasta ve malul savaş esirlerinin değişiminin İzmir Limanı'nda 28 Mayıs 1943 tarihinde yapılacağı ve İtalyanların 411 savaş malulü ile 2268 doktor ve hastabakıcıdan oluştuğu bildirilmiştir. Bu konuda İzmir Vilayetine ve ilgili

---

¹⁵⁵ Ulus, 9 Mayıs 1943, Tan, 9 Mayıs 1943, Cumhuriyet, 9 Mayıs 1943, Son Posta, 9 Mayıs 1943

¹⁵⁶ KGMA. 1807/ 75.27; 75.28; 75.29.

¹⁵⁷ KGMA. 1807/ 75.23; 75.24; 75.25; 75.26.

makamlara gereken talimatlar verilmiştir.¹⁵⁸ Kızılay mübadelesi yapılacak İtalyan sayısını 31 Mayıs 1943 tarihinde 2673 kişi olarak vermiştir.¹⁵⁹

Kızılay Cemiyeti, Haziran 1943 tarihinden sonra olabilecek mübadeleler için hazırlıklarını önceden yapmıştır. Bu kapsamda 250 gram üzüm ve hediyelik paketlerde yarım kiloluk mukavva kutu da hazırlanmıştır. Bu hediyelerin yanı sıra eğer mübadele üzümün mevsiminde yapılacak olursa yaş olarak da dağıtımının yapılabileceğinin kararı alınmıştır.¹⁶⁰ Ayrıca 2000 sigara paketine ilaveten 1000 sigara paketinin de alınması, 3000 kuru meyve paketinin de hazırlanması için ilgili makamlara yıldırım telgrafı gönderilmiştir.¹⁶¹ 27 Mayıs 1943 tarihinde İzmir Kor. Komutanı Korg. Hakkı Akoğuz tarafından yapılacak mübadeleyle ilgili olarak Kızılay İzmir şubesine ve ilgili makamlara yazılan bir yazıda 28 Mayıs 1943 ile 1 Haziran 1943 tarihleri arasında İzmir limanına gelecek olan İngiliz ve İtalyan hasta nakil gemileri hakkında yapılacak muameleye ait program gönderilmiş ve uyulması istenmiştir;¹⁶²

1- İzmir limanında İngiliz ve İtalyan esir mübadelesine, İtalyan Gradisca, Arjantina ve Çitta di Tunusi gemileri, İngilizlerin ise Talamba ve Tairea ve Sonday gemisi görevlendirilmiştir.

2- Mübadele edilecek İtalyanların sayısı toplam 2709, İngilizler ise 700 kişi kadardır.

3- Gemiler İzmir limanına 28 Mayıs ile 1 Haziran 1943 tarihleri arasında geleceklerdir. Gemilerin geldiği gün önceki programda yazılı hazırlık günüdür. Ertesi gün sabah saat 7'de mübadeleye bilfiil başlanacak ve 24 saat içinde bitirilmiş olacaktır.

4- Mübadele başlamadan önce mübadele esnasında ve mübadele sonunda gemilere görevli subaylar, Kızılay ve Kızılbaş temsilcileri ile ilgili emniyet memurları ve Anadolu Ajansı muhabirlerinden başka kimse gidemeyecektir. Mübadele sırasında diğer gazete muhabirlerine ve ajanslara vapurlara gitmeleri için müsaade edilecektir. Mübadele her iki tarafı temsil edecek olan ataşelerle, sefaret, konsolosluk erkânı ve mensuplarına yapılacak muamele önceden olduğu gibi olacaktır.

5- Bu kez önce yapılan mübadeleye göre her iki taraf esirlerinin miktarı bir misline yakın fazla olmasından dolayı gerek bunların nakilleri ve gerekse bagajlarının ve sefaretlar tarafından gönderilecek olan miktarı 200 tona yakın posta paketi ve kolinin nakli için araç sayısının öncekine göre artırılması zaruri görülmüştür. Devlet Deniz Yolları İzmir Şubesi Müdürlüğü mübadele

---

¹⁵⁸ KGMA. 1807/ 75.44.

¹⁵⁹ KGMA. 1807/ 75.19; 75.20.

¹⁶⁰ KGMA. 1807/ 70.1; 70.2; 70.3.

¹⁶¹ KGMA. 1807/ 70.4.

¹⁶² KGMA. 1807/ 75.1. ve KGMA. 1807/ 75.71.

İçin münasip bir vapur ve Devlet Limanları İşletmesi İzmir Şubesi Müdürlüğüne de gelecek 6 gemi için iskelelik yapılması ve gerekirse bir gemiden diğerine çekilmek üzere 4 iskele şatı ile 2 ağır hasta nakil şatı, bagaj ve kolileri üzerinde bulundurmaya ve hemen gemilere nakledilmek üzere miktarı yeterli şat ile en az iki römorkör tahsis edilecektir. Liman işletmelerine ait römorkörleri kolaylıkla ve hızlıca istenilen göreve sevklerinin temin amacıyla bunların işlerinin sonunda limanda bağlama yerlerine gitmeyip gemi bordolarındaki şartlara veya münasip yerlere bağlanmaları doğru ve uygun görülmüştür.”

Önceki mübadelede yapılan rutin hazırlıklar sonrası; 1 Haziran 1943 Salı günü İzmir'e mübadele için İngiliz gemileri ile 435 İngiliz ve 2709 İtalyan savaş esiri gelmiştir. Bu gemilerin İzmir limanına gelmelerinin ardından önceki mübadelelerde olduğu gibi askerî ve sivil erkân ile Kızılay görevlilerinden oluşan heyet gemileri ziyaret ederek “Hoş Geldiniz” dileklerini iletmışlerdir. Gelen savaş esirlerinin karşılıklı değişimi bir gün sonra 2 Haziran 1943 Çarşamba günü başlamış ve aynı gün sona ermiştir. Bu değişimde bazıları sinir ve akıl hastası olan yaklaşık 30 İngiliz ve 400 İtalyan esirin değişimi yapılmıştır. Diğer kalanlar doktor, sağlık mensubu ve himayeli kişilerdir. Ayrıca İngiliz Askeri Ataşesi de gözlemci olarak İzmir'e gelmiştir.¹⁶³ İzmir Valisi'nin İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 3 Haziran 1943 tarihli raporda esir mübadelesinin nasıl yapıldığı şu cümlelerle anlatılmıştır;¹⁶⁴

“Limanımıza gelen İngiliz ve İtalyan esirlerine bulunduğu gemilerin pratika muamelesi gerçekleştirdikten sonra Vilayet adına Emniyet Müdürü ve Kor Komutanlığı adına Kurmay Başkanı her iki gemiye geliş sırasına göre giderek gemi kaptanları ve esirleri ile selamlaşmışlardır. Bu ziyaret İngiliz ve İtalyan gemilerinin süvarileri tarafından vilayet makamı ve Kor Komutanlığı ziyaret edilerek iade olmuştur. Aynı zamanda Kızılay beyeti de Umum Müdürü Remzi Gönenç'in başkanlığında gemilere gitmiş mübadeleyle ait protokoller müştereken hazırlanmıştır. İngiliz gemilerinde ikisi doktor olmak üzere 5 İtalyan generali ile 2269 subay ve er toplam 2674 kişi, İtalyan gemilerinde ise bir liva komutanı general ile 125 subay ve 330 er olup toplam 435'dir. Mübadeleyle 2 Haziran 1943 Çarşamba günü saat tam 7'de başlamıştır. Esirleri nakil için hazırlanmış olan Sur vapuru iki römorkör ve müteaddit şartlar vasıtasıyla sayısı çok olan İtalyan esirlerinin İngiliz vapurlarından alınmasıyla değişim başlamıştır. Savaş esirleri her iki taraf gemilerinden sırayla alınarak kendi gemilerini geçirmek suretiyle mübadele saat 15'te fiilen bitmiştir. Mübadeleyi müteakip İngiliz ve İtalyan konsolosları ile eşleri ve bu işe memur edilen sefaret ataşeleri ve koloniden bazıları kendi ülkelerine ait

¹⁶³ KGMA. 1807/ 75.39; 75.40; Ulus, 1 Haziran 1943

¹⁶⁴ Bu rapor aynı zamanda İzmir Valisi tarafından Emniyet Genel Müdürlüğü, Dışişleri Bakanlığı, Millî Müdafaa, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletleri, Genelkurmay Başkanlığı ve Kızılay Merkezi Genel Başkanlığına da gönderilmiştir. KGMA. 1807/ 75.34; 75.35.

gemilerine giderek ziyaretlerde bulunmuşlardır. Ayrıca gemi mürettebatından bazularına da isterlerse şebri gezme müsaadesi verilmiştir.

Mübadele en sonunda düzenlenen protokol ile alakalı memurlar arasında kontrol edilmiştir. Mısır ve diğer üsere kamplarında esir bulunan İtalyanlar için İstanbul yoluyla, posta vasıtasıyla buraya gönderilmiş olan 200 ton ağırlığındaki kolilerde mübadeleden sonra boş kalan İngiliz Sontay vapuruna yüklenmiştir. İzmir İngiliz konsolosluğu bu akşam konsoloshanesinde gemiden çıkan 30 kişilik personele bir ziyafet verecektir. Mübadele işi sorunsuz bir şekilde bitmiştir. Kızılay tarafından hazırlanan incir üzüm sigara gibi hediyeler her vapurdaki esir ve gemi mürettebat sayısına göre özel bir heyet tarafından vapurlara götürülerek kaptanlarına teslim edilmiştir. Limanımız da yapılan bu mübadele hükümetimizin gösterdiği kolaylık ve insanîyetten her iki tarafta son derece memnuniyet duymuş ve teşekkürlerini iletmışlerdir. Vapurlar yarın sabah 8’de İzmir limanından ayrılacaklardır.”

Türk Dışişleri Bakanlığı, Kızılay Cemiyetine ve ilgili makamlara, Türkiye İngiltere Büyükelçiliğinden aldığı bir notada; İzmir’e getirilen İtalyan esirler arasında bulunan Major Serrantini, Captaine Gattuso ve Sergent Major Galliani isimli üç İtalyan tayyarecinin mübadele edilecekleri ancak üç İngiliz tayyarecinin İngiliz esirlerini İzmir’e getiren vapurlara yetiştirilemediğini, bundan dolayı adı geçen bu üç tayyarecinin İzmir’de İtalyanlara teslim edilirken, İngiliz tayyarecinin de Lizbon’da serbest bırakılması kararı alınmıştır. Bu konuyla ilgili İngiliz Talamba gemisine de talimat verildiği bilgisini paylaşmıştır. Bakanlık daha sonra üç tayyareci hakkında da Kızılay’dan bilgi istemiştir. Kızılay Genel merkezi de bu konuda İzmir’de yapılan dördüncü değişimde İtalyan esirler arasında bulunan üç tayyareciyle ilgili İzmir şubesinden bilgi istemiştir. Bunun üzerine 3 Haziran 1943’te İzmir şubesi de acele bir telgrafla bu üç tayyarecinin İtalyanlara mübadelede teslim edildiğini bildirmiştir.¹⁶⁵ Bundan önceki mübadelelerde olduğu gibi İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin mübadelesi sırasında Türkiye Hükümeti ilgili bakanlıklar, mahalli temsilciler, Kızılay Genel Müdürü, Kızılay İzmir şubesi heyeti tarafından temsil edilmiştir. Mübadele sonrası esirlere Kızılay işaretiyle süslenmiş Türkiye’nin mahsullerinden kuru meyveler ve sigara paketleri dağıtılmıştır.

Aynı zamanda esirlere ait listelerle ve mübadeleye ait protokollerin asılları hazırlanarak Türk Dışişleri Bakanlığına gönderilmiştir. Ayrıca mübadelede verilen hizmetler her iki tarafın iltifatına mazhar olmuştur. Mübadelenin sorunsuz bitmesi sonunda Talamba gemisi subayları tarafından heyetlere bir çay verilirken, Kızıllaç temsilcisi Albay Bon’a deniz gazinosunda bir yemek verilmiştir. İngiltere Yakınoğu Orduları Başkumandanlığı, İzmir Kolordu Komutanlığı ve Kızılay yetkililerine kutlama telgrafi gönderilmiştir. Telgrafta Türkiye limanlarında yapılan mübadelelerde esirlere karşı gösterilen şefkat, itina ve ihtimam için teşekkür edilmiştir. İzmir Valisi mübadele sonrası ilgili bakanlıklara, Kızılay Cemiyetine, Muğla ve Antalya

¹⁶⁵ KGMA. 1807/ 75.9; 75.10; 75.11; 75.12; 75.13; 75.14; 75.15; 75.16; 75.17.

valiliklerine gönderdiği bilgilendirme yazısında: “Limanımızda bulunmakta olan İngiliz hastane gemisi bu sabah (3 Haziran 1943) saat 05.10’da İtalyan gemisi de bunları takiben 05.20’de limanımızdan ayrılmışlardır.”¹⁶⁶ bilgisini vermiştir.

Cenevre Sözleşmesinin maddelerine göre İtalyan, Alman ve İngiliz Hükümetleri arasında Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Kızılay Cemiyeti aracılığı ve yardımlarıyla savaş esirleri mübadele edilmiştir. Bu çalışmalarından dolayı İngiltere Büyük Elçiliğinden alınan bir notada 9 Mayıs ve 2 Haziran 1943 tarihlerinde İzmir Limanında gerçekleştirilen İngiliz ve İtalyan savaş esirlerine Türk makamlarının ve Dr. Remzi Gönenç idaresindeki Kızılay’ın ve memurlarının özverili çalışmalarından dolayı Büyük Britanya Hükümeti’nin teşekkürleri iletilmiştir. Yine İtalyan elçiliğinden gönderdiği bir mektupla da mübadeleler çalışmaları için teşekkürlerini bildirmiştir. İtalya Başkonsolosluğu da aynı dilekleri Türk Hükümeti ile paylaşmıştır. Bu teşekkürler Kızılay Genel Merkezi tarafından İzmir şubesine bildirilmiştir.¹⁶⁷ Esir değişimi faaliyetlerinin bitirilmesi sonrasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Hükümetine gönderdiği 18 Ağustos 1943 tarihli resmi yazıda şöyle diyecektir;¹⁶⁸

“Avustralya, Hindistan, Şarkî Afrika ve Cenubi Afrika’da bulunup memleketlerine gönderilecek olan Alman ağır hasta ve yaralı esir askerleri, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda ve Cenubi Afrika musellah kuvvetlerine mensup bulunup kendi memleketlerine sevk ve iade kılınacak olan İngiliz askerleriyle mübadele edilmek üzere Orta Şark’ta cem olunacaklardır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin muvafakati takdirinde mübadele edilecek olan Alman hasta ve ağır yaralı esirler bir İngiliz gemisiyle İzmir’e getirilecek ve oraya yine mübadele edilmek üzere İngiliz ağır hasta ve yaralı esirlerini getirmiş olan Mihver gemisine nakledileceklerdir.” diyerek yeni mübadele için Türkiye’den yardım talebinde bulunmuştur. İngiltere hükümeti bu sefer de mübadele için Türkiye’nin yardımlarından övgü ile bahsederek ve yardımını esirgemeyeceğini bildirmiştir.”

Bu bağlamda İzmir şubesine 4 Eylül 1943’te Türk Dışişlerinden aldığı bilgiyi göndererek yeni bir mübadelenin ne zaman olacağını belli olmadığını bildirmiştir. Ne zaman yapılacağı ve ne kadar sayıda esir mübadelesi yapılacağı sonradan bildirilecek olan bu mübadele için gerekli hazırlıkların başlanması ne gibi şeylerin eksik olduğu ve meyvelerin mevsimi itibarıyla ne gibi hediyelerin verilebileceğinin bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca sigaraların ise İnhisar tarafından verileceği, bunların takibinin de İzmir şubesi tarafından yapılacağı iletilmiştir¹⁶⁹. Ancak Türk Dışişleri Bakanlığı 25 Ekim 1943 tarihinde Kızılay Cemiyeti’ne yazdığı bir başka yazıda İzmir’de bundan sonra yapılacak İngiliz ve Alman ağır hasta ve yaralı esirlerin değişiminin İngiliz Büyükelçiliğinden alınan notada teknik engeller yüzünden

¹⁶⁶ KGMA. 1807/ 75.18;75.52.

¹⁶⁷ KGMA. 1807/ 69; 69.1 69. 2; 75; 75.1; 75.2; 75.4; 75.5; 75.7; BCA. 030.10.0.0. 179.236.4.

¹⁶⁸ BCA. 030.10.0.0.179.236.7; BCA, 030.10.0.0. 235.587.1.

¹⁶⁹ KGMA. 1807 70.6; 70.7.

İzmir’de yapılamayacağı ve gerçekleştirilecek yeni mübadelenin Ekim ayın sonuna doğru muhtemelen Barselona’da olabileceği bildirilmiştir.¹⁷⁰

Türkiye’ye Yönelik Savaş İhlalleri ve Askeri Mülteciler

Türkiye özellikle Edirne, Uzunköprü, Aydın, Nazilli ve Denizli’de¹⁷¹ oluşturduğu enterne kamplarında Yunanistan’dan gelenlere her türlü imkânı sağlamaya çalışır.¹⁷² Bu arada İncirliova, Niğde, Yozgat, Sivas ve Bergama’da mülteci kampları oluşturulmuştur.¹⁷³ Türkiye’ye yönelik artan mülteci akını karşısında hükümet de sivil ve askerî mültecilerin tarifini yeniden yapmak ve bunların işe, ibate problemleri karşısında ne gibi bir hal tarzı takip edileceği konusunda yeni bir proje hazırlamak ve hayata geçirmek durumunda kalır.¹⁷⁴ Haziran 1941 tarihi itibarıyla Bergama’da bulunan mülteci kampında 1849 Yunan mülteci bulunmaktadır.¹⁷⁵ Bunlar arasında 17 de subay mevcuttur. Mülteci kamplarındaki yabancı askeri personel sayısındaki artış özellikle Akdeniz ve adalar bölgesinde savaşın 1941 döneminde şiddetlenmesiyle iyice artar. 25 Temmuz 1942 tarihi itibarıyla söz konusu mülteci kamplarında toplam 688 kişi vardır. Söz konusu bu mültecilerle ilgili olarak “Yurdumuza İltica Eden Yabancı Devlet Eşhasına Mahsus İsticvap Cetveli” de hazırlanır.¹⁷⁶

Öte yandan 1 Ağustos 1943 günü İzmir’in Torbalı ilçesinin Pancar köyü civarına ve Gaziemir’e bir Amerikan savaş uçağı mecburi iniş yapar.¹⁷⁷ 7 Eylül 1944 günü daha sonra içerisinde bir teğmen ve bir rütbesiz askerin bulunduğu anlaşılan beyaz bayraklı bir Alman deniz uçağı İzmir Körfezi üzerinden geçtikten sonra denize mecburi iniş yapmak zorunda kalır.¹⁷⁸ Mayıs 1941’den 1 Mart 1943 tarihine kadar başta Sisam, Leros ve İstanköy olmak üzere Yunan adalarından gelenlerin sayısı 22.909 olmakla beraber bu sayı 1944 yılına gelindiğinde neredeyse 40.000 civarındadır ve bu şartlar altında Ege adalarında yaşayanların sayısı adaları terk edenlerden çok daha az olacak şekilde yaklaşık 30.000’dir.¹⁷⁹ Bu mülteci sorunuyla en çok karşı karşıya gelen bölgeler ise İzmir ve civarında Çeşme, Karaburun, Kuşadası, Dikili, Kaş, Kadirga, Güllük, Söke, Antalya, Aydın, Fethiye bölgeleridir; ancak bu arada istenmeyen durumlar da söz konusu olur. Bu konuda yaşanan ilk ve

---

¹⁷⁰ KGMA. 1807/ 70.

¹⁷¹ Kızılay dergisi, Şubat 1942, Sayı 2, Ankara

¹⁷² Kızılay dergisi, Aralık 1948- Mart 1949, sayı 30–31, Ankara

¹⁷³ ATASE, II: Dünya Savaşı Koleksiyonu, Dosya 1, Belge 177.

¹⁷⁴ BCA.030.10.55.367.2. MSB tarafından Başbakanlığa gönderilen 2 Nisan 1942 tarih ve 12153 sayılı yazı.

¹⁷⁵ BCA.030.10.55.365.18

¹⁷⁶ ATASE, İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu, D.1, B.188–208

¹⁷⁷ BCA.030.10.59.401.14.

¹⁷⁸ Cumhuriyet, 8 Eylül 1944.

¹⁷⁹ Cumhuriyet, 31 Ağustos 1944.

en korkunç olay ise Çeşme'ye çıkmaya çalışan 15 kişilik Yunan mülteci grubuyla ilgili olanıdır. 1941 yılı içerisinde Çeşme'nin Kokar Liman bölgesinde sahile çıkıp Gazçukuru'na kadar gelen 15 Yunan mülteciyi öldürmekten sanık Hezargradlı Ali oğlu Mahmud Baştuñç ile Düzce'nin Hamidiye köyünden Adem Yılmaz'ın ölüm cezası onaylanır ve iki zanlı İzmir'de idam edilir.¹⁸⁰

Bu dönemde yaşanan bir başka olay ise 2 Şubat 1944 günü Dipburnu bölgesine çıkararak karadan Kuşadası'na gelmek isteyen 2 kadın, 2 erkek ve 1 çocuktan ibaret bir mülteci kafilesinden bir mülteci kadına gümrük karakol görevlileri tarafından tabanca zoruyla 6 saat boyunca tecavüz edilmesidir. 15 Eylül 1941 günü Dikili'ye iltica eden 7 Yunan ile Aynaros bölgesinde sandalla İmroz'a iltica eden 6 İngiliz askeri Çanakkale'ye gönderilirler.¹⁸¹ 17 Kasım 1943 günü 3 hücumbot ve 1 askerî botla 2200 asker Kuşadası'na, 18–19 Kasım 1943 günleri ise askerî botlarla 60 kişi Söke'ye iltica eder. 17 Kasım 1943 günü Leros'tan kaçan 80 kişi Kuşadası'na, Sisam'dan gelen 37 İtalyan askeri, Patnos adasından bir sandalla kaçan 11 İtalyan'la Leros'tan bir sandalla kaçan 18 İtalyan askeri Kuşadası ve Karine'ye sığınır. 17 Kasım 1943 günü yine Leros'tan kaçan 65 ve 68 tonluk iki motorda da 150 İtalyan askeri kaçarak Güllük'e çıkarlar.¹⁸² 18 Kasım 1943 günü Aydın sahillerine çıkan 4 subay, 2 erbaş ve 16 er askerî makamlarca enterne kamplarına gönderilirler.¹⁸³ Son 20 gün içerisinde adalardan Kuşadası ve Çeşme'ye toplam 8400 kişi iltica eder ve bunlardan 6076'sı Suriye'ye gönderilirken 1902 erkek, 288 kadın ve 137 çocuk olmak üzere 2324 mülteci halen bu kasabada dırlar. Aynı dönemde yaşanan ilginç bir olay ise 21 Aralık 1943 günü Çeşme'nin Köste limanına sığınan bir Yunan motorunun durumudur. Bu Yunan motorunu Selanik'e götürmekle görevlendirilen Alman askerinin uyumasından istifade eden motordaki Yunanlar motoru Selanik yerine Çeşme limanına getirir. Hava muhalefetinin azalması üzerine Yunanları taşıyan motor tekrar denize açılır.¹⁸⁴ Çeşme limanına sığınan Yunan 13 mülteci arasında Yunanistan'ın Dışişleri Bakanlığı eski Belgrat Büyükelçisi Ragorosenir ve Yunanistan'ın Paris Konsolosu Liros Arkiros da bulunmaktadır.¹⁸⁵ 26 Kasım 1943–25 Eylül 1944 tarihleri arasında Kuşadası, Çeşme, Foça Bodrum, Marmaris, söke, Fethiye bölgelerine farklı ülkelerden asker ve sivil olmak üzere 8.269 kişi iltica eder.¹⁸⁶ Savaştan kaçan 17 İtalyan askeri de Kuşadası'nın Dipburnu bölgesine çıkararak iltica etmek isterler ancak bu askerler sınır dışı edilir.¹⁸⁷ 7 Eylül 1944 günü Atina'dan gelen

---

¹⁸⁰ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1945.

¹⁸¹ BCA.030.10.55.366.39.

¹⁸² BCA.030.10.55.367.38.

¹⁸³ BCA. 030.10.55.367.41

¹⁸⁴ BCA. DV, Emniyet Umum Müdürlüğünün 10 Ocak 1944 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 01155 sayılı yazı

¹⁸⁵ BCA.030.10.117.813.12

¹⁸⁶ BCA.030.10.117.815.11

¹⁸⁷ BCA.030.10.55.368.22

üç motorlu bir Alman deniz uçağındaki Alman personel İzmir limanına inerek iltica eder.¹⁸⁸

Sonuç

Anadolu coğrafyasında 19 Mayıs 1919 günü başlayan ve 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir’de sonuçlanan Milli Mücadele’nin üzerinden sadece 17 yıl geçtikten sonra genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin önce İtalyan, ardından Alman, daha sonra Yunanlar farkında olmasalar da hamileri İngilizlerin işgaline uğrayan ve son olarak da kanlı bir iç savaş yaşayan Yunan halkına tereddütsüz ve 1939-1949 döneminde askeri lojistik destekten un, yağ, şeker, tıbbi malzeme, sağlık personeli, bakliyat, hububat, konserve başta olmak üzere binlerce farklı ürünle kesintisiz yardımda bulunması her türlü takdirin üzerindedir. Türkiye’de savaş ekonomisinin uygulandığı bir süreçte Megali Limos denilen Büyük Açlık Dönemi’ni yaşayan Yunanistan’a yıllarca karşılıksız her türlü desteği sağlayan Türk devleti yanında Anadolu’da Yunan mezalimini yaşamış binlerce insan hala hayattayken bu yardım faaliyetlerine balıkçısından postacısına, parlamenterinden öğrencisine, akademisyeninden çiftçisine bütün Türk halkının da destek verdiğini görmekse Türk insanının necipliği yanında Türk devletinin binlerce yıllık devlet geleneğinin erdemlerini de yansıtmaktadır.

Bütün bu yardım faaliyetlerinin ikmal, sevk ve depolama noktası ise düşünülenin yanında İzmir ve ilçeleri olmuş, Karaburun’dan Mordoğan’a, Çeşme’den Ilica ve Aliğa’ya kadar özellikle sahil şeridinde yaşayan İzmirli de bütün bu insani yardım faaliyetlerinin içerisinde olmuşlardır. Acı olansa bütün bu erdemleri yaşatan iyi kalpli Anadolu insanı ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin yardım ve desteklerinin Türkiye’de bilinmemesi yanında Yunanistan’da da unutturulmaya çalışılmasıdır.

---

¹⁸⁸ BCA.030.10.55.368.20

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- a) Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivleri (KGMA)
- b) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
- c) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi (Atase)

Basılı Kaynaklar

Bargut, Şemsettin, “İkinci Dünya Savaşı Hatıraları”, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1999, s.181-182

Makaleler

Büke, Ahmet, “*Nazım’ın Bir Günlük Jandarması*”, Yeni Aktüel, Sayı 42, İstanbul, s.83-86.

Sürelî Yayınlar

Vatan	Milliyet
İkdam	Vakit
Cumhuriyet	Ulus
Reading Eagle	Yeni Aktüel
The Montreal Gazette	Star
Yeni Asır	Akşam
Tan	Son Posta
Kızılay Dergisi	Yeni Mersin
Haber	

Sözlü Tarih Çalışması

1. 1923 Bodrum doğumlu Süleyman Tekdemir ile 25 Eylül 2004’de Turgutreis’te yapılan görüşme.
2. 1932 Balıklıovalı Ziya Küçükaliç ile 17 Temmuz 2004 tarihinde Balıklıova’da yapılan görüşme.
3. Sabahattin Kalyoncu ile 17 Temmuz 2004 tarihinde Balıklıova’da yapılan görüşme.

SINIR-AŞIRI BİR ALAN OLARAK BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN İZMİR'DEKİ YERLEŞİM YERLERİ

Beycan Hocaoğlu*

Giriş

Yüz yılı aşkın bir süre devam eden Türkiye'ye yönelik Bulgaristan kaynaklı göçler ile gelenler, sınırları gittikçe küçülen imparatorluğun sınırları dışında kalan "Türk Soylu" kişiler olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Bulgaristan ve Balkanlardaki bağımsızlığını kazanmış yeni ülkelerde kalan Türk ve Müslüman unsurlar kültürel olarak Türkiye'deki Türklerin devamı olduğu varsayılmıştır. Ancak aradan geçen süre ile sınırların gerisinde kalanlar Türkiye'deki sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmelerden ziyade buldukları ülkelerdeki gelişmelerden etkilenmiş ve yeni nesiller bu gelişmelere göre şekillenmiştir. 1989 yılında ve sonrasında Türkiye'ye gelen Bulgaristan göçmenleri de bu nedenle önceki göç dalgaları ile gelenlere nazaran Türkiye'deki yaşam koşulları ve hayat tarzına en uzak olan göçmen grubunu oluşturmaktadır. Bulgaristan göçmenlerinde görülen bu farklılık 1989 sonrası değişen siyasal konjonktürün ve gelişen teknolojik imkanların da yardımıyla 1989 yılında gelen göçmenler, göç sonrası Bulgaristan ile ilişkilerini en canlı şekilde devam ettiren göçmen grubu olmuşlardır. Bulgaristan ile devam eden ilişkiler göçmenlerin yerleşim alanlarının da bu ilişkiler ile şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Ekonomik, kültürel ve siyasal olarak Bulgaristan göçmenlerinin yerleşim alanları bu özellikleri nedeniyle Bulgaristan sınırları dışında Türkiye'de sınır-aşırı bir alan oluşturmuştur. Bu nedenle, sosyal bilimlerde özellikle 2000'li yıllardan sonra daha sık dillendirilmeye başlanan ulus-aşırı ve/veya sınır-aşırı alan kavramını açıklamak gerekmektedir.

Sınır-aşırı alan kavramı Thomas Faist¹ tarafından kişiler ve kolektif topluluklar arasında ortaya çıkan ve egemen devletlerin sınırlarını aşan yoğun ekonomik, siyasal ve kültürel bağlar olarak ifade edilmektedir. Bu tanımda farklı kültürel, siyasal ve ekonomik mekanlar üzerinde bulunan insanların arasında gerçekleşen maddi, manevi ve kültürel nesnelere taşınımı üzerinde vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu da ister istemez egemen olan devlet merkezli söylem ile artık neredeyse kalıplaşmış olan bölgesel temelli ulusal sınırlandırma üzerinden vurgu yapan klasik göç ve jeopolitik kuramların yeniden kavramlaştırılmasını zorunlu hale getirmektedir. Kavram ayın zamanda, kimlik sorunu, özneliğin oluşumu ve zaman

---

* Doç. Dr., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü*, 35620, Balatçık, Çiğli-İzmir / Türkiye, beycan.hocaoglu@ikcu.edu.tr

¹ Thomas Faist, *Devletasırı Alan Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür* (Bağlam Yayınları, 2003).

ile mekâna ait genel inançlar gibi daha geniş çaplı alanlarda da epistemolojik bir sorgu yapılmasını gerektirmektedir ².

Uluslaşırı kavramının ortaya çıkmasında hiç şüphesiz günümüzde iletişim ve ulaşım alanında gelişen teknolojinin ve ülkeler arasındaki sınır geçişlerinin kolaylaşmasının etkisi yadsınamaz. Harvey ³, kapitalist dünyada teknolojinin de yardımıyla oluşan bu özgür hareketlerin esasında kapitalizmin artan kutuplaşması ve güç kaybı ile ilişkili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu açıdan uluslaşırı kavramını geç kapitalizmin etkisiyle küresel ekonominin yeniden yapılanması ile değişen karşılıklı etkileşimleri ve anlatımları tanımlaması daha uygun görünmektedir.

Günümüzde devletler arasında karşılıklı bir bağımlılığın ortaya çıkması ve bu bağımlılığın devam etmesi sürece çok kaba bir şekilde de olsa “küreselleşme” kavramını tanımlamaktadır. Coğrafya’da uluslaşırılığın konu alan araştırmalar ister istemez küreselleşme çalışmaları ile bağlantılı olmak zorundadır ⁴. Zira uluslaşırılığın ve uluslaşırı alanların oluşumunu, uluslararası ticaret antlaşmaları ve sayıları gittikçe artan ticari birliklikleri, iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ve “Yeni Dünya Düzeni”nin başlaması, neokolonyalizmi ve neoliberalizmin devam eden etkileri olmadan açıklamak neredeyse imkansızdır.

Dicken ⁵, daha geniş ve derin bir küreselleşmeyi kapitalizmin temel özelliklerinden biri olarak kabul etmektedir. Bu da finansın mekândan bağımsızlaşması, üretim sistemlerinin mekânsal olarak bölümlere ayrılması ve kurumların stratejik olarak elastik olmasını gerektirmektedir ⁶. Bu esneklik aynı zamanda kendini sınırlar boyunca geniş sosyal tabakalardan insanların artan hareketlerinde ve hem sınırı geçen uluslaşırı göçmenler hem de geride kalanlarda ortaya çıkan kimlik şekillenmesi, sosyo-kültürel tanımlama ve bilinçte kendini ifade etmektedir. Bu nedenle, uluslaşırılığın sosyal formasyonu veya diğer bir anlatımla arada kalmışlığın kültürel ifadesi veya ulusal söylemin kesilmesi ile ilgilenen coğrafyacılar muhakkak ki bu uluslaşırı süreçlerin meydana geldiği küresel ekonomik konjonktürü de incelemelidirler.

Uluslaşırılığın kültürel coğrafyasını etkileyen çağdaş kapitalizmin bir diğer önemli özelliği ağların yükselişidir. Ağlar, malların, bilginin, sermayenin ve insanların çok yönlü olarak aktıkları yapılardır. Ağlar yönetim biçimi olarak nispeten daha az hiyerarşik olarak yapılanmış ancak daha çok esnek düğüm noktaları ile birbiriyle formal ve informal ilişkilerle temellendirilmiştir ⁷. Sosyal ağlar insanlar arasındaki

² David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, 4. Basım (İstanbul: Metis Yayınları, 2006).

³ Harvey.

⁴ Harvey.

⁵ P. Dicken, “Global Shift: The Internationalization of Economic Activity,” 1992, <http://en.scientificcommons.org/22433721>.

⁶ K. Mitchell, “Cultural Geographies of Transnationality,” Kay Anders (SAGE Publication, 2002).

⁷ (Thrift ve Olds, 1996)

benzerlikler ve ilgiler temelinde oluşmuştur (etnisite ve okul bağları gibi) ve göçmenlerin sosyal adaptasyonu üzerine yapılan çalışmaların pek çoğu ikametgahlarını, iş bulma olanaklarını, iş ile ilgili bilgilerin göçmenler arasındaki kişisel bağlardan nasıl etkilendiği ile ilgilidir⁸⁹. Çağdaş küresel ekonomi içinde gelişen ulusaşırı göçler bu sosyal ağların küresel ve yerel ölçekte kapitalist eklemlemelerini de içerecek tarzda mekansal kapsamını arttırmaktadır^{10 11}. Ulusaşırılığın aynı zamanda yerel ağların işlediği karşılıklı göçmen adaptasyonunu ve mal akışı ve küresel tüketiciliği de kapsayan yönü bulunmaktadır¹².

Teknoloji sahasındaki ilerlemelerin küreselleşme sürecini hızlandırdığı ve desteklediği açıktır. Pek çok araştırma gelecekte telekomünikasyonda ve bilgiişlemede meydana gelecek gelişmelerin yeni bir küresel yapılanmaya neden olabileceğini tartışmaktadır. Örneğin, Castells^{13 14} iki yönlü bir süreç önermektedir: kapitalizmin koşullarının küresel yeniden yapılanması, yeni enformasyon teknolojilerinin üretimi ve uygulanması ve yeni teknolojilerin bu tür yeniden yapılanmalarının gerçekleşmesini mümkün kılması. Bu tür varsayımlarda, yeni teknolojilere büyük bir ağırlık verilmiştir ve sadece uluslararası bağlantıları hızlandırmasındaki etkisi ile değil fakat aynı zamanda toplumun kendisini buna göre yapılandırması ile ele alınmaktadır. Castells^{15 16} için yeni enformasyon sürecinin yerel etkisi çok büyüktür, zira soyutlanmış “akışın mekânı” daha mekana bağlı daha yerel süreçleri kontrol etmeye başlamaktadır.

Ulusaşırı kültürel coğrafyaları ekonomik süreçlerle ilişkilendiren araştırmalar, özellikle ağ toplumunun yükselişi ve esnek birikim rejimindeki kaymalara odaklananlar, küreselleşmenin nasıl çalıştığına yönelik yapısal faktörlerin

---

⁸ A. Portes and R.D. Manning, “The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples,” Susan Olza (Orlando: Academic Press, 1986), 47–68.

⁹ S. Karageorgis and I. Light, *The Handbook of Economic Sociology* (Princeton: Princeton University Press, 1996).

¹⁰ Don Mitchell, “The End of the Public Space? People’s Park, Definitions of the Public and Democracy,” *Annals of the Associations of American Geographers* 85, no. 1 (1995): 108–33.

¹¹ K. Mitchell and K. Olds, “Chinese Bussines Networks and the Globalizatio of Property Markets,” Henry Wai- (New York: Palgrave, 2000).

¹² P. Jackson, “Commodity Cultures: The Traffic in Things,” *Transaction of the Institute of British Geographers* 24, no. 1 (1999): 95–108.

¹³ Castells, M., *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).

¹⁴ Castells, M., “The Net and the Self,” *Critique of Anthropology* 16, no. 1 (1996): 9–38.

¹⁵ Castells, M., *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*.

¹⁶ Castells, M., “The Net and the Self.”

anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır ¹⁷. Örneğin, geçmişte göçmenlerin büyük çoğunluğu için uluslararası göç deneyimi bir ulus devletten diğerine kalıcı bir hareket anlamına gelmekteydi. Bu dönemde her ne kadar iletişim ve periyodik ziyaretler göçe kaynaklık eden ülke ile gelinen ülke arasında devam etse de uluslararası iletişimin zorluğu ve maliyetinin yüksekliği nedeniyle bu tür iletişimlerin sayısı oldukça düşüktü. Fakat çağımızın hızlı ve pahalı olmayan jet uçuşları, uydu televizyonları, internet bağlantıları, uluslararası bankacılık ve ucuz doğrudan telefon hatları iki veya ikiden fazla mekân ile ilişkili kalabilmeyi sadece mümkün kılmadı aynı zamanda kolaylaştırdı.

Bu değişim hem ekonomik ağlar hem kültürel anlamlar üzerinde önemli etkilere neden oldu. Göçmenler iki ülkeyle olan önemli ilişkilerini, ekonomi yönetimlerini, politik ve sosyal kararlarını mekân üzerindeki karışık ağlar sayesinde devam ettirebilme imkanına sahip oldu. Kültürel değerler kadar para aktarımları da gelişen yeni teknolojilerin imkanları ile mümkün kılınmıştır. İnsanlar yeni ortaya çıkan usullerle hareket ederek ve iletişim kurarak para ve kredilerin akışını ve malların niteliksel değişimini ve hareketini etkilemektedir (Belirli bir yiyecek türüne gelinen ülkeden olan ihtiyaç hizmet ve ürünler için yeni pazarlar yaratmaktadır). Ulusaşırı göçmenler kendi ekonomik dönüşümlerinin önemli unsurlarıdır ve onların farklı ortamlardaki aktivite ve deneyimleri yerel, bölgesel ve küresel arenada önemli ekonomik etkiler yaratmaktadır. Küreselleşmenin, sermayenin dağılımı ve genişlemesi ile nasıl işlediği oldukça karmaşık bir şekilde hareket halindeki bu ulusaşırı göçmen ve işçilerin kültürel kimlik ve sosyal formasyonları ile oldukça yakından ilgilidir.

Ulusaşırı kavramı, ülkeler arasındaki ilişkilerde daha önce hâkim olan güç ve iktidarın “ulus” gibi tek elde toplanması ve sınırlandırılması söylemini kullanan “uluslararası” kavramının da yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Günümüzün olağan siyaset bilim tartışmalarının odağında sınırları belirli olan ve değişmeyeceği varsayılan sınırlarla belirlenmiş bir devlet ve o devletin gündelik yaşam tarzı bulunmaktadır. Ulusaşırı kavramı ise bu durağan formasyonlar ve sınırlandırmalardan ziyade ilişkiler ve karşılıklı etkileşimler üzerine yaptığı vurgu sayesinde devletin “tireli” özelliklerini ve ulusun yeni tasarım yollarını cesaretlendirmektedir ¹⁸.

Jeopolitik kuramlar çoğunlukla devletlerin otonomisine, sınırlara, “devletdışı” alanlara ve devletlerarası ilişkilere odaklanmaktadır ¹⁹. Soğuk savaş döneminin söylemi ulus devletleri kaçınılmaz ve doğal oluşumlar farz ediyordu. Ulusal landscape’ler nostaljik bir tarih algısıyla geçmişle ilişkili olarak ortaya konuyor ve belirsiz bir şekilde gerektiği ölçüde geleceğe doğru uzatılıyordu. Ulus hem yerel hem

---

¹⁷ Mitchell, “Cultural Geographies of Transnationality.”

¹⁸ Mitchell.

¹⁹ R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge University Press, 1993).

de küresel siyasetin analizi ve kuramsallaştırılmasında en iyi yol olarak görülüyordu²⁰. Ayrıca jeopolitiğin kendi uygulamaları tarafsız ve objektif olarak algılanıyordu²¹. Uluslaşılık kavramı ise bu eski kategorileri ve genel jeopolitik varsayımları devamlı olarak yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Ulusun dışında başka ölçeklerde analiz yapılması ulusal politikalar çerçevesinde tartışılan veya çözülemeyen pek çok sayıdaki yerel ve bölgesel sorunun açıklanmasını ve çözümünü mümkün kılmaktadır²².

Uluslaşırı kavramı aynı zamanda devletlerin günlük uygulamalarının bir gerekliliği olarak ulus kavramı ve sınırların üretimi üzerine vurgu yapmaktadır. Bu kavram ile klasik coğrafya ve jeopolitiğin aksine, hem devletlerin alanlarını belirleyen somut sınır hem de bu sınırı güvenli “iç” ve anarşik “dış” olarak ortaya koyan kavramsal sınır birer araştırma nesnesine dönüşmektedir²³. Sınırlar hiç şüphesiz değişik ölçütlere göre geçirimli oluşumlardır. Bu farklı ölçütler sadece ulus veya siyasi rejim tarafından değil fakat aynı zamanda farklı zamanlarda ortaya çıkan ulusal söylemden de etkilenmektedir. Jeopolitik çalışmalarda devlet genellikle ulusun *de facto* toplandığı bir unsur olarak farz edilmektedir ki bu devlet içerisinde devam eden ulus inşa sürecini göz ardı etmektedir²⁴. Mitchell'in²⁵ altını çizdiği gibi bir süreç olarak devlet yaratma ve rutinleştirilmiş kurumsal normlar ve pratikler topluluğu olarak devlet üzerine vurgu yapmaktan ziyade devlet bir bütün ve sınırlandırılmış bir varlık olarak algılanmaktadır. Günümüzdeki küreselleşme çağında devletin sınırları ve rolü değişkendir. Devlet üstün bir varlık olmadığı gibi genel yaşamsallığını da kaybetmemiştir. Dahası, modern ulus devlet projesi ile diaspora içinde sermaye ve vatandaş sirkülasyonu üzerinde devletin ideolojik kontrolü arasında bir gerilim bulunmaktadır.

Geleneksel jeopolitikteki bir diğer varsayım da devlet ve onun alanı (bölgesi) ile arasındaki doğal uygunluktur. Basch v.d.'nin *Nations Unbound*²⁶ adlı geleneksel görüşü kıran kitaplar ve uluslaşırı göçler üzerine deneysel araştırmalar bu “gerekli”

---

²⁰ Mitchell, “Cultural Geographies of Transnationality.”

²¹ G. Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Geopolitics of Writing Global Space* (University of Minnesota Press, 1996).

²² U. Beck, “The Cosmopolitan Manifesto,” *New Statesman*, no. 20 (1998): 28–30.

²³ G. Ó Tuathail and S. Dalby, *Rethinking Geopolitics* (Routledge, 1998).

²⁴ Mitchell, “Cultural Geographies of Transnationality.”

²⁵ Mitchell.

²⁶ Basch, Glick, and Schiller, *Nations Unbound* (New York: Gordon and Breach, 1994).

uygunluk sorunsallaştırılmıştır. Örneğin, Luis Guarnizo'nun ²⁷ ²⁸ ²⁹ Meksika ve Dominik Cumhuriyeti ve Sarah Mahler'in ³⁰ El Salvador ile ilgili çalışmalarında gösterildiği üzere göçmenlerin para transferlerinden gelen gelirler devletlerin sınırlarının ötesinde yurt dışında kendi ulusundan çalışan göçmenlere ulaşma çabalarını teşvik etmektedir. Devletlerin bu göçmenleri ve onların para transferlerini elde tutmak için yaptıkları uğraşlar mülkiyet hakları, oy kullanma hakları, çifte vatandaşlık, sağlık ve refah açısından çeşitli pozitif teşvikleri içermektedir. Bu senaryoda ulusalcılık ne bölgesel bir kapsayıcılık açısından modern devletin algılanması ne de herhangi bir kişinin ulus devletin mekanı içindeki lokasyonuna izafeten verilmiş bir vatandaşlık olarak temellendirilmiştir. Dahası, devlet pratikleri ve ülke vatandaşlığının hak ve sorumlulukları hâkim olan göç ve sermaye akışı ile genişlemekte ve daralmaktadır.

Ulusal söylemin performansı ile devlet içindeki ve devlet uygulamaları arasındaki gerilim aynı zamanda uluslaşırın araştırmalarda da ortaya çıkmaktadır. Devletin yekpare bir karakteri olarak kavramlaştırılmasından uzaklaşıkça potansiyel rekabetler, çatışan öncelikler, devletin farklı kademelerinde bulunan bürokratik yapılar arasında farklılaşan gündemleri gözlemlemek mümkün olmaktadır ³¹. Bu gerilim zaten içsel çatışmaların politikacılar ve partiler arasında bol olduğu göç ile ilgili konular çerçevesinde genellikle görünür olmaktadır. Devletlerin göç kanunları, vatandaşlık statüleri ve yasalarının bölgeselleştirme ve çok kültürlülük ile olan çatışmalarının pek çok biçiminin konu edildiği uluslaşırın göç çalışmaları ortaya çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla ulus ve küresel güçler arasındaki ısrarcı gerilim pek çok açıdan devlet ve ulus arasındaki kısa çizgide bariz olan gerilim ile görünmektedir.

Sonuç olarak, Hyndman'ın ³² sınır aşan insani organizasyonlar ve “mülteci endüstrisi” üzerine yaptığı çalışmada gösterdiği gibi merkez – kenar, çekirdek – çevre ikilemini ön plana koyan şimdiye kadar ki genel analizler mülteci akışı ve insani yardım akışı arasındaki diyalektik ve her daim değişen ilişkileri açıklamada bundan böyle yeterli değildir. Hyndman ³³, “hareketliliğin uluslaşırın politikası” üzerine yaptığı

---

²⁷ L.E. Guarnizo, “Los Dominicanyorks: The Making of Binational Society,” *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 533 (1994): 70–86.

²⁸ L.E. Guarnizo, “The Emergence of Transnational Social Formations: Social Transformation and the Mirage of Return Migration among Dominican Transmigrants,” *Identities* 4, no. 2 (1997): 281–322.

²⁹ L.E. Guarnizo, “The Rise of Transnational Social Formations: Mexican and Dominican State Responses to Transnational Migration,” *Political Power and Social Theory* 12 (1998): 45–95.

³⁰ S.J. Mahler, *Migración Dominicana a Los Estados Unidos y Políticas de Migración Estadounidense: Una Historia Cambiante* (Santo Domingo: Fundación Friedrich Ebert, 1989).

³¹ Mitchell, “Cultural Geographies of Transnationality.”

³² Jennifer Hyndman, “Border Crossings,” *Antipode* 29, no. 2 (1997): 149–76.

³³ Hyndman.

vurgu ile Birinci Dünya-Üçüncü Dünya ve Kuzey-Güney gibi statik jeopolitik ayrımların güncel mülteci hareketlerini kapsamada yetersiz kaldığını iddia etmektedir. Buna göre günümüz dünyasının insan hareketliliğini daha iyi anlayabilmek ve ortaya koyabilmek için kümülatif nedensellik, ilişkiler ağı ve dünya sistemleri gibi kuramları bütünlüyci bir bakış açısıyla ele alan ulusaşırı veya sınıraşırı alan kavramına ihtiyaç duyulmaktadır.

Göçmen Kimliği ve Sınır – Aşırı Alanlar

Daha önce de bahsedildiği üzere Faist³⁴ sınır-aşırı (ulus-aşırı) alan kavramını, kişiler ve kolektif topluluklar arasında ortaya çıkan ve egemen devletlerin sınırlarını aşan yoğun ekonomik, siyasal ve kültürel bağlar olarak ifade etmektedir. Bu tanımlamaya göre söz konusu sınır aşırı alanların oluşabilmesi için iki unsurun varlığı ön koşul olarak durmaktadır.

Göçe kaynaklık eden ülkeye aidiyet hissiyle bağlı diaspora olarak adlandırılabilir bir göçmen kitlesinin varlığı bu koşulların başında gelmektedir. Türkiye'ye göç etmiş bulunan Bulgaristan göçmenlerinin diaspora olarak adlandırılması geleneksel söyleme ters düşmektedir zira bu göçler şimdiye kadar Balkanlar'dan anayurda göçü ifade eden “muhacir” ve “soydaş” göçü olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte yeni çalışmalar^{35 36 37} göçmenlerin kendilerini çiftli sadakat ekseninde tanımladıklarını ve hem Türkiye hem de Bulgaristan'a aidiyet beslediklerini göstermektedir.

Şimşir'in³⁸, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye Türkleriyle ayrılmazlığı ve bölünmezliği, bir teori değildir. Kim ne derse desin, Bulgaristan Türkleri, Türkiye'deki kan kardeşlerinden bir parçadır. Elma dalından uzağa düşemez.” söylemi belirli bir grup insanı anavatan olarak belirtilmiş belirli bir alana geri dönülmez bir şekilde bağlayan ulusalcı – milliyetçi söylemin Türkiye'deki Bulgaristan göçmenlerine bakışını özetlemektedir³⁹. Elma dalından uzağa düşmez metaforunda özetlendiği gibi kaynak ülke ile insanlar arasındaki bağ organik bir bağdır. Bu görüş esas kaynak ülkenin – anavatanın, yaşanılan ülkeye göre belirgin bir üstünlüğü olduğunu ve anavatan ile geride kalanlar arasında görünmez olan sıkı bir kan bağının

---

³⁴ Faist, *Devlet aşırı Alan Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür*.

³⁵ A. Zhelyazkova, “The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey” (Sofia: International Center for Minority Research, 1998).

³⁶ H. Şen, “Çoklu Sadakat Ekseninde Türk Göçmenleri,” *Sosyoloji Dergisi*, no. 12 – 13 (2004): 37 – 60.

³⁷ Ayşe Parla Alpan, “Longing, Belonging, and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria,” *Journal of Southeastern Europe and Black Sea Studies* 6, no. 4 (December 2006): 543–57, <http://research.sabanciuniv.edu/29/>.

³⁸ B. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* (Bilgi Yayınevi, 1986).

³⁹ Parla Alpan, “Longing, Belonging, and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria.”

üstünlüğünü varsaymaktadır ve tek bir anavatana aidiyetin geçerliliğini öngörmektedir.

Bu söyleme göre Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında 300 000 kişiyi etkileyen göç hareketi anavatana dönüş şeklinde bir geriye dönüş göçü olarak adlandırılmaktadır. Gmelsch ⁴⁰ geriye dönüş göçünü “Göçmenlerin yeniden yerleşmek için anavatanlarına geri dönüş göçü” şeklinde adlandırmıştır. “Yeniden yerleşme” kavramı göç hareketinden daha önce yerleşilmiş bir alanın bulunduğu varsayımında bulunmakla birlikte bu kavram kendi içinde belirsizlikler de barındırmaktadır. Zira “daha önce yerleşilmiş” alan göç hareketinde bulunmuş göçmenlerin sonraki kuşakları tarafından hiç bilinmiyor olabileceği gibi göçmen kitlesi tarafından oluşturulan mitsel bir imaj da olabilir. Gmelsch ⁴¹ tarafından yapılan bu ilk tanımın ardından konuyla ilgili çalışmalar “geri dönüşün” konusu olan anavatanın daha önce hiç görülmemiş olmasından öteye diaspora olarak adlandırılan göçmen kitlesinin temel varlık sebebi olabileceğini de belirtmişlerdir ⁴². Safran ⁴³ bir azınlığın diaspora olarak adlandırılabilmesi için “anavatana” ait kolektif bir bilinç ve mit ile birlikte gelecekte oraya geri dönüş beklentisinin olması gerektiğini belirtirken diasporanın, mevcut bulunduğu ülkede bir ötekileştirmeye maruz kalması veya en azından bir yabancılaşma duygusu içinde olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu özelliklerden bir kısmı Bulgaristan Türklerinin durumuna da uygunluk göstermektedir. Türklerin konumu her iki ulus – devletin tarihleri boyunca çekişmelere konu olmuştur. Türk ulusalcılar tarafından yapılan propagandalar Türk ulusunun bölünmez bütünlüğü üzerine vurgu yaparken Türkiye Cumhuriyeti’nin komünist Bulgar devleti üzerine üstünlüğünü vurgularken, Bulgaristan’ın yapmış olduğu karşı propaganda kapitalist Türkiye’deki ahlak bozukluğuna, yolsuzluğa ve Bulgaristan içindeki Türklerin Bulgar devletine sadakatleri üzerine vurgu yapmaktaydı. Bununla birlikte Türkiye bu propaganda mücadelesinde hem basılı yayınlarda hem de halk arasındaki konuşmalardan daha baskın çıkmıştır ⁴⁴. Parla 1989 yılında ve daha sonra Bulgaristan’dan göç etmeyenler ile yapmış olduğu röportajlar sonucunda Bulgar halkına en çok entegre olanların bile “Yeniden Doğuş” politikaları olarak adlandırılan ad değiştirme ve zorunlu asimilasyon süreci ile kendilerini yabancılaşmış hissettiklerini belirtmiştir.

Eğer yukarıda verilen unsurlar diasporik bir bilincin varlığını ifade ediyorsa bu durumda 1989 yılında gerçekleştirilen göç hareketi “geriye dönüş” göçü olarak adlandırılabilir. Bununla birlikte Türkiye’ye 1989 yılında gelenlerin üçte birinin bir

---

⁴⁰ G. Gmelsch, “Return Migration,” *Annual Anthropological Review* 9 (1980): 135 – 139.

⁴¹ Gmelsch.

⁴² Parla Alpan, “Longing, Belonging, and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria.”

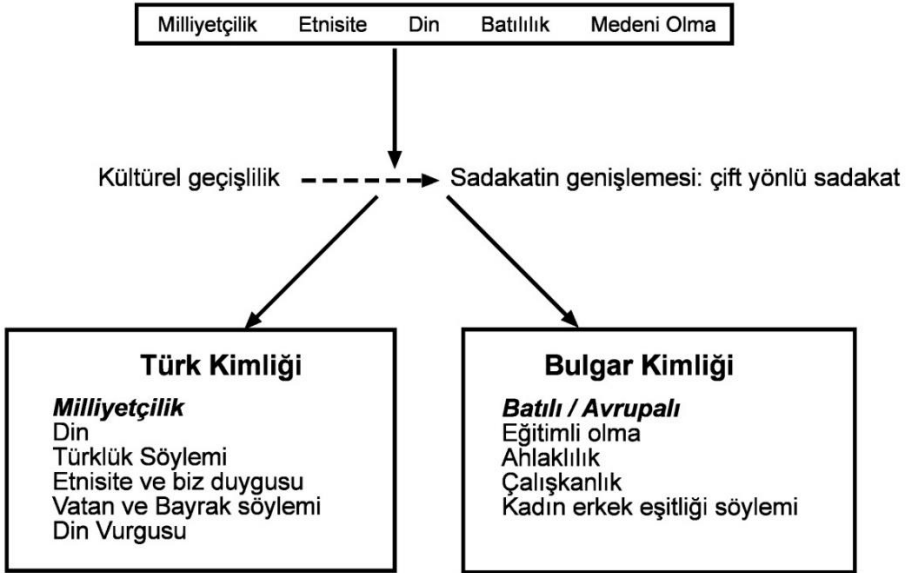
⁴³ W. Safran, “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return,” *Diaspora* 1, no. 1 (1991): 83–99.

⁴⁴ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*.

sene içinde Bulgaristan'a geri döndüğü düşünülürse bu kez çifte geri dönüş göçü gibi oldukça karmaşık ve tanımlanması güç bir göç karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Bulgaristan Türklerinin diasporasını nereye koymak gerektiği sorunu oluşmaktadır. Bulgaristan mı Türkiye mi?

Klasik göç paradigmaları ulus-devlet ve onun mekânsal tanımından hareketle açıklanmaya çalışılırken, bu paradigmlar içinde tanımlanmaya başlanan diaspora kavramı ulusalcı – milliyetçi diaspora bilincini öne çıkarmak amacıyla ortaya atılmıştır. Bununla birlikte anavatan ve geriye dönüş ile ilgili tanımlamalar ulusal sınırlar tarafından belirlenen siyasal coğrafyayı ve bireysel deneyim ve görüşleri de dikkate almak zorundadır. Anavatanın lokasyonu, kaynağını aynı yerden alan göç hareketlerinin farklı dönemlerde meydana gelen göçlerde farklı algılanabildiği gibi aynı göç dalgasına katılan bireyler tarafından da farklı algılanabilir.

Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye'ye aidiyetleri ve burayı kendilerine anavatan olarak algılamaları farklılıklar arz etse de aynı durum Bulgaristan için de geçerlidir. Şen ⁴⁵ Bulgaristan göçmenlerinin söylem ve içerik analizine dayanarak Bulgaristan'daki ve Türkiye'deki olumlu özellikleri sahiplenerek her iki ülkeye de aidiyet beslediklerini ortaya koymuştur.

Şekil 1: Türkiye'deki Bulgaristan göçmenlerinin çoklu sadakat eksenine göre kimlik tanımlamaları (Şen, 2004)

⁴⁵ Şen, "Çoklu Sadakat Ekseninde Türk Göçmenleri."

Bulgaristan göçmenleri Türk kimliğine Milliyetçilik ve Türklük söylemi üzerinden vurgu yaparken, Bulgar kimliğine de Batılı ve Avrupalı olma söylemi üzerinden vurgu yapmaktadır ⁴⁶.

Şen'e ⁴⁷ göre Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenleri, çoklu sadakat anlayışına dayalı, bünyesinde iki toparlayıcı çerçeve barındıran bir kimlik anlayışını vücuda getirmektedir. Göçmenler kimliklerini inşa ederken çoğu zaman gelgitler içinde temelde farklılaştırdıkları referanslara başvurmaktadırlar. Zaman zaman etnik ve dini vurgulara yönelmekte, zaman zaman ise günlük yaşam pratiklerinden hareketle örneklendirdikleri kimlik temalarını gündeme almaktadırlar. Etnik kimlikte kolektivist ve birleştirici özelliklerin, günlük yaşamda ise ayrımcı ve farkçı unsurların devrede olduğu söylemler oldukça dikkatli, korumacı ve tedirgin nitelikler taşımaktadır. Türk ve Müslüman olmak, kimliğin etnik ve dini boyutunu oluştururken, Batılı olmak, çalışkan ve eğitimli olmak vb. özellikler göçmen kimliğinin Batılı boyutları olarak kabul görmektedir.

Özellikle hem Türk hem de Bulgar kimliğinin unsurlarına yer verme gayreti, Türk göçmenlerinin aynı anda farklı kimliksel özellikleri yaşamalarına imkân vermektedir ⁴⁸.

Bulgaristan Göçmenlerinin Türkiye'deki Yerleşimleri

Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelik Göçler Balkan yarımadasında Türk hakimiyetinin gerilemeye başladığı 93 Osmanlı Rus Harbinin gerçekleştiği 1878 yılından günümüze kadar bilfiil devam etmektedir. Günümüzde halen Türk nüfusunun toplam nüfusa oranının en yüksek olduğu Bulgaristan Balkan kaynaklı Türkiye'ye yönelik göçler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Türk nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oransal değişim bu durumu daha net olarak göstermektedir (Çizelge 1).

<i>Yıl</i>	<i>Türk Nüfusu</i>	
1878	466000	% 26,0
1880	523099	
1887	607331	% 19,0
1905	488010	
1920	600000	% 10,0
1946	675000	% 9,6
1956	656025	% 8,6

⁴⁶ Şen.

⁴⁷ Şen.

⁴⁸ Şen.

1965	746755	% 9,2
1992	800052	% 9,4
2001	746664	% 9,4

Çizelge 1 Bulgaristan'daki Türk nüfusu ⁴⁹

1878 yılında Osmanlı – Rus harbinden kaynaklı göçlere rağmen o dönemki Bulgaristan toprakları içinde kalan Türk nüfusu toplam nüfusunun 1/4'ünü oluştururken günümüzde bu oran %10'unda altına düşmüştür.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçler belirli dönemlerde artsa da tarihsel göç çizelgeleri söz konusu göçlerin bir devamlılık arz ettiğini net bir biçimde göstermektedir (Çizelge 2).

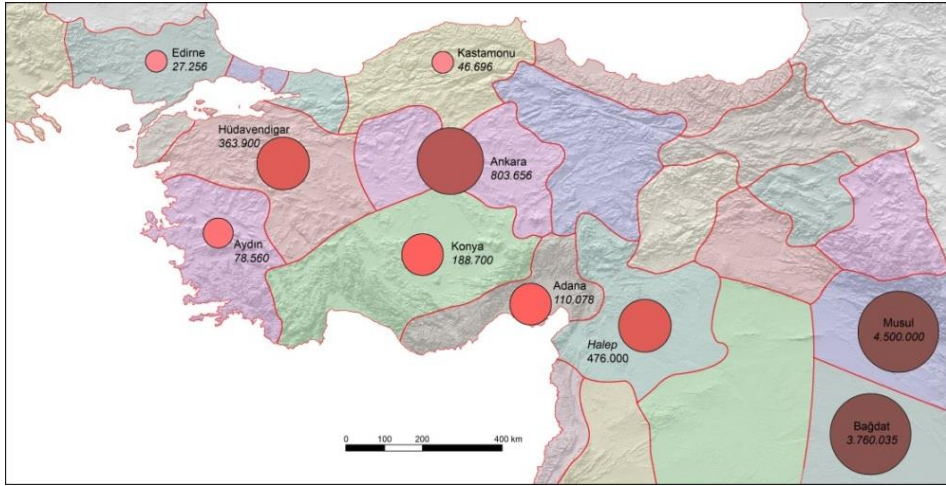
Yıl	Göç Edenlerin Miktarı
1878 - 1912	350 000
1912 - 1925	100 000
1928	11 000
1929	11 568
1930	1 648
1931	2 148
1932	1 452
1933	680 – 1 382
1934	3 740
1935	5 672
1936	11 730
1937	10 000 – 13 490
1938	16 000 – 20 452
1939	15 458
1948	45
1949	1 528
1950	55 746

⁴⁹ В. Стоянов, *Турското Население Между Полосите На Етническата Политика* (София, 1998).

1951	98 262
1952 - 1968	23
1969 - 1977	52 392
1978	62 000
1989	310 000 – 370 000
1989 - 2001	16 000

Çizelge 2 1878 – 2001 yılları arasında Bulgaristan’dan göç eden Türk nüfusu ⁵⁰

Balkanların kaybedilen topraklarının tamamında olduğu gibi Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin de iskânı dönemin mevcut imkânlarına göre bir düzen altına alınmaya çalışılmıştır. Dönemin Osmanlı idaresi Balkanlar’dan gelen göçmenlerin iskânı için elverişli olan arazilerin tespitini gerçekleştirmiştir. Buna göre Musul, Bağdat, Ankara ve Hüdavendigâr vilayetleri yerleşmeye en uygun araziler olarak tespit edilmiştir (Şekil 1).

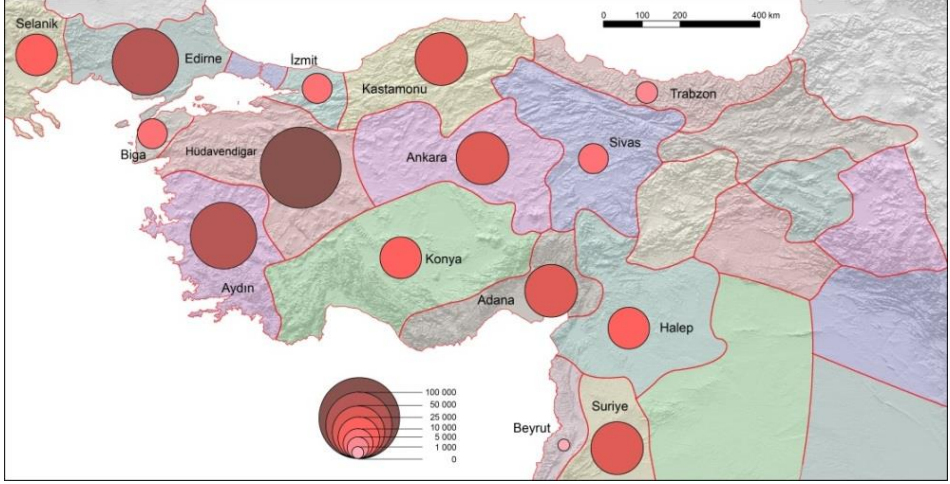
Şekil 2: 1877 – 1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Balkanlar’dan gelen göçmenler için Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilen yerleşmeye elverişli arazilerin vilayetlere göre dağılımı ⁵¹.

Bununla birlikte gelen göçmenlerin iskânı Hüdavendigâr, Aydın ve Edirne vilayetlerinde yoğunlaşmıştır. Edirne vilayetinde görülen iskân göç kaynağına yakınlık ve diğer politik amaçlar ile açıklamak mümkün iken. Hüdavendigâr ve Aydın

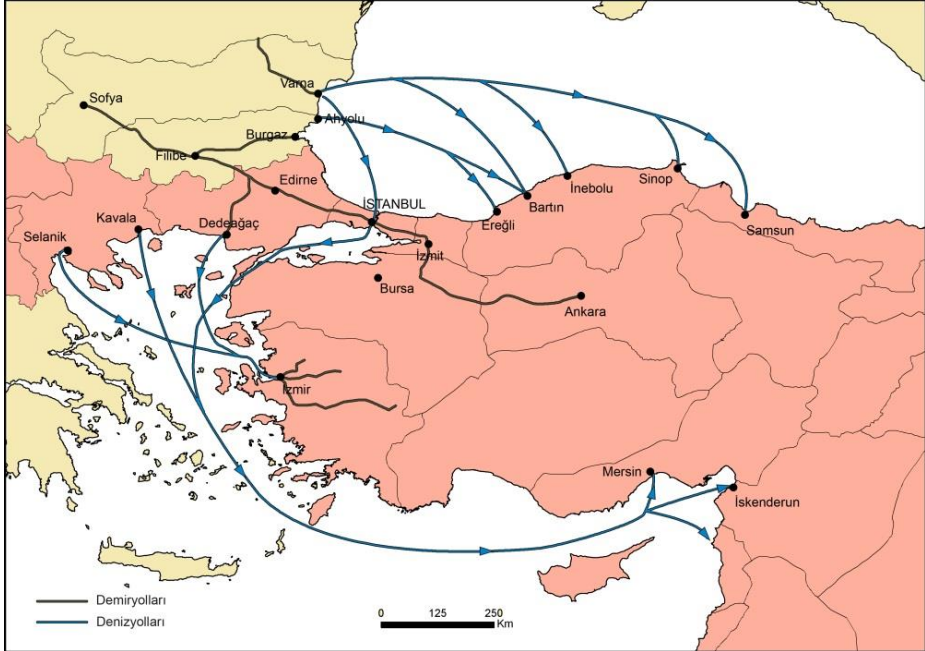
⁵⁰ Стоянов.

⁵¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara: , Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999).

vilayetlerindeki iskânlarda dönemin ulaşım imkânları rol oynamış olmalıdır (Şekil 2 ve Şekil 3).

Şekil 3: 1877 – 1878 Osmanlı – Rus harbi sonucunda İstanbul'a gelen göçmenlerin dağıldıkları vilayetler ⁵².

Şekil 4: Osmanlı – Rus harbinin ardından Balkan göçmenlerinin izledikleri göç yolları

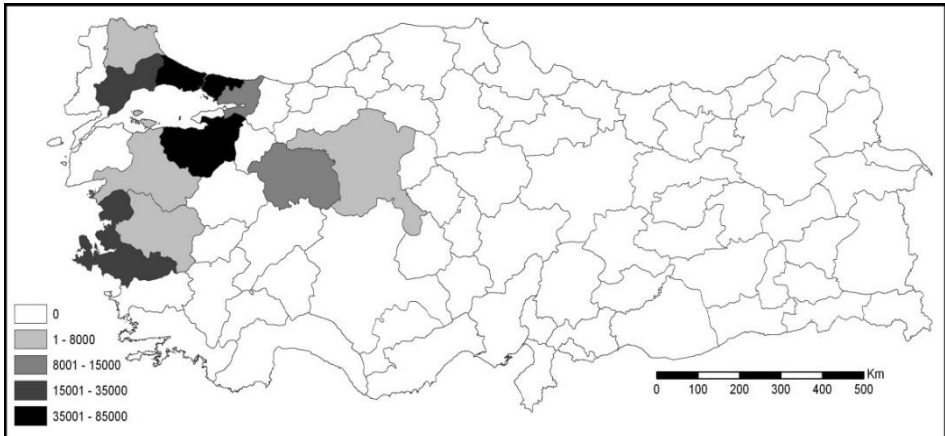
⁵² İpek.

1878 yılında dönemin imkânları ile gerçekleştirilen bu iskân örüntüsü günümüze kadar devam eden göçler ile gelen göçmenlerin yerleşim yeri örüntüsünü de şekillendirmiştir. Nitekim Bulgaristan kaynaklı göçlerin sonuncu büyük göç dalgası olan 1989 yılında gerçekleşen zorunlu göç ile gelenlerin yerleşim yerlerine baktığımızda da bu örüntüyü takip etmek mümkündür (Çizelge 3, Şekil 4)

	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
<i>İstanbul</i>	84.255	30,0
<i>Bursa</i>	67.378	24,0
<i>Tekirdağ</i>	30.828	11,0
<i>İzmir</i>	25.489	9,1
<i>Kocaeli</i>	12.276	4,4
<i>Eskişehir</i>	9.845	3,5
<i>Kırklareli</i>	7.045	2,5
<i>Ankara</i>	5.157	1,8
<i>Bahkesir</i>	4.852	1,7
<i>Manisa</i>	3.899	1,4
<i>Diğer</i>	30.035	10,7
	281.059	100,0

Çizelge 3: 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il

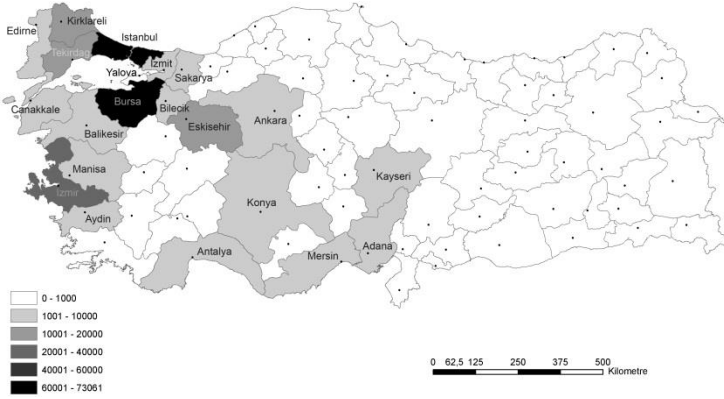

Şekil 5: 1989 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yerleşmek için tercih ettikleri ilk on il

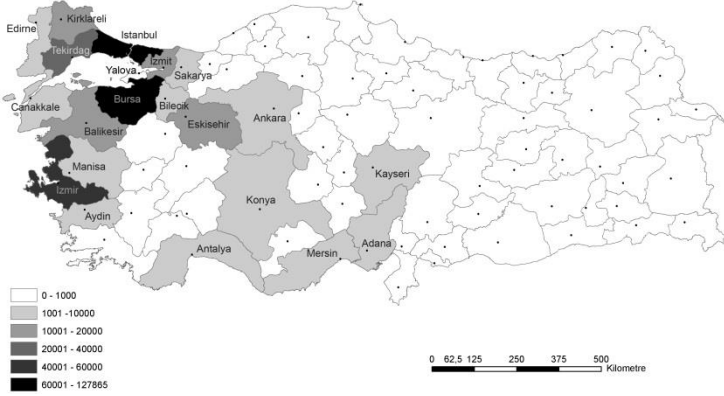
Sınır-Aşırı Bir Alan Olarak Bulgaristan Göçmenlerinin İzmir'deki Yerleşim Yerleri

Devlet İstatistik Enstitüsünden alınan veriler de günümüzde Bulgaristan doğumlu kişi sayısının en yüksek olduğu 4 il sırasıyla Bursa, İstanbul, Tekirdağ ve İzmir'dir (Şekil 5)

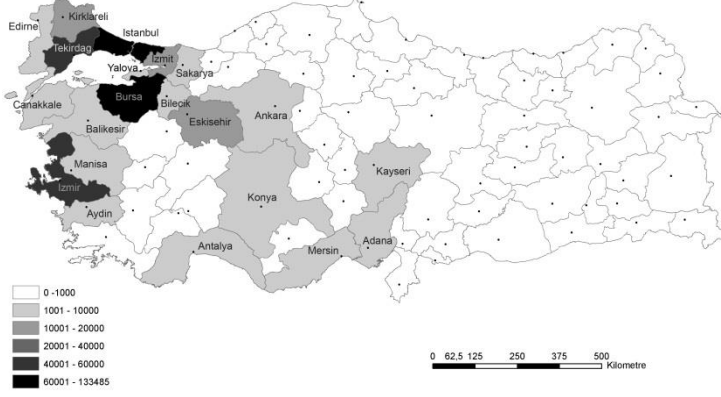
İLLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(1985 nüfus sayımına göre)

İLLERE GÖRE BULGARİSTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(1990 nüfus sayımına göre)

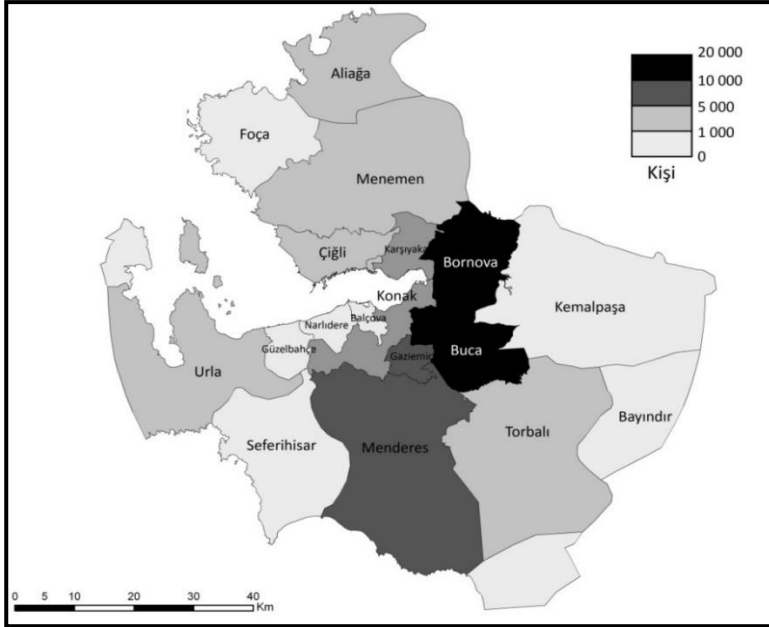

İLLERE GÖRE BULGARISTAN DOĞUMLU KİŞİ SAYISI
(2000 nüfus sayımına göre)

Şekil 6: 1985, 1990 ve 2000 yılı nüfus sayımına göre Türkiye’de illere göre Bulgaristan doğumluların dağılımı

Mevcut bu dağılıma göre 2000 yılı nüfus verilerinde İzmir’de ikâmet eden Bulgaristan doğumlu nüfus sayısı 57 000 kişi civarındadır. Söz konusu rakamın ilk nesil Bulgaristan göçmenlerini esas aldığımız düşünürsek bu rakam Türkiye’de doğup kendilerini Bulgaristan göçmeni olarak tanımlayan 100 bini aşkın bir nüfusun var olduğu sonucuna erişmek mümkündür (Şekil 6, Çizelge 4).

Şekil 7: 2000 yılı nüfus sayımına göre İzmir ilçelerinde yaşayan ulgaristan doğumlu kişilerin oransal dağılımı

İLÇE	KİŞİ	%
<i>Bornova</i>	19.437	34,0
<i>Buca</i>	10.372	18,1
<i>Gaziemir</i>	7.663	13,4
<i>Menderes</i>	6.093	10,7
<i>Konak</i>	3.521	6,2
<i>Karşıyaka</i>	2.543	4,4
<i>Torbali</i>	835	1,5
<i>Aliağa</i>	812	1,4
<i>Çiğli</i>	804	1,4
<i>Bergama</i>	717	1,3
<i>Menemen</i>	641	1,1
<i>Urla</i>	602	1,1
<i>Diğer</i>	3.112	5,4
Toplam	57.152	100

Çizelge 4 2000 yılı nüfus sayımına göre İzmir ilçelerinde yaşayan Bulgaristan doğumlu kişilerin oransal dağılımı

İzmir'de yerleşik olan Bulgaristan göçmenlerinin ise özellikle Bornova, Buca, Gaziemir ve Menderes ilçelerinde toplandığını görürüz. Menderes, Gaziemir ve Buca ilçelerinde göçmenlerin yoğunluk arz ettikleri mahalleler baktığımızda ise göçmenlerin özellikle bu üç ilçenin birbirine nispeten yakın mahallelerinde yerleşmişlerdir. Bu nedenle söz konusu bu üç ilçeyi birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Sonuç

İzmir'de Bulgaristan göçmenlerinin yoğunlaştığı Menderes ilçesi Görece göçmen konutları ve Gaziemir İlçesi Sarnıç beldesi özellikle 1989 sonrasında Bulgaristan'ın yaşadığı demokratikleşme sürecinin bir sonucu olarak Türkiye-Bulgaristan sınırının daha geçirirli bir hale gelmesi Türkiye'deki göçmenlerin göçe kaynaklık eden ülke ile sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerinin devam ettirilmesine olanak sağlamıştır. 1989 yılından günümüze geçen otuz yıllık süreçte Bulgaristan ile sürdürülen söz konusu ilişkiler adı geçen göçmen yerleşim alanlarının da sınır-aşırı mekân olarak gelişimine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda artan sınır hareketliliğinin

bir sonucu olarak Türkiye ve Bulgaristan arasında her gün düzenli otobüs seferleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır (**Fotoğraf 1**).

Fotoğraf 1: İzmir Bulgaristan arasında gerçekleştirilen otobüs seferleri

Her gün Menderes'in Görece beldesindeki Göçmen konutlarından başlayarak göçmenlerin yoğunlukta olduğu Sarnıç, Buca ve Çamdibi semtlerindeki yolcularını toplayarak Bulgaristan'a yolcu taşıyan beş farklı firma bulunmaktadır (**Fotoğraf 2**).

Fotoğraf 2: Bulgaristan ve Türkiye arasında düzenli otobüs seferi düzenleyen otobüs firmaları.

Bulgaristan ile göçmenlerin devam ettirdikleri ilişkilerin bir tezahürü de eğitim alanında şekillenmiştir. Türkiye'de üniversite sınavında başarılı olamayan veya farklı sebeplerden üniversite eğitimini Türkiye dışında almak isteyen gençlerin varlığı Bulgaristan'daki üniversitelerin de dikkatini çekmiş Türkiye'de Bal-Göç gibi göçmen derneklerinin koordinasyonu ile her sene Bulgaristan üniversiteleri Türkiye'ye gelerek Türkiye'de özellikle Bulgaristan göçmeni gençleri kendi üniversitelerine çekmeye çalışmaktadırlar (**Fotoğraf 3**).

Fotoğraf 3: Bulgaristan Sofya Üniversitesinden gelen heyet Türkiye'deki öğrencilere Bulgaristan'daki eğitim olanakları hakkında bilgi veriyor.

Türkiye ve özellikle İzmir'de Bulgaristan göçmenlerinin yoğunlukta bulunduğu yerleşim alanlarında belki de en canlı sınır-aşırı alan bağlantısı siyasal olandır. 19189 ve sonrasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin tamamının aynı zamanda Bulgaristan vatandaşlığına sahip olması Bulgaristan'daki seçim atmosferinin de Türkiye'de yaşanmasına neden olmaktadır (**Fotoğraf 4**).

Fotoğraf 4: 2022 Bulgaristan Parlamentosu seçimleri için İzmir'in Gazimir ilçesi Sarnıç semtinde açılan seçim sandığı

2021 yılının Nisan, Temmuz ve Kasım aylarında gerçekleştirilen Bulgaristan parlamentosu seçimlerinde Türkiye'de Bulgaristan göçmenlerinin kullandđđ oylar özellikle Türklerin desteklediđđ Hak ve zgrlkler Hareketi siyasal partisinin oylarında büyük bir fark yaratmıştır. Nisan ve Temmuz aylarındaki seçimlere Türkiye'deki Bulgaristan göçmenlerinin yeterli ilgiyi göstermemesi ile Hak ve zgrlkler Hareketi'nin oyları sırasıyla %10,36 ve %10,57'de kalarak Bulgaristan parlamentosunda 4. ve 5. Büyük parti olurken Kasım ayındaki seçimlerde Türkiye'den seçimlere olan ilginin artması ile Hak ve zgrlkler Hareketi 'nin oy oranı %12,83'e çıkararak Bulgaristan Parlamentosundaki nc büyük parti konumuna yükselmiştir. Bu haliyle seçimlerde bir blok olarak hareket eden Türkiye'deki Bulgaristan göçmenlerinin Bulgaristan seçimlerinde yaklaşık %3'lk ir katkı ile kilit bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye ve İzmir'deki Bulgaristan göçmenlerinin köken ve destinasyon ülkeler arasında devam eden ilişkileri günümüzde Bulgaristan ve Türkiye arasındaki siyasal ve kültürel ilişkilerin önemli bir bileşenidir. Söz konusu ilişkiler daha da kuvvetlendirilerek her iki ülkenin de yararına şekillendirilebilir.

Kaynaklar

- Basch, Glick, and Schiller. *Nations Unbound*. New York: Gordon and Breach, 1994.
- Beck, U. "The Cosmopolitan Manifesto." *New Statesman*, no. 20 (1998): 28–30.
- Castells, M., *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- . "The Net and the Self." *Critique of Anthropology* 16, no. 1 (1996): 9–38.
- Dicken, P. "Global Shift: The Internationalization of Economic Activity," 1992. <http://en.scientificcommons.org/22433721>.
- Faist, Thomas. *Devlet aşırı Alan Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür*. Bağlam Yayınları, 2003.
- Gmelsch, G. "Return Migration." *Annual Anthropological Review* 9 (1980): 135 – 139.
- Guarnizo, L.E. "Los Dominicanyorks: The Making of Binational Society." *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 533 (1994): 70–86.
- . "The Emergence of Transnational Social Formations: Social Transformation and the Mirage of Return Migration among Dominican Transmigrants." *Identities* 4, no. 2 (1997): 281–322.
- . "The Rise of Transnational Social Formations: Mexican and Dominican State Responses to Transnational Migration." *Political Power and Social Theory* 12 (1998): 45–95.
- Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu*. 4. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Hyndman, Jennifer. "Border Crossings." *Antipode* 29, no. 2 (1997): 149–76.
- İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Jackson, P. "Commodity Cultures: The Traffic in Things." *Transaction of the Institute of British Geographers* 24, no. 1 (1999): 95–108.
- Karageorgis, S., and I. Light. *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Mahler, S.J. *Migración Dominicana a Los Estados Unidos y Políticas de Migración Estadounidense: Una Historia Cambiante*. Santo Domingo: Fundación Friedrich Ebert, 1989.
- Mitchell, Don. "The End of the Public Space? People's Park, Definitions of the Public and Democracy." *Annals of the Associations of American Geographers* 85, no. 1 (1995): 108–33.
- Mitchell, K. "Cultural Geographies of Transnationality," Kay Anders. SAGE Publication, 2002.
- Mitchell, K., and K. Olds. "Chinese Bussines Networks and the Globalizatio of Property Markets," Henry Wai-. New York: Palgrave, 2000.

- Ó Tuathail, G. *Critical Geopolitics: The Geopolitics of Writing Global Space*. University of Minnesota Press, 1996.
- Ó Tuathail, G., and S. Dalby. *Rethinking Geopolitics*. Routledge, 1998.
- Parla Alpan, Ayşe. “Longing, Belonging, and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria.” *Journal of Southeastern Europe and Black Sea Studies* 6, no. 4 (December 2006): 543–57. <http://research.sabanciuniv.edu/29/>.
- Portes, A., and R.D. Manning. “The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples,” Susan Olza., 47–68. Orlando: Academic Press, 1986.
- Safran, W. “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return.” *Diaspora* 1, no. 1 (1991): 83–99.
- Şen, H. “Çoklu Sadakat Ekseninde Türk Göçmenleri.” *Sosyoloji Dergisi*, no. 12 – 13 (2004): 37 – 60.
- Şimşir, B. *Bulgaristan Türkleri*. Bilgi Yayınevi, 1986.
- Thrift, N., and K. Olds. “Refiguring the Economic in Economic Geography.” *Progress in Human Geography* 20, no. 3 (1996): 338–55.
- Walker, R.B.J. *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge University Press, 1993.
- Zhelyazkova, A. “The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey.” Sofia: International Center for Minority Research, 1998.
- Стоянов, В. *Турското Население Между Полусите На Етническата Политика*. София, 1998.

GÖÇ VE UYUM PERSPEKTİFİNDEN KENT MÜLTECİLERİ: İZMİR'DEKİ SURİYELİLER

Arife Karadağ*

Giriş

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca göçmenlere kapılarını açan, ihtiyaç duyanları koruma altına alan ve dünya kamuoyu tarafından da saygı duyulan bin yıllık köklü bir göç geleneğine sahip bir ülke olmuştur. Son yüzyıl içinde; Balkan savaşlarından (1912-1913), Türkiye-Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesine (1923-1924), Balkan ülkelerinden (1950-1951 ve 1978-1979), Bulgaristan'dan (1989) soydaş akınına, 1990'lardan sonra artan Irak'dan Afganistandan, Myanmar'dan Somaliden, Filistin'den savaş ve siyasi istikrarsızlık alanlarından kaçıp Türkiye'ye sığınan göçmen akınlarına maruz kalmıştır. Nisan 2001'den itibaren, çalışmamızın da konusu olan ve BM tarafından “*tarihin en dramatik göç akını*” olarak tanımlanan Suriye göç akını ile (Nisan 2011'den itibaren) ülkesindeki iç savaştan kaçan, milyonlarca Suriyeli en yoğun biçimde yine Türkiye'ye sığınmıştır.¹

Suriye; 15 Mart 2011'de başlayan, Esad rejimine karşı düzenlenen gösterilere sert bir şekilde müdahale edilmesinin ardından, bir iç savaşa girmiş ve Suriye topraklarından komşu ülkelere mültecilerin muazzam ve dramatik bir akışı olmuştur². Bu süreçte, 22 milyondan fazla nüfusa sahip Suriye'de 7 milyonun üzerinde insan ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu haliyle UNHCR tarafından “*son zamanların en büyük göç akını*” olarak kayıtlara geçmiştir^{3,4} ki bu sayının 4 milyonu aşan kısmı Türkiye'de geçici koruma altındadır (Şekil 1).

Türkiye'ye ilk Suriyeli mülteci akını Nisan 2011'de 252 kişilik bir grupla başlamış, sadece bir yıl sonra, 2012 yılında, ülkedeki Suriyeli sayısı 93 676'yı bulmuştur. Türkiye; savaştan kaçan Suriyelileri başlangıçta misafir statüsünde açık kapı politikası uygulamışsa da güvenlik, iç baskılar, sosyal çatışmalar ve finansal problemler göz önüne alınarak bunu son derece haklı sebeplerle, hatta gecikmiş bir

---

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

¹ Harputlu Mustafa - Karadağ Arife “*Syrian Refugees in İzmir (Turkey): A survey on Socio-spatial and management Impacts*” Ege University Faculty of Letters 1st International Symposium on Arts and Humanities International Migration and Migrant Experience throughout History” (12-14 December 2019), İzmir, 2019.

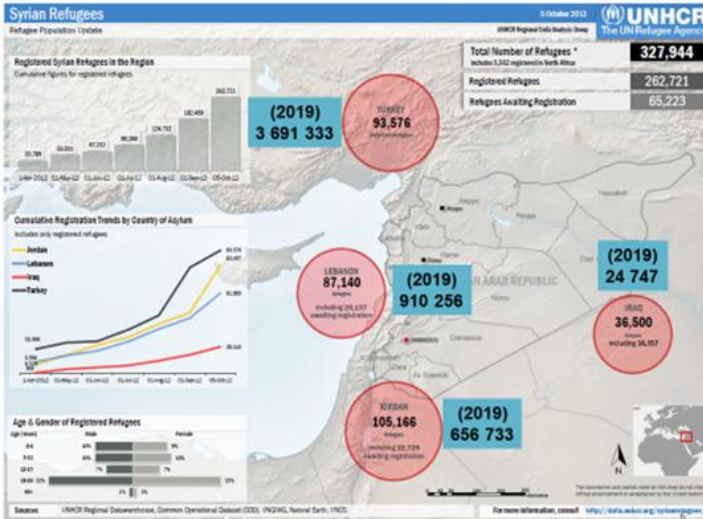
² Erdoğan Murat, Türkiye'deki Suriyeliler – Toplumsal Kabul ve Uyum, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. 495, Göç Çalışmaları 6, İstanbul, 2015.

³ UNHCR, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> (last accessed on 27.02.2015)

⁴ Kirişçi K.-Dinçer B.-Federici V. Ferris, Karaca S. Çarmıklı E. Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye: Sonu Gelmeyen Misafirlik, Brookings-USAK, Karınca Ajans Yay. Ankara, 2013.

kararla, “geçici koruma statüsü” ile değiştirmiştir. Türkiye’deki kayıtlı Suriyeli sayısı 2012-2015 yılları arasında 19 kat büyüyerek Mart 2015’de bu **1 718 147**’ye ulaşmış kayıt dışı olanlarla birlikte bu rakam 2,5 milyonu aşmıştır⁵. 2016 yılında 2.834.441 olan Suriyeli sayısı 2017 yılında büyük bir artış göstererek 3.426.786 olmuş, 2018 yılında 3.623.192, **2019** yılı itibarıyla (10 Ekim 2019) bu sayı **3.691.133**’e ulaşmıştır⁶. 22 Temmuz 2022 itibarıyla Türkiye’de geçici koruma kapsamında kayıtlı Suriyeli sayısı 3 651 428’dir⁷ (Şekil 1).

UNHCR kaynaklarına göre, Suriyeli mültecilere evsahipliği yapan ülkeler arasında Türkiye % 45lik pay ile hala ilk sıradadır⁸. Türkiye’de bugün sayıları 3.7 milyona yaklaşmış Suriyeli mültecilerin, sadece **138.645**’i, 8 ayrı ilde kurulan 13 barınma merkezinde kalırken, kalan **3.552.488**’i başta sınır illerimiz olmak üzere birçok kentimizde dağılmış durumdadır⁹.

Şekil 1 . UNHCR kayıtlarına Suriyeli Mülteci sayıları ve komşu ülkelere dağılımı (2012-2019)¹⁰.

⁵ AFAD- Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, Suriye’den Türkiye’ye Nüfus Hareketleri: Kardeş Topraklardaki Misafirlik. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yay. Ankara, 2014.

⁶ TÜİK (Turkish Statistical Institute), <http://www.turkstat.gov.tr> , Migration Statistics, Ankara. 2012-2019.

⁷ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erisim tarihi: 28.07.2020)

⁸ AFAD, https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/61-2013123015505-syrian-refugees-in-turkey-2013_print_12.11.2013_eng.pdf (last accessed on 07.05.2014)

⁹ AFAD- Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, Suriye’den Türkiye’ye Nüfus Hareketleri: Kardeş Topraklardaki Misafirlik. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yay. Ankara, 2014.

¹⁰ UNHCR Regional Datawarehouse, Common Operational Dataset (COD), UNGWG, Natural Earth, UNCS. (2019)

En fazla Suriyeli mülteciyi barındıran geçici barınma merkezleri Şanlıurfa, Gaziantep ve Hatay'da iken bunu Adana ili izlemektedir. Kent mülteciyi olarak, en fazla (21 Temmuz 2022 itibarıyla 548 108 kişi) Suriyelinin yaşadığı yer ise halen İstanbul'dur¹¹. Çalışma alanımız olan İzmir'de Suriyeli sayısı, aynı tarih itibarıyla 150 113 olarak kayıtlara geçmiştir.

Söz konusu barınma merkezleri, barınma, güvenlik, gıda temini, sağlık denetimi, eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri anlamında mülteciler açısından daha avantajlı görünmekle birlikte, zaman içinde, Suriyeli kaynaklı siyasal tehditler nedeniyle, bazı sorunlar yaşanmıştır. Ancak sorunun büyüğü, barınma merkezlerinin dışında, çoğu 2021'lerde (gelişlerinin 10. Yılında) ancak kayıt altına alınabilmiş, dolayısıyla uzun süre kayıtdışı yaşamış, kayıtdışı ekonominin bir parçası olmuştur. Halen başta Suriye'ye sınır kentlerimiz (Gaziantep, Urfa, Mardin, Antakya) olmak üzere İstanbul, Ankara, İzmir Adana, Mersin gibi metropollerde, yerli halkın arasında yaşamlarını sürdürmektedirler.

Tüm bu sorunların artışı ve olası öngörüler ile birlikte yürürlüğe giren 30/03/2012 tarihli "*Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge*" ile Türkiye'deki Suriyeliler, misafir statüsünden "*geçici koruma statüsü*" ne geçirilmişlerdir¹². Bu gelişmenin ardından yürütülen çalışmaların başında, kamp dışında, kayıtdışı olarak yaşayan Suriyelilerin kayıt altına alınması ve buldukları kentte kontrol edilebilirliğini artırmak yönünde olmuştur. Kayıtlanma sürecinde sağlık hizmetlerinden yararlanmaları, çocukların eğitim sürecine dâhil olabilmesi ve yararlanabilecekleri yardım ve destek talepleri kayıt altına alınmaları şartına bağlanmıştır. Bu çalışmalarının ardından tüm illerde kayıt altındaki Suriyeli mülteci sayılarında ciddi bir artış gözlenmiştir.

Kayıtlı Suriyeli mültecilerin en yoğun olduğu ilimiz 546.296 kayıtlı Suriyeli sayısı ile İstanbul'dur. İstanbul'u Şanlıurfa, Gaziantep ve Hatay izlemektedir. Güvenlikten, iş ve istihdam alanında yaşanan haksız rekabet şartlarına, yabancılaşma & ötekileştirmeden kaynaklanan ve giderek keskinleşen sosyal ve psikolojik sorunlara kadar birçok sorunla baş etmek durumunda kalan metropoller, bu süreçte gün geçtikçe daha da zorlanmaktadır. İzmir de şüphesiz söz konusu sorunlarla baş etmeye çalışan metropollerden biridir¹³ (Şekil 2).

¹¹ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erisim tarihi: 28.07.2020)

¹² AFAD, https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/61-2013123015505-syrian-refugees-in-turkey-2013_print_12.11.2013_eng.pdf (last accessed on 07.05.2014)

¹³ Karadağ Arife, "*Türkiye'de Suriyeli Mültecilerin İş Piyasasına Etkileri : İzmir Örneği*" Ege University Faculty of Letters 1st International Symposium on Arts and Humanities International Migration and Migrant Experience throughout History" (12-14 December 2019), İzmir, 2019.

Şekil 2. Türkiye’de geçici koruma kapsamında kayıtlı Suriyeli sayısının illere dağılımı (ilk 10 il)-2019¹⁴

AFAD’ın 2014 verilerine göre, İzmir’deki kayıtlı Suriyeli sayısı 13 000 olarak belirtilirken, İzmir’deki Suriyeliler Dayanışma Derneğinin verilerine göre, bu sayı 135 000 olarak kaydedilmiştir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğünden alınan son veriye göre, Türkiye’de **Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli sayısı, 2019** yılında **3 691 133’** a ulaşılırken, bunun 143 627’si İzmir’de yaşamaktadır (Şekil 2). Bu rakam 21 Temmuz 2022 itibarıyla kayıtlara 150 113 olarak geçmiştir¹⁵. Bu haliyle İzmir; İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Mersin, Adana ve Bursa’nın ardından en fazla Suriyeli’nin yaşadığı 8. il durumundadır. Özetle, Türkiye’deki kayıtlı Suriyelilerin % 3.9’u halen İzmir’de, yeni eklenen Suriyeli mahalleleri ile İzmirililerle birlikte, yaşamaktadır¹⁶.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre, **Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verilen Suriyeli Sayısı** 8 Mart 2019 tarihi itibarıyla 79 bin 894 kişi olarak kayda geçmiştir. Türkiye’de ikamet izni alan toplam Suriyeli sayısı, 2019 itibarıyla 99 643 olup Türkiye’de ikamet izni alan yabancılar arasında Iraklılardan sonra ikinci sıradadır. Çalışma alanımız olan İzmir, bu sıralamada ilk 10 il içinde olup, 2012’de ikamet izni alanların sayısı 383 iken 2019’da 8 kat artarak 24 335’a yükselmiştir¹⁷.

¹⁴ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erisim tarihi: 28.07.2020)

¹⁵ ORSAM- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Müdürlüğü 2015, Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri. Rapor No: 195. Ankara.

¹⁶ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erisim tarihi: 28.07.2020)

¹⁷ TÜİK (Turkish Statistical Institute) 2012-2019, <http://www.turkstat.gov.tr> , Migration Statistics, Ankara.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 15 Kasım 2018 tarihinde yapılan açıklamaya göre, Türkiye'de **çalışma izni verilen Suriyeli sayısının** 32 bin 199 kişi olduğu açıklanmıştır. **Suriye uyruklu şirket sayısı** 15 159'u bulurken Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda **eğitime devam eden Suriyeli çocuk sayısı** 156 482'dir. Ülkemizde **üniversite** eğitimine devam eden Suriyeli **öğrenci sayısı** 2019 yılı itibarıyla 14 765'tir. Ayrıca, geçici koruma altındaki 293 039 Suriyeli, eğitim merkezlerinde **dil ve mesleki eğitim desteği** almaktadır¹⁸. Türkiye'de geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 3 691 133'ya ulaşmışken Avrupa Birliği ülkelerine kabul edilen toplam Suriyeli mülteci sayısı sadece 1 015 500 'dir. Birebir formülü kapsamında, AB ülkelerine çıkış yapan Suriyeli sayısı sadece 34 188, Sığınmacı olarak üçüncü bir ülkeye yerleştirilen Suriyeli sayısının aradan geçen 11 yılın ardından sadece 19 390'dır¹⁹. Bu durum uluslararası platformda alınan adaletsiz yükün de kanıtı gibidir. Suriyelilerin sığınmacı olarak üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesinde, en kalabalık gurubu alan ülke; 7169'u BMMYK adına 2650'si doğrudan alım olmak üzere, kendisini bir göçmen ülkesi olarak tanımlayan Kanadadır. Ardından sırasıyla ABD, İngiltere ve Norveç sadece belirledikleri kriterlere uyan, seçilmiş Suriyeli kabulü yapmıştır. Sığınmacı kabulü yapan ülkelerin kabul ettiği Suriyeli sayısı ise toplamda sadece 19 390'dır. Bu aşamada, barınmasından, iş-istihdam, sağlık ve eğitim hizmetlerine kadar tüm sorumlulukları alınan ve geçici koruma kapsamında Türkiye tarafından güvence altına alınan kayıtlı Suriyeli sayısının 4 milyona yaklaştığı bilgisini yeniden hatırlatma yerinde olur kanaatindeyiz.

1. İzmir'deki Suriyeli Mültecilerin Sosyal ve Mekânsal Etkileri

2011'de Türkiye'ye göç eden Suriyeli mülteciler, başlangıçta misafir olarak tanımlanmış ancak süreç boyunca artarak devam eden akınlar ve yol açtığı sorunların önlenmesine yönelik alınan tedbirler mültecilerin hukuki durumlarını yeniden tanımlama ihtiyacı doğmuştur. Nitekim 30/03/2012 tarihli *"Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge"* ile birlikte ülkemizdeki Suriyeli mülteciler "geçici koruma statüsü"nde değerlendirilmeye başlanmıştır. Ülkede başta sınır bölgelerdeki iller ve İstanbul gibi birçok büyükşehirde geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sayıların artması, dahası %90'ın üzerinde bir bölümünün kontrollü kamplar yerine kentlerin merkezinde kayıt dışı olarak yaşamaya başlaması, kentleri çözümü belirsiz birçok sorunla yüz yüze getirmiştir. Bu sorunların başında Suriyelilerin gelişinden öncesine oranla barınma, konut edinme ve kira bedellerinin artışı, kent içi güvenlik sorunları, iş-istihdama ilişkin çift taraflı sorunlar, dil-iletişim güçlükleri, genç Suriyelilerin eğitime ilişkin

¹⁸ Karadağ Arife, "Refugees of a city: Syrians in Izmir-Turkey" Izmir: Search of the Past, Ed. By Cihan Özgün, Ege Univ. Publ. Research and Application Center of Izmir Publ. No: 17, p. 75-98, Izmir, 2020.

¹⁹ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erisim tarihi: 28.07.2020)

eğitim ihtiyacının yarattığı sorunlar ve elbette kent içi sosyal uyum sorunları gelmektedir. Tüm bu süreçten ve yol açtığı sorunlardan en çok etkilenen kentlerden biri de şüphesiz çalışma alanımız olan İzmir metropol merkezi olmuştur. İzmir’de 21 Temmuz 2022 itibarıyla geçici koruma kapsamındaki kayıtlı Suriyeli sayısı 150 113’tür.

Kamuoyunda başlangıçta “*zorda kalan sınır komşumuzun vatandaşlarına destek olunması gerektiği vicdani algı*” zamanla yerini “*kent içi yaşamı güçleştiren kent sakinlerinin gerek sosyal gerekse ekonomik açıdan istenmeyen ortaklar ve güvensizlik ortamının muhabatları*” gibi bir algıya bırakmıştır²⁰. İzmir’de de bu süreç, diğer büyük kentlerde olduğu gibi, sürecin başındaki vicdani destek, bir süre sonra yerini “*kentsel yaşam kalitesine ciddi bir yük getiren ve kent yaşamını hem ekonomik hem sosyal açıdan sekteye uğratan bir algıya*” bırakmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, sözkonusu süreç, 2014-2016 yıllarında tarafımızdan gerçekleştirilen alan çalışmalarından elde edilen verilere dayanılarak gerek geçici koruma altındaki Suriyeliler gerekse kentin yerli sakinleri açısından olumlu-olumsuz yönleriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.1.İzmir’deki Geçici Koruma Kapsamında Suriyeliler

Çalışmanın bu bölümündeki değerlendirmeler, İzmir’deki Suriyelilerin kente sosyo-mekânsal etkileri konusunda 2014-2016 ve iş piyasalarına etkileri konusunda ise 2018 de gerçekleştirdiğimiz üç ayrı alan çalışmasının analizlerine dayanmaktadır. Çalışmada, 2012 sonrasında Suriye’den iç karışıklıklar ve çatışmalar nedeniyle göç etmek zorunda kalan yüzbinlerce insanın dramatik göç hikâyelerinin yanında göçün İzmir örneği üzerinden kentlere sosyo-mekânsal ve ekonomik etkileri incelenmiştir. Bu makalede çalışmanın İzmir’deki Suriyelilerin sadece “*kent yaşamına sosyo-mekânsal etkileri*” temasındaki değerlendirmelere yer verilecektir. 2014 ve 2016’da ayrı ayrı gerçekleştirilen alan çalışmalarında, İzmir’e yerleşen Suriyeli mültecilerin yoğun yaşadığı mahallelerde, 275 Suriyeli ve aynı sayıda İzmirli aile ile yüz yüze görüşmeler yapılmış, kentte Suriyelilerin gelişile yaşanan karşılıklı gerilimin nedenleri ve boyutları açıklanmaya çalışılmıştır. İzmir’deki Suriyelilerin işgücü piyasasına etkileri ise, 2021 yılında tarafımızdan tamamlanan aynı isimli BAP projemizin sonuçlarından yararlanarak yorumlanmıştır²¹.

İzmir’e gelen Suriyelilerin kent içindeki yerleştiği alanlar, tek bir alanda yoğunlaşma göstermemektedir. Ancak İzmir’deki Suriyelilerin kentte yerleştikleri semtler ile mültecilerin etnik yapıları arasında gözlenen anlamlı bir ilişki olması dikkat çekicidir. Aynı ilişki, İzmir’de yaptıkları işler, Suriye’den geldikleri yerler ve İzmir’de oturdukları semtler arasında da gözlenmektedir. İzmir’de Suriyeli mülteciler temelde üç merkezde yoğunlaşmıştır (Şekil 3, Foto 1). En kalabalık grubu, Kadifekale, Agora,

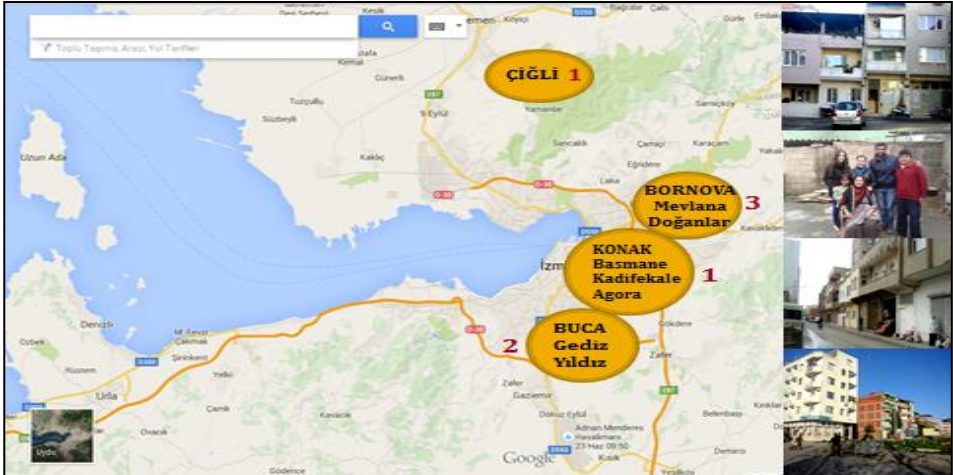
²⁰ Karadağ A. 2015, “*Refugees of a City the Socio-Spatial Impacts of those Syrian Refugees who Arrived in İzmir-Turkey*” Turkish Migration Conferences (25-27 June 2015 Prague-Czech Republic), Turkish Migration Selected Papers, p. 118-125, U.K.

²¹ Karadağ Arife, “*İzmir’deki Suriyelilerin İşgücü Piyasasına Etkileri, Göç ve Uyum*” Ege Üniv. BAP Komisyonu Destekli 17 EDB 004nolu Proje *Sonuç Raporu, İzmir, 2021*.

Çimentepe, Ballıkuyu ve Basmane semtlerinde oturan ve ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin illerinden özellikle Mardin'den İzmir'e yerleşmiş kent sakinleri ile akrabalık bağları nedeni ile buraya yerleşen Kürt kökenli Suriyeliler oluşturmaktadır. Bu grubun büyük bölümü ekonomik durumu daha iyi olduğundan İzmir'de de ticaretle uğraşmaktadır. Bir kısmı da çevredeki yine Güneydoğu Anadolu bölgemizden gelen vatandaşlarımızın sahibi olduğu tekstil fabrikaları ya da inşaat alanlarında istihdam edilmektedir²².

Suriyeli Araplar ise, İzmir'in daha çok güney aksında, Buca'da Gediz ve Yıldız mahallerinde, ek olarak da Bornova'nın Doğanlar mahallesinde yoğunlaşmıştır (Şekil 3). Buca'da yerleşen Suriyelilerin büyük bir bölümü, bu çevredeki tekstil atölyelerinde ya da son dönemde hız kazanan inşaat sektöründe işçi olarak çalışmaktadırlar.

Şekil 3. İzmir'de Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı semtlerin dağılımı

Üçüncü önemli grup ise, Suriyeli Türkmenler oluşturmaktadır. Büyük bir bölümü Halep'den gelen bu grup, kentin doğu sanayi aksı içinde kalan Pınarbaşı, Işıkkent, Doğanlar ve Mevlâna Mahallesi'nde toplanmıştır (Şekil 3, Foto 1). Türkmenlerin neredeyse tamamı, Suriye'deki meslekleri ile uyumlu olarak Ayakkabıcılar Sitesi'nde (Pınarbaşı-Işıkkent) ayakkabı ustası-işçisi olarak çalışmaktadır. Suriye'den gelen Türkmenlerin Türkçe bilmeleri, diğer Suriyeli gruplara oranla çok daha kolay iş bulmalarını ve yeni düzenlerine daha kolay uyum sağlamalarını sağlamıştır. Geldikleri Halep'te de ayakkabı ustası olan Türkmenler, bu nedenle İzmir'de de aynı iş kolunda çalışmaktadır. Dahası sitedeki işverenlerin ifadesi ile "son dönemde ayakkabı sektöründe yaşanan ayakkabı usta ve çırak ihtiyacı açısından önemli bir boşluğu da doldurmuştur". Burada hemen belirtmek gerekir ki, dil bu kent

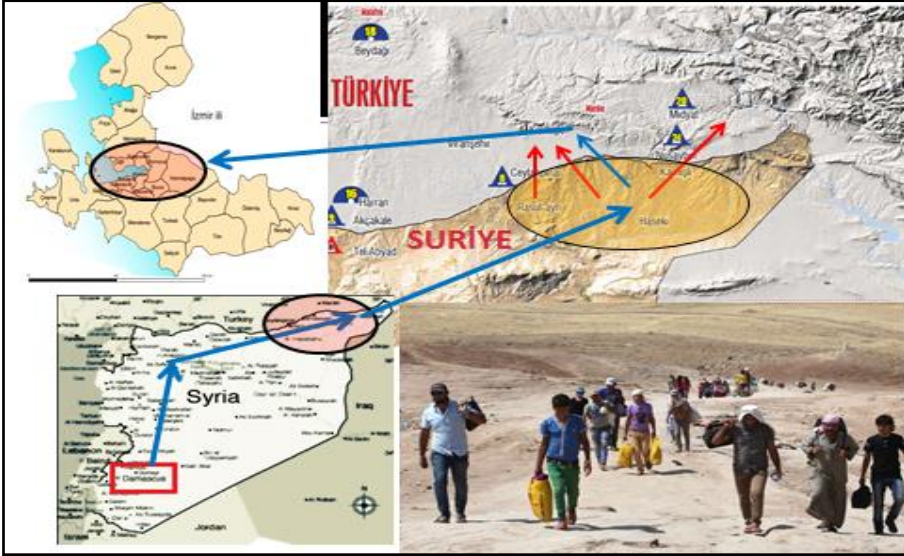
²² Karadağ Arife, "İzmir'deki Suriyeliler: Göç ve Uyum" Tarih Boyunca Göç ve Göçmenlik, Ed. By Selami Fedakar-Arife Karadağ- Ahu Selin Erkul Yağcı, Ege Üniversitesi Yay. Edebiyat Fak. Yayın No. 208, s. 359-382, İzmir, 2020.

mültecilerinin kent yaşamına gerek sosyal gerekse ekonomik uyum sürecinde son derece belirleyici bir faktör olmuştur (Foto 1, 2). Özellikle Suriye'nin kuzeyinden gelen Kürt kökenli Suriyelilerin İzmir kent merkezinde, yine ağırlıklı olarak aynı etnik yapıdan gelen kent sakinlerinin yoğunlaştığı semtleri tercih etmeleri de aynı nedenlerdir. Bu durum alan çalışması sırasındaki görüşmelerde de Suriyeli mülteciler tarafından sıkça dile getirilmiştir²³.

İzmir'deki Suriyeli mültecilerin neredeyse tamamı, Suriye'nin Türkiye sınırına komşu ve Suriye'deki savaşın en sıcak bölgelerine karşılık gelen **Rasulayn, Haseki, Kamislo, Halep** kentleri ve bağlı yerleşmelerinden gelmişlerdir (Şekil 4). Aralarında bu kentlerden doğrudan İzmir'e gelenler olmakla birlikte, çoğunluğu önce kendilerine en yakın Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Mardin, Şanlı Urfâ, Şırnak kentlerine gelip, bir süre burada kaldıktan sonra karayoluyla İzmir'e ulaşmışlardır.

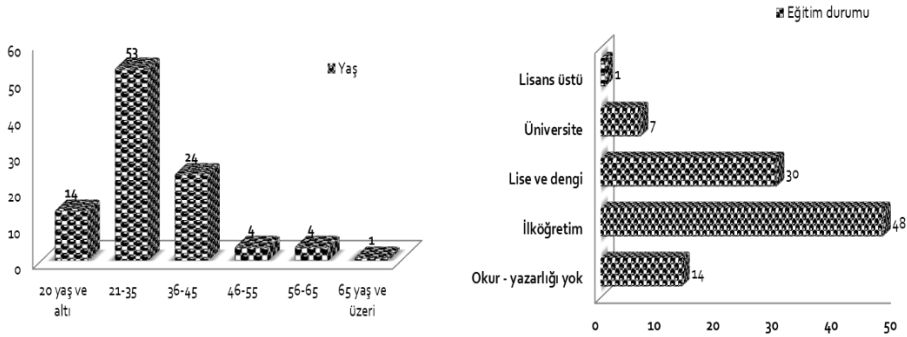
Alan araştırmasında katılımcıların %14'ünü 20 yaş ve altı, %53'ünü 21-35 yaş arası Suriyeli, %24'ü 36-45 yaş arası, % 4 'ünü de 46-55 yaş arası grup oluştururken, 55 yaş üzeri olanların oranı % 5'dir. Aynı şekilde görüşme yapılan Suriyelilerin %14'ü okur-yazar değilken, % 48'i ilköğretim mezunudur. Bunu % 30 ile lise ve dengi okul mezunları izlerken Üniversite ve lisansüstü mezunların oranı % 8 olarak kaydedilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. İzmir'deki Suriyelilerin kente geliş güzergahları²⁴

²³ Karadağ Arife, "İzmir'deki Suriyeliler: Göç ve Uyum" Tarih Boyunca Göç ve Göçmenlik, Ed. By Selami Fedakâr-Arife Karadağ- Ahu Selin Erkul Yağcı, Ege Üniversitesi Yay. Edebiyat Fak. Yayın No. 208, s. 359-382, İzmir, 2020.

²⁴ Karadağ Arife, "İzmir'deki Suriyeliler: Göç ve Uyum" Tarih Boyunca Göç ve Göçmenlik, Ed. By Selami Fedakâr-Arife Karadağ- Ahu Selin Erkul Yağcı, Ege Üniversitesi Yay. Edebiyat Fak. Yayın No. 208, s. 359-382, İzmir, 2020.

Şekil 5. Alan araştırması sırasında görüşmelerde bulunan Suriyelilerin yaş dağılımları ve eğitim durumları²⁵

Görüşme yapılan Suriyelilerin %81'i Türkçe az da olsa bilmekte, %19'u Türkçe iletişim kuramamaktadır. %65'inin ana dili Kürtçe, %29'unun Arapça iken % 6'sına karşılık gelen bölümünün (Türkmenler) ana dili Türkçe'dir.

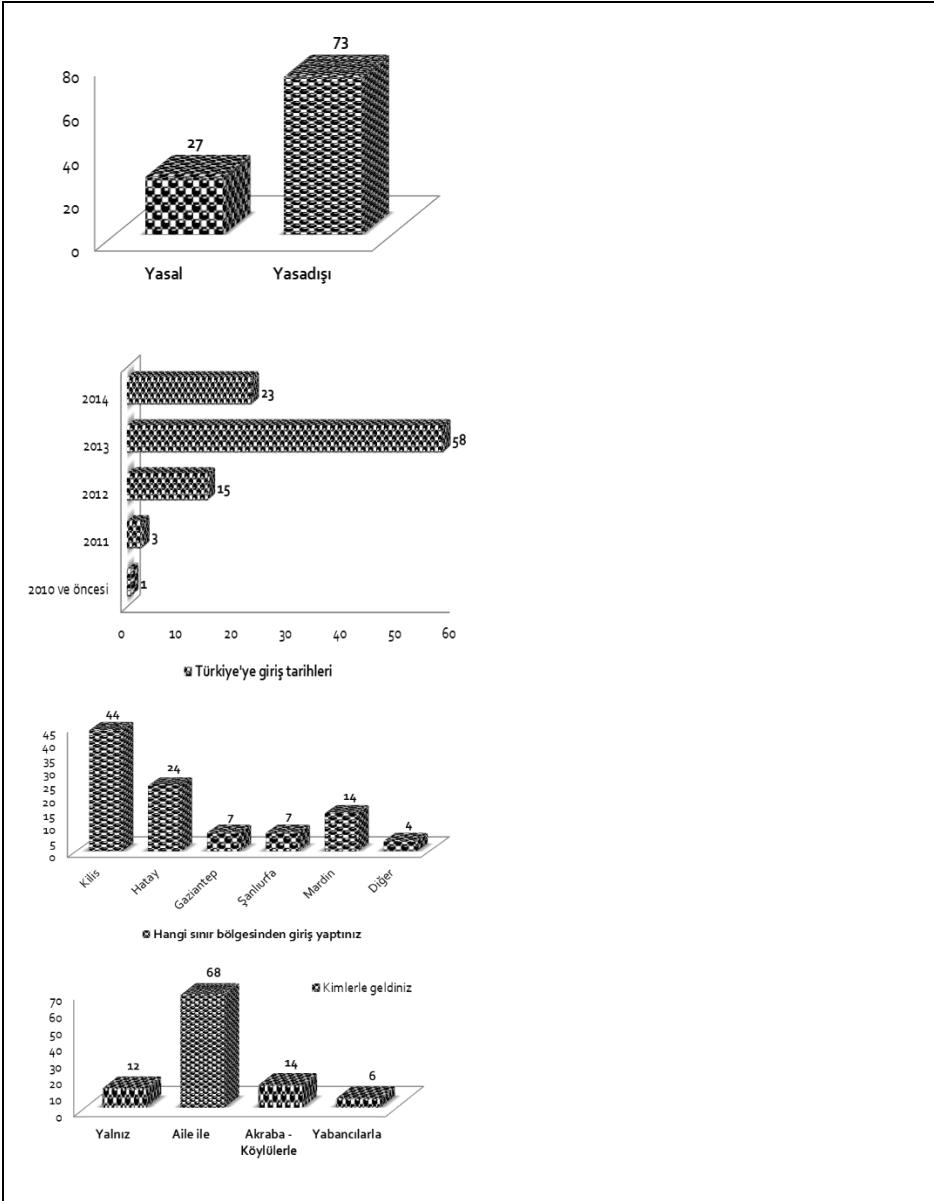
Bununla birlikte görüşmeye katılanların % 68'i evli, % 29'u bekâr ve %1'i dul ya da boşanmıştır. Suriyeli ailelerin hane büyüklüklerine gelince, ağırlıklı olarak (% 61) 4-7 kişilik aileler olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik nedenlerle aynı evde birden fazla ailenin bir arada yaşadığı bilinen Suriyeli mültecilerin oranı da nispeten yüksektir (%23). Görüşmelere katılan Suriyelilerin büyük bölümü (% 41) 2-3 çocuk sahibi olup altı ve daha fazla çocuğa sahip olanların oranı %16'dır²⁶. Alan çalışması sırasında görüşme yapılan Suriyelilerin % 69'u, geçimlerini sağlamakta zorlandıklarını belirtirken, % 95'i aileleri ile birlikte ve kirada oturduklarını ifade etmişlerdir.

Bununla birlikte, katılımcıların % 73'ü ülkelerinde gelişen olumsuz ve can güvenliklerini tehdit eden durumlar nedeniyle, hazırlıksız ve yasal olmayan yollarla Türkiye'ye giriş yapmışlardır. Türkiye'ye geliş tarihleri incelendiğinde ise, yarısından çoğunun 2013-2014 yılları arasında, % 23'ünün de 2014 sonrasında Türkiye'ye geldiği anlaşılmaktadır²⁷. Katılımcıların tamamına yakını Suriye-Türkiye sınırına yakın illerimizden (% 44'ü Kilis'ten, % 24'ü Hatay'dan % 14'ü Mardin'den, % 7'si Gaziantep ve % 7'si de Şanlıurfa'dan) ülkeye giriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, % 68'i Türkiye'ye çekirdek ailesiyle, % 14'ü yakınları ve komşularıyla gelirken, % 12'si yalnız geldiğini belirtmiştir (Şekil 6).

²⁵ Karadağ Arife, a.g.e.

²⁶ Karadağ Arife, Harputlu Mustafa, "Syrian refugees in İzmir (Turkey): A survey on socio-spatial and management impacts", International Migration Researches in the Geography, Society and Culture Axis, Ege Univ. Publ. Faculty of Letters Publ. No: 209, p. 129-150, İzmir, 2021.

²⁷ Karadağ A. 2015, "Refugees of a City the Socio-Spatial Impacts of those Syrian Refugees who Arrived in İzmir-Turkey" Turkish Migration Conferences (25-27 June 2015 Prague-Czech Republic), Turkish Migration Selected Papers, p. 118-125, U.K.

Şekil 6. Görüşmeye katılan Suriyelilerin Türkiye'ye geliş şekli, giriş tarihleri, giriş yaptıkları sınır bölgesi²⁸

Görüşmelere katılan Suriyelilerin %39'u, bu zorlu yolculuklarını 1-5 kişi, % 39'u 6-10 kişi, % 5'i 11-15 kişi, % 6'sı 16-20 kişi ve % 11'i ise 20 ve üzerinde kişiden

²⁸ Karadağ Arife, Harputlu Mustafa, a.g.e. İzmir, 2021.

oluşan büyük gruplar halinde geldiklerini belirtmişlerdir. Bu durum, şüphesiz ekstrem nedenlerle ülkelerini terk etmek zorunda kalan mülteci gruplar olmaları ile ilgilidir. Bu süreçte birçoğu (% 61) ailelerinden destek alarak bu yola çıktıklarını söylerken, bu tehlikeli ve belirsiz yolculuk için kaçakçılara başvurduklarını söyleyenlerin oranı (% 21) da azımsanmayacak seviyededir. % 18'i ise sözkonusu zorunlu, son derece tehlikeli ve yorucu göç sürecinde hiçbir destek alamadığını belirtmiştir.

Türkiye'ye zor şartlarda giriş yapan Suriyeli mültecilerin diğer sınır komşusu ülkeler yerine Türkiye'ye yönelmelerinde herhangi bir sosyal ağın etkili olup olmadığını anlamak üzere sorulan soruya verdikleri yanıtta, katılımcıların % 56'sı Türkiye'ye gelmelerinde burada akrabalarının varlığının etkili olduğunu ifade etmiştir²⁹. Görüşmeye katılan Suriyelilerin % 80'inin, *"İzmir'deki tanıdık ve akrabalarının 2011 yılından önce buraya yerleştiği"* yönündeki söylemleri bu anlamda çok değerlidir. Katılımcıların büyük bir bölümünün İzmir'e gelişi (%58) 2013 yılında olmuştur. 2014 yılı ve sonrasında İzmir'e gelenlerin oranı % 23'tür. Görüşmeye katılanlar içinde % 18'lik bölümü, 2010-2012 yılları arasında İzmir'e geldiklerini belirtirken, 2010 yılı ve öncesinde kente gelenlerin oranı sadece %1'dir. Zira Suriye'den Türkiye'ye giriş yapan mülteciler, önce Suriye sınırımıza komşu illerde bir süre kaldıklarını, daha sonra İzmir'deki tanıdıkları ya da onların bağlantılı oldukları işyerleri ile görüşmelerinin ardından İzmir'e geldiklerini ifade etmişlerdir³⁰. Nitekim, görüşmeye katılanlara yöneltilen *"Neden İzmir?"* sorusuna, % 40'a yakınının *"İş imkânlarının bulunmasını"*, % 30'unun *"burada onlara destek olabilecek tanıdıklarının varlığı"*ni gerekçe göstermesi de bu değerlendirmemizi desteklemiştir.

Suriyelilerin İzmir'de ilk geldikleri semtler incelendiğinde ortaya çıkan sonuç, geliş nedenleri ile İzmir'de ilk geldikleri semt ve sosyo-ekonomik özellikleri ile anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Nitekim % 71'inin İzmir'e ilk geldiklerinde, yine kendileri gibi Kürt kökenli vatandaşlarımızın yerleşik olduğu Basmane-Kadifekale-Çimentepe-Kaynak mahallelerini tercih etmeleri ya da Suriye'den gelen ayakkabı ustası Türkmenlerin İzmir'de ayakkabıcılar sitesinin yakınındaki Mevlana mahallesine yerleşmesi de bizi aynı yoruma sevk etmektedir. Dahası görüşmeler sırasında, gerek iş imkânları gerekse kendileriyle benzer kültürden insanlarla aynı semtlerde yerleşik olmalarından duydukları memnuniyeti ve güveni de sıkça dile getirmişlerdir³¹.

²⁹ Karadağ Arife, Harputlu Mustafa, *"Syrian refugees in İzmir (Turkey): A survey on socio-spatial and management impacts"*, International Migration Researches in the Geography, Society and Culture Axis, Ege Univ. Publ. Faculty of Letters Publ. No: 209, p. 129-150, İzmir, 2021.

³⁰ Karadağ Arife, *"İzmir'deki Suriyeliler: Göç ve Uyum"* Tarih Boyunca Göç ve Göçmenlik, Ed. By Selami Fedakar-Arife Karadağ- Ahu Selin Erkul Yağcı, Ege Üniversitesi Yay. Edebiyat Fak. Yayın No. 208, s. 359-382, İzmir, 2020.

³¹ Karadağ Arife, *"İzmir'deki Suriyelilerin İşgücü Piyasasına Etkileri, Göç ve Uyum"* Ege Üniv. BAP Komisyonu Destekli 17 EDB 004nolu Proje *Sonuç Raporu, İzmir, 2021.*

Görüşme yapılan kişilere, Türkiye'ye geldiklerinde bir mülteci kampında kalmak isteyip istemedikleri sorulmuş ve % 97 oranında “*hayır*” yanıtı alınmıştır. Nedeni sorulduğunda ise; kampta kalmanın iş bulmalarını zorlaştırdığını (% 35), aile mahremiyetine uygun bulmadıklarını (% 29), barınma koşullarının yeterli olmadığını gerekçe göstermişlerdir. %16 ‘sı da daha kişisel nedenlerle kampta kalmayı istemediklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların %51’i İzmir’e Halep’ten % 10’u Şam’dan, % 8’i Afrin’den, % 5’i Gaziantep’ten, % 9’u Kamışlo’dan, kalan % 7’si ise güneydoğu illerimizden geldiklerini ifade etmiş ve bu gelişten büyük ölçüde (% 52) memnun olduklarını vurgulamışlardır (Foto 2). İzmir’de yaşamaktan memnun olma sebeplerini ise; savaşız güvenli bir yer olması (% 46)’i rahat ve güzel bir şehir olması (% 21), iş imkânlarının genişliği (%13), hayat kalitesinin Suriye’den iyi oluşu (% 4) ve kent sakinlerinin kendilerine karşı medeni tavırları (% 4) şeklinde özetlemişlerdir (Foto 1, 2).

Buna karşın bir büyük kentte yaşamının maliyetinin kendileri için güç olduğu ve bununla ilgili olarak yerel ve merkezi yönetimden yeterince destek alamadıklarını, sadece bazı STK’ların giyim-gıda yardımında bulunduğu yine alan çalışmamız sırasında Suriyeli yeni komşularımızca dillendirildiği konulardır. Nitekim görüşmeye katılanların büyük bir bölümü en temel ihtiyaçlarını; “*maddi destek, iş imkân-istihdam desteği (% 43), bebek bakım malzemeleri (%15), ilaç ve tedavi masraflarına destek (%12) ve Türkçe öğrenmeleri için ücretsiz kurslar (% 10), ikamet-çalışma izni (% 18) ve kişisel ihtiyaçlar (% 2)*” şeklinde sıralamışlardır³²

1.2. İzmir’deki Suriyelilerin Ekonomik Profili ve İş-İstihdam Durumu

İzmir’deki Suriyelilere yönelik gerçekleştirilen alan çalışmasında en önemli başlıklarda biri şüphesiz geçici koruma altındaki Suriyeli komşularımızın iş ve istihdam durumu ve kentin yerli sakinlerinden nasıl tepkiler aldıkları konusudur.

Görüşme yapılan Suriyeli katılımcılarının, kendi ülkelerinde iken uğraştıkları meslekler sorulduğunda, % 55 oranında esnaf, % 20’si işsiz, %8’i inşaat işçisi, %7’si öğrenci, %4’ü memur, % 6’sı da diğer meslek gruplarını işaret etmişlerdir. Katılımcıların İzmir’de ne iş yaptıkları sorulduğunda da benzer yanıtlar alınmıştır. Buradan İzmir’deki Suriyelilerin büyük ölçüde esnaflık ya da nitelikli olmayan işçi olarak çalıştıkları anlaşılmaktadır³³.

Görüşmelerde katılımcıların % 24’ü İzmir’de iş bulmada güçlük çektiğini söylerken, % 76’sı kendi çabası yada tanıdıklarının desteği ile kolay iş bulduğunu ifade etmişlerdir. Alan çalışmamız sırasında Suriyelilerin çalıştıkları iş yerleri de ikamet

³² Karadağ Arife, “İzmir’deki Suriyelilerin İlgücü Piyasasına Etkileri, Göç ve Uyum” Ege Üniv. BAP Komisyonu Destekli 17 EDB 004nolu Proje *Sonuç Raporu, İzmir, 2021.*

³³ Karadağ Arife “Türkiye’de Suriyelilerin iş piyasasına etkileri: İzmir Örneği” Ege University Faculty of Letters 1st International Symposium on Arts and Humanities International Migration and Migrant Experience throughout History” (12-14 December 2019), İzmir, 2019.

ettikleri semtler ile uyumlu biçimde, Basmane, Işıkkent-Pınarbaşı, Mevlâna, Çankaya, Karabağlar ve Konak çevresinde bir toplanma gösterdiği gözlemlenmiştir (Foto 3).

Alan çalışmamızda görüşülen Suriyeli mültecilerin aylık gelirleri sorulduğunda; % 66'sı asgari ücretin altında bir aylık gelire sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların % 33'ü 3000-4000 TL arasında bir aylık gelirleri olduğunu söylerken, aylık gelirinin geliri 5000 TL nin üzerinde olduğunu ifade edenler, sadece %2 lik bir pay ile Suriyeli işyeri sahipleri olmuştur (Foto 4,5). Bununla birlikte ankete katılan Suriyelilerin, kendi beyanlarına göre, % 96'sının sosyal güvencesi yoktur, % 49'unun ailesinde kendi dışında çalışan bulunmamaktadır. İzmir'deki Suriyeli mültecilerin iş yaşamlarına ilişkin dile getirdikleri temel sorunlar; görüşmelere katılanlarca, dil ve iletişim sorunları, düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, kötü çalışma şartları ve sosyal güvencelerinin bulunmaması şeklinde özetlenebilir.

İzmir'deki Suriyelilerin yaşadıkları diğer sorunlar ise, yine kendi tanımlamaları ile kendi dil ve müfredatlarında eğitime ulaşma, özellikle kadınların Türkçe bilmedikleri için kentte günlük yaşama dâhil olamamaları, zaman zaman yaşadıkları ötekileştirme ve ikamet- çalışma iznine ilişkin süreçlerin güçlüğü şeklinde özetlenebilir.

2014 sonrasında Suriyelilerin Türkiye'deki uyum süreçlerine ilişkin yapılan iyileştirmelerle çocukların eğitimlerine devam edebilmeleri sağlanmış, çalışma izni ve ikamet izni şartları kayıtlı mülteciler açısından kolaylaştırılmıştır (Foto 5). Ancak birçok işyerinde işverenler tarafından kayıt dışı ve uygunsuz şartlarda çalıştırılma ve aynı iş yerlerinde çalışan ya da ucuz işgücü olarak görüldükleri için Suriyeli işçilerin yerli işçilere tercih edilmeleri sonucu işten çıkarılan yerli işçiler ile yaşanan sorunlar kısmen devam etmektedir.

Alan çalışmasının bu bölümünde, son olarak kentin yeni sakinleri olan Suriyelilere yerel halkın kendilerine bakışı sorulmuştur. Alınan yanıtlar; %51 oranında "*kötü ve önyargılı*", % 49 oranında ise "*sıcak, medeni, sorun yok*" şeklinde olmuştur. Aynı Suriyeli grubun tamamına yakınının İzmir'i ve İzmirliileri, "*güvenli, rahat, özgür kent hayatı ve yardımsever insanlar*" olarak tanımlamaları, kentte özellikle son dönemde sağlanmaya çalışılan sosyal uyum çabalarını destekler niteliktedir. Aynı nedenlerle, İzmir'deki Suriyelilerin buradan gitmek istemedikleri, iş-istihdam şartları iyileşirse buraya yerleşmek istedikleri de alan çalışmamızda her fırsatta tekrarladıkları bir temenni durumundadır. Geline bu aşama, İzmir'de gerek yerel gerekse merkezi yönetimin, STK temsilcilerinin, dahası artık aynı kentte birlikte yaşamakta olan İzmir Halkı ve Suriyeli komşularının sosyal uyum ve bütünleşmesine ilişkin konuları daha fazla tartışmak/konuşmak durumunda kalacağının bir göstergesidir.

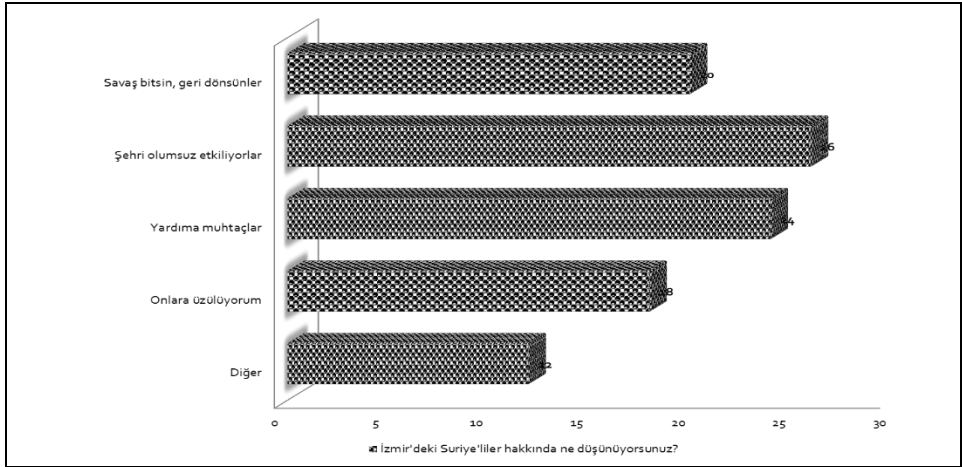
2. İzmir Kent sakinlerinin Suriyeli Mülteciler Karşısındaki Algı ve Tutumu

Alan çalışmalarımızın (2014-2016) ikinci bölümünde, benzer sorular çevresinde yoğun biçimde Suriyeli mülteci ailenin yaşadığı semtlere odaklanarak bu kez İzmir kent sakinlerine (275 kişi) yöneltilmiştir. Alınan karşılıklı yanıtlardan yola çıkarak, İzmir'de Suriyeli mültecilerin gelişyle başlayan değişim dönüşüm süreci ve

etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızda sadece İzmir kent sakinlerinin Suriyeli mülteciler konusundaki algısı ve daha çok hangi süreçleri kendi yaşamı açısından Suriyelileri risk olarak gördüğü, nelerden rahatsızlık duyduğu ve çözümü nerede ya da kimde aradığı konularına değinilecektir.

Bu aşamada İzmirliyle, Suriyeli mültecilerin kentlerine gelişi ile birlikte, kentte ve günlük yaşamlarında nelerin değiştiği sorusu yöneltilmiştir. Soruya katılımcılardan, “nüfus arttı (% 26), iş-istihdam alanında eşitsizlikler arttı, işçi ücretleri düştü ve sigortasız çalışma arttı (% 19), güvenlik sorunları arttı (% 18), kira ücretleri yükseldi (% 16), ve günlük yaşam maliyetleri arttı (% 10)” şeklinde yanıtlar gelmiştir. % 11’i ise dikkate değer bir değişim görmediklerini ifade etmişlerdir³⁴. Nitekim benzer sorunlar Suriyelilerin İzmir’de artmasının ardından gelişen süreçte basına da yoğun biçimde yansımış ve yerli nüfusun bununla ilgili kaygılarına tercüman olacak başlıklar atılmıştır (Foto 6).

İzmirliyle, Suriyelilerin her geçen gün artması ile günlük hayatlarında yaşanan değişiklikler ve kent halkının kaygı düzeyleri sorulmuştur. Ankete katılanların % 20’sinin net biçimde “savaş bitsin, geri dönsünler” şeklinde verdiği yanıt, aslında tüm süreci özetler niteliktedir. Aynı soruya katılımcıların % 26’sı “şehri olumsuz etkiliyorlar” derken, % 24’ünün “yardıma muhtaçlar” %18’inin de “onlara üzülüyorum” yanıtları da İzmirliyle yaşadıkları tedirginlikle vicdanları arasında gelip gittikleri şeklinde değerlendirilebilir (Şekil 7).

Şekil 7. İzmirliyle kentlerine yerleşen Suriyeli sığınmacılar hakkındaki görüşleri ³⁵

³⁴ Harputlu Mustafa - Karadağ Arife “Syrian Refugees in İzmir (Turkey): A survey on Socio-spatial and management Impacts” Ege University Faculty of Letters 1st International Symposium on Arts and Humanities International Migration and Migrant Experience throughout History” (12-14 December 2019), İzmir, 2019.

³⁵ Karadağ Arife, Harputlu Mustafa, “Syrian refugees in İzmir (Turkey): A survey on socio-spatial and management impacts”, International Migration Researches in the Geography, Society and Culture Axis, Ege Univ. Publ. Faculty of Letters Publ. No: 209, p. 129-150, İzmir, 2021.

Özetle bu çalışmada asıl soru kent içinde Suriyeli mülteciler ve yerli halk arasında karşılıklı olarak bir rahatsızlık olup olmadığı ve bunun sosyo-ekonomik temelleri ile ilgili olmalıdır. Alan çalışması sırasındaki görüşmelerden anlaşıldığı gibi, iki taraf açısından da ciddi rahatsızlıkların ve endişelerin varlığı açıktır.

Tarafların birbirlerine göre durdukları yer, Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye gelmeye başladıkları ilk aşamalarda resmi söylemde yer alan "*misafir*" ifadesinden artık hayli uzaktır. Suriyeli mülteciler açısından düşünüldüğünde, öncelikle yabancı bir yerde oldukları, burada dillerini bilen kimsenin olmadığı, sosyal ve ekonomik hayatta hala kayıt dışı oluşları ile ikamet ve çalışma izinleri konusunda yaşadıkları güçlükler öne çıkmaktadır³⁶. Dolayısıyla kentte ne tanımlanmış bir kimlikleri vardır ne de bu kentte geçimlerini sağlayabilecekleri şartlar olgunlaşmıştır. Üstelik ülkelerindeki iç çatışmalar devam ettiğinden, iç çatışmalar bitse bile ekonomik ve sosyal şartların iyileşmesinin uzun bir zaman alacağı algı ve kaygısı nedeniyle geri dönmeleri de çok mümkün görünmektedir. İzmir'deki Suriyeli mülteciler de bu konuda istekli görünmemektedir.

Özetle, İzmir için bundan sonraki asıl soru; İzmir yerli halkı ile Suriyeli komşuları arasında, birlikte yaşama kültürü oluşup oluşamayacağı ya da bu sürecin bundan sonra nasıl yönetileceğidir. İzmir; Suriyeli komşuları için hala "*yabancılaşmanın, ötekileşmenin, geçim sıkıntısının yaşandığı*" bir metropoldür. Bu kentte geçimlerini sağladıkları marjinal sektörlerde (kaçak işçi, dilencilik, hırsızlık-kapkaç vb) yaşadıkları suistimaller, potansiyel suçlu muamelesine maruz kalmaları ve kent güvenliği açısından kentli komşularınca tehdit olarak algılanmalı gibi sorunlar devam etmektedir (Foto 6). Suriyeli mültecilerin kendi ifadeleri ile "*dilini bilmedikleri bu kentte*" tutunmaları da uzun ve masraflı bürokrasiler nedeniyle çalışma ve oturma izni almaları güç görünmektedir. Dahası kendi ülkelerinde bıraktıkları ile ilgili süreç de belirsizdir. İçinde buldukları durum, işverenlerce de çokça suiistimal edilmekte ve sosyal güvenlikleri olmaksızın çalıştıkları işyerlerinde, ücretleri düşük, çalışma saatleri uzundur. Özellikle dil problemleri nedeniyle çalışmayan Suriyeli mülteci kadınların çoğu ise, oturdukları mahalleye adeta sıkışmış durumdadırlar.

İzmir kent sakinlerindeki duruma gelince; onlar açısından da her geçen gün sayıları artan ve artık burada kendileriyle yaşamaya devam edecekleri neredeyse kesinleşen Suriyeli yeni komşuları, bir taraftan iş-istihdam fırsatlarının tehditkâr ortakları, diğer taraftan karşılıklı güven ortamının oluşmadığı yeni kentli komşuları, günlük yaşamları için hala büyük bir soru işaretidir. Yanı başlarında, son 9 yılda ciddi biçimde artan sayıları ve kent yaşamında yarattıkları sosyo-ekonomik baskı ile Suriyeli yeni komşuları için başlangıçta duydukları vicdani destek algısından uzak, dahası durumdan oldukça şikâyetçidirler. Çünkü ne kadar zor durumda olduklarını görseler de, Suriyeliler onlar için mahallelerine yerleşen yabancılar ve bu kendileri için hiç

---

³⁶ Düvell F. "*Avrupa'nın Suriyeli mülteciler konusundaki tavrı*", Türkiye'deki Suriyeliler: toplumsal Kabul ve Uyum Çalıştayı, Hacettepe Univ. Göç ve Siyaset Araşt. Merk. (HUGO), Ankara, 27 Mart 2014.

güvenli bir durum değildir. Suriyelilerin mahallelerine yerleşmeye başlamalarından bu yana, kiralar bire beş oranında yükselmiş ve kiralık ev bulmak eskisinden daha zor hale gelmiştir. Bu süreç, ev sahipleri açısından kira bedellerinin artışı bir fırsat yaratmışsa da, Suriyelilere kiralanan yerlerin onlarca insan ile paylaşılıyor olması, mahallenin yerleşik sakinleri açısından alışılmamış ve endişe verici bir durumdur.

Ayrıca yine İzmirliilerin sıkça dile getirdiği bir başka sorun; Suriyelilerin gelişi ile yerli işçilerin iş güvencesinin kalmadığı yönündeki endişeleridir (Foto 6). Zira Suriyelilerin çok düşük ücretlere çalışmayı kabul etmeleri nedeniyle, işlerini kaybetme korkusu yaşamaları, işverenlerin aynı nedenle Suriyelileri çalıştırmayı tercih etmeleri ve böylelikle haksız rekabete yol açmasından oldukça şikâyetçidirler. Tüm bunların yanında, sebebi doğrudan onlar olmasa da çevrelerinde hırsızlığın, kapkaçın dilencilerin arttığını, mahallelerinde belli bir saatten sonra kendilerini eskisi gibi güvende hissetmediklerini söyleyenlerin sayısı hiç de az değil. Aslında, İzmir İl Emniyet Müdürlüğü'nün açıklamalarına göre, İzmir için, Suriyelilerin gelişi ile hırsızlık olaylarında göze çarpan bir artış da kaydedilmemiştir. Ancak kent içinde hemen her semtte, özellikle ulaşımın kavşak noktalarında, meydanlarda ve gün içi nüfus hareketliliğinin yüksek olduğu alışveriş merkezleri çevresinde, dilencilerin artışı dikkat çekici boyutlardadır. Özetle, İzmir'e gelen Suriyeli mülteciler, İzmirliilerin gözünde, kent içinde ya inşaat alanlarında, tekstil ve ayakkabı atölyelerinde, kaçak işçi olarak çalışmakta ya da dilencilik yapmaktadır. Bu nedenle de İzmirliiler, yeni Suriyeli komşularını ekmeklerine haksız rekabetle ortak olan, onların yüzünden geçmişe oranla daha zor iş bulabildikleri, insanlar olarak algılamaktadır.

Tüm bu rahatsızlıklara rağmen, İzmir'de de Suriyeli mülteciler ile ilgili vicdani yaklaşım bütünüyle kaybolmamıştır. İzmirliiler, onların Suriye'den can korkusuyla, ailelerini korumak ve kurtarmak için kaçtıklarını unutmamıştır. Genelde Türkiye'nin, özelde İzmirliilerin Suriyeliler ile kurduğu ilk temas, aslında bu duyarlılık çerçevesinde gelişen bir temastır. Hatta başlangıçta, ev edinmelerine yardımcı olma, misafir etme, gıda-giyim-ilaç yardımında bulduklarını iki taraf da saklamamaktadır. Ancak, iş ve güvenlik konusunda ortaya çıkan sorunlar (Foto 6), bu misafirlik (!) durumunun belirsizliği yönündeki kanaat, İzmirliilerin Suriyeliler algısını da olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir³⁷.

Tüm bunların ötesinde, Suriyeli mültecilerin Türkiye'de buldukları süre içinde ikamet ve çalışma izinlerinin sağlanmasına ilişkin çalışmalar tamamlanmıştır. Şüphesiz bu düzenlemeler, kentlerdeki Suriyelileri kayıt altına almak, kentler arası hareketliliklerini ve ekonomideki kayıt dışılığı kontrol altına almaya yönelik bir çalışmadır. Ancak bu bile, kentten yerleşik sakinleri arasında Suriyelilerin artık ülkelerine dönmeyecekleri, Türkiye'de kentlerinde yerleşik kalacakları gerçeğinin bir kanıtı olarak algılanmaktadır. Yine, Suriye'de üniversite öğrencisi olduklarını

---

³⁷ Karadağ Arife, Harputlu Mustafa, "Syrian refugees in İzmir (Turkey): A survey on socio-spatial and management impacts", International Migration Researches in the Geography, Society and Culture Axis, Ege Univ. Publ. Faculty of Letters Publ. No: 209, p. 129-150, İzmir, 2021.

belgeleyenlerin Türkiye'deki üniversitelerin ilgili bölümlerine kayıtlandırılması için de çalışmalar da aynı endişeleri desteklemekte ve gelişmeler, kentlerdeki yerel halk tarafından haksız rekabet ortamının daha da artacağı anlamında değerlendirilmektedir.

Sonuç ve Tartışma

İzmir'deki Suriyelilere ilişkin ortaya çıkan sorunlar, aslında sadece bugüne dair problemler değildir. İzmirliilerin geleceğe dairde; Suriyeli mültecilere vatandaşlık statüsünün verileceği, bunun iş, eğitim ve kent hizmetlerinden yararlanma süreçleri anlamında haksız rekabeti artacağı, kent halkı arasında sosyal bir çatışmaya zemin hazırlayacağı yönünde ciddi kaygıları bulunmaktadır. Buna ek olarak kentte, kiralardan ve konut edinme maliyetlerinin hızlı ve kontrolsüz yükselişi, özellikle dar ve orta gelir grubundaki İzmirliilerin kentteki yaşam maliyetlerini artırmaktadır. Gerçekten de son dokuz yılda kent merkezi çevresinde, Basmane, Agora, Kadifekale, Mevlâna mahalleleri hızla birer Suriyeli mahallesine dönüşme eğilimindedir. Öte yandan, İzmirliilere göre kent, bu yeni göç akışı nedeniyle hızla kalabalıklaşmakta, temizlik, ulaşım gibi belediye hizmetleri ve özellikle kentin kavşak noktalarında, alışveriş merkezlerinde sayıları her geçen gün artan dilenciler yüzünden giderek daha güvensiz bir alana dönüşmektedir. Hastanelerdeki kalabalıklara, Suriyeli mültecilerin eklenmesi ile sorunun iyice içinden çıkılmaz bir hal alacağı endişesi güçlenmektedir.

Özetle; Suriyeli yeni komşuları ile ilgili olarak, İzmir kent halkı arasında sıkça dile getirilen ve yanıt bekleyen yeni sorular şunlar;

- Sayıları giderek artan mülteciler için sağlanan yardım ve korumacı tutum bundan sonra nasıl devam ettirilecek?
- Ülke içinde Suriyeli mültecilerin kentlerde giderek artan varlığından ve Suriye'deki şiddetten kaynaklanan güvenlik sorunları konusunda bundan sonraki adım ne olacak?
- İnsani çabaların Suriye krizini daha geniş anlamda çözmek için gösterilecek siyasi girişimlerin yerini alamayacağı gerçeği ne zaman fark edilecek?
- Şüphesiz, bugün bizlerle birlikte yaşamaya devam eden Suriyelilerin bu süreçte dil, eğitim, sağlık hizmetleri, iş & istihdam, güvenlik, sosyal kabul ve entegrasyon süreci nasıl yönetilecek?
- Yerel ve merkezi yönetim, genelde Türkiye özelde İzmir yerel halkının bu süreçteki kaygılarının çözümü için somut olarak ne planlıyor?
- İzmir'deki yerel yönetimlerinin ve merkezi idarenin planları ve olası sorunlara karşı hazırlıkları var mı?

Bu son soru ile ilgili olarak, İzmir Valiliği Göç İdaresi Müdürlüğü, İzmir'deki Suriyeli mültecilerin kayıtlandırılması konusunda özellikle 2014 yılından bu yana büyük aşamalar kaydetmiştir. Kayıtlı Suriyeliler açısından, Devlet hastanelerinde acil sağlık hizmetlerinden faydalanmalarının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Dahası Meclis, Suriyeli mültecileri burada buldukları süre içinde ikamet ve çalışma izinlerinin verilmesi konusundaki yönetmeliği tamamlamış

ve uygulanmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019). Bunun yanında, son dönemde özellikle 2016-2019 yılları arasında Suriyeli mülteciler ile İzmir kent halkı arasındaki mevcut sorunlara ve tepkilere rağmen, entegrasyon sürecinin nasıl yönetileceği konusunda İzmir Valiliği Göç İdaresi İl Müdürlüğü'nün UNHCR İzmir Ofisi ve ilgili STK'larla yürüttüğü çalışmalar umut vericidir.

Ancak şüphesiz bu sorunların her birini çözmeye çalışmak, bugüne kadar sağlanandan daha geniş bir fon, ayrıntıları önceleyen bir organizasyon ve yerel düzeyde birbirlerine yardım etme değil uluslararası iş birliği gerektirmektedir. İzmir'deki Suriyeli mültecilere ilişkin bir başka ve ciddi sorun ise; çok sayıda Suriyelinin kentteki insan kaçakçılarının yasal olmayan organizasyonlarıyla Yunan Adaları üzerinden AB ülkelerine geçme çabalarıdır. Yazık ki bu tehlikeli umut yolculuğu çoğu zaman can ve mal kayıplarıyla sonuçlanmaktadır. Bu konuda Emniyet teşkilatının önlemeye ve kurtarmaya yönelik özverili çabalarının yanında, sorunun büyüklüğü ve insani yanıyla da yüzleşen, gerçekçi, organize ve en önemlisi uluslararası zeminde bir çözüme ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- AFAD, 2013, https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/61-2013123015505-syrian-refugees-in-turkey-2013_print_12.11.2013_eng.pdf (last accessed on 07.05.2014)
- AFAD- Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, 2014, *Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri: Kardeş Topraklardaki Misafirlik. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı* Yay. Ankara.
- Directorate General for Migration Management, 2019, <http://www.goc.gov.tr/> (last accessen on 10.05.2019)
- Düvell F. 2014, “Avrupa'nın Suriyeli mülteciler konusundaki tavrı”, *Türkiye'deki Suriyeliler : toplumsal Kabul ve Uyum Çalıştayı*, Hacettepe Univ. Göç ve Siyaset Araşt. Merk. (HUGO), Ankara, 27 Mart 2014.
- Erdoğan Murat, 2015, *Türkiye'deki Suriyeliler – Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. 495, Göç Çalışmaları 6, İstanbul.
- Harputlu Mustafa,- Karadağ Arife 2019, “Syrian Refugees in İzmir (Turkey): A survey on Socio-spatial and management Impacts” *Ege University Faculty of Letters 1st International Symposium on Arts and Humanities International Migration and Migrant Experience throughout History (12-14 December 2019)*, İzmir-TURKEY.
- Karadağ Arife. 2015, “Refugees of a City the Socio-Spatial Impacts of those Syrian Refugees who Arrived in İzmir-Turkey” *Turkish Migration Conferences (25-27 June 2015 Prague-Czech Republic)*, Turkish Migration Selected Papers, p. 118-125, U.K.
- Karadağ Arife. 2019, “Türkiye’de Suriyeli Mültecilerin İş Piyasasına Etkileri : İzmir Örneği” *Ege University Faculty of Letters 1st International Symposium on Arts and Humanities International Migration and Migrant Experience throughout History” (12-14 December 2019)*, İzmir-TURKEY.

- Karadağ Arife, 2020, “İzmir’deki Suriyeliler: Göç ve Uyum” *Tarih Boyunca Göç ve Göçmenlik*, Ed. By Selami Fedakâr-Arife Karadağ- Ahu Selin Erkul Yağcı, Ege Üniversitesi Yay. Edebiyat Fak. Yayın No. 208, s. 359-382, İzmir.
- Karadağ Arife, Harputlu Mustafa, 2021, “Syrian refugees in İzmir (Turkey): A survey on socio-spatial and management impacts”, *International Migration Researches in the Geography, Society and Culture Axis*, Ege Univ. Publ. Faculty of Letters Publ. No: 209, p. 129-150, İzmir.
- Karadağ Arife, 2021, “İzmir’deki Suriyelilerin İşgücü Piyasasına Etkileri, Göç ve Uyum” Ege Üniv. BAP Komisyonu Destekli 17 EDB 004 nolu Proje Sonuç Raporu, İzmir.
- Kirişçi K.-Dinçer B.-Federici V. Ferris, Karaca S. Çarmıklı E. 2013, *Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye :Sonu Gelmeyen Misafirlilik*, Brookings-USAK, Karınca Ajans Yay. Ankara.
- ORSAM- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Müdürlüğü 2015, *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri*. Rapor No: 195. Ankara.
- TÜİK (Turkish Statistical Institute) 2012-2019, <http://www.turkstat.gov.tr> , Migration Statistics, Ankara.
- UNHCR, 2014, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> (last accessed on 27.02.2015)
- UNHCR, 2019, *UNHCR Regional Datawarehouse, Common Operational Dataset (COD), UNGWG, Natural Earth, UNCS*.
- UNHCR, 2020, <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/77258> (last accessed on 05.07.2020)

Ekler:

Fotoğraflar

Foto 1. İzmir’de Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları semtler (Kadifekale ve Basmane)

Foto 2. İzmir'deki Suriyelilerin günlük yaşamlarından kesitler

Foto 3. İzmir'de Suriyeli mültecilerce işletilen ticarethaneler

Foto 4. İzmir'de Suriyeli mültecilerce işletilen işyerlerinden örnekler

Foto 5. Işıkkent Ayakkabıcılar Sitesindeki atölyelerde çalışan Suriyeliler

Foto 6. Suriyeli mültecilerin kentlerde yol açtığı kaygının basına yansımaları

HAFIZA MEKÂNI OLARAK NARLIDERE KÜLTÜR EVİ

Gökçe Zeynep Güzey*

Giriş

Mekân kavramı, birçok disiplin tarafından farklı şekillerde yorumlanmış ve çeşitli tartışmaların odağında olmuştur. Mekânın kavramsal yönü daha çok sosyal bilimler alanında irdelense de, “mekân yaratma sanatı” olarak bilinen mimarlık açısından farklı bir terminolojik anlam taşımaktadır. Mimarlığa göre mekânın olmazsa olmazı, içinde özne olarak insanın bulunmasıdır ve mekân, insan eylemlerinin gerçekleştiği alan olarak tanımlanmaktadır.

Mekân kavramıyla ilgili ilk çalışmalar 19. yy.a dek uzansa da kelimenin kavramlaşma süreci oldukça eskiye dayanır. Yunan felsefe metinlerinde khora, topos ve pou terimleri yer kavramını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Mekân kavramı dilimize Arapçadan “olmak” anlamına gelen kevn kökünden türeyerek geçmiştir.¹ Mekân sözlükte tanım olarak, “var olanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz bucaksız büyüklük; boşluk; sınırsız ortam; yer kaplama” şeklinde geçmektedir.² Ancak mekân sadece bir olgu veya durumdan ibaret olmayıp farklı ilişkileri, ilgi ve bağları içine alan bir ilintiler topluluğudur. Bu ilintileri ve mekânla ilişkisini anlamak mekânın canlı ve yaşanılan tarafının ortaya çıkmasına yardımcı olur.³

Mekânın bireysel tarafı dışında pek çok farklı açıdan incelenebilir olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Lefebvre farklı üretim tarzlarına ve toplumsal ilişkilere bağlı değişen beş farklı mekândan söz eder: mutlak mekân, kutsal mekân, tarihsel mekân, soyut mekân ve diferansiyel mekân. Mutlak mekân, insanın doğallıktan kopmamış mekânla yakın bir ilişki ve uyum içinde olma halidir. İlk şehir devletleri zamanında ortaya çıkıp otorite kaynağını dinî/siyasî kurumlardan alan mekâna ise “kutsal mekân” adı verilmiştir. Roma’daki dinsel ve siyasal mekânı laik hale getirip yeniçağla birlikte ticari ilişkilerin devreye girdiği birikim mekânına “tarihsel mekân” denilmektedir.⁴ Soyut mekân, sermaye ve şiddet ilişkisinin bir ürünü olarak siyasi yönü baskın bir mekân olarak kapitalizmle beraber ortaya

---

* Öğr. Gör. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi Türk Dili Bölümü, gokce.z.ozatalay@gmail.com.

¹ İlhan Kutluer, “Mekân”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, İstanbul 2003, s. 550-552.

² Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, İstanbul 1997, s. 468.

³ Derya Adıgüzel Özbek ve Doğan Zafer Ertürk, “Mekânı Anlama Üzerine Süreç Odaklı Bir Yaklaşım”, Tasarım+Kuram Dergisi, 2017, Sayı 24, s. 80.

⁴ Henri Lefebvre, Mekânın Üretimi, (çev. Işık Ergüden), İstanbul 2014, s. 75-77.

çıkıştır.⁵ Lefebvre, son olarak mekânı standart klişe tanımlarından kurtarıp oyun ve öğrenmenin yaşanan alanı haline getiren ve gelecek zamanın mekânı olarak tanımladığı diferansiyel mekânı öne çıkarmıştır.

Mekân ve Toplumsal Hafıza

Lefebvre tarafından belirlenmiş mekân çeşitlerinin bir olaya, kişiye ya da nesneye bağlı olarak anlam kazandığı görülmektedir. Mekânın, insan ve toplumla mutlak bir bağı vardır. Köksal Alver'e göre, insan ve toplum mekânda varlık kazanır, kendini gerçekleştirir ve dönüşür. Mekânı üreten ve kendini mekânla özdeşleştiren insan için mekân aynı zamanda bir kimlik unsuru işlevi görür.⁶ İnsanlar yaşadıkları yerleri hafızalarına kazırlar, yaşadıkları yer onların hatırlamasında etkilidir. Bugün kişilerin aidiyet beslediği ve köklerini bulduğu mekânlar/yerler toplumun diğer üyeleriyle paylaştıkları ortak bir değer olarak karşımıza çıkar. Yaşananların merkezi olan bu mekânlar, toplumsal hafızanın nasıl işlediğini ortaya koyan yerlerdir. "Mekânın farklı üretim ilişkilerinin ve toplumsal yaşamın hem bir aracı hem de sonucu olması nedeniyle, grup ilişkileri ve buna dair hafızanın mekândan bağımsız düşünülmesi mümkün görünmemektedir."⁷

Mekân ve hafıza ilişkisi irdelendiğinde bireysel ve toplumsal bellek kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Arapça hıfz kelimesinden türeyen hafıza kelimesinin yerine Türkçede bellek terimi kullanılmaktadır. Bellek, Türk Dil Kurumu sözlüğünde; "yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin" olarak tanımlanmaktadır.⁸ Geçmişle gelecek arasındaki bağları saklı tutan bellek sadece zihinsel bir süreç değildir. Bireylerin şahsi hatıralarının yanı sıra toplum hayatında belirleyici rol oynayan tarihsel, sosyal, ekonomik ya da kültürel olayların kolektif bir biçimde yeniden inşa edilmesi belleğin çeşitlenmesini sağlamaktadır.⁹

Belleğin sadece bireye ait bir özellik olmadığı, toplumsal olarak da belirlendiğine dair düşünceler toplumsal bellek kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁰ Bellek denilen bu yetenek, insanın toplum içindeki gelişimini ve etkinliğini gösteren en önemli unsurlardan biridir. Toplumsal bellek kavramı Maurice

⁵ Henri Lefebvre, *a.g.e.*, s. 294.

⁶ Köksal Alver, *Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*, Ankara 2007, s.12.

⁷ Sercan Eklemezler, *Toplumsal Hafıza ve Mekân: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Deneyimleri ve Bursa Göç Tarihi Müzesi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2018*, s.1.

⁸ TDK Türkçe Sözlük, "Bellek", Ankara 2005.

⁹ Aysel Yıldız, "Toplumsal Bellekten Bireysel Belleğe. İki Örnek Olay Bağlamında Altan Öymen'in Anılarında "Öfkeli Yıllar", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7(1), İstanbul 2019, s. 91.

¹⁰ Nilüfer Öymen Özak ve Gülçin Pulat Gökmen, "Bellek ve Mekân İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi", *İtü Dergisi/a*, Cilt 2, S. 8, İstanbul 2009, s. 79.

Halbwachs tarafından ortaya atılmıştır. Halbwachs'ın teorisi, belleğin oluşumunu toplumun belirlediğini iddia eder. Topluluğun belleği bireyler tarafından oluşturulduğu gibi birey belleği de topluluk tarafından oluşturulur. Halbwachs'a göre zamanda geriye doğru gidebilmenin tek yolu kolektif bellektir ve kolektif belleklerin ötesinde bir şey bulunmaz.¹¹

Birey belleği eşsiz olsa bile unutmaya mahkûmdur ancak bireysel belleklerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumsal hafıza yani kolektif bellek kalıcıdır. Toplum içinde kabul görmüş pek çok değer mekânlarda yaşatılır ve mekânlar, bireysel belleğin geçiciliğine karşı yabancılaşma ve unutulmanın önüne geçer. Lefebvre, mekânın yaşanan bir yer olmasını üç mekânsal düzeye açıklamaktadır: mekânsal pratikler (algılanan mekân), mekânın temsili (tasarlanan mekân) ve temsil mekânı (yaşanan mekân). Bu üç mekân birbiriyle karşılıklı bir ilişki ve aynı zamanda çatışma içindedir. Lefebvre'ye göre gündelik yaşam içinde sürekli tekrarlanan rutinler ve deneyimlerin üretilmesi ve yeniden üretimi ile ortaya çıkan mekânsal pratikler ile toplumun kendine has mekânı yaratılır. Lefebvre, işte bu algılanan mekânı, fiziksel ve reel mekân olarak değerlendirir. Mekânın temsilleri ise teknokratlar, kent plancıları, toplum mühendisleri vb. tarafından zihinsel bir inşa ve soyut bir yapı olarak tasarlanan mekânı planlama ve düzenleme şeklidir. Burada mekânın soyut tasarımı gerçekleştirilir. Temsil mekânları ise yaşanan mekândır ve toplumsal mekân olarak onu kullananlar tarafından yaşanan, üretilen, deneyimlenen ve zamanla değiştirilen imgeler, anlamlar ve sembolleri içeren sosyal mekânı oluşturur.¹² Lefebvre'nin bu üçlü temsiline göre mekânsal pratikler ve temsil mekânları kolektif belleğin oluşmasında oldukça etkilidir.

Toplumsal Hafıza Mekânları

Kolektif belleğin oluşumunda toplum içinde kabul görmüş belli bir mekân, nesne ya da davranışa herkesin aynı anlamı yüklemesi, geçmişle bağlantısını kurması ve bunların tekrar hatırlanma figürü olarak ortaya konulması gereklidir. Bunlar; ulusal ölçekteki anıtlar, kütüphaneler, törenler, ulusal bayramlar, kutsal mekânlar, geçmişten gelen ve grubu birbirine bağlayan davranış ve inanışlar olabilir. Tüm bu hatırlatma figürleri aynı zamanda hafıza mekânı işlevi görmektedir.¹³ Pierre Nora'ya göre, "bayramlar, amblemler, anıtlar, anma törenleri, sözlükler ve müzeler birer hafıza mekânıdır. Hafıza mekânları anımsadığımız şeyler değil hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarıdır ve tarih bu mekânlarda oluşur."¹⁴

¹¹ Maurice Halbwachs, "Kolektif Bellek ve Zaman", (çev. Şule Demirkol), *Cogito Dergisi*, S. 50, İstanbul 2007, s. 75.

¹² Henri Lefebvre, a.g.e., s. 67-71.

¹³ Necat Keskin, "Kentlerde Yeni Bellek Mekânları: Kent Müzeleri", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C.III, 2014, s.29.

¹⁴ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, (çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara 2006, s. 9-10,12.

İnsanlar ait oldukları topluma ait tarihi olayları zihinlerinde canlandırabilmek için bir hatırlatıcıya ihtiyaç duyar. İçinde geçmişe ait nesne, simge ve anlam örüntüleri bulunan hafıza mekânları tarihin eskiliğine karşılık geçmişteki güncel tutma işlevini üstlenir. Nora; hafızanın her zaman güncel kalan ve şimdiyle bağ kuran bir fenomen olduğunu, tarihin ise geçmişin dışsal bir bakışla kurulan temsili olduğunu vurgulamaktadır. Hafıza tarihle olan ilişkisinde zamana karşı yenik düşerken yerini hafıza mekânlarına bırakmıştır. Nora: “Hafıza somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır.” ifadesiyle hafızanın somut ve mekâna bağlı olarak hatırlanabildiğine dikkat çeker.¹⁵

Kolektif bellek, sadece toplumun geçmişindeki tarihi olayı değil pek çok bellek türüne dair ögeyi içinde barındırır. Assmann’ın deyişiyle taklit ve davranışlar toplumda bir ‘gelenek’ haline geldiklerinde mimetik belleğin; anıtlar, mezar taşları, tapınaklar ve idoller toplumsal bir anlam kazandıklarında kolektif belleğin birer parçası haline gelirler.¹⁶ Bu yüzden, gün geçtikçe hatırlanması gerekenlerdeki niceliksel artış ve mekânda meydana gelen değişimler, toplulukların kültürel imge ve değerlerini temsil edebilecekleri, kendilerine özgü bir mekân bulma arayışını da beraberinde getirmektedir.

Toplumlara ait unutulma tehdidi altında bulunan “şeylerin” depolandığı hafıza mekânlarından biri de müzelerdir.¹⁷ Necat Keskin’e göre: “Müzeler, geçmişe ait şeylerin toplandıkları, koruma altına alındıkları, yeniden birer hatırlama figürleri veya nesneleri olarak sergilendikleri ve böylece topluluğun ve/veya ulusun ihtiyaç duyduğu tarihin yazılmasına katkı sunmaları itibarıyla hafıza mekânı tanımına en çok uyan mekânlardır.”¹⁸ Bu müzeler unutma ve unutulma riskine karşı kolektif hafızanın taze tutulmasına yardımcı olmaktadır. Toplumların kolektif hafızasının değişmesine hatta kaybolmasına neden olabilecek savaş, doğal afet gibi olaylar karşısında müzelerin hafıza mekânı olarak önemi daha da artmaktadır.¹⁹ Çalışmamızın konusunu oluşturan Narlıdere Kültür Evi; içinde bulunan nesne, materyal ve dokümanlarla küçük bir etnografya müzesini andırmakta ve bu öğelerle geçmişin temsilciliğini üstlendiği gibi ziyaretçilerinin, Tahtacıların hâlâ yaşattığı adet ve gelenekler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır.

Hafıza Mekânı Olarak Narlıdere Kültür Evi

İzmir Narlıdere ilçesinde yer alan Narlıdere Kültür Evi, Tahtacı Türkmenlerinin geleneklerinin yaşatıldığı tarihi bir bina. Bina 1800’lü yıllardan

¹⁵ Pierre Nora, *a.g.e.*, s.19.

¹⁶ Necat Keskin, *a.g.m.*, s. 28.

¹⁷ Sercan Eklemezler, *a.g.t.*, s.1.

¹⁸ Necat Keskin, *a.g.m.*, s. 31.

¹⁹ Orhan Çalışırım, *Bir Hafıza Mekânı Olarak Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019, s. 93.

1960'lı yıllara kadar cemevi statüsünde kullanılmış, sonrasında restorasyon gerektirdiği için bir müddet kullanım dışı kalmıştır. Günümüzde Narlıdere Alevi cemaatini bir araya toplamak ve kalabalık nüfusu tek bir binada kabul edebilmek için cemevi olarak daha büyük bir mekân kullanılmaktadır. Bu tarihi bina ise 2007 yılından beri Narlıdere Kültür Evi adıyla ziyaretçi kabul etmektedir.

Tahtacı Türkmenlerinin kökeni üzerine pek çok varsayım olmakla birlikte soylarının göçlerle birlikte İran Horasan üzerinden Anadolu'ya uzandığı konusunda ortak görüşler bulunmaktadır. Yusuf Ziya Yörükân, Tahtacıların Bağdat'tan çıkarak ilk olarak Adana'ya gelip yerleştiklerini belirtmektedir.²⁰ Abdurrahman Yılmaz da Narlıdere'de merkezi bulunan Yanyatır Ocağı mensuplarının Horasan, Basra, Bağdat, Musul, Selmanpak, Samara, Meşhed hattından sonra Mardin ve Maraş yoluyla Adana'ya yerleştiklerini ifade etmektedir.²¹ Faruk Sümer ise Tahtacı Türkmenlerinin mesleklerine vurgu yaparak Oğuzların Horasan üzerinden Anadolu'ya göç ederlerken ormanlık alanlara yerleştikleri için “ağaç eri” (orman adamı) denilen gruba mensup olduklarını iddia etmektedir. Tahtacılar, Osmanlı döneminde ağaç kesip tahta işiyle uğraşmalarından dolayı bu adla anılmışlardır.²² XVI. yüzyıla ait Osmanlı tahrir defterlerinde bu grup Cemaat-î Tahtacıyân şeklinde geçmektedir.²³

Faruk Sümer onları, Türk ve Oğuz (Türkmen) kavminin en saf ve en güzel örnekleri olarak tahta işleme geleneğini babadan oğula sürdüren bir zanaat ehli olarak ifade eder.²⁴ İzmir Narlıdere Tahtacı Yörüklerinden biri olan Rıza Yetişen ise yaptığı derlemeler sonucunda bu gruba Tahtacı isminin verilmesinin, I. Selim dönemindeki Sünnilik propagandasına karşılık Alevilerle çıkan çatışmalar sırasında Türkmenlerin kaçarak dağlara yerleşmeleri ve buradaki ağaçları kesip işleyerek tahtacılık mesleğini edinmelerinden kaynakladığını ifade etmektedir.²⁵

Tahtacılar, diğer Anadolu Alevilerinden bazı özellikleri ile ayrılırlar. Alevilerin büyük çoğunluğu ocak olarak Hacı Bektaş Veli Ocağı'nı tanırken Yanyatır Ocağı inanç olarak İmam Rıza'ya bağlıdır.²⁶ Dini kimlik anlamında kendisine “Aleviyim” diyen bir kişinin Çepni, Nalçı, Abdal, Zaza, Kırmançı ve Tahtacı olma ihtimali vardır, bu yüzden her Alevi Tahtacıdır denemez ancak her Tahtacının Alevi olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Türkmenler genellikle Alevilikle bağdaştırılsa da Alevi olmayan Türkmenler de bulunmaktadır. Ayrıca her Türkmen Tahtacı değildir ama

²⁰ Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, İstanbul 2001, s. 150.

²¹ Abdurrahman Yılmaz, *Tahtacılar da Gelenekler*, Ankara 1948, s. 15.

²² Faruk Sümer, “Tahtacılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s 436.

²³ Nilgün Çıblak Çoşkun, “Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları”, *Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.68, 2013, s. 40.

²⁴ Faruk Sümer, “Ağaç-Eriler”. *Belleten*, C.XXVI, S.103, 1962, s. 528.

²⁵ Rıza Yetişen, *Tahtacı Aşiretleri (Adet, Gelenek ve Görenekleri)*, İzmir 1986, s. 17.

²⁶ Yusuf Ziya Yörükân, *a.g.e.*, s. 155.

kendini Tahtacı sayan her kişinin etnik olarak kendini Türkmen saydığını söylemek mümkündür.²⁷ Tahtacılar, diğer Alevi gruplarında olduğu gibi içe kapanık bir topluluk olarak bilinmektedir. Özellikle kendilerinden olmayanları ceme almazlar, başka dedeleri cemlerine kabul etmezler, diğer Alevi gruplarla kız alıp vermezler.

Tahtacılar, Alevi-Türkmen zümrelerinden biri olmakla birlikte “Yanyatır Ocağı” ile “Hacı Emirli Ocağı” olmak üzere bağlı oldukları iki ocakları mevcuttur. Her iki ocaktan birincisinin atası ve piri olan Durhasan Dede'nin mezarı, Adana'nın Ceyhan ilçesinde kendi adıyla anılan köyde; Hacı Emirli Ocağı'nın atası İbrahim Sani ise Gaziantep'in İslahiye ilçesine bağlı Çerçili köyünde yer almaktadır.²⁸ Mehmet Ersal, Tahtacı Türkmenlerinin Adana Toroslar civarından diğer bölgelere göç etmeleri ile ilgili şu bilgiyi verir: “Yanyatır Ocağı'nın piri Durhasan Dede vefat edince Adana Derebeyi Hızır Paşa, hanımını almak ister. Aşiret buna razı olmayınca Hızır Paşa ile Tahtacı oymakları arasında çatışmalar çıkar. Bu çatışmalardan daha fazla zarar görmek istemeyen Tahtacı aşiretleri de Akdeniz ve Ege bölgesine dağılır. Talip topluluğunun bir bölümü de mürşitleri ile birlikte İzmir Narlıdere'ye yerleşirler.”²⁹ Murat Küçük ise, Narlıdere'de o dönemde iki farklı Alevi topluluğu olduğunu, aşağı kısımda Türkmen aşireti Bayatların yaşadığını, yukarı kısımda ise Tahtacı Türkmenlerin kaldığını belirtmiştir.³⁰ Bugün Yanyatır Ocağı'nın merkezinin Narlıdere olmasının sebebi Durhasan Dede'nin torunu Hızır Dede'nin göçlerle birlikte Narlıdere'ye gelmiş olmasıdır. Merih Ünsal, Hızır Dede ve cemevinin kuruluşu ile ilgili şunları anlatmaktadır: “Yanyatır Ocağı'nın kurucusu Durhasan Dede Adana'da vefat edince; Narlıdere'nin ilk gelen yerlileri olarak bilinen Tahtacı Türkmen Alevi dedeleri 1870'lerde Ege, Akdeniz ve Toroslara dağılmış. En büyük ocak burası, buraya on dört aşiret bağlı. Hemen hemen tüm Tahtacı Türkmen aşiretleri buraya geliyor. Ege bölgesine gelen grupta Hızır Dedemiz var. Nif dağlarında, Bergama'da, Kemalpaşa'da yaşamışız. Sonra on atlı çadırılık obamızla Narlıdere dağ eteklerine gelmişiz. Hızır Dede göçer toplumuz biz, madem yerleşik hayata geçtik artık bir cemevimiz olsun demiş ve yardımlarla, Antalya'dan gelen odunlarla burayı yaptırmış. 1960'lara kadar cemevi olarak kullanılmış, sonra kullanılamaz hale gelmiş. Burası Narlıdere'deki ve diğer yerlerden gelen Alevilerin hepsini kaldıramayacağından ayrı bir cemevi yapıldı. Bu bina da 2007'de kültür ve inanç müzesi haline dönüşmüş oldu.” (KK1).

2007 yılında aslına uygun restore edilerek açılan kültür evi, küçük bir etnografya müzesine benzemektedir. Tahtacı Türkmenlerin gelenekleri, adetleri,

²⁷ İsmail Engin, “Tahtacılar ve Tahtacı Aleviliği”, *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2009, s. 136.

²⁸ Nilgün Çıblak Coşkun, a.g.m., s. 42.

²⁹ Mehmet Ersal, “Ağaçların Yoldaşları Tahtacı Alevileri”, *Egeden Dergisi*, S.17, İzmir 2013, s. 26.

³⁰ Murat Küçük, “Narlıdere”, *Nefes Dergisi*, S.10, İstanbul 1994, s. 37-41.

geçiş dönemleri, gündelik ve sosyal hayatları ve inanç yapıları hakkında sergilenen nesne ve materyaller, Merih Ünsal tarafından Tahtacı Türkmenleri ziyaret edilerek onların izniyle toplanmış ve kültür evine getirilmiştir. Müzenin içindeki odalarda sergilenenler Tahtacı Türkmenlerinin yaşamlarından izler taşıyan eşyalardan oluşmaktadır. Bugün kültür evinin hem binası hem de bahçesi bir hafıza mekânı özelliği taşımaktadır. Narlıdere Kültür Evi'nin çevresinde bulunan eski evler Tahtacı Türkmenlerine aittir ancak zamanla şehirleşmenin etkisiyle bu bölge büyük binaların arasında sit alanı olarak kalmıştır. Kültür evinin üst bahçesinde küçük bir asri mezarlık bulunur. Burası bina cemevi olduğu dönemde yaşayıp vefat etmiş dedelerin mezarlarından oluşan bir alandır. Aynı zamanda bölgenin bilinen yatırırlarından Bayram Dede ve Nesimi Dede'nin mezarları da yapılaşma sonucu bina altında kalmamaları amacıyla kültür evinin bahçesine taşınmıştır. Hem iki yatırın yer alması hem de eski dedelerinin mezarlarının bulunması bu alanı Tahtacı Türkmenleri için kutsal bir alan haline getirmektedir. Kutsal mekânlar geçmişi hatırlamada, kültürel belleği pekiştirmede ve kimlik oluşturmada çok önemli rollere sahiptir.³¹ Narlıdere Kültür Evi artık cemevi işlevini yerine getirmese de dede/yatır ziyareti yapmak için bu bahçeye gelinerek dua edilmekte, ağaçlara çaput yapıştırılmakta ve mum yakılmaktadır. Böylece kutsalla temas kurularak kişilerin manevî aidiyetlerinin pekişmesi sağlanmaktadır.

Merih Ünsal'ın ifadesine göre; Tahtacıların en önemli ocak merkezi olan Narlıdere Cemevi binası -dedelerin çabasına rağmen- mürşit ocağı işlevini yitirmiştir (KK1). Eskiden başka şehirlerden gelen mürşit ve dedelerin misafiri edildiği bina, geçmişin izlerini taşıyan dokuz ayrı odadan/bölümden oluşmaktadır. Binaya girişte, eskiden binadaki cem toplantılarında yapılan semahı temsil eden bir kadın bir erkek cansız manken geleneksel kıyafetleriyle salonun ortasında yer almaktadır. Mankenlerin elleri semahtaki el hareketlerini gösterecek şekilde sergilenmektedir. Bir elin avuç içinin göğe dönük, diğerinin yere dönük olması, Alevi sufi ve dervişlerin deyimleriyle "Haktan aldığı halka vermek" anlamına gelir. Bu odaya gelenler bu düsturu hatırlama fırsatı bulur. Bugün Tahtacı ve Alevi gençlerinin git gide cem toplantılarından uzaklaştığı ve semahlara eskisi kadar katılmadığı düşünülürse köken ve hafızayı canlandırma amacıyla konulan bu mankenlerin işlevlerini yerine getirdiklerini söylemek mümkündür.

Bir başka oda, cem odası olarak anılmakta olup cem töreninin düzenini sergileyecek şekilde yerleştirilmiştir. Oda içerisinde bulunan herkes birbirini görecektir şekilde dizilmiştir ve sırayla on iki hizmetliye ait temsilî mankenler bulunur. Bu hizmetliler; pir ya da mürşit, rehber, gözcü, çerağcı (ışıkçı), zakir, süpürgeci, kurbanacı, sakacı, semahçı, peyik (haberci), tarikçi ve kapıcı şeklinde törenin yürütülmesinden sorumlu olan kişilerdir. Her temsilin önünde görevi ve ne iş yaptığı yazılıdır. Oda içerisinde bir ocak ve çevresinde çerağ denilen mumluklar yer alır. Bu çerağlar cem

---

³¹ Metin Bozan, "Kutsal Mekânların Tahribinin Toplumsal Hafıza Üzerine Etkisi", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10 Sayı 4, 2018, s. 1235.

töreninin en önemli sembollerinden biridir ve çerağcı denilen hizmetlinin ateşi daima yanık tutması gerekir. Alevi ve Tahtacı cemlerini temsil eden bu oda, geleneksel bir cemin nasıl yapılması gerektiğini gösteren bütün öğeleri içermekte ve sadece geçmişte değil günümüzde de cem toplantılarının toplum hafızasındaki yerini belirginleştirmektedir.

Narlıdere Kültür Evi'nin üst katındaki ana hol, Tahtacıların meslek geleneklerini hatırlatan bir mekân olarak kurgulanmıştır. Tarihleri boyunca ormanlık ve dağlık alanlarda yaşayan Tahtacıların ağaç kesme, oyma ve işleme için kullandıkları aletler bu alanda sergilenmekte, bir kadın ve bir erkek Tahtacının kütüğü beraber kesişleri cansız mankenlere yaptırılan mizansenle gösterilmektedir. Bu alan, Tahtacıların nasıl Tahtacı olduklarını ve nasıl işler yaptıklarını hatırlatan bir mekân özelliği taşımaktadır. Etnografya müzelerinin hemen hepsinde görülen mutfak eşyalarının yer aldığı bir bölüm Narlıdere Kültür Evi'nde de sergilenmektedir. Bu odada Tahtacıların eskiden kullandığı geleneksel toprak süzgeç, kahve değirmeni, aş kazanları ve taş havan gibi objeler yer almaktadır.

Narlıdere Kültür Evi'nde en çok dikkat çeken yerlerden biri geçiş dönemlerinden biri olan evlilik çağına ait eşyaların sergilendiği çeyiz odasıdır. Tahtacı Türkmenlerinin kendilerine özgü giyim kuşam ürünlerinden olan çeşit çeşit değire/deyreler bu alanda sergilenmektedir. Merih Ünsal'ın köy köy gezerek yaşlıların veya vefat edenlerin kalan deyrelerini toplaması bu odanın Tahtacı kolektif belleğini yansıması bakımından kayda değerdir. Bir Tahtacı kadını geleneksel törenlerde deyrersiz düşünülemez. Günümüzde, özellikle şehirde yaşayan Tahtacı kadınları gündelik hayatlarında modern kıyafetler giymelerine rağmen cem törenleri veya diğer geleneksel törenlerde dolaplarında sakladıkları deyrelerini giymektedir. Bu gelenek, her ne kadar yeni nesillerde azalsa da kültür evinin farklı yıllarda giyilen tahtacı kıyafetlerini bir arada bulundurması kronolojik olarak yaşanan kültürel değişimi ortaya koymaktadır. Tahtacı kadınları; üç etekten oluşan deyreler, gümüş karışımı metal tomaka adlı takılar, başlarına sarı liralarla dizili örtüler takarak giyimlerini tamamlar. Erkekler arasında günümüzde sadece semah sırasında takılan kemerbest geleneksel olarak yaşatılsa da erkek giyim örneklerini de bu odada görmek mümkündür. Özellikle mürşit ve dedelerin kendilerine has bir kavukları vardır ve hâlâ kullanılmaktadır. Bu kavuklar cem odasındaki mankenler üzerinde de görülmektedir.

Narlıdere Kültür Evi'nde yer alan cenaze odası, Tahtacıların ölüm geleneklerini yansıtmaktadır. Tahtacı Türkmenlerine göre ölüm bir son değildir. Ölüm farklı bir hayata geçiş süreci olarak görüldüğü için ölen kişinin sandukasının içine vefat edince kullanılmak üzere sakladığı yastık ve yorganı serilir. Ölen kişi çeyizlik deyrisi ya da özel kıyafetleri ile gömülür. Tüm bu gelenekler, eski Türk inançlarında yer alan ölüm ve atalar kültürünün devamı olarak değerlendirilmelidir. Hun Türkleri, ölen atalarını ve boy beylerini değerli kumaş ve kürklerle donatılmış bir tabutla gömerken; Oğuzlar, ölülerine kıyafetlerini giydirip yanlarına yayları, mal

ve eşyalarını bırakırlardı.³² Tahtacılar için çok önemli olan bu gelenek günümüzde defin işlemlerinden önce uygulanmaktadır. Tahtacıların inanışına göre ölüye elbise giydirilmediğinde öbür dünyada çıplak dolaşmış³³ ve bu yüzden ölünün en yeni, temiz ve güzel kıyafetleriyle gömülmesine dikkat edilmiştir. Kültür evindeki cenaze odasında ilgi çeken bir diğer nokta, mezarların üzerine paralel gelecek şekilde boydan boya yel bayrağı denilen bir ip bağlanması ve bu ipin üzerine rengârenk ipler, kumaşlar ve çiçekler konulmasıdır. Bu âdet, ölenin daha yeni gömüldüğünü gösteren bir işarettir ve mezarı kurt, kuş ve diğer zarar verecek hayvanlardan uzak tutmak için yapılır (KK1). Mezar odasının bir köşesinde ölü yıkama geleneklerini temsil eden bir kazan ve kabaktan yapılmış bir maşrapa bulunmaktadır. Geleneğe göre suyun içine güzel kokması için gül suyu, defne ve mersin yaprağı da karıştırılmaktadır. Tüm bu gelenek ve görenekler ritüel şeklinde Tahtacı toplumunda yaşamaya devam etmekte ve Narlıdere Kültür Evi de hafıza mekânı olarak folklorun kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevinin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bugün Tahtacı gençleri Yanyatır Ocağı'nı ziyarete geldiklerinde ilk uğradıkları yerlerden biri de tarihi cemevi statüsündeki Narlıdere Kültür Evi'dir.

Narlıdere Kültür Evi'nin en üst katında, tek gözlü bir odada çilehane bulunmaktadır. Bu oda içindekilerle birlikte, dört kapı aşamasından geçerek vahdet-i vücûda kavuşmak için kırk gün çile odasında dünya nimet ve kötülüklerinden uzak durulmasını anlatan bir mizansene sahiptir. Odada bir halı, üzerinde tespihiyle ibadet eden bir derviş ve önünde sadece yemek yiyebileceği birkaç gereç yer almaktadır.

Tahtacı yaşantısının izlerini taşıyan bu odaların dışında, Alevi toplumu ve gelenekleriyle ilgili yayınların bulunduğu bir kütüphane ve Narlıdere Tahtacılarının geçmiş yaşantılarını ve âdetlerini fotoğraf ve belgelerle gösteren bir arşiv odası bulunmaktadır. Arşiv odası, tarihte yolculuğa çıkmış havası veren nostaljik bir mekândır. Kültür evinin bahçesinde eskiden cemevinin su ihtiyacının karşılandığı bir kuyu bulunmaktadır. Bu kuyu zamanla esas işlevini yitirip insanların para attığı bir dilek kuyusuna dönüşmüştür ve ziyaretçiler suyun kutsal olduğu inanışına dayanarak niyetlerinin gerçekleşmesi için dua etmektedir. Tahtacıların mezar ziyareti gelenekleri arasında, mezar çevresinde yemek yemek veya mezar başına yemek bırakmak âdeti hâlâ devam etmektedir. Mezara hediye, yiyecek-içecek, araç-gereç ve para vb. bırakma âdeti eskiden olduğu gibi bugün de hem geleneksel hem de modern toplumlarda görülmektedir.³⁴ Tahtacılar, Nevruz ve Hıdırellez'de kabir ziyareti yaparak vefat eden yakınlarıyla bir arada olmaya çalışırlar. Tahtacılar 6 Mayıs'ta hem yemeklerini hem hayırlarını alarak mezar başına gider; orada ocak kurarak ateşini yakar ve kurbanını keserek hayır olarak dağıtır, yemeğini yer, kahvesini içer.³⁵ Kültür

³² Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 177-184, Bahaatin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1991, s. 233.

³³ Ali Selçuk, *Tahtacılar*, İstanbul 2004, s. 207.

³⁴ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara 1971, s. 73.

³⁵ Mehmet Ersal, *Tahtacı Alevilerinde Hıdırellez*, *Egeden Dergisi*, S.17, İzmir 2013, s. 55-56.

evi bahçesindeki Koca Şih'a ait aile mezarlığı eskiden bu amaçla ziyaret edilirken bugün esas ziyaret yeri Tahtacıların mezarlarının bulunduğu Yukarı Narlıdere Mezarlığıdır. Bu gelenek Tahtacılar arasında özellikle asrı mezarlıklarda devam ettirilmektedir (KK1).

Kültür Evi'nde uygulanan ritüellerden biri de müdür Merih Ünsal tarafından her sene Muharrem ayında düzenlenen aşure hayrıdır. Narlıdere Cemevi'nde yapılan duyuru ve bilgilendirme mesajlarıyla Narlıdere Tahtacıları bu hayra davet edilir. Günümüzde kültür evinde geleneksel olarak devam ettirilen tek uygulama budur. Diğer tüm uygulamalar cemevi, mezarlık, dede evi ya da şahıs evlerinde gerçekleştirilmektedir.

Narlıdere Kültür Evi hem Narlıdere Tahtacılarının hem de Yanyatır Ocağı'na bağlı diğer Tahtacı Türkmenlerin ziyaret ettiği önemli bir hafıza mekânıdır. Bugün ocak merkezi tam olarak belli olmamakla birlikte ibadetler Narlıdere Cemevi'nde gerçekleştirilmekte, Kültür Evi ise kültür ve inanç merkezi işlevini yerine getirmektedir. Narlıdere Kültür Evi Müdürü Merih Ünsal, Narlıdere ve İzmir Büyükşehir Belediyesinin katkılarıyla kültür evini Tahtacıların pek çok geleneğini, eski ve güncel yaşam tarzlarını yansıtan bir mekâna dönüştürmüştür. Narlıdere Kültür Evi ile ilgili yaptığımız görüşmelerde,³⁶ ziyaretçilerin hepsi Narlıdere Kültür Evi'ni pek çok kez (en az 4-5 defa) ziyaret ettiklerini belirtmiştir (KK2, KK3, KK4, KK5). Narlıdere'de ikamet eden ziyaretçilerden üçü burayı kültürel sebeplerle (KK2, KK3, KK4), biri de hem kültürel hem de turistik nedenlerle (KK5) ziyaret ettiğini dile getirmiştir. Ziyaretçilere kültür evinde en çok etkilendikleri yer sorulduğunda; bir ziyaretçi her bölümden etkilendiğini belirtmiş (KK5), diğer ziyaretçiler ise çilehane (KK3), giysi bölümü (KK2) ve cenaze kısmı (KK4) şeklinde cevaplar vermiştir. Ziyaretçiler; kültür evinde gerçekleştirilen etkinliklerden haberdar edildiklerini, kültür evinin Tahtacı geleneklerini yansıttığını (KK2, KK3, KK4, KK5) ve çeşitli kurumlarla işbirliği yapılarak farklı etkinlikler düzenlenebileceğini ifade etmişlerdir (KK3). Ayrıca, Narlıdere'de yaşayan Tahtacıların kültür evini görmeseler de yerini ve geçmişini bildikleri gözlemlenmiştir. Görüldüğü üzere Narlıdere Kültür Evi, Tahtacılar tarafından bilinen ve benimsenen bir hafıza mekânıdır.

Sonuç

Toplumlar geçmişlerini unutmamak için yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalandıkları gibi eski hatıraların sergilendiği hafıza mekânlarını da korumaya özen göstermektedir. Kolektif belleğin en somut hali geçmişte yaşananları hatırlatan alanlardır ve bu alanların başında müzeler gelir. Unutma ve unutulma riskine karşı toplumsal hafızayı canlı tutmayı başaran müzeler, hem eski koleksiyonları hem de güncel eserleri bir arada barındırarak toplumların kimlik ve aidiyetlerini korumada

---

³⁶ Görüşmeler, 10.03.2022 tarihinde Narlıdere Kültür Evi'nde ve 17.03.2022'de Narlıdere Belediyesi Kent Konseyi Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Kaynak kişilere Narlıdere Kültür Evi ile ilgili sorular sorulmuş ve öncesinde katılımcı bilgilendirme ve onam formu doldurtulmuştur.

önemli bir görev üstlenmektedir. İzmir'in Narlıdere ilçesinde yer alan Narlıdere Kültür Evi de günümüzde Tahtacı kimliğinin yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan toplumsal hafıza mekânlarından biridir.

Bugün büyük bir yenilenme faaliyeti sürdürülen Narlıdere Yukarıköy bölgesinin aslına sadık kalınarak restorasyonu yapılmaktadır. Modern mimariyle geçmişin izleri korunarak düzenlenen köy meydanı ve çevresi, hem kültürel hem de turistik olarak Narlıdere'nin somut kültürel miras alanlarından birini oluşturmaktadır. Yukarıköy'ün eski inanç merkezi ve Yanyatır Tahtacılarının Ocağı sayılan Narlıdere Kültür Evi (Tarihi Cemevi); kolektif belleğin korunduğu, saklandığı ve aktarıldığı bir hafıza mekânı olarak bu bölgenin cazibe merkezi olmasında önemli bir katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, hem Tahtacı geleneklerinin toplumsal hafızada yer edinmesini sağlayarak günümüze ulaştıran hem de bu geleneklerden bazılarının canlı tutulmasına katkı sağlayan Narlıdere Kültür Evi, kültür ve inanç merkezi işlevini yerine getiren önemli kurumlardan bir tanesidir.

Kaynaklar

Alver, Köksal, *Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*, Ankara 2007.

Bozan, Metin, "Kutsal Mekânların Tahribinin Toplumsal Hafıza Üzerine Etkisi", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, 2018, s. 1228-1237.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1997.

Çalışırım, Orhan, *Bir Hafıza Mekânı Olarak Süleyman Demirel Demokrasi ve Kalkınma Müzesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.*

Çoşkun, Nilgün Çıblak, "Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları", *Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.68, 2013, ss. 33-53.

Eklemezler, Sercan, *Toplumsal Hafıza ve Mekân: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Deneyimleri ve Bursa Göç Tarihi Müzesi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2018.*

Engin, İsmail, "Tahtacılar ve Tahtacı Aleviliği", *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü*, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2009, s. 123-143.

Ersal, Mehmet, "Ağaçların Yoldaşları Tahtacı Alevileri", *Egeden Dergisi*, S.17, İzmir 2013, s. 24-27.

_____, "Tahtacı Alevilerinde Hıdırellez", *Egeden Dergisi*, S.17, İzmir 2013, s. 52-56.

Halbwachs, Maurice, "Kolektif Bellek ve Zaman", (çev. Şule Demirkol), *Cogito Dergisi*, Sayı 50, İstanbul 2007, s. 55-76.

İnan, Abdülkadir, *Taribte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986.

Keskin, Necat, "Kentlerde Yeni Bellek Mekânları: Kent Müzeleri", *Folklor/Edebiyat*, C.III, Lefkoşa 2014, s. 25-39.

Kutluer, İlhan, "Mekân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, İstanbul 2003, s. 550-552.

Küçük, Murat, "Narlıdere", *Nefes Dergisi*, S.10, İstanbul 1994, s. 37-41.

Lefebvre, Henri, *Mekânın Üretimi*, (çev. Işık Ergüden), İstanbul 2014.

Nora, Pierre, *Hafıza Mekânları*, (çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara 2006.

Ögel, Bahaattin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1991.

Örnek, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara 1971.

Özak, Nilüfer Öymen ve Gökmen, Gülçin Pulat, "Bellek ve Mekân İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi", *İtî Dergisi/a*, Cilt 2, Sayı 8, İstanbul 2009, s. 145-155.

Özbek, Derya Adıgüzel ve Ertürk, Doğan Zafer, "Mekânı Anlama Üzerine Süreç Odaklı Bir Yaklaşım", *Tasarım+Kuram Dergisi*, 2017, Sayı 24, s. 79-89.

Selçuk, Ali, *Tahtacılar*, İstanbul 2004.

Sümer, Faruk, "Ağaç-Eriler", *Belleten*, C.XXVI, S.103, 1962, s. 521-528.

Sümer, Faruk, "Tahtacılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 436-437.

TDK *Türkçe Sözlük*, "Bellek", Ankara 2005.

Yetişen, Rıza, *Tahtacı Aşiretleri(Adet, Gelenek ve Göreneklere)*, İzmir 1986.

Yıldız, Aysel, "Toplumsal Bellekten Bireysel Belleğe: İki Örnek Olay Bağlamında Altan Öymen'in Anılarında 'Öfkeli Yıllar'", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7(1), İstanbul 2019, s. 89-109.

Yılmaz, Abdurrahman, *Tahtacılar Gelenekler*, Ankara 1948.

Yörükhan, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, İstanbul 2001.

Kaynak Kişiler Listesi

KK1: Merih Ünsal, 59 yaşında, İzmir Doğumlu, Kültür Evi Sorumlusu, Narlıdere, Üniversite Mezunu.

KK2: Metin Şahin, Malatya Doğumlu, 63 yaşında, Emekli, Narlıdere, Lise Mezunu.

KK3: Banu Ufacık, 54 yaşında, Ankara Doğumlu, Emekli, Narlıdere, Yüksekokul Mezunu.

KK4: Hüseyin Şimşek, 54 yaşında, Merzifon Doğumlu, Emekli, Narlıdere, Üniversite Mezunu.

KK5: Zahide Gülten Unutmaz, 67 yaşında, İzmir Doğumlu Emekli Kütüphaneci, Narlıdere, Üniversite Mezunu.

İZMİR AĞIZLARI VE ADLANDIRMALARI

ÇAKA BEY'DEN GÜNÜMÜZE İZMİR AĞIZLARI

Gürer Gülsevin *

Çaka Bey'den günümüze herhangi bir konu başlığı üzerinde çalıştığımızda aslında Türkiye'nin tarihindeki o konuyu inceliyoruz demektir. Türkiye Cumhuriyeti; kuruluşu 20. asrın başlarında olsa da Alparslan'dan, Çaka Bey'e, Osman Bey'e, Umur Bey'e, Fatih Sultan Mehmet'e, Mustafa Kemal Atatürk'e kadar aynı halkın, aynı insanların, aynı dili konuşanların genel anlamda her türlü unsurun bir arada tutularak yaşattıkları bir devlettir. Kesintisiz devam eden bir devlettir. Kuruluşu 1071'e götürülebilir ancak neticede bugün Türkiye olarak adlandırdığımız devletin öncesine baktığımızda aynı dilin konuşulduğunu görürüz. Bu aynı zamanda Türkiye Türkçesi konuşma ve yazı dilinin de tarihi oluyor.

“Çaka Bey'den Günümüze” demek, Türkiye demektir. Çaka Bey kimdir? Selçuklular kimdir? Selçuklular, Oğuz boylarının Anadolu'nun daha doğusundan gelen topluluklarıdır. O zamanki adlarıyla Türkmenler ve Oğuzlar olarak anılan millettir. Burayı Türkleştirenler Selçuklular, yani Türkmenler ve Oğuzlardır.

13, 14, 15. yüzyıllarda Anadolu coğrafyasındaki dili Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırıyoruz. 13. yüzyıla kadar bu coğrafyada kendi dilimizi yazılı olarak kullanmamıştık, elimizde belge yok. Selçuklu Beylerinin kendi dönemlerinde Türkçe yazmayı teşvik etmeleriyle oluşan o edebî dil Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi gibi adlarla adlandırılıyor. Belki bu dile Selçuklu Türkçesi demek gerekir. Batı Selçuklularının Türkçesi... O dil devam ederek özellikle 15. yüzyıla kadar Beylikler Dönemi'nin Muğla'dan Erzurum'a, Kırşehir'den Balıkesir'e kadar her yerinde üretilen metinlerde kullanıldı. Dünyanın merkezi de 1453'te Türkler tarafından fethedilip başkent yapıldıktan sonra da o başkentte kullanılan ağız, İstanbul'un Türkçesi, daha çok gelişti ve arkasında devletin de olması sayesinde yazı dilimiz oldu.

Buranın altını neden çizdim, niçin vurguladım? Bugün İzmir ağızı, Kütahya ağızı, Balıkesir ağızı dediğimizde aslında Selçukluların, Türkmenlerin dillerinden bahsetmiş oluyoruz. İzmir ağızları tek bir tane ağız olmamakla birlikte tüm ağızların kendi aralarında da farklılıklar var: Ayrılar'ı var, Çepni'si, Kınık'ı var... Bunlar tarih boyunca karıştıkça bazı ağızlar ölüyor, bazı ağızlar ortaya çıkıyor. Ancak sonuç itibarı ile bunlar o dönemin ağızlarının devamı.

---

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu Başkanı.

Türkiye Türkçesi yazı dilini bir kenara koyarsak (gelişme seyri başka olduğundan) 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 ve 20. yüzyıllarda da yazı dili hâline gelememiş ağızlar var ve bunlardan biri İzmir ağızları.

Yazı dili olamamış ağızların bir kısım özellikleri, Türkiye Türkçesi yazı diline göre daha eskicil şekilleri temsil ediyor. Örneğin Köktürkçede ince ünlülü kelimelerin bazılarının başında “k-“ vardı: “*kel-, kör-, köz, küün ...*” 13. yüzyıla kadar bu şekildeydi. 13. yüzyıldan sonra Oğuzcanın yazılı metinleriyle birlikte bizim dilimizde “g-”li şekilleriyle de görüldü: “*gel-, gör-, göz, gün ...*” Bizimle birlikte Azerbaycan ve İran’daki Türkçe ile Türkmençe “g-” şeklinde kullanılıyor. Bugün İzmir ağızlarında da “*gelmek, görmek, gün ...*” var ancak İzmir ağızlarında “*key-, köl-, kölgē*” gibi daha eskicil olan şekille de hâlâ kullanılıyor. Bu, şu anlama gelir: İzmir ağızlarındaki “key-” şekli, İstanbul ağızındaki “giy-“ fiilinin daha eski şeklini, yazı dilinden daha eskicil şeklini temsil etmektedir. Gündelik hayatta, okullar, televizyon ve internet aracılığıyla elbette İzmirli olanlar da ölçünlü Türkçeye dönüyor. Fakat eskicil bazı kullanımlar ağızlardan derlenen ve yayımlanmış eserlerde yerini alıyor.

Bir başka örnek verelim. Türkçe kökenli kelimelerin başında “p-” olmaz. Bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde “b- > p-” değişimine uğrayarak “parmak”, “piş-” olan bu kelimeler İzmir ağızlarında eskicil şekilleriyle “barmak” ve “biş-” şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türkçede damak n’si olarak bilinen “ŋ” ünsüzü (*bil-din*), tarihî Selçuklu (Eski Anadolu) Türkçesi metinlerinde de “ŋ” şeklinde yazılmıştır (*bil-din*). Bu ses ölçünlü Türkiye Türkçesinde diş n’sine dönüşmüşse de (*bil-din*), İzmir ağızlarında (Bergama, Ödemiş, Menderes, Tire ...) hâlâ damak n’si (ŋ) ile söylenmektedir (*bil-din*).

Eski Türkçede “yürümek” anlamında kullanılan “yörü-” kelimesi, Eski Anadolu Türkçesinde “yörü-” ve yörü-” şekillerinde tespit edilebilmektedir. “Yörük” sözü buradan gelir. İzmir ağızlarında ise yaygın olarak kullanılan “yörü-” şekli, ölçünlü Türkiye Türkçesindeki “yörü-” fiilinden daha eskicil şekli temsil etmektedir.

“Büyük” kelimesi Eski Türkçede “bedük”tür, Selçuklu Türkçesinde “böyük” hâlini alır. İzmir ağızlarında ikinci kademedeki “böyük” yaygındır. Bu da ölçünlü Türkiye Türkçesinden daha eski şekli temsil eder.

Şekil bilgisi ile ilgili bir bilgi vermek gerekirse de “gelirim, giderim, geleceğim, gideceğim” gibi fiillerin sonundaki 1. teklik kişi ekindeki “-m” ünsüzün bahsedebiliriz. 13, 14, 15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “gelürin” şeklinde “n” ile kullanılan bazı fiil çekimleri ölçünlü Türkiye Türkçesinde “m” ünsüzüne dönüşmüş olsa da (*gelirim*), İzmir ağızlarında hâlâ “gelirin”, “giderin” olarak karşımıza çıkar.

Ölçünlü Türkiye Türkçesi yazı dilinde değişmiş şekilleriyle karşımıza çıkan “parmak, pişmek”, “n (*bil-din*)”, “yörü-”, “büyük”, “giy-, gölge”, “gelirim” kullanımlarına karşılık olarak günümüz İzmir ili ağızlarında kullanılmaya devam eden “barmak, bişmek”, “ŋ (*bil-din*)”, “yörü-”, “böyük”, “key-, kölgē”, “gelirin” şekilleri

birer bozulma, değişme değil, eski şekillerin saklandığı arkaik kullanımlardır. İzmir ağzındaki bu eskicil şekiller günümüz Türkmen Türkçesi ile koşutluk göstermektedir.

Sonuç olarak aslında bizim ağız dediğimiz dilin öz malzemesidir. Bugün kullanılıyor dense de, aslında farklılık gösteren birçok kullanım tarihteki şekillerin devamlılığını gösterir.

İzmir'imizi ilgilendiren ek bir bilgi vererek sözlerimi tamamlamak istiyorum. Dil bilimi açısından İzmir'in bir diğer önemi de Türkiye Türkçesinin bilinen ilk gramerini yazan kişinin Bergamalı Kadri olmasıdır. İyi ki 16. yüzyılda o değerli eserini yazarak bizlere yeri doldurulamayacak bilimsel bir kaynak bıraktı. Türkiye Türkçesinin bilinen en eski grameri olan "Müyessiretü'l'Ulûm"u yazan Bergamalı Kadri'yi de rahmet ve şükranla anıyorum.

İZMİR İLÇE VE BELDE ADLARINDA YERADCIL DÖNÜŞÜM (TARANSFORMASYON) BİÇİMLERİ

İbrahim Şahin *

Giriş

İzmir, insanlık tarihi boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bir ildir. Bu medeniyet zenginliğini başta *orunadları* (oykonimler) olmak üzere çeşitli türdeki *yeradlarında* (toponimlerde) görebilmekteyiz. Söz konusu dil malzemesinin tarihî süreçte, kimi zaman seslik (fonetik) kimi zaman da hem seslik hem de anlam (semantik) yönüyle değişime uğradığı sık sık görülmektedir. Bu durum çoğunlukla coğrafyanın bir başka millet tarafından ele geçirilmesine bağlı olarak yaşansa da sürekli, aynı milletin hüküm sürdüğü coğrafyaların toponimlerinde görülebilmektedir. Hayatın normal akışı içerisinde yaşanan bu doğal dönüşümler dışında, dönem dönem başta siyasi kaygılar olmak üzere çeşitli gerekçelerle yasalar çerçevesinde dönüştürüldüğü örnekler de az değildir. İster ilk ister ikinci yolla meydana gelmiş olsun bu tür dönüşümleri *yeradbilim* (toponimi) alanında *yeradclı dönüşüm* (toponimic trasformation) olarak adlandırmaktadır.

Araştırmanın everenini İzmir'e bağlı tüm ilçe adları ve bunlara ek olarak bazı belde adları oluşturmaktadır. 40 civarındaki bu orunadlarının (oykonim) dönüşümleri ve dönüşüm yönlerinin tespiti üzerinden İzmir'deki yeradclı dönüşümün genel görünümüne ilişkin bir kanaat ortaya konulacaktır. Daha evvel, başta tarihçi, arkeolog olmak üzere birçok bilim insanının ve yine İzmir'in tarihi, kültürü, sosyal yapısı üzerine incelemeler yapan çok sayıda araştırmacı aydının dikkatini çeken İzmir ilçe ve belde isimleri, kimi zaman müstakil çalışmalara kimi zamanda herhangi bir çalışmanın parçası olarak araştırmaya konu olmuş; bu araştırmalarda onların kökenine, anlamına, yapısına yönelik çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Yeradbilim (toponimi) ve yeradbilimci (toponimist) bakış açısından uzak olsa da bu araştırmaların belli bir kısmının bilimsel ölçütlere uygun olduğu görülmüştür ki, bu araştırmada söz konusu değerlendirmelerden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Kökeni ve anlamı konusunda farklı görüşlerin ileri sürüldüğü adlar konusunda ise, mesele yeradbilimin bize sağladığı bakış açısı, kendi bilgi ve tecrübelerimiz ışığında ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız sınıflandırma, 2013'te yayınladığımız "Türkçe Yeradlarının Değişim Dönüşüm Süreci ve Bu Çerçeve de Türkiye'deki Güncel Tartışmalara Bir Bakış" isimli makalemizde¹ şekillendirdiğimiz sınıflandırmaya dayanmaktadır.

---

* Doç. Dr., Ege Üni, TDAE, Türk Dili ve Lehçeleri ABD, ibrahim.sahin@ege.edu.tr

¹ İbrahim Şahin, "Türkçe Yeradlarının Değişim Dönüşüm Süreci ve Bu Çerçeve de Türkiye'deki Güncel Tartışmalara Bir Bakış", *Yeni Türkiye*, 2013 / 55, s. 984-990.

I. Dönüşüm Geçiren Orunadları (Oykonimler):

A) Dil içi etkenlerle (doğal yollarla) dönüşüm geçirenler: Bunları kendi içinde şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Fonetik (seslik) dönüşüm geçirenler: Toponimler, esasen dildeki diğer sözcükler gibi, süreç içerisinde, kullanıcılarının dilinde en kolay söyleyişi kazanma eğilimindedirler. Buna bağlı olarak toponimler, kullanıcılarının ana dilinin hançeresine uyarak seslik (fonetik) bir dönüşüm yaşarlar. Bu tür dönüşümler, çoğunlukla anlamı geniş halk kitleleri tarafından bilinmeyen yabancı kökenli adlarda görülse de; anlamın zamanla unutulması, toplumda dil zevkinin değişmesi, gibi farklı sebeplerle, yerli adlarda da görülebilmektedir. Konumuz özelinde, tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

Bergama < Pergama: Adın Luvi dilinde, *perga* ‘yüksek yer’ ve (*u*)*ma* ‘halkı’ bileşenleriyle ortaya çıkan ‘yüksek yerin halkı/insanı’ anlamına gelen *Pergama* adından geldiği kabul edilmektedir.² Kısa ve Türkçenin seslik yapısına büyük oranda uygun olduğundan, Türklerin ada fazla müdahale etmedikleri; Türkçe asıllı sözcüklerin başında görülmeyen /p/ sesini /b/ ye dönüştürmekle yetindikleri anlaşılmaktadır.

Birgi < Pyrgion: Adın Helen dilinde ‘burç’ anlamına gelen *pyrgos* ve ‘yeri’ anlamına gelen *ion* ekiyle şekillenen, ‘burç yeri’ yani ‘hisar’ anlamındaki *Byrgion*’dan dönüştüğü kabul edilmektedir.³ *Birgi* adının bugünkü şeklini alırken Türklerin onu, herhangi bir Türkçe sözcüğe benzetmeye ve dolayısıyla Türkçe anlam yüklemeye çalışmadığı anlaşılmaktadır. Türkçe sözcüklerde, birinci heceden sonra /o/, /ö/ sesleri bulunmaması seslik dönüşümü tetiklemiş; kısalarak ve Türkçenin gırtlak yapısına uyarak bugünkü şeklini almıştır.

Buca < Bucak: Buca adında bir dönüşüm yaşandığı kesin olmakla birlikte bu dönüşümün hangi dilden ve ne şekilde olduğu tartışmalıdır. Ç. Atay’ın adı ‘bir köşede bulunan köy’ anlamına gelen “Bovios” sözcüğüyle ilişkilendirmesini, eski ve yeni Helence’de böyle bir sözcük bulunmadığından hareketle kabul etmeyen B. Umar; “Buca” ve “Buca Ovası” adının 1467 yılına ait Osmanlı belgelerinde geçmesinden hareketle, buranın bir Türk köyü olduğunu ileri süren T. Baykara’nın görüşünü de, köyün ve adının 1467’de var olmasının bu adın Türkçe olduğunu kanıtlamayacağı gerekçesiyle reddeder. Umar, ayrıca *Buca* adının başka yerlerde de görüldüğünü (İzmir-Çeşme’de dere adı, Adana-Kadiri ilçesinde dağ adı), dolayısıyla Türkçe “bucak” sözcüğü ile ilgili olmayacağını dile getirmiştir. Araştırmacı, Burchner’in Bizans çağında bu bölgede mülk sahibi olarak kayıtlarda görülen “Bouzos” adlı kişi dolayısıyla Buca adının ortaya çıktığı yönündeki tezine yer vererek zımnî olarak bu görüşe katıldığı görülmektedir.⁴ Burchner’in ortaya attığı, Umar tarafından da zımnî olarak desteklendiği görülen ve günümüzde yaygın kabul gören bu görüşün bize göre önemli bir çıkırmazı bulunmaktadır. Umar’ın da bizzat dile getirdiği gibi, Türkiye’nin

² B. Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s.163, 542, 637.

³ Age, s.685.

⁴ Age, s.176.

başka yerlerinde de Buca isimli dere, dağ cinsinden toponimler vardır. Bu durum, “Buca isimli diğer yerler de mi “Bouzos” adında bir Rum isminden dönüşmüştür ve eğer öyleyse bu dönüşümün standardı, birbirine uzak coğrafyalarda nasıl sağlanmıştı?” sorusunu akla getirir ki, kanaatimizce bu sorun cevabı yoktur. Bize göre ad Türkçe kaynaklı olmakla birlikte, anlamı için bir şey söylemek zordur. Biz, hem bir coğrafi terim hem de Türkiye, Türkmenistan, Nogay bölgesinde⁵ ve Azerbaycan’da⁶ bir boy adı olarak görülen “Bucak” sözcüklerinden biriyle ilişkili olabileceğini; buna bağlı olarak adın *Bucak* > *Bucağ* > *Buca* yönünde dönüşmüş olabileceğini değerlendiriyoruz.

Foça < Phokaa / Phokaia: B. Umar, adın Helen öncesine ait olup Luwi dilinde Puwaka (Pu-uwa-ka), yani ‘su-lak-yer’ anlamında ortaya çıktığını, Gediz ırmağı ağzının yanı başında olması sebebiyle bu şekilde adlandırıldığını ifade etmiştir.⁷ Adın eski ve yeni biçimleri dikkate alındığında, yalnızca seslik (fonetik) bir dönüşümün yaşandığı, bu dönüşüm sırasında ada, doğru ya da yanlış herhangi bir anlam yüklemesi yapılmadığı söylenebilir.

Yenifoça’dan ayırmak için “Eskifoça” adıyla da bilinen ilçe, bu adının yanı sıra Osmanlı döneminde “Karafoça” (bazen de “Karacafoça” olarak da anılmıştır.⁸ Eskifoça kullanımının Yenifoça’ya nispetle ortaya çıktığı açıktır. Evliya Çelebi’nin Karafoça (ya da Karacafoça) adlandırmasına yönelik yaptığı açıklamayı doğru kabul edersek, “kara” bileşeni, Orhan Gazi’nin alplarından olan ve şehrin fethinde askerleriyle birlikte şehre ilk giren “Kara Koca” isimli alpin adından gelmektedir.⁹ Günümüzde gerek “eski” ve gerekse “kara” bileşeninin resmiyette kullanılmamasının sebebi, diğer Foça’nın “yeni” bileşeni ile kalıplaşmış, diğerleriyle karışmayacak şekilde ayrılmış olmasından; kısacası halk arasında, resmiyette ve posta işlerinde iletişimin düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

İzmir < Simirna: Şehrin tarihi kaynaklarda pek çok imlasına rastlansa da, B. Umar “Smyrna” biçiminin rastlanan en eski biçim olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacı, sözcüğün Herodotos’ta Helen dilinde ‘Arabistan mersininin öz suyu’ anlamında geçtiğini; sözcüğün Helen öncesi bir dile ait olup kendisinin de Ramsay gibi bir tanrıça adı olan *Smyrna*’nın aslında “Sumurna” olduğunu, bunun da ‘Kutsal

⁵ Bk. L. N. Lezina-A.V. Superanskaya, *Bütün Türk Halkları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s.163.

⁶ Bk. R. Eliyeva, K. Meşediyev, Vd., *Azerbaycan Toponimlerinin Ensiklopedik Lüğeti*, Şerk-Gerb, Bakı, 2007, s.112.

⁷ B. Umar, age, s.662.

⁸ İ. Şahin, Ş. Doğan, “Seyahatnâme’nin İzmir Bölümünde (Nif-İzmir Merkez Arası) Geçen Adbilimci Unsurların Tasnif ve Değerlendirilmesi”, *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-3 (Makaleler)*, İzmir, 2013, s.139,140.

⁹ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX Kitap* (Haz. Yücel Dağlı Vd.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 24.

Yüce Ma ülkesi' anlamına gelen S(w)a-Ma-ur(a)-(wa)na sözcüklerinin birleşmesinden geldiğini ifade etmektedir.¹⁰

Menemen < Melemen: XVII. yüzyılda bölgeye gelen Evliya Çelebi, şehrin üç adından (Melemen/Melemenye; Tarhaniyat/Tarhaniye ve Oğuziye/Oğuzlar Vilayeti) bahsetmektedir.¹¹ Bunlardan Melemen adının şehrin kendisini; Tarhaniye ve Oğuziye adlarının ise şehri de içine alan bölgeyi ve bölgede yaşayan insanları nitelediği söylenebilir.¹² Sözcüğün kökenine yönelik yoğun bir tartışma bulunmaktadır: Cevat Bakkal, gerek *Melemen* ve gerekse *Tarhaniyat* adının Türk kökenli olup "Melemen" adlandırmasının Türkiye'nin birçok bölgesinde görülen Bozdoğan Türkmenlerinin *Melemenci*, *Melemenli* koluyla ilişkili olduğunu ileri sürerken¹³ B. Umar, Menemen adını Gediz ırmağının muhtemel adı olarak düşündüğü "Ma" ile ilişkilendirir. Araştırmacı "Menemen" adının Luwi dilinde büyük olasılıkla *Melamana* olduğu, 'Ma-boğazı-halkının-ülkesi' anlamına gelebilecek *Mela-(u)ma-(wa)na*, kelimelerinden ortaya çıktığı kanaatindedir.¹⁴ Bu görüşü yeterli delilden ve ispattan uzak bulan E. Doğer ise, Lembos Manastırı'ndan kalma (XIII. yüzyıl) belgelerde, *Hermos* (Gediz) nehrinin suladığı *Memaniomenos* ovasından çok sık söz edildiğini, Bizans ve Osmanlı'nın erken dönemlerinde ova adı olarak kullanılan Memaniomenos veya Mainomenos biçimindeki adlandırmalardan birincisinin Türk dönemiyle birlikte kaybolduğunu; ikincisinin 15. yy. başlarında ova için kullanılmaya devam ettiğini; muhtemelen Saruhan Beyliği döneminde sivrilen yerleşim birimine de aynı adın verildiğini ileri sürer. Yazar, adın Grekçe'de 'kızmak, köpürmek, taşmak' anlamına gelen "mainomai" fiilinden 'taşan', 'köpüren' anlamında ortaya çıktığını; bu adın öncelikle Gediz'e (yani Hermos'a), sonra da ona bağlı olarak ovaya verildiği tezini ileri sürmekte; ayrıca XVII. yüzyıldan itibaren Adana, Tarsus, Konya, Niğde sancaklarında görülen Menemenci, Melemenci, Melemenli, Melemencioğlu, vs. isimlerle görülen Türkmen cemaatinin Menemen Kazası'nda iskan edildiğine dair bir kayıt bulunmadığından hareketle, adın bu cemaatle ilgili olamayacağını; vaktiyle bu kazadan sürülen bir topluluğa, geldikleri yer itibarıyla Melemenci, Melemenli, vs. denmiş olabileceği tezini ileri sürer.¹⁵ Doğer'in bu tezinin bize göre birkaç çıkmazı bulunmaktadır: Birincisi, Gediz nehrinin Hermos adı varken, niçin bu nehre 'taşan' anlamında "Mainomai" dendiği; ikincisi, teklif edilen bu adın niçin Hermos'un koşutu olarak hiçbir kaynakta görülmediği; üçüncüsü, kendisinin de ifade ettiği gibi¹⁶

¹⁰ B. Umar, age, s.740.

¹¹ Evliya Çelebi, age, s. 48.

¹² İ. Şahin, Ş. Doğan, agm., s. 140-142.

¹³ C. Bakkal. "Tapu Tahrir Defterlerinde Menemenle İlgili Vakıf Kayıtları", *Vakıflar Dergisi*, XXVI, 1997, s. 78.

¹⁴ B. Umar. age. s. 563.

¹⁵ E. Doğer. *Menemen Tarihi*, Sergi Yayınevi, İzmir, 1998, s. 48, 290-293, 312.

¹⁶ Mahallenin adı 1531 yılından itibaren kaynaklarda görülmektedir. Mahalleyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Ersin Doğer. age. s. 331.

1531 yılından itibaren şehirdeki mahallelerden birinin niçin “Melemenli / Melemenci” olarak adlandırıldığıdır.

Türkmenistan’da Sakarlar içinde “Melece”, Ersarılar arasında “Meleci” adında aşiret adlarının bulunduğu¹⁷ dikkate alındığında, Doğer’in yukarıda ifade edilen, Melemenli, Melemenci, vs. şeklinde Anadolu’da görülen boy adını, Grekçe ‘köpüren’ anlamındaki muhayyel bir sözcüğe bağlaması kabul edilebilir değildir. Bize göre boy adı, Türkmenistan’daki Melece, Meleci etnonimlerinin kökünde bulunan (muhtemelen Mele diye bir boy olmalı) “mele”¹⁸ sözcüğüne, sıfatların üzerine gelerek onları pekiştiren {+mAn} ekiyle ortaya çıkmış “melemen” şeklindeki bir sıfattan gelişmiş olmalıdır.

Özetle, biz şehir adınının Melemenci etnonimiyle ilişkili bulunduğunu; Osmanlı devri kayıtlarında hem Menemen” hem de Melemen” olarak kaydedilen bu şehir adının asıl şeklinin “Melemen” olduğunu; dolayısıyla toponimde /l/ > /n/ yönünde bir değişim yaşandığı fikrindeyiz.

Ödemiş < Ötemiş: Ödemiş adının ‘mutluluk’ anlamına gelen *Eudaimos* ve ‘ana tanrıça’ anlamına gelen *Adamis* gibi Rumca kökenli sözcüklere bağlayanlar olsa da; bölgede ve Türkiye genelinde *Ötemiş*, *Ödemişli*, *Otamış*, *Odamişli* biçimlerinde bir Türk aşiretinin bulunduğu ve söz konusu yerleşimin XVII. yy. sonlarında bu aşiretçe kurulduğuna yönelik ortaya konan bilgiler¹⁹ adın Türkçe olduğunu ispatlar niteliktedir. Kazakistan’da Naymanlar; yine Karakalpakistan’da Aşamaylılar arasında görülen “Ötemis”, isimli etnonimler²⁰ (bilindiği gibi genel Türkçede /ş/ sesi Kazakçada /s/ olur), söz konusu aşiretin Türk illerinde yaygınlığını göstermesi açısından önemlidir.

Ötemiş > Ödemiş dönüşümünde, ilk bakışta yanlış bir semantik dönüşüm varmış gibi görünse de (‘borcunu ödemiş’ anlamında), buradaki beklenen bir fonetik dönüşüm olup iki ünlü arasında kalan ötümsüz /t/ sesi ötümlüleşerek /d/ sesine dönüşmüştür.

Tire < Teira: XVI. yüzyıla ait Osmanlı kayıtlarında da aynı biçimde anılan²¹ ilçe adı, değişmeden günümüze ulaşmıştır. Umar, Lydia döneminde “Teira”, daha geç dönemlerde “Thyrea”, “Thyraia” biçimlerinde anılan bu şehir adının diğer bazı

¹⁷ L. N. Lezina, A.V. Superanskaya, Bütün Türk Halkları, Selene Yayınları, İstanbul, 2009, s.412.

¹⁸ Günümüz Türkmen lehçesinde, “mele” ‘sarımsı açık renk’ ‘uçkun, solgun sarı renk’, ‘gayet açık kahverengi, bej rengi’ anlamlarında bir renk adıdır (*mele saçlı*: ‘kumral saçlı’, *mele tetir* ‘kumral ekmek’). M. Ya. Hamzayev, *Türkmen Dilininin Sözlüğü*, Akademiya Nauk Türkmenşköy SSR, Aşhabad, 1962, s.437.

¹⁹ Tartışmalar için bk. Ö. Şenyapılı, *Ne Demek İzmir; Buca, Niye Buca!?*, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 273.

²⁰ Bk. L. N. Lezina-A.V. Superanskaya, age, s. 441, 445.

²¹ M. S. Kütükoğlu, *XV ve X-VI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı Mübahat S. Kütükoğlu*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000, s. 105.

yeradı kuruluşlarında da görüldüğünü, Grymenothyra'nın bu sözcüğü 'hisar' olarak anlamlandırmasına karşın kendisinin 'Yüce Kam' anlamına gelen "Te-ura / Te-ira" sözcüğünden geldiği görüşünde olduğunu ifade etmiştir.²² Ramsay ise, Reinach'a atıfla "teira" sözcüğünün 'şehir' anlamına geldiği görüşündedir.²³ Adın Türk ağzında "Tire" şeklini alırken herhangi bir semantik aktarım çabasında bulunulmadığı, yalnızca Türkçenin gırtlak yapısına uydurulduğu anlaşılmaktadır.

Urla < Vourla: XVI. yy.'dan itibaren bu şekilde anılan²⁴ ilçe adı hakkında Evliya Çelebi, "Kaydefâ kralenin kızı Urlice nâm melike, İskender-i Kübrâ havfından binâ etmiştir."²⁵ diyerek şehrin adının kökeni hakkında bilgi vermektedir. Fakat, Bizans tarihçisi Doukas'ta, "Bryela" şeklinde geçen adın Rum ağzında Vriula'ya dönüştüğü, Türk ağzında da Vurla, Urla şeklini aldığı kabul edilmektedir.²⁶ Umar'ın yapısını, "bru" ve Luwi dilinde 'geçit', 'boğaz' anlamına gelen "ela" bileşeni ile izah ettiği²⁷ yeradı üzerine farklı görüşler de vardır. A. Nedim Atilla ve Nezihe Öztüre, Urla adının aslında geniş bir coğrafyanın adını ifade ettiğini, kıyı kesimlerinin Klazomanai (Tr. Kilizman), iç kesimlerinin ise Vourla (Tr. Urla) şeklinde adlandırıldığını; adın bölgede aynı isimle ("vourla") anılan sazlarla ilişkili olabileceği ihtimalinden söz etmektedir.²⁸ Bu açıklamayı esas alırsak ad, Türklerin dilinde "Urla" şeklini alırken herhangi bir semantik aktarım (doğru ya da yanlış) yapılmamış; yalnızca Türkçenin hançeresine uydurulmuştur. Rumcadan Türkçeye dönüşümünün *Vourla* > *Urla* yönünde gerçekleştiği düşünüldüğünde, sözcük başındaki /v/ sesinin düşmesi esasen beklenen bir durum değildir. Ancak sözcüğün ilk ünlüsünün /o/-/u/ arası bir ses olması /v/ sesinin açıklık derecesinin ünlü içinde kaybolmasına yol açtığı anlaşılmaktadır.

2. Yanlış anlamsal (semantik) dönüşüm geçirenler: Dönüşüm geçiren yeradı, dönüşümü gerçekleştiren milletin sözcük dağarcığında var olan ve ses bakımından yeradına benzeyen ancak anlam bakımından benzemeyen herhangi bir sözcüğe evrilir.

Bademiye < Potamia: Ödemiş'e bağlı bir kasaba olan Bademiye, ilk bakışta yerli bir admış gibi görünse de, R. Meriç, yerleşim adının aslının Rumca 'potamos (ırmak) yurdu' anlamına gelen "Potamia" olduğunu tespit etmiştir.²⁹ Potamia > Bademiye dönüşümünde, Türklerin adı, Türkçenin söz varlığında bulunan "badem"

---

²² Umar, age, s.345, 774.

²³ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, Çev., Mihri Pektaş, MEB, 1960, s. 489.

²⁴ M. S. Kütükoğlu, age, s.4.

²⁵ Evliyâ Çelebi, age, s. 53.

²⁶ B. Umar, age, s.175.

²⁷ B. Umar, age, s.175.

²⁸ A. N. Atilla, N. Öztüre, *Vourla*, Öztüre Holding Kültür Yayınları, İzmir, 20002, s. 19.

²⁹ B. Umar, age, s.146.

ve Arapçadan giren ve eklendiği sözcüğe ‘yurt’, ‘ülke’ anlamı veren {+yA} ekiyle ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır.

Balıkhova < Balık kulağı. Günümüzde bu şekilde anılan belde adında anlamsal bir sıkıntı olduğu açıktır. Karasal bir coğrafi terim olması sebebiyle, “ova” sözcüğüne “balıklı” şeklindeki bir sıfatın getirilmesinin mantıklı bir izahı yoktur. Nitekim, Pirireis’in *Kitab-ı Bahriye*’sinde burasının adının “Balkılağı” biçiminde geçtiği görülmektedir.³⁰ Hasan Eren, “Balıklava” sözcüğü üzerine yaptığı araştırmada, İmir’deki “Balıkova”, Konya Bozkır’daki “Balıklava”, Gaziantep’te bulunan “Balıklağı” ve Kırımdaki meşhur “Balıklava” kentinin adlarının aynı yapıdan gelişen toponimler olduğunu, ‘balık yatağı’ anlamına gelen bu toponimlerin “balık” ve “kulağı” sözcüklerinden geliştiğini; “kulak” sözcüğün çeşitli Türk diyalektlerinde ‘çukur’, ‘boğaz’, ‘dağ boğazı’, ‘arığın kollara ayrıldığı yer’, ‘göl ve ırmaklarda karaya giren koy’ anlamlarında kullanılan coğrafi bir terim olduğunu ifade etmektedir.³¹ Bize de makul gelen bu izaha göre, adın asıl anlamı (‘balık kulağı / balık koyu’) ile günümüzde anlaşılan anlamı arasında (kısmî de olsa) yanlış semantik dönüşümün yaşandığı görülmektedir.

Bornova < Burunova. Orunadı, Osmanlı kayıtlarında, XV. yy.ın son çeyreğinde yapılan tahrirde “Burunvâri”, XVI. yy.da “Burunova” şeklinde tespit edilmiştir. XVII yy.’da “ova” bileşeninini yerini XVII. yy.’da “âbâd” alarak “Burunâbad” biçimine dönüşmüştür. Sonraki dönemlerde de “burun” bileşeninini bozulmasıyla “Bornova” şeklini almıştır.³² İlk şekli ve son şekli arasındaki değişiklik dikkate alındığında sözcükte fonetik bir hadise olarak “dilde ekonomi” kuralı çerçevesinde, kolay söyleyişi sağlamak için orta hecesi düşmesi olayının yaşandığı görülmektedir.

Umar, Burchner’e atıfta bulunarak şehir adının Rumcada ‘Kaba Meşe’ anlamına gelen “Prino varis” adından Osmanlıcaya uyarlanarak “Birun Abad”a dönüştüğü yönündeki fikri³³ doğru kabul edersek burada orunadının *Prinovarıs* > *Birunâbâd* > *Burunova* > *Bornova* şeklinde geliştiğini ve Rumcadan Farsçaya geçerken yanlış semantik dönüşüm yaşandığını, *Prino varis* ‘kaba meşe’ > *Birûn âbâd* ‘dıştaki abad yer/ova’, söyleyebiliriz. Ancak Farsça adından Türkçeye dönüşümünde, kanaatimizce bir yanlış dönüşüm yoktur. Bize göre, buradaki “burun” bileşeni insan uzvundan metafor yoluyla üretilen coğrafi terimle ilgili değildir. İleri doğru çıkıntı şeklinde olan coğrafi objeleri adlandırmak için kullanılan coğrafi terim yeradlarında ya bir ekle Buruncuk, vs. ya da tamlanan öge olarak (Bozburun, Karaburun, vs.) biçiminde kullanılır ve daha çok dağ tepe gibi oronomomik (dağadıl) adlandırmalarda görülür. Oysa Burunova örneğinde “burun”, “ova” coğrafi terimini niteleyen bir tamlayan öge olarak kullanılmıştır. Biz, “burun” bileşeninini ‘uç, ilk’

³⁰ Pirireis, *Kitab-ı Bahriye*, TTK, Ankara, 2002, s. 341.

³¹ H. Eren, *Yer Adlarımızın Dili*, TDK, Ankara, 2010, s.27-33.

³² M. S. Kütükoğlu, *age*, s.65.

³³ B. Umar, *age*, s. 172.

anlamına gelecek şekilde, Farsça 'hariç, dışarı' anlamına gelen "bîrûn" bileşenini anlamca karşılayacak şekilde kullanıldığını düşünüyoruz. Nitekim burası gerek İzmir'e girerken gerekse İzmir'den çıkarken 'uç' konumundadır.³⁴ Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde sözcüğün bu doğrultuda (burun: pekmez kaynatılmak için kaynatılan şıranın ilk suyu, vs.) anlamı bulunmaktadır.³⁵

Mordoğan < İmir Togan < İmirtoganlu: B. Umar, "doğanın mor renklisi olmaz" düşüncesinden hareketle, sözcüğün Türkçeyle ilişkili olmayıp adın aslının 'Ma-ırmağı ülkesi' anlamına gelen "Ma-(arda-wana" sözcüğünden geldiğini ileri sürmüştür.³⁶ Buna katılmak mümkün değildir. Bize göre adın Türkçe olduğuna şüphe yoktur. Günümüzde, bölge insanı, bu adı 'Güneşin mor doğduğu yer (bölgede mor çiçeklerin çokluğu sebebiyle)' şeklinde açıklasa da yer adının, ne "mor" ne "doğmak" ne de "doğan kuşu" ile bir ilişkisi vardır. Nitekim, Pirireis'in Kıbab-ı Bahriye adlı eserinde³⁷ burası, yani Eski Mordoğan köyü, "İmir Togan" olarak geçmektedir.³⁸ XVI. yy. ikinci yarısında belgelerinde {+lu} eki düşmüş görülür. Kütükoğlu'nun yerleşim adının XV. yüzyıl belgelerinde Aydın yöresinde görülen "Emirdoğanlu" cemaatinden geldiği tespiti³⁹ gayet makul görünmektedir. Öyle görünüyor ki, söz konusu cemaat adının unutulması ad üzerinde fonetik değişimleri tetiklemiş, bu değişim sırasında halk sözcüğe farklı anlamlar yüklemiştir.

Alaçatı < Alacaat: İ. Gezgin'in adı, 'bir kumaş türü, alaca' anlamına gelen Grekçe "alatzas" ya da 'tuz' anlamına gelen "alati" ya da 'tuzla' anlamına gelen "alatos" ile bir ölçü birimi olan "sata" sözcüklerinden oluştuğu tahmin edilen "alatsata" sözcüklerinden değişerek geldiği yönündeki görüşleri haklı olarak halklı gerekçelerle reddeden Kütükoğlu, yerleşim biriminin XVI. yüzyıldaki adının *Alacaat* olup bu adın aynı isimli cemaat adından geldiğini tespit etmiştir.⁴⁰ 1800'lerde, Adalar Denizi'nden bu bölgeye toprak işçisi olarak getirilen Rum köylülerinin buraya yerleşmesiyle⁴¹ yeni gelenlerin ağzında yaşanan muhtemel bozulmanın etkisiyle

---

³⁴ Divanü Lügati't-Türk'te de, Uç adında bir şehir bulunmaktadır. Bu şehir Kaşgar'a gidenler için Tanrı Dağlarını aştıktan sonraki ilk nokta olduğu gibi, Kaşgar'dan çıkanlar için de dağlara sarmadan önceki son noktadır. Bu nedenle "Uç" olarak adlandırılmıştır. Bk. İbrahim Şahin, "Divanü Lügati't-Türk'te Geçen Uç Şehrinin Yeri ve Anlamı", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2008, s.121.

³⁵ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*, Ankara Üni. Basımevi, 1993, s.802.

³⁶ Age, s.580.

³⁷ Pirireis, age, s. 131.

³⁸ İ. Şahin, "Evliya Çelebi'nin Günümüz İzmir İl Sınırları İçinde Kullandığı Güzergâh ve Seyahatname'de Buna Dair Sorunlar", *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi'nin Gözleriyle İzmir ve Çevresi-3 (Makaleler)*, İzmir, 2013, s.104, 105.

³⁹ M. Kütükoğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Yer Adları", *BELLETEN*, 2012, 76/ 275, s. 153.

⁴⁰ Age, s.153.

⁴¹ N. Y. Saygın, N. Kiper, E. Güçer, "Bir Stüdyo Çalışması, İYTE: Alaçatı Tarihi Yerleşim Alanı Koruma Projesi", *Planlama Dergisi*, 2004, 4/30: s. 39.

değişerek Alaçatı adını almış olmalıdır. Bu değişim sırasında birinci bileşen (ala) kendisini yapı ve anlamca korumuşsa da {+ca} eki ve “at” bileşeni niteliklerini kaybederek, ikisinin tek bir bileşen olduğu düşüncesiyle “çatı” sözcüğüne dönüştürülmüştür.

3. Anlamsal dönüşüm (anlam aktarması) geçirenler. Yeradının bir dilden başka bir dile dönüşümü sırasında, biçimini tamamen kaybederken anlamını koruması olayıdır. Bu dönüşüm farklı dillerin bir arada konuşulduğu coğrafyalarda, anlamı halk tarafından bilenen toponimlerde yaşanır.

Çeşme < Krene: XV. yy.’da Osmanlı kayıtlarında hem Çeşme hem de İsmaili adlarıyla anılan (“*Karye-i İsmail, tabi’-i Karaburun. Mezkeür köye Çeşme dahi derler*”)⁴² bu ilçe adının Türklerden önceki adı üzerinde tartışmalar vardır. A. M. Aktepe Eskiçağdaki adının Cyssus biçiminde olduğunu ifade ederken⁴³ B. Umar, Bürchner’e atıfla buranın eski adının “Krene” olduğunu bunun da Helen dilinde ‘çeşme’ anlamına geldiğini⁴⁴ Helen yazımında ‘bayırın altı’ anlamında “Ypokremnos”, Ortçağ’da Latin yazımında ise ‘çeşme altı’ anlamına gelen “Hypokremnos” (hypo ‘altı’, krene ‘pınar, kaynak, çeşme’) biçiminde görüldüğünü, Çeşmealtı semtinin adının buradan geldiğini dile getirmektedir.⁴⁵ Biz çok emin olamamakla birlikte adın, anlamsal dönüşümle ortaya çıkmış olabileceğini değerlendiriyoruz.

Yenifoça < Nea Phokai: Günümüzde “Yenifoça” olarak anılan belde adı, Ortaçağda “Nea Phokai” şeklindedir. ‘Yeni’ anlamına gelen “nea” bileşeni⁴⁶ Türkler bölgeye geldiklerinde, anlamı yerli ahali tarafından biliniyor olmalı ki, Türkler bu sözcüğü tercüme ederek “Yenifoça” biçimine dönüştürmüşler, dolayısıyla ad kısmı olarak anlamsal dönüşüme uğramıştır.

4. Yeniden adlandırma veya iki koşt addan birinin tercih edilmesi: Bu dönüşüm birazdan detaylı olarak bahsini edeceğimiz doğal olmayan dönüşüm biçimlerinden, yani kanun zoruyla dönüştürme işleminden farklıdır. İnsanlık tarihinin bir gerçeği olarak coğrafyalar el değiştirebilir. Buna bağlı olarak ortaya çıkan olgular, yaşanmışlıklar halk arasında yeni adlandırmaları ortaya çıkarabilir ve bunlar daha öncekilerin yerine geçebilir. Ör. *Larende > Karaman* (Karamanoğullarının bölgeye gelip burada devlet kurmalarının etkisiyle), *Magnesia > Saruhan* (Saruhanogullarının bu bölgede devlet kurmuş olmaları sebebiyle), vb. gibi.

Gaziemir < Seydiköy: XIV yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan dönemde ve halen halk arasında bilinen adıyla Seydiköy. Gazi Umur Bey tarafından Seyyid Mükerrüddin Zaviyesine vakfedilmiş olması dolayısıyla Seydiköy olarak

⁴² M. S. Kütükoğlu, *XV ve X-VI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı Mübahat S. Kütükoğlu*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000, s.80n.

⁴³ M. Münir Aktepe, “Çeşme”, *İslam Ansiklopedisi 8. Cilt*, TDV Yay., İstanbul, 1993, s.287.

⁴⁴ B. Umar, age, s.478.

⁴⁵ B. Umar, age, s. 326.

⁴⁶ B. Umar, age, s. 268.

adlandırılmıştır.⁴⁷ Umur Bey'in sıfatı olan "Gazi Emir" adından gelen Gaziemir ise B. Umura göre, "Seydiköy'ün bir dış mahallesi iken şimdi anakentin bir dış semti durumuna gelmiştir." Buna göre, iki isimden biri diğerini yutmuştur, aşağıda Karaburun örneğinde görüleceği gibi.

Karaburun < Karaburun (yarımada): Son zamanlara kadar bu isimle, bir yerleşim birimi olmasa da Karaburun adı, tarihi kayıtlarda, hem yarımada hem de bu yarımadanın merkezini ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. XVII. yy. ortalarında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi bu isimle bir yerleşim adından bahsediyorsa da,⁴⁸ Evliya Çelebi'nin "Karaburun" adıyla kast ettiği yer bugünkü Eski Mordoğan köyüdür. Karaburun yarımadasının o dönemde merkezi burası olduğu için, E. Çelebi, köyün gerçek adını (İmir Togan) değil, yarımadanın ismini kullanmıştır.⁴⁹

Umar, Karaburun ilçe adının, o bölgede bulunan ve Helen dilinde "kara, esmer" anlamına gelen "Melaina" adlı bir köyden Türkçeye tercüme edilerek verildiğini ancak Helen dilindeki bu anlamın saçma olduğunu zira bölgenin toprağının siyah olmadığını hatta beyaz olduğunu ifade ederek Luwi dilinde 'ma geçidi ülkesi' anlamına gelen "M(a)-ela-ina" sözcüğü ile ilişkilendirir.⁵⁰

Biz ilçe adının yarımadanın ismiyle ilişkili olduğunu düşünüyoruz. E. Çelebi'de de gördüğümüz gibi, Karaburun yarımadasından ilhamla, yarımadanın merkezine "Karaburun" denilmekteydi. E. Çelebi çağında (XVII. yy.'da) bu bölgenin merkezi "İmir Togan" olduğu için buraya "Karaburun" denilirken yarımadanın merkezinin Ahırlı'ya kaymasıyla (Ahırlı'nın 1902'de belediye, 1910 yılında ilçeye dönüşmesine bağlı olarak), Cumhuriyetle birlikte "Karaburun" Ahırlı için kullanılır olmuştur.

Yerleşim adı olan "Karaburun" adının ortaya çıkmasına kaynaklık eden "Karaburun (yarımadası)" ise, kanaatimizce, bu yarımadanın en uç kısmında bulunan ve halk arasında "Kömürburnu" olarak adlandırılan siyah renkli uçurumla/yarla ilgilidir. Türkçede "kömür" sözcüğü, yan anlam olarak 'kara', 'siyah' anlamını da ifade etmektedir. Nitekim, yarımadanın bu kısmı ("Kömürburnu") Strabon'da "Melainai" olarak adlandırılmaktadır.⁵¹ Bunun "kara burun" anlamına geldiği dikkate alındığında,⁵² yar adının Rumcadan anlam aktarmasıyla oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

Karşıyaka < Kürdelen < Kordelio: XV. yy. Osmanlı kayıtlarında bir köy adı olarak "Kürdelen / Kurdelen" şeklinde geçen bu yeradı, gayr-i Müslümler tarafından

⁴⁷ M. S. Kütükoğlu, age, s.85.

⁴⁸ Evliya Çelebi, age, s. 53-56.

⁴⁹ İ. Şahin, "Evliya Çelebi'nin Günümüz İzmir İl Sınırları İçinde Kulandığı Güzergâh ve Seyahatnâme'de Buna Dair Sorunlar", *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi III*, Ege Üni. Yayınları, 2013, s.105.

⁵⁰ Umar, age, s.252.

⁵¹ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 208.

⁵² B. Umar, age, s.557.

“Kordelio” / “Kordelion” biçiminde anılmaktaydı.⁵³ Yaşar Asoy’un Kordelio adının III. Haçlı Seferi’ne katılan Richard Coeur de Lion (Aslan Yürekli Rışar)’un isminden geldiği görüşünü (bu görüş daha sonra pek çok araştırmacı tarafından da tekrar edilmiştir), bize göre de haklı gerekçelerle kabul etmeyen Umar’a göre, 1922 yılına kadar azınlıklarca kullanılan bu ad Helen öncesi bir uygarlığa aittir. O, adın “Kord(a)-Ela” yapısında doğduğunu, birinci bileşenin ‘kazıklı çitle çevrili yer, yani bahçe’; ikinci bileşenin ise, Luvi dilinde ‘geçit’ demek olup söz konusu ikinci bileşene Helenleşme döneminde, ‘yeri’ anlamına gelen “-ion” takısı eklendiğini; böylece ‘Bahçe-Geçidi-Yeri’ anlamını kazandığını ileri sürmektedir.⁵⁴

Türklerin kullandığı Kürdelen biçiminin Kordelion’dan fonetik bir dönüşümle geliştiği, bu dönüşüm sırasında Türklerin ada bir anlam yüklediği, Türkçenin gırtlak yapısına uydurmakla yetindikleri anlaşılmaktadır. “Karşıyaka” adı ise, sonradan uydurulan bir ad değildir. T. Baykara bu adın Türklerin bu bölgeye ilk geldikleri dönemden itibaren kullanıldığını, İzmir’in karşısında bulunması dolayısıyla böyle adlandırılmış olabileceğini ifade etmektedir.⁵⁵ Buradan hareketle orunadındaki dönüşümün doğal bir dönüşüm olduğunu, aynı dönemlerde kullanılan koşut iki isimden birinin tercih edildiğini söyleyebiliriz.

B. Dil dışı (doğal olmayan) etkenlerle dönüşüm Geçirenler:

Yukarıda zikredilen dönüşüm biçimlerinden farklı olarak, bu tip dönüşümler devlet organları tarafından gerçekleştirilir. Bu tür dönüşümlerde ilkeler, dönemin ruhuna, siyasi yönetimlerin anlayışına göre farklılık gösterebilmektedir. Türkiye’deki dönüştürme uygulamalarında adların bir kısmı, yabancı dil kaynaklı olduğu gerekçesiyle, kimisi ölçünlü dile uyumlu olmadığı gerekçesiyle, kimisi anlamının ya da çağrışımının kötü olduğu ve sakinlerinin bundan rahatsız olduğu gerekçesiyle, adında etnik isimler olanlar etnik huzursuzluklara yol açabileceği düşüncesiyle, bazıları da dini kavram olduğu için değiştirilmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. H. Tunçel’in “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler” makalesine bakılabilir.

Araştırmamıza konu olan adlar özelinde, dil dışı etkenlerle dönüştürülenleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

1. Dinî ve siyasî bulunarak dönüştürülenler: Türkiye’de yapısında *çan*, *kilise*, *cuma*, *şah*, gibi bileşen bulunan yeradları değiştirilmiştir.⁵⁶

Menderes < Cumaovası: 1987 yılına kadar *Cumaovası*, daha öncesinde de *Cumaâbâd* adıyla anılan yerleşim birimi, bölgedeki konargöçerlerin ve mescidi olmayan köylülerin cuma namazını kılmak ve pazar alışverişlerini yapmak için

⁵³ M. S. Kütükoğlu, age, 60,

⁵⁴ B. Umar, age, s.463, 465.

⁵⁵ T. Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir, 1974, s.44.

⁵⁶ H. Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, Fırat Üniversitesi SBE Dergisi, 10/2, s. 28.

toplandıkları merkezi bir yerdir. Gerek *Cumaâbad* ve gerekse onun kısmen Türkçeleştirilmiş hali olan *Cumaovası*, “Cuma namazları için toplanılan bakımlı yer/ova” anlamını taşımaktaydı. İlçenin yakınlarında bulunan ve 1987’de hizmete açılan havaalanına Adnan Menderes adının verilmesini takiben ilçenin adının da Menderes olarak değiştirilmesi⁵⁷ esasen ülkenin pek çok bölgesinde yeradı kuruluşlarında geçen “Cuma” sözcüğüne gösterilen anlamsız tahammülsüzlükle izah edilebilir. Bölgedeki Türklerin geçmişteki toplum yapısına yönelik önemli bir ayrıntı sunan bu adın her ne gerekçeyle olursa olsun Menderes’e dönüştürülmesi yanlış olmuştur.

2. İdari işleri, posta hizmetlerini ve harita düzenlemeyi kolaylaştırmak için yapılan dönüştürmeler: Bu çerçevede aynı idari birim içerisinde ismi aynı olan ya da söyleyiş bakımından birbirine çok benzeyen ve bu sebeple anlaşmada ve posta işlemlerinde aksaklıklara yol açan yeradları; yine uzunluğu dolayısıyla harita hazırlamada sorun teşkil eden yeradları değiştirilmiştir.⁵⁸

Güzelhisar < Melemen Güzelhisarı: Aydın Güzelhisarı ve aynı adlı diğer yeradlarından ayırmak için E. Çelebi Seyahatnamesinde ve diğer kaynaklarda “Melemen Güzelhisarı” ya da “Güzelhisar-ı Melemen” adıyla anılan kaza merkezi, XIX yüzyılda köyleri Bergama’ya ve Foça’ya dağıtılarak kaza statüsünden çıkarılarak köye dönüştürülmüştür.⁵⁹

Kaza statüsünü kaybettiği için artık Aydın’daki ve ülkenin diğer bölgelerindeki adaşlarıyla karıştırılması söz konusu olmayacağından, posta hizmetlerinde anlaşmayı kolaylaştıran “Melemen” bileşeninin kullanımdan düştüğü anlaşılmaktadır.

Narlıdere < Narlıbahçe < Narlıdere: Bu isimle yerleşim biriminin yaklaşık 150 yıl önce bölgeye gelen Türkmenlerce kurulduğu, adının da günümüzse Alionbaşideresi adıyla anılan akarsuyun etrafında bulunan nar bahçeleri dolayısıyla aldığı kabul edilmektedir. 1992 yılında Güzelbahçeyle birleştirilerek Narlıbahçe adında bir ilçe oluşturulmuşsa da 1994 yılında, Güzelbahçe ve Narlıbahçe adında iki ilçe kurulmasıyla bu adlandırma ortadan kalkmıştır.⁶⁰

Sefrihisar < Sifrihisar: XV. yy.’dan itibaren kaynaklarda “Sivrihisar” olarak anılan⁶¹ yerleşim birimi aynı adı taşıyan diğer yerleşim birimleriyle karıştırmamak için o dönemde bağlı oldukları idari birimler dikkate alınarak kayıtlarda “Sivrihisar-ı

⁵⁷ İlçenin adı ve değiştirilmesine yönelik olarak geniş bilgi için bk. T. Gökçe, “Osmanlı Döneminde “Cuma” ile İlgili Yer Adlarının Tarihi Arka Planı: İzmir “Cumaovası” Örneği”, *I. Uluslararası Adbilim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ege Üni. Yay., 2021, ss. 546-567.

⁵⁸ F. Gökçe, “Türk Yer Adları Sempozyumu Açılış Konuşması”, *Türk Yeradları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984 Anakra)*, Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, 1984, s.4,5.

⁵⁹ T. Gökçe, “XVII. Yüzyılda İzmir ve Çevresinin İdari Yapıları”, *Kent ve Seyyah Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-III*, Ege Üni. Yay., İzmir, 2013, s.15.

⁶⁰ <http://www.narlıdere.gov.tr/tarihce>; 24.3.2022.

⁶¹ M. S. Kütükoğlu, age, s. 308.

İzmir”, “Sivrihisar-ı Çeşme” olarak da anılmışlardır.⁶² 1914 yılında, Dahiliye Nezartı'nın adlıği kararla isim benzerliğinden kaynaklanan karışıklığı engellemel amacıyla “Aydın Seferihisarı” olarak değıştirilmiş,⁶³ zamanla Seferihisar” kullanımı yaygınlaşmıştır. Nişanyan bu değışikliğin 1890'larda olduğunu, Eskişehir'e bağı Sivrihisar'dan ayırmak için posta idaresi tarafından vav üstüne nokta ile yazılmasına karar verildiğini, bunun sonucu olarak Sivrihisarın, önce Sifrihisar, sonra da Seferihisar olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁴ Her ne şekilde olursa olsun, dönüşümün isim benzerliğinin yarattığı kargaşayı engelleme düşüncesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Sığacık < Sığla: XVII. yy.'da bölgeye gelen Evliya Çelebi, yerleşim biriminden “Sığacık”, bu yerleşim birimini de içine alan idari birimden “Sığla Sancağı”, buradaki körfezden “Sığla Körfezi”, Sığacık içinde bulunan kaleden de “Sığla kalası” adıyla bahsetmektedir.⁶⁵ Sığacık'ın Sığla Sancağının merkezi olduğuna ilişkin bilgiler⁶⁶ gerekse bu iki adın leksik özellikleri, bunların birbiriyle ilişkili olduğunu; bir dönüşüm sonrası ayrıştığını hissettirmektedir. Sözlüklerimizde “sığla” biçiminde bir sözcük bulunmasa da, bunun ‘derin olmayan’, ‘yuka su’ anlamına gelen “sığ” sözcüğü ve üzerine gelen {+lA-g} ekiyle ortaya çıktığını (‘sığ yer’ anlamında), ekin sonundaki /g/ sesinin erimesiyle *sığlag* > *sığlağ* > *sığla* biçimini adlıği anlaşılmaktadır. Nitekim XVI. yy.'ın ilk çeyreğinden haber veren Pirîreis, “...Menemen tarafından her giz gemi cinsinden ferd varmaz, Sığlardır. Veli küçük sandallar yürür.”⁶⁷ kaydıyla körfezin kuzey kısmının sığ olduğunu açıkça ifade etmiştir. Sözlüklerimizde “sığacık” şeklinde de bir sözcük geçmemekle birlikte Sığla Sancağı ve Sığacık arasındaki ilişki de dikkate alındığında, sözcüğün *sığ+la+cık* > *Sığ(l)acık* (/l/ sesinin düşmesiyle) > *Sığacık* şeklindeki bir dönüşümle meydana geldiği söylenebilir. Özetle, gerek “sığla” gerekse “sığacık”, ‘sığ yer’ anlamına gelen sözcükler olup Sığacık'ın yerleşim birimi adı olarak ortaya çıkması, muhtemelen tarihte Sığla adının farklı adlandırmalarda (körfez, kale, sancak) kullanılmasından kaynaklanan karışıklığı gidermeye yönelik olmalıdır.

3. Ölçünlü dile uyumlu hale getirme amacıyla yapılan dönüşümler:

Türkiye’de bu maksatla yapılan değışimlerde yeradlarını meydana getiren bileşenler korunmakla birlikte imlasında bazı düzenlemeler yapılarak ölçünlü dile uygun hale getirilmiştir. Ör. *viran* > ören, *şıh* > şeyh, *ağ* > ak, *yörük* > yürük, *gara* > kara, vs.⁶⁸

⁶² T. Gökçe, agm, s. 21.

⁶³ Z. Arıkan, “XVI. Yüzyılda Seferihisar, Sığacık ve Sığla”, *Dünden Yarına Seferihisar Sempozuyumu (7-8 Ekim) Bildirileri*, Seferihisar Kaymakamlığı Yayınları, 2004, s.1.

⁶⁴ S. Nişanyan, age, s.178.

⁶⁵ Evliya Çelebi, age, s. 67.

⁶⁶ Bk. Z. Arıkan, agm (2004), s. 1-7.

⁶⁷ Pirîreis, age, s. 127.

⁶⁸ H. Tunçel, agm, s.27.

Bayraklı < Bayraklı. Bayraklı adıyla ilgili farklı görüşler vardır. Ö. Şenyapılı, M.Ö. 3000’lerde İzmir’i kuranlarca buradaki tepenin (günümüzde Tepekule) yerleşim birimi yapıldığını burada sürekli bayrak dalgalanması sebebiyle bu adın ortaya çıktığını ifade ederken⁶⁹ M. Çınar Atay⁷⁰ve bu görüşe destek veren U. Göktaş⁷¹ ise, söz konusu tepede “Bayraklıdede” adında bir yatır bulunduğu dair anlatılardan hareketle ilçe adını bu yatırla ilişkilendirmişlerdir. M. Kütükoğlu, Bayraklı’nın adını, Halep Türkmenlerinin bir kolu olan ve bu yörede yerleşen “Bayraklı Cemaati”nden aldığını; 16. Yüzyıldan beri bu bölge için kullanıldığını ifade ederken⁷² E. Doğer, Bayraklı Cemaati ile ilçe adı arasında kurulan bu ilişkinin belgeye dayanmayan isim benzerliğine bağlı bir varsayım olduğu gerekçesiyle kabul etmeyerek adın kaynağını eski uygarlıklarda aramıştır. Ona göre, 13. yüzyıl Bizans kaynaklarında burada “Baris” adında bir yerleşim bulunduğunu Eski Helenceye Mısır dilinden geçen bu sözcüğün ‘bir tür gemi’ anlamına geldiğini, Roma Çağı Helencesinde sözcüğün ‘kule’ anlamı kazandığını; “akrı” sözcüğü ile birleşerek “Bariakris”, yani ‘Tepekule’ sözcüğünün oluştuğunu, Bayraklı adının da buradan kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁷³

Türklerin yeradı verme geleneğinde, özellikle orunadlarının (oykonim) verilisinde, boy ve cemaat adları çok etkilidir. Ancak bu ilişki belgelere çok nadiren yansır. Yeradibilimcilere göre, bir yeradının ortaya çıktığı dönemde, orada aynı isimde bir topluluğun bulunmasından daha güçlü bir belge olamaz. Bu nedenle, ilçe adı ile “Bayraklı” cemaati arasındaki ilişki bize göre açık olup yeradındaki dönüşüm Bayraklı > Bayraklı yönünde yaşanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde {+lu} olan ek Türkiye Türkçesinde (ölçünlü dilde) olduğu gibi, bu yeradında da sonraki dönemlerde darlaşıp (düz ünlülerden sonra) {+lı}şeklini almıştır.

Çiğli < Çiyli. Çiğli ilçesinin Bizans dönemindeki adı Sillyos’tur. B. Umar, Bürchner’e atıfla adın Helenler öncesindeki bir dilden gelme ihtimalinden söz ederek Çiğli adının bir önceki biçimi olan “Çiyli”yi “Sillyos” adıyla ilişkilendirmektedir.⁷⁴ Denize yakın, sazlık bataklık bir yer olması ve bu nedenle çok çiğ yağması dolayısıyla bu adın verildiği⁷⁵ görüşü bize daha makul gelmektedir. Nitekim bu özelliği sebebiyle 19. yy. sonlarına kadar ıssız olan bölge, ancak İzmir’in işgal yıllarında güvenlik sebebiyle bölgeye gelenlerce yerleşim hâline dönüşmüştür.

⁶⁹ Ö. Şenyapılı, *Ne Demek İzmir; Buca, Niye Buca!?*, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 73.

⁷⁰ M. Çınar, Atay, 19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, Suna İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yay., Antalya, 1997, s. 192.

⁷¹ U. Göktaş, *Evvil Zaman İçinde İzmir* (Ed. Uğur Yeğın) Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yay., İzmir, 2009, s. 232.

⁷² M. S. Kütükoğlu, *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, İzmir Yayıncılık, 2000, s.63.

⁷³ H. Kâzım Taşkıran, *Bayraklı Eski İzmir’den Hatıralar*, Heyamolo Yay., İstanbul, 2011, s. 38,39.

⁷⁴ B. Umar, age., s.728.

⁷⁵ <http://www.cigli.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi->, Erişim: 18.3.2022.

Çiyli > *Çiğli* yönündeki dönüşümde, Anadolu'nun birçok bölgesinde “çiy” adıyla bilinen yağış tipinin İstanbul Türkçesinde “çiğ” olarak ölçülenmiş olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Dikili < Dikmelik: Günümüzde üzerinde Çandarlı ve Dikili'nin bulunduğu yarımada Strabon'da “Aiga” (burnu) olarak anılmaktadır.⁷⁶ Dikili adıyla ilgili doyurucu bilgi bulunmasa da, en çok kabul edilen görüş, Karaosmanoğullarının burada bir çiftlik yaptırdığı, etrafına da zeytinler diktirdiği, zeytin dikilen bu alana, Karaosmanoğullarının bölgedeki diğer çiftliklerinden ayırmak için “Dikmelik” dendigiğidir.⁷⁷ Diğer toponim türlerinin birbirlerine ad kaynağı olabildiği gibi bir agronim (bağ, bahçe adı) de oykonime (her türlü yerleşim birimi adı) dönüşmesi gayet mümkündür. Her ikisi de ‘dikili yer’ anlamına gelen “Dikmeli” adının niçin “Dikili”ye dönüştüğüne dair bir bilgiye ulaşmasak da bunun ölçünlü Türkçeye yaklaşma kaygısıyla yapıldığı söylenebilir.

4. Türkçeleştirme çabasıyla yapılan dönüştürmeler

Cumhuriyet döneminde yapılan yeradı değişikliklerinde en belirgin ilkelerden biri, Türkçeleştirme çabasıdır. Aşağıdaki adların da bu anlayış çerçevesinde dönüştürüldüğü söylenebilir.

Beydağ < Balyambolu: Osmanlı dönemindeki adı Balyambolu, daha da önceki adı “Palaipolis”tir.⁷⁸ B. Umar, “Palaia Polis” adının Helen dilinde ‘Eski Kent’ anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁷⁹ Balyambolu 1926 yılında, İzmir Vilayet-i Meclis-i Umûmîyesi tarafından alınan kararla “Beydağ” olarak değiştirilmiştir.⁸⁰ Kasaba, Beydağ eteklerinde bulunması dolayısıyla, dağ adına nispetle bu şekilde adlandırılırken, söz konusu dağ adı ise (“Beydağ”), burada en eski köylerden biri olan Beyköy’e nispetle adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, M. Yapıcı, köy adları ve köylerdeki aşiret oymak adlarından yola çıkarak yaptığı değerlendirmede, Türklerin ilk olarak Beyköy’e gelip yerleşmiş olabileceklerini ifade etmektedir.⁸¹ Özetle, ad kendi içinde *Beyköy* (köy adı) > *Beydağ / Beydağı* (dağ adı ‘Beyköy’ün dağı’ anlamında) > *Beydağ* (kasaba adı ‘Beydağ’ın eteğindeki kasaba) biçiminde doğal bir dönüşüm geçirmiş görünmekle birlikte Balyambolu > Beydağ dönüşümü, kanun gücüyle, dolayısıyla dil dışı etkenlerle meydana gelmiştir.

Selçuk < Ayasluk / Ayasulug: Bugün olduğu gibi geçmişte de Selçuk ve Efes kimi zaman birbirinin yerine kullanılmış olmakla birlikte; bu iki yerleşim biriminin ad dönüşümleri farklı değerlendirilmelidir. Bazı arşiv kayıtlarında görülen

⁷⁶ B. Umar, age., s.29.

⁷⁷ <https://anahtaremlak.net/blog/yazi/izmirin-30-ilcesi-ve-ilce-adlarinin-nereden-geldigini-sizler-icin-arastirdik/178> Erişim: 18.3.2022.

⁷⁸ W. M. Ramsay, age, s. 111.

⁷⁹ B. Umar, age, s.632.

⁸⁰ M. Yapıcı, *BEYDAĞ Balyambolu-Palaipolis*, Sembol Matbaacılık, İzmir, 1995, s.15.

⁸¹ Age, s.14.

“Virañşehir” ya da “Akçaâbâd nâm-ı diğêr Ayasuluğ” adları Efes harabeleri için kullanılan adlar olup⁸² şehrin adında yaşanan dönüşüm esas itibariyle Selçuk’tan bağımsızdır.

Selçuk şehrinin adı, Türkler bölgeye gelmeden önce, burada yaşamış ve burada ölmüş olan havari Saint Jean’ın (Johannes, İoannes, vs.) Rumca lakabıyla ilişkilidir. Bizans İmparatoru Justinyen zamanında (527-565), bu azizin lakabı olan Hagios Théologs adına bir kilise yaptırılmıştır. XI. yüzyıla kadar İtalyan kaynaklarında Altoluogo/Altolog/Haulte-Loge/Altoloch/Latologo gibi isimlerle anılan şehir, Konen zamanına (1081-1118) ait belgelerde Hagios Théologs şeklinde anılır. Türklerin bölgeye gelişiyle Ayasulug (ve bazı küçük fonetik farklılıklarla) şeklinde anılan şehir, 1914 yılında adı Selçuk olarak değiştirilene kadar bu adla anılmıştır.⁸³

Bu adın fonetik bir dönüşümle ortaya çıktığı açık olmakla birlikte, dönüşümün kaynağı hakkında küçük bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Umar, adın Rumca ‘Kutsal hikmen’ ya da ‘Kutsal söz, konuşma’ anlamına gelen (Aziz “İoannes”in burada Tanrı ile konuştuğu inancısına bağlı olarak); “Ayios Logos”tan geldiğini ifade ederken,⁸⁴ Nişanyan, dönüşümün “Ayios Theologos” biçiminden hareketle yaşandığını, Yunanca /th/ sesinin erken dönem Türk yazımında Arap alfabesindeki üç noktalı /s/’yi karşılandığını kaydetmektedir.⁸⁵ Tournefort’a atfla C. Telci, Rumların Ayios Skologos adını kullandıklarını Ayasuluk adının bu şekilden dönüştüğünü izah etmektedir.⁸⁶ Bu fonetik değişim sırasında Türkçedeki “ayaz” sözcüğünden ve {+luk} ekinden faydalandığı, dolayısıyla dönüşümün yanlış anlamsal dönüşüme örnek olduğunu söylemek mümkünse de bu açık değildir.

Şehir adının “Ayasluk’tan “Selçuk’a dönüşümü, doğal bir dönüşüm olmayıp idari bir karardır. 1914 yılında, devrin hükümeti, bölgenin Selçuklular tarafından fethedilmesine bağlı olarak ‘Selçuk’a ait’ anlamında “Selçukiye” olarak değiştirmişler⁸⁷, daha sonra ‘yurdu’, ‘ülkesi’ anlamına gelen Arapçadan alıntı {+iye}de atılarak Selçuk biçimi ortaya çıkmıştır.

Güzelbahçe < Kızılbahçe < Kilizman: XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı kayıtlarında adı Kilizman olarak geçen⁸⁸ belde, 1936’da “Kızılbahçe”, 1957 yılında “Güzelbahçe” olarak değiştirilmiştir.⁸⁹ Urla İskelesi’nin eski adı Clazomenai (adının

---

⁸² T. Gökçe, agm, s.23.

⁸³ Zeki Arıkan, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ”, *BELLETTEN*, 54/209, s. 124,125.

⁸⁴ Umar, age, s.143

⁸⁵ S. Nişanyan, *Adım Unutan Ülke: Türkiye’de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2010, s. 180.

⁸⁶ C. Telci, *Ücra Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir: Ayasuluğ*, Selçuk-Efes Kent Belleği Yayınları, 2010, s.22.

⁸⁷ Ö. Şenyapılı, *Ne Demek İzmir; Buca, Niye Buca!?*, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2005, s.299.

⁸⁸ M. S. Kütükoğlu, age, s.55.

⁸⁹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Güzelbahçe>, Erişim: 17.03.2022.

anlamı bilinmiyor⁹⁰) Bizans döneminde bugünkü yerine (Güzelbahçe'ye) taşınmış olup Türklerin dilinde Kilizman şeklinde anılmıştır.⁹¹ Adın 1927 yılında *Kilizman* > *Kızılbağçe* yönünde dönüşümünde, “Kilizman” adının ilk kısmından (“kiliz”) ilham alınarak (sesçe benzer olması sebebiyle) “Kızıl” bileşenin üretildiği anlaşılmaktadır. Esasen Türkçe yeradı verme geleneğinde “kızıl” sıfatı; tepe, bayır, tarla, çay, gibi toponim türlerinin adlandırılmasında, onların rengini ifade etmek için kullanılan yaygın bir bileşen olup bahçelerin adlandırmalarında çok görülmez. Ancak *Kızılbağçe* > *Güzelbahçe* dönüşümünün yaşandığı dönemde, “kızıl” artık sakıncalı sözcükler arasında olup SSCB ve dolayısıyla sosyalizm, komünizm tehdidini ifade ettiğinden (“kızıl” sözcüğün Rusların bayrağını çağrıştırması ve halk arasında ‘komünist’ anlamında kullanılması dolayısıyla) adlandırmadan dışlandırdığı anlaşılmaktadır.

1992 yılına kadar Konak ilçesine bağlı olan Güzelbahçe, bu tarihte *Narlıdere* ile birleştirilerek “Narlıbahçe” adında bir ilçe adı olarak anılmışsa da; 1994 tarihinde alınan yeni bir idari kararla Narlıdere ve Güzelbahçe'nin ayrı ilçeler yapılmasıyla bu adlandırma (Narlıbahçe) kullanımdan düşmüştür.⁹² İdari sebeplerle adda yaşanan bu kısa süreli değişiklik bir kenara bırakılırsa ad, biri Türkçeleştirme endişesi, diğeri ülkede yaşanan siyasi hassasiyetler dolayısıyla iki kez doğal olmayan bir biçimde dönüşüme uğramıştır.

Kemalpaşa < Nif. Eski adı “Nif”tir. Tarihte çok sayıda farklı biçimlerde anılan “Nif”in hangi dilden geldiği ve ne anlam taşıdığı çok net olmasa da; B. Umar, Nymphaeion (adın Helen dilindeki şekli) sözcüğünden bozma olmadığını, sözcüğün Anadolu adının ‘kar’ anlamına gelen Luwice “niuwa/niwa” sözcüğünden türemiş olabileceğini, zira Nifdağı'nın İzmir'i çevreleyen dağlar içerisinde kar tutan tek dağ olduğunu ileri sürmektedir.⁹³ İstiklâl Savaşı'nda 9 Eylül 1922 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhını son kurulduğu yer olması münasebetiyle,⁹⁴ 1923 yılında adı Kemalpaşa olarak değiştirilmiştir.

Kiraz < Keles. XIV. Yy'dan itibaren Türk kaynaklarında görülen Keles, 1948 yılında ilçe konuma yükselmiş adı da Kiraz olarak değiştirilmiştir.⁹⁵ Keles'in ilk çağda Kolee /Kolose olarak anıldığı adın da buradan geldiği yönündeki yaygın kanaate karşın B. Umar, kasabanın ilk çağda Koloe/Kolose olarak anıldığıının kanıtı bulunmadığını; ayrıca bu fonetik değişimin hiç de olası olmadığını; kendisinin bu adın “Kelessa” gibi bir addan gelmiş olabileceğini tahmin etmektedir.⁹⁶ Baymirza Hayit, Özbekistan'da Keles adında nehir bulunduğundan hareketle adın Türkçe olduğunu

⁹⁰ B. Umar, age, s. 364.

⁹¹ Ö. Şenyapılı, *Ne Demek İzmir; Buca, Niye Buca!?*, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2005, s.223.

⁹² <http://www.guzelbahce.gov.tr/tarihce>; Erişim: 24.03.2022.

⁹³ B. Umar, age, s. 602.

⁹⁴ H. Mert, “Gazi Mustafa Kemal'in 1931'de Kemalpaşa ve Armutlu'yu Ziyareti”, *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu*, 3-5 Haziran 1999, Kemalpaşa, s.309.

⁹⁵ T. Gökçe, age, 25.

⁹⁶ Bk. B. Umar, age, s. 416; Ö. Şenyapılı, age, s.211.

ileri sürmüştür. Anadolu’da (Bursa, Ordu, Antalya) ve farklı Türk coğrafyalarda (Özbekistan, Kazakistan) “Keles” adında, çeşitli türden toponim bulunması⁹⁷, yine bu isimle etnonimlerin tespit edilmiş olması,⁹⁸ söz konusu adın Türkçe olduğuna ilişkin kanaati güçlendirmektedir. Karayev, Özbekistan’da Sirderya’nın sağ kolunun adı *Keles* ve bu adla ilişkilendirdiği tarihi kaynaklarda geçen *Kalas* çölünün (Kazak dili bölgesinde Keles) adının ne manaya geldiğinin bilmediğini ifade ederken⁹⁹ Kazak Adbilimci Koyşıbayev, yerleşim birimi, nehir ve bölge adlarında görülen Keles adının eski tayfaların dilinde ‘büyük kertenkele’ anlamına geldiğini, nitekim Altay’daki “Keleskelüv” hidroniminin de ‘kertenkeleli ırmak’ anlamına geldiğini ifade eder.¹⁰⁰ Türk yeradı verme geleneği dikkate alarak bir değerlendirme yaptığımızda, söz konusu adın Balıkesir bölgesinde tespit edilmiş olan Keles isimli tayfadan gelmesi şimdilik bize daha olası görünmektedir.

1948 yılında, adın muhtemelen Türkçe olmadığı zannıyla *Keles* > *Kiraz* yönünde değiştirilmiş olması, hem bir talihsizlik hem de yanlış semantik dönüşüm örneğidir.

II. Dönüşüm Geçirmeyen Orunadları (Oykonimler):

Çalışmada ele alınan şu orunadlarında herhangi bir dönüşüm tespit edilememiştir: *Aliğa*, *Bayındır*, *Karabağlar*, *Konak*, *Kınık*, *Torbali* adlarında bir dönüşüm tespit edilememiştir.

Sonuç: Araştırmamıza konu olan 38 orunadı üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, bunlardan 32’sinin dönüşüm geçirdiği; 6 tanesinin ise, ortaya çıktığı günden bugüne dönüşüm geçirmediği; dönüşüm geçirmeyen bu altı adın Türk yeradıl katmanına ait olduğu tespit edilmiştir. Dönüşüm geçirenlerden 9’unun seslik (fonetik), 5’inin ise yanlış semantik dönüşüm geçirdiği; doğru semantik dönüşüm geçirenlerin sayısının 2 (biri kısmen) olduğu görülmüştür. Oysa bölgede Rumların ve Türklerin yüzyıllar boyu bir arada yaşadıkları dikkate alındığında, birbirlerinin dillerine aşina olmaları sebebiyle doğru anlamsal (semantik) dönüşümlerin daha fazla olması beklenirdi. Doğru anlamsal dönüşümlerin beklenenden görülmemesi, Türklerin bölgeye geldiği çağda işletilmekte olan orunadlarının anlamlarının Rumlar tarafından da bilinmediğini düşündürmektedir. Aksi halde, bölgeye gelen Türkler, yerli ahalden yeradlarının ne anlama geldiğini öğrenebilecekler ve anlam aktarması yapabileceklerdi. Dolayısıyla seslik dönüşüm ve yanlış anlamsal dönüşüm geçirecek dilimize giren orun adları, Rum öncesi Anadolu medeniyetine ait katmanların bu bölgede güçlü olduğunu göstermektedir.

⁹⁷ <https://www.ktb.gov.tr/yazdir?48B30D9C48440AAC3BF52F671B9216FC>

⁹⁸ Bk. <https://uludag.edu.tr/keles/konu/view?id=409&title=keles-ilcesi->; Erişim: 22.3.2022.

⁹⁹ S. Karayev, *Geografik Nomlar Ma’nosi*, Özbekiston, 1978, s.65.

¹⁰⁰ E. Koyşıbayev, *Kazakistanın Jer-Su Attarı Sözdüğü*, Mektep, Almatı, 1985, s.127.

Dönüştürülen orunadlarından 4'ünün idari işleri, posta hizmetlerini kolaylaştırmak için, 3'ünün ağız özelliği taşıyan adları ölçünlü dile uygun hale getirmek için yapıldığı tespit edilirken 5 tanesinin Türkçeleştirmek hevesiyle yapıldığı değerlendirilmiştir. Bir tanesi var ki, ne maksatla değiştirildiğini, bizden öncekilerin anlamadığı gibi biz de anlamadık: Cumaovası > Menderes. Dönüşümün Türkçeleştirme amacı gütmeyeceği açıktır, zira “Menderes”, “Cumaovası”ndan daha Türkçe değildir. Şayet bu dönüştürme, Adnan Menderes’in adını yaşatmak için yapılmışsa o da yanlıştır, zira Andan Menderes hem Cumaovalı değildir hem de hangi gerekçeyle olursa olsun devletin bir memurunun, tarihi bir yerleşime adının verilmesi yanlıştır. Çünkü bu adlar kimliktir. Yetişkin bir insanın adının değiştirilmesi neyi ifade ederse orunadlarının (oykonimler) ve genel olarak yeradlarının (toponimler) değiştirilmesi de aynı şeyi ifade eder.

Bu tür dönüşümlerin ülkemizde 1914 yılında başladığı, 1950-90 arası yoğunlaştığı görülse de maalesef yer yer devam ettiği görülmektedir. Üstelik, 1949 tarihli “İl İdaresi Kanunu” (2. Madde, Ç bendi) kapsamında, köy adlarının değiştirilmesi “İç İşleri Bakanlığının tasvibiyle” yapılabilir iken 2005 yılında kabul edilen “Belediye Kanunu” (9. Madde) ile, mahalle adlarının değiştirilmesi (ki artık neredeyse bütün köyler mahalle olmuştur) “belediye meclisinin kararı ve kaymakamın görüşü üzerine valinin onayı ile olur” hale gelmiştir. Bu da dönüştürme işlerinin artık Ankara’ya bile ulaşmadan pek çoğunun ilçelerde olup bittiği anlamına gelmektedir. Toponimlerle ilgilenen ve bu malzemenin kıymetini bilen bilim insanlarının tüm itirazlarına rağmen; siyasi erkin çoğu kez keyfi ve bilinçsizce yaptığı bu uygulama, ülkenin tarihine, insan ve mekân arasındaki ilişkiye büyük darbe vurmaktadır. Bu platformdan, söz konusu uygulamalara acilen bir son verilmesinin gerekliliğini bir kez daha dile getirmek istiyoruz.

Kaynaklar

- AKTEPE, M. Münir (1993), “Çeşme”, *İslam Ansiklopedisi 8. Cilt*, TDV Yay., İstanbul, 1993, s.287.
- ALİYEVA, Rübabe & MEŞEDİYEV, Kara; Vd.(2007), *Azerbaycan Toponimlerinin Ensiklopedik Lüğeti*, Şerk-Gerb, Bakı.
- ARIKAN, Zeki (1990), "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ". *BELLE TEN* 54 / 209 (Nisan), ss.121-178.
- ARIKAN, Zeki (2004), “XVI. Yüzyılda Seferihisar, Sığacık ve Sığla”, *Dünden Yarına Seferihisar Sempozyumu (7-8 Ekim) Bildirileri, Seferihisar Kaymakamlığı Yayınları*, İzmir, ss.1-7.
- ATAY, M. Çınar (1997), *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, Suna İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yay., Antalya.
- ATILLA, A. Nedim; ÖZTÜRE, Nezh (2002), *Vourla*, Öztüre Holding Kültür Yayınları, İzmir.

- BAKKAL, Cevat (1997), “Tapu Tahrir Defterlerinde Menemenle İlgili Vakıf Kayıtları”, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, s. 75-86.
- BAYKARA, Tuncer (1974), *İzmir Şebri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir.
- DOĞER, Ersin (1998), *Menemen Tarihi*. Sergi Yayınevi, İzmir.
- EREN, Hasan (2010), *Yer Adlarımızın Dili*, TDK, Ankara.
- ERÖZ, Mehmet (1984), “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül)*, Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara, s. 43-53.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2005), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX Kitap* (Haz. Yücel Dağlı Vd.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÖKÇE Turan (2021), “Osmanlı Döneminde “Cuma” ile İlgili Yer Adlarının Tarihi Arka Planı: İzmir “Cumaovası” Örneği”, *I. Uluslararası Adbilim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ege Üni. Yayınları, , ss. 546-567.
- GÖKÇE, Turan (2013), “XVII. Yüzyılda İzmir ve Çevresinin İdari Yapıları”, *Kent ve Seyyah Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-III*, Ege Üni. Yay., İzmir, s.11-29.
- GÖKÇEER, Fikri (1984), “Türk Yer Adları Sempozyumu Açılış Konuşması”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül)*, Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara, ss.1-5.
- GÖKTAŞ, Uğur (2009), *Evvel Zaman İçinde İzmir (Ed. Uğur Yeğin) Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yay., İzmir.*
- KARAYEV, S. (1978), *Karayev, Geografik Nomlar Ma'nosi*, Özbekiston, Taşkent.
- YILMAZ, S.; KİPER, N., & GÜÇER, E. (2004), “Bir Stüdyo Çalışması, İYTE: Alaçatı Tarihi Yerleşim Alanı Koruma Projesi”, *Planlama Dergisi*, 4/30: ss.34-48.
- KOYŞIBAYEV, E. (1985), *Koşşibayev, Kazakıstanıng Jer-Su Attarı Sözdıgi*, Mektep, Almatı.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2000), *XV ve X-VI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı Mübahat S. Kütükoğlu*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2012), “Osmanlı'dan Günümüze Yer Adları”, *BELLETEN*, 2012, 76/ 275, s. 147-166.
- LEZİNA, L.N.; Superanskaya, A.V. (2009), *Bütün Türk Halkları (İlavelerle Yayına Haz. D. A. Batur)*, Selene Yayınları, İstanbul.
- MERT, Hasan (1999), “Gazi Mustafa Kemal'in 1931'de Kemalpaşa ve Armutlu'yu Ziyareti”, *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu, 3-5 Haziran 1999*, Kemalpaşa.
- MERT, Hasan (2002), *Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yönleriyle Bornova 1923-1981* (Danışman: Prof. Dr. Tuncer Baykara), *Ege SBE*, İzmir.

- NİŞANYAN, Sevan (2010), *Adım Unutan Ülke: Türkiye’de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*, Everest Yayınları, İstanbul.
- PİRİREİS (2002), *Kitab-ı Babriye*, (Ed. Bülent Arı), T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, TTK, Ankara.
- RAMSAY, W. M. (1960), *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası*, (Çev., Mihri Pektaş), MEB, İstanbul.
- SAYGIN, N. Yılmaz; KİPER, N.; GÜÇER E. (2004), “Bir Stüdyo Çalışması, İYTE: Alaçatı Tarihi Yerleşim Alanı Koruma Projesi”, *Planlama Dergisi*, 4/30: ss. 34-47.
- STRABON (2005), *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, İbrahim (2008), “Divanü Lügâti’t-Türk’te Geçen Uç Şehrinin Yeri ve Anlamı”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2008, ss.117-122.
- ŞAHİN, İbrahim (2013), “Evliya Çelebi’nin Günümüz İzmir İl Sınırları İçinde Kullandığı Güzergâh ve Seyahatname’de Buna Dair Sorunlar”, *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-3 (Makaleler)*, İzmir, ss. 81-135.
- ŞAHİN, İbrahim (2013), “Türkçe Yeradlarının Değişim Dönüşüm Süreci ve Bu Çerçeve de Türkiye’deki Güncel Tartışmalara Bir Bakış”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 55, ss. 984-990.
- ŞAHİN, İbrahim ve DOĞAN, Şima (2013), “Seyahatnâme’nin İzmir Bölümünde (Nif-İzmir Merkez Arası) Geçen Adbilimcil Unsurların Tasnif ve Değerlendirilmesi”, *Kent ve Seyyah: Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi-3 (Makaleler)*, İzmir, 137-165.
- ŞENYAPILI, Önder (2005), *Ne Demek İzmir; Buca, Niye Buca!?*, Odtü Yayıncılık, Ankara.
- TAŞKIRAN, Hakan Kâzım (2011), *Bayraklı, Eski İzmir’den Hatıralar*, Heyamolo Yay., İstanbul.
- TELCİ Cahit (2010), *Ücra Yerde ve Deniz Kenarında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir: Ayasuluğ*, Selçuk-Efes Kent Belleği Yayınları, İstanbul.
- TUNÇEL, Harun (2000) “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, 10/2, ss. 23-34.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*, Ankara Üni. Basımevi, 1993.
- UMAR, Bilge (1993), *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul.
- YAPICI, Mestan (1995), *BEYDAĞ Balyambolu-Palaipolis*, Sembol Matbaacılık, İzmir.
- <https://uludag.edu.tr/keles/konu/view?id=409&title=keles-ilcesi->
;Erişim:22.3.2022.
- [https://www.ktb.gov.tr/yazdir?48B30D9C48440AAC3BF52F671B9216FC,](https://www.ktb.gov.tr/yazdir?48B30D9C48440AAC3BF52F671B9216FC)
Erişim:22.3.2022

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Güzelbahçe>, Erişim: 17.03.2022.

<http://www.guzelbahce.gov.tr/tarihce>; Erişim: 24.03.2022.

<https://anahtaremlak.net/blog/yazi/izmirin-30-ilcesi-ve-ilce-adlarinin-nereden-geldigini-sizler-icin-arastirdik/178>; Erişim:18.3.2022.

<http://www.cigli.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi->, Erişim: 18.3.2022.

<http://www.narlidere.gov.tr/tarihce>; 24.3.2022.

İZMİR CİVARINDA ÇEŞİTLİ İNANÇLAR ÇEVRESİNDE OLUŞAN TOPONİMLER

Munise Öner Demir*

Giriş

Toponimlerin oluşumunda pek çok etken bulunmaktadır. Bunlardan biri insan hayatında önemli bir yere sahip olan inanç unsurudur. Toponimi araştırmalarında daha çok köy, kasaba, şehir gibi oykonimler; nehir, dere, göl gibi hidronimler; dağ, vadi, ova gibi oronimler, vs. üzerinde durulsa da toponimin daha başka türleri de vardır ve bunlardan biri de yatır, eren, dede, yâren gibi isimlerle anılan ve inanç unsuru etkisiyle ortaya çıkan ekklezionimlerdir.

Ekklezionim, Yun. Ekklysia “kilise” onima “ad” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan bir terimdir.¹ Mukaddes yer adı, kilise, mescid adı anlamında kullanılmaktadır. Genellikle “dede”, “baba”, “eren” şeklinde adlandırılan ve belirli ritüellerin gerçekleştirildiği, bir inanç merkezi niteliğinde olan yerleri bu bağlamda değerlendirebileceğimizden bu terim çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmamızda çıkılması zor dağ zirveleri ile düzlük yerleri ve şehrin içinde bulunan türbeler aynı ritüellere konu olmalarından ve aynı inanç sisteminde düşünülmelerinden dolayı yine ekklezionim terimi çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırmamız sonucunda adbilimcil tür bakımından ekklezionim olarak ele alabileceğimiz 116 adlandırma bulunmaktadır. Bunlar:

Abidleededesi/ Abidooludedesi (Tire-Büyükkale), Alamadannede (Tire), Algrandedesi (Nazilli-Kozdere), Alibaba (Tire), Altundede (Ödemiş-Balabanlı), Arapedesi (İncirliova-İsafakılar), Asarlıkdede (Tire-Dallık), Avlanbaba (Ödemiş-Ovacık), Baltalıdede (Efeler-Baltaköy), Bayrakdedesi/ Bayraklıdede (İncirliova-Karabağ), Birgidede (Ödemiş-Birgi), Büyükahmetdede (Ödemiş-Küçükören), Buydaydede (Tire), Cinibisedesi (Nazilli), Çaldede (Tire-Dibekçiler), Çaldede / Seyyiddede (Tire-Eğridere), Çatalgayadedesi (Nazilli-Kahvederesi), Çıtlıkdede (Tire), Davuddede / Erdedeler (Ödemiş-Konaklı), Davuddede / Kadı Çalık Gazi (Ödemiş-Konaklı), Dede (1) (Tire-Derebaşı), Dede (1) (Tire-Mehmetler), Dede (1) (Tire-Sarılar), Dede (2) (Tire-Derebaşı), Dede (2) (Tire-Mehmetler), Dede (2) (Tire-Sarılar), Dede (Tire-Akçaşehir), Dede (Tire-Alaylı), Dede (Nazilli-Aşağıörencik), Dede (Tire-Başköy), Dede (Belevi), Dede (Tire-Çobanköy), Dede (Nazilli-Hamzalı), Dede (İncirliova-İkizdere), Dede (Ödemiş-Kayaköy), Dede (Tire-Kurşak), Dede (Ödemiş-Ocaklı), Dede (Tire-Somak), Dede (Tire-Yenişehir), Dede (Nazilli-

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Lehçeleri ABD

¹ İbrahim Şahin, *Adbilim (Çerçeve, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, Ankara 2015, s. 100.

Yukarıörencik), Dedebaşı (İncirliova-Arzular), Dedebaşı (Germencik-Çarıklar), Dedebaşı (Malgaçmustafa), Dedecik (Nazilli-Hisarçık), Doyurandede (Tire-Doyranlı), Dömendede (Köşk-Karatepe), Elifdede (Ödemiş-Birgi), Emirsultan (Ödemiş-Demirdere), Erdede (1) (Ödemiş-Çamlıca), Erdede (2) (Ödemiş-Çamlıca), Erdede (Tire-Peşrefli), Erendede (Efeler-Yağcılar), Erenlee (Nazilli-Aşağıyakacık), Erenlee (Ödemiş-Balabanlı), Erenlee (Ödemiş-Bıçakçı), Erenlee (Ödemiş-Güney), Erenlee (Ödemiş-Küre), Erenlee (Tire-Peşrefli), Erenleededesi (Ovacık-Nazilli), Erenleezirvesi (Ödemiş-Güney), Erentepesi (Tire-Akçaşehir), Ergedii (Nazilli-Kuşçular), Erocaa (Tire-Büyükkemerdere), Eskicidede (Tire), Evliyabaşı (Efeler-Bademli), Gardaadedesi (Nazilli-Kozdere), Gazakdedesi / Gazaklaadedesi (İncirliova-Arzular), Gızdedesi (İncirliova-Karabağ), Güçukahmetdede (Ödemiş-Küçükören), Güçukoyukbaba (Beydağ-Çamlık), Hacetdede (Ödemiş-Demirdere), Hacıkalfa (Tire), Haciosmanderesi (Nazilli-Kozdere), Haydardede (Tire-Dereli), Işıkdede (Nazilli-Işıklar), Işılgavaklıdede (Halkapınar-Belevi arası), İkişharmandedesi (Sultanhisar-Kavaklı), Kestel Türbesi (Nazilli-Kestel), Kırçeşmededesi (Sultanhisar-Salavatlı), Kureyşmezarlığı (Tire-Başköy), Madranbaba (Aydın-Madran Dağı), Mamurluk (Tire-Dallık), Mercanlaa (Tire-Ayakkırı), Mezitdede (Nazilli-Ocaklı), Musalaadedesi (Tire-Musalar), Oyukbaba (Nazilli-Aksu), Öksüzdede (Belevi), Pir Ali (Tire-Kireli), Pir Veli (Tire-Peşrefli), Sarıbuba (Tire-Büyükkemerdere), Sarıçdedesi (Sultanhisar-Eskihisar), Sarıgız (Tire-Akçaşehir), Sarısudedesi (Sultanhisar-Salavatlı), Seyrektepe (Tire-Yenişehir), Sırhatunlar (Tire), Sinandede (1) (Nazilli), Sinandede (2) (Nazilli), Sinandede (Belevi), Siretdede (Nazilli-Durasılı), Sivridedesi (Ovacık-Nazilli), Sovandede (Tire), Sorgundede (Sultanhisar-Malgaçemir), Sovandede (Tire-Kırtepe), Sultangızı (Tire-Büyükkemerdere), Tekke (Bayındır), Tekke (Tire-Doyranlı), Tekke (Nazilli-Karahallı), Uzunmezar (Ödemiş-Bıçakçı), Yarandede (Tire-Akmescit), Yarendede (Sultanhisar-Eskihisar), Yarendede (İncirliova-Karabağ), Yarendede (Germencik-Meşeli), Yavuzköydedesi (Köşk-Yavuzköy) adlandırmalarıdır.

“Dede”, “baba”, “eren”, “yâren” gibi adlandırmalar, genellikle yazılı kaynaklarda geçmeyen ancak yöre halkı tarafından iyi bilinen adlandırmalardır. Bildiride ele aldığımız malzeme daha önce Aydın ve İzmir-Tire arasında kalan bölgede yaptığımız saha araştırması sırasında yaklaşık 80 köyden derlenmiştir. Söz konusu adlandırmaların daha çok dağ köylerinde yoğun olduğu görülmüştür.

Çalışmamızda çeşitli inançların etkisiyle ortaya çıkan adlandırmaların konu edinildiğini belirtmiştik. Bu inançlar atalar kültü, tabiat kültürleri ve velî kültürüdür.

Ahmet Yaşar Ocak'a göre bir kültürün varlığı şu üç şarta bağlıdır:

“a) Kulte konu olabilecek bir nesne veya şahsın mevcudiyeti,

b) Bu nesne veya şahıstan insanlara fayda yahut zarar gelebileceği inancının bulunması,

c) Bu inancın sonucu olarak faydayı celp, zararı defedecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı.”²

İncelediğimiz adlandırmaların bu kültler etkisiyle oluşmuş olabileceğini düşünmemizin sebebi söz konusu bölgelerde gerçekleştirilen ritüeller ve bu bölgeler ile ilgili çeşitli inançların varlığıdır.

Araştırma bölgemizde yadırlarda gömülü olduğuna inanılan zatlar çeşitli olağanüstü güçler taşımaktadır. En çok karşılaştığımız olağanüstü güç yağmur yağdırma. Çeşitli hastalıkları iyileştirme, felaketleri önleme, halktan bazı kişilere görünme tespit ettiğimiz diğer olağanüstü güçlerdir. Avlanbaba (Ovacık-Ödemiş), Bayrakdedesi/ Bayraklıdede (İncirliova-Karabağ), Büyükahmetdede (Ödemiş-Küçükören), Doyurandede (Tire-Doyranlı), Gazakdedesi/ Gazaklaadedesi (İncirliova-Arzular), Pir Ali (Tire-Kireli), Sarıbuba (Tire-Büyükkemerdere), Musalaadedesi (Tire-Musalar), Sovandede (Tire-Kırtepe), Çaldede (Tire-Dibekçiler), Gardaadedesi (Nazilli-Kozdere), İkizharmandedesi (Kavaklı), Kırçesmededesi (Sultanhisar-Salavatl), Sarısudedesi (Sultanhisar-Salavatl), Seyrektepe (Tire-Yenişehir), Dede (Tire-Alaylı), Dede (Nazilli-Aşağıörencik), Dede (Tire-Başköy), Dede (1) (Tire-Derebaşı), Dede (2) (Tire-Derebaşı), Dede (Nazilli-Hamzalı), Dede (İncirliova-İkizdere), Dede (Nazilli-Kestel), Dede (Tire-Kurşak), Dede (Tire-Sarılar), Dede (Tire-Somak), Dede (Tire-Yenişehir), Dede (Germencik-Çarıklar), Dede (Sultanhisar-Malgaçmustafa), Dede (Nazilli-Hisarcık), Erdede (Ödemiş-Çamlıca), Erendede (Efeler-Yağcılar), Erenlee (Ödemiş-Bıçakçı), Erenlee (Ödemiş-Küre), Erenlee (Tire-Peşrefli), Erenlee (zirvesi) (Ödemiş-Güney), Yarendede (Tire-Akmescit), Yarendede (Germencik-Meşeli) yadırları halkın zaman zaman yağmur duası için ziyaret ettiği inanç merkezleridir.

Halk arasındaki inanca göre dedeler bölge insanını doğal afetlerden, savaşlardan ve her türlü beladan korumaktadır. Tire’ye bağlı Büyükkemerdere köyünde bulunan Sarıbuba yadığı bölge halkı için önemli bir inanç merkezidir. Köy halkından insanlarla yaptığımız görüşmede aldığımız bilgilere göre köy halkı İzmir’in işgali sırasında Yunan askerlerinin Sarıbuba’nın manevî koruması sayesinde köye zarar veremediklerine inanmaktadır. Yine halk arasındaki bir başka inanca göre köydeki bolluk ve bereketin sebebi Sarıbuba’nın duasıdır. Rivayete göre Sarıbuba bundan 600-700 yıl önce Horasan’dan gelmiştir. Tire’den öğlen vakti yürüyerek gelen Sarıbuba yoldaki diğer köylülerce iyi karşılanmamıştır. Sarıbuba’yı gören Büyükkemerdere kadınları ise ona hürmet etmiş ve pişirdikleri ekmekten vermiştir. Sarıbuba bunun üzerine köylülere dua etmiştir. Dinlendikten sonra tekrar yola çıkan Sarıbuba abdest almak için su aramış; keşke burada su olsaydı dediği sırada bulunduğu yerden sarı renkli bir su akmaya başlamıştır. Sarıbuba, bu olayı kendisi için bir işaret olarak algılamıştır ve köyde kalmaya karar vermiştir. Köyde kaldığı süre içinde köylülere dinî dersler vermiştir. Ölene kadar bu köyde kalan Sarıbuba, öldüğü zaman bugünkü yadınının olduğu yere gömülmüştür. Köy halkı her yıl Sarıbuba

² Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul 2002, s. 113.

hayrına burada kurban keser ve yemek yapıp dağıtırlar. Bugün bu etkinlik hala devam etmektedir.³

Sarubaba yatırında olduğu gibi Tire'ye bağlı Dibekçiler köyü sınırlarında kalan Çaldede yatırının bulunduğu zirvede, Çaldede'yi anmak için her yıl eylül ayının ilk pazar günü, Çaldede Mahyası adı verilen büyük bir etkinlik düzenlenir. Beş altı köyün katkısıyla yapılan bu etkinliğe bölgedeki köy ve kasabalardan çok miktarda insan katılır. İnsanlar bir taraftan eğlenirken diğer taraftan da inançları çerçevesinde çeşitli ritüeller gerçekleştirirler. Mahyaya katılan insanlardan derlediğimiz anlatmalar halkın inanç dünyasını yansıtmaktadır. Söz konusu anlatmalara göre Çaldede ve Karlıkdede civardaki en büyük dedelerdir. Bölge insanının inancına göre civar dağlardaki en büyük dede Karlıkdede'dir. Çaldede, Karlıkdede'den sonra gelmektedir. Ve yine bölge insanının inancına göre dedeler kendi aralarında çeşitli şekillerde konuşmaktadır. Bu konuşmalar kimi zaman rüzgâr sesi şeklinde, kimi zaman da davul sesi şeklindedir. Dedeler bazen de ışık şeklinde birbirini ziyaret etmektedir. Dedelerin zaman zaman da savaflara katıldıklarına inanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse Kıbrıs Harekâtı sırasında söz konusu dağ dedeleri ışıklar şeklinde Kıbrıs'a doğru gitmişlerdir. Harekât tamamlandığı zaman da yine ışık şeklinde geri dönmüşlerdir.⁴

Dibekçiler köyünde Çaldede'ye çıkan bazı insanlar dileklerini çeşitli şekillerde ifade ederler. Örneğin, ev almak isteyen bir kişi yatırın yanına taşlardan yaptığı ev maketini bırakarak ev sahibi olabileceğine inanmaktadır.⁵

Çaldede ile ilgili anlatılanlara benzeyen bir anlatma da Derebaşı köyündeki Dede'ler hakkındadır. Köy sakinlerinden edindiğimiz bilgiye göre köyde bulunan iki dede savaş zamanlarında ışık ve top sesi şeklinde insanlara yardıma gitmektedir. Zaman zaman dedelerin birbirini bu şekilde ziyaret ettiği de söylenmektedir.⁶ Halkın bu konudaki inancı devam etmektedir.

Çaldede yatırında gerçekleştirilen ritüellere benzer şekilde Aydın'ın en yüksek zirvelerinden biri olan Hacetdede Dağı'nın üzerinde bulunan Hacetdede'nin yatırında da çeşitli ritüeller gerçekleştirilmektedir. Derleme çalışmamız esnasında yatırda karşılaştığımız bir kadın çocuğu olmadığı için Hacetdede'ye dilek dilemeye geldiğini ifade etmiştir. Bu kişiden aldığımız bilgiye göre dileği olan bir kişi yatırın etrafını çeviren taş yığınının üzerine taş koyar ve bu taşları düzenlerse dileğinin gerçekleşeceğine inanmaktadır.⁷

³ K.K.1, Adem Akarsu (67), Muzaffer Top (73), İsmet Gezer (76), Sezai Ertuğrul (60), Süleyman Aksu Büyükkemerdere Köyü, derleme tarihi 2016.

⁴ K.K.2, İsimsiz, Dibekçiler Köyü, derleme tarihi 2016.

⁵ K.K.2, İsimsiz, Dibekçiler Köyü, derleme tarihi 2016.

⁶ K.K.3, Mehmet Yetim, Derebaşı Köyü, derleme tarihi 2016.

⁷ K.K.4, İsimsiz, Hacet Dağı, derleme tarihi 2016.

Araştırma yaptığımız bölgede bazı yadırlarda yağmur duası şenliklerinden sonra artan yemeğin yadırlara döküldüğü söylenmektedir. (Çarıklar köyündeki Dedebaşı'nda⁸, Güney köyündeki Erenlee'de⁹, Küre köyündeki Erenlee'de¹⁰, Musalar köyündeki Musalaadedesi'nde¹¹, Derebaşı köyündeki Dede'de).¹² Bu uygulamayla Gök Tanrı dinine inanan Türklerde ata ruhlarını besleme amacıyla yapılan uygulamalar benzerlik göstermektedir. Burada eski inançların İslami bir karaktere büründüğü düşünülebilir. İsimlerini zikrettiğimiz yadırlarda bu uygulamadaki amacın dökülen yemeği vahşi hayvanların yemesi ve bunun hayrının köye ve köylüye dokunması olduğu söylenmektedir. Kahvederesi köyünde bulunan Çatalgayadedesi hakkında Kozdere köylülerinden aldığımız bilgiye göre yukarıda bahsettiğimiz uygulamaya benzer şekilde yatıra yemek götürülmektedir.¹³

İzmir-Aydın bölgesinde tespit ettiğimiz inanç ve adlandırmaların benzerleri Türk dünyasında da mevcuttur. Örneğin; Kırgız Türkleri arasında yaşayan pir inancı ve İzmir-Aydın bölgesindeki dedelerle ilgili inançlar oldukça benzerdir.

Kırgızlar çeşitli durumlarda çeşitli pirlere yardım istemektedir. Örnek olarak savaş sırasında yiğitlerin piri Şaymerden'den yardım istenirken; çocuğu hasta olan biri çocukların koruyucusu olarak bilinen Umay Ene'ye çocuğunun iyileşmesi için yalvarır. Çobanlar koyunlarının çoğalması için koyunun piri Çolpon Ata'ya dua eder. Pir inancı çerçevesinde bazı pirlere isimleri şunlardır: Kambar Ata "atın piri", Çolpon Ata "koyunun piri", Oysul Ata "devenin piri", Zeñgi Baba "sığırın piri", Çıçañ Ata "keçinin piri", Koroson Ata "genelde koyunlarda görülen çiçek hastalığının piri", Kayberen "geyiğin piri", Baba Dıykan "çiftçinin piri", Böltök "bıldırcının piri", Döötü "zanaatkarların piri", Kumayık "köpeğin piri", Buudayık "yurtcu kuşların piri", Kıntık "sülün kuşunun piri", Cölömö "herhangi bir kaza beladan koruyan pir", Kedepaya "kekliğin piri", Karşan Ata "kurdun piri", Döñköy "köstebeğin piri", Güşünay "değirmenciliğin piri", Mañka Ata "maymunun piri".¹⁴

Yukarıda bahsettiğimiz inanç ve uygulamaların benzeri inanç ve uygulamalar Uygur Türkleri arasında da yaşamaktadır. Sögel Gocam Maziri (Sedef Hocam Mezarı), Turfan'daki Çiş Ağriki Gocam Maziri (Diş Ağrısı Hocam Mezarı), kadınlardaki göğüs hastalıklarını tedavi ettiğine inanılan Toksun'daki Kızıl Emçek

⁸ K.K.5, İsimsiz, Çarıklar Köyü, derleme tarihi 2016.

⁹ K.K.6, Habip Çay (62), Ali Yıldız (74), Ahmet Kavuk (80), Güney Köyü, derleme tarihi 2016.

¹⁰ K.K.7, Kâmil Kavlak (80), Küre Köyü, derleme tarihi 2016.

¹¹ K.K.8, Erkal Ulukaraca, Kazım Türkoğlu (54), Muzaffer Girgin (73), Musalar Köyü, derleme tarihi 2016.

¹² K.K.3, Mehmet Yetim, Derebaşı Köyü, derleme tarihi 2016.

¹³ K.K.9, Ali İnceoğlu (81), İzzet Soysal (73), Osman Sevim (60), Nuri Atik (81), Kozdere Köyü, derleme tarihi 2016.

¹⁴ Mayrambek Orozobaev, "Kırgızcadaki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine", *Bilgi*, 59, s.193-194.

Gocam Maziri (Kızıl Meme Hocam Mezarı), Kuça'daki Tömürçü (Demirci) ustalarının piri olduğuna inanılan Kılıç Atam Maziri (Kılıç Atam Maziri), Hoten ve Aksu gibi bölgelerdeki sanatçıların piri olduğuna inanılan 'Kemburulla Maziri' (Kemburulla Mezarı), Turfandaki deri ustalarının piri olduğuna inanılan 'Könçi Gocam Maziri' (Derici Hocam Mezarı), Turfandaki hayvanlardan sorumlu olduğuna inanılan 'Koyçi Atam Maziri' (Koyuncu Atam Mezarı) bu adlandırmalara örnektir. Yukarıda isimleri zikredilen pirlere gerçekten eskiden belirli meslek veya alanın pirleri olup, İslam dininden önce Uygurların inanç yaşamında mevcuttur.¹⁵

Yatır ziyaretleri özellikle güney ve kuzey Şincang bölgesinde bulunan köylerde yaygındır. Uygur halkı bu yatırları ziyaret ederek kendilerini korumayı, karşılaştıkları zorlukları kolaylaşmasını, işledikleri günahlardan bağışlanmayı ummaktadır. Ziyaret edilen yatırlarda hasta insanlar hastalıklarına şifa bulmayı, genç kız ve delikanlılar kısmetlerinin açılmasını, yoksullar rızıklarının artmasını dilemektedir. Bir başka deyişle yatırlar dertlilerin derdini anlattığı, felakete uğrayanların teselli buldukları, hastaların şifa buldukları, ruhların temizlendiği ayrıca insanların eğlendiği yerlere dönüşmüştür.¹⁶

Kazakistan bölgesinde de pek çok kutsal addedilen yer vardır. Her yıl binlerce insan bu kutsal yerleri ziyaret etmektedir. İnsanlar hastalıklarından kurtulmak, mutsuzluktan arınmak ve çeşitli dileklerinin gerçekleşmesini umarak bu tür yerlere gitmektedir. Temiz bir kalple dilenen dileklerin gerçek olacağına inanılmaktadır. Bunların en popüler olanları Aisha-bibi, Ahmet Yesevi'nin annesi Karaşaş-ana, Arstan Baba'nın kızı Gauhar-ana, Bektau-ata, Ukasha-ata ve Beket-ata türbeleridir. Rayimbek-ata çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettiği bir türbedir. Jılagan-ata, Ajdaha-ata, Dikan-baba, Koşkar-ata, Kambarata, Jilkışı-ata, Şopan-ata¹⁷ yine inanç unsuru etkisiyle ortaya çıkan adlandırmalardandır.

Kazakistan bölgesindeki bazı adlandırmaların kadın evliyalardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu tür adlandırmaların "apa (anne)" ve "aje (büyük anne)" kelimeleriyle oluştuğu görülmektedir. Domalak Ana, Jezbike Ana, Akböpe Ana Evliya, Anar Aje bunlara örnektir.¹⁸ Araştırma bölgemizde kadın evliyalardan kaynaklandığını düşündüğümüz sadece bir adlandırma bulunmaktadır. Söz konusu adlandırma Tire merkezde bulunan Sırhatunlar adlandırmasıdır. Tespit ettiğimiz Elifdede, Gızdedesi ve Sultangızı adlandırmalarından Elifdede ve Gızdedesi'nin

¹⁵ Rahile Davut, "Uygurların Mezar Kültürü Üzerine Bir Araştırma", (Çeviren: Alimcan İnyet), *Milli Folklor*, s.60, 2003, s.207-209.

¹⁶ Rahile Davut, "Uygurların Mezar Kültürü Üzerine Bir Araştırma", (Çeviren: Alimcan İnyet), *Milli Folklor*, s.60, 2003, s.208.

¹⁷ Saniya Edelbay, "Traditional Kazakh Culture and Islam", *International Journal of Business and Social Science*, vol. 3, no 1, s.126-128, doi 1030845/ijbss.

¹⁸ Jazira Ağabekkızı, "Kazakistan'daki Hagiotoponimler (Türkistan Bölgesi Kaynakları Temelinde)", Ed. Zeki Kaymaz, İbrahim Şahin, *I. Uluslararası Adbilim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 287.

kadın evliyalarla ilgili olabileceğine dair bir bilgi bulunamamıştır. Sultangızı adlandırması ise yarıda gömülü olan kişinin Timur'un kızı olduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Çalışmamız çerçevesinde İzmir civarında inanç unsuru etkisiyle ortaya çıkan adlandırmalar ve bu adlandırmaların Türk dünyasının çeşitli bölgelerindeki benzerleri incelenmiştir. İnanç unsuru bağlamında Türk yeradı verme kültürünün küçük bir kesiti olan bu çalışma daha geniş bir araştırma yapılmasının gerekliliğini göstermektedir.

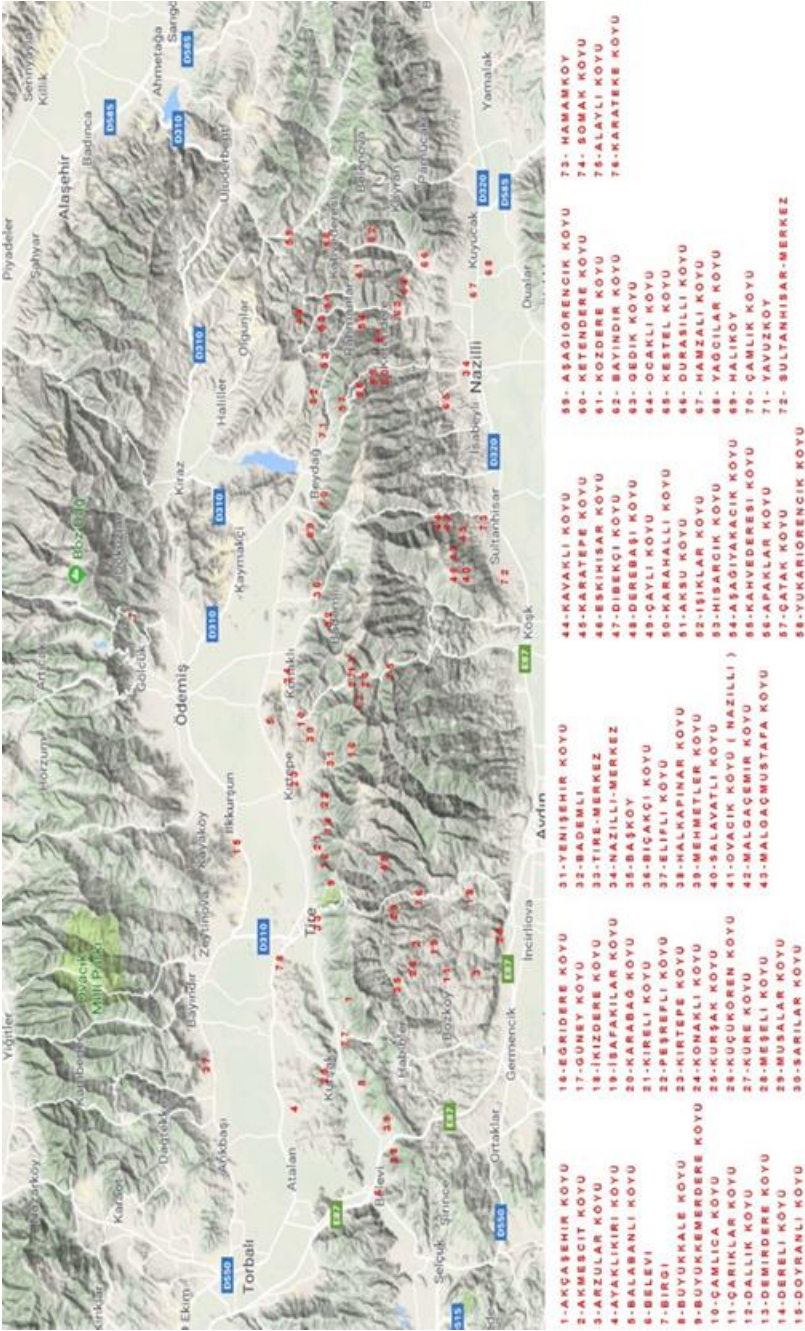
Kaynaklar

- Ağabekkızı, Jazira, “Kazakistan’daki Hagiotoponimler (Türkistan Bölgesi Kaynakları Temelinde)”, Ed. Kaymaz Zeki; Şahin İbrahim. *I. Uluslararası Adbilim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (2021), s. 287.
- Davut, Rahile, “Uygurların Mezar Kültürü Üzerine Bir Araştırma”, (Çev. İneyet, Alimcan) *Milli Folklor*, s. 60 (2003), s. 207-209.
- Edelbay, Saniya, “Traditional Kazakh Culture and Islam”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 3, No. 1, s.126-128, 2012, doi: 10.30845/ijbss.
- Orozobaev, Mayrambek, “Kırgızcadaki Pir İnançıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine”, *Bilgi*, 59, 2011, s.193-194.
- Şahin, İbrahim, *Adbilim (Çerçeve, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, Ankara 2015.

Kaynak Kişiler

1. Adem Akarsu (67), Muzaffer Top (73), İsmet Gezer (76), Sezai Ertuğrul (60), Süleyman Aksu – Büyükkemerdere köyü.
2. İsimsiz – Dibekçiler köyü.
3. Mehmet Yetim, Derebaşı köyü.
4. İsimsiz – Hacet Dağı.
5. İsimsiz – Çarıklar köyü.
6. Habip Çay (62), Ali Yıldız (74), Ahmet Kavuk (80) – Güney köyü.
7. Kâmil Kavak (80) – Küre köyü.
8. Erkal Ulukaraca, Kazım Türkoğlu (54), Muzaffer Girgin (73) – Musalar köyü.

EK

İZMİR YÖRESİNDE KULLANIMLARINA BAĞLI OLARAK ADLANDIRILAN BİTKİLER*

Ebru Ada Kokdaş**

Zengin bitki çeşitliliğine sahip bir ülke olmanın doğal bir sonucu olarak Türkçe de bitkiadları konusunda büyük bir zenginliğe sahiptir. Halkın inanç, zevk ve kültür değerleriyle şekillenmiş bu adlar; yüzyıllardır kullanılmaları bakımından kültürel miraslarımız arasında yerini alır. Bunlar arasında özellikle çiçekler; bir sevgilin tasvirinde, duygu ve düşüncelerin dile getirilmesinde sıkça karşımıza çıkar. Gıdadan tekstile, tarımdan hayvancılığa, tıptan güzelliğe ve dahi edebiyata kadar hayatımızın her alanında yerini alan bitkilerin bilim dünyasının da temel çalışma alanlarından olması kaçınılmazdır. Ancak bitkiadlarıyla ilgili yapılan çalışmalar; bitkilerin değeri, önemi ve hayatımızdaki yerine oranla çok küçük kalır. Adbilimin konu alanına girmesi bakımından dilcilerin ilgilenmesi gereken bu konu, dilciler arasında eski eserlerde geçen bitkiadlarını alfabetik bir liste hâlinde sunmaktan çok da öteye gidememiştir. Bitki örtüsünün zenginliğinin dile bir yansıması olarak yerelde yaşayan pek çok bitkiadı ise bu çalışmaların dışında kalmıştır. Alandaki bu boşluğun en çok göze çarpan sonucu, bitkiadlarının bunları bilen yaşlı nüfusla birlikte yok olma tehlikesi gibi görülmektedir. Ancak araştırma derinleştirildikçe bu adların henüz insanların hafızasındayken yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu görülür. Bu durum; İzmir yerel bitkiadlarının derlendiği, tarafımcı yapılan doktora tezi sırasında Kemalpaşa'nın Vişneli köyünde yaşanan bir olayla örneklendirilebilir. Köyde kadınlarla yapılan bir görüşme sırasında bir kadın tarafından "*Pallenis spinosa*" (*Asteraceae*) bitkisi için "Civanperçemi" adı kullanılmıştır. Ancak derleme genelinde köylerde o bitki için bu adın kullanımıyla daha önce karşılaşmadığından adın bu bölgede kullanılan bir ad olmadığı tahmin edilerek "Bu bitki için bu adın kullanıldığına emin misiniz?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soru üzerine derlemede görüşülen diğer kadınlardan bazıları (Görüşmeleri tek kişiyle yapmamak, yanlış söylemler karşısında geçerlik ve güvenilirliği arttırmaktadır.) "Bu televizyonda gördüğün o bitki değil." şeklinde bir ifade kullanmışlardır. Tarafımdan daha sonra yapılan araştırmada "Civanperçemi" adının yine "*Asteraceae*" ailesine ait "*Achillea*

---

* Bu çalışma, 24-27 Mart 2022 tarihinde, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde düzenlenen "Şehir Kültür Medeniyet: Çaka Bey'den Günümüze İzmir Sempozyumu"nda sunulan sözlü bildirin düzenlenip genişletilmiş versiyonudur. Çalışmada kullanılan bazı veriler, 2021 yılında tamamlanan "Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği" adlı doktora tezinden elde edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, ebru.ada@ikc.edu.tr.

milleolium” için kullanıldığı tespit edilmiştir¹. Anlaşılan odur ki bu iki bitki birbirine karıştırılmış ve o bitki için aslında yörede kullanılmayan ve televizyondan duyulan “Civanperçemi” adı kullanılmıştır. Bu ve bunun dışında karşılaşılan birkaç benzer örnek, halkın dahi uzun yıllar kullanageldiği, yereldeki adlar yerine basın-yayın organlarında kullanılan ya da pazar yaygınlığı olan (pazarlarda, aktarlarda kullanılan) adlara gitme eğilimi olduğunu göstermiştir. Bu adların özellikle bilimsel bir kullanımmış gibi gösterilmesinin, yereldeki derleme çalışmalarına ve yereldeki adlara bilimsellikten uzak bir işmiş gibi yaklaşılmasının böyle bir eğilim yaratmış olması muhtemeldir. Bu durum, bitkilerin özellikle alternatif tıp alanı için kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber bu alana olan ilginin çoğalması ve böylelikle basın-yayın organları ya da pazar yaygınlığının artmasıyla ilgili olmalıdır. Bu, özellikle etnobotanik çalışmalarının ortaya çıkardığı bir sonuç olarak karşımıza çıkar. Yereldeki çalışmaların eksikliği dilcileri olduğu kadar bitki bilimcileri de etkilemekte, etnobotanik çalışmalarında bitkilerin kullanım özelliklerinin, özellikle tıbbi kullanımların, bunları bilen yaşlı nüfus kaybolmadan önce kaydedilmesi gerektiği söylenmektedir. Dünyada özellikle Afrika ve Güney Amerika gibi yerel kabilelerin şifacılıkta ve büyücülükte kullandığı egzotik bitkilerin ve bunların yerel adlarının tespit edilmesi durumunun bu artışta etkili olması muhtemeldir². Dünyada bitki bilimi üzerine yapılan çalışmalar da aynı endişeyi taşımakta olduğundan bitkilerin özellikle tıbbi kullanımları üzerine yapılan çalışmaların fazlalığı göze çarpar. Bu durum Türkiye’de çok da doğru olmayan bir sıra algı yaratmıştır: “Bitkilerde en çok kullanım tıbbi kullanımdır.”, “Bitkilerin adlandırılmasında en çok kullanım özellikleri etkilidir.” ve hatta “Kullanılmayan bitkiler adlandırılmaz.”. Dilcilerin yereldeki bitkiadlarına yaklaşımının ve etnobotanik alanının çalışma disiplininin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu düşüncelerin doğruluğu, bu çalışmanın temel tartışma noktasını oluşturur.

Çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki kullanım özelliklerinin bitkilerin adlandırmasındaki yerini tespit ederek yukarıda bahsedilen düşüncelere cevap verecek, ikinci bölüm ise İzmir bitkiadları örnekleminde hareketle kullanım özelliklerinin leksik-semantik dağılımını ve karakterini ortaya koyacaktır.

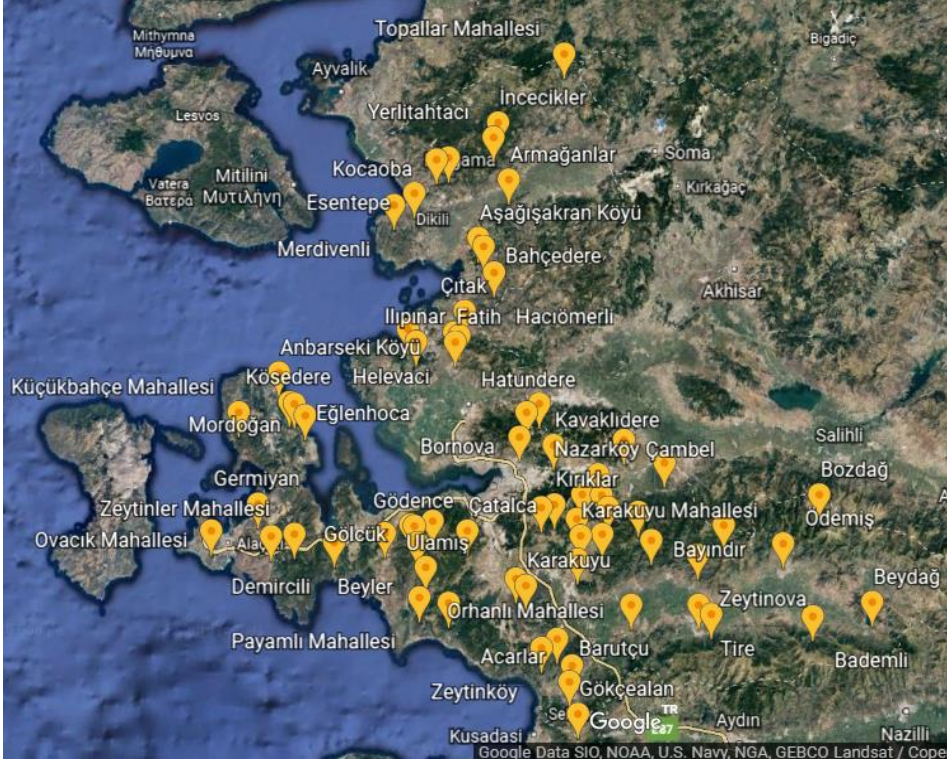
Çalışmada kullanılan veriler ve bunların analizleri, İzmir bitkiadları üzerine yaptığım “Adbilim Açısından Yerel Bitkiadları (Fitonimler): İzmir Örneği” adlı doktora tezinden alınmıştır. Doktora tezi çerçevesinde aşağıdaki haritada görüleceği üzere İzmir’in 65 köyünde, bir yılı aşkın bir sürede derleme çalışması yapılmıştır. Derleme sırasında görüşülen kaynak kişilerde cinsiyet ve yaş ayrımı yapılmamıştır. Yaş ortalaması 61 olan 320 kişi ile görüşülmüştür. Derleme sırasında, İzmir’de yetiştiği tespit edilen ve fotoğrafları tarafımdan kataloglanmış 1.892 bitkinin adı tespit

¹ Detaylı bilgi için bk. “Achillea millefolium (Civanperçemi)”, erişim 26 Şubat, 2022, <https://kocaelibitkileri.com/achillea-millefolium/>.

² Charlotte I.E.A. van ’t Klooster v.d.g.r., *Index of vernacular plant names of Suriname*, Nederland 2003, s. 13-15.

edilmiştir. Derlenen 16.673 bitkiadı arasından farklı köylerde tekrar edenler ile bitkiadlarının seslik koşulları çıkarıldığında toplam 2.340 farklı bitkiadı bulunur.

Harita 1: Derlemenin Yapıldığı Çalışma Sahası

(google earth, 2018)

I. Bitkilerin Adlandırılmasında Kullanım Özelliklerinin Yeri ve Etkisi

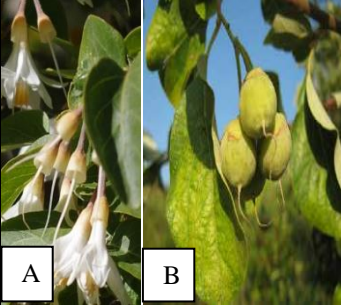
Etnobotanik alanında yapılan çalışmaların başlıkları genellikle “... ili .... ilçesindeki bitkilerin etnobotanik özellikleri ve yerel adları, ... ili .... ilçesindeki tıbbi bitkilerin yerel adları” şeklindedir. Bu başlıklara bakıldığında ilk akla gelen şey, yerel adlandırmaların da etnobotanik özellikler doğrultusunda yapılmış olduğu yönünde olacaktır. Oysaki çalışmalara yerel adların leksik-semantik incelemesi açısından bakıldığında bu adların pek çoğunun kullanımla ilgili olmadığı görülür. Örneğin, Antalya’nın Gündoğmuş ilçesi ile ilgili yapılan çalışmada adı derlenen 88 bitkiden 71’inin kullanım özellikleri tespit edilmiş³, ancak kullanım özellikleri tespit edilen bu 71 bitkiden sadece 3’ü kullanım özellikleri doğrultusunda adlandırılmıştır.

³ İsmail Şenkardış ve Ertan Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, *Journal of Marmara University Institute of Health Sciences*, Cilt 4, (2014), s. 63.

	Bitkinin Fotoğrafi	Bitkinin Latince Adı	Bitkinin Kaynaktaki Türkçe Adı	Bitkinin Kullanım Özelliği
1		<i>Astragalus</i> sp. ⁴	Geven ⁵	Bitkinin kesilen saplarından çıkan sakız toplanıp çiğnenmiştir.

⁴ Şenkardeş ve Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, s. 66.

⁵ İzmir’de de “*Astragalus flavescens*”, “*Astragalus hydus*” ve “*Astragalus tmoleus* var. *tmoleus*” için “Geven” adı kullanılmaktadır. Geven sözcüğü için Tarama Sözlüğünde ‘Baklagillerden bir çalı ki bazı çeşitlerinden kitre denilen zamk çıkarılır.’ ifadesi bulunmaktadır. Bk. *Türkçe Sözlük* (11. Baskı), Ankara 2019, s. 1676. Farklı zamanlarda bitkinin kök ve gövdesine atılan çiziklerle elde edilen ve “*kitre*” adı verilen bir zamk türü bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. “kitre sakızı geven otu zamk”, erişim 19 Mayıs, 2020, <https://www.devazen.com/2014/05/kitre-sakiz-geven-otu-zamk.html>. Bitkiye bu sebeple “*geven*” adının verilmiş olabileceği ve kelimenin ‘uzunca çiğne-’ anlamındaki “*ken-*” fiiliyle alakalı olduğu düşünülmektedir. Clauson tarafından “*ken-*” fiilinin ‘uzunca çiğne-’ anlamında olduğu söylenmektedir. Bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 687. Tietze “*keven*”in “*Astragalus*” türünde; reçinesinden sakız, kitre, zamk çıkarılan dikenli bir bitki olduğunu söylemiş ve “*geviş*, *gevele*, *geveze*” kelimelerini “*gev-*” köküne dayandırmıştır. Bk. Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (C. III), Ankara 2016, s. 208-209. Bunların hepsi ‘*âğzda döndürüp durmak (gerçek ya da mecazî)*’ anlamında kullanılan kelimelerdir. Nişanyan kelimeyi, “*gev-*: *çiğne-*” köküne dayandırmış ve kelimeyi “*geven*” şeklinde tahlil etmiştir. Bk. Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (4. Baskı), İstanbul 2009, s. 208. İzmir Kemalpaşa’nın Dereköy ve Cumalı köylerinde “*Centaurea hydia*” bitkisi için “Devegeveni” adlandırması yapılmış ve açıklama olarak “*bitkinin hazmı kolaylaştırması nedeniyle develer tarafından çokça yendiği* (Sözcük ‘*geviş getir-*’ anlamında kullanılmış olmalıdır.)” söylenmiştir. Bu açıklamalardan hareketle bitkiden sakız, zamk çıkarıldığı için bitkiye bu adın verildiğini düşünülebilir. Bk. Ebru Ada Kokdaş, *Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2021, s. 643.

2		<i>Gundelia tournefortii</i> var. <i>armata</i> ⁶	Kahve dikeni	Kahve yapımında kullanılmış.
3		<i>Styrax officinalis</i> ⁷	Tespah	Meyveleri ipe dizilerek tespah yapılmış.
Fotoğrafların kaynakları: 1. Erişim, 05 Mart, 2022, https://www.nargs.org/sites/default/files/photos/003_0.JPG . 2. Şenkardeş ve Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, s. 72 3. (A) Erişim 23 Aralık, 2017, http://flora.org.il/en/plants/STYOFF/ . (B) Şenkardeş ve Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, s. 72				

Yukarıdaki duruma diğer bir örnek olarak İzmir’in Kemalpaşa ilçesindeki bitkilerin etnobotanik yapısıyla ilgili yapılmış bir tez gösterilebilir. Tezde kullanımı tespit edilen 87 bitki türüne ait adlar arasında yalnızca 8 tanesinin kullanıma dair ad aldığı görülür⁸.

⁶ Şenkardeş ve Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, s. 66.

⁷ Şenkardeş ve Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, s. 67.

⁸ Büşra Şahin, *Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik*, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2019, s. 81-93.

	Bitkinin Fotoğrafi	Bitkinin Latince Adı	Bitkinin Kaynaktaki Türkçe Adı	Bitkinin Kullanım Özelliği
1		<i>Foeniculum vulgare</i> ⁹	Sıra, Isıra, Isıra ¹⁰	Çalışmada bitkinin baharat için kullanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.
2		<i>Chondrilla juncea</i> ¹¹	Sakızlık, Sakızlak	İletim demetinden çıkan beyaz renkteki sütü sakız olarak çiğnenmiştir.

⁹ Şahin, *Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik*, s. 13.

¹⁰ Sıra/Isıra/Isıra < sıra. Lehçelerde sire, zire vs. şeklinde geçen baharatın elde edildiği ot.' anlamındadır. Azerbaycan bitkilerini ele alan kitapta da aynı aileye mensup "*Cuminum*" cinsine ait türler için "*Cirə*", "*Pimpinella*" cinsine ait türler için ise "*Yalançı cirə*" adları kullanılmaktadır. Bk. Aydın Əsgərov, *Azərbaycanın Bitki Aləmi*, Bakü 2016, s. 294-295. Azerbaycan Türkçesinde "*Zirə*" sözcüğü 'Çətirçiçəklilər fəsiləsindən iki və ya çoxillik ot cinsi ve həmin bitkinin ədviiyyat kimi xəmirə və s.-yə qatılan xoş-iyli toxumu.' şeklinde geçmektedir. Bk. Əliheydər Orucov v.dğr., *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (C. I-IV), Bakü 2006, s. 679.

¹¹ Şahin, *Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik*, s. 17.

İzmir Yöresinde Kullanımlarına Bağlı Olarak Adlandırılan Bitkiler

3		<i>Sideritis siphylea</i> ¹²	Dağ çay otu	Topraküstü kısımları demlenerek çay olarak içilmiştir.
4		<i>Papaver rhoeas</i> ¹³	Gelincik	Çiçekleri tomurcuk halindeyken birkaç petali elle açılıp bebek şekli verilerek oyuncak yapılmıştır.
5		<i>Plantago major</i> subsp. <i>intermedia</i> ¹⁴	Şeker otu	Diyabete karşı dip yaprakları kaynatılarak içilmiştir.

¹² Şahin, *Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik*, s. 36.

¹³ Şahin, *Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik*, s. 43-44.

¹⁴ Şahin, *Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik*, s. 45.

6		<i>Hyocyamus niger</i> ¹⁵	Gözotu	Göz kurduna karşı tohumlar sıcak suya atılır, baş bir havluyula örtülerek yüz bu suyun buharına tutulurmuş.
7		<i>Styrax officinalis</i> ¹⁶	Tesbih ağacı	Meyveleri ipe dizilerek tespih yapılmış.
8	 <p>Sanguisorba minor Mei 2007 Botanische tuin Utrecht</p>	<i>Sanguisorba minor</i> ¹⁷	Mayasıl otu	Çalışmada mayasıl tedavisinde kullanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

¹⁵ Şahin, Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik, s. 55.

¹⁶ Şahin, Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik, s. 55-56.

¹⁷ Şahin, Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik, s. 53.

Fotoğrafların kaynakları:

1. Erişim, 04 Şubat, 2018,
<http://www.chitralthorticulturalsociety.com/assets/cms/imagecache/7e68594729af002ced6e6314e0fec5a5-Bodiyong,%20Foeniculum%20vulgare-650x340c.jpg>.
2. Erişim, 21 Nisan, 2018,
http://www.delawarewildflowers.org/images/chondrilla_juncea.jpg.
3. Erişim, 05 Mart, 2022, <https://turkiyebitkileri.com/tr/foto%C4%9Fraf-galerisi/lamiaceae-ball%C4%B1babagiller/sideritis-da%C4%9Fca%C4%B1/sideritis-sipylea/18450-izmir.html>.
4. Erişim, 21 Aralık, 2017,
<https://static1.squarespace.com/static/53b1a4ffe4b0be1ad02217c5/53bd8a4de4b05c06d49de0b0/53d046cde4b0c09c6f12e980/1406158580138/Papaver+rhoedas+%28Corn+or+Flanders+poppy%29.jpg?format=750w>.
5. Erişim, 05 Mart, 2021, <https://kocaelibitkileri.com/plantago-major-subsp-intermedia/#jp-carousel-34168>.
6. Erişim, 23 Aralık, 2017,
<https://gobotany.newenglandwild.org/species/hyoscyamus/niger/>.
7. (A) Erişim, 23 Aralık, 2017, <http://flora.org.il/en/plants/STYOFF/>.
(B) Şenkardeş ve Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, s. 72
8. Erişim, 05 Mart, 2022,
<https://ngoosen.fotki.com/rosaceae/sanguisorba/sanguisorbaminor.html>.

Yukarıda görüldüğü üzere “sıra” ve “mayasıl otu” adlı bitkilere adını veren kullanım özellikleri çalışmada yer almamıştır. Bu adların kullanım özellikleri doğrultusunda adlandırıldığı ancak incelendiğinde tespit edilebilmektedir. Buna verilebilecek en iyi örnek Siirt Kurtalan’da yapılan bir çalışmada görülen durumdur. Çalışmada 34 taksonun yerel adı ve kullanım özellikleri tespit edilmiş; ancak tespit edilen bu adlardan sadece 4’ü kullanım özelliklerine göre adlandırılmıştır. İşin ilginç kısmı ise bu 4 addan sadece 1’inde bitkiye adını veren kullanım özelliği yörede tespit edilmiştir¹⁸.

¹⁸ İ. Ümit Yapıcı v.dğr., “Kurtalan (Siirt) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, (2009), s. 193-195.

	Bitkinin Fotoğrafi	Bitkinin Latince Adı	Bitkinin Kaynaktaki Türkçe Adı	Bitkinin Kullanım Özelliği
1		<i>Aristolochia bottae</i> ¹⁹	Loğusa otu	Çalışmada bitkinin loğusalık döneminde kullanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.
2		<i>Astragalus microcephalus</i> ²⁰	Geven	Çalışmada bitkinin sakızının kullanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

¹⁹ İ. Ümit Yapıcı v.dğr., “Kurtalan (Siirt) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri”, s. 193.

²⁰ İ. Ümit Yapıcı v.dğr., “Kurtalan (Siirt) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri”, s. 193.

3		<i>Heliotropium europaeum</i> ²¹	Sigil otu	Çalışmada bitkinin sigil tedavisinde kullanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.
4		<i>Tragopogon longirostris</i> ²²	Yemlik	Hayvan yemi olarak kullanılmış.
Fotoğrafların kaynakları:				
1. Erişim, 05 Mart, 2022, https://floraupload.s3.amazonaws.com/uploads/2021/03/09224231/DSC_4558_resize-800x1200.jpg .				
2. Erişim, 05 Mart, 2022, https://www.tarbigem.com.tr/album/tarbigem/urunler/-6iqts.JPG .				
3. Erişim, 24 Temmuz, 2018, https://gohvar.files.wordpress.com/2016/10/heliotropium-europaeum.jpg .				
4. http://yabanicicekler.com/upload/image/flower/e111362c2b95549e7291293d7bcef145.jpg (Erişim Tarihi: 06.01.2018)				

²¹ İ. Ümit Yapıcı v.dğr., “Kurtalan (Siirt) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri”, s. 193.

²² İ. Ümit Yapıcı v.dğr., “Kurtalan (Siirt) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri”, s. 195.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere yörede tespit edilen adı ile kullanım özelliği birbirini tutan tek ad, “*Tragopogon longirostris*” bitkisi için kullanılan “yemlik” adıdır. Burada şaşırtıcı olan adların yaşarken kullanımlarının aynı kalmaması, belki de zamanla unutulmasıdır. Bu adların bir kısmının kullanımı giderek azaldığında o adın anlamını tespit etmek de zorlaşır. Örneğin, yukarıdaki örneklerdeki “geven” ve “sıra” adlı bitkilerde bu durum görülür. Bu ve bunun gibi bazı adların anlaşılması için etimolojik bir araştırmaya ihtiyaç duyulabilir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise adından açık bir şekilde kullanımı anlaşılan bitkilerin kullanımlarının ilk etapta söylenmeme eğilimidir. Tarafımca yapılan tezdeki derleme sırasında yöre halkına bitkinin adı sorulduğunda kullanıma dair bir ad söylense de bazen “Bu bitki ne için kullanılır?” sorusu gelmeden bitkiye adını veren kullanım özelliğinin söylenmediği ya da bu özelliğin şu anda kullanılmamasından dolayı tahmin edildiği durumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, “*Umbilicus*” cinsine ait türler için Urla Zeytineli köyünde “dizelik” adı söylenmiş; ancak bitkinin kullanım özelliğinden bahsedilmemiştir. Daha sonra “Bu bitki ne için kullanılır?” diye sorulduğunda yöre halkı tarafından bitkinin meyvelerinin ipe dizilerek kolye yapıldığı söylenmiştir²³. Bu nedenle bitkiye adını veren kullanım özelliğinin zaman içerisinde azalmasının ve hatta unutulmasının mı, yoksa adın anlaşılabilirliği sebebiyle halk tarafından söylenmeye gerek duyulup duyulmamasının mı bu duruma sebep olduğu iyi tespit edilmelidir.

Bütün bu örneklerden anlatılmak istenen bitkilerin etnobotanik kullanımları ile adlandırılmalarının her zaman tutarlı olmadığıdır. Yani bir bölgeye ait bitkilerin etnobotanik araştırmasının yapıldığı bir çalışmada bitkilerin tıbbi kullanımlarının ilk sırada olması, yerel adlarının leksik-semantik incelemesinde de bu adların ilk sırada olacağı anlamına gelmez. Bu çalışmalar doğrultusunda ortaya çıkan yanlış algılar bu beklentiyle doğmuş, adlandırma ile kullanım özelliklerinin eşleştirilmesiyle oluşmuştur. Bu algının oluşmasındaki bir diğer etken de pazar yaygınlığıdır. Bitkilerin pazarlarda ya da aktarlarda satılırken, ticarî ya da tıbbi alanda kullanılırken yaygınlaşan adları; yerel adların önüne geçebilmektedir. Yurt dışında yapılan çalışmalarda da -örneğin Boliviya²⁴ ve Kalimantan’daki (Endonezya) yerel bitkiadları üzerine yapılan çalışma²⁵ ile Tanzanya’daki şifalı bitkiler üzerine yapılan çalışmada²⁶- özellikle kullanım özelliklerine dayalı olarak şehirliler arasında ticareti yapılan bitkilerin adlarında eczacılar ve tüccarlar tarafından bilerek belirli bir standartlaşmaya gidildiği görülmüştür. Ancak bu duruma bakarak yaygın kullanımdaki adların tümünün

---

²³ Bk. Ebru Ada Kokdaş, *Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği*, s. 233, 234, 658.

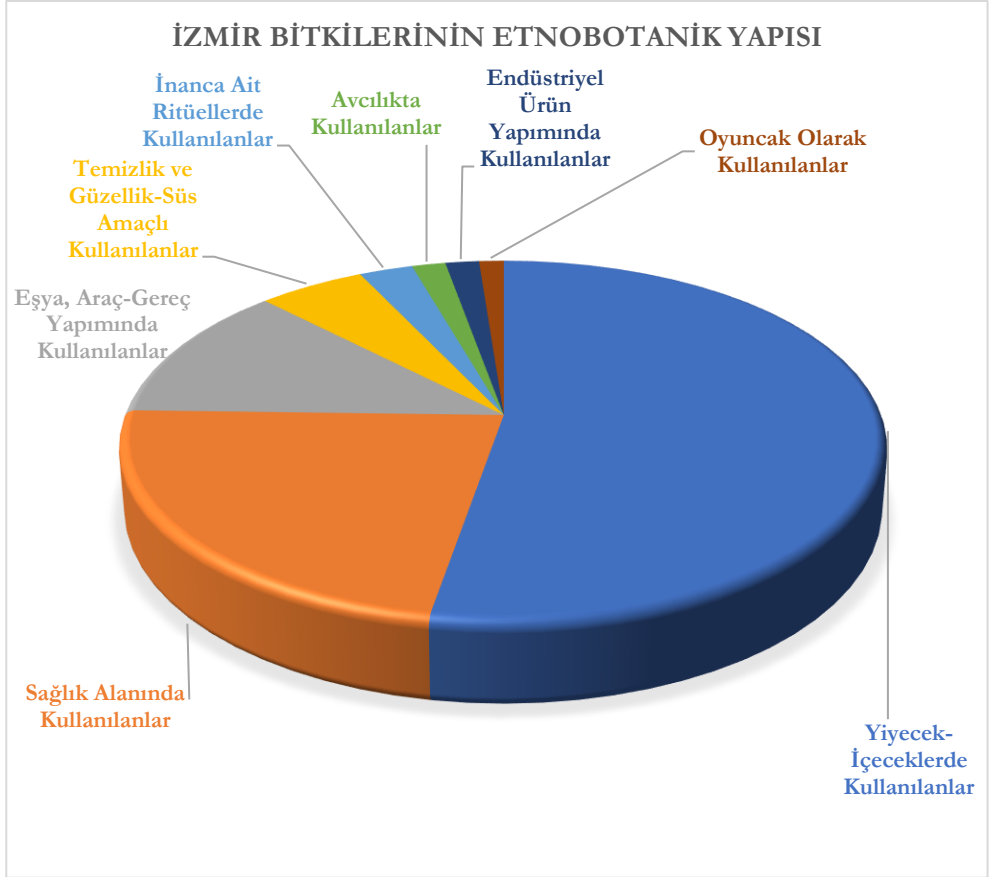
²⁴ Manuel J. Marcía v.dğr., “An ethnobotanical survey of medicinal plants commercialized in the markets of La Paz and El Alto, Bolivia”, *Journal of Ethnopharmacology*, 97/2, (2005), s. 338.

²⁵ Peter Wilkie ve Amiril Saridan, “The limitations of vernacular names in an inventory study, Central Kalimantan, Indonesia”, *Biodiversity and Conservation*, 8, (1999), s. 1465.

²⁶ Joseph Otieno v. dğr., “Vernacular dominance in folk taxonomy: a case study of ethnospesies in medicinal plant trade in Tanzania”. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 11/10, doi:10.1186/1746-4269-11-10, (2015), s. 1.

kullanım özelliklerine dayandığı düşünülmemelidir. Örneğin, tarafıma ait tezde “*Hypericum*” cinsine bağlı bitkiler için İzmir’de kullanılan yaygın ad “sarıkantron”dur. Bitkinin Ödemiş merkezde, Bademli köyünde ve Kemalpaşa’nın Vişneli köyünde zeytinyağında bekletilerek çıkarılan yağının yara ve mide rahatsızlığı tedavisinde kullanıldığı söylenmiş; ancak bu kullanım özellikleri bitkinin yerel adlarına yansımamıştır²⁷.

Yukarıda örneklenen bu durum, İzmir yerel bitkiadlarında da aynı şekilde kendini gösterir. 1.892 bitkiden 973 tanesinin kullanım özelliği (973 bitkiden 483’i yiyecek-içeceklerde-288’i insan yiyeceği, 167’si hayvan yemi, 38’i içecek-; 208’i sağlık alanında-175’i insan sağlığı, 33’ü hayvan sağlığı-; 112’si eşya, araç-gereç yapımında; 48’i temizlik ve güzellik-süs ürünlerinde; 24’ü inanca ait ritüellerde; 15’i avcılıkta; 15’i endüstriyel ürün yapımında ve 11’i de oyuncak olarak) tespit edilmiştir.

²⁷ Bk. Ebru Ada Kokdaş, *Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği*, s. 249.

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere yörede kullanımı tespit edilen 973 bitkiden sadece 208'i sağlık alanında kullanılmaktadır. Bunlar arasında ise sadece 170 bitki kullanım özellikleri doğrultusunda adlandırılmıştır. Tüm bu örnekler, bitkilerin adlandırmasında kullanım özelliklerinin beklenen oranda etkili olmadığını bize açıkça gösterir. Tezin verilerinden ortaya konan bu tablo bitkilerin kullanım özellikleri arasında en yaygın özelliğin tıbbi kullanım olduğu konusundaki algıya dair de bir soru işareti koyar. Etnobotanik çalışmalarına bu açıdan yaklaşıldığında da çalışmalarda ortaya çıkan veriler arasında tıbbi kullanım ile yiyecek-içeceklerde kullanımın başa baş gittiği görülür. Çalışmaların bazılarında²⁸ bitkilerin gıda alanında kullanımının tıbbi kullanımı epeyce geçtiği görülür. Burada ilginç olan tıbbi kullanımın önde olduğu çalışmaların çoğunda gıda alanındaki kullanım ile tıbbi kullanım arasındaki farkın yüksek olmamasına karşın gıda alanındaki kullanımın ilk sırada yer aldığı çalışmalarda tıbbi kullanımın çok geride kalmış olmasıdır. Örneğin Burdur Çeltik'te yapılan etnobotanik çalışmasında gıda alanındaki kullanım 299 iken tıbbi kullanım sadece 64'tür²⁹. Yine Denizli ilinin bazı ilçelerinin etnobotanik yapısını araştıran yüksek lisans tezinde bitkilerin gıda alanındaki kullanımının 909, tıbbi kullanımın ise 303 bitkide görüldüğü söylenmiştir³⁰. Etnobotanik çalışmalarının genelinde, bir yörede yapılan alan incelemesinde çıkan sonuç aynı yöre ve çevresinde gerçekleştirilmiş olan diğer alan incelemeleriyle karşılaştırılmış; yöreye ait diğer çalışmalarda da tıbbi kullanımın ilk sırada olduğu belirtilmiştir³¹. Ancak bu durumun

²⁸ Alev Tevent, *Çeltikçi (Burdur) İlçesinde Doğal Olarak Yayılış Gösteren Bazı Bitki Taksonlarının Etnobotanik Özellikleri*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2020, s. 49; Ayla Köysal, *Gölyaka (Düzce) Yöresinde Etnobotanik Bir Araştırma*, Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2020, s. 138; Betül Özvatan, *Yığılca (Düzce) Yöresinde Etnobotanik Araştırma*, Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2020, s. 56; Hülya Arslantaş, *Kırıkhan (Hatay) Yöresinin Etnobotanik Özellikleri*, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2020, s. 84; Mehmet Maruf Balos, *Zeytinbahçe ile Akarçay arasında Kalan (Birecik) Bölgenin Florası ve Etnobotanik Özellikleri*, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2007, s. 127; Osman Demirel, *Sütçüler (Isparta)'de Etnobotanik Bir Çalışma*, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Isparta 2021, s. 124; Rıdvan Polat, *Havran ve Burhaniye (Balıkesir) Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Etnobotanik Araştırmaları*, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2010, s. 276; Sefa Tavas, *Emet (Kütahya) Yöresinde Etnobotanik Bir Çalışma*, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019, s. 35; Yasemin Akkavak Zurnacı, *Denizli İlinin Bazı İlçelerinin Etnobotanik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma*, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019, s. 205.

²⁹ Tevent, *Çeltikçi (Burdur) İlçesinde Doğal Olarak Yayılış Gösteren Bazı Bitki Taksonlarının Etnobotanik Özellikleri*, s. 49.

³⁰ Akkavak Zurnacı, *Denizli İlinin Bazı İlçelerinin Etnobotanik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma*, s. 205.

³¹ Merve Kevser Furkan, *Adıyaman İlinde Yetişen Bazı Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri*, Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2016, s. 233; Seyid Ahmet Sargin, *Alaşehir ve Çevresinde (Manisa) Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Etnobotanik*

çalışmanın doğal bir sonucu mu olduğu, yoksa çalışmalardaki eğilimden mi kaynaklandığı iyi belirlenmelidir. Örneğin Kuzey Kenya’da kullanılan bitkilerin yerel adlarına dair yapılan bir çalışmada da adların büyük çoğunluğunun tıbbi kullanım olduğu; ancak bu durumun derlemenin eğilimi sonucunda ortaya çıkmış bir durum olabileceği söylenmiştir³².

II. İzmir Bitkilerinde Kullanım Özelliklerine Dayalı Adların Leksik-Semantik Dağılımı

Leksik-semantik inceleme bitkiadlarının anlamsal açıdan incelenip sınıflandırıldığı bölümdür. Bu bölümde tanımlayıcılarla kurulan bitkiadlarıyla tanımlayıcısız bitkiadları iki ayrı başlıkta incelenir. Bunun sebebi tanımlayıcıları toplu bir halde görebilmek ve bitkiadlarında hangi tanımlayıcıların yoğun olarak kullanıldığını ortaya çıkarmaktır. Tanımlayıcı, ‘Tek başına kullanılmayan, bitkiadlı belirteçlerle (indikatörlerle) oluşmamış, bitkiye ait özel bir adın üzerine o adı tanımlayan, bitkinin belirli özelliklerini (iç yapısı, dış yapısı, yetiştiği yer vs.) anlatan ve bu şekilde bitkiyi aynı türe ait diğer bitkilerden ayıran kelime.’ anlamında kullanılır.

İzmir bitkiadlarının leksik-semantik dağılımına bakıldığında gerek tanımlayıcısız bitkiadları arasında gerekse bitkiadlarında kullanılan tanımlayıcılarda bitkinin görünümüne ve yapısına dayalı adlandırmaların ilk sırada olduğu görülür. Aynı sonuca Türkçe bitkiadları dışında yapılan çalışmalarda da -Hindistan’ın Maharaştra eyaletinde yetişen 31 bitkinin yerel adlarını etnobotanik açıdan inceleyen çalışmada³³; Özbekistan’daki fitonimlerin dilsel durumunu inceleyen makalede³⁴. Yakutçada “ot” bitkiadlı belirteciyle (indikatörüyle) kurulmuş, 19 şifalı bitkinin anlamsal incelemesini yapan çalışmada³⁵- ulaşılmıştır. Tanımlayıcısız bitkiadlarında 1335 adın 716 tanesi bitkiadlarının görünümüne ve yapısına dayalı olarak ad alırken kullanım özelliklerine dayalı adlandırmalar sadece 136 ad ile ikinci sırada kalmıştır. Bitkiadlarında kullanılan tanımlayıcılar içerisinde ise 985 tanımlayıcı arasında 647 tanımlayıcıyla bitkiadlarının görünümüne ve yapısına dayalı olanlar ilk sıraya otururken kullanım özelliklerine dayalı tanımlayıcılar 34 sayısıyla ancak üçüncü

Araştırmaları, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2013, s. 393; Zeynep Zengin, *Gümüşhane Yöresinde Etnobotanik Bir Çalışma*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2020, s. 94.

³² Jonathan Timberlake, “Vernacular names and uses of plants in Northern Kenya”, *Journal of East African Natural History*, 83, (1994) s. 31.

³³ Datta A. Dhale ve Dinkarrao Patil, “Vernacular Plant Names in Maharashtra (India): In Ethnobiological Perspective”, *International Journal of Engineering Sciences Paradigms and Researches*, 4/1, (2013), s. 18.

³⁴ Nargiza Pazlitdinova, “The Linguistic Status of Phytonyms”, *Anglisticum Journal (IJLLIS)*, 6 (9), (2017), s. 114.

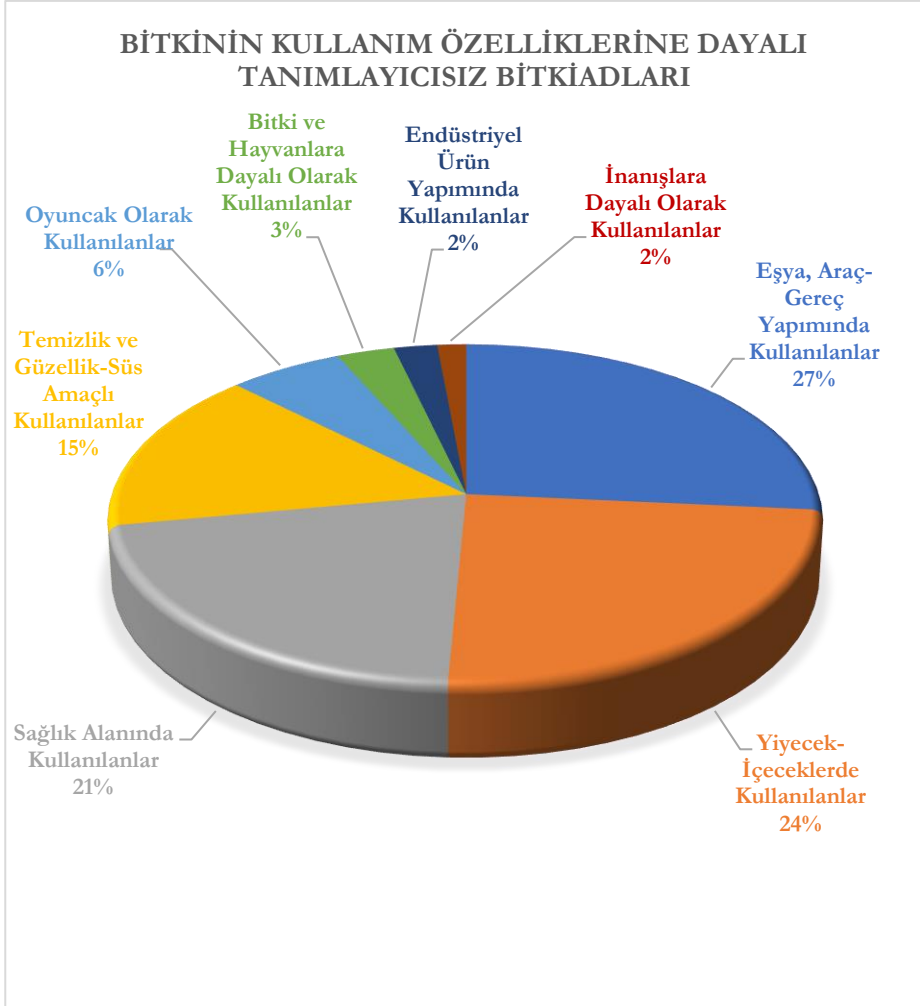
³⁵ Ninel Vasilyevna Malysheva v. dğr., “Medical Plants Phytonyms of the Extreme North with the Component “ot” (Grass): Semantics and Word Formation”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), (2019), s. 291.

sırada kendine yer bulmuştur. Dębowiak ve Waniakowa³⁶ da çalışmalarının sonucunda kullanım özelliklerine dayalı adlandırmaların beklenenin aksine çok olmadığı; bunlar arasında da birinci sırayı hayvan yemi olarak kullanılanların, ikinci sırayı eşya, araç-gereç yapımında kullanılanların, nc sırayı da şifacılık için kullanılanların aldığını belirtmiştir.

Tanımlayıcısız bitkiadları arasında kullanım özelliklerine dayalı adlandırmaların kendi içindeki dağılımına bakıldığında ise etnobotanik alanında yapılan çalışmaların aksine en yoğun kullanımın eşya, araç-gereç yapımında kullanılan bitkilerin adlandırılmasında olduğu görülür. Bu başlık altında gösterdikleri bitkilerin kullanım özellikleri doğrultusunda adlandırılmış 136 bitkiadı arasında ilk sırayı 36 birimde görülen, bitkilere eşya, araç-gereç yapımında kullanımları sonucu verilmiş olan adlar alır. Bunları 33 bitkiadıyla yiyecek-içeceklerde kullanılan bitkilerin adları takip eder. Sağlık alanındaki kullanımları doğrultusunda adlandırılan bitki sayısı 29'dur. Temizlik, güzellik ve süs amaçlı kullanılan bitkilere verilen ad 21 tanedir. Bunların dışında 8 bitkiadı oyuncak yapımında ya da oyuncak olarak kullanılan bitkiler için kullanılmıştır. 4 bitkiadı bitki ve hayvanlara yönelik kullanımlar sonucu ortaya çıkmıştır. 3 bitkiadı, bitkilerin boya yapımında kullanılması; 2 bitkiadı ise bitkilerin nazara karşı kullanılmasıyla ilgilidir.

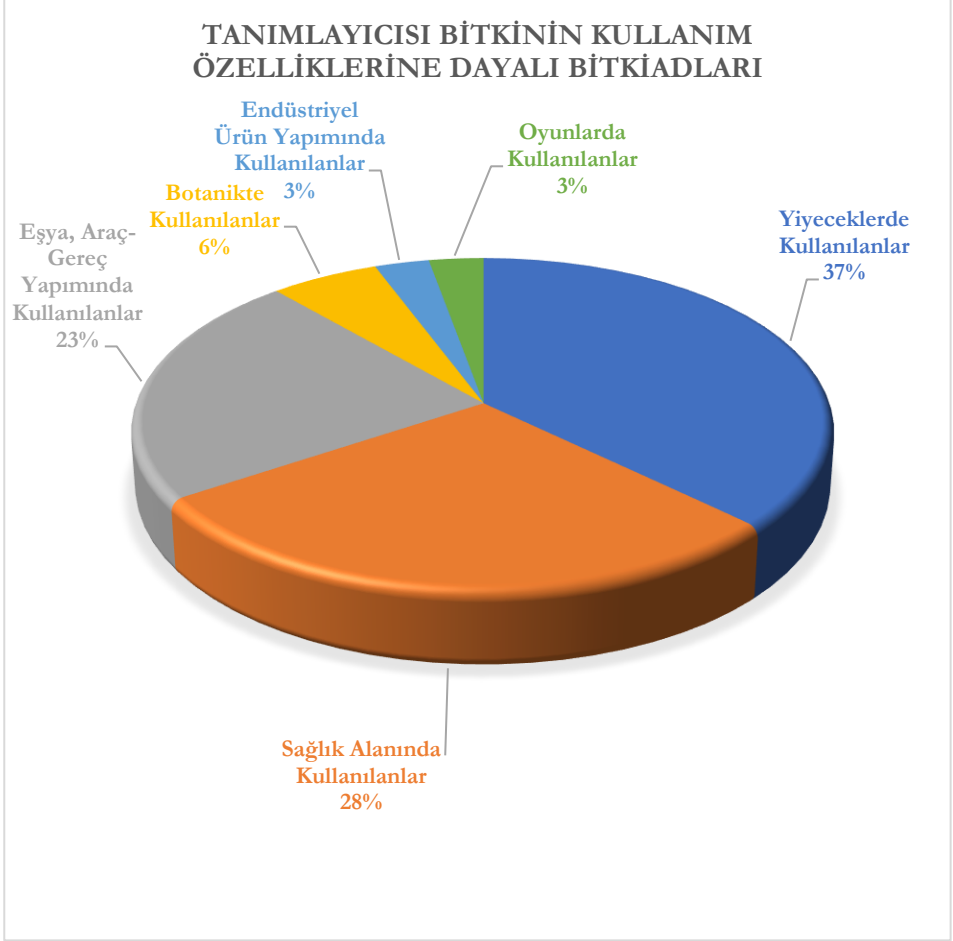
---

³⁶ Przemyslaw Dębowiak ve Jadwiga Waniakowa, *Semantic Motivation of Plant Names as a Part of their Etymology*, (ed. A. Villalva ve G. Williams), *The Landscape of Lexicography* içinde, Lizbon 2019, s. 177.

Bitkiadlarında kullanılan tanımlayıcılar arasında kullanımı doğrultusunda bitkiadını betimleyen tanımlayıcılarla kurulmuş 34 bitkiadı bulunur. Bu bitkiadlarına ait tanımlayıcılar arasında en yoğun kullanılan tanımlayıcının 13 birimde görülen, yiyecek yapımında kullanılan bitkilere verilen tanımlayıcılar olduğu görülür. Bunları 10 birimde görülen, hastalıklarda kullanılan bitkiler için kullanılan tanımlayıcılar takip eder. 8 birimde eşya, araç-gereç yapımında kullanılan bitkilere ait tanımlayıcılar bulunurken, 2 bitkiadında “aşı” ve 1’er bitkiadında ise “boya” ve “palıvan” tanımlayıcıları kullanılmıştır.

Yukarıda dağılımı görülen kullanıma dayalı adlandırmalar içerisinde eşya, araç-gereç yapımında kullanılan adlar arasında özellikle evle ilgili araç-gereçlerin yapımında kullanılan adların (“govalık”, “süpürgelik” vb.) ön planda olduğu görülür. Bunun yanında takı benzeri eşyaların yapımında kullanılan bitkilere dair adların (“boncukotu”, “dizelik” vb.) ve bitkinin çiçek ya da gövdesinin yapısı gereği eşya yapımında kullanılmasına yönelik adlandırmaların (“çobangovalı”, “düdüklük” vb.) çoğunlukta olduğu görülür.

Yiyecek-içeceklerde kullanılan bitkilerin adlandırmaları arasında özellikle kökünden sakız çıkarılan türlerin adları (“geven”, “sakıslık” vb.) ön plandadır. Etnobotanik çalışmalarında da sakızlı bitkilere yönelik adlandırmaların yoğun olduğu görülür. Burada şaşırtıcı olan pek çok bitkinin kullanım özelliğinde yendiğinden bahsedilse de (İzmir bitkilerinde 483 adet yiyecek-içecek kullanımı tespit edilmiştir.) bunlara ait adlandırmaların çok olmamasıdır. “Bu ot kavrulup yenir.”, “Bunun kökü yoğurtlanır, yenir.” gibi kullanım özellikleri verilen pek çok bitkinin adlandırmasında,

sözü geçen özelliklerin adlandırmaya beklenen düzeyde yansımadağı görülür. Bu adlara örnek olarak “yağlıgavırcak” ve “yourtcuk” adları verilebilir. Burada dikkati çeken bir diğer şey ise yiyecek-içeceklerle dayalı adlandırmalarda hayvan yemine dair adlandırmaların düşünölenin aksine daha az olmasıdır. İlk sırayı insanların yiyecek-içeceklerinde kullanılan bitkilerin adları alır. Yiyeceklerde tanımlayıcılara bakıldığında genel olarak yiyeceklerin içine konan türlerin ayrıldığı ve adların bu özelliklerine göre tanımlandıkları görülür.

Sağlık alanındaki kullanımlarına göre yapılan adlandırmalarda genellikle cilt hastalıklarının tedavisinde kullanılan bitkilerin adları (“çibanotu”, “siilçiçe” vb.) yoğunluktadır. Etnobotanik çalışmalarında da aynı sonuç göze çarpar. Bunun dışında hayvanlardan kaynaklanan bazı rahatsızlıklar için de (“itgölü”, “kurtökken” vb.) kullanılan adlar dikkati çeker. Bunun yanında son dönemde yoğun olarak görölmeye başlanan kanser ve diyabet hastalığı için kullanılan bitkilere dair yapılan “kanserotu”, “şekerotu” adlandırmaları da bulunur. Tanımlayıcılarda dikkati çeken ise yılan sokmasında kullanıldığı için bitkiye verilen “yılan” tanımlayıcısıdır.

Temizlik, güzellik-süs amaçlı kullanıma dair yapılan adlandırmalarda özellikle kümes temizliğinde kullanılan bitkilere dair adlandırmalar (“bitlik” vb.) ve kadınların güzelliklerini vurgulamak amacıyla vücutlarına yaptıkları boyamalarda kullanılan bitkilere dair yapılan adlandırmalar (“benlik”, “gaşlık”, “sürmelik” vb.) yoğunudur. Hayvanlarla ilgili kullanım özelliklerine yönelik adlandırmalar arasında en çok balık bayıltmak amacıyla kullanılan bitkilerin adları (“balıkotu” vb.) bulunur. Endüstriyel ürünlerin yapımında kullanılan bitkilerin adlandırmasında sadece boya yapımındaki kullanıma dair adlandırmalar (“boyapalamudu” vb.), inançlara dair yapılan adlandırmalarda ise nazara karşı kullanımın sebep olduğu adlandırmalar (“nazarotu” vb.) görülür.

İzmir bitkiadlarında kullanım özelliklerine dayalı yapılan adlandırmaların tabloları şu şekildedir:

Tablo 1: Kullanım özelliklerine dayalı olarak ad alan tanımlayıcısız bitkiadlarının anlamsal sınıflandırması.

Leksik-Semantik Sınıfı	Yörede Kullanılan Türkçe Adı	Latince Adı	Bitkiye Adını Veren Kullanım Özelliği
Eşya, Araç-Gereç Yapımında Kullanılanlar (36)	Govalık < <i>kova+lık</i>	Özellikle "Carex ve Juncus"a ait türler	Sepet örmek için kullanılmış ³⁷ .
	Süpürgelik < <i>süpürge+lük</i>	Özellikle "Ephedra"ya ait türler	Dalları süpürge olarak kullanılmış.
	Boncukotu < <i>boncuk+ot+u</i>	Özellikle "Tordylium"a ait türler	Meyveleri boncuk gibi ipe dizilip bileklik, kolye gibi aksesuarlar yapılmış.
	Dizelik < <i>diz-e+lük</i>	Özellikle "Umbilicus"a ait türler	Çocuklar oyun oynarken bitkinin meyvelerini ipe dizerek kolye yaparlarmış.
	Çobangovalı < <i>çoban+kaval+ı</i>	Özellikle "Senecio, Sonchus"a ait türler	Uzun, içi boş gövdesi düdük gibi öttürülmüş.
	Düdüklük < <i>düdük+lük</i>	<i>Scutellaria galericulata</i>	Çiçekleri düdük gibi öttürülmüş.

³⁷ Yörede kova sepet anlamında kullanılmaktadır. Kelime "kofa > kopa > koba > kova" şeklinde bir dönüşüme uğramış olmalıdır. Rumca "kofa"dan gelen "küfe" kelimesi Türkçe Sözlükte 'Genellikle söğüt veya başka ağaç dallarından örülen, yük taşımaya yarayan, kaba ve dayanıklı sepet.' anlamındadır. Bk. *Türkçe Sözlük*, s. 1554.

Yiyecek-İçeceklerde Kullanılanlar (33)	Geven < <i>kev-gen</i>	<i>Euphorbia acanthothamnus</i>	Bu sütlü bitkiden zamk çıkarılmış ³⁸ .
	Sakışlık < <i>sakız+lık</i>	Özellikle “ <i>Lactuca</i> ”ya ait türler	Kökünden ve gövdesindeki yapraklarından çıkan süttten sakız yapılmış.
	Yağlıgavırcak < <i>yağ+lı+kavur-cak</i>	“ <i>Centaurea Lydia</i> ”ya ait türler	Enginar gibi bir lezzete sahip olan bu bitkinin dip yaprakları yağda kavrulup yenirilmiş.
	Yourtcuk < <i>yoğurt+çuk</i>	<i>Sedum hispanicum</i>	Köküne yoğurt dökülüp yenirilmiş.
Sağlık Alanında Kullanılanlar (29)	Çıibanotu < <i>çıiban+ot+u</i>	<i>Aira caryophyllea</i>	Bitki çıiban tedavisinde kullanılmış.
	Siilçiçē < <i>siğil+çiçēk+i</i>	<i>Leontice leontopetalum</i>	Siğil tedavisinde kullanılmış.

³⁸ Bu bitkinin bazı türleri (ör. *Euphorbia officinarum*) sakızlıdır. Bk. John Stephenson ve James Morss Churchill, *Medical botany, or, Illustrations and descriptions of the medicinal plants of the London, Edinburgh, and Dublin pharmacopœias: comprising a popular and scientific account of poisonous vegetables indigenous to Great Britain* (C. I-II), Londra 1821, s. 28. Bitkiden, “Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar” adlı eserde “ferfiyün” ve “lebenü’s-sevdâ” olarak geçen bir zamk çıkmaktadır. Bk. Paki Küçükler ve Yasemin Yıldız, “Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar’daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II)”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2 (1), (2018), s. 116, 123.

Temizlik ve Güzellik-Süs Amaçlı Kullanımlar (21)	İtgülü < <i>it+gül+ü</i>	<i>“Rosa”ya ait türler</i>	Tarihte kuduz tedavisinde kullanılmış ³⁹ .
	Kurtdöken < <i>kurt+dök-en</i>	<i>Hyoscyamus niger</i>	At nalının üstüne tereyağıyla birlikte bu bitkinin tohumları konurmuş. Yanan bu tohumların oluşturduğu dumanın üzerine doğru eğilip kafaya bir örtü örtülürmüş. Böylece gözdeki kurtlar dökülürmüş.
	Kanserotu < <i>kanser+ot+u</i>	<i>Inula graveolens</i>	Hastalığa iyi geldiği düşüncesiyle kanser tedavisinde kullanılmış.
	Şekerotu < <i>şeker+ot+u</i>	<i>“Cistus”a ait türler</i>	Şeker hastalığına iyi geldiği düşünülerek bu hastalığı tedavi etmek amacıyla kullanılmış.
Bitlik < <i>bit+lik</i>	<i>“Inula”ya ait türler</i>	Yapışkan olan bitki, kümeslerdeki bit ve pire temizliğinde kullanılmış.	

³⁹ “*The Earthwise Herbal: A Complete Guide to Old World Medicinal Plants*” adlı kaynakta Latince ‘köpek gülü’ anlamındaki “*Rosa canina*” bitkisinin eski dönemlerde Antik Yunan, Roma, Arap ve Çin toplumlarında kuduz tedavisinde kullanıldığı söylenmektedir. Bk. Matthew Wood, *The Earthwise Herbal: A Complete Guide to Old World Medicinal Plants (C. 1)*, Kaliforniya 2008, s. 422.

	Benlik < <i>ben+lik</i> .	<i>“Lactuca”ya ait türler</i>	Çiçeği yüze sürülerek ben yapılırmış.
	Gaşlık < <i>kaş+lık</i>	<i>Özellikle “Carex”e ait türler</i>	Tohumlarının kökü siyah boyalı olan bitki, kız çocukları tarafından kaş boyamak için kullanılırmış.
	Sürmelik < <i>sürme+lik</i>	<i>Arrhenatherum avenaceum</i>	Tohumlarının kökü siyah olan bitki göze sürme çekmek için kullanılırmış.
Bitki ve Hayvanlara Dayalı Olarak Kullanılanlar (4)	Balıkotu < <i>balık+ot+u</i>	<i>“Verbascum”a ait türler</i>	Bitki balık tutarken nehirdeki ya da deredeki balıkları bayıltmak için kullanılırmış.
Endüstriyel Ürün Yapımında Kullanılanlar (4)	Boy_aacı < <i>boya+ağaç+ı</i>	<i>Alnus glutinosa</i> subsp. <i>glutinosa</i>	Yörede gövdesi kesildiğinde içinden kıvılcık bir renk çıkması sebebiyle ağaca bu adın verildiği söylenmektedir. Ancak bu ağacın kabuk ve dalları yünü sarı renge boyamada kullanılırmış (Becenen ve Sarıca, 2018: 44). Bu bilgi doğrultusunda

			ağaca bu adın boyamada kullanılması sonucu verildiği düşünülmektedir.
İnanışlara Dayalı Olarak Kullanılanlar (2)	Nazarotu < nazır+ot+u	<i>Linaria micrantha,</i> <i>Linaria pelisseriana</i>	Bitki nazarı engellemek için kullanılmış.

Tablo 2: Tanımlayıcısı bitkinin kullanım özelliklerine dayalı olan bitkiadlarının anlamsal sınıflandırması.

Leksik-Semantik Sınıfı	Ortak Tanımlayıcı Başlığı	Yörede Kullanılan Türkçe Adı	Latince Adı	Bitkiye Adını Veren Kullanım Özelliği
Yiyeceklerde Kullanılanlar (13)	BASTIRMA / İNCİR / YEMİŞ (4)	Bastırmakəkii < <i>bastırma+kekik+i</i>	<i>Origanum onites;</i> <i>Satureja thymbra</i>	Bitkiler incirler kurutulurken böceklenmemesi için kullanılmış.
		İncirkekii < <i>incir+kekik+i</i>	<i>Origanum onites</i>	
		Yemişkekii < <i>yemiş+kekik+i</i>	Özellikle "Micromeria"ya ait türler	
		Yemişbandırmakəkii < <i>yemiş+bandırma+kekik+i</i>	<i>Origanum onites</i>	

Sağlık Alanında Kullanımları (10)	YILAN (9)	<p>Yılanası < <i>yılan+ağır+sı</i></p>	<p><i>Arum elongatum</i></p>	<p>İlk bakışta şekli yılan benzediği için bitkinin yılan tanımlayıcısını aldığı düşünülebilir. Ancak bu tanımlayıcı için yörede birbirinden farklı açıklamalar yapılmıştır. Tire'nin Ayaklıkırı köyü ve Ödemiş merkezde çok kötü koktuğu için bitkiye yılan gelmediği söylenirken Selçuk'un Barutçu köyünde bitkinin yılan sokunca kullanıldığı söylenmektedir⁴⁰.</p>	
		<p>Yılanburçacı <i>yılan+burçak+ı</i></p>	<p><</p>		<p>Özellikle "Arum"a ait türler</p>
		<p>Yılankılıcı⁴¹ < <i>yılan+kılıç+ı</i></p>	<p><</p>		<p>Özellikle "Arum"a ait türler</p>
		<p>Yılayastı⁴² <i>yılan+yastık+ı</i></p>	<p><</p>		<p>Özellikle "Arum"a ait türler</p>

⁴⁰ Bu tanımlayıcıyı alan birimlerin gösterdiği bitkilerin kökü eski Ağustos'un onunda, ay dolunaya döndüğünde sökölüp süt içine atılmış. Eğer sütü mayalarsa bu kök kurutulur ve yılan sokunca yılanın soktuğu kişiye yutturulmuş. Bk. Ebru Ada Kokdaş, *Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği*, s. 815.

⁴¹ Meyve durumu ince, uzun ve sivri olduğundan bitki kılıca benzetilmiş ve bu adı almıştır. Bk. Ebru Ada Kokdaş, *Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği*, s. 816.

⁴² Çiçeğin göbeğini kaplaması ya da baş olarak görülen göbeğinin altında destek olarak durması sebebiyle yastığa benzetildiğinden bitkiye bu ad verilmiştir. Bk. Ebru Ada Kokdaş, *Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği*, s. 816.

Endüstriyel Ürün Yapımında Kullanılanlar (1)		Boyapalamudu <i>boya+palamut+u</i>	<	<i>Quercus ithaburensis</i> subsp. <i>macrolepis</i>	Ağaç boyası sanayinde kullanılmış.
--	--	---------------------------------------	---	--	------------------------------------

Sonuç

Genelde etnobotanik çalışmalarına, özelde ise İzmir yerel bitkiadlarına bakıldığında; bitkilerin kullanım özellikleri arasında ilk sıranın her zaman tıbbi kullanım olmadığı; gıda alanındaki kullanımların birçok çalışmada ilk sırayı alabildiği görülmüştür. Bu da çalışmanın temel tartışma noktalarından biri olan “Bitkilerde en çok kullanım tıbbi kullanım mıdır?” sorusuna yanıt vermiş olur. Ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri ise bitkilerin kullanım özelliklerinin adlandırmadaki etkisi üzerinedir. Özellikle yerel bitkiadlarına yer veren etnobotanik çalışmalarının pek çoğunda görüldüğü üzere kullanım özellikleri tespit edilen adların ancak çok azı, kullanım özellikleri doğrultusunda adlandırılmıştır ki bu durum da düşünülenin aksine adlandırmada da kullanım özelliklerinin geri planda kaldığını bize gösterir. Böylelikle çalışmanın ikinci tartışma konusu olan “Bitkilerin adlandırılmasında en çok kullanım özellikleri mi etkilidir?” sorusu yanıt bulmuş olur. Tespit edilmeye çalışılmış olan adlandırma geleneğinde yurt dışındaki çalışmalarda da görüldüğü üzere bitkilerin görünüşü ve yapısına dayalı adlandırmalar ilk sırada yer alır. Bu durum da yaygın olarak görülen “Kullanılmayan bitkiler adlandırılmaz.” algısının doğruluğuna dair bir soru işareti oluşturur.

İzmir bitkilerinin etnobotanik yapısına bakıldığında, kullanım özellikleri içerisinde ilk sırayı yiyecek-içeceklerde kullanılan bitkilerin aldığı görülürken bitkilerin sağlık alanında kullanımı ikinci sırada yer alır. İzmir bitkiadlarının leksik-semantik incelemesinde ise tanımlayıcı bitkiadlarında ilk sırayı eşya, araç-gereç yapımında kullanılan bitkilere dayalı adlandırmalar -özellikle evde kullanılan araç-gereçlere dayalı olanlar- alırken bitkiadlarını niteleyen tanımlayıcılarda ilk sırada yiyeceklerdeki kullanıma dayalı adlandırmalar -özellikle bitkilerin yemeklere konulan türlerini ayıran tanımlayıcılar- yer alır. Tıbbi kullanıma dayalı adlar; tanımlayıcı bitkiadları arasında üçüncü sırada, bitkiadlarında kullanılan tanımlayıcılar arasında ise ikinci sırada kalmıştır. Her iki grupta da tıbbi kullanıma dair adlandırmalarda özellikle cilt hastalıklarının tedavisinde kullanımın ön planda olduğu görülür.

Yerel bitkiadı çalışmalarının dilciler tarafından ele alınmaması ve etnobotanikçilerin çalışma alanlarının gereği olarak tek tarafa ağırlık vermesi sonucunda ortaya çıkan algıların doğruluğunun tartışıldığı bu çalışmadan çıkan sonuçların desteklenebilmesi için Türkiye genelinde farklı iller bazında adbilimci yöntem ve terminoloji ile yapılacak fitonimi çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar sayesinde hem yerel adların hem bitkilerin kullanım özelliklerinin unutulmadan tespit

edilmesi sağlanmış hem de bitkiadlarında ad verme geleneğine dair genel bir kanı ortaya çıkmış olacaktır.

Kaynaklar

Basılı Kaynaklar:

- Ada Kokdaş, Ebru, *Ad Bilimi Açısından Yerel Bitki Adları (Fitonimler): İzmir Örneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2021.
- Akkavak Zurnacı, Yasemin, *Denizli İlinin Bazı İlçelerinin Etnobotanik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma*, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019.
- Arslantaş, Hülya, *Kırıkhan (Hatay) Yöresinin Etnobotanik Özellikleri*, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2020.
- Balos, Mehmet Maruf, *Zeytinbahçe ile Akarçay arasında Kalan (Birecik) Bölgenin Florası ve Etnobotanik Özellikleri*, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2007.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- Dębowiak, Przemyslaw ve Jadwiga Waniakowa, *Semantic Motivation of Plant Names as a Part of their Etymology*, (ed. A. Villalva ve G. Williams), *The Landscape of Lexicography* içinde, Lizbon 2019.
- Demirel, Osman, *Sütçüler (Isparta)'de Etnobotanik Bir Çalışma*, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Isparta 2021.
- Dhale, Datta A. ve Dinkarrao Patil, "Vernacular Plant Names in Maharashtra (India): In Ethnobiological Perspective", *International Journal of Engineering Sciences Paradigms and Researches*, 4/1, (2013), s. 16-19.
- Əliheydər, Orucov, Bəhrüz Abdullayev və Nərgiz Rəhimzadə, *Azərbaycan Dilinin İzaahlı Liqəti* (C. I-IV), Bakü 2006.
- Əsgərov, Aydın, *Azərbaycanın Bitki Aləmi*, Bakü 2016.
- Furkan, Merve Kevser, *Adıyaman İlinde Yetişen Bazı Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri*, Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2016.
- Köysal, Ayla, *Gölyaka (Düzce) Yöresinde Etnobotanik Bir Araştırma*, Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2020.
- Küçükler, Paki ve Yasemin Yıldız, "Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II)", *Uluslararası Türk Leşçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2 (1), (2018), s. 109-137.
- Malysheva, Ninel Vasilyevna, Nadezhda Konstantinovna Chirikova ve Alina Petrovna Vasilyeva, "Medical Plants Phytonyms of the Extreme North with

- the Component “ot” (Grass): Semantics and Word Formation”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), (2019), s. 280-292.
- Marcía, Manuel J., Emilia García ve Prem Jai Vidaurre, “An ethnobotanical survey of medicinal plants commercialized in the markets of La Paz and El Alto, Bolivia”, *Journal of Ethnopharmacology*, 97/2, (2005), s. 337-350.
- Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (4. Baskı), İstanbul 2009.
- Otieno, Joseph, Siri Abihudi, Sarina Veldman, Michael Nahashon, Tinde van Andel ve Hugo J de Boer, “Vernacular dominance in folk taxonomy: a case study of ethnospesies in medicinal plant trade in Tanzania”. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 11/10, doi:10.1186/1746-4269-11-10, (2015).
- Özvatan, Betül, *Yığılca (Düzce) Yöresinde Etnobotanik Araştırma*, Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Düzce 2020.
- Pazlitdinova, Nargiza, “The Linguistic Status of Phytonyms”, *Anglisticum Journal (IJLLIS)*, 6 (9), (2017), s. 109-116.
- Polat, Rıdvan, *Havran ve Burhaniye (Balıkesir) Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Etnobotanik Araştırmaları*, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2010.
- Sargın, Seyid Ahmet, *Alaşehir ve Çevresinde (Manisa) Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Etnobotanik Araştırmaları*, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir 2013.
- Stephenson, John ve James Morss Churchill, *Medical botany, or, Illustrations and descriptions of the medicinal plants of the London, Edinburgh, and Dublin pharmacopœias: comprising a popular and scientific account of poisonous vegetables indigenous to Great Britain* (C. I-II), Londra 1821.
- Şahin, Büşra, *Kemalpaşa (İzmir) Kırsalında Etnobotanik*, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2019.
- Şenkardeş, İsmail ve Ertan Tuzlacı, “Some Ethnobotanical Notes from Gündoğmuş District (Antalya/Turkey)”, *Journal of Marmara University Institute of Health Sciences*, Cilt 4, (2014), s. 63-75.
- Tavas, Sefa, *Emet (Kütahya) Yöresinde Etnobotanik Bir Çalışma*, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.
- Tevent, Alev, *Çeltikçi (Burdur) İlçesinde Doğal Olarak Yayılış Gösteren Bazı Bitki Taksonlarının Etnobotanik Özellikleri*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2020.
- Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (C. III), Ankara 2016.
- Timberlake, Jonathan, “Vernacular names and uses of plants in Northern Kenya”, *Journal of East African Natural History*, 83, (1994) s. 31-69.

Türkçe Sözlük (11. Baskı), Ankara 2019.

van't Klooster, Charlotte I.E.A., Jan C. Lindeman ve Marion J. Jansen-Jacob, *Index of vernacular plant names of Suriname*, Hollanda 2003.

Wilkie, Peter ve Amiril Saridan, "The limitations of vernacular names in an inventory study, Central Kalimantan, Indonesia", *Biodiversity and Conservation*, 8, (1999), s. 1457-1467.

Wood, Matthew, *The Earthwise Herbal: A Complete Guide to Old World Medicinal Plants (C. 1)*, Kaliforniya 2008.

Yapıcı, İ. Ümit, Hülya Hoşgören ve Ömer Saya, "Kurtalan (Siirt) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, (2009), s. 191-196.

Zengin, Zeynep, *Gümüşhane Yöresinde Etnobotanik Bir Çalışma*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2020.

İnternet Kaynakları:

"Achillea millefolium (Civanperçemi)", erişim 26 Şubat, 2022,
<https://kocaelibitkileri.com/achillea-millefolium/>.

"kıtre sakızı geven otu zamkı", erişim 19 Mayıs, 2020,
<https://www.devazen.com/2014/05/ktre-sakz-geven-otu-zamk.html>.

Erişim 23 Aralık, 2017, <http://flora.org.il/en/plants/STYOFF/>.

Erişim, 04 Şubat, 2018,
<http://www.chitralhorticulturalsociety.com/assets/cms/imagecache/7e68594729af002ced6e6314e0fec5a5-Bodiyong,%20Foeniculum%20vulgare-650x340c.jpg>.

Erişim, 05 Mart, 2021, <https://kocaelibitkileri.com/plantago-major-subsp-intermedia/#jp-carousel-34168>.

Erişim, 05 Mart, 2022,
https://floraupload.s3.amazonaws.com/uploads/2021/03/09224231/DSC_4558_resize-800x1200.jpg.

Erişim, 05 Mart, 2022,
<https://ngoosen.fotki.com/rosaceae/sanguisorba/sanguisorbaminor.html>.

Erişim, 05 Mart, 2022, <https://turkiyebitkileri.com/tr/foto%C4%9Fraf-galerisi/lamiaceae-ball%C4%B1babagiller/sideritis-da%C4%9Fca%C4%B1/sideritis-sipylea/18450-izmir.html>.

Erişim, 05 Mart, 2022,
https://www.nargs.org/sites/default/files/photos/003_0.JPG.

Erişim, 05 Mart, 2022, <https://www.tarbigem.com.tr/album/tarbigem/urunler/-6iqts.JPG>.

Erişim, 21 Aralık, 2017,

<https://static1.squarespace.com/static/53b1a4ffe4b0be1ad02217c5/53bd8a4de4b05c06d49de0b0/53d046cde4b0c09c6f12e980/1406158580138/Papaver+rhoedas+%28Corn+or+Flanders+poppy%29.jpg?format=750w>.

Erişim, 21 Nisan, 2018,

http://www.delawarewildflowers.org/images/chondrilla_junceajpg.

Erişim, 23 Aralık, 2017, <http://flora.org.il/en/plants/STYOFF/>.

Erişim, 23 Aralık, 2017,

<https://gobotany.newenglandwild.org/species/hyoscyamus/niger/>.

Erişim, 24 Temmuz, 2018,

<https://gohvar.files.wordpress.com/2016/10/heliotropium-europaeum.jpg>.